

X 160639

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

A
SZEGEDI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

1973

ELSŐ RÉSZ

SZEGED, 1973

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J000989914

HEGEDŰS ANDRÁS és MEGYERI JÁNOS
közreműködésével

szerkesztette:
BENKŐ LÁSZLÓ

SZTE Klebelsberg Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2.

HELYBEN
OLVASHATÓ

X 160639

I. MARXIZMUS – LENINIZMUS, TÖRTÉNELEM

HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI AGRÁRSZOCIALISTA OLVASÓKÖRÖK A SZÁZADFORDULÓN

Írta: BEZDÁN SÁNDOR

A munkásság osztályharcának erősödésével párhuzamosan a XIX. század végén kibontakozott a szegényparasztok és földmunkások mozgalma. Ennek a — korabeli kifejezéssel — agrárszocialista mozgalomnak jelentős „tűzfészkei” voltak az orosházi, békéscsabai és hódmezővásárhelyi szegény nép olvasóköröi. [1]

Az uralkodó osztályok jórésze még rendészeti kérdésnek tekintette a szocializmus terjedését, és nem akarta belátni annak társadalmi-gazdasági okait.

A szegényparasztok, földnélküli mezőgazdasági bér munkások és kubikosok szervezkedését elsősorban az elhúzódó mezőgazdasági válság és a helyi gazdag parasztság tőkés és feudális jellegű kizsákmányoló tevékenysége váltotta ki.

A földdel rendelkezők legnépesebb csoportját (0—5 kat. h., családtagokkal együtt kb. 25 ezer fő) az alacsony mezőgazdasági árak mellett a birtokaprózódási folyamat is nagyon károsan érintette. Megélhetésüket nem biztosította a „birtok”, alacsony napszámért mezőgazdasági bér munkát és részesművelést vállaltak.

A részeseket (a termés hányadáért más földjét művelőket) Vásárhelyen több szolgáltatás sújtotta, így a robot, az uzsora és a „potom”. [2]

A munkások elégedetlensége miatt 1894 márciusában a *Szabadelvű Kör* „megszüntetendőnek mondta ki a harmados kukorica föld után egyesek által még mindig venni szokott úgynevezett robot, amely a mai viszonyok között már semmi alappal nem bír.” [3]

A mezőgazdaságból kiszorulókor korábban a Tisza szabályozásánál kaptak munkát. Ennek befejeztével, a 90-es években jelentősen csökkent a földmunkások bére. A kubikosoknak egyre messzebb kellett menniük a mindennapi kenyérért. Ez a mozgékony réteg korán megismerkedett a szocialista tanokkal, és vezetés szerepet játszott az agrármozgalmakban. [4]

A helyi földmunkások szervezkedése 1891 tavaszán kezdődött. *Nagy Sándor kubikos brigádja* — megismerkedvén Szombati Géza agitátorral és a Népszava cikkeivel — „szocialista körre” alakult.

A szociáldemokrata párt bázisszélesítő szándéka találkozott a földmunkások szervezkedési törekvéseivel. A vásárhelyi földmunkások és szegényparasztok 1892-ben *Munkás Népkör* címen nyújtották be első alapszavályukat, de a polgármester nem javasolta a belügyminiszteri megerősítést, mert a „feljegyzett tagok egytől-egyig a műveltség legalsó fokán álló, iskolázatlan napszámosok, kubikosok”, s így az egy-let „oly törekvések megbeszélésének gyűpontja lenne, melyek mint elérhetetlen és törvénytelen cselekmények, társadalmi szempontból veszélyessé válhatnak.” [5]

A történeti irodalom a vásárhelyi földmunkás egyesület alapítási évét különböző időpontokra teszi. [6] Levéltári források erősítik meg Szántó Kovács János kijelentését, hogy az egyesület 1892-ben újév után alakult. [7]

Az említett eltérések összefüggésben vannak azzal, hogy a *földmunkás olvasó*

egylet neve is többször változott rövid története folyamán. Sem a „48-as önképző és szakegylet”, sem a „Hódmezővásárhelyi Munkás Népkör” nem nyert jóváhagyást 1892-ben. Ezután kétszer is elutasította a Belügyminisztérium a *Hódmező-Vásárhelyi Általános Munkás Egylet* alapszabályait. A polgármester pedig követelte a „munkás” szó elhagyását a címből, ezért 1893-ban már *Általános Olvasó Egylet* néven kértek működési engedélyt — eredménytelenül. [8]

A vásárhelyi földmunkások köre tehát alapszabályainak elutasítása esetén néhány paragrafus betoldásával, önként vagy utasításra változtatott címmel jelentkezett új alapítási kérelmével. Amikor a tanácson keresztül felterjesztett kérelmüket már többször is elutasították, közvetlenül a Belügyminisztériumhoz fordultak alapszabályuk jóváhagyásáért. Természetesen ez az út is eredménytelen volt. Kezdődött minden előlről, hogy időt nyerjenek működésükhöz. [9]

Első alapszabályukat az Orosházi Munkás Kör-től kölcsönözték, ezért azonos a célkitűzés: „tagjait felvilágosítás és oktatásban részesíteni, köztük a tudományt és művelődést, nem különben a társalgási szellemet fejleszteni és előmozdítani.” Ennek elérésére a kör könyveket és hírlapokat szerez be, felolvasásokat, társas mulatságokat tart. Tehát az alapszabályok szerint csaknem kizárólagosan kulturális feladatok ellátására, a „közműveltség emelésére” alakult az olvasó egylet.

A vezetők politikai érettségét igazolja, hogy az egyesületüknek kifelé „közművelődési, társadalmi” jelleget adtak. Az ilyen körök könnyebben kaptak működési engedélyt. A Békés megyei véres események után azonban egy ilyen alapszabály Hódmezővásárhelyen már nem leplezhette a helyi földmunkások, szegényparaszток osztályharcos céljait. A Belügyminisztérium nem is látta el jóváhagyási záradékkal a sokszor felküldött alapszabályt. [10]

Igazoló összevetésre kíváncznak ide Szántó Kovács bíróságon mondott szavai az egyletalapítás szükségességéről: „a mezei munkások nagy éhletlenséggel küzdenek. Beszélgettünk arról, hogyha azelőtt elmentünk, fogtunk egy kevés költiséget. A munkásosztály az utóbbi években nagyon elszaporodott, de annak terhét csak mi ismerjük, akik színlődünk, méltóságos elnök úr azt nem érzi, mert jó viszonyban él. A tőkepénzesek és birtokosok a nagy munkanélküliséget felhasználják arra, hogy bérünket minél jobban leszorítsák. Ennek kikerülése végett akartunk egy-egyletet alakítani, csoportosulni, mert a kormány a munkásokkal nem törődik, azoknak sérelmeit meg nem hallgatja.” [11]

A földmunkások első vezetői Molnár János és Hegedűs Bálint voltak. Már 1892. május 1-én ünnepséget tartottak az ún. Nagyszigetben, de a rendőrség feloszlatta a háromezer főnyi tömeget. [12]

Szántó Kovács János 1892 nyarán lett az egylet tagja. Kubikos volt. Iskolázatlan, de értelmes és határozott, vezetésre termett ember. Így érthető, hogy Hegedűs Bálint leváltása után őt választották elnökké. [13]

Gazdag programmal ünnepelték május 1-ét, de a heti összejöveteleik is tartalmasak voltak. Többnyire Szántó Kovács tartott „magyarázatot”, olykor budapesti előadót is kaptak. [14]

Az 1893-as inséges évben még többen fordultak a szocialista tanok irányába, nőtt az egylet létszáma. A tagok száma kezdetben 361 fő volt, majd 700 fő. Az 1893. májusi számbavételkor Kovács Bálint alelnök a kezdetet jelentő „kutas 13 kubi-kosra” emlékezve szólt a gyarpodásról: az 1300 tagról. A forrásokban és feldolgozásokban említett legnagyobb létszám 1700 fő volt. [15]

A tagok számának pontos megállapítása ma már szinte lehetetlen, az egylet tevékenysége, az események azonban igazolják e közel 2000 fő szocialista szerepét és hatását az agrárszocialista mozgalomban.

A földmunkások kapcsolatokat kerestek az ipari munkásság fejlettebb szervezeteivel. 1893-ban részt vettek a Cipész- és csizmadia segédek Szakegyletének közgyűlésén. [16]

1893 végén a Hegedűs Bálint vezette megalkuvásra hajlamos csoport hitelt tett az MSZDP vezetősége mellett. Ugyanakkor az osztályharcos Engelmann-féle ellenzékkel is volt kapcsolata a vásárhelyieknek, egy küldött részt vett az aradi kongresszuson. [17] Ez a kettősség már a következő év tavaszán a helyi földmunkás mozgalomban bekövetkező szakadás egyik előzménye.

Az 1894-es év első eseményei az újévi „szocialista bál”, a január 30-i tisztújító közgyűlés és Petőfi-ünnepség, majd a február 25-i nagygyűlés. [18]

A földmunkások legfontosabb ünnepüknek, az ipari munkásokhoz hasonlóan május elsejét tartották, világképüket Marx, Lassale és követői formálták, de nagy tiszteletben állt előttük 1848 emléke is. Könyvtárukban több kötet szólt a polgári forradalomról, együletük nevében is előfordult „48”, szerény olvasóházaik falát Petőfi és Kossuth képeivel is díszítették. Részt vettek a március 15-i ünnepségeken. Kossuth halálakor hatalmas elkeseredés lett úrrá rajtuk. [18a]

1894. március első felében szakadás következett be a helyi földmunkás mozgalomban. Szántó Kovács János és követői kiváltak az anyaegyesületből, és Újvároson Szatmári Péter Vörösmarty utcai házában alakítottak új együletet. [19]

Ezt a szakadást a rendőrség felhasználta az egyleti élet felszámolására, a május 1-i ünnepség megghiúsítására. Mindkét egyesületből elkoboztak néhány könyvet és röplapot. 1894. április 22-én Szántó Kovács követelte az iratok visszaadását, a rendőrkapitány azonban rövid szökváltás után letartóztatta őt. Ekkor a főtéren, az „emberpiacon” várakozó tömeg megostromolta a városházát. A zendülést a szegedi huszárszázad segítségével fojtották el. [20]

Az eseménynek *nemzetközi visszhangja* is támadt. Ismert Engels levele a Magyarországi Szociáldemokrata Párt III. kongresszusához (1894. május 15.): „Hogy mennyire előrehaladt már a tőke elleni forradalom Magyarországon, azt nemrég láttuk Hódmezővásárhelyen...” [21]

A belügyminiszter április 26-án *kivételes állapotot* rendelt el az egész Alföldre. A közigazgatás minden szintjén tanácskoztak a mozgalommal szembeni teendőkről. A fokozódó üldözés mellett mindössze néhány kisebb jelentőségű munkásvédelmi törvénycikket hoztak. [22]

A Munkás Olvasó Egylet vidéki hatását a szomszéd városok földmunkásaival fenntartott korábbi kapcsolata magyarázza. A szervezkedő makóiaknak alapszabály-mintát és könyveket juttattak, a szentesiekkel együletalapításról leveleztek. [23]

Szántó Kovács János és társai perét 1895. március 5-től 16-ig tartották Hódmezővásárhelyen. A szigorú ítéletekkel zárt tárgyalás *elrettentő példa* kívánt lenni az osztályrend megzavarói számára. Sokkal jelentősebb azonban az az *öntudatosító hatás*, amelyet a sajtóvisszhang és később a Népszava naptárban (1896) közzétett peranyag országszerte kiváltott. [24]

A helyi földmunkások és szegényparasztok mozgalmát gátolta, de meg nem bénította a hatósági szigor. 1894. novemberében már ismét benyújtották jóváhagyásra az Általános Olvasó Egylet alapszabályait — eredménytelenül [25].

A május elsejüket — már a következő évben is — minden tilalom ellenére megünnepelték. Az 1897-es aratósztrájkban Hódmezővásárhelyen 500 fő vett részt. [26]

A szervezeti életben azonban megosztottság támadt. Molnár János vezetésével a legalitást hangsúlyozó Szociáldemokrata Párt által összehívott földmunkás kongresszushoz csatlakozott az egyik csoport. Ezzel szemben volt vásárhelyi képviselő (Berke András) Cegléden is, a Független Szocialista Párt alakuló kongresszusán. [27]

Várkonyiék programja, a mezőgazdasági munkaviszonyok javítása, a progresszív adózás, a nagybirtok 5 holdas parcellákban való bérbeadása stb. különösen a szegényparasztság előtt volt népszerű. [28]

Az újbórosi Földmívelő Munkás Egylet tagjai Várkonyi István hívei voltak. Noha csak 1897. november 22-én nyújtották be egyeletalapítási kérelmüket, a rendőrséggel már korábban ütköztek. Augusztus 29-én gyűlést akartak tartani, hogy két küldöttet válasszanak a szeptemberi ceglédi kongresszusra, de Póka helyettes főkapitány „a titkos gyűlésnek szétosztatása végett a szükséges intézkedéseket megtette.” [29]

1898. tavaszán Várkonyi is járt Hódmezővásárhelyen és beszédet mondott az akkor 70 tagú körben. Lapját, a Földmívelőt nagy számban járatták, a Népszavát azonban nem. [30]

A Bánffy-kormány a szegényparasztság élesedő osztályharcával szemben a törvényhozás eszközeivel is fellépett. Az ún. rabszolga törvényt (1898. 2. tc., amely többek között megtiltotta a mezőgazdasági munkások sztrájkját) — a szocialistákkal szimpatizáló, Ugron-frakcióhoz tartozó képviselők interpellációi csak halogatni tudták, megakadályozni nem. [31]

1898. tavaszán Várkonyit letartóztatták, a Földmívelőt betiltották, az egyletek jelentős hányadát feloszlatták, és az év végére elnyomták a helyenként jelentkező földosztó mozgalmakat is. A Bánffy-kormány terrorakciói a földmunkás mozgalmat visszavetették. [32]

Kijutott az üldözésből a Hódmezővásárhelyi Földmívelő Egyletnek is. A rendőrség helyiségét bezárta, iratait, könyveit és újságait elkobozta. Buzás Ferenc ideiglenes elnök eredménytelenül tiltakozott a Szegedi Királyi Ügyészségnél. [33]

A magát „várkonyistának” és „független szocialistának” valló Buzás Ferenc az 1899. január 1-én Hódmezővásárhelyen újra megjelenő Földmívelőben *helyesen szállt síkra a szegényparasztság öntudatosításáért*. „Akik semmik és mindenek” c. cikkében azonban *anarchista hang* is előfordult: a munkásmozgalomtól függetlenül kívánta megvívni a paraszti osztályharcot. [34]

A helyi földmunkások másik csoportja szociáldemokrata alapon működött Keresztes Mihály vezetésével. Az 1899-ben is felterjesztett Munkásegyleti alapszabályukat már a helyi hatóság sem javasolta jóváhagyásra a „szociális viszonyokra való tekintettel”. [35]

Ezzel csaknem egyidőben, 1899. május 10-én a városi levéltáros leírta a Historia domus-ban, hogy *Földművelő Kör alakult a gazdák és munkások közötti jó viszony helyreállításának céljából*. [36]

Szántó Kovács 1899-ben szabadult a börtönből, és újból bekapcsolódott a földmunkás-mozgalomba. Bár tájékozódott a független szocialisták körében is, mégis kitartott a Szociáldemokrata Párt mellett. (Sőt sikertelen kísérletet tett Mezőfiék pártba való visszatérítésére is.) [37]

Szántó Kovács azonban nem tudott megnyugodni a Keresztes Mihály körül kialakult óvatos, megalkuvó szellemben. 1900 februárjában már a régi hangján szólt a *Munkás Önképző Egylet* alakításának szükségességéről: „Eltársaim! Előtem szólók nem fejtették ki tisztán az egylet célját, mert nem magyarázták meg, hogy mi a műveltség. *A műveltség a világot megváltó szocializmus*, annak tanítására, annak *terjesztésére van szükségünk egy hajlékra*, amely nem hajlék, hanem a szocializmus temploma lesz. Ez által a templom által érzük el a szocializmus diadalát, vagyis a földi mennyországot, mert a túlvilág úgyis hazugság.” [38]

1900 karácsonyán a Szociáldemokrata Párt által Hódmezővásárhelyen egybe-
hívott *magyarországi mezei munkások és kisgazdák kongresszusának egyik titkára*

Szántó Kovács János volt. Követelték az általános választójogot. Hangsúlyozták, hogy „egyik polgári párttól sem remélik érdekeik felkarolását és képviselét”. [39]

1896. októberében lépett fel először Hódmezővásárhelyen *szocialista képviselő-jelölt*. Buzás Ferenc köralapító ajánlatára Rádi Sándor mondott érdeklődéssel fogadott programbeszédet. Bár a földmunkásoknak nem volt választójoga, Rádi 17 szavazatot kapott. [40] (Később, 1901-ben Csizmadia Sándor — Szántó Kovács János agitált mellette — és Várkonyi István, 1905-ben pedig Garbai Sándor lépett fel itt a képviselőválasztások alkalmával.)

Szántó Kovácsról jól tudta a városi rendőrkapitány 1900-ban, hogy legfontosabb feladatának tekinti a „Hódmezővásárhelyen két pártra szakadt szocialisták egyesítését.” [41] Ez a törekvése azonban eredménytelen maradt.

1902. március 2-án megalakult a Vásárhelyi *Földművelő Munkások Önképző Egylete* Keresztes Mihály vezetésével. *Alapszabályuk jóváhagyási feltétele Szántó Kovács Jánosnak és követőinek kizárása volt.* A 8 éve hiába kérelmezett legalitást ezen a nagy áron vette meg néhány évre a megalkuvó csoport. [42]

A dualizmus rendszerének politikai válsága idején 1905/6-ban ismét igyekezett a helyi hatóság felszámolni a földmunkás mozgalmat.

1906. májusában a *Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének* és az *Országos Munkásbédő Szövetség helyi csoportjának működését felfüggesztették.* Ez az egylet Posztós Sándor vezetésével működött: aratósztrájkot szerveztek és munkabér emeléséért küzdöttek. [43]

1907-ben megszüntették a Földmunkások Önképző Egyletét is. A helyi agrárszocialista mozgalom — mint láttuk tehát — részben a Szociáldemokrata Párt politikája miatt, részben a helyi megosztottság miatt nem maradt az 1894-es szinten. A bemutatott agrárszocialista körök jórésze ennek ellenére nemcsak haladó hagyománya volt a Magyar Tanácsköztársaságnak, hanem közvetlen helyi előiskolája is. A direktórium két tagja, Borsi János és Posztós Sándor pl. részt vett az 1894-es zenedülésben ill. a századforduló földmunkás mozgalmaiban.

Az agrárszocialista olvasókörök könyvtáráról

A hódmezővásárhelyi földmunkások és szegényparasztok az olvasóköri hagyományok alapján, a Szociáldemokrata Párt irányításával a kultúra területén is megvívták osztályharcukat.

Az Általános Munkás Olvasó Egylet könyvtára 1894. április 22-én vált híressé, amikor az elkobzott könyveket és folyóiratokat visszakövetelő Szántó Kovács Jánost letartóztatták, a tömeg pedig megkísérelte kiszabadítani. Ennek az öntudatos fellépésnek fontos előzménye a földmunkások önművelődése hírlapok és könyvek által.

Elsősorban a *Népszavát* olvasták. 1891 nyarán 16 példányban járt a városba. A *Népszava* 1894. február 23-i kiadóhivatali üzenetében 10 vásárhelyi névre igazolta vissza a 20 Ft 30 kr összegű előfizetést. (köztük sz. k. j. jelzés alatt Szántó Kovács értendő, aki feltehetően az egylet és a tagok nevében egyedül 10 Ft 85 kr-t küldött be. [44] Járaták a Szabadszót és a helyi újságokat is. [45]

Az újbárosi Földművelő Munkás Egylet lapjai 1897-ben a következők voltak: *Népszázló*, *Esti Újság*, *Esti Hírlap* és a *Vásárhely és Vidéke*. Korábban járaták a *Függetlenséget* is. A *Népszava* hiánya feltűnő, ill. kifejezi a várkonyisták szembefordulását a Szociáldemokrata Párttal. [46]

Szántó Kovács értékelte a jó könyveket. Gyakran buzdította tanulásra elvtársait, hogy a tudással is erősebbek legyenek a „vérszopók” elleni küzdelemben.

Elnökségének első indítványa volt a tagsági díj 5-ről 10 kr-ra emelése, hogy még több hasznos könyvvvel bővíthessék könyvtárukat.

Rendszeresen figyelemmel kísérték a Népszava könyvkereskedésének katalógusát, ha pedig Budapestre utaztak kongresszusra vagy egyéb ügyben, mindig vásároltak jónéhány könyvet. [47]

Könyvtárukból sokáig csak a lefoglalt műveket ismertük:

Szokolay Viktor: A pápák bűnei. Bp. 1894. 90. old.
 Külföldi Viktor: Szabadság költészet. Bp. 1879. 90 old.
 Krasser Frigyes: Szózat a népbolondítókhoz és a néphez. Bp. 1893. 8. old.
 Külföldi Viktor: Egy furfangos munkás. Bp. 1877. 23 old.
 Garai András: A szocialista irtó. Bp. 1892. 24. old.
 Mit akarnak a munkások. Bp. 1891. 16 old.
 A bp-i Kommunista pör. Bp. 1880. 116 old.

A bíróság a példás ítéletek ellenére megállapította, hogy „a bűnjelként lefoglalt nyomtatványok a büntett elkövetésére közvetlenül nem szolgálnak, sem azoknak birtoklása, használása, terjesztése eltűntva nem lévén elkobozható és megsemmisíthető nem voltak.” [48]

A Szántó Kovács halálakor (1908) már 1700 kötetre rugó könyvtárból a könyvek elkallódtak. Csupán Nagy Sándor kéziratos visszaemlékezéseiben maradt fenn egy hiányos jegyzék, amely alapján a munkásmozgalom és könyvtártörténet kutatóinak választ kell adniuk arra a kérdésre, hogy milyen volt a múlt század végi földmunkások szellemi tápláléka. [49]

Külön történeti, olvasó-szociológiai tanulmányt igényelnek e könyvtárak, bár a részleges katalógus is jelzi a művelődési égtájukat. A munkásmozgalom vezetőinek

Hódmezővásárhelyi agrárszocialista olvasóköri

Sorszám	Név (névváltozás, névváltozat)	Cím (címváltozás)	Alapítás (újjaalakulás)	Taglétszám (évben)
1.	Általános Munkás Olvasó Egy-	Imre u. 22.	1892	300 (1892) 1300 (1893) 1700 (1894)
2.	Magyarországi Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetségének helyi csoportja	Ferenc József sgt. 20. (Rárósi u.)	1893 1907	
3.	Földművelő Munkás Egylet	Vörösmarty u. 22.	1894 (1897)	400 (1894) 70 (1897)
4.	Földművelő Kör		1899	
5.	Munkások Önképző Egylete		1900	
6.	Kisebbségi vagy Földművelők és Földművelő Munkások Egy-lete (Egyesülete)	Széchenyi u. 15. (Pálffy u. 52.)	1901	
7.	Földművelő Munkáskör	Jókai u. 39.	1902	
8.	Földművelő Munkások Önképző Egylete (Hódmezővásárhelyi Földmunkások Önképző Egylete)	Pálffy u. 52. (Szentesi u. 78.)	1902	
9.	Hódmezővásárhelyi 48-as Munkáskör	Teleki u. 1. (Jókai u. 12.)	1906	
10.	Országos Munkásvédő Szövetség helyi csoportja		1906 előtt	
11.	Magyarországi Földmunkások Központi Szövetségének helyi csoportja		1908	

műveiből, életrajzaiból, a Szociáldemokrata Párt kiadványaiból megismerték a szocialista eszméket. Az alapvető történeti művek mellett különösen a magyar és külföldi szabadságharcokról olvastak szívesen. Az állomány magyar és világirodalmi értékeit klasszikus költőink, Petőfi, Arany, Vörösmarty versei, Táncsics írásai és Hugo, Tolsztoj, Zola könyvei jelzik.

Nagy Sándor emlékezése szerint sokszor majdnem üres volt a könyvszekrény; sokat olvastak, ha lassan is.

A földmunkások és szegényparasztok tehát nagy gondot fordítottak a művelődésre a társadalmi-politikai-kulturális elnyomottság nehéz éveiben. Meg akarták ismerni a világot, és művelődésük, öntudatosodásuk során egyre többen ismerték fel, hogy azt meg lehet és meg is kell változtatni. Ezt igazolja politikai tevékenységük.

A ma már nehezen rekonstruálható tizenvalahány vásárhelyi agrárszocialista olvasókör tevékenysége a századforduló évtizedeiben jelentős része a város és az ún. Viharsarok történetének. Az 1894-es események pedig országos érdeklődést és hatást váltottak ki.

A kivételes állapot, számos rendőrségi akció és a belső megosztottság csökkentette, de nem törte meg az agrárszocialista szervezetek erejét. A nagyobb feladatok megoldására való felkészülés folytatódott a május elseji demonstrációkkal, bérharcokkal, aratósztrájkokkal és a művelődésre fordított csendes estéken.

JEGYZETEK

[1] Az agrárszocialista mozgalmak irodalma számottevő, ezért itt részletesebben csak az egy-letli étlettel kapcsolatos kérdéseket tekintjük át. A mozgalom vásárhelyi vonatkozásait tárgyaló munkák közül kiemeljük a következőket: SIMON PÉTER, A századforduló földmunkás és szegényparaszt mozgalmak. 1891—1907. (Bp. 1953. Szikra. 58.) PÖLÖSKEI FERENC—SZAKÁCS KÁLMÁN (szerk.), Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon. 1848—1948. I. k. Bp. 1962. 201—218. FARKAS JÓZSEF, Agrárszocialista mozgalmak. 1890—1907. (Szeged, 1968.); NAGY DEZSŐ, Szántó Kovács János. (Bp.) 1969. A Magyar Munkásmozgalom füzetek I.; ORMOS EDE, A szocializmusról, különös tekintettel a vásárhelyi munkáskérdésre. Hmv. 1896.; IFJ. NAGY SÁNDOR, A szocializmus keletkezése Hódmezővásárhelyen. I. k. Hmv. 1924. Ennek folytatása két kötetben kéziratban a Párttörténeti Intézet Archivumában található.

[2] A birtokprózódásra l. a következő példát:

	1894	1896	Emelkedés
I kat. h. alattiak sz.	2594 fő	2971 fő	15%
I—5 kat. h. között	2706 fő	3171 fő	17%

Robornak a részes föld használata után végzett ingyen munkát nevezték. Az ugyanezért fizetett 1 Ft-ot ill. természetbeni szolgáltatásokat nevezték uzsorának ill. „potomnak”. Vö. FARKAS JÓZSEF i. m. 63.

[3] Hódmezővásárhely c. helyi újság (tov. Hmv) 1894. március 22.

[4] Évi jelentés (1893) a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamarai Kerület közgazdasági viszonyairól. Szeged, 1894. 31.: A Tisza-szabályozási munkálatok után csökkenő munkabérek miatt a „szocialista igazgatók” befolyása növekedett. — A Hódmezővásárhely c. újság (1894. február 1.) közli a napszámokat abból a jelentésből, melyet a Csongrád megyei főispán kért „a munkáskérdés tanulmányozása céljából”: férfiak napszámátlag 80 kr. (min. 50, max. 280) nők átlag 40 koronát keresnek (min. 20, max. 80).

[5] A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (tov. MMTVD) 2. k. 240—241.

[6] Vö. MOLNÁR ERIK (szerk.): Magyarország története II. k. Bp. 1964. Gondolat. 141. a Szocialista Földmunkás Egylet 1891-ben alakult; ERÉNYI TIBOR, Hozzászólás az olvasókörök kérdéséhez. Művelt Nép. 1953. 10. sz.: 1893-ban „a korábbi 48-as önképző és szakegylet helyett Szántó Kovács János vezetésével megalakult az Általános Munkás Olvasóegylet”.

[7] Hódmezővásárhelyi levéltár (tov. Hmv-i lt.) II. Törvényhatósági ügyiratok (tov. T. ü.) 5630—1894. (eln. 1225/a — 1894.) Baksa polgármester jelentése a főispánhoz: „a helybeli főleg mezőgazdasági és egyéb munkások még 1892. évi február hónap 19-ik napján 257/1892. polgm.

sz. alatt beadott kérelmükkel beterjesztett alapszabályok szerint kívántak Hódmező-Vásárhelyi munkás népkör cím alatt egyesületet alakítani, — alapszabályaik azonban a 17 289/1892. sz. a. kelt s 142/1892 polgm. sz. a. ígatott belügyminiszeri leirat szerint nem lett jóváhagyva.” — Vö. MMTVD. 2. k. 258.

[8] Hmv-i lt. II. Tü. 5630—1894. (eln. 1225/a — 1894.) Az Általános Munkás Egylet alapszabályait 1893. február 10-én a 35 578/1893. BM. sz. alatt utasították el először, másodszor pedig 1893. június 15-én az 58 546/1893. BM. sz. alatt. (A „munkás” címszó elhagyását a polgármester utasítására tették meg, a budapesti pártvezetőség tanácsára. MMTVD. 2. köt. 262.) Az Általános Olvasó Egylet alapszabályainak felterjesztésére I. Hmv-i lt. eln. 1604—1893; elutasítására uo. eln. 12 607-1893.

[9] Hmv-i lt. 6743-1894. Póka László rendőrkapitány 1894. április 18-án kihallgatta Szántó Kovács Jánost és törvénytelennek ítélte az egylet működését. Szántó Kovács azonban korábban rendőr volt, ismerte a törvényt: az alapszabályok felterjesztésétől számított 40 nap után miniszteri rendelet szerint működhet az egylet. L. uo. 12 607-1893.

[10] Vö. SZABÓ FERENC, Orosháza története a kiegyezéstől az I. világháborúig. Orosháza története. I. k. Orosháza. 1965. 457.: Az Orosházi Munkáskör 1890. május 26-án alakult 630 taggal. — Uo. 821—2. ELEK LÁSZLÓ, A szellemi kultúra fejlődése (1744—1944.)

[11] MMTVD. 2. k. 258.

[12] Hmv-i lt. eln. 580-1892. — A budapesti munkások tiltakozó gyűlést tartottak a Hódmező-vásárhelyen és egyebütt 1892 tavaszán „szabályszerűen megállapított határidőn belül bejelentett” munkásgyűlések betiltása miatt. MMTVD. 2. k. 137.

[13] Szántó Kovács János életútját NAGY DEZSŐ i. m. tárgyalja legrészletesebben.

[14] NAGY SÁNDOR i. m. I. 43-5; Bokányi Dezső is járt Vásárhelyen az egyletben. — A májusi seregszemléről I. az idézett műveket.

[15] Vö. Hmv-i eln. 1604-1893. — Új Magyar Lexikon 3. k. Bp. 162. — KÖHALMI BÉLA, A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárgye. Bp. 1959. 87.

[16] Népszava 1893. június 13.

[17] S. VINCZE EDIT, A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890—1896. Bp. 1961. 155. — Vö. a helyi opportunistákat képviselő Molnár Ferenc levelével (Népszava 1893. december 22.): „Ki mer az aradi kongresszuson a vásárhelyi mezei munkások nevében beszélni, mert mi nem bízunk meg senkit.”

[18] KATONA IMRE, A magyar kubikosok élete. Bp. 1957. Hazafias Népfront kiad. 79—80.: Vásárhelyen már az 1890-es évek után fogalomná vált a mintaszerűen megrendezett „szocialista bál”, amely nem csupán szórakozási alkalom volt, hanem politikai-kulturális összejövétel is: mozgalmi dalokat énekeltek és szavaltak, énekszám, magánjelenet stb. szerepelt a műsoron... a férfiak sötét ruhában, fehér ingben nyakkendő nélkül jelentek meg, csak a szavalóknak volt piros nyakkendőjük. A Petőfi-kép ünnepélyes beiktatására I. FARKAS JÓZSEF i. m. 17.

[18/a] NAGY DEZSŐ: i. m. 42.

[19] NAGY SÁNDOR i. m. III. 10.

[20] A hódmezővásárhelyi agrárszocialista zendülés előzményeit és lefolyását legrészletesebben FARKAS JÓZSEF és NAGY DEZSŐ idézett munkái tárgyalják.

[21] MMTVD. 2. k. 278.

[22] SZABÓ ISTVÁN i. m. I. 387. Végleg megtiltották pl. az utalvánnyal való munkabér fizetést. („Jancsi-bankó”)

[23] OLTVAI FERENC, A Szántó Kovács János-féle agrárszocialista mozgalom makói és Csanád megyei hatása. Vásárhelyi tanulmányok. Hmv. 1964. A szentesi levelezésre Hmv-i lt. eln. 6743-1894.

[24] Szántó Kovács perének iratai megtalálhatók a Párttörténeti Intézet archívumában XV/3/1894/2. sz. alatt. Együttesen kezelve a törvényszéki, Tábla és Kúria ítéletei és indoklásuk.

[25] Hmv-i lt. eln. 52-1895. A polgármester indoklásából: „Míg a gyülekezési és egyesülési jog törvény által rendezve nem lesz, a kérdéses alapszabályok felsőbb jóváhagyását nem véleményezhetem.”

[26] MMTVD. 2. k. 320, 475, 554. old. és ua. 3. k. 50.

[27] Molnár Jánost a Szociáldemokrata földmunkás kongresszus Végrehajtó Bizottságába is beválasztották. MMTVD. 2. k. 292-3 és 398. Berke András Hódmezővásárhelyre kérte a következő földmunkás kongresszust (de azt Szegeden rendezték). MMTVD. 2. k. 399—400. és 411.

[28] Várkonyi István mozgalmára I. FARKAS JÓZSEF Az 1896—97-es pártszakadás és Várkonyi István fellépése. Acta Univ. Szegediensis de Attila József nominatae VII. 1969.

[29] Hmv-i lt. eln. 5026-1898. Búzás Ferenc írta, hogy mivel a 40 nap letelte után sem kapták meg alapszabályukat, az 1508/1875 B. M. sz. rendelet értelmében megkezdték működésüket „a hatóság tudta beleegyezésével”. — Póka h. főkapitány jelentése a polgármesternek. Hmv-i lt. eln. 3161-1897.

[30] Vásárhely és Vidéke helyi újság (tov. V. és V.) 1898. március 6. — NAGY DEZSŐ i. m. 115. — A Népszava hiányára I. Hmv-i lt. eln. 54—69/1897.

[31] FARKAS JÓZSEF, Az MSZDP kapcsolata a függetlenségi párt balszárnyával. (1896—1898). Párttörténeti Közlemények (tov. Pt. K.) 1971. 1. sz. 71—105. Az említett képviselők Visontai Soma (Gyöngyös) és Sima Ferenc (Szentest).

[32] Vö. SIMON PÉTER i. m. 153.

[33] Az ügy iratai a Hmv-i lt. eln. 5469-1898. sz. alatt. Juhász polgármesternek a Szegedi Királyi Ügyészséghez küldött jelentéséből: Búzás Ferenc és társai a nélkül, hogy ministeri jóváhagyással ellátott alapszabályuk lett volna VIII-ik ker. Vörösmarty utca 22. sz. a. egyletet alakítottak és miután ott nagyobb agitációt fejtettek ki, a rendőrkapitány Szathmáry Tihamér alkapitány jelentése alapján az egyleti helyiség bezáratását rendelte el, mely foganatosítva is lett, amely alkalommal az ott talált nyomtatványok betekintés végett a rendőrséghez behozattak és miután ezek elkobzás tárgyát nem képezték, az egyleti helyiségbe visszaszállítottuk, s miután egy meg nem alakult egylet elnökségét a hatóság el nem ismerhette, a nyomtatványok most is elzárva vannak az egylet helyiségében, így hát Privitzer József rendőrhadnagy hatalommal való visszaélést nem követett el... Búzás Ferenc fellebbezéssel élt az I. fokú döntés ellen — minden bizonnyal eredménytelenül.

[34] Földművelő. A mezői munkásság és kisebbvagyonú földmívelők szakközlőnye. Felelős szerk.: Szathmáry Péter. Megjelent minden pénteken. Ára 44,— 1899. január 13. BUZÁS FERENCZ, Akik semmik és mindenek.

[35] Vásárhelyi Napló 1898. május 24.

[36] Hmv-i lt. Historia domus.

[37] Szántó Kovács további működésére és élete utolsó éveire I. NAGY DEZSŐ, Sz. Kovács János élete utolsó évei. PtK. 1961. 2. sz. 155—180. A szociáldemokrata Párt vezetői megbízták Szántó Kovácsot, hogy utazzon Szentestre Mezőfőhehez (ahol annak szerkesztésében a Szabad Szó megjelent), és bírja rá a pártviszály megszüntetésére. A budapesti rendőrség működése 1899. 424. Idézi Nagy Dezső i. m. 128.

[38] OL. B. M. res. 160/1900. Szathmáry alkapitány jelentése. Idézi NAGY DEZSŐ i. m. 129. Az alapszabályokat Szántó Kovács sikeres beszéde után 180 fő írta alá.

[39] MMTVD. 3. k. 19.

[40] V. és V. 1896. okt. 11, 22, 30. számai. Vö. Hmv. 1896. okt. 18, 20, 25, 29. számai.

[41] OL. B. M. res. 29-1900. NAGY DEZSŐ i. m. PtK. 1961. 2. sz. 165. L. még V. és V. 1903. január 1.

[42] V. és V. 1903. január 1. 2.

[43] Hmv-i lt. V. eln. 504-1906.

[44] Hmv. 1891. július 5. — NAGY SÁNDOR i. m. 24.

[45] Hmv-i lt. eln. 6743—1894.

[46] Hmv-i lt. 5469-1897.

[47] NAGY SÁNDOR i. m. II. I, 55—56.

[48] PI. Arch. XV. 3/1894/2.

[49] NAGY SÁNDOR kézírata. PI. Arch. Gy. — 1953-162. sz.

Szemléltetésképp, a hiányos címfelvételek ellenére is felsorolunk néhány kötetet:

Történeti művek:

A magyarok története

A jobbágyság története

Elbeszélés a 48/49-i szabadságharcból

Világtörténelem

Napoleon élete

Magyar és külföldi szabadságharcosok történetei:

Az aradi 13 vértanú

Kossuth Lajos

Garibaldi, az olasz szabadság hőse

A munkásmozgalom vezetőinek életrajza:

Marx Károly

Marx és Engels élete

Lassale Ferdinánd élete

A munkásmozgalom vezetőinek művei:

Marx gazdasági tanai

A pénz keletkezése és fejlődése

Engels irata

A Szociáldemokrata Párt kiadványai, brosúrák, rölapok:

Szocialisták kátéja

Szózat a népbolondítókhoz

Világ felforgatók

A bp-i kommunista per
 Pártgyűlési jegyzőkönyv
 Szerzetes uralom
Klasszikus költőinktől:
 Petőfi összes
 Petőfi: Hóhér kötele
 Arany János: I—III.
 Vörösmarty költeményei
Korabeli proletár költemények: (az első 1896-ban jelent meg.)
 Szocialista versek
 Proletár költemények
 Az értékes magyar prózát Táncsics Mihály művei képviselték, az ellenpólus Herczeg Ferenc
 (Gyurkovics lányok).
Világirodalom:
 Hugó Victor egy kve
 Háború és béke
 A pénz
 A föld
 Észak Dél ellen
 Utazás a tenger alatt
 Utazás a Holdban
 20 000 mtf. a tenger alatt
 Ezt a könyvjegyzéket összevetve a korabeli orosházi és a későbbi balmazújvárosi földmunkás-
 egylet könyvtárával, sok hasonlóságot fedezhetünk fel. Vö. VERES PÉTER, Számadás. Bp. 1963. 22.

ХОДМЕЗЬВАШАРХЕЙСКИЕ АГРАРНО-СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ ЧИТАЛЬНИ В НАЧАЛЕ ВЕКА

Ш. Бездан

Ходмезёвашархей — один из городов т. н. „Вихревого края”, где было очень значительным аграрно-социалистическое движение. Раскрывая общегосударственные и местные причины организации бедняков и землекопов, автор показывает условия возникновения читален „общеобразовательно-общественного” характера.

Самым значительным моментом классовой борьбы является бунт 22 апреля 1894 года, когда бедняки города хотели штурмом дома городского управления высвободить своего незаконно заключённого руководителя, Яноша Санто-Ковача.

Чрезвычайное положение, многочисленные полицейские акции и внутреннее разъединенность уменьшили но не сломили силы аграрно-социалистической организации. Подготовка к более значительным задачам продолжалась первомайскими демонстрациями, борьбой за повышение заработной платы, стачками сельскохозяйственных рабочих во время уборки урожая, и тихими вечерами, проведёнными образованием.

В заключительной части работы автор даёт сведения об аграрно-социалистических библиотеках, служивших источником общеобразовательных и социалистических идей.

AGRARSOZIALISTISCHE LESEKREISE IN HÓDMEZŐVÁSÁRHÉLY UM DIE JAHRHUNDERTWENDE

von S. Bezdán

Hódmezővásárhely ist eine Stadt in dem sog. Wetterwinkel, wo die agrarsozialistische Bewegung sehr bedeutend war. Die das ganze Land betreffenden und die lokalen Beweggründen der Organisation der Armabauern und der Erdarbeiter darlegend zeigt der Autor die Entstehungsumstände der Lesekreise „kulturellen, gesellschaftlichen” Typs.

Das hervorragendste Moment des Klassenkampfes war der Aufruhr am 22. April 1894, als die Armen der Stadt ihren rechtswidrig verhafteten Leiter, János Szántó Kovács János durch Bestürmung des Stadthauses befreien wollten.

Der Ausnahmezustand, die zahlreichen Polizeiaktionen und die innere Zerteiltheit haben die Kraft der agrarsozialistischen Organisationen vermindert, aber nicht gebrochen. Die Vorbereitung zur Lösung grösserer Aufgaben wurde durch Demonstrationen am 1. Mai, durch Lohnkämpfe, Schnitterstreiks und an stillen Abenden, die zur Bildung bestimmt waren, fortgesetzt.

Der Abschlussteil der Abhandlung informiert über die agrarsozialistischen Bibliotheken, die als Quellen der allgemeinen Bildung und der sozialistischen Ideen gedient haben.

A MAGYAR DOLGOZÓK PÁRTJA MEZŐGAZDASÁGI SZÖVETKEZETI POLITIKÁJA CSONGRÁD MEGYÉBEN (1948—1953)

Írta: FÓRIZS SÁNDOR

Az MDP agrárpolitikája 1948—56-ig terjedő korszakban ellentmondásosan alakult. E tanulmány az útkeresés időszakában, egy nagyobb dolgozat részeként, 1948-tól 1953-ig vizsgálja a tsz mozgalom fejlődését, amikor a mezőgazdaság problémái kiéleződtek, ezért általában negatív képet kapunk.

Az MDP II. kongresszusa 1951 februárjában, a tsz-ek fejlesztése szempontjából, a változatlan gazdaságpolitika fenntartása mellett, két periódusra osztja a korszakot azzal, hogy a II. kongresszusig III. típusú tsz-ek szerveződtek, utána pedig majdnem kizárólag I. típusúak. Az 1948—51-ig kialakult és a gyakorlatban realizálódott szövetkezeti politikában bizonyos módosulás következett be, de csak a szövetkezetek szervezésének típusait illetően az agrárpolitika változatlan maradt.

Az MDP mezőgazdasági szövetkezeti politikájának kialakulása

Az MDP agrárpolitikája alapjává az MKP Politikai Bizottságának 1948. április 22-én megjelent — A párt szövetkezeti irányelveiről, — szóló határozat vált, annak megvalósítását és továbbfejlesztését jelentette.

Ez a határozat már a mezőgazdasági politika legfőbb céljaként a termelőszövetkezeti mozgalom kifejlesztését jelölte meg. Megállapítása szerint, a burzsoáziának az államhatalomból való kiszorításával, az államosításokkal, megteremtődtek a gazdasági és politikai feltételek a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez. A termelőszövetkezetek általános szervezésének a feltételei — a határozat szerint — azonban még nincsenek meg. Ezért a határozat első lépésként a beszerző, értékesítő és fogyasztási szövetkezetek szervezését hangsúlyozta. A termelőszövetkezetek általános szervezéséhez a feltételeket a meglevő alapvető gazdasági és politikai feltételek mellett, az alacsonyabb típusú szövetkezeti mozgalom kibontakoztatásával kívánta elérni.

A határozat legfőbb feladatnak tekintette az értékesítő és fogyasztási szövetkezetek átszervezését, a párt befolyásának kiépítését és a szövetkezeti mozgalom kiterjesztését az egész parasztságra. A határozat szerint elsősorban ezek az alacsonyabb formák alkalmasak a parasztság nagy tömegeinek a szövetkezetekbe való bevonására, a mozgalom megkedveltetésére.

A termelőszövetkezeti mozgalom elindulása szempontjából döntő jelentőségű a határozatnak az a része, mely kimondta a mezőgazdasági munkások bérlőszövetkezeti mozgalmának a megszervezését. A bérlőszövetkezetek részére igénybe kívánta venni a kulákok által bérbeadott földeket és az agrárproletáriátusra támaszkodva megkezdeni a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezését. [1]

Ennek a mozgalomnak kettős célja volt, egyrészt a mezőgazdasági munkások

fejlett kollektivitását felhasználva minta termelőszövetkezetek létrehozása, másrészt a falusi kizsákmányoló kulákság erejének gyengítése, földjei jelentős részének igénybevételével.

Az új falusi politika irányelveit Gerő Ernő ismertette a párt első országos szövetkezeti konferenciáján 1948. július 10-én. Az áprilisi határozattal szemben, mely elsősorban a fogyasztási és értékesítési szövetkezetek szervezésével foglalkozott, a beszámoló a termelőszövetkezeti mozgalom alapelveit ismertette, a fogyasztási és értékesítő szövetkezetek szerepének hangsúlyozása mellett. Az önkéntességen alapuló termelőszövetkezeti mozgalom létrehozását tűzte ki célul, a fokozatosság betartásával, állami támogatás biztosításával. Az áruforgalmat lebonyolító szövetkezetek rendeltetését, a szövetkezeti mozgalom megkedveltetésében jelölte meg. A szövetkezeti mozgalomban a kapitalista fejlődést tekintette fő veszélynek. Felhívta a figyelmet a szekta szellem veszélyére is, melynek jelentkezését a középparasztnak a földművesszövetkezetből való kizárásában és a fokozatosság mellőzésében látta. A beszámoló állásfoglalása szerint még nincsenek meg a feltételei a mezőgazdaságban a termelőszövetkezeti mozgalom általános elterjedésének. [2]

A Gerő Ernő által körvonalazott program egésze megfelelt a marxista—leninista párt szövetkezeti politikájának, a munkásosztály és az egész nép érdekeinek. Tartalmazta a lenini szövetkezeti elveket, hangsúlyozta az önkéntesség és fokozatosság betartásának szükségességét, az állami támogatás fontosságát. Helyesen állapította meg a jobboldali és szektás veszély elleni harc szükségességét a szövetkezeti mozgalom szervezése során.

Augusztus 20-án az új kenyér ünnepén mondott kecskeméti beszédében jelentette be Rákosi Mátyás az ország lakosságának a párt új mezőgazdasági politikáját. Előadásában általánosságban beszélt a szövetkezeti mozgalom szükségességéről. Határozottan leszögezte, hogy két út áll a magyar parasztság előtt. Az egyik út a megszokott egyéni gazdálkodás, melyen a népi demokrácia nem mehet tovább. A másik a szövetkezeti gazdálkodás útja, melyet a magyar demokrácia minden erejével támogat. A mezőgazdaság fejlődésének egyetlen útja a szövetkezeti út jelentette ki. Közölte a föld adásvételének megszüntetését, a mezőgazdasági gépállományok gyors ütemű kiépítésének tervét. [3]

A kecskeméti beszéd után megkezdődött a beszerző és értékesítő szövetkezetek átszervezése és egységesítése. Ezzel párhuzamosan bérlőszövetkezetek formájában elindította a párt a termelőszövetkezeti mozgalmat is, mely jelentős fordulat alapjává vált a mezőgazdasági politikában.

Az MDP Központi Vezetősége 1948. november 27-i ülésén véglegesen jóváhagyták a mezőgazdasági szövetkezetpolitika alapelveit. A termelőszövetkezeti mozgalom 3—4 év alatti győzelmét tűzték ki célként, a mezőgazdaságban. [4]

A kialakuló termelőszövetkezeti mozgalom alaptípusává a bérlőszövetkezetekből alakult III. típusú legfejlettebb szövetkezet vált, melyből 1948 végén Csongrád megyében már 42 működött.

A szövetkezeti mozgalom kibontakozása Csongrád megyében

Az országos szövetkezeti konferencia után Csongrád megyében, augusztus 29-én tartották meg a Megyei Pártbizottság által összehívott első szövetkezeti konferenciát. Az értekezlet programjában szerepelt a megyében levő fogyasztási, értékesítő és egyéb szövetkezetek újjászervezése, a párt befolyásának biztosítása a szövetkezetek vezetésben, a mozgalom kiszélesítése és ahol lehetséges a szövetkezetek

termelési tagozatának kiépítése. A konferencián még hangoztatták Gerő Ernő szavait, melyet az országos szövetkezeti konferencián mondott: „Azonban még nálunk nincsenek meg annak a feltételei, hogy általánosan elterjedjenek a mezőgazdaságban a termelőszövetkezetek.”

A konferencia megállapítása szerint a párt politikájának előterében a fejlődés jelenlegi fejlődési szakaszában a szövetkezeti mozgalom áll. Ez a megállapítás elsősorban a fogyasztási és értékesítő szövetkezetekre vonatkozott, a termelőszövetkezetek szervezésével nem foglalkoztak. Megalakították a megyei szövetkezeti aktívát és szövetkezeti felelőst választottak.

Csongrád megyében 1948 őszén, a szövetkezeti konferencia megállapítása szerint 89 szövetkezet működött; 17 földművesszövetkezet, 7 hangyaszövetkezet, 6 tejszövetkezet, 7 hitelszövetkezet, 17 ipari szövetkezet és 37 egyéb szövetkezet. A szövetkezetek közül csak néhány folytatott termelő munkát és ezek is bér munkásokkal dolgoztattak, a tagság a termelésben közvetlenül nem vett részt. A csongrádi és szentesi földművesszövetkezet foglalkozott termelő tevékenységgel, konyhakertésszettel, legelőgazdálkodással, bérszántással és bércepléssel. A szövetkezetek általában kereskedelmi tevékenységet végeztek. Vezetőik jobb módú kispolgárokból és a gazdag parasztságból kerültek ki, az MDP helyi szervezeteivel kapcsolatot nem tartottak. A vezetőségekben reakciós, szocialistaellenes szellem uralkodott, a tagságot a szövetkezetek tevékenységébe nem vonták be.

A megyei szövetkezeti felelős irányításával a helyi pártszervezetek javaslatai alapján, 1948 őszén megtörtént a szövetkezetek vezetőségének újjáválasztása. Ennek eredményeként a vezető szervek összetétele radikálisan megváltozott, és az újjáválasztott vezetőségekben maximálisan biztosították a párt befolyását. A szövetkezetek régi vezetőségében az MDP-nek alig volt képviselője és csak egy-egy nő foglalt helyet az igazgatóságokban, valamint a felügyelő bizottságokban. Az újjáválasztott szövetkezeti vezetők többségükben a dolgozó parasztság soraiból kerültek ki. A 112 megválasztott vezetőségi tag 95 %-a volt paraszti foglalkozású és több mint 25 %-a nő. Az új vezetőségek tagjainak túlnyomó többsége, 91 fő az MDP tagjainak sorából került ki. A 70 tagot számláló felügyelő bizottságoknak 91 %-a volt paraszti foglalkozású, 62 az MDP tagja és 18 nő. [5]

A szövetkezetek demokratizálása a megyében, a zárszámadó közgyűléseken minden szinten megtörtént. A párt jelöltjeit a tagság egyhangúlag elfogadta és megválasztotta a vezetőségekbe. A falusi burzsoázia és kispolgárság, akik eddig a szövetkezetekből jelentős jövedelemre tettek szert, minden ellenállási kísérlet nélkül átengedték helyüket.

A megyei szövetkezeti konferencia határozata szerint a párt a földművesszövetkezeteket jelölte ki a fő szövetkezeti formának, mely alkalmas a parasztság nagy tömegeinek befogadására és későbbi termelési feladatok elvégzésére. Ezért az összes többi szövetkezeteket a földművesszövetkezetekbe olvasztották bele. A megyei szövetkezeti felelős tagja lett a Megyei Pártbizottságnak, a szövetkezeti munka irányítására 4 tagú bizottságot szerveztek és minden járásba is kineveztek egy-egy szövetkezeti megbízottat.

A termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozása azonban nem a földművesszövetkezeteken keresztül következett be. Az átszervezéssel párhuzamosan, részben azt megelőzve, megindult a földbérlet-szövetkezetek szervezése a földművesszövetkezetek keretein kívül. Ezekből a földbérlet-szövetkezetekből alakultak ki az első termelőszövetkezetek.

A földbérlet-szövetkezetek szervezésére a mezőgazdasági ingatlanok használatáról szóló törvény megjelentése adott lehetőséget, mely a megyében 1948. augusz-

tus 27-től került végrehajtásra. Tehát a földművesszövetkezeti mozgalom átszervezésének megindulását néhány nappal megelőzte. A rendelkezés lehetővé tette a kulákgazdaságok bérbeadott földjeinek az igénybevételét kényszerbérlet formájában, agrárproletárok számára. A bérlet odaitélésénél a rendelet előnybe részesítette a bérlőszövetkezeteket. [6]

Az igénybe vehető földterület összeírására községi földbérlő bizottságok alakultak. A bizottságok tagjai; a község jegyzője, UFOSZ, FÉKOSZ, földbérlőszövetkezet és földművesszövetkezet egy-egy küldötte. A bizottságban a juttatásnál javaslattevői joggal a FÉKOSZ rendelkezett.

A nagy haszonbérletek igénybevételéről szóló rendelkezés Csongrád megyében jelentős földterületeket adott a mezőgazdasági munkásság kezébe, melynek többségét szövetkezeti formában művelték meg. Az igénybe vett bérleteken 1948. október—novemberében 42 termelőszövetkezeti csoport (tszcs) alakult és kapott működési engedélyt. A megalakult tszcs-ok 10 258 kh területen, 859 taggal jöttek létre, családtagjaikkal együtt 2736 személy tartozott hozzájuk. A szövetkezeti tagság a megye lakosságának (411 000) mintegy 0,6 %-át jelentette, területük a megye szántóterületének (531 962 kh) mintegy 2 %-át tette ki. Egy szövetkezeti tagra a megalakulás után átlagban 12 kh terület jutott. Tehát már a szövetkezetek megalakulásakor egészségtelenül alakult a tagság és a megművelendő földterület aránya. A tszcs-oknak majdnem fele, 19 alakult Hódmezővásárhelyen, és 9 Szentesen. Az engedélyezett csoportokon kívül még 68 helyen indult szervezkedés a megyében. Az igénybe vett nagybérletekből egyéni juttatásban részesült 650 igénylő. Az összes bejelentett bérlet területe 52 609 kh-t tett ki, a megye szántóterületének közel 10 %-át. Ebből igénybe vettek 16 786 kh-t, a szántóterület 3 %-át, melyre 7866 kérelem érkezett, ezért az igényeket nem lehetett kielégíteni. Az igénylők magas számát indokolja az is, hogy az 1945-ös földosztáskor a megyében a kevés számú kiosztható nagybirtok miatt 8000 igénylő nem kapott földet. Különösen jelentős agrárproletár réteg maradt a földosztás után a szentesi és hódmezővásárhelyi járásban, ahol a földek túlnyomó része a gazdag parasztság kezében összpontosult és a földosztó törvény értelmében nem lehetett igénybe venni. [7]

Az első tszcs-ok megalakítása az állam által igénybe vett kulákföldeken megkönnyítette azok szervezését. Az agrárproletárok örömmel fogadták a bérlőszövetkezetek létesítését, mert így munkához és földhöz jutottak. Ebben az időben a megyében még általános volt körükben a munkanélküliség. Megnehezítette azonban a szervezésnek ez a formája a szövetkezetekben az eredményes nagyüzemi gazdálkodást. A nagybérleteket az igénylők minden gazdasági felszerelés nélkül kapták meg, állatállománnyal sem rendelkeztek. A szakemberek és nagyüzemi termelési tapasztalatok hiánya is nehezítette a gazdaságos termelés megszervezését. A kormány segítette ugyan a tszcs-okat vetőmaggal, törzsállatállomány juttatásával, gazdasági felszereléssel, élelmiszer és pénzsegély adományozásával.

Sándorfalva I. számú tszcs-ja 350 kh területtel rendelkezett, a csoportban 42 tag dolgozott, akik közül csak kettő rendelkezett földterülettel, a többi nincstelen agrárproletárként lépett be. 1949 első feléig a következő állami támogatást kapták: [8]

Sertésöl építésre:	10 000 Ft
Kocsira, lószerszáma:	3850 Ft
Takarmányvásárlásra	984 Ft
Kézipénztár részére	500 Ft
Havi előleg a tagoknak:	4000 Ft
Összesen:	19 334 Ft

Természetbeí juttatás:

200 db sertés	150 q árpa	125 q korpa	35 q kenyér
2 db ló	125 q olajpogácsa	30 q pítisó	50 kg t. mész
2 db permetező	150 q kukorica	50 kg só	

Az állam biztosította a szövetkezet teljes vetőmag készletét is. Hasonló támogatásban részesült valamennyi tszcs a megyében. Az állami támogatás azonban nem bizonyult elégségesnek ahhoz, hogy a szövetkezetek gazdálkodása példamutatóvá váljék a parasztság számára.

A tsz mozgalom fejlődése Csongrád megyében az MDP II. kongresszusáig

Az 1949. évben a Megyei Pártbizottság az MDP Központi Vezetőségének irányvonala alapján, a tsz-ek számszerű fejlesztését tartotta legfőbb céljának. Területüket 3—4-szeresére kívánta emelni és minden tsz területét legalább 400 kh-ra növelni. A fő súlyt a III. típusú legfejlettebb tszcs-ok megerősítésére, számszerű fejlesztésére kívánta helyezni. Megjegyezték azonban, hogy nem szabad a III. típusút kötelezővé tenni, mert az I. és II. típusú csoportok az előiskolát jelentik a parasztság számára. Ugyanakkor tervbe vették a tsz tagok háztáji gazdaságának 1 kh-ról 1/2 kh-ra való csökkentését. [9]

A tsz-ek megszilárdítását a pártbizottság elsősorban politikai kérdésnek tekintette. Ennek érdekében a legfontosabb feladatnak tartotta a pártszervezetek létrehozását, megfelelő politikai és gazdasági vezetés biztosítását. A tsz mozgalom fejlesztése és a mezőgazdasági munkák időben való elvégzése legfőbb eszközének a szervezést, a tömegagitációt, a politikai felvilágosító munkát és az osztályellenség elleni harcot tartották. Vasárnaponként hatalmas agitációs kampányokat szerveztek, melyre mozgósítottak mindenkit, akit csak lehetett. [10]

Az agitációs munka valóságos népmozgalommá vált. Az a lelkesedés, mellyel ebben a tevékenységben a lakosság különböző rétegei részt vettek, a gyakori ismétlődés, a gyors eredmények elmaradása és a parasztság hangulatának változása miatt fokozatosan csökkent.

A párt gazdaságpolitikájában a tsz-ek jövedelmezőségének kérdése, a gazdálkodás ellentmondásainak feltárása háttérbe szorult. A szövetkezetekről a nagyzemí gadálkodás előnyeít ismertette, mellőzve a gyakorlati példákat, mindig pozitív jellemzést adtak. A gazdasági nehézségeket pedig mindig szubjektív tényezőkkel magyarázták, szervezatlenséggel, a szakképzettség hiányával, a felvilágosító munka elégtelenségével és leggyakrabban az osztályellenség aknámunkájával.

A tsz-ek területe és taglétszáma az 1949. év folyamán kétszeresére emelkedett. A tagság létszámának emelkedésére bizonyos hatással volt az őszi tagosítás is. 1950 februárjára a megyében 62 tsz működött.

A Csongrád megyei tsz-ek adatai 1950 februárjában [11]

A termelőszövetkezetek területe:	21 718 kh
A szövetkezeti tagság létszáma:	2068 fő
A tagság összetétele — agrárproletár:	1100 fő — 53 %
kisparaszt:	773 fő — 38 %
középparaszt:	185 fő — 9 %

A tsz tagság többsége változatlanul az agrárproletárok közül került ki, 1/3-a főleg az újgazdák soráiból származó kisparaszt. A tsz-ekbe lépett középparasztság részaránya még a 10 %-ot sem érte el, jelentős részük szintén az újgazdák közül szár-

mazott. A családok túlnyomó többségéből csak a családfenntartó dolgozott a gazdaságban, mindössze 217 tagnak vett részt a felesége vagy gyermeke a munkában. A tagok száma tehát alig 10 %-kal haladta meg a családok számát. A gazdasági év folyamán a tsz-ek tagságuk közvetlen szükségleteinek kielégítésére 417 532 Ft segítyt kaptak az államtól, melyből egy tsz tagra átlagosan 200 Ft jutott. Hitelbe kaptak 4090 q műtrágyát, ezzel műtrágya felhasználásuk megközelítette kh-ként a 20 kg-ot, ami meghaladta az országos átlagot.

A Földművelésügyi Minisztérium 1949-ben az igénylések alapján 39 Csongrád megyei tsz számára engedélyezett hitelt. A hitel nagyobb része az állatállomány növelését és a hiányos felszerelés kiegészítését szolgálta, csak kisebb részét nyújtották építkezésekre. A 2 227 377 Ft összegű hitel a következő tételeket tartalmazta: [12]

Igáslóra:	18 tsz-nek	35 db	115 000 Ft
Szarvasmarhára:	22 tsz-nek	310 db	930 000 Ft
Sertésre:	24 tsz-nek	443 db	443 000 Ft
Juhra:	8 tsz-nek	1023 db	312 500 Ft
Lótakarmányra:	13 tsz-nek	—	12 348 Ft
Sertéstakarmányra:	7 tsz-nek	—	6757 Ft
Szarvasmarhatakarmányra:	2 tsz-nek	—	33 367 Ft
Építési hitel:	22 tsz-nek	—	122 200 Ft
Lószerszáma:	17 tsz-nek	17 db	20 840 Ft
Kocsira:	16 tsz-nek	16 db	16 340 Ft
Kisgépekre:	11 tsz-nek	—	133 673 Ft
Kenyérfejadagra:	10 tsz-nek	—	57 358 Ft

Az építési hitelből 12 tsz-ben készítettek takarmánytároló silót 1220 m³ nagyságban, egy tsz-ben pedig trágyatelep épült. Ezen kívül hizlalásra kapott 9 tsz 700 db sertést, 3 tsz 140 db szarvasmarhát, 2 tsz pedig 805 db baromfit.

A tsz-ek megalakulásuktól kezdve munkaerőhiánnyal küzdöttek. Nehezítette helyzetüket az alapvető gazdasági felszerelések és a nagyüzemi gazdálkodás számára szükséges megfelelő épületek hiánya. Tapasztalt szakemberekkel sem rendelkeztek a nagyüzemi gazdálkodás megszervezéséhez. Az anyagi érdekeltség mellőzése pedig akadályozta a munkafegyelem megszilárdítását. Mindezeket figyelembe véve nyilvánvalóvá válnak a mintaszerű gazdálkodás nehézségei. A szövetkezetek munkájuk hatékonyságát tekintve, nem válhattak a nagyüzemi gazdálkodás vonzó központjaivá. Nem változtatott a helyzeten a párt által szervezett társadalmi munkások segítsége sem, mert ennek a munkának a hatékonysága is igen alacsony szinten állt.

Különösen a kapásnövények megművelésében volt tapasztalható általános lemaradás, gyakran csak a sorközüket művelték meg gépi erővel, a kézi kapálás teljesen elmaradt. Egy-egy tsz tagra tetemes megművelendő terület jutott, gyakran ez elérte a 10—15 kh-at. A helyzet ennél súlyosabbnak bizonyult, mert a növénytermelésben általában csak a tagság fele dolgozott, így reájuk gyakran 20—30 kh megművelése várt. A gépesítés alacsony színvonala mellett ez megoldhatatlan feladatokat jelentett a tsz-ek számára. [13]

A Megyei Tanács Mezőgazdasági Osztálya és a pártbizottság jól látták a tsz-ek munkájának gyengeségeit és azokat a tényezőket melyek ezt előidézték. A tsz tagság létszámát olyan mértékben kívánták emelni, hogy a növénytermelésben dolgozó egy-egy tagra ne jusson több 10—12 kh területnél. Ezt a célkitűzést azonban nem lehetett megvalósítani, bár a megyében jelentős számú agrárproletár élt, akik még nem rendelkeztek állandó munkahellyel. A tsz-ekbe azonban nem léptek be, a várható jövedelem bizonytalansága és az év végi fizetés miatt. Ugyanakkor a különböző építőipari vállalatok és bányák már ekkor megkezdték megyeszerte a munkaerő-

toborzást. Az MDP Központi Vezetősége elsősorban a bányamunkások toborzásának teljesítését követelte meg szigorúan a Megyei Pártbizottságtól. Az agrárproletárok és szegényparasztok a biztos kereset reményében csoportosan jelentkeztek még az állami gazdaságokból is, ahol pedig havi fizetést kaptak a bizonytalanul fizető tsz-szel szemben.

Az év végi zárszámadás és felülvizsgálat a tsz-ek többségénél súlyos gazdasági és szervezési hiányosságokat mutatott ki. A hibák okaira és kijavításának módjára nem tudtak helyes választ adni. Továbbra is a szervezatlenséget, a politikai munka gyengeségeit és az osztályellenség aknamunkáját tekintették minden baj forrásának. A zárszámadások alkalmával a 20 Ft-os munkaegység értéket csak néhány tsz-ben érték el, gyakran csak 4—5 Ft jutott egy munkaegységre. A tsz-ek többsége saját erejéből nem tudta biztosítani a 15 Ft-os munkaegység értéket, melyet a párt és állami szervek minimális jövedelemnek tartottak. Ezek a szövetkezetek hitelt kérhettek a munkaegység értékének növelésére, melyet valamennyien igénybe is vettek. [14]

A Földművelésügyi Minisztérium által kiküldött revizor jelentése szerint az összes megvizsgált tsz-ek elhanyagolt állapotban voltak, a tagok nehéz körülmények között éltek. A könyvelők szakmai képzettsége alacsony színvonalon állt, a tagság egy része nem vitte be földjét a szövetkezetbe, sokan egyénileg is gazdálkodtak, a családtagok nem vettek részt a közös munkában. A tagság körében elterjedt a munkanapok alapján való munkaegység elosztás, a teljesítmény rendszert nem alkalmazták. [15]

A kishaszonbérleti törvény értelmében kisajátított kulákföldek átadása az agrárproletároknak szövetkezeti művelésre a kedvezőtlen objektív és szubjektív körülmények között nem bizonyult helyesnek. Az agrárproletárok természetesen egyénileg sem tudták biztosítani a kapott kishaszonbérletek művelését, több esetben lemondtak róla és a földek műveletlenül maradtak.

A Csongrád megyei tsz-ek az első gazdasági év eredményeinek negatív hatása ellenére 1950-ben számszerűleg viszonylag jelentős fejlődést értek el. Az MDP szervezetei széleskörű agitációs és szervező tevékenységet folytattak, melynek eredményeként a tsz-ek száma kétszeresére emelkedett és az MDP II. kongresszusa előtt 1951 januárjában már 125 szövetkezet működött, közülük 24 önálló tsz. Az összes taglétszám az 1949-es 2068 főnek a négyszeresére emelkedett, 8814-re. A tsz-ek területe pedig 21 718 kh-ról 52 647-re növekedett. Az új belépők többsége továbbra is az agrárproletárok és szegényparasztok közül került ki. A középparasztok száma az összes taglétszámhoz viszonyítva kisebb mértékben emelkedett, 185-ről 652-re. Amíg 1949-ben a tsz tagok túlnyomó többsége tagja volt az MDP-nek, ebben az évben a párttagok aránya 25 %-ra csökkent, az új belépők már majdnem teljesen párton kívüliek voltak. [16]

Az összes tsz tagság az 1950. év folyamán 938 543 munkaegységet teljesített. A 8814 jövedelemben részesülő tagot tekintve egy tagra átlagosan 106 munkaegység jutott. Az egy munkaegységre jutó átlagos jövedelem 13 Ft-ot ért, az egy tagra jutó összjövedelem tehát 1378 Ft körül alakult. A jövedelem alacsony szintje nemcsak a munkaegység alacsony értékének a következménye, hanem az egy tagra eső kevés munkaegységnek is. Ez azt jelentette, hogy a tagság egy jelentékeny része alig dolgozott a szövetkezetekben. A munkaegység értékét 15 tsz-nél, a szövetkezetek 13 %-ánál emelték fel új hitelek folyósításával, 97 tsz-nél pedig a régi hitelek visszafizetésének meghosszabbításával. A tsz tagok 12 201 059 Ft összjövedelmének több mint a fele, 6 283 265 Ft állami hitelből származott. A legmagasabb munkaegység-érték 25 Ft-ot, a legalacsonyabb 7 Ft-ot ért. [17]

A tsz-ek 1949—50. évi állami támogatása és tartozása a következőképpen alakult:

Beruházások:	11 369 213 Ft
Forgótőke:	16 567 272 Ft
Termelési előleg:	1 648 030 Ft
Gépállomási tartozás:	797 377 Ft
Összes tartozás:	30 381 892 Ft

A rövidlejáratú hitelek­ből és beruházási költségekből a tsz-ek semmit sem fizettek vissza. A visszafizetett 5 503 576 Ft különféle beszo­lgáltatott termények vételárából származott, melyet az állami szervek vissza tartottak. A szövetkezetek a számukra juttatott hitel jelentős részét tagjaik létfenntartási szükségleteinek kielégítésére fordították. Az 1950. év első felében csak zsír vásárlására 126 168 Ft hitelt vettek fel. Valamennyi szövetkezet igényelte az állami támogatást, tagjai élelmiszer és ruházati szükségleteinek biztosítására. A kért összegek gyakran csak pár Ft-ot jelentettek, ami azt bizonyítja, hogy a tsz-ek pénztára teljesen üresen állt és a tagság is pénzhiányban szenvedett. [18]

A tsz-ek munkaerőhiánya krónikussá vált, a munkálatokat sehol sem tudták időben és megfelelő minőségben elvégezni. A szövetkezetek egy része kisegítő munkaerők alkalmazásával akart javítani helyzetén, más részük pedig figyelmen kívül hagyva a szervezeti szabályzatot, eltért a végzett munka munkaegységben való értékelésétől. Egyes tsz-ek felesbér­lőket tartottak, külső igaerőt alkalmaztak, nap­számosokat fogadtak. A felsőbb állami és párt­szervek erélyesen felléptek a szervezeti alapelvek megsértése ellen akkor is, ha a földek megművelése más módon nem volt biztosítható. Az adott körülmények között az alapszabály szigorú betartása a szövetkezetek eredményeit nem növelte. A belső munkaerő képtelennek bizonyult a munkálatok elvégzésére, különösen a nyári és őszi csúcsmunka időszakban. A végzett munkának munkaegységben való értékelése sem ösztönözte a tagságot, mert tudták, hogy a munkaegység értéke év végén alacsony lesz. A tagság nyomására a legtöbb tsz-ben a végzett munkát munkanapokban értékelték és számították át munkaegységre. Ezzel az értékelési módszerrel a munkaegységrendszer elvesztette minden ösztönző jellegét. [19]

A tsz-ek számszerű fejlesztése, gazdasági életük megszilárdítása, a munkaerőhiány enyhítését, a szövetkezetekbe lépőkkel szemben támasztott szigorú megkülönböztetések felfüggesztését tette volna szükségessé. De a párt politikája ebben a kérdésben határozott álláspontot foglalt el, mely nem esett egybe a szövetkezetek gazdasági érdekeivel. Felléptek az olyan nézetek ellen, hogy bárkit aki dolgozni akar, fel lehet venni a tsz-ekbe származására és politikai múltjára való tekintet nélkül. A munkaerőhiány ellenére a pártbizottságok visszautasították és nem engedélyezték a megbízhatatlannak minősített jelentkezők felvételét. A tsz-ekből az ilyen jellegű kizárások állandó jelleget öltöttek. [20]

A Megyei Pártbizottság a tsz-ek helyzetét 1950 decemberében értékelte. Számszerű fejlődésüket lassúnak találta és még az év folyamán 20—25 tszcs alakítását határozta el. A tsz-ek számszerű fejlődésében mutatkozó elmaradást azzal magyarázta, hogy nem tartják be a szervezésnél a fokozatosság elvét, azonnal III. típusú tszcs-eket alakítanak, nem fizetnek földjáradékot a tagoknak, nem tudják az állammal szembeni kötelezettségüket teljesíteni, kevés a munkásuk és ezért a munkálatokat nem tudják megfelelően elvégezni. A dolgozó parasztokat nem lehet elvinni a tsz-ekbe, mert azok rosszul állnak, nem mutatnak példát a gazdálkodásban, zárszámadáskor a jövedelem nem fedezi a nyáron felvett előleget. [21]

E jelentős hiányosságok megállapítása ellenére a Megyei Pártbizottság fő kérdésként a tsz-ek számszerű fejlesztésével foglalkozott, ezt tekintette a legfontosabb feladatának nem pedig gazdálkodásuk megszervezését. A meglevő hiányosságokat részben feltárták ugyan, de ismételten nem mutattak rá a hibák alapvető okaira és kijavításának módjára.

Az MDP II. kongresszusának irányelvei a mezőgazdaság szocialista átszervezéséről

Az MDP II. kongresszusa a kollektivizálásban elért számszerű eredmények további növelését, a mezőgazdaság teljes szocialista átszervezését tűzte ki célul az első öt éves terv végére. A kongresszus döntő stratégiai feladatnak tekintette a mezőgazdaság szocialista átszervezését. Ezzel párhuzamosan a mezőgazdaság termelését 50 %-kal kívánta növelni. Hangoztatta az egyénileg gazdálkodó parasztok termelésének segítését is. A szövetkezetek szervezésénél hangsúlyozta az önkéntesség szigorú betartását. A belépések megkönnyítése érdekében lehetővé tette a fokozatosság elvének alkalmazását, az I—II. típusú tsz-ek szervezésével. Fontosnak tartotta a földjáradék fizetését, a tagok által beadott állatok árának megtérítését egy év alatt. Elengedhetetlenül szükségesnek ítélte meg a falusi kizsákmányolók elleni harc következetes folytatását, a kulákság további elszigetelését. Megígérte a sokoldalú segítségnyújtást a dolgozó parasztság számára. [22]

Az MDP II. kongresszusának irányelvei megfeleltek a szocialista építés követelményeinek, a gazdasági élet szükségleteit fejezték ki, a mezőgazdasági fejlődésről összhangban álltak. De a határozat alapvető hibája, hogy a mezőgazdaság helyzetének konkrét, mindenoldalú, őszinte elemzése nélkül tűzte ki célként a szocialista átszervezés befejezését. Ez négy év alatt a meglevő objektív nehézségek, az eddig alakult tsz-ek gyengesége, a parasztság politikai hangulatának romlása miatt irreális célkitűzésnek bizonyult. A párt fő feladata lett volna ebben az időben a meglevő tsz-ek megerősítése, gazdálkodásuk példamutatóvá tétele. Ennek mint elsődleges feladatnak a megfogalmazása elmaradt. Enélkül pedig minden további szervezőmunka feltételezte az adminisztratív eszközök elsődleges alkalmazását, mert a parasztságot a tsz-ek példájával meggyőzni nem lehetett.

A mezőgazdasági termelés 50 %-kal való növelése az öt éves tervben, a szocialista átszervezéssel párhuzamosan, szintén irreális célkitűzésnek bizonyult. Ehhez hiányoztak az objektív feltételek, a feszített iparosítási terv nem tette lehetővé a termelés növeléséhez szükséges anyagi eszközök gyors ütemű biztosítását.

Nem gyakorolhatott pozitív hatást a szövetkezeti mozgalom számszerű növekedésére a határozatnak az a pontja sem, mely kimondta, hogy a tsz-be lépő parasztnak a bevitt állatállomány árát a belépés után egy év alatt kifizetik. Eddig ugyan négy éven belül kellett kifizetni a tsz-be bevitt állatok értékét. A kifizetési idő egy évre való leszállítása azonban nem jelentett lényeges változást, mert ténylegesen a tsz-ek nagy része eddig sem tett eleget fizetési kötelezettségének. A túlnyomóan agrárproletár tagság ezt megakadályozta, vagy a szövetkezet gyenge gazdálkodása miatt nem tudott fizetni. Az egyetlen helyes intézkedés, mely főleg a középparasztságra vonzást gyakorolhatott, a bevitt állatok vételárának azonnali kifizetése, az államtól felvett kölcsönből. Miután ez elmaradt, a parasztok rendszerint értékesítették állatállományukat a szövetkezetbe lépés előtt. Ezért a tsz-ek állatállománya mind mennyiségét, mind minőségét tekintve elmaradt az átlagos színvonalától és az egyéni parasztgazdaságok mögött állt.

A határozat igen helyesen kitűzte célként az egyénileg dolgozó parasztok gazdaságának fejlesztését is. A gyakorlatban ezt azonban nem lehetett megvalósítani, végrehajtása érdekében a helyi állami és pártszervek nem sokat tehettek. Ezt csak a gazdaságpolitika gyökeres megváltoztatásával lehetett volna biztosítani. A parasztgazdaságok fejlesztésének alapvető feltételei az adott viszonyok között hiányoztak, a magasszintű beszolgáltatás, a jelentős terményadó, a termelési érték alatt megállapított árak nem biztosították rentabilitásukat, a termelés fejlesztését. Minden fejlesztés előfeltétele a beszolgáltatás eitörlése, a mezőgazdasági termékek felvásárlási árának jelentős emelése lehetett csak a szabadpiac biztosításával együtt. A parasztság e problémáival a kongresszusi határozat nem foglalkozott.

A II. kongresszus állásfoglalása a fokozatosság elvének alkalmazásáról a szocialista átszervezés során, a tsz-mozgalom számszerű fejlődésének a meggyorsulását eredményezte. A határozatnak ez az egyetlen része, mely a végrehajtás során elősegítette a mozgalom fejlődését.

Az MDP II. kongresszusa mezőgazdasági szövetkezeti irányelveinek megvalósulása Csongrád megyében

A Csongrád megyei Pártbizottság a II. kongresszus határozata alapján a mezőgazdaság szocialista átszervezését központi kérdésnek tekintette. A megyei pártválasztmány kijelölte a tsz-mozgalom szervezésénél követendő irányelveket. Biztosítani a teljes önkéntességet, a földjáradék kifizetését, a beadott állatok árának egy éven belüli megtérítését, lehetővé kell tenni I. és II. típusú tszcs-ok alakítását, a háztáji gazdaságok számára 1/2—3/4 kh területet kell biztosítani minden tagnak, következetes harcot folytatni a kulákság ellen. [23]

A pártbizottság terve szerint a tsz-ek területét az év folyamán a megye szántóterületének 24 %-ára, azaz mintegy négyszeresére kívánták növelni. Megállapodtak abban, hogyha valamely községben a parasztgazdaságok 70 %-a belép a tsz-ekbe, akkor ott általános tagosítást hajtanak végre. A pártbizottság a tsz-ek számszerű fejlesztését tekintette a legfontosabbnak. [24]

A tsz-ek száma a megyében 1951-ben 124-ről 201-re emelkedett. Az év folyamán majdnem kizárólag I. és II. típusú szövetkezetek alakultak. A szövetkezetek száma közel kétszeresére emelkedett, a tagok száma is megkétszereződött, területük pedig 50 %-kal gyarapodott. A szövetkezetekbe lépő parasztság nagyobbik része továbbra is a szegényparasztság soraiból került ki. A tsz-ek területe a megye területének 9,5 %-át tette ki, az állami gazdaságokkal együtt 14 %-át. A tsz-ekhez tartozott a megye szántóterületének 13 %-a, mely nem érte el a Megyei Pártbizottság által tervezett 24 %-ot. Az 1951. évi tsz-szervezések során az I. típusú tszcs-ok száma 7-ről 74-re emelkedett, a II. típusúak száma pedig 1-ről 6-ra. Az önálló és III. típusú szövetkezetek száma lényegében változatlan maradt. (A III. típusú tsz-et akkor nyilvánították önállónak, ha gazdálkodása megszilárdult, jövedelmezővé vált.)

Csongrád megyei tsz-ek adatai 1951 december 31-én [25]

Típus	családok száma	tagok száma	terület kh
Önálló: 35	2008	4596	23 660
III. 86	4622	7763	30 547
II. 6	110	141	1475
I. 74	2765	5633	17 650
Össz. 201	9505	18 135	73 332

A tsz-ek fejlődését vizsgálva a megyében egyetlen eredményt lehet kimutatni, a számszerű növekedést az I. és II. típusú kategóriákban. A szövetkezetek szervezeti életében nem következett be változás, gazdasági életük megszilárdítását nem sikerült elérni. Ugyanazokkal az alapvető problémákkal küzdöttek mint az előző években, csak jelentős mértékű állami támogatással lehetett biztosítani a tagság összetartását, a tsz-ek fennmaradását.

A szövetkezetek a tavasz folyamán nagyarányú takarmányhiánnyal küzdöttek, állatállományuk jelentősen leromlott, amihez hozzájárult a szakszerűtlen tartás és a gondozás hiánya is. Sok helyen a nem megfelelő tárolás és a raktározás miatt tekintélyes takarmánymennyiség pusztult el, még az állami hitelakciók keretében juttatottból is. A Földművelésügyi Minisztérium által biztosított keretből látták el az állatállományt takarmánnyal és alomszalmával. [26]

A szövetkezetek számára különösen a kapásnövények megművelése jelentett továbbra is súlyos gondot. A cukorrépa, burgonya és kukorica mellett megyeszerte bevezették az ugyancsak munkaigényes gyapot termesztését, melynek vetését a párt- és az állami szervek kötelezően írták elő, megnövelve ezzel a tsz-ek gondjait. A növényápolási munkák időben való elvégzését akadályozta az a kialakult szemlélet is, hogy a tagok nem akartak 8—10 óránál többet dolgozni.

A Megyei Pártbizottság elhatározta olyan brigádok szervezését, melyek társadalmi munkában segítséget nyújtanak a tsz-eknek az elmaradt növényápolási munkák végzésében. Vasárnap és munkaidő után mozgósították az üzemek dolgozóit és tömegszervezetek tagságát. Esetenként 2—3000 társadalmi munkás vett részt a növényápolásban. Ennek ellenére a munkálatok időben való elvégzése egyre nagyobb nehézséget jelentett. A pártbizottság kereste a megfelelő módszert, mellyel segítséget tudna nyújtani a mezőgazdasági munkák meggyorsításához. Állandó ülésezések közben újabb és újabb határozatokat hoztak, minden fellelhető munkaerő mozgósításával megpróbálkoztak. Ugyanakkor figyelmen kívül hagyva a növényápolási munkákban mutatkozó lemaradást, minden erővel szorgalmazták a másodnövények vetését. A megye számára a másodnövények vetésterületét 27 648 kh-ban állapították meg, melynek majdnem 1/3-a, 8527 kh jutott a tsz-ekre, ez többszörösen felül múlta a mezőgazdaságban betöltött részarányukat. [27]

A szövetkezeteknél a növényápolási munkákban való lemaradás egyik igen fontos okaként szerepelt a kisüzemi jellegű gazdálkodás szervezeti formáinak fennmaradása, a sokféle és munkaigényes kapásnövény termelése, melyre a különböző szervek és vállalatok szerződést kötöttek velük. Ez akadályozta nagyobb táblák kialakítását, a specializálódás és munkamegosztás növelését, a meglevő szerény géppark kihasználásának fokozását. A sokféle növény termelése elsősorban a kukorica vetésterületének csökkenését eredményezte, mely a legfontosabb takarmánynövénynek számított és megmunkálásának gépesítése bizonyos fokig megoldott volt. A különböző szervek a szövetkezetekkel 58 féle növény termesztésére kötöttek szerződést. Általában munkaigényes kapásnövényekről volt szó, köztük a parasztság által eddig nem termesztett növények is szerepeltek (gyapot), melyek termesztésének agrotechnikai eljárásait sem ismerték. A szerződötető vállalatok, miután az egyénileg dolgozó parasztokkal nem tudták megkötni a termelési szerződéseket, a tsz-ekkel kötötték azt meg, ahol könnyebben boldogultak. Ha a szerződéskötések tervét a vállalatok nem teljesítették, akkor a párt és tanácsszervek segítségével a tsz-ekkel fogadtatták el, állami érdekre, öntudatukra hivatkozva. A szövetkezetekben a munkaerő a hagyományosan termelt növények megműveléséhez is elégtelennek bizonyult, a nagy terület miatt. A sokféle szerződéses növény termelése erejüket szétforgácsolta, a szerződéses növények megművelését biztosítani nem tudták, az elgyomosodott ve-

tésterületet kiszántották. A szántást a gépállomás végezte hitelbe, a vetőmagot a szerződtető állami vállalat adta ugyancsak hitelbe.

Az aratási munkálatok is lassan haladtak a tsz-ekben, a tagság egyedül nem tudta elvégezni. A tagok nem is akarták ezt a nehéz munkát vállalni, a vezetőségek nem boldogultak az aratóbrigádok megszervezésével, maguk sem jártak elől jó példával az aratásban való részvételükkel. Az elmaradt növényápolási munkák miatt nem is tudtak minden munkaeőt összpontosítani, megyei átlagban tsz-enként csak 6—8 kaszást bírtak kiállítani, ezen kívül legfeljebb 1—1 aratógép állt még rendelkezésükre. A Mezőgazdasági Osztály 44 aratóbrigádot szervezett 910 taggal, akik társadalmi munkában segítettek a tsz-eket. A munkálatokban különösen elmaradt helyeken megszervezték az éjszakai aratást, amit a tagok nem nagy örömmel üdvözöltek. Az aratás elhúzódása akadályozta a szántási munkálatok megkezdését, ezért a gépállomások javasolták, hogy a tsz-ek a még learatatlan területeket adják ki a dolgozó parasztnak feles vagy harmados részesedésre. A javaslatot a pártbizottság nem fogadta el. [28]

A Megyei Pártbizottság a Politikai Bizottság határozata nyomán szeptember elsején értékelte a tsz-mozgalom fejlődését a II. kongresszus utáni időben. Megállapítása szerint a szövetkezetek számszerű fejlődését nem követte a gazdasági és politikai megerősödésük. Nagyrészüket már a tavaszi munkák idején is elmaradt a munkálatok elvégzésében, termésátlagaik alig haladják meg a dolgozó parasztnakét. A számszerű fejlesztés helyett ezért a meglevő tsz-ek gazdasági, szervezeti és politikai megerősítése a fő feladat, minden erőt és eszközt erre kell fordítani. Legfontosabb a vezetés megjavítása, mert ettől függ a tsz-ek megszilárdulása. Az elnökök továbbképzését szakmai tanfolyamokon kell biztosítani, a nem megfelelő elnököket pedig le kell váltani. A pártbizottság még abban az esetben is a szövetkezetek munkájának a megjavítását tekintette a fő feladatának, ha a Politikai Bizottság által megállapított számszerű fejlesztési ütemet a megye nem tudja teljesíteni. Egyúttal a pártbizottság tervbe vette, hogy az I. és II. típusú tszcs-okat az önkéntesség betartásával fejlettebb III. típusú szövetkezetekké alakítja át. [29]

A Megyei Pártbizottságnak az az állásfoglalása, hogy fő feladatának a tsz-ek munkájának megjavítását tekinti, az MDP II. kongresszusa mezőgazdasági szövetkezeti politikájának egyik hiányosságát kívánta kijavítani. A számszerű fejlesztés a tsz-ek alacsony színvonala mellett nem bizonyult helyesnek, ennek erőltetése csak rontotta a szövetkezetek gazdasági színvonalát. Minden fejlesztés előfeltételévé a tsz-ek gazdálkodásának megjavítása vált. Ezt felismerte a Megyei Pártbizottság, amikor állásfoglalásában erre helyezte a fő hangsúlyt. Hiányossága azonban a határozatnak, hogy a tsz-ek megszilárdítását kizárólag szervezési és vezetési feladatnak, politikai munkának tekintette, a nem megfelelő elnökök lecserélésével megoldhatónak vélte. E célkitűzések megvalósításával javítani lehetett a szövetkezetek gazdálkodásán, de gyökeres változást elérni nem, ahhoz a mezőgazdaságban követett gazdaságpolitikát kellett volna megváltoztatni, ezt azonban a pártbizottság nem befolyásolhatta.

Erősen negatív hatása a pártbizottságnak az a törekvése, hogy az év folyamán szerveződött I—II. típusú szövetkezeteket át akarta szervezni III. típusúvá. Ezek a szövetkezetek eddig gyakorlatilag nem is működtek, nem volt még mögöttük egy teljes gazdasági év sem. Ezzel a törekvéssel a pártbizottság erősen megsértette az MDP II. kongresszusa határozatában elfogadott fokozatosság elvét, melynek betartása biztosította a tsz-mozgalom számszerű fejlesztését az év folyamán.

Az 1951. év végén 119 III. típusú tsz készített zárszámadást. A szövetkezetek többsége 73 gazdaság passzív, 46 pedig aktív mérleggel zárt. A szövetkezeti tagok

év közben túl sok előleget vettek fel, több helyen a tagság 70—80 %-a által felvett előleg meghaladta a nekik járó összeget. A zárszámadáskor ezek a tagok az előlegként felvett összeget nem tudták visszafizetni, ezért a tagság másik része munkadíját nem kaphatta meg. A közgyűlések után sokan bejelentették kilépési szándékukat. A munkaegység értékének megállapításakor mindenütt figyelmen kívül hagyták az állammal szemben fennálló tartozásukat, nem tervezték be annak törlesztését. A Földművelésügyi Minisztérium leiratában szigorú rendszabályokkal kívánta biztosítani a tartozások törlesztését. Kilátásba helyezte a tsz-ek tartozásának 100 %-os felemelését, ha 1952. február 20-ig fizetési kötelezettségüknek nem tesznek eleget. Elrendelte a szétosztott termények visszavételét a tagoktól és az elnökök felelősségre vonását. [30]

Az ilyen szigorú figyelmeztetés természetesen nem vezethetett eredményre, esetleges végrehajtása hatástalan maradt. A szövetkezetek adósságaik törlesztésére nem rendelkeztek anyagi eszközökkel. Semmiféle terményük nem maradt azon kívül amit munkaegységre a tagságnak kiosztottak. Ha némelyik tsz tartalékolta terményt, azt a pártbizottság agitációjának hatására rendszerint beszolgáltaták terven felül, mert a beszolgáltatás teljesítésének megyei szinten ez volt a legkönnyebb módja. Az elnökök felelősségre vonásának az eredménye rendszerint a leváltásuk volt, mely igen gyakori esetként szerepelt év közben is. Az elnökök különben sem voltak ténylegesen felelősek a gazdaság munkájáért, mert a felsőbb szervek aprólékosan megszabták tennivalóikat.

A szövetkezetek számszerű fejlesztése a negatív gazdasági és szervezeti jelenségek figyelmen kívül hagyásával az 1952. évben is tovább folyt. A Megyei Pártbizottság által 1951 szeptemberében központi kérdésként megjelölt feladat a szövetkezetek megszilárdítása ismét háttérbe szorult. A gyakorlatban továbbra is a számszerű fejlesztésre helyezték a fő súlyt. De nem sikerült megvalósítani azt a célkitűzést sem, hogy az I. típusú szövetkezeteket III. típusúvá fejlesszék át. A megyében 1952 decemberében 247 szövetkezet működött: 38 önálló, 106 III. típusú, 14 II. típusú és 89 I. típusú.

Csongrád megyei tsz-ek adatai 1952. december 16-án

tsz-ek száma	családok száma	tagok száma	terület/kh
247	16 489	21 391	128 449

A szövetkezetek számszerű fejlesztése 1952-ben új negatív tendenciákat tükrözött. Leggyorsabban növekedett a területük és jelentősen lemaradt mögötte a tagok létszámának az emelkedése. Az előző évben a tagok száma kétszerezésére emelkedett, a földterület pedig 50 %-kal gyarapodott. 1952-ben a földterület 73 %-kal, 73 332 kh-ról 128 449 kh-ra növekedett, a tagok száma pedig csak 16 %-kal emelkedett, 18 137-ről 21 391-re. A földterület növekedése négyszer gyorsabban alakult a tagság számának emelkedésénél. Figyelemre méltó az is, hogy a családok számának növekedése szintén gyorsabb ütemű, mint a tagok számának emelkedése. Az 1952. évben a családok száma 6000-rel növekedett, de a tagok számának emelkedése alig haladta meg a 3000 főt. A szövetkezetek számszerű növekedésének legfőbb tényezői a mozgalom fejlődésének torzulásait jelzik. A földterület növekedésének legfőbb forrása az elhagyott földek betagosítása vagy a kulákföldek elvétele. A családok mintegy 50 %-a pedig azzal a szándékkal lépett a tsz-ekbe, hogy megszabaduljon földjétől és ezzel a beszolgáltatási, adó és egyéb terheitől, a szövetkezetekben nem vállaltak munkát. A belépő középparaszt családok száma 2443-ra emelkedett, az összes szövetkezeti családok 14 %-át tette ki. A középparasztság számaránya tehát némi emel-

kedést mutatott, de továbbra is alacsony szinten maradt. Az agrárproletáriátus és szegényparasztság adta a szövetkezeti tagság 86 %-át.

A megye egész mezőgazdasága, de különösen a szövetkezetek az 1952. évben rendkívül súlyos helyzetbe kerültek. A negatív gazdaságpolitika hatását elmélyítette a május 19—20-i fagykár és az utána következő aszály. A gyapot, ricinus, cirok és csalamádé vetéseket 100 %-os fagykár érte. A borsó, a kukorica és a napraforgó vetések 30—50 %-os kárt szenvedtek. A megye mezőgazdaságában általánosak voltak az alacsony terméseredmények, alig érték el a beszolgáltatás mennyiségét. Ezért a legtöbb szövetkezet aratás után nem osztott, vagy alig osztott gabonát a tagjainak. A beszolgáltatási terven a kormányzat csak lényegtelen változtatást hajtott végre, mely a kenyérgabonaféléket nem érintette. [32]

A Megyei Pártbizottság a Központi Vezetőséghez küldött jelentésében feltárta a tsz-ek nehéz helyzetét, következtetései azonban nem tükrözték a helyzet reális felmérését. A jelentős gazdasági nehézségek ellenére ismét csak a tsz-ek számszerű fejlesztését helyezték előtérbe, a nehézségeket pedig újra csak politikai munkával kívánták ellensúlyozni. Továbbra is szorgalmazták az I. típusú tsz-ek III. típusúvá való fejlesztését. A szövetkezetekben folytatott agitációk alkalmával hangsúlyozták, hogy az állam gondoskodni fog a tagság megélhetéséről. Ezzel párhuzamosan a háztáji gazdaságot úgy állították be, mint amiből lehet fedezni a kenyérszükségletet. A tsz-tagságnak azt a követelését, hogy a megállapított fejadag szükségletet számukra a felsőbb szervek biztosítsák, nem fogadták el. [33]

Augusztus végére a pártbizottságokhoz és minisztériumokba egymás után mentek a küldöttségek a tsz-ekből, fejadagot és pénzügyi támogatást kértek. A szövetkezetekből való kilépés általánossá vált, a parasztság ipari munkahelyeken és állami gazdaságokban keresett munkát. A kilépéseknél is nagyobb károkat okozott a munka stagnálása, a teljes perspektívtalanság miatt a tagok csak a legszükségesebb tennivalókat végezték el.

A szövetkezetek kenyérgabonából a beszolgáltatást 100,2 %-ra teljesítették. A gépállomásoknak járó munkadíjat, melyet szintén gabonában kellett fizetni, már nem tudták rendezni. Ez a tartozás a megye tsz-ei részéről 117 vagon gabonát jelentett, egyenként majdnem 100 q-t. A szövetkezetek többségében nem is termelt meg az a gabona, melyből a gépállomásoknak járó tartozást kiegyenlíthették volna. A 119 önálló és III. típusú tsz-ből 66 a teljesített munkaegységre egyáltalán nem osztott a tagságnak kenyérgabonát, 71-nek pedig nem maradt vetőmagja. Csak 45 osztott munkaegységenként 1 kg-nál több gabonát, szálaltakarmányt mindössze 4 szövetkezet. Egyes tsz-ek nem teljesítették beadási kötelezettségüket, a termett gabonát kiosztották munkaegységre a tagok között. [34]

A beszolgáltatás teljesítése után a megyében általános takarmány- és gabonahiány keletkezett. A szövetkezeteken kívül mintegy 10 000 dolgozó paraszt, a parasztgazdaságok 15 %-a és 1200 kulákgazdaság, a kulákgazdaságok 50 %-a nem rendelkezett vetőmaggal. A Megyei Pártbizottság az MDP Központi Vezetőségéhez felterjesztette a megye vetőmaghiányát és takarmányszükségletét.

A megye vetőmaghiánya; Kenyérgabonából:	8150 q
Árpából:	600 q

A megye takarmányszüksége;

Árpa	36 529 q	— rendelkezésre áll:	12 079 q
Zab:	14 698 q	— rendelkezésre áll:	3151 q
Széna:	76 822 q	— rendelkezésre áll:	12 931 q

A megyében általános hiány mutatkozott kenyérgabonából, mindenféle takarmányból és vetőmaggól. Az állatállomány fenntartásához a takarmányszükségletnek csak 1/3—1/5 részét tudták biztosítani. Az állami szervek a tsz-ek részére biztosí-

tottak ugyan hitelt vetőmag vásárlásra, azt azonban nem tudták felhasználni, mert az engedélyezett 300 Ft-os áron nem lehetett kapni. A szövetkezetek hiányzó 800 vagon vetőmagját az állam ezen az úton akarta biztosítani. [35]

A tsz-ek számszerű fejlesztése az általános nehézségek ellenére tovább folyt. Jelentősebb fellendülés szeptember és október folyamán következett be, a tagosítások alkalmával. A legnagyobb eredményt Makó szövetkezeti várossá alakulása jelentette. Ezen kívül még három helység alakult át szövetkezeti községgé. A tsz-községekben a parasztgazdaságok több mint 70 %-a belépett a szövetkezetekbe. [36]

A tsz-mozgalom számszerű fejlődése Csongrád megyében a legmagasabb szintet 1953 júniusára érte el, azután az új kormányprogram hatására visszaesés következett be.

Csongrád megye tsz-einek adatai 1953 júniusában [37]

Termelőszövetkezetek száma:	253
Tsz-tagok száma:	22 502 fő
Tsz-ek összes területe:	139 192 kh

A tsz-ek területe ekkor meghaladta a megye szántóterületének 26 %-át és megközelítette a megye területének 20 %-át. Egy szövetkezetre átlagosan 550 kh terület jutott, egy tsz-tagra valamivel több mint 6 kh. A III. típusú tsz-ekben a tagság száma 1952—53 folyamán már nem emelkedett, mert a kilépések száma meghaladta az új tagokét, ezért a tagság száma 200 fővel csökkent. Az egy tagra jutó földterület az átlagosnál magasabb szintet ért el, meghaladta a 8 kh-at. Az I—II. típusú tsz-ekben a tagság létszáma ugyanebben az időszakban több mint 1000 fővel emelkedett, az egy tagra jutó földterület az átlagnál alacsonyabban alakult, valamivel az 5 kh felett. A parasztság tehát 1953-ban a III. típusú tsz-ek melletti agitáció ellenére az I. típusú tsz-eket választotta. A pártbizottságnak az a célkitűzése, hogy az 1951-ben alakult I. típusú tsz-eket magasabb típusúakká fejlesztette át, ezúttal sem valósult meg. E törekvéssel ellentétben az I. típusú tsz-ek aránya növekedett, a III. típusúaknál nemcsak viszonylagos, hanem kismértékben abszolút számszerű csökkenést is tapasztalhatunk. A középparasztság létszáma 2748 főt tett ki, az összes szövetkezeti tagság 12 %-át. Az előző évhez viszonyítva arányuk 2 %-kal csökkent. Ez azt jelentette, hogy a szövetkezeti mozgalom 1953-ig csak a szegényparasztság mozgalma maradt, ezen belül is a tagság többségét az agrárproletáriátus adta, a középparasztságra jelentősebb vonzást nem gyakorolt.

Az MDP mezőgazdasági szövetkezeti politikájának néhány tanulsága Csongrád megyében

Az MDP már a szövetkezeti mozgalom elindítása alkalmával megsértette az általa is hangoztatott fokozatosság elvét. A fogyasztási, beszerzési és értékesítő szövetkezetek hálózatának kiépítése, mely a termelőszövetkezetek szervezésének előkészítését szolgálta a párt tervei szerint is, nem előzte meg a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozását. Az 1948. évi július 10-én megtartott országos szövetkezeti konferencia még helyesen a fogyasztási és értékesítő szövetkezetek megszervezését tűzte ki elsődleges célként és csak ezeken keresztül akarta kibontakoztatni a termelőszövetkezeti mozgalmat. A konferencia a legsúlyosabb hibának tekintette a szövetkezeti mozgalomban az alacsonyabb típusú formák kihagyását.

A gyakorlatban azonban az értékesítő, beszerző és fogyasztási szövetkezetek megszervezése nem előzte meg a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozását,

hanem azzal párhuzamosan folyt. A párt politikájában a fő súlyt kezdettől a termelőszövetkezeti mozgalom szervezésére helyezték, csak mellékes tevékenységnek tekintették az alacsonyabb típusú szövetkezeti formák szervezését. Ezzel az értékesítő, beszerző és fogyasztási szövetkezeti mozgalom elvesztette előkészítő szerepét, melyet a termelőszövetkezeti mozgalom számára betölthetett volna.

A szövetkezeti mozgalom nemcsak ezt az előkészítő formát hagyta ki, hanem a termelőszövetkezetek szervezésekor lényegében mellőzték az I—II. típusú tszcs-ok létrehozását, azonnal áttértek a legfejlettebb III. típusú tsz-ek alakítására. A szocialista átszervezés gyorsított, erőltetett ütemét valószínűsítették meg, melynek következménye a fokozatos fejlesztés mellőzése lett.

Az első tsz-eket azokon a kulákköföldeken szervezték meg 1948 őszén, melyeket az állam kényszerbérlet formájában igénybe vett és átadott szövetkezeti művelésre az agrárproletároknak. Ezek az első tsz-ek a legfejlettebb III. típusba tartoztak. Megfelelő felszerelés, munkaerő, a nagyüzemi gazdálkodáshoz szükséges feltételek és szakszerű vezetés hiánya miatt ezek a szövetkezetek igen gyengén működtek. Az állami támogatás nem megfelelő formája és elégtelensége, az anyagi érdekeltség elhanyagolása, jelentősen hozzájárult gyenge eredményeikhez. A parasztságra vonzó hatást nem tudtak kifejteni, az ellenséges propaganda ezt felhasználta tsz ellenes agitációjában. A párt részéről elhibázott taktikának bizonyult a tsz-ek szervezésének ez a módja. Az MDP Központi Vezetősége abból indult ki, hogy a kollektivitás az agrárproletáriátus körében a legfejlettebb, ezért a legalkalmasabb paraszti réteg a kollektív gazdálkodás számára. A szubjektív tényezőket tekintették elsődlegesnek és elhanyagolták a példamutató gazdálkodáshoz szükséges anyagi—technikai feltételek biztosítását.

Az 1949—50. évben a szövetkezeti mozgalom továbbra is az agrárproletáriátusra és a szegényparasztságra gyakorolt csak hatást. A tsz-ekbe lépő birtokos parasztok többsége az újjazdák köréből került ki. Az 1950. év végére a tsz-mozgalom kimerítette lehetőségeit. A számszerű fejlesztés további sikere a gazdaságpolitika és a szervezési módszerek megváltoztatásától függött.

Az MDP II. kongresszusa a mezőgazdaságban alkalmazott eddigi gazdaságpolitika változatlan fenntartása mellett, új módon közelítette meg a kérdést. A szövetkezeti mozgalom számszerű fejlesztése érdekében előtérbe helyezte a fokozatosság elvét, mindenekelőtt az I. típusú szövetkezetek szervezését határozta el. Ez lehetővé tette a mozgalom jelentős fellendülését, a középparasztság egy részének megnyerését a szövetkezetek számára. Az új taktika azonban azt is jelentette, hogy a III. típusú szövetkezetek számszerű növekedése gyakorlatilag megállt. A szövetkezetek szervezésének ez a módszere, a gazdaságpolitika megmerevedése mellett, lehetőségeit az 1951—52. év folyamán szintén kimerítette. Az 1952. évi számszerű fejlődés eredményeinek a vizsgálata már igen egészségtelen tendenciákat mutat, melyek a megmerevedett gazdaságpolitika káros hatását jelzik. A szövetkezetekbe lépő családok száma kétszerese az új tagoknak, tehát minden második család csak formálisan lépett be, hogy földjétől megszabaduljon, ott dolgozni nem akart. A másik egészségtelen tendencia a szövetkezetek területének ötször gyorsabb növekedése a tagság létszáma emelkedésénél. Az előző évi fejlődéssel összehasonlítva ez a negatív tendencia még jobban kitűnik, mert 1951-ben a szövetkezetek taglétszáma kétszer gyorsabban növekedett a földterületnél. A parasztság egy része a gazdasági és adminisztratív nyomás hatására, mely nem biztosította számára a jövedelmező gazdálkodást, elhagyta földjét és a szövetkezet helyett a népgazdaság más területein keresett magának megélhetési lehetőséget.

Az 1953. év első felében a tsz-ek számszerű növekedése csak az I. típusú formá-

nál mutatható ki, a III. típusúnál a tagság létszáma csökkent. Ez a tényező is, a szövetkezeti mozgalomban követett gazdaságpolitika felülvizsgálatát sürgette.

A szövetkezetek állami támogatásának formája nem bizonyult hatékonynak. A számukra folyósított jelentős anyagi eszközök nem a termelésük fejlesztését, hanem fenntartásukat, mindennapi szükségleteik kielégítését szolgálták. Az államtól várták és meg is kapták az életük fenntartásához közvetlenül szükséges javakat. Ez a gazdaságpolitika csökkentette a tsz-tagság munkaerőköltségének színvonalát.

Az állam az anyagi támogatással egyidejűleg súlyosan megterhelte a szövetkezeteket gazdasági életük megszilárdulása előtt. Gazdaságpolitikájában lényegében nem tett különbséget szövetkezeti és egyéni parasztgazdaság között. A szövetkezetek ugyanúgy önköltségi ár alatt szolgáltatták be az államnak terményeiket, mint a parasztgazdaságok. De a gyakorlatban a szövetkezetek megterhelését nagyobb arányúnak kell tekintenünk, miután az állam részére minden felesleges terményüket beszolgáltatták. Sem a beszolgáltatási, sem az állami szabadfelvásárlási ár nem fedezte a termelési költségeket, ezzel teljesen megszűnt a szövetkezetek anyagi érdekeltisége a termelés fejlesztésében. Így a termelőszövetkezetek állami támogatása valójában csak formálisnak bizonyult, a beszolgáltatási kedvezmény pedig csak névlegesnek, mert az állam rendelkezett a szövetkezetek minden terményével, melyért a termelési költségnél alacsonyabb árakat fizetett.

A termelőszövetkezetek számszerű fejlesztése, mindezeket a torzulásokat figyelembe véve, a fennálló körülmények között 1953-ra kimerítette lehetőségeit. A további előrehaladás érdekében minden tényező a számszerű fejlesztés időleges szüneteltetését, a szövetkezetek gazdasági, szervezeti és politikai életének megszilárdítását sürgette. Mindezt végrehajtani azonban csak a mezőgazdaságban követett eddigi gazdaságpolitika gyökeres felülvizsgálatával lehetett. Az MDP Központi Vezetősége felismerve a mezőgazdasági szövetkezeti politika megváltoztatásának szükségességét, az 1953-as júniusi határozatában feltárta a hiányosságokat, ezzel megvetette egy egészségesebb gazdaságpolitika kidolgozásának lehetőségét.

JEGYZETEK

[1] Az MKP szövetkezeti irányelvei, 1948. április 22. Az MKP és SZDP határozatai 1944—48. Budapest, 1967. 564.

[2] Gerő Ernő, Harcba a szocialista népgazdaságért, Budapest, 1950. 359—63.

[3] Rákosi Máttyás, Építjük a nép országát, Budapest, 1949. 293.

[4] A Kommunista Párt szövetségi politikája 1936—1962, Budapest 1966. 176.

[5] MSZMP Csongrád megyei Bizottsága Archivuma, (Továbbiakban CsmBA) Jegyzőkönyvek, 1948-21/10, I, 4.

[6] Uo. Rendelet a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérletéről, 1948-21/10—47.

[7] Uo. Megyei szövetkezeti felelős jelentései, 1948-21/10—23. 21/30—1.

[8] MSZMP Párttörténeti Intézet Archivuma, Budapest, Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály jelentése, K8-121/1.

[9] MSZMP CsmBA, Csongrád megyei Pártbizottság jegyzőkönyve, 1949-21/11—27.

[10] Uo, 1949-21/11—29, 21/14—20.

[11] Uo, MDP Csongrád megyei Bizottsága jegyzőkönyvei, 1949-21/11—25, 21/12—7, 17.

[12] MSZMP Párttörténeti Intézet Archivuma, Budapest, Kimutatás tszcs-ról 1949. K8-122/11-V.

[13] MSZMP CsmBA, MDP Csongrád megyei Bizottsága jegyzőkönyve, 1949-21/11—25, 21/12—7, 17.

[14] Uo. Mezőgazdasági Igazgatóság jegyzőkönyvei, 1949-21/29—2, 35.

[15] Uo. MDP Csongrád megyei Bizottsága jegyzőkönyvei, 1949-21/11—27, 29. 21/14—20. Csongrád megyei Tanács Mezőgazdasági Osztálya jegyzőkönyve, 1949-21/29—7. Csongrád megyei Népfőbizottság jelentése, 1949-21/13—15.

[16] Uo. Csongrád megyei Tanács Mezőgazdasági Osztálya jelentései, 1950-21/1—17, 21/93—2175, 2196. 1951-21/166—483, 21/171—1499, 21/170—1328.

- [17] Uo.
- [18] Uo.
- [19] Uo. MDP Csongrád megyei Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztálya, Mezőgazdasági Osztály jelentései, 1950-21/82—1, 21/86—321, 21/87—383.
- [20] Uo.
- [21] Uo. Csongrád megyei Pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztálya jegyzőkönyve, 1950—21/82—1.
- [22] Az MDP II. kongresszusa határozata, Anyag és Adatszolgáltatás, 1951. II. 3—4.
- [23] MSZMP CsmBA, Csongrád megyei Pártbizottság jegyzőkönyvei, 1951-21/100—29, 21/101—43, 21/102—65.
- [24] Uo.
- [25] Uo. Csongrád megyei Tanács Mezőgazdasági Osztálya jelentései, 1951-21/166—485.
- [26] Uo. Csongrád megyei Tanács Mezőgazdasági Osztálya jelentései, 1951-21/166, 485. 1952-21/250—1.
- [27] Uo. MDP Csongrád megyei Bizottsága jegyzőkönyvei, 1951-21/100—24, 25, 26. MDP Csongrád megyei Bizottsága Mezőgazdasági Osztálya jelentései, 1951-21/166, 569, 564.
- [28] Uo. MDP Csongrád megyei Bizottsága Mezőgazdasági Osztálya jelentései, 1951-21/8—209/2, 21/173—209/2, 21/100—29. Állami Mezőgazdasági Gépállomás és az MDP Csongrád megyei Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztálya jelentései, 1951-21/167—759, 21/76—549, 21/80—1647.
- [29] Uo. MDP Csongrád megyei Bizottsága jegyzőkönyvei, 1951-21/101—43.
- [30] Uo. Földművelésügyi Minisztérium instrukciója, 1952-21/244—238.
- [31] Uo. Csongrád megyei Tanács Mezőgazdasági Osztálya jelentése, 1952-21/244—238.
- [32] Uo. Csongrád megyei Pártbizottság jegyzőkönyve, 1952-21/242—857.
- [33] Uo. Csongrád megyei Pártbizottság jelentése a Központi Vezetőséghez, 1952-21/248—8.
- [34] Uo. MDP Csongrád megyei Bizottsága jegyzőkönyve, 1952-21/242—857. MDP Csongrád megyei Bizottsága jelentései a Központi Vezetőséghez, 1952-21/248—8, 21/242—8, 1332, 1376, 1438. Csongrád megyei Tanács Mezőgazdasági Osztálya jelentései, 1952-21/250—7.
- [35] Uo.
- [36] Uo. Csongrád megyei Pártbizottság jelentése, 1952-21/242—1641.
- [37] Uo. Csongrád megyei Tanács Tervosztálya jelentései, 1953-21/268—42.

КООПЕРАТИВНАЯ ПОЛИТИКА ВЕНГЕРСКОЙ ПАРТИИ ТРУДЯЩИХСЯ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ ОБЛАСТИ ЧОНГРАД

III. Форми́з

Работа занимается формированием кооперативной политики ВПТ в сельском хозяйстве.

Автор, исследуя развитие кооперативного движения в области Чонград, рассматривает создание единого движения потребительских кооперативов и формирование арендно-кооперативного движения. До II. съезда ВПТ развитие кооперативного движения характеризуется организацией кооперативов III типа, которые сначала образовались из арендаторских кооперативов. После II. съезда в кооперативном движении характерно образование кооперативов более низкого уровня, I—II. типа.

В рассмотренном периоде сельскохозяйственная кооперативная политика партии, по определению работы, не изменилась, только в употреблении методов находили расхождение.

POLITIK DER PARTEI DER UNGARISCHEN WERKTÄTIGEN IN VERBINDUNG MIT DEN AGRARGENOSSENSCHAFTEN IM KOMITAT CSONGRÁD (1948—1953)

von S. Fórizs

Die Abhandlung befasst sich mit Herausbildung der Politik der PdUW in Verbindung mit den Agrargenossenschaften.

Die Entwicklung der Gennossenschaftsbewegung im Komitat Csongrád untersuchend behandelt der Autor das Zustandebringen der bauerngenossenschaftlichen Bewegung und die Entfaltung der pächtergenossenschaftlichen Bewegung. Nach Feststellung der Abhandlung ist für die Entwicklung der genossenschaftlichen Bewegung bis zum II. kongress der PdUW die Organisierung der Produktionsgenossenschaften III. Typs charakteristisch, die sich am Anfang aus den Pächtergenossenschaften gebildet haben. Nach dem II. Kongress der PdUW ist in der genossenschaftlichen Bewegung die Entstehung der Produktionsgenossenschaften niedrigeren I—II. Typs charakteristisch geworden. In der erforschten Epoche blieb die Politik der Partei in Verbindung mit den Agrargenossenschaften nach Feststellung der Abhandlung unverändert, nur bei Verwendung der Methoden findet man Abweichungen.

AZ ÉLETMÓD KATEGÓRIA MEGHATÁROZÁSÁNAK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA

Írta: KALLÓS GÁBOR

„A szociológia tárgyát, [tehát] — írja KULCSÁR KÁLMÁN — a társadalmi lét és a társadalmi tudat összegezését kifejező társadalmi jelenségek és azok törvényszerűségei alkotják, amelyeket mint objektív, de emberi magatartásokban, emberi viszonyokban megnyilvánuló jelenségeket speciálisan társadalmi jelenség voltukból kiindulva vizsgál.” [1]

A társadalmi valóság sürgetésére és a konkrét szociológiai kutatómunka eredményeként egyre több fontos elméleti kérdés alaposabb vizsgálata vált szükségessé. Ezek közé tartozik — többek között — az életmód kérdése is. [2]

Az életmód vizsgálatának története van a marxista szociológiai irodalomban. A történet kezdete — mint lényegében minden egyéb társadalom-filozófiai kérdésben — visszavezethető Marx és Engels munkásságára. A német ideológiában az életmódra vonatkozólag a következőket olvashatjuk: „A termelésnek ezt a módját nem szabad pusztán abból a szempontból nézni, hogy ez az egyének fizikai létezésének újratermelése. Hanem ez már ezen egyének tevékenységének egy meghatározott mikéntje életük megnyilvánulásának egy meghatározott mikéntje, egy meghatározott életmódjuk. Ahogyan az egyének az életüket megnyilvánítják, olyanok ők maguk. Az tehát, hogy mik, egybevág a termelésükkel, mind azzal, amit termelnek, mind pedig azzal, ahogy termelnek. Hogy tehát az egyének mik, az termelésük anyagi feltételeitől függ.” [3]

Marx és Engels idézett álláspontja az életmód kérdésének helyes értelmezésében, a kérdés kutatásának irányában nélkülözhetetlen, de nem definíció igényű. Tehát itt a marxizmus klasszikusainak egy olyan elméleti utalásával találkozunk, amely részletes kifejtést igényel.

A marxista szociológiai kutatók már munkájuk kezdetén jól látták, hogy itt egy komplex jellegű társadalomtudományi problémáról van szó. Ez a felismerés először nem definícióban fogalmazódott meg, hanem a fogalom elemzési módjában.

Különösen figyelemre méltó példa a szovjet szociológiai irodalomban SZINYICIN koncepciója. Véleménye szerint az életmód kérdése a következő aspektusokban közelíthető meg: egyéni, csoport, osztály, társadalmi, nemzeti, össznépi vonatkozásokban. Szemlélete erősen etikai indíttatású. Érdekes, hogy ebben a felfogásban nem áll egyedül. Hozzá hasonló felfogás felé hajlanak: DROBNYICKIJ, NYINA POPELOVA és mások. Ennek hatására például ARHANGELSZKIJ tisztán etikai kérdésnek tekinti az életmódot. [4]

A magyar szociológiai irodalomban több elképzelés található: a) FERGE ZSUZSA ezt az összetett kérdést összességében próbálja megragadni.

b) HELLER a kérdés vizsgálatánál az életmód funkciójából indul ki. Ezért írja: „A mindennapi élet a szó szoros értelmében mindennapi — az ember élete általában, vagy ahogy az napról napra folyik. Ez az életmód meghatározó eleme, lényeges és

lényegtelen (gyakran névtelen, konkrét tevékenységek végtelen sora), melyekben az emberi társadalom produkálódik és reprodukálódik, s mely talaja minden nem mindennapi cselekvésnek és gondolatnak is. Az élet, melyben az emberek —, hogy József Attilát idézzük — „kapáltak, ölték, öleltek, tették amit kell.” [5]

c) FERGÉTŐL eltérő (de elvileg tőle nem távol eső) álláspont figyelhető meg SZÁNTÓ MIKLÓSNÁL. Véleménye szerint az életmód fogalmának sikeres elemzése és meghatározása szempontjából az „ismétlődő tevékenységrendszerből” kell kiindulni. Ezért a legmegfelelőbb meghatározás: „Az életmód amely a társadalmi embert tevékenységi oldaláról jellemzi, úgy definiálható, hogy nem más, mint egy adott korszak emberének az életviteléhez szükséges összes tevékenysége lebonyolításának formája. Pontosabban: az életmód a társadalmi osztályok, rétegek, egyének ismétlődő tevékenységeinek rendszere és ezek szokásos formája.” [6]

SZÁNTÓ MIKLÓS álláspontjának komoly hatása van a magyar életmódkutatásban. Többen, mint pl. MOLNÁR LÁSZLÓ és BÉRES CSABA a „tevékenységrendszerből” kiindulva további eredmények feltárására töreksenek. [7]

Az itt említett főbb megközelítési módok teoretikus jellegűek. Ebből azonban nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy az életmód fogalom helyes feltárása nem igényli a praxis oldalról való közelítést is. Ezért rendkívül figyelemre méltó a MTA Szociológiai Intézetének Békés megyében nemrég lefolytatott életmódkutatása. Miközben LOSONCZI ÁGNES a kutatás bizonyos tapasztalatait összegezi, írja: „Az élet szerveződésében, az életmód kialakulásában három tényezőt kell megvizsgálunk: először azt, hogy milyen tényleges lehetőségek vannak (társadalmi, anyagi feltételek, vagyis az objektív oldal): másodsorban, hogy milyen lehetőségekről tud, melyeket ismer. (Ez már a szubjektív tudati oldal:) s végül, hogy, ki milyen lehetőségeket képes kihasználni, (ez már az aktivitás kérdése.)” [8]

A kutatás későbbi szakaszán a már feltárt eredmények az életmód komplex társadalmi jellegét megerősítik, s ennek hatására egyes definíciókba is beveszik. FERGE ZSUZSA írja: „Az életmód komplex nehezen körülhatárolható fogalma magában foglalja az adott keretek között végzett (vagy előforduló) tevékenységeket: azt, hogy az egyén mikor mit csinál, milyen célokra használja a rendelkezésére álló kereteket: magukat az életkereteket, vagyis azt, hogy milyen feltételek és körülmények között folyik az egyén élete. Végül ide tartozik az is, hogyan, mi módon történnek az adott keretek között az egyes tevékenységek. Az életmód tehát nem redukálható valamilyen tartalomra, hanem alapvető jelentőségű forma, miben és ahogyan a tartalmak testet öltenek. (Felesleges aláhúznunk, hogy tartalom és forma szétválaszthatatlan egység, abban az értelemben, hogy valójában ugyanaz a tartalom más formában nem létezik. Arra sem kell részletesen kitérnünk, hogy tartalom és forma dialektikus egység — ami egyik vonatkozásban forma, az más nézőpontból tartalom lehet és megfordítva.)” [9]

Az életmód kategória helyes meghatározásának további nehézsége, hogy a fogalom körülírásában és magyarázatában a többértelműség figyelhető meg. Véleményünk szerint ez a következő okokra vezethető vissza: a) Az életmód fogalma a mindennapi életben hamarabb jött létre, mint a teóriában. Tehát itt egy fogalom „áttemelés” vált szükségessé. Az életmód gyakorlatban kialakult és gyakran kötetlenül használt és különbözőképpen értelmezett fogalmát (pl. züllött, városi, falusi, tanyai, amerikai stb.) életmód a teóriában is megfelelően kellett alkalmazni. [10] Az „áttemelés” nehézsége az, hogy a gyakorlat által létrehozott életmódterminust a köztudatban különbözőképpen értelmezik. [11]

b) Figyelembe kell venni továbbá, hogy a szociológia — az életmód kutatásában eddig alapvető szerepet játszó tudomány — igen fiatal tudomány. A fiatal tudomá-

nyok esetenkénti lehetséges osztályrésze pedig egyes kategóriák bizonytalan vagy pontatlan értelmezése.

Az életmód kategória tartalmának helyes feltárása szempontjából a következő sémából induljunk ki. [12]

Életmód		
I.	II.	III.
tényleges lehetőség	ki milyen tud	ki hogyan használja ki

Sémánkból kitűnik, hogy az életmód tartalmi jegyeinek elemzésénél annak társadalmi meghatározottsági oldalából és az egyéni aktivitás oldalból, a kettő kontaktusából kell kiindulnunk. Az életmódot a termelési mód határozza meg. Történelmileg ez a kapcsolat a következőképpen alakult: Az ősközösségi társadalomban a termelés és az életmód teljes egységet alkottak. Később a társadalmi fejlődés folyamán az életmód a termeléstől való függő viszonya megtartása mellett fokozatosan egy viszonylagos önállóságra tett szert. (A viszonylagos önállóság talán legérdekesebb sajátossága, hogy az életmód szellemi oldala az anyagi oldalhoz viszonyítva nagyobb önállóságra tett szert.) A viszonylagos önállóság megnyilvánul a történelmi folytonosságban, az életmód konzervativizmusában, továbbá az életmód fejlődésének lassúbb ritmusában a gazdasági fejlődéshez képest stb. E tendencia ugyanakkor nem zárja ki az életmódnak a termelési módtól nyert ismérveit; mint pl.: objektív, konkrét, változó, ellentmondásos és osztályjellegű. Az adott termelési módon belül mindenekelőtt (de nem kizárólag) a tulajdonviszonyok szabják meg az emberek tevékenységeinek s ezen keresztül szükségletei kielégítésének lehetőségeit is. Ennek hangsúlyozása azért fontos, mert az életmódot általában az emberi élettevékenységre (annak hogyanjára) vonatkoztatjuk.

Véleményünk szerint a tulajdon és munkamegosztási viszonyoktól függ, hogy

a) A fenntartás kényszerének „eleget téve” csak az elemi szükségletet (az adott egyén vagy csoport objektív a társadalom által nyújtható szükségletére, nem pedig ettől eltérő egyes egyének esetében szubjektív lehetőségekre gondolunk) lehet-e kielégíteni, s ebből kifolyólag „úgy élni”, „olyan életmódot” folytatni.

b) Vagy pedig túl az elemi szükségleten és egy-egy kor úgynevezett alapvető szükségletein az ember (vagy embercsoport) „magasabb szükségleteket” is ki tud elégíteni, s „annak megfelelően él”, illetve „alakítja ki” életmódját. Ebben a vonatkozásban a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely elemzése igen sokatmondó. Ugyanis a munka és az életmód egymással szoros kapcsolatban állnak. Ezért tévesek mindazok az életmód meghatározási törekvések, amelyek figyelmen kívül hagyják az ember munkatevékenységét, mint pl.:

a) A Nagy Szovjet Enciklopédia szerint: „Az életmód — társadalomtudomány terminusa — az emberi lét nem termelő szféráját tükrözi, mely szükségletek kielégítésével: az étkezésben, a ruházatban, a lakás terén, a kommunális szolgáltatások, a gyógykezelés, az egészségvédelem terén, a pihenésben, a szórakozásban, stb. jelentkező szükségletek kielégítésével. Az életmód terén kialakulnak a magatartás szabályok vagy például az ízlés, melyek — elsősorban a történelmi fejlődéssel, a termelési mód változásaival folyton változnak. A termelőmód mellett a társadalmi helyzet, a kultúra, a vallás nyomja rá sajátos jegyeit az életmódra.” [13]

b) V. SZINYICIN: „Az életmód az emberek mindennapi életének vitele vagy rendje, a termelési és társadalmi tevékenység szféráján kívül, amelyet a különböző anyagi és kulturális szükségletek kielégítésének módja és formái közvetlenül meghatároznak.” [14]

c) BALOGH ISTVÁN: „Az életmód a mindennapi élettevékenységnek az a területe, amely nem függ össze közvetlenül a gazdasági-termelő, közéleti, kulturális-szellemi tevékenységgel. Ide tartozik: a táplálkozás, az öltözködés, a lakásviszonyok, az egészségvédelem, a testedzés, a tisztálkodás, a pihenés, a szórakozás, a nemek közötti viszony, a családi élet, a baráti és személyi kapcsolatok.” [15]

d) A nyilvánvaló tévedés UTKINNÁL, az életmód hatókörét a magánéletre zsugorítja. [16]

Az ember munkatevékenységének (nem termelő tevékenységének is) kapcsolata életmódjával minden korban kimutatható. Szerepe és jelentősége azonban a szocializmus építésének időpontjában különösen megnőtt. Egyrészt és főleg azért, mert a szocializmusban nyeri vissza a munka igazi értékét, másrészt azért, mert a szocializmus építésének jelenlegi szakaszán az emberek között jelentős különbségek vannak a munka jellege, a képzettség, a jövedelmi és a kulturális színvonal alapján.

Az ember munkatevékenysége és életmódja relációjában jelentkező elméleti és gyakorlati vonatkozásokat koncentrálhatjuk: az egyén viszonyára a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyéhez. (A felszabadulással itt is egy mélyre szántó átalakulási folyamat zajlódt le, de maradtak még megoldásra váró rrszkérdések.)

Az emberek munkatevékenységük során igyekeznek társadalmi státuszukat újratermelni, vagy úgy, hogy rögzítik azokat (tehát elégedettek az eddig elérttel), vagy úgy, hogy tevékenységük magukban rejtik a további felemelkedés igényét, ambícióját. Ez a magatartás egyben kifejezi az egyén jövedelemszintjéhez való viszonyát is. Vagy tartani iparkodik azt, vagy pedig növelésére törekszik. Ezért az egyén vagy tartósítja szakismeretének szintjét, vagy pedig annak emelésére törekszik. Ennek érdekében munka és élete anyagi feltételei (lakás, háztartás, inventár stb.), valamint kulturális (szabad idő, szórakozás stb.), társadalmi, politikai (párt, tömegszervezeti tevékenység, társadalmi munka), baráti tevékenységét alakítja ki, illetve újítja fel. Mindezen emberi tevékenységek, törekvések természetesen módosuláson mennek keresztül attól függően, hogy az illetők milyen osztályok és rétegek tagjai. (Véleményünk szerint, noha az életmód magába foglalhat egy osztálynál általánosabbat, tehát pl. egy össznemzeti jelleget, ettől függetlenül a szocializmus építésének jelenlegi szakaszában vannak kétségtelenül kimutatható különbségek a munkásosztály, a termelőszövetkezeti parasztság stb. életmódjai között.) Továbbá befolyásoló tényező a települési viszonyok, valamint az éppen lezajló különböző társadalmi folyamatok (urbanizáció, tudományos és technikai forradalom, intenzív társadalmi mobilitás).

Amikor az életmódot meghatározó alapvető anyagi-gazdasági viszonyokat vizsgáltuk, kikerülhetetlen volt — ha közvetve is — bizonyos tudati tényezőkre való utalás. A továbbiakban a tudati tényezők életmódot befolyásoló szerepét közelebbi elemzés tárgyává tesszük. A mindennapi életben megfigyelhetjük, hogy az emberek „élni akarnak”. Ez az „élni akarás” elég pontosan ki tudja fejezni, az „élni akarás” tudati színvonalát. Az embernek az élettevékenysége során jelentkező tudati tevékenységéről írja LOSONCZI ÁGNES: „Az életünk — eszmék — magatartás, életvitel — életforma — ideáljai —, modern kifejezési szóval élve mintái — már elég korán megragadják az embereket. Az életmód — minták közül a kíváncsúnak tartottakat az emberek különböző időpontokban választják ki, s így ezek a hatások, ideálok más és más korszakból származhatnak, s nem feltétlenül magyarázhatók meg a jelenlegi körülményekből.” [17]

Vannak, akik az életmód és a tudat összefüggését az erkölcsi tudat oldalról közelítik meg. ARHANGELSZKIJ írja: „A boldogságról szóló elképzelés nem egyszerűen tükrözi az ember társadalmi létfeltételeit, hanem bizonyos mértékig meg-

határozza élettevékenységét, aktívan vezeti az életben.” [18] Vagy ARHANGELSZKIJ gondolata konkrétabb megfogalmazásban: „Boldogság. Mit is értünk ezalatt voltaképpen? Meghatározhatjuk-e lényegét? Tévedések elkerülése végett, már előljáróban meg kell mondanunk, hogy az erkölcs területén boldogság vagy szerencse alatt nem az egyén érdekeinek kedvező véletlen (pl. nyeremény az osztálysorsjátékban, a baleset elkerülése, stb.) hanem az életmód erkölcsi értékelését értjük.” [19] HELLER pedig a kérdést a praxis oldalról közelíti meg. „A mindennapi élet elsajátítása annak a foknak az elsajátítása, melyben az emberiség (az adott társadalom) a természetet tipikusan maga alá vetette, így a természeti korlátok visszaszorításának foka mindig kifejeződik a mindennapokban.” [20]

Véleményünk szerint az életmód és a tudat összefüggésének elemzését két kérdésre kell koncentrálni:

- a) Az életmód és a tudat összefüggésének szükségességére.
- b) Az életmód és a tudat összefüggéséből fakadó bizonyos következményekre.

Az életmód és a tudat szükségszerű összefüggéséről írja LOSONCZI: „Az életmód nincs egyszerű és mindenkorra egy adott társadalmi csoport létezéséhez kötve. Szokásokban, cselekvésekben, normákban és értékekben átvett és továbbélő életvitelben együtt lehet a múlt számos vonása és kapcsolódhat át a mába, sőt készíti elő a jövőt. Kevés olyan társadalmi jelenség van, ahol ezt jobban figyelemmel lehetne kísérni mint az életmódban.” [21] Ugyanis arról van szó, hogy az egyes társadalmak és az egyes osztályok életmódját nem hozzák létre minden esetben teljesen előlről, hanem az új az előzőből egy sor eredményt átvesz. (Megállapításunk az életmód úgynevezett szellemi oldalára fokozottabban vonatkozik.) Ezért az életmód vagy állandó, vagy viszonylagos konzervatív jelleget ölthet magára, fejlődési ritmusa általában lassúbb a gazdasági fejlődéshez képest. Eppen ezért az életmódban kifejeződő viszonyok meggyorsíthatják, vagy fékezhetik a társadalom gazdasági, politikai és kulturális fejlődését. Ezért fontos figyelmet fordítani arra, hogy az egyes egyén életmódja kialakulásában milyen egyéni motivációk vannak. Régről egyértelműen tisztázott, hogy az ember és a környezet kölcsönhatásában a meghatározó a környezet, de az egyén viszonylagos cselekvési autonómiával rendelkezik. A viszonylagos cselekvési autonómiával való különböző „élést” befolyásoló tényezők elemzése a különböző életmódok kialakulása szempontjából sajnos még nem elegendő. Az életmódbeli tényleges különbségek megértése és az életmód elrelativizálása (ahány ember, annyi életmód) elleni sikeres harc érdekében alaposabb elemzés tárgyává kell tenni az ember életkörülményeinek és személyiségének sokféleségét. (Mint pl.: család nagyságát, kort, nemet, egészségügyi viszonyokat, lakások állapotát, a jövedelem nagyságát, képzettséget, munkakört, kulturális színvonalat, az ember szükségleteit, érdekeit, igényeit, beállítottságát, életelvárását, életfelfogását.) Ennek kapcsán jutunk el az életmódot meghatározó tényezők vizsgálatának legnehezebb pontjához. Hogyan lehet megragadni a különbséget az egyébként több ponton összefüggő lehetőség felismerő tevékenység és a lehetőség kihasználó tevékenység (aktivitás) között? Megítélésünk szerint az egyén lehetőség felismerő tevékenységében kiegyenlített arány alakul ki a „kívülálló tényezők” és az „egyéntől függő” tényezők között. Míg az aktivitás keretét ugyan „behatárolják” az egyénen „kívülálló” tényezők, de a keretet így vagy úgy kitöltő tevékenység nagyobb részt az egyén szubjektív tevékenységétől (szubjektív tudati tevékenységétől) függ. Csakis így érvényesülhet a tudati motivációk gazdagsága az életmódban, vagy másképpen, így „egyediesülhet” az életmód.

Az életmódot meghatározó tényezők elemzése után vizsgálatunk kiterjeszthető az életmód tartalmára. BÉRES CSABA írja: „Az életmód az emberi élet folytatásának

hogyanja, az egyén (vagy egyének) állandó és szakadatlan szerveződése a vele (velük) szembekerülő problémák megoldására. Az életmód az egyén alkalmazkodása a természeti és szociális környezethez, melynek során aktívan elsajátítja, belsővé változtatja, élete szerves részévé teszi azokat az anyagi, kulturális, szociális és természeti feltételeket, amelyek között él. Ennek során szükségleteinek leginkább megfelelő életkörülményeket igyekszik teremteni az egyén, s élettevékenységeinek különböző területein végbemenő cselekvések rangsorolásával (e rangsorolások megfelelő mértékben, minőségben) személyes létét szakadatlanul megújítja.” [22]

Az emberi élet folytatásának hogyanja tevékenységekben realizálódik. Az életmód vizsgálatban egy lényegi egyetértés mellett az ember élettevékenységeinek főbb területei a következők:

- a) termelő tevékenység (ide értendő az in produktív munka is),
- b) biológiai tevékenység,
- c) kulturális tevékenység,
- d) politikai-társadalmi tevékenység,
- e) pszicho-szociális tevékenység.

Az életmód tartalmának feltárása szempontjából a tevékenységek jellemzése a fő feladat. A tevékenységek jellemezhetők:

- a) a tevékenységek időarányai,
- b) a tevékenységek intenzitása,
- c) hierarchiája alapján.

A tevékenységek időarányaik szerinti elemzése az életmód mennyiségi oldaláról való megközelítése. Maga az elemzés egy időmértékben tükröződik. [23] Az időmérték tulajdonképpen egy időköltésvetés, melynek szerepe napjainkban a tudományos és technikai forradalom időszakában megnőtt jelentőségű.

A minden ember számára egyformán biztosított idő (a nap 24 órája mindenkinek egyformán 24 óra) felhasználásából általános társadalmi életmód- lehetőségekre és típusokra (az idővel való gazdálkodás a társadalmi haladás egyik tényezője lehet, az időmérték és a szocializmus építésének mindennapi problémái összekapcsolódhatnak, stb.) és az egyén életmódjának lehetőségeire következtethetünk.

A szakirodalomban e kérdés elemzésénél a kötött idő (az egyéneknek vagy kisebb-nagyobb csoportoknak bizonyos nagyságú idő kötött feladatok: alvás, munka, háztartás, közlekedés stb. végzésére kell fordítani, ezt az időnagyságot nevezik kötött időnek) és a szabad idő (ebben az esetben a nem kötött idő) arányviszonyát vizsgálják csupán, s ebből vonnak le következtetéseket az egyének vagy kisebb-nagyobb csoportok életkörülményeire. Valójában az ember tevékenységeinek időarányaiból nemcsak az életkörülményeikre, s ezen keresztül életmódjukra következtethetünk, hanem bizonyos életmód tipizálásokat is tehetünk. [24]

Ha az ember szükségleteinek kielégítése érdekében kifejtett különböző kötött tevékenységei közül az életmód tipizálás szempontjából a munkát vizsgáljuk, akkor:

- a) társadalmilag hasznos munkát végzők életmódjáról,
- b) társadalmilag nem hasznos életmódról beszélhetünk,
- c) amennyiben az illetőnek nincs konkrét munkahely (nők esetében érdekebb, tehát nem a munkakerülő életmódot folytatókról van szó), akkor pl. a háztartási munkát végzők „jellegzetes” életmódjáról van szó.

Természetszerűleg ezeket az életmódtípusokat meghatározott tényezők (a foglalkozás jellege, az utazás, az életkor, a családi helyzet, az ember neme stb.) befolyásolják. E tényezők természetüknél fogva nemcsak az itt már kimutatott életmódtípusokra hatnak, hanem az elemzés során sorra kerülő további típusokra is. [25]

Ha az életmód tipizálást a szabad idő tevékenység oldalról, a szabad idő különböző módon való kihasználása szempontjából közelítjük meg, akkor a következő életmódtípusokat állíthatjuk fel: [26]

a) Szórakozó életmód (mikor az ember szabad idő tevékenységének középpontjába a szórakozást állítja),

b) kapcsolatot bővítő életmód (amikor az egyén baráti kapcsolatok kiépítésére törekszik),

c) kapcsolatot szűkítő életmód (a baráti kapcsolatok kiépítése helyett befelé fordul). A befelé fordulásnak különböző formái figyelhetők meg egészen a hobby-ig.)

d) aktív életmód (az aktivitás az egyén és a társadalom relációjában értendő),

e) inaktív életmód (amikor az egyén nem vállal társadalmi munkát).

Az ember munka- és szabad idő tevékenységének arányából a következő életmód-típusok vezethetők le:

a) egészséges életmód (a két nagy oldal harmóniájának feltételezéséből),

b) egészségtelen életmód (a harmónia valamelyik oldal rovására nem áll fenn).

Míg a tevékenységek időarányai elemzésének során az életmód „mennyiségi vonatkozásairól” nyerünk adatokat, addig a tevékenységek intenzitásának és hierarchiájának vizsgálata során a tevékenységek tartalmáról, s így képpen az életmód tartalmi jegyeiről. A tevékenységek intenzitását és hierarchiáját ezért helyes együtt, összefüggésükben vizsgálni. Az ember adott életkörülményeinek és tudati színvonalának hatására tevékenységi formáit rangsorolja (hierarchizálja). A rangsorolás következményeként egyes tevékenységi formák feltétlenül megvalósulásra várók (vagy a másik rovására, vagy a másikkal párosulva), más formák pedig ideiglenesen vagy véglegesen nem realizálódnak. Az ember különböző hierarchizált tevékenységeit tartósan magas intenzitással nem tudja végezni. Ezért az életmódra általában az jellemző, hogy a magasabb és alacsonyabb intenzitású aktivitások váltják egymást. Ez a váltás az életmód ritmizálásában tárul elénk. A ritmizációból sokat lehet vezetni a hétköznapi és a pihenőnapok szerepét az életmódban. Az életmód ritmusa, valamint a hétköznapi és a pihenőnapok összefüggése, lehetőséget nyújt az életmód sajátosságainak további feltárására. Az életmód adott ritmusából — s különösképpen a hétköznapi és a pihenőnapok adott arányának segítségével — közvetlenül le lehet vezetni a szocialista társadalmunkban még meglevő életmód-különbségeket, pontosabban az életmódot differenciáló tényezők hatását. (A különböző osztályok és rétegek életmódja között végbemenő különbségeket). A ritmus ugyanakkor kifejezheti a különböző életmódtípusokban végbemenő egységesedési tendenciákat, törekvéseket is. Véleményünk szerint ugyanis, ha az egyénekben helyesen tudatosulnak a különböző tevékenységek, értékek, akkor az épülő szocialista társadalmunk által egyre inkább megalapozott jellegét illetően egységesülő életmód alakulhat ki. Ez a tendencia kifejezést kell, hogy nyerjen életvitelükben, életstílusukban. Arra a kérdésre adandó válasz, hogy ez a folyamat korrekció alá veti-e GAZSÓ FERENC álláspontját: — „Az életmód fogalmát a szociológiai irodalom rendkívül sokrétűen tárgyalja. Bizonyos hazai és külföldi szerzők álláspontjával egyezően az életmódot heterogén (tudatos és spontán) tevékenységek végtelen folyamatként értelmezzük, amelyek valaminő — az életfeltételek által meghatározott — spontán hierarchiája, belső szerkezete van. Az életmód tágabb fogalmán belül megkülönböztetjük az életvitelt, amely a mindennapi élet tudatos irányítását, a tevékenységek tudatos rendezését foglalja magába” [27], már empirikus kutatásokat is kíván.

Összegezve: míg az empirikus kutatások vagy megkérdőjelezzik, vagy igazolják GAZSÓ idézett álláspontját, addig kétségtelen, hogy igazolni fogják (mint ahogyan

már az eddig lefolytatott empirikus kutatások egyébként igazolták is) — ahogyan ezt tanulmányunkban kifejtettük —, hogy az életmód egy komplex, interdiszciplináris jellegű társadalomtudományi kategória, melynek pontos fogalmi körülírását éppen interdiszciplinaritásából és a köztudatból fakadó különböző értelmezések nehezítették.

Az életmódot meghatározó tényezők vonatkozásában pedig elégséges adatokat nyerünk tanulmányunk azon állításának igazolására, hogy itt az adott anyagi és tudati viszonyok elemzéséből kell kiindulni úgy, hogy az anyagi viszonyok elsősége, ezen belül pedig a tulajdon- és a munkamegosztási viszonyok különös jelentőségének és szerepének változatlan elismerése mellett a tudati viszonyok életmódot befolyásoló szerepére komolyabb figyelmet kell a további elemzések során fordítani.

Ebben az összefüggésben mindenekelőtt az egyéni aktivitás megnövekedett szerepét kell kiemelni. Mert csak ezen az alapon mutatható ki a tudati motiváció gazdagsága az életmódban, vagy másképpen, az „egyediesült” életmód.

Az életmód tartalmának mennyiségi és minőségi oldalról való megközelítése kapcsán pedig realizálódik tanulmányunk azon hipotézise, hogy a tevékenységtípusok elemzésének köre kiterjeszthető a különböző életmódtípusok felállítására is.

JEGYZETEK

[1] KULCSÁR KÁLMÁN, Bevezetés a szociológiába. Bp. 1966. 6.

[2] Az egyén és a társadalom kapcsolata, az ember élettevékenysége mikéntje, annak megszerzése olyan legrégibb elméleti kérdések egyike, amely korról korra visszatérő probléma. E történeti folyamat nyomon követése számunkra különleges hasznú lehet, figyelmünket mégis a szocializmus építése közben kibontakozó új életmódra kell fordítanunk. A társadalmi valóság sürgetésének hatására egyes szovjet szociológusok már a huszas évek elején elkezdtek foglalkozni az életmód bizonyos vonatkozásainak vizsgálatával. Erről a törekvésekről jó elemzés található B. Z. ROGOVIN Problémái szemjéi i bütovoj moráli v szovjetszkij szociológij 20-h godov c. írásában. Szociálnüje iszlédovanyija vüpuszk 4. Izd. Nauka. 88—114. Hazánkban különösen az 1956-os ellenforradalom után fordítottunk nagyobb figyelmet erre a kérdésre. Eleinte inkább spontán, később egyre átgondoltabban és tervszerűbben. Ezt a megállapítást vö. FARKAS JÁNOS, MTA Szociológiai Kutató Intézetének tevékenysége című írásával, Szociológia. 2. 261. Bp. 1972., valamint FERENCZI KÁROLY, Életforma—lakáskérdés—témafelvetés. Valóság. 1963/2. és LOSONCZI ÁGNES, Életmód és társadalmi változások. Szociológia. 2. 154. Bp. 1972. stb. munkáival.

[3] MARX—ENGELS Válogatott Művei 3. köt. Bp. 1960. 23.

[4] Megállapításunkat vö. DROBNYICKIJ, Az erkölcs útvesztője. Korunk 1964. NINA POPELOVA, Etika. Moszkva. 1965., valamint ARHANGELSZKIJ, Leckii po markszistszko-leninszkij etike. Moszkva. 1960. című írásaival.

[5] HELLER ÁGNES, Érték és történelem. Bp. 1969. 23.

[6] SZÁNTÓ MIKLÓS, Életmód—művelődés—szabad idő. Bp. 1967. 18.

[7] MOLNÁR LÁSZLÓ szerint: „az életmód az emberi tevékenységnek egy sajátos aspektusát, az élettevékenységeket, illetve az élettevékenység során objektívalódó társadalmi formákat és képzményeket jelenti.” A marxista szociológiai szaktudás elméleti kategóriái és a történelmi materializmus. Magyar Filozófiai Szemle. 10/1966/5. 787—788.

BÉRES CSABA szerint: „Az életmód az emberi élet folytatásának hogyanja, az emberi személyiség állandó és szakadatlan szerveződése a vele szembekeverülő problémák megoldására. Az életmód volta-képpen az egyén törekvése életformájának kialakítására, vagy megőrzésére, illetve életkörülményeiben bekövetkezett változásokhoz való alkalmazkodás. Ez aktív alkalmazkodást jelent, amely az élettevékenység különböző területein végbemenő cselekvések rangsorolásával személyiségének és biológiai létének szakadatlan megújítását célozza.” (Az életforma és az életmód szociológiai vizsgálatainak elméleti és módszertani problémái. Egyetemi doktori disszertáció. Debrecen. 1969. Kézirat. 65.)

[8] LOSONCZI ÁGNES, Életmód és társadalmi változások. Szociológia. 2. 1972. 167.

[9] FERGE ZSUZSA, Az életmódról, Valóság. 1968/8. 1.

[10] Érdekes — mint ahogyan BÉRES CSABA kimutatta —, hogy az oly nagy szociológiai hagyományokkal rendelkező angol nyelvben a tudományos szóhasználatban alig találkozunk az élet-

mód fogalommal. Az 1964-ben kiadott Dictionary of Social Sciences-ben pl. meg sem említik az életmód fogalmát. Ugyanakkor ahogyan fejlődött, előrehaladt a szovjet szociológia, illetve az életmódkutatás, az orosz nyelvben több, az életmód fogalmát jelentő terminus található. (Uklad zszinyi, sztil zszinyi, szposzob zszinyi, obraz zszinyi, бүт.) Ezeket a fogalmakat filozófiai aspektusban elemezte NAGY EMIL, Szocializm i бүт című kandidátusai értekezésében. Leningrád. 1968.

[11] Figyelemreméltó vizsgálatot folytatott Lovas Irén az életmód tárgyköréből készült szakdolgozatában. Lovas a tanárjelöltek életmód értelmezésének következő típusait mutatta ki:

1. Túl általános értelmezés, pl.: „Életmód — ahogyan élünk.”
2. Az életmód meghatározó tényezők egy-egy oldalát ismerik csupán, pl. „Életmód, amit a társadalom anyagi létfeltételei meghatároznak, köteve vagyunk életmódunkhoz.” Vagy: „Ahogyan pihen, szórakozik, kulturálódik az ember.”
3. Él az életmód mennyiségi szemlélete. Pl. „Az életmód az élet lefolyásának rendje, az idő felhasználása.”
4. Megvan a helyes (vagy legalábbis viszonylag helyes) felfogásra való törekvés. Pl. „Szerintem az életmódot meghatározza a társadalmi környezet, a családi környezet, a társadalomban betöltött szerep. Az életmódot nagymértékben meghatározza az egyén erkölcsi normája, világnézete. Az életmód ezen tényezőkhez való viszony.”

LOVAS IRÉN, Az életmód mint etikai kategória. Szakdolgozat. (Kézirat.) Szeged. 1968.

[12] Sémánk LOSONCZI már idézett, az életmód lényegére vonatkozó elvi kifejtéséből született.

[13] Filozófiai Enciklopédia. Moszkva. 1960. I. köt. 206.

[14] Idézi SZÁNTÓ MIKLÓS, Életmód—művelődés—szabad idő. című munkájában Viktor Szinyicint.

[15] BALOGH ISTVÁN, A munkásifjúság helyzetéről és társadalmi szerepéről. Bp. 1968. 32.

[16] Vö. Utkin, Ocserki po markszistszkoj-leninszkoj etike. Moszkva. 1962.

[17] LOSONCZI i. m. 173.

[18] L. M. ARHANGELSZKIJ, A boldogság kategória a marxista-leninista etikában. Előadások a marxista-leninista etikából. Moszkva. 1968. 108.

[19] (Szerkesztői kollektíva) Erkölcs és vallás. Politikai Könyvkiadó. 1962. 85.

[20] HELLER i. m. 172.

[21] LOSONCZI i. m. 172.

[22] BÉRES CSABA, Az életmód. MSZMP KB Politikai Főiskola. Budapest. 1971—72. Kézirat. 14—15.

[23] „Az időmérés vizsgálatok az életmód (egy-egy társadalmi csoportok életmódja) egy speciális oldaláról, az időtöltésről adnak adatokat. Noha mindjárt meg kell mondani, hogy ezek az adatok az időmérés vizsgálatok gyengéit is magukban rejtik, nevezetesen azt, hogy a felvett tevékenységek társadalmi vonatkozásairól és tartalmáról (csak ezen a mérési alapon) keveset tudunk meg. Ezért lehet úgy fogalmazni, hogy az időmérés vizsgálat az életmód megközelítése mennyiségi oldaláról.” KALLÓS GÁBOR, Tanárjelöltek és a szocialista életmód. (A tanárképzés módszertani problémái.) Szeged. 1968. 85.

[24] Az életmód elméleti kérdésein belül a tipizálás problémáira alaposabb figyelmet BÉRES CSABA fordított. Az életforma és az életmód szociológiai vizsgálatának elméleti és módszertani problémái című doktori értekezésében, (Debrecen. 1969. Kézirat.) valamint Az életmód. MSZMP KB Politikai Főiskola. Bp. 1971—72. (Kézirat.) című tanulmányában. Figyelemreméltó továbbá LOSONCZI ÁGNES idézett írásában az életmód tipizálás alapelveiről kifejtett gondolata.

[25] Ebben a vonatkozásban igen hasznos adatokat kaphatunk a Statisztikai Időszaki Közleményekből, vizsgálódásunk esetében pl. az 1965/8-as számú Közleményből.

[26] Tanulmányunkban nem térünk ki a különböző polgári szociológiai elképzelésekre, azok kritikájára, noha kétségtelen, hogy a polgári szociológia életmód tipizálásának legnagyobb kiindulópontja az egyének szabadidő tevékenysége. Erre vonatkozólag igen alapos elemzés található SZÁNTÓ MIKLÓS, Életmód—művelődés—szabad idő. Bp. 1967. kitűnő munkájában.

[27] GAZSÓ FERENC, Életmód és iskola. Kutatási módszerek az ifjúság szociológiában. Ifjúsági Lapkiadó Vállalat. Bp. 1970. 90.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КАТЕГОРИИ ОБРАЗА ЖИЗНИ

Г. Каллош

Автор подытоживает основные признаки образа жизни и в связи с этим показывает особенности соотношения общественной и индивидуальной, материальной и духовной стороны образа жизни, а также характерные черты структуральных отношений образа жизни и общества — с особым вниманием на место человека в распределении труда и на его трудовую деятельность.

Автор обращает особое внимание на вопрос о взаимосвязи образа жизни и сознания, и на отметку новейших возможностей типизации образа жизни.

EINIGE PROBLEME VON DEFINITION DER KATEGORIE DER LEBENSART

von G. Kallós

Der Autor summiert die bisher erreichten Ergebnisse auf dem Gebiet der Lebensartforschung. Danach fasst er die grundlegenden Kriterien der Lebensart zusammen und in Verbindung damit stellt er die Verbindungseigenheiten der gesellschaftlichen und individuellen, bzw. materiellen und geistigen Seiten der Lebensart, weiterhin die strukturellen Verhältnisse der Lebensart und der Gesellschaft — mit besonderer Rücksicht auf die Charakteristiken, die aus den Beziehungen der Stelle der Leute in der Arbeitsteilung und ihrer Arbeitstätigkeit entspringen — dar.

Er wendet besondere Aufmerksamkeit der Frage des Zusammenhanges zwischen Lebensart und Bewusstsein, ausserdem der Bezeichnung der neueren Möglichkeiten von Typisierung der Lebensart zu.

A MARXISTA SZEMÉLYISÉGELEMÉLET FILOZÓFIAI KÉRDÉSEI

Írta: NAGY ANTAL

A személyiség különböző elemek, részstruktúrák sajátos, bonyolult egysége. A történelem folyamán és napjainkban is több oldalról közelítették, illetve közelítik meg. Az eltérő megközelítések és magyarázatok okai a kiindulópontok sokféleségével és lényegének egyoldalú, leszűkített felfogásaiban keresendő (naturalista modellek: behaviorizmus, freudizmus; spiritualista személyiségmodellek: intellektualizmus, antiintellektualizmus). [1]

A személyiség lényegével, egyes oldalaival egyszerre több tudomány is foglalkozik. Tárgya az antropológiának, filozófiának, szociológiának, pszichológiának, pedagógiának, etikának is. Ha ezeket a tudományokat a személyiséggel való foglalkozás szerint differenciáljuk, két csoportot kapunk. Első csoportba azokat sorolhatjuk, amelyek a személyiséget az adott társadalmi viszonyok oldaláról vizsgálják. Ezekben a tudományokban a személyiség társadalmi viszonyokat hordozó legkisebb „elem”, s mint ilyen, a kutatás tárgya. Ide sorolhatók a közgazdaságtan, jogtudomány, történettudomány, esztétika, etika stb. A második csoportba tartozó tudományok tárgya közvetlenül a személyiség. Ezek a pszichológia, pedagógia, filozófia. Közös vonásuk, hogy a személyiség átfogó aspektusait kívánják megragadni. A pedagógia a személyiség kialakulásának folyamatát, az egész személyiség fejlődését szolgáló nevelést állítja előtérbe. Önálló személyiségelemélete nincs, de közvetlenül támaszkodik a filozófiára és a pszichológiára.

A személyiségelemélet kidolgozásának szükségessége eddig, mint feladat a filozófia és a pszichológia előtt merült fel. Mindkettő átfogó szempontból vizsgálja a személyiséget, de nem ugyanabban a vonatkozásban. Vizsgálataikban közös az, hogy a személyiség és a környezet viszonyából indulnak ki, de eltérnek a személyiség megközelítésében. [2]

A személyiség filozófiai megközelítésének sajátosságai

A személyiség pszichológiai megközelítésével szemben mind több szerző hangsúlyozza a filozófiai megközelítés sajátosságait. Ezeket a sajátosságokat az alábbiakban lehet röviden összefoglalni. A filozófiának — alapvető kérdéséből következően — azokat az okokat kell vizsgálnia, amelyek hatására a személyiség kialakul, fejlődik. [3] Ezért fel kell tárnia a személyiség és a társadalom viszonyában található általános törvényszerűségeket. Ezek a törvényszerűségek világnézeti, társadalomfilozófiai jellegűek és elsősorban a filozófia tárgykörébe tartoznak. Az előzők alapján a filozófiának fel kell tárnia a személyiség és a társadalom kölcsönhatásában az egyén társadalmi tartalmát, a társadalommal való kölcsönhatásának törvényeit. A személyiségkutatásban általános filozófiai kategóriákat (egyes, különös, általános;

rész, egész; objektum, szubjektum; történeti, társadalmi; biológiai, szociális; lényeg, minőség stb.), általános módszertani elveket (az ember marxi vizsgálatának módszertani elveit), marxista elméletet (marxista filozófiai antropológia) kell alkalmaznia. Mindezeket — természetesen — nem külön-külön kell alkalmaznia a filozófiának a személyiségkutatásban, hiszen összefonódnak egymással, egymást áthatva jelentkeznek, hanem egyszerre és együttesen. Ezzel összefüggésben válaszolnia kell a személyiség fogalma, lényege, társadalmi aktivitása, szociális struktúrája, a környezetteremtés és önfejlődés, a személyiség és kollektíva viszonyainak, az ontogenezis sajátosságainak kérdéseire. [4]

A marxista emberkoncepció mint a személyiségelmélet alapja

Az utóbbi tíz év filozófiai vitáinak egyik középponti témája az ember problémája. Ezzel foglalkozó művek négy csoportra oszthatók: Marx interpretációkra (pl. ADAM SCHAFF: Marxizmus és egyén, MÁRKUS GYÖRGY: Marxizmus és antropológia...); polgári álláspontok bírálataira (pl. GARAI LÁSZLÓ: Személyiségdynamika és társadalmi lét); a téma népszerűségét elősegítő irodalomra, (GARAI LÁSZLÓ: Beszélgetés az emberről, az ösztönről meg az alkalmazkodásról); valamint a személyiség egy-egy oldalának elemzésére (pl. FARKAS ENDRE: Szabadság és egyéniség, LICK JÓZSEF: Személyiség és filozófia, Licsnoszty pri szocializme gyűjteményes kötet, JAN SZCZEPANSKI: A szociológia alapjai, I. SZ. KON: Szociológia licsnosztyi, HANS HIEBSCH—MANFRED VORWERG: Bevezetés a marxista szociálpszichológiába című művek). [5]

Minden antropológiai irányzat fő kérdése az ember lényege. Ennek megválaszolása különbözteti meg őket egymástól. Az ember lényegének feltárása, a Marx előtti emberfelfogásoktól eltérő volta adja meg a marxista antropológia fő jellemző vonásait.

Az első, egyben legfontosabb probléma az emberi lényeg megragadásának szintje. Az általános, különös, vagy az egyedi szintjén kell-e, lehet-e az embert megragadni? A Marx előtti filozófiatörténet igazolta, hogy az általánosság szintjén megragadott emberi lényeg nem vezet eredményre. Marx írja „Tézisek Feuerbachról” c. munkájában, hogy Feuerbachnál a lényeg „csak mint „emberi nem”, mint belső séma, a sok egyént természetileg összekapcsoló általánosság fogható fel.” [6] Ezért az emberi lényeg az általános és az egyes egységében kell megragadni.

A másik megoldandó kérdés az, hogy az emberi lényeg leszűkíthető-e az emberekben levő közösre, s ilyen értelemben az állandóra? A tapasztalatok megmutatták, hogy ez az út sem járható, mert az emberi lényeg nem egyszer s mindenkorra adott, s nem az egyes individuumok közös vonásai alkotják. Az emberi lényegnek a közös és állandó vonásokkal való azonosítása metafizikus felfogás, s mint ilyen jól beleillik a neotomizmus emberkoncepciójába is. Ezért az emberi lényeg az közös és különböző egységeként, az állandó és változó egységeként kell vizsgálni. Az ember lényegének marxista felfogása feltételezi továbbá az embernek az objektum és szubjektum, egyén és társadalom kölcsönhatásában való vizsgálatát is.

A marxista antropológia nem tagadja azt, hogy vannak az embernek közös vonásai, mint természeti, társadalmi, tudatos, tevékeny lény mivoltuk, de ezek a közös vonások csupán formailag közősek, tartalmilag az objektum és szubjektum, egyén és társadalom összefüggéseiben konkrétan, eltérő módon jelentkeznek. A probléma metodológiaiilag megegyezik a világ egységének kérdésével. Metafizikus megoldás az, amely a világ egységét csak a közös tulajdonságok alapján kívánja meg-

ragadni. A világ lényege az egység és sokféleség dialektikus kölcsönhatásaként, a sokféleségben benne rejlő közös lényeg alapján ragadható meg. Ezzel kapcsolatban bírálja Engels Dühring felfogását, aki a jelenségeket pusztán azon az alapon fogalja egybe, hogy léteznek. [7]

Visszatérve az ember lényegének kérdéséhez a marxizmus klasszikusai dialektikus materialista szemléletmódjukból következően az ember lényegét társadalmiságához kapcsolják. Ezért Marx azt írja „Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.” [8]

Az emberi lényegnek ez a marxi megfogalmazása a különböző interpretátorok számára igen sok gondot okoz, főleg azért, hogyan kell értelmezni, magyarázni. [9] A problémák több szinten jelentkeznek; egy részük az általános és egyes összefüggésében. A szubjektum felbontásakor ugyanis az emberi nemet, mint általánost, az embertípust, mint különöst, a konkrét egyént, mint egyest kapjuk. ADAM SCHAFF éppen azt tartja Marx erényének, hogy a konkrétság szintjén, az emberi egyén szintjén ragadja meg az ember lényegét; tehát a termelési viszonyok összessége az emberi egyén lényege. Adam Schaff a közös és eltérő, illetve az egység és sokféleség kölcsönhatása alapján feltárt emberi lényeg marxi koncepciójából a konkrétságot emeli ki. A konkrétság kiemelése és hangsúlyozása nála elsősorban azért történik, mert el kívánja határolni a feuerbachit és a marxi emberfelfogást egymástól. Ugyanakkor meg kell mondani azt is, hogy a közös és a sokféle viszonyának kérdése nem szűkíthető le az elvont és konkrét viszonyára, hiszen a valóságban a közös és sokféle egyaránt konkrét. Az elvont és konkrét megkülönböztetésének az emberi lényeg megismerése, s nem a létezése szintjén van jelentősége. Ezért a konkrétság egyoldalú kiemelése, még ha ez a feuerbachit felfogással szemben történik is, leszűkíti a marxi emberkoncepció lényegét. ADAM SCHAFFAL szemben sokkal inkább egyet lehet érteni FARKAS ENDRE felfogásával, illetve marxi emberkoncepció értelmezésével.

FARKAS ENDRE az emberi lényeg (az ember nembeli lényegét) a termelési viszonyok összességeként fogja fel, amely mint különös a történelem folyamán az adott társadalomban a társadalom által meghatározott módon jelentkezik, mint embertípus, az egyes individuum mint totalitás lényege pedig az egyén individuális társadalmi viszonyaiban, személyiségében korporálódik. Itt az emberi lényeg három szinten: az ember nembeli mivolta, adott társadalom embere, s konkrét egyén szintjén jelentkezik. [10] Ezeknek megfelelően megkülönbözteti az emberi lényeg, az ember természetét és az ember lényegét egymástól, hangsúlyozva, hogy az ember totalitás volta miatt e három egységben van egymással. [11] Az ember lényegének problémája a közös és különböző vonások összefüggésében az emberi lényeg és az emberi tulajdonságok különbségének kérdését, az állandó és változó tulajdonságok összefüggésében az emberi lényeg és az emberi természet közötti különbség kérdését, az általános és az egyes viszonyában az emberi nem és az emberi egyén különbségének kérdését, a rész és egész viszonyában a társadalom és egyén kapcsolatának, valamint az előzőekkel összefüggésben a totalizációnak a kérdését is felveti.

A társadalmi viszonyok összességeként felfogott emberi lényeg és az ember természeti, tudatos, tevékeny lény mivoltának kérdése vetődik fel az első (a közös és különböző) összefüggésben, amely magában foglalja az ember társadalmiságának, valamint biológiai lény mivoltának viszonyát; a gondolkodás, tudat és tevékenység szerepét az ember kialakulásában, a filogenezisben és az ontogenezisben. Különösen kiemelkedő szerepe van az emberi tevékenységnek, amelynek során az emberek önmagukat, környezetüket formálják. A tevékenységnek, gyakorlatnak tulajdonított döntő szerep a marxista antropológia lényeges jellemzője.

Az ember lényegét feltárva, a marxizmus azt az objektum és szubjektum köl-

csönhatásában vizsgálja. E két kategóriát nem elsősorban ismeretelméleti, hanem ontológiai kategóriákként kezeli. Így a vizsgálata nem szűkül le a szubjektumra, hanem a kölcsönös kapcsolatuk, egymásba való átmenetük a döntő, amely csak a tevékenység segítségével tárható fel. Továbbá, a szubjektum sem korlátozódik az emberi egyénre (egyesre), mivel az ember totalitás, az általános, különös és az egyes egysége. Az egyes ember, egyén is totalitás, s így több lényegénél, amely történelmileg változó.

Az emberi lényeg történelmileg változó lényegként való felfogása az emberi lényeg és az emberi természet viszonyában jut kifejezésre, amely a lényeg és minőség egymáshoz való viszonyának feltárásával oldható meg. [11] Ebben az összefüggésben az emberi lényeg konstans, az ember természeté pedig változó minőség, amelyben a lényeg megjelenik. A lényeg és minőség egymáshoz való viszonyának ez a felfogása új eredmény a filozófia kutatásban, alkalmazása az emberi lényeg megragadásánál Marx emberkonceptiójának helyes megértését és továbbfejlesztését jelenti. [12] Az ember nembeli mivolta és konkrét egyén viszonyában az általános és egyes, közös és eltérő, elvont és konkrét kérdései; a társadalom és egyén esetében az általános és egyes, az egész és rész viszonya, az egész mint totalitás és a rész mint totalitás viszonya a megválaszolandó kérdés. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy egyes szerzők az általános antropológia körébe az emberi nem és a konkrét ember, személyiség kérdéseit sorolják, a különös, vagyis az embertípus vizsgálatát a szociológia feladatkörébe utalják. [13]

A személyiség filozófiai fogalma

Marx nyomán a klasszikusok interpretálói a személyiséget a konkrét emberhez, konkrét egyénhez kötik. Ezt a konkrét embert mint totalitást az általános és az egyes egységeként fogják fel. A kiindulópont — mivel marxi — azonos, de a konkrét ember megnevezése a különböző szerzőknél eltérő: egyedi ember, emberi egyén, individuum, egyes ember, egyes konkrét ember stb.

A marxista filozófusoknál a konkrét ember totalitásként való tételezése — mint közös kiindulópont — még nem jelenti e totalitás azonos magyarázatát. Ezzel összefüggésben annak elismerése mellett, hogy a személyiségelmélet elemeit tartalmazza Marx emberkonceptiója, lényeges eltérések figyelhetők meg egyrészt ezen elemek magyarázataiban, másrészt az átfogó személyiségelmélet kidolgozására irányuló törekvésekben is.

ADAM SCHAFF szerint Marxnál a személyiség a reális egyén egyik meghatározása, az egyénhez van hozzá rendelve. [14] Az emberi egyén, annak ontológiai státusza marxi kiindulópont. Az egyén és a személy nem választható külön, hiszen ezek csupán különböző elnevezések arra a reális tárgyra. A reális emberi egyén bonyolult egység, különböző vonásai, tulajdonságai szerint is vizsgálható. „E vonások és tulajdonságok bizonyos csoportját valamely egyén személyiségének nevezzük.” [15] Az egyén szellemi tulajdonságairól van itt szó — mondja ADAM SCHAFF — vagyis nézeteiről, beállítottságairól, pszichikus adottságairól. A személyiség csupán az emberi egyén specifikus meghatározása, s éppúgy viszonylik hozzá, mint fizikai arculata. Az egyedi ember ontológiai státuszának marxista megoldása abból következik, hogy a személyisége társadalmilag megformált, társadalmi jellegű. Ezért a személyiség nem önálló szellemi lény — társadalmi viszonyok terméke, függvénye, s mint ilyen történetileg változó, mert az őt alakító feltételek is változnak. Eppen mert társadalmi jellegű, nem egyszer s mindenkorra adott, hanem folyamat, az emberi önlétrehozás terméke.

Szorosan össze van kötve az egyetlenséggel, megismételhetetlenséggel, individualitással.

LICK JÓZSEF Marx nyomán az egyedi embert individuumnak nevezi, s ebből indul ki. Az individuum totális rendszer, amelynek különböző oldalai vannak, s ezen belül megvan a maga lényege. Az individuum mint totális rendszer egyrészt egyed (biológiai individuum), másrészt személyiség (az individuum társadalmi-tevékeny jellege), (s egyéniség) különállás, individualitás. Az ember személyisége társadalmilag közvetlenül meghatározott, benne az általános és egyes egysége van meg, lényegében erre épül. Dinamikus a személyiség, ami a társadalmi viszonyok szubjektíválódásában, társadalmasodásában jut kifejezésre. De ugyanakkor totális rendszer is, egész. Benne a társadalmi viszonyok, mint önmaga szerves része, de ugyanakkor társadalmi termék is. Sokoldalú. A társadalmi viszonyok determináció során válnak belsőkké, s mint tulajdonságok jelennek meg a személyiségben.[16]

FARKAS ENDRE megy legtovább és a legsokoldalúbban közelíti meg a személyiség kérdését. Az egyes ember lényege a személyiség, természete az individuum és az egyéniség. Az egyes ember a társadalomhoz való viszonyában rész; lényege, társadalmisága a személyisége. Az egyes emberben az általános (nembeli) és az egyes (egyedi) dialektikus egységben van, amire a személyisége épül. Az egyes ember lényege, személyisége, társadalmisága, társadalmi tartalma — ugyanazt a tartalmat jelöli — konkrét társadalmi viszonyainak individuális összessége, objektív társadalmi tartalmak szubjektív megnyilvánítója.

Ebben az értelemben nem azonos a személyiség az emberi (nembeli) lényeggel, az egyes emberrel, de a szociális típusal sem. A személyiség egyszerre heteronóm és autonóm, sajátos egyedi totalitás, amelyben az általános, különös egyedi létkörülményeknek megfelelően található meg. Szükségszerű, amennyiben a társadalmi viszonyok elsajátítása folyamatában alakul ki, véletlen, hogy milyen meghatározott funkcióval kapcsolatban történik az elsajátítás. Közösségi, mert társadalmi, individuális, mert egyéni. A személyiség társadalmi termék, a társadalmi determináció eredménye. Ilyen értelemben az objektív viszonyok szubjektíválódása, elsajátítása, ezért a társadalom magában a személyiségben benne van. Ugyanakkor más oldalról a személyiség a társadalomban található, alakítja, formálja azt. Ezért a személyiség objektív társadalmi tartalmak szubjektív hordozója és alakítója, elsajátított és aktívan kialakított társadalmi viszonyok individuális összessége. [17]

E három nézet közös vonásai a következők: 1. személyiség az egyes ember lényege, s mint ilyen az individuális társadalmi viszonyok összessége; 2. személyiség társadalmilag determinált, mert benne van a társadalomban, de a társadalom is a személyiségben; 3. a személyiség történetileg változó, heteronóm és autonóm, individuális és közösségi, szükségszerű és véletlen, általános és egyes egysége; a társadalmi determináció és önlétrehozás terméke.

Az egyes ember mint totális lényegéből és természetéből (individuum és egyéniség) áll, -írja FARKAS ENDRE. Ezzel szemben ezt a totalitást LICK JÓZSEF biológiai egyedre, személyiségre, egyéniségre bontja. Az egyes ember totalitásának felbontása veti fel a személyiség és egyéniség, a társadalmi és biológiai viszonyának kérdését. Az egyes emberben levő társadalmi elsődlegessége jut kifejezésre abban, hogy az lényegéhez, míg a biológiai inkább a természetéhez kapcsolódik. Vagyis egy olyan folyamat megy végbe, amelynek során az emberben levő biológiai humanizálódik. [18] A személyiség és az egyéniség (különállás) viszonya, [19] mint az egyes ember lényege és más emberektől eltérő mivoltának, individualitásának viszonyaként jelenik meg. Leegyszerűsítve, konstans és változó viszonyaként fogható fel. Ez a kérdés már érinti az ember (személyiség) közösségi és egyedi mivoltának egységét is.

A személyiség lényegének megfogalmazásával, az egyes emberben mint totális rendszerben való elhelyezésével, e rendszer más alkotórészeinek megjelölésével egyet lehet és kell érteni. A további kutatásnak ezért két iránya leheto fel: a személyiség tartalmának feltárása, valamint az egyes ember mint totális rendszer alkotórészei közötti viszony vizsgálata.

A személyiség tartalmának, az egyes ember társadalmiságának feltárása megköveteli a pszichológiai és szociális személyiség kettéválasztását, e kettő alkotóelemeinek és egymáshoz való viszonyuk vizsgálatát. Az egyes ember mint totális rendszer alkotórészei közötti viszony feltárása strukturális vizsgálatot igényel, a részstruktúrák kölcsönhatásának vizsgálatát, amelyben mind a részstruktúra, mind a kölcsönhatásuk és az egész rendszer dinamikus egység.

Az egyes ember társadalmisága, személyisége azt jelenti, hogy objektív társadalmi tartalmakat szubjektíval, belsővé tesz, elsajátítja a társadalmat, s ezt az elsajátított társadalmat hordozza a maga képességeiben, tudásában, amelyet tárgyiasít, ezáltal alakítja társadalmi környezetét. Ezért a személyiség tartalmának feltárása csak a társadalommal való kölcsönhatásában lehetséges.

A személyiség és a társadalom

Az ember lényegének megválaszolásakor a filogenézis és a történetiség szempontjai döntő jelentőségűek, s ezek kidolgozottabbak is, a személyiségkutatásban azonban az adott társadalom, adott emberének kialakulása és fejlődése, az emberi egyén fejlődése kerül előtérbe. Ez felveti az antropogenézis, filogenézis és ontogenézis viszonyának kérdését, amelynek elsődleges megoldása nem a személyiségelmélet keretében tartozik. Az egyén és a társadalom viszonyában felvetődő ontogenézis sajátosságait a következőkben lehet összefoglalni. 1. Az ember biológiailag nem örökli fájának eddig elért, felhalmozott képességeit, tulajdonságait. A tárgyiasult faji képességeket el kell sajátítania. 2. A tárgyiasult faji képességek elsajátítása csak más emberek közvetítésével lehetséges, más emberekkel való érintkezés során. 3. Az elsajátítás tevékenység. Amikor az ember tevékenykedik, környezetét és önmagát is formálja. 4. Az elsajátítás alkotási folyamat, közvetve formálja az ember a környezetet, közvetlenül önmagát. Az alkotási folyamatban az ember mint a társadalmi viszonyok hordozója és alakítója lép fel. Így az emberi történelemben a filogenetikus és ontogenetikus sajátosságok összefonódnak.

A személyiség lényege és minden jellemzője a társadalommal való viszonyában bontható ki. A társadalom és a személyiség között kölcsönhatás található. E kölcsönhatáson belül a társadalom hatása az elsődleges, ebben fejeződik ki a társadalmi determináció. A személyiség azonban ezt a hatást nem egyszerűen elszennedi, hanem maga is aktívan résztvesz e determinációban. Ezért a kölcsönhatás a társadalmi determináció és a személyiség aktivitása viszonyában írható le.

Az első kérdés a személyiség és a társadalom kölcsönhatásában szereplő két tényező lényege. Milyennek tartjuk e két pólust egymáshoz való viszonyukban? Erre vonatkozóan több nézet is ismeretes. Közülük az egyik az általános és egyes sémájára épül. Eszerint a társadalom az általános, az egyén, az egyes ember az egyes. A másik felfogás szerint a társadalmat egésznek, az egyént, az embert résznek kell tekinteni. E felfogás egyik változata, amikor a társadalmat mint egészt és a részt, mint egyes embert totalitásként fogják fel, s így viszonyuk az egész mint totalitás és a rész mint totalitás viszonya. [20]

A társadalom és egyén viszonyát a társadalom oldaláról vizsgálva közvetett és

közvetlen determináció megkülönböztetést kell tenni. Jogosnak tűnik a társadalmi determináción belül ezen differenciálás annak ellenére, hogy a filozófiai irodalomban még nem terjedt el. Ez található meg impliciten LICK JÓZSEF azon felfogásában is, amikor a társadalmi viszonyokat felbontja általános társadalmi viszonyokra és individuális társadalmi viszonyokra, amelyek közül az utóbbiakat tartja fontosabbnak a személyiség kialakulása szempontjából. Ezzel összefüggésben a szociológia már régen használja az egyén makro- és mikrokörnyezete fogalmakat. [21] Az egyén éppen azáltal alakítja ki a maga lényegét, hogy elsajátítja az individuális társadalmi viszonyokat. Itt jelentkezik az a szükségszerűség, hogy minden embernek a tevékenysége folyamatában el kell sajátítani az individuális társadalmi viszonyait, de hogy a konkrét embereknek e viszonyai melyek, az véletlen. A társadalmi determináció e szükségszerű és véletlen egységén keresztül érvényesül. Az ember azonban nemcsak elsajátítja, szubjektíválja individuális társadalmi viszonyait, s ezáltal kialakul a személyisége, hanem alakítja is azokat, tehát a belső külsővé is válik.

Az adott társadalom általános és individuális társadalmi viszonyainak milyensége határozza meg az ember lényegétől való elidegenedését, illetve lényegének szabad kibontakozását. [22]

Az egyén és a társadalom közötti kölcsönhatásban az ember tevékenységén keresztül a külső, objektív belsővé válásának, szubjektívalódásának és a belső, szubjektív (emberi képességek, lényegi erők) objektívalódásának egymásba átmenő, egymást feltételező és kiegészítő folyamata megy végbe. Ez egyazon folyamat két oldala, s mint ilyenek, az elsajátítás és tárgyasítás egységeként jelennek meg az emberi tevékenységben. Mivel a társadalmi determináció és az emberi személyiség aktivitása az emberi tevékenység jellemzője, vonatkozik az elsajátításra és a tárgyasításra is. A konkrét ember aktívan részt vesz önmaga létrehozásában és a környezet átalakításában, de a környezet átalakítása és önmaga létrehozása is külső, objektív társadalmi feltételek által determinált, ami nem zárja ki, sőt feltételezi az egyén viszonylagos önállóságát, aktivitását. Ha az emberi tevékenységből az elsajátítást emeljük ki, akkor itt is egy folyamat két oldalával, a szocializáció és perszonalizáció részfolyamataival találkozunk. Az elsajátításon belül a szocializáció inkább a társadalmi determináció oldalára, a perszonalizáció pedig a konkrét ember személyiségének kialakulására utal.

A szocializáció fogalma a szociológiában jól ismert. Társadalmasítás az egyén, az ifjú nemzedék társadalomba történő beilleszkedését jelöli, amely minden normálisan funkcionáló, egészségesen fejlődő társadalom érdeke. De amíg a filozófia (történelmi materializmus) ezt a szocializációt az emberi tevékenységet meghatározó tényezők (szükséglet, érdek, cél, lehetőség-valóság, szükségszerű-véletlen, törvény) viszonylatában vizsgálja, addig a szociológia egyrészt a szocializáció tartalmát (a társadalmi kultúra átörökítését), módját (a kultúra közvetítők: intézmények, csoportok stb. szerepét), másrészt történetét, eredetét kutatja. [23] A perszonalizáció az előbbi folyamat másik oldala, a személyiség kialakulása. Ez az oldal eddig a filozófiát csak annyiban érdekelte, amennyiben az ontogenezis keretében megy végbe. Ezen belül főleg a társadalomban az egyén helyének felismerése, az öntudat, az egyéni érdek és közösségi érdek viszonya, az osztály és egyén viszonya, az osztály és egyén cselekvése, társadalmi aktivitása alkotta a vizsgálat fő területét. A perszonalizáció folyamatának vizsgálatát eddig a pszichológia, a személyiségpszichológia és a neveléslélektan szinte kisajátította magának, amelyek viszont leszűkítették a személyiség kialakulását a pszichikus tulajdonságok kialakulására. A perszonalizáció a szocializációval összefüggésben érdekli a szociológiát is. A szociológia ezt a folyamatot inkább a szocializálódás szóval jelöli, s azt vizsgálja, hogy a társadalmi kultúrát hogyan

sajátítja el az egyén, mit vesz át és hogyan, milyen szocializációs mechanizmusok és kultúráközvetítők (iskola, család, tömegkommunikációs eszközök stb.) hatására. Amíg a szocializálás szempontjából a társadalmi kultúra (értékek, magatartásminták, modellek stb.) átöröklése, addig a szocializálódás szempontjából az egyén társadalomban elfoglalt státuszának, intézmény- és csoportviszonyainak, szubkultúráknak megfelelően a felnőttek szerepstruktúrájának elsajátítása kerül előtérbe. A felnőtt szerepek individuális struktúrájának kialakulási folyamata — a szocializálódás folyamata, s mint ilyen, a folyamat szubjektív oldala. A szociológiát ezért csak annyiban érdekli a perszonalizáció keretében vizsgált pszichikus tulajdonságok és folyamatok kialakulása, milyensége, amennyiben ezek hatnak a személyiség szociogén elemeire, illetve az individuális társadalmi szerepstruktúra kialakulására, a szerepek teljesítésére. Ez a probléma viszont már a személyiségstruktúra kérdését érinti, amelyet külön meg kell vizsgálni.

A személyiség struktúrája

Mivel átfogó személyiségelmélet megfogalmazására eddig csak a filozófia és a pszichológia törekedett, a személyiség struktúráját illetően is főleg e kétféle megközelítéssel találkozunk. A személyiség struktúrájának marxista pszichológiai megközelítésben az alábbi elemeit találjuk: jellem, temperamentum, intellektus vagy jellemvonások, képességek, de megtalálható a jellem, temperamentum, képességek, érdeklődés megkülönböztetés is. A filozófusok és szociológusok körében jelentkezett az a felismerés, hogy meg kell különböztetni a személyiség szociális és pszichikus struktúráját egymástól. A szociális struktúra kidolgozását a filozófusok a filozófia, a szociológusok pedig a szociológia feladatkörébe utalják.

A szociális személyiségstruktúra kidolgozására a filozófusok és a szociológusok részéről megtörténtek az első lépések. Ezek közül Lick József marxista filozófus és Jan Szczeplanski szociológus nyomán a mai polgári szociológia törekvéseit vizsgáljuk meg.

LICK JÓZSEF az individuum lényegét, amely személyisége, az egyén társadalmi-tevékeny jellegében jelölte meg, akinek társadalmiságát elsősorban, közvetlenül individuális társadalmi viszonyai determinálják, ezek szubjektívalódnak benne. Ezért a személyiség-struktúra legfontosabb, legalapvetőbb elemének a személyi létet tartja, amelyhez szükségletei, érdekei kapcsolódnak. Második eleme a személyi tudat (egyéni tudat), amely az ismeretek tartalmát, színvonalát, a világnézetet, politikai meggyőződést, erkölcsiséget, esztétikumot, pszichikus tulajdonságokat foglalja magába. Külön kiemeli a személyi tudaton belül az öntudatot, melynek kidolgozását központi feladatként jelöli meg, továbbá részletezi és értelmezi a világnézetet és a politikai elkötelezettséget. Igen fontosnak ítéli meg a munkára irányultságot is, mint a személyiség arculatának jellemzőjét.

A személyiség szociális struktúrájának feltárása Lick Józsefnél szemmel láthatóan a társadalmi struktúra általános marxi modellje alapján történik. Marx általános társadalmi struktúra-modellje két alapvető alkotórészre és ezek egymáshoz való viszonyára épül. E két alkotórész a társadalmi lét és a társadalmi tudat, viszonyuk a kölcsönhatás, amelyen belül a társadalmi lét elsődleges determináló szerepét játszik. A filozófia alapkérdésére adott marxista válaszból következik a társadalmi struktúra általános marxi modellje. Amikor az egyén elsajátítja a társadalmat a szocializáció folyamatában, ez az elsajátítás egyben a társadalmi létnek, tudatnak, e kettő egymáshoz való viszonyának elsajátítását jelenti. Az elsajátítás személyi lét-

ben és tudatban korporálódik. Ez felveti a társadalmi determináció pontosabb értelmezését. Az ember individuális társadalmi viszonyai (mikró társadalmi környezete) determinálják személyi létét és személyi tudatát, ugyanakkor a személyi lét is determinálja a személyi tudatot. Ebből következően a társadalom és a személyi tudat viszonyában többszörösen közvetett determináció érvényesül. Ez újra igazolja a közvetlen és közvetett determináció megkülönböztetésének jogosságát. Sőt azt is meg lehet kockáztatni, hogy a társadalmi determináció a többszörös áttétel következtében a közvetlen determinációk során keresztül realizálódik, amelyet a szükségszerű és véletlen dialektikája is jól kifejez.

Lick József kísérletet tesz a személyiség-struktúra más módon való vizsgálatára is, amikor megkülönbözteti annak tartalmi és formai oldalát. Ez a megkülönböztetés a társadalmi és pszichikus elemek elhatárolását jelenti. A személyiségen belül a társadalmi elemek alkotják a tartalmi oldalt, a pszichikus elemek pedig a formait. E megkülönböztetés jogosságát illetően utal, hivatkozik hasonló próbálkozásokra. [24] A személyiség pszichikus és szociális struktúrájának megkülönböztetésével, a közöttük levő tartalom és forma viszony feltételezésével a különbözők egységét hangsúlyozza.

A személyiség pszichikus és szociális struktúrájának szétválasztása igen fontos előre lépés a személyiségkutatásban, egyrészt megnyitja az utat a szociális személyiségstípusok jellemzőinek feltárása felé, másrészt lehetőséget ad a személyiség pszichikus és szociális típusai kölcsönhatásának vizsgálatára, ezen keresztül hozzájárulhat a tartalom és forma viszony sokoldalúbb, differenciáltabb filozófiai értelmezéséhez is. A szociális személyiségstípusok feltárása elvezet annak eldöntéséhez is, hogy milyen értelemben lehet beszélni a pedagógus személyiségéről, mint a szociális személyiség egyik sajátos típusáról.

Igen figyelemre méltó és újszerű Lick Józsefnek az a törekvése is, hogy a szociális személyiség-struktúrát rétegezetségében igyekszik megragadni. Ezzel kísérletet tesz a szociális személyiség horizontális vizsgálata mellett annak vertikális (mélységi) vizsgálatára is. Megkülönbözteti a személyiség belső és külső rétegződését. A kettő különbségét a társadalmi szereppel magyarázza. Arra a szociológiában, szociálpszichológiában vizsgált és feltárt jelenségre utal, hogy az egyénnek egy időben, de egymás után is több szerepe van, amelyek megadják individuális szerepstruktúráját, illetve ennek változását, de az egyes szerepekhez való viszonya az embernek nem azonos. Közülük egyes szerepeket elfogad, teljesítésük belső lényegéből fakad, vagyis azonosul ezekkel a szerepekkel, más részüket teljesíti ugyan, de maradandó nyomot nem hagyunk személyiségében. A személyiség belső rétegeihez azok a szerepek tartoznak, amelyekkel az egyén azonosul, amelyek meghatározzák arculatát, viselkedését, külső rétegéhez pedig a másodlagos, időszakos szerepek. [25]

Ez a kísérlet a személyiség további kutatásának egyik lehetséges irányát mutatja meg. Indokolt a személyiség mélységben való vizsgálata, azonban az, hogy ez a mélység csak a társadalmi szereppel való azonosulás fokával feltárható lenne, a kísérletet megkérdőjelezi. A marxista szociológiai, szociálpszichológiai irodalomban vita folyik a szerep fogalmáról, használhatóságáról, jövőjéről. Ezért a személyiség szerep segítségével történő kutatásához mindennek előtt a szerepelméletnek kell tisztáznia e kategória tartalmát, létjogosultságát és használhatósági körét.

A személyiségstruktúra szociológiai megközelítése eltér a filozófiáitól. A szociológusok többsége elismeri, hogy a „biogén személyiség” csupán az ember biogén elemeit jelöli, a „pszichikus személyiség” pedig a személyiség pszichogén elemeivel (emlékezet, érzés, jellem, akarat, képzelet, intelligencia, képességek, hajlamok) azonos, amelyekre rá kell épülnie a szociális személyiségnek (a személyiség szociogén ele-

meinek). A szociális személyiséget úgy fogalmazzák meg, hogy az „egyén tartós tulajdonságainak komplexuma, amelyek befolyásolják magatartását, biológiai és pszichikai tulajdonságainak bázisán épülnek fel, s azoknak a közösségeknek a struktúrájából és kultúrájából fakadó hatásokból erednek, amelyekben az egyén nevelkedett és amelyekben részt vesz.” [26] Ez a felfogás is impliciten tartalmazza a személyiség pszichikus és szociális struktúrájának megkülönböztetését, azonban a kettő viszonyát nem a tartalom és a forma viszonyaként értelmezi, hanem elsődleges-másodlagos viszonyként. Ez az elsődlegesség található meg a biogén és szociogén elemek között is. A szociális személyiség mintegy ráakódik az előző kettőre.

A szociológusok szerint a személyiség szociális struktúrája négy elemből tevődik össze, amelyeket szociogén elemeknek neveznek. A négy fő strukturális elem: a személyiség kulturális eszménye (alapszemélyiség), társadalmi szerepek, a szubjektív én és a visszatükrözött én. Ezen elemek integrált komplexuma alkotja az egyén szociális személyiségét.

A szociális személyiségnek a négy strukturális eleme két csoportra osztható. A szubjektív én és a visszatükrözött én a személyi tudat része, a személyiség kulturális eszménye és a társadalmi szerepek az egyénnel szemben támasztott társadalmi igények (determináció egyik formája) tudata, tehát újra a személyi tudat szférája. Ezért a szociális személyiség struktúrája tudati elemekből áll, az ember és társadalom viszonyának tudatából. Így a személyi lét mint strukturális elem és annak determináló szerepe kimarad a szociális struktúrából. Ebből már kiderül az is, hogy a szociális személyiség szerkezetének ez a felfogása nem a marxista, hanem alapvetően a mai amerikai polgári szociológia, szociálpszichológia jellemzője.

A biogén, pszichogén és a szociális személyiség megkülönböztetése lépés előre a személyiségstruktúra feltárásában. Különösen a szociális személyiség megkülönböztetésének és sajátosságainak kiemelése mutat a fejlődés irányába. Ennyiben meg egyezik a probléma filozófiai megközelítésével. Ugyanakkor ez a szociológia a szociális személyiséget a személyiség egyik szintjeként fogja fel. Azt elismeri, hogy miután kialakultak a biogén, pszichogén és szociogén elemek kölcsönösen alkalmazkodnak egymáshoz, kapcsolatban vannak egymással, a struktúra és funkció integrált egységét alkotják. A cselekvés aktusában a személyiség mindhárom (biogén, pszichogén, szociogén) „szintje” részt vesz és kölcsönös visszacsatolásban működik. Ezért az ember személyisége a biogén, pszichogén és szociogén elemek integrált egysége.

A szociológiának ebben a felfogásában a személyiség szűkebb és tágabb értelmezésével találkozunk. Tágabb értelemben a személyiség azonos itt a konkrét emberrel, annak totalitását (biológiai, pszichikai, szociológiai személyiség egységét) fejezi ki. Szűkebb értelemben azonos a személyiség az egyén, individuum egyik oldalával, vagy csak biológiai, vagy csak pszichikai, vagy csak szociális oldalával. Ezeknek az oldalaknak a szerepe — mint láttuk — eltérő. A biológiai és pszichikai elemekre épülnek rá a szociális elemek, létük feltétele a szociális személyiség létezésének. Ebben impliciten megfogalmazódik a biológiai és pszichikai elsődlegessége, amely viszont nem fogadható el, ha az ember lényegeként társadalmiságát jelöljük meg.

A tágabb értelemben vett személyiség integrált személyiség — egyben azonos szociológiailag a normális személyiséggel is, mert az elemek integrációja adja a normális személyiséget. Ezért a tágabb értelemben vett személyiség anomáliája a személyiség-elemek dezintegrációjában — szerepkonfliktusban, a biogén, pszichogén, szociogén elemek eltérésében; a pszichikai elemek felbomlásában — jut kifejezésre. [27] Ez elfogadható, hiszen az integrált személyiség azonos az „egészséges” emberrel, a dezintegrált személyiség pedig a „beteg” emberrel.

[1] GARAI LÁSZLÓ ezeket a felfogásokat bírálja Személyiségdinamika és társadalmi lét című művében. Bp. 1969. 54—81. Foglalkozik a személyiségleléktani felfogással, mechanizmusokkal, perszonalista lélektanral RUBINSTEIN is a Lét és tudat című művében a Személyiség problémája a pszichológiában című részben. Bp. 1962. 325—37.

[2] A személyiség pszichológiai és filozófiai megközelítésének különbségeit részletesen elemzi LICK JÓZSEF Személyiség és filozófia című munkájában. Bp. 1969. 16—22.

[3] Dolgozatomban filozófia és pszichológia kifejezéseken mindig marxista filozófiát és marxista pszichológiát értek. Ha nem ezekről van szó, külön jelölöm.

[4] A személyiség filozófiai oldalról való megközelítése a tárgya LICK JÓZSEF idézett művének, amelyben összefoglalja az eddigi eredményeket és foglalkozik ezzel FARKAS ENDRE is a Szabadság és egyéniség című könyvében. Bp. 1968. 172.

[5] Marx interpretáció: ADAM SCHAFF, Marxizmus és egyén. Bp. 1968. MÁRKUS GYÖRGY, Marxizmus és „antropológia”. Bp. 1966. KAREL KOSIK, A konkrét dialektikája. Bp. 1967. Polgári álláspontok bírálata: GARAI LÁSZLÓ i. m. 54—81. Népszerűsítő irodalom: GAFIAT LÁSZLÓ, Beszélgetés az emberről, az ösztönről meg az alkalmazkodásról. Valóság. 1965/8. 12—23. Személyiség egy-egy oldalának elemzése: FARKAS ENDRE i. m. 169—197. LICK JÓZSEF i. m. 173—297. JAN SZCZEPANSKI, A szociológia alapjai. Bp. 1968. HIEBSCH—VORWERG, Bevezetés a marxista szociálpszichológiába. Bp. 1967. I. SZ. KON, Az Én a társadalomban. Bp. 1969. Lásd továbbá a hazai antropológiai vita anyagát: LOUIS ALTHUSSER, Marxizmus és humanizmus; ÁGH ATTILA, Marxizmus és antropológia. Valóság. 1965/11. FARKAS GYULA—VÉGH GYULA, Filozófia vagy szaktudomány az antropológia? Valóság. 1966/6. LICK JÓZSEF, „A filozófiai antropológia” kérdéséhez. A. N. LEONTYEV, Ember és kultúra, Az antropológiai vitához. Valóság. 1966/7.

[6] MARX, Tézisek Feuerbachról. Marx—Engels művei 3. köt. 6. tézis.

[7] MARX—ENGELS Művei 20. köt. 44—5.

[8] MARX, Tézisek Feuerbachról. Marx—Engels művei 3. köt. 9. tézis.

[9] I. ALTHUSSER, Marx — az elmélet forradalma. Bp. 1968. 57—79. ADAM SCHAFF i. m. 90—148. I. SZ. KON i. m. 65—82. MÁRKUS GYÖRGY i. m. 61—110. FARKAS ENDRE i. m. 135—169. GARAI LÁSZLÓ i. m. 35—113.

[10] A marx emberkonceptió Farkas Endre által adott magyarázatát igazolja KOLOSI TAMÁS is, akinél Marx osztályelméletének metodológiailag azonos interpretációjával találkozhatunk. KOLOSI TAMÁS, A társadalmi struktúra marxista elméletéhez. Társadalomtudományi Intézet. 1971.

[11] FARKAS ENDRE A. Schaffal szemben nem azt tulajdonítja Marx erényének, hogy a konkrét egyén szintjén kereste az ember lényegét, hanem — többek között — azt, hogy a szubjektumot, mint általános, különös, egyes egységét vizsgálta. I. m. 146—158.

[12] A lényeg és minőség összefüggésének felfogásával kapcsolatban meg lehet említeni pl. SZABÓ A. GYÖRGY Tulajdonság, minőség, lényeg c. tanulmányát. Magyar Filozófiai Szemle. 1965/3.

[13] FARKAS ENDRE i. m. 146., 169—171.

[14] ADAM SCHAFF i. m. 140.

[15] Uo. 140—1.

[16] LICK JÓZSEF i. m. 174—5.

[17] FARKAS ENDRE i. m. 175—182.

[18] Dialektika szociálnogo i biologicszeszkogo v. cseloveke. Licsnoszt pri szocializme. Izd. „Nauka”. 1968. 52—62.

[19] FARKAS ENDRE idézett művében részletesen kifejti ezt a viszonyt a 174—194. oldalakon. Ugyancsak foglalkozik ezzel LICK JÓZSEF is idézett művének 3. fejezetében.

[20] FARKAS ENDRE i. m. 2. fejezet, 2. rész, b. pont. Az ember és a társadalom viszonya. 158—169. és LICK JÓZSEF i. m. 2. fejezet. 109—172.

[21] KULCSÁR KÁLMÁN, A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. 1966. 301., 304. Az ember és társadalmi környezete. Bp. 1969. 117—44., 176.

[22] MARX, Gazdasági-filozófiai kéziratok 1944-ből. Bp. 1962. MARX, A német ideológia. Marx—Engels művei 3. köt. MARX, A zsidókérdéshez. Marx—Engels művei 1. köt. TORDAI ZÁDOR, Az elidegenedés mítosza és valósága. Bp. 1970. Kossuth. Szocialisztikus obszesszív i. licsnoszt. Licsnoszt pri szocializme. I. m. 143—216.

[23] Lásd ezzel összefüggésben JAN SZCZEPANSKI i. m. 54—5., 76., 225—6. KULCSÁR KÁLMÁN, A szociológiai gondolkodás fejlődése c. könyve. 106., 244., 271., 347., 351., 420—4. Az ember és társadalmi környezete c. idézett műből a 6. fejezet. 316—361. Ifjúságszociológia című kötetből ERIK H. ERIKSON, Identifikáció és identitás című tanulmánya, H. SCHELSKY, Ahogy társadalmunk a fiatalságot és a fiatalhoz illőt látja c. tanulmánya. Bp. 1969. 68—85., 85—122. ZYGMUNT BAUMAN, Általános szociológia. Bp. 1967. Kossuth. 483—4. HIEBSCH—VORWERG i. m. 66—91. L. N. MITROHIN, Formirovánije Licsnosztij kak szocialnij processz. Licsnoszt pri szocializme. i. m. 35—52. I. SZ. KON

i. m. 82—148. TALCOTT PARSONS, A szocializáció folyamata és ennek vonatkozási-csoport struktúrája. Modern polgári szociológia. Szöveggyűjtemény. I. köt. 410—7. Bp. 1964. Tankönyvkiadó.

[24] LICK JÓZSEF i. m. 204—6.

[25] LICK JÓZSEF i. m. 3. fejezet. 3. pont. 194—237. A szerepelmélettel foglalkoznak még a marxista szociológiai irodalomban: HIEBSCH—VORWERTG i. m. 21., 269—80. I. SZ. KON i. m. 12—3, 21—2., 35. HELLER ÁGNES. Társadalmi szerep és előítélet. Szociológiai tanulmányok. 3. köt. LICK JÓZSEF i. m. 225. FARKAS ENDRE i. m. 109—35. ZYGMUNT BAUMAN i. m. 483—4. FÖLDI KATALIN, Szerep és szerepkonfliktus. Egy szociálpszichológiai kategória értelmezéséhez. Világosság. 1969/8—9. HENRI H. STAHL, Társadalmi szerep, szereplő és személyiség. Korunk. 1967/5. NAGY ANTAL, Szerepelmélet a marxista szociológiai irodalomban. Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. Szeged. 1970/I. 29—46.

[26] JAN SZCZEPANSKI i. m. 76., 79—83.

[27] JAN SZCZEPANSKI i. m. 72—88.

ФИЛОСОФСКИЕ ВОПРОСЫ МАРКСИСТСКОЙ ТЕОРИИ ЛИЧНОСТИ

A. Hadb

Автор в своей работе занимается особенностями философского подхода к личности, который он связывает с марксистской концепцией человека. Он коротко подытоживает самые существенные положения марксистской концепции человека, и выявляет её важнейшие методологические, общеполитические вопросы. Потом автор находит место личности в марксистской концепции человека, цитирует и критикует разные точки зрения, связанные с сущностью, местом личности, выделяет их общие черты, намечает путь дальнейших исследований. Автор более подробно занимается отношением личности и общества, стремлениями решения этого отношения. Он вводит понятие непосредственной и косвенной детерминации, и объективной и субъективной сторон социализации, при помощи которых он хочет развивать существующие взгляды. Он отдельно занимается структурой личности, как новейшим стремлением исследования теории личности. Наряду с анализом достигнутых результатов он критикует концепцию структуры личности в современной буржуазной социологии.

PHILOSOPHISCHE FRAGEN DER MARXISTISCHEN PERSÖNLICHKEITSTHEORIE

von A. Nagy

Der Autor befasst sich in seiner Abhandlung mit Eigenheiten der philosophischen Annäherung der Persönlichkeit. Er fasst die wichtigsten Thesen der marxistischen Menschenkonzeption zusammen, und stellt inzwischen deren wichtigste methodologische, allgemein philosophische Fragen dar. Danach ordnet der Autor die Persönlichkeit in die marxistische Menschenkonzeption ein, zitiert und kritisiert die verschiedenen Standpunkte in Verbindung mit Wesen und Stelle der Persönlichkeit, hebt deren gemeinsame Züge hervor, gibt die Richtung der weiteren Forschung an. Der Autor beschäftigt sich eingehender mit dem Verhältnis von Persönlichkeit und Gesellschaft, mit den Lösungsversuchen dieses Verhältnisses. Er führt den Begriff der direkten und indirekten Determination und den der objektiven und subjektiven Seiten der Sozialisation ein, mit Hilfe deren er die bisherigen Auffassungen überschreiten möchte. Er beschäftigt sich noch mit der Persönlichkeitsstruktur, als mit den neuesten Untersuchungstendenzen der Persönlichkeitstheorie. Neben Analyse der erreichten Ergebnisse kritisiert er die Auffassung der heutigen bürgerlichen Soziologie über Persönlichkeitsstruktur.

IPARI KOOPERÁCIÓ NYUGATI GAZDASÁGI KAPCSOLATAINKBAN

Írta: VIDÁCS FERENC

A nemzetközi munkamegosztás, amelyet az ipari forradalom bontakoztatott ki és tett szükségsszerűvé a termelőerők fejlődése következtében mind tartalmában, mind formájában állandó átalakuláson megy keresztül. Természetesen ezen átalakulások mellett nagyságrendje is emelkedik. A termelési és fogyasztásbeli követelményeknek eleget tevő munkamegosztási formák — pl. külkereskedelem, tőke kivitel, nemzetközi monopóliumok, integrációs szervezetek a kapitalizmusban, tervösszehangolás, tudományos-műszaki együttműködés, hitelnyújtás a szocializmusban — nemcsak a technika fejlődése következtében alakulnak ki, változnak meg, hanem létrejöttüket és fejlődésüket meghatározzák azok a sajátos társadalmi, gazdasági viszonyok is, amelyekben a termelőerők fejlődése végbemegy. Így vetítődnek ki világgazdasági szintre — *világgazdasági termelési viszonyokká* válva — a tőkések és a szocialista munkamegosztásban résztvevő országok sajátos termelési viszonyai. Kissé bonyolultabb a helyzet akkor, amikor a két világrendszer érintkezése során jönnek létre munkamegosztási kapcsolatok. Ezekben az esetekben a problémák egy része éppen abból adódik, hogy *különböző* társadalmi gazdasági berendezésű országok lépnek egymással kapcsolatba. Azért mondhatjuk, hogy a problémák „egy része”, mert más része viszont az *eltérő technikai-gazdasági színvonal* létének a következménye.

A két világrendszer érintkezési pontjain létrejövő munkamegosztási kapcsolatok mindig meghatározott világpolitikai klímában jelentkeznek. Ennek kedvező vagy kedvezőtlen volta — ez egyes kormányok döntései révén — aktívan visszahat a kapcsolatok fejlődésére. A két világrendszer heterogén termelési viszonyai, a gazdasági fejlettségi színvonaluk különbözősége és a politikai szféra aktív szerepe miatt gyakoriak az olyan esetek, hogy a gazdasági élet fejlődése által megkívánt nemzetközi munkamegosztási formák (elemek), az említett érintkezési pontokon csak bizonyos fáziskéséssel jelennek meg a gyakorlatban. Az elmondottak fokozottabban érvényesek a termelési kooperáció kérdésére. Az utóbbi évtized világgazdasági kérdésekkel foglalkozó közgazdasági irodalmának, a különböző nemzetközi értekezletek, a bilaterális és multilaterális gazdasági szervezetek munkájának (pl. az Európai Gazdasági Bizottság — EGB, az Európai Gazdasági Együttműködés Ligája — LECE, de megemlíthetők az integrációs szervezetek — Közös Piac, KGST keretében folyó munkák is) valamint az államok közötti kétoldalú ipari, műszaki és gazdasági megállapodások egyik központi témája a *nemzetközi termelési kooperáció*.

A KGST-országok együttműködésében is, a hatvanas évek elején kezdeményezett profilírozási-szakosítási kísérletek vontatott és ellentmondásos folyamata után egyre nagyobb hangsúlyt kapnak az országok közötti közös vállalkozások. A XXV. ülésszakon megvitatott és elfogadott integrációs Komplex Program már konkrétan megjelöli azokat a területeket, ahol a termelőerők internacionalizálódása következtében az elkövetkező évek gazdasági, tudományos-műszaki feladatait a nemzeti

erőforrások egyesítésével — többek között a kooperáció segítségével oldhatjuk meg. Ez a kooperációs tevékenység kiterjedhet a kutatási, a tervezői-szerkesztői és a gyártási munkákra, valamint a kereskedelmi és szerviz szolgáltatásokra egyaránt.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a nemzetközi termelési kooperáció világjelenség. Kialakulása és elterjedése kapcsolatos a korunkban kibontakozó *tudományos-technikai forradalommal*. A tudományos-technikai forradalom egyre gyorsuló üteme új munkamegosztási formákat hoz létre. Ma már a nemzetközi munkamegosztás követelményeit nem képesek a hagyományos formák kielégíteni. A nemzetközi gazdasági együttműködés igényli a tiszta áruforgalmon, a licenc és dokumentáció vételen és eladáson, valamint a hitelnyújtáson túlmutató lehetőségek feltárását és gyakorlati alkalmazását.

Ezért helytállónak kell tekintenünk az Európai Gazdasági Bizottság megállapítását amikor leszögezi, hogy a nemzetközi ipari kooperáció nem pótlólagos, helyettesítő forma, nem is kiegészítő formája a tradicionális nemzetközi kereskedelemnek. A nemzetközi ipari kooperáció a kutatás, a termelés és a marketing tevékenység integrációjának előrelendítője, motorja. [1]

A nemzetközi ipari kooperáció létrejöttének általában két módja van:

- a) a kooperációra lépő vállalatok megtartják jogi önállóságukat és *hosszú lejáratú szerződéssel* a kölcsönös érdekek alapján bizonyos kötelezettségeket vállalnak a kooperációs tevékenységet illetően.
- b) *fuzionálás* révén eszközeik és piacaik egyesítésével jönnek létre vállalkozások, amelyek a továbbiakban közös termelést folytatnak. (Pl. a tőkés nemzeti monopóliumok nemzetközivé válása)

Az eddigi gyakorlat az volt, hogy a tőkés országok esetében a termelési kooperáció inkább a fuzionálással jött létre, míg a szocialista országok között a hosszú lejáratú szerződések rendszere volt majdnem kizárólagos. A tőkés világ gazdaságban végbe menő fuzionálási folyamat mögött természetesen más egyéb kényszerítő okok is megtalálhatók. (Jobb pozíció megszerzése a konkurenciaharcban, Nyugat-Európában az amerikai tőkebehatolás elleni védekezés stb.)

A termelési kooperáció *fogalmával* kapcsolatosan nincs még nemzetközileg elfogadott meghatározás. [2] A nyugati országok közgazdasági irodalmának és sajtójának értelmezése szerint a kooperáció fogalma sokkal szélesebb tevékenységi kört foglal magában, mint a szocialista országok esetében. A szocialista országok közgazdasági és gazdaságpolitikusi között sincs általános egyetértés a nemzetközi termelési kooperáció fogalmát és megvalósulásának módját illetően. A KGST-országok gazdasági integrációja kérdéseinek megvitatása során kiderült, hogy az egyes országok különbözőképpen értelmezik a nemzetközi kooperációt. [3] A magyar vélemény szerint a termelési kooperáció széleskörű közvetlen vállalati kapcsolatok révén kell, hogy kialakuljon. Államközileg összehangolt ösztönzési és szabályozási rendszer keretei között elengedhetetlen, hogy a gazdálkodó egységek közvetlenül érzékeljék érdekeltységüket a kooperációs tevékenységükben. A *szovjet* elvtársak csak ott javasolják a közvetlen vállalati kapcsolatok létrejöttét, ahol az állami szervek irányításával és ellenőrzésével kialakított keretek már adottak. A *lengyel* vélemény szerint is ágazati-, államközi megállapodások szükségesek, a vállalatok önálló egymásközötti kapcsolatait az új termékek gyártásában alakítandók ki. Eltérő szervezeti megoldást javasolnak a *csehszlovák* közgazdászok: *vállalati szférában* kialakított nemzetközi ágazati szövetségek létrehozását javasolják. E szövetségek — melyeknek tagjai az ágazati termelői és felhasználói egyaránt — foglalkoznának a kooperációs kapcsolatok létrehozásával is. Az *NDK* azon az állásponton van, hogy a szakosítás és kooperáció fejlesztését komplex, egymással összehangolt világszínvo-

nalú géprendszerek létrehozásának keretében kell megoldani. Ezen géprendszerek kialakítására kell irányítani a kutatást, a tervező, szerkesztő munkát és ezekből kell adódni a szakosítási és kooperációs megállapodásoknak is. *Románia* szerint a nemzetközi termelési kooperáció az integrációs együttműködésnek egyik legfontosabb területe. A nemzetközi kooperációt különösen az egyes gazdasági objektumok építésében, gépek, berendezések, szerelési egységek, alkatrészek szállítása, bizonyos műszaki eljárások felhasználása esetén, ahol a partnerek licencei, szabadalmi és műszaki dokumentációja alapján történik a gyártás és ellentétként a gyártott termékekből adódik a viszontszállítás, a természeti erőforrások hasznosítását célzó kutatások, feltárások esetében tartják szükséges együttműködési formának.

A nemzetközi ipari kooperáció fogalmi meghatározásával kapcsolatos eltérések és nehézségek, valamint megvalósulásának különbözőképpen való megközelítése számos tényező következménye. Az egyes államok e téren tett lépései, elvi állásfoglalásai elsősorban gazdaságuk konkrét adottságainak, szükségleteinek függvényei (a gazdaság nyitott vagy zárt jellege, a műszaki színvonal, a rendelkezésre álló beruházási eszközök nagysága, stb.). Viszont el kell ismerni azt is, hogy a gazdasági mechanizmus milyensége szintén nagy befolyással van a nemzetközi termelési kooperációval kapcsolatos magatartásra, különösen a megvalósulás módozatait illetően.

Megnehezíti továbbá a fogalmi tisztánlátást az is, hogy a kooperáció típusai a gyakorlatban rendkívül változatosak lehetnek, a típushatárok elmosódnak, átmennek egymásba és kapcsolódnak egyéb együttműködési formákhoz. A nemzetközi termelési kooperáció egy-egy eleme megjelenik a hagyományos együttműködési formáknál is, pl. a kereskedelmi együttműködésben, a licencvásárlásnál, a nagyberendezések importjánál, amikor a partner-ország valamilyen részegységet beszállít, az ellentételezéssel megoldásra kerülő szellemi vagy árucsoport és a tudományos-műszaki együttműködés esetén. Holott ezen utóbbiakat nem tekintjük kooperációnak a szó szűkebb értelmében.

A továbbiakban *Magyarország* és a *nem szocialista országok* cégei közötti termelési kooperáció néhány kérdését vizsgáljuk meg.

Az említett relációjú kooperáció fogalmát illetően a Gazdasági Bizottság a következő *elvi álláspontot* fogadta el: „A nemzetközi termelési kooperáció hazai vállalat(ok) és külföldi vállalat(ok) között kialakuló, munkamegosztáson és érdekközösségen alapuló tartós szerződéses termelési kapcsolat, amely meghatározott termék(ek) folyamatos előállítására terjed ki.” [4] Ezek szerint ipari kooperációs kapcsolatnak tekinthető az a nemzetközi együttműködési megállapodás, amelyben a következő *kritériumok* fellelhetők:

a) közös vállalkozás, közös érdek valamilyen eleme;

b) a műszaki, vagy szellemi együttműködés momentuma;

c) tartós gazdasági és technikai kapcsolatok alapján létrehozott szerződéses kapcsolatot.

Az ipari kooperáció fontos jellemzője, hogy a vállalatok nem adják fel *önállóságukat*, funkcionális kapcsolatokat létesítenek, kölcsönös függőség alakul ki műszaki-gazdasági tevékenységükben. Mindig fellelhető a *közös vállalkozás* valamilyen eleme. Mivel az üzleti érdekközösség és a szerződés lebonyolítása nem rövid lejáratú, hanem hosszabb időt vesz igénybe, a *tartósság* szintén fontos jellemző vonás. De vannak gyakorlati példák, amelyeknél éppen a részfeladatokra megkötött szerződések egymást követik, ilyen esetekben a kooperációs tevékenység *egyetlen* üzemre vonatkozik. Bár a műszaki fejlesztés terén fennálló követelmények kívánatosá teszik a hosszabb távú együttműködést.

A fenti értelmezés alapján a kooperáció fogalomköréből *kizárt*:

- a) a komplett gyárberendezések, licencekkel, know-how-val együtt történő megvásárlása;
- b) a licencek, know-how vásárlás;
- c) a hitelbe történő vásárlás;

(de ha a hitelt a vásárolt berendezéssel gyártott termékekkel egyenlítik ki, akkor már jelentkeznek a kooperációra jellemző közös vállalkozás elemei)

d) a partnerek egymás után több adás-vételi megállapodása, még akkor is, ha közöttük ilyen módon tartós üzleti kapcsolatok jönnek létre, amelyben a felek egymásnak rendszeres szállítói;

e) azok az államközi megállapodások, amelyekben az egymásközötti gazdasági, tudományos, műszaki együttműködést szabályozzák.

Hasonlóképpen nincs szó kooperációról az integrációs szervezetek esetében sem. Általánosságban leszögezhetjük, hogy az ipari kooperáció nem államközi szinten jelentkező kategória, hanem a *vállalati szférában* kialakuló modern, a tudományos-technikai forradalom gazdasági-technikai kényszerítő hatására létrejövő együttműködési forma.

A tőkés országokkal folytatott termelési kooperáció a nemzetközi gazdasági együttműködés egyik formája ugyan, de a már kiépített és jól funkcionáló, a vállalatok kutató, tervező, termelő és értékesítő munkájában hatékony eszközként számbajövő, e munka színvonalát emelő termelési kooperáció hatása nem marad meg vállalati szinten, hanem népgazdaságunk belső teljesítőképeségét nagymértékben fokozza. A kelet-nyugati termelési kooperáció kérdése a 60-as évek közepe táján került (házánkban) napirendre. 1964-ben gazdasági delegáció tett körutazást négy fejlett tőkés országban. Anglia, Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország és Olaszország vezető gazdasági köreiből a kooperációs lehetőségeket vizsgálták. [5] A tőkés országok részéről általában kedvező visszhangra talált a magyar fél érdeklődése. Elvileg nem zárkoztak el a szélesebb alapon létesítendő kooperációs kapcsolatok létrehozásától. Optimista nyilatkozataikból arra lehetett következtetni, hogy a fejlett tőkés országokat is erős érdekeltségi szálak fűzik ehhez az együttműködés formához.

Ennek ellenére azonban a gyakorlati munka — megvalósításuk — eléggé lassan haladt előre. Ebben számos tényező közrejátszott. A tőkés országok a 60-as években viszonylag kedvező konjunktúrát éltek át. A szerveződő integrációs intézmények jó kilátásokkal kecsegtettek. A szocialista országok gazdasági fejlettségi színvonala, technikai-műszaki kultúrája, még ebben az időben nem gyakorolt vonzó hatást a tőkés cégekre. Általában a politikai klíma sem kedvezett a szorosabb együttműködés kialakítására, másrészt még mindig kísértettek a hidegháborús időszak maradványai: embargó, diszkriminációs politika, kontingentálás, hitelkorlátozások.

El kell azonban azt is mondani, hogy a magyar fél oldaláról is jelentkeztek bizonyos akadályozó elemek. Ezek főleg a centralizált gazdaságirányítási rendszerből fakadtak. Tervezési rendszerünk merevsége, a nemzetközi gazdasági kapcsolataink flexibilitásának hiánya, tárgyalási-engedélyezési rendszerünk vontatottsága azok, amelyeket ennek kapcsán meg kell említenünk.

Hasonló eredményre vezetett a vállalati, valamint a népgazdasági szféra érdekeltségi pontok szétválasztottsága — néha ellentétes megnyilvánulásuk is. Ez abban mutatkozott meg, hogy a kooperációs kapcsolatok kedvező népgazdasági hatását irányítási rendszerünk — árpolitikánk, érdekeltségi rendszerünk — nem tudta szinkronban továbbítani termelő vállalatunk felé. Az e területen meglevő vállalati tartózkodás párosult azzal, hogy a központi irányító szervek nem rendelkeztek a kooperációt

illetően egységes elvi állásponttal, nem tisztázódtak e tevékenység központi szervezeti keretei sem.

Végül a kooperációs tevékenységgel kapcsolatban mindkét oldalon megnyilvánult olyan aggodalom, hogy a szélesebbkörű együttműködés megzavarhatja a politikai egyensúlyviszonyok kialakult rendjét, az így kialakult függőségi viszonyok pedig egyáltalán nem kívánatosak. A függőség elkerülése magyar részről is közrejátszott abban, hogy a kooperációs megállapodások száma nem szaporodott. El kell ismerünk, hogy ennél az együttműködési formánál valóban nagyobb függőség keletkezik, mint a hagyományos adás-vételi ügyleteknél. A nemzetközi munkamegosztás fejlődésével, intenzitásának fokozódásával párhuzamosan erősödnek a függőségi viszonyok. Ez azonban nem tarthat vissza bennünket abban, hogy ne éljünk az együttműködés adta lehetőségekkel. A kooperáció révén megvalósuló közös vállalkozás keretében jelentkező függőség hátrányos voltát össze kell mérni — ha egyáltalán erre van mérőeszközünk — a kooperáció kedvező hatásával.

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésével a kooperációs tevékenység fő belső intézményi keretei kialakultak. A vállalati aktivitáshoz szükséges önállóság biztosított, az érdekeltség közvetlen. Ennek köszönhetően megnőtt a vállalati érdeklődés a termelési kooperációk iránt. 1972-ben Magyarország kb. 200 nyugati kooperációs szerződéssel rendelkezik. 1968-ig számuk csak igen lassan szaporodott, majd az új gazdasági mechanizmus bevezetése után ez a folyamat felgyorsult. 1964 és 1968 január 1 között 27 kooperációs szerződést kötöttünk a tőkés országok cégeivel. [6] Ezeket általában a központi irányító szervek kezdeményezésére, illetve közreműködésével jöttek létre, míg az 1968 utániak a vállalatok ilyen irányú tevékenysége révén.

1971 derekáig az érvényben levő magyar fejlett tőkés viszonylatú kooperációs szerződések száma 164 volt. Ezek ágazati megoszlása a következő volt: [7]

Ágazat	Darabszám	%
Gépipar	122	74,4
Vegyipar	13	7,9
Könnyűipar	10	6,1
Mezőgazdaság	17	10,4
Élelmiszeripar	1	0,6
Egyéb	1	0,6
Összesen	164	100,0

Országokkénti megoszlása pedig a következő képet mutatta:

NSZK	47 db	Anglia	10 db
Ausztria	23 db	Hollandia	5 db
Olaszország	17 db	Dánia	3 db
Franciaország	16 db	Finnország	2 db
Jugoszlávia	15 db	Kanada	1 db
Svájc	13 db	Norvégia	1 db
Svédország	11 db		

A nemzetközi termelési kooperációra lépő partnerek meghatározott célokat kívánnak elérni. E kapcsolatok eredményessége és tartóssága nagymértékben attól függ, hogy a felek között mennyire sikerül a kölcsönös érdekeltségi szálakat felfedezni és azokat érvényre juttatni. Nem gondolunk itt természetesen az abszolút azonos mértékű előnyök megszerzésére, hiszen a kooperációs tevékenység sikeresnek mondható akkor is, ha a partnereket a kölcsönös előnyök realizálása hozza és tartja össze.

Megfigyelhető bizonyos kölcsönös függőség — mind a tőkés, mind a szocialista világ gazdaságban, mind pedig a kelet-nyugati viszonylatban — a már elért hagyo-

mányos kereskedelmi- és hitel kapcsolatok színvonala és stabilitása, valamint a vállalatok ipari kooperációra való törekvése és készsége között. Természetes, hogy a már meglevő üzleti kapcsolataik felé orientálódnak a kooperációs törekvéseikben is. Többek között ez az összefüggés fejeződik ki abban, hogy a már eddig is intenzív kereskedelmi-, hitel kapcsolatokat felmutató világgazdasági régiók kooperációs tevékenységükben is a régióon belüli szerződéseket preferálják. Ez vonatkoztatható a kelet-nyugati reláció termelési kooperációira is.

A nyugati cégek magatartását a velünk való kooperációs szerződések megkötése során elsősorban az *üzleti* érdekeik determinálják. A teljességre való törekvés nélkül tekintünk át ezek közül néhányat:

1. Az elmúlt évek gyakorlata bizonyította, hogy a tőkés cégek indítékai között az *eladási lehetőségek* biztosítása dominál. A vizsgált viszonylatú kooperációk többsége együttjárt a tőkés vállalatok licencia, know-how, gépek, berendezések, alkatrészek, részegységek exportjának fokozódásával, ami természetesen a mi termelő-apparátusunknak is érdeke volt. A tőkés országok ezzel új értékesítési piacokhoz jutottak, s ami egyáltalán nem mellékes, ezek a piacok ilyen módon *tartósan*, szerződésileg biztosítottak. Az említett cikkek exportjával kapcsolatosan felfedezhetők még azok a szándékok is, hogy azoknak a szocialista országokban történő felhasználását bizonyos fokig *ellenőrizték*. A tőkés vállalatok azonban nem egyformán érdekeltek a velünk — egyáltalán a szocialista országokkal — való ipari kooperációban. Attól függően, hogy mekkora tőkeerővel rendelkeznek, multinacionálisak-e vagy sem, integrált piacot tudhatnak-e magukénak, más-más lesz a magatartásuk. A kiterjedt integrált piacra támaszkodó mammutvállalatok forgalmában a mi importunk nem tesz ki tekintélyes mennyiséget. Míg a kis- és középvállalatok piacgondjain jobban enyhít a kooperációs megállapodások nyújtotta szállítási lehetőség. Ezek esetében a magyar fél importja fontos lehet a hazai piac felvevőképességét meghaladó optimális termelési nagyságrendek biztosítását illetően. Ők ugyanis a kiélezett világpiaci versenyharcban úgy akarják megállni a helyüket, úgy próbálnak az amerikai tőke-behatolás ellen védekezni, hogy nem fuzionálnak, szeretnék megtartani a vállalati *önállóságukat*. Erre kínálkozik kedvező lehetőség a szocialista viszonylatú termelési kooperációk révén.

2. A felgyorsuló tudományos-technikai forradalom megnöveli a termelés, kutatás és fejlesztés igényességét. Különösen a technikai fejlődés sodrában levő iparágak — elektronika, atomipar, repülőgépgyártás, vegyipar — szinten tartása emészt fel óriási kutatási és fejlesztési összegeket. Ehhez hozzá kell még vennünk a konkurrenciaharc, valamint a konjunktúra ingadozása következtében szükségessé váló racionalizálási folyamatokat is. A sok oldalról jövő nyomás nem egyformán érinti a különböző termelési vertikumokat. A termelés bizonyos fázisai nagyobb profit lehetőségeket kínálnak, míg másokat vagy *modernizálni*, vagy *visszafejlesztetni* kell. De ezen utóbbiak termékeire — amik lehetnek részegységek, alkatrészek vagy alapanyagok — még komoly piaci kereslet nyilvánul meg. Ilyen esetekben a tőkés cégek hajlandóságot mutatnak a velünk való munkamegosztásos — helyesebben gyártás — vagy gyártmány megosztásos kapcsolatok kiépítésére, átadván a magyar vállalatoknak a kevésbé profitábilis termékek gyártási jogát. Az ilyen jellegű kooperációs tevékenység során szokott felmerülni a kooperáló magyar fél *aggodalma* a „levetett” vagy *elavult technika* átvétele miatt. Azonban nem lehet általában kijelenteni, ez kedvezőtlen számunkra, hogy mi nem mehetünk bele olyan technika-transzferálási megoldásokba, amelyeknél felmerül a „tegnapi” vagy még azelőtti technikai jelleg. Természetesen ilyen tőkés törekvésekkel szembetaláljuk magunkat. A kooperációs szerződés kívánatos volta nagyon sok tényező együttes mérlegelése alapján dönthető el. Körültekintő

vizsgálat tárgyává kell tennünk ilyen esetekben az átvett termékek keresleti görbájének jövőbeli alakulását, iparpolitikai-, gazdaságfejlesztési célkitűzéseinkbe való beilleszkedését, legfőképpen pedig azt, hogy rövidebb vagy hosszabb távon gyártásuk növeli-e konvertibilis export áralapjainkat. Az említett „szűrőkön” átmenő technikaimport — legyen az egy kicsit „levetett” jellegű is — még mindig magasabb színvonalat képviselhet mint a mi régi technikánk.

3. Gyakorlatilag ma még nem számottevően, de a jövőben várható, hogy egyre inkább vonzza a tőkés országok cégeit a kelet-nyugati kooperációban rejlő *specializációs* lehetőség. Most nemcsak a kutatási, fejlesztési vagy a termelési folyamatokban megvalósuló specializálódás szellemi és anyagi erőforrásokat megtakarító, azokat intenzívebben felhasználó lehetőségekre kell gondolni. Nyugat-Európában is és Japánban is kezd kibontakozni egy sajátos munkamegosztási folyamat a végtermékeket előállító nagyvállalatok és az ehhez szükséges alkatrészeket szállító kis- és középvállalatok között. Ezek a középvállalatok, amelyek valamely alkatrész vagy részegység előállítására specializálódtak, gyakorlatilag monopolhelyzetet élveznek. Több nagyvállalat számára szállítanak, gazdaságos termelésüket, olcsó árakat lényegében az óriási szériákban történő termelés biztosítja. Extraprofitjuk lehetővé teszi számukra a technikai haladásban való lépéstartást. Így alakultak ki az egy-két alkatrész előállításában világszinten működő középvállalatok, amelyek kapcsolataik kiépítésében nem állnak meg az országhatároknál, nemzetközivé válásuk mai jelenség. (Pl. az autóvilamosság területén a Bosch-cég, a dugattyúgyűrű és autótömítések területén a Goetze-cég, az autógumi gyártásban a Pirelli-cég.) Ezek a vállalatok szeretnék piaci tevékenységüket a szocialista országokra is kiterjeszteni és ehhez a termelési kooperáció jó lehetőségként kínálgokzik.

4. Komoly érdekltségi szálak fűződhetnek — a tőkés vállalatok részéről a velünk való kooperációt illetően a *munkaerő* kérdéseihöz is. A fejlett tőkés országok — különösen az NSZK — bizonyos szakmákban munkaerő hiányban szenvednek. Ugyanakkor az utóbbi években megdrágult a munkaerő. Az említett országok ezen a nehézségen a tömeges idegen munkásgárda alkalmazásával igyekeznek segíteni. Látni kell azonban, hogy a vendégmunkások alkalmazása nem oldja meg ezt a problémát, tekintve, hogy ezek többségükben a nem túl magas műszaki-technikai kultúrájú országokból vagy országrészekből származnak. [8] Nem feladatunk most annak elemzése, hogy az milyen szociális, politikai és anyagi terheket ró az alkalmazó országra. Az említettek miatt a fejlett tőkés országokban nem gazdaságos az anyag- és munkaigényes, de nem a legfejlettebb műszaki színvonalon álló termékek hazai előállítása. Ezek gyártásáról szívesen lemondanak.

A magyar munkások, technikusok és mérnökök szakmai tudásának színvonala, fejlesztési kapacitásunk kellő garanciát nyújt az átadott termékek további gyártásának műszaki színvonalát, megmunkálásuk megbízhatóságát tekintve. Az alacsonyabb magyar munkabér színvonal pedig jelentős komparatív előnyöket biztosít. Bár meg kell jegyeznünk, hogy ezeket a komparatív előnyöket sok esetben eliminálja az alacsonyabb termelékenységű színvonalunk.

5. Szerepet játszhat a termelési kooperáció kiépítésében a fentiekén kívül — amelyeket egyébként alapmotivációs tényezőknek tekinthetünk — a magyar fél *technológiájának*, *szabadalmának* vagy *know-how-jának* megszerzésére irányuló törekvés is. Ez még nem általános, de néhány területen az elmúlt évek technikai fejlődése figyelemre méltó eredményeket ért el. (Pl. numerikus vezérlési szerszámgépek kifejlesztése, vagy a Tatabányai Szénbányászati Tröszt által kidolgozott víztisztítási eljárás stb.).

6. A nyugati szakemberek által is elismert és hangoztatott tény, hogy a termelési

kooperáció szorosabb kapcsolata révén jobb *piacismeretet* tesz lehetővé. A magyar partner helyzetének, a helyi feltételek, követelmények ismeretében — de ide sorolhatnánk a gazdasági szabályozás, a jogi rendelkezések ismeretét is — könnyebben ki-
szélesíthetik jövőbeni tevékenységüket.

7. A vállalati kooperáció — a tőkés országok oldaláról tekintve is — fontos *kereskedempolitikai előnyök* biztosításával járhat. Eszköze lehet a kereskedelmet gátló vám- és nem vámjellegű akadályok, korlátozások enyhítésének vagy megszüntetésének.

8. Előnyösnek mondható a magyar és a fejlett tőkés országok vállalatainak termelési kooperációja a *fejlődő országok piacain* történő eladásaik fokozása terén is. Különösen ott realizálódhatnak ezek, ahol a magyar vállalatok jobb piaci kapcsolatokkal, előnyösebb fizetési feltételekkel rendelkeznek, vagy politikai-társadalmi rendszerünk gyakorol vonzó hatást a harmadik világ országaira, és ezáltal gazdasági kapcsolataikban preferálják a szocialista országokat.

Végző soron annyit megállapíthatunk, hogy a tőkés országok vállalatainak érdekszerében a determináló tényezők a *rövid* (vagy rövidebb) *időhorizonton* jelentkeznek. Az előbbi felsorolásban — ami korántsem teljes — szereplő egyéb motívációs indokok mondhatnánk csak másodlagosak.

Hazánkban a nyugati cégekkel létesített termelési kooperációk szerepét, helyét és fontosságát gazdaságunk általános helyzete és specifikus adottságainkból eredő jellemző vonások határozzák meg. Mielőtt ezek elemzésére rátérnénk, két dolgot hangsúlyozni kell. *Először* is azt, hogy Magyarország részese a KGST-országok közötti munkamegosztásnak, ami gazdasági fejlődésünkben eddig is igen komoly szerepet játszott. A KGST-országok gazdasági együttműködése napjainkban tartalmi és formai változásokon megy át, amelyet az integráció Komplex Programja körvonalaz. A tőkés országokkal való termelési kooperáció előnyei ellenére nem válhat elsődlegessé. Véleményünk szerint a világ gazdaságba való beilleszkedésünket — most csak a szocialista és fejlett tőkés szektorról szólva — akkor közelítjük meg helyesen, ha egyfajta *kölcsönösséget, dialektikus viszonyt* érvényesítünk a KGST integrációja és a tőkés termelési kooperáció között. [9] *Másodszor* azt kell hangsúlyoznunk, hogy szemben a tőkés országok érdekeltségével, a mi oldalunkon a termelési kooperáció inkább *hosszú távon* érvényesíti hatásait, és itt *nemcsak a vállalati érdekszféra* kapcsolódik hozzá, hanem majdnem azonos súllyal a *népgazdasági is*. Ez a szocializmus sajátos érdekstruktúrájából egyértelműen következik. Az említetek tisztázása a termelési kooperációval kapcsolatos alapelvek, célkitűzések kidolgozása, a helyes vállalati magatartás biztosítása és a kívánt célokat figyelembevevő központi szabályozó eszközök kialakítása szempontjából feltétlenül szükségesnek látszik.

Számunkra a fejlett tőkés országok vállalataival való termelési kooperáció fontossága elsősorban abban jelentkezik, hogy általa meggyorsítható a hazai *technikai fejlődés*. A tőkés országok műszaki-technológiai fejlettségi színvonala magasabb, mint a miénk. Ők a tudományos-technikai forradalom útján néhány lépéssel előbbre tartanak. A magyar népgazdaság most készül átlendülni a strukturális változások korszakából a tudományos-technikai forradalomba. Ezt a lépést nem vagyunk képesek megtenni a nemzetközi munkamegosztás lehetőségeinek kiaknázása nélkül. Állíthatjuk, hogy a termelési kooperációhoz fűződő érdekeink *középpontjában* ez a kérdés áll. Amikor a továbbiakban részletesen elemezzük indítékaink egész sorát, akkor azok bármelyikének szoros kapcsolata van a műszaki fejlődésünk meggyorsításának kérdésével.

1. A tőkés országok technikai-műszaki eredményeinek know-how-jának termelési technológiájának *átiszivattyúzása* olcsóbb a termelési kooperációk révén,

mintha azokat hazai, önálló kutatás során kívánnánk kifejleszteni. A tömeges licencvásárlás pedig a fizetési mérlegre nehezedő nagy nyomás miatt nem lehet elsődleges útja a technikai fejlesztésnek. A technika fejlesztésével kapcsolatos szükségletek a gazdaság széles skáláján jelentkeznek. Ehhez belső felhalmozási alapjaink korlátozottak, ami miatt tőkeigényes fejlesztési célkitűzéseink háttérbe szorulnak. E belső fejlesztési kapacitás feszültséget még csak fokozza, hogy a munka intenzív fejlesztése gyorsításához szükséges szolgáltatási és kivitelezési kapacitásaink, pl. építőipar, ugyancsak nem arányosak. Fejlesztési célkitűzéseink megvalósításához járható út lenne a nagyobb volumenű tőkés hitelfelvétel is, olyan módon, hogy a hitelek a fejlesztés során előállított termékek szállításával törleszteni. A hitelfelvétel tömegessé válását azonban megnehezíti az a gyakorlati tapasztalat, hogy az említett visszafizetési módban való megegyezés inkább akadályokba ütközik, mint a kooperációs szállításokból eredő tartozások hasonló módon való kiegyenlítése. A termelési kooperáció kevésbé tőkeigényes módja a fejlesztésnek, biztosítja a technikát, technológiát, know-how-t átadó partner érdekeltiségét is.

2. A tőkés relációjú termelési kooperációkkal kapcsolatban még ma is fel-felmerülő kérdés, hogy vajon az külkereskedelmi vagy inkább termelési célkitűzéseink jobb megvalósítását szolgálja. E kettőség okai visszavezethetők a centralizált irányítási rendszerre jellemző külkereskedelmi és termelési szféra érdekeltiségének elkülönült, önállósult volta. Ezt a kettős látszatot erősítette a termelési kooperációs szerződések megkötésének és realizálásának bizonytalankodó szervezeti kerete is.

Abban a szembeállításban, amelyben a termelési kooperációt külkereskedelem-szemponturnak vagy termelési (annak műszaki színvonalát, választékát, korszerű termékek előállítását hangsúlyozó) centrikusnak fogják fel, valójában a kooperációs tevékenység rövid vagy hosszabb távon jelentkező hatása nyilvánul meg. Rövid távon elsősorban a kooperációk kereskedelemfokozó hatása jelentkezik, míg a fontosabb hatás, a műszaki színvonal emelkedéséből eredő konvertibilis árualapnövekedés csak hosszabb távon realizálódik.

Amint az előzőekből talán világosan látszik, sem az egyik — a rövidtávú exportnövekedés — sem a másik — a hosszútávú gazdaságfejlesztés magasabb műszaki-minőségi követelményeknek megfelelő export árualapok növelése érdekében — nem nevezhető sem *csak* külkereskedelmi, sem *csak* termelési érdeknek. Ezek egymáshoz szervesen kapcsolódó komponensek, ami a nyílt gazdaságú országoknál természetes is.

Most érkezünk el gazdaságunk *külgazdasági egyensúlyának* kérdéséhez. A többi szocialista országhoz hasonlóan a magyar *külkereskedelmi és fizetési mérleg* igen *feszített* a fejlett tőkés országok vonatkozásában.

Magyarországnak a fejlett tőkés országokkal lebonyolított külkereskedelem egyenlege a következő képet mutatta 1960—1970 között. [10]

1960	–603,9 millió Dft
1961	–757,2 millió Dft
1962	–572,2 millió Dft
1963	–559,9 millió Dft
1964	–1008,3 millió Dft
1965	–553,7 millió Dft
1966	–436,0 millió Dft
1967	–660,5 millió Dft
1968	–562,8 millió Dft
1969	+198,0 millió Dft
1970	–1254,5 millió Dft

Az 1969-es aktív egyenlegtől eltekintve tehát külkereskedelmi mérlegünk állandóan passzív volt. Az 1969-es aktivumot örömmel könyveltük el és optimistán vártuk a következő éveket. S ez, mint azt a későbbi adatok bizonyították, alaptalan

volt. A kedvező mérlegalakulás egyszeri tényezők hatásaként jött létre. A tőkés konjunktúra kedvező alakulása, az új mechanizmus külkereskedelmet szabályozó központi eszközeinek importot visszafogó (pl. letéti díjak) és exportot fokozó hatása, a belkereskedelem mértéktartó rendelkezései azok, amelyek az említett aktivumot kiváltották.

Külgazdasági egyensúlyunk megteremtésében — a passzívum csökkentésében nem lehet az importcsökkentés politikájához folyamodni, mert:

- a) termelőapparátusunk és a tercier ágazat gép- és berendezés igénye fokozódik;
- b) a termelés bővülésével egyre növekvő anyagimportra van szükségünk. Ennek egy részét a KGST-országokból biztosítani tudjuk ugyan, de ismerve ezen országok szállítóképességeit, számítanunk kell arra, hogy az anyagimport növekedés egyre inkább a fejlett tőkés relációra esik. A KGST-ből jövő anyagok, félkészárúk és alkatrészek aránya összbehozatalunkban 1968—1970 között 51,8% volt, míg az 1971—75-re megkötött hosszúlejáratú megállapodásokban az előirányzat 46,1%;
- c) az importkorlátozások politikája nem segíti elő a termelés modernizálását, a termelékenység szintjének emelkedését, hanem megmerevíti a meglévő korszerűtlen ipari struktúrát, rákényszerítheti az egész népgazdaságot a számunkra kedvezőtlen termelékenységű termékek előállítására;
- d) nem lenne célszerű megakadályozni a további licéncvásárlásokat sem, hiszen gazdaságunk jövőbeli teljesítőképessége, technikai-technológiai színvonalunk emelkedése nagymértékben függ a megvásárolt licencek mennyiségétől;
- e) fogyasztási cikk importunk szükséges a hazai termék választék bővítéséhez, valamint a belső piacon kívánatos verseny léte szempontjából;
- f) széles körű importkorlátozásokra a tőkés országok számunkra is kedvezőtlen kereskedelempolitikai lépésekkel reagálnának, (vámok, kontingensek, esetleg korlátozások eszközeivel).

A külkereskedelmi és a fizetési mérleg feszültségeiből adódó nehézségek áthidalására az importcsökkentés helyett az exportnövelésre kell törekednünk. A valóban felesleges import csökkentésére azonban továbbra is szükség van, de ezt ki kell hogy egészítse egy igen átgondolt *exportorientált* gazdaságpolitika. Ennek alapját a több versenyképes, tetszőleges relációban jól értékesíthető árutömeg teremti meg. A tapasztalatok szerint a kooperációs ügyletek *jól szolgálják* ezt a célkitűzést.

A kooperációban gyártott termékek, alkatrészek kellő műszaki színvonalon állnak, megfelelnek a tőkés cégek normatíváinak, műszaki elvárásainak, piaci elhelyezésük pedig a kooperációs szerződésben biztosított.

3. A Nyugat-Európába irányuló magyar *export struktúrája* — közismerten — *egyoldalú* és nagyon *piacérzékeny*. A főbb árucsoportok exportjának belső és külső lehetőségeit vizsgálva azt találjuk, hogy az anyagok, félkésztermékek, valamint az energiahordozók további fejlesztése nyersanyagszegénységünk miatt nem lehetséges és nem is kívánatos. Fogyasztási iparcikkeink kivételét merev kontingensek fékezik és a Nyugat-Európai piacon szembetaláljuk magunkat az olcsóbb áru országok versenyével, ami alacsony árszintet alakít ki. Agrárexportunk fokozása egyrészt a hazai fogyasztási igények emelkedése következtében, másrészt a Nyugat-Európa-i önellátás fokozódása, valamint az ezzel kapcsolatos Közös Piaci agrárpiaci rendtartás miatt perspektivikusan egyre nagyobb nehézségekbe ütközik.

Ugyanakkor a gépipari kivitelünk — ami előtt mennyiségi korlátozások nem állnak — igen alacsony szinten áll. Jelenleg Nyugat-Európa felé — ide megy a fejlett tőkés exportunk 80%-a — irányuló gépipari kivitelünk nem sokkal haladja meg a háború előtti értéket (változatlan árakon számítva.) Exportunknak ezt a kedvezőtlen

struktúráját, az elmúlt évtizedek erőfeszítései ellenére sem tudtuk alapvetően megváltoztatni. Ezt mutatja kivitelünk főbb árucsoportonkénti megoszlása 1960-ban és 70-ben. [11]

Árucsoportok	Összesen 1960 1970		Fejlett tőkés 1960 1970		Szocialista 1960 1970	
1. Energiahordozók villamose.	2	1	4	2	1	0
2. Anyagok, félkészterm. alkatrészek	21	27	23	37	21	23
3. Gépek, száll. eszk. egyéb ber. javak	36	27	4	4	46	36
4. Fogyasztási iparcikkek	20	22	19	16	18	24
5. Élelmiszerek, nyersa. élőállat, élelmiszer	21	23	50	41	14	17
Összesen	100	100	100	100	100	100

A statisztikai adatok alapján csak néhány tendencia felvillantására vállalkozhatunk: (a tendenciák és okaik elemzésére e tanulmány keretében nem kerülhet sor) — a fejlett tőkés országokba irányuló kivitelünkben továbbra is túlsúlyban van — bár részarányuk csökkent — az élelmiszerek, nyersanyagok csoportja; — összkivitelünkhöz képest, nem szólva a szocialista relációról, nagyon alacsony a gépek, beruházási eszközök, szállító eszközök részesedése; — továbbra is érvényesül a nyersanyag-kontra gép, berendezés árucseréje.

1970-ben pl. a gépek és berendezések árucsoportjában a fejlett tőkésországból származó import összértéke 1236,2 millió Df-t volt, ugyanakkor az oda irányuló kivitelünk az említett árucsoportban csak 246,7 millió Df-t értéket tett ki. Árucsoporton belüli exportunk alig több mint 19%-osan tudta csak ellentételezni behozatalunkat. Míg ugyanebben az árucsoportban a szocialista országokból jövő import értéke 5113,5 millió Df-t, az exporté 6288,3 millió Df-t tett ki, gép és berendezés forgalmunk egyenlege tehát aktív volt, az ellentételezés mértéke 122%-ot tett ki. [12]

A tőkés exportunk imént ismertetett árustruktúrája a túlzott piacérzékenységen kívül azért is kedvezőtlen, mert együttjár a kereskedelmi cserearányok számunkra kedvezőtlen alakulásával. Erősen korlátozza a legmodernebb technika importját, lefékezi a kereskedelmi forgalom dinamikáját.

Ma már közismert, hogy a nemzetközi munkamegosztásban résztvevő országok közötti forgalom dinamizmusát nemcsak a természeti adottságok, az általános termelőerői fejlettségi színvonal, a termelési hagyományok és a munkaerő (szakmai színvonal, tudósok, feltalálók tudása struktúrája) oldaláról jövő hatások, a földrajzi távolságok, valamint a kereskedelmet érintő institutionális formák határolják be, hanem a forgalom *árustruktúrája* is. A forgalom növekedése és annak árustruktúrája szorosan összefüggő tényezők. A kelet-nyugati kereskedelem általános politikai jelentősége sokkal nagyobb, mint amennyire a jelenlegi nagyságrendjéből következtetni lehetne. Gyorsabb ütemű fejlesztését nemzeti gazdaságfejlesztési terveink is indokolják. A világgereszkedelelem legdinamikusabban fejlődő árucsoportja a gépek, berendezések és a szállítóeszközök sektora. Ezt a mi nyugati exportunk is bizonyítja — negatív. A nyugati exportstruktúránk és a termelési kooperáció kapcsolatát tömörebben nem tudnánk megfogalmazni, mint Vajda Imre tette: „...aligha vonható kétségbe, hogy az ipari országok egymás közötti kereskedelmének igen jelentős része *iparon belüli szállításokból*, (Vajda Imre kiemelése; V. F.) termelő és feldolgozó vállalatok permanens jellegű, egymás közötti szolgáltatásaikból áll, kapcsolataiknak legváltozatosabb formáiban.” Majd így folytatja: „Kíváncsú és szükséges, hogy a modern

nagyipar nyújtotta tapasztalatokat hasznosítsuk a transznacionális, kelet-nyugati szférában is. Meggyőződésem szerint ezen a terepen fejlődhet a kelet-nyugati kereskedelem a legdinamikusabban, ez a terep alkalmas az áruösszetétel fejlesztésére, a kölcsönös igények és szükségletek egyeztetésére, a kölcsönös bizalom megszilárdítására, s így a nemzetközi munkamegosztás kibontakoztatására, annak modern keretében, az ipari termelésen belül.” [13]

Azonban a termelési kooperációtól nem várhatunk látványos sikereket sem az árustruktúránk átalakításában, a forgalom növelése terén, sem a fizetési mérlegpozíciónk átalakításában. Az elmúlt évek gyakorlata ezt bizonyítja. A várt eredmények csak lassan, hosszú távon mutatkoznak meg. Néhány kedvező tendencia már kezd kibontakozni. Olyan új termékek gyártása indult meg, amelyet korábban csak kemény devizáért tudtunk megvásárolni, főleg a gépipar és a vegyipar területén. A javulás jeleinek tekinthető az is, hogy a tőkés gép- illetve ipari fogyasztási cikk és félkésztermék, alkatrész exportunk részesedése növekszik (1960-ban ezek összesen 46%-ot, míg 1970-ben 57%-ot tettek ki). Továbbá Magyarország magasabb árakon és jobb feltételek közepette exportált licenceket, szabadalmakat és technológiát a nyugati országokba és Japánba, mint eddig.

Ezek a kedvező előjelű — további reményekre jogosító — tapasztalatok azzal kapcsolatosak, hogy a termelési kooperáció révén

- vállalataink magas műszaki színvonalon álló dokumentációhoz, technológiához,
- az együttműködéssel új gyártmányhoz juthatnak,
- pótolni lehet a hiányzó kapacitásokat (ezáltal anyagi és szellemi erőforrásokat lehet felszabadítani),
- a gyártás optimális szérianagyságát megközelítve vagy elérve csökkenteni tudjuk a termelési költségeket,
- termelőapparátusunkban nagyobb lehetőség kínálkozik a specializációra,
- a gyártmányválaszték megosztásával koncentrálni lehet a fejlesztési kapacitásokat egy-egy típusra vagy gyártmányra,
- a szűkebb gyártmánykála ellenére a piacon teljes választékkal jelenhetünk meg,
- vállalataink jobban rá vannak kényszerítve a technológiai fegyelem betartására, amely a termékek minőségi színvonalának emelkedéséhez vezet,
- a fölös kapacitásainkat hasznosítani tudjuk a kooperációs termékek gyártásával,
- bejuthatunk olyan piacokra, amelyek egyébként nehezen hozzáférhetők,
- vámcsökkentéseket tudunk elérni a fejlett tőkés országokban,
- használhatjuk a nyugati cégek marketing csatornáit.

Azonban mindjárt le kell szögeznünk, hogy a magyar népgazdaság fentebb ismertetett fejlesztési célkitűzéseinek megvalósítása — műszaki színvonalunk emelése, fizetési mérlegpozíciónk javítása, nyugati exportstruktúránk átalakítása — nem kizárólag a tőkés viszonylatú termelési kooperációkra háruló feladat. Számos belső és külső fejlesztési lehetőség kihasználása szolgálhatja még — vagy elsősorban — gazdaságunk intenzifikálását. Állításunk különösen megfontolandónak látszik a kooperációs tevékenység kibontakozásának ellentmondásossága tükrében. Ma már ugyan a hidegháborús korszakból jól megismeret politikai-gazdaságpolitikai megfontolások kevésbé gátolják a kelet-nyugati együttműködés kiszélesítését, ugyanakkor a technikai jellegű *nehézségek* kerülnek előtérbe. Ezek jelentkezhetnek akkor is, ha azonos társadalmi-gazdasági berendezkedésű országok vállalatai lépnek tartós termelési kapcsolatra, de még valószínűbb, ha azok különböző rendszereket képviselnek.

A leggyakrabban felmerülő nehézségek a következő kérdések köré csoportosulnak:

- a partnerek érdekei eltérőek lehetnek;

- a tőkés kooperánsok esetben bizalmatlanok a mi technikai színvonalunkat, szállítóképességünket illetően;
- jelentős eltérés van a belső és a világpiaci árszínvonal között, ami nehezíti a relatív hozzájárulás és a származó előnyök megbízható értékelését;
- a piaci forgalomban effektíve meg nem jelenő ún. eszmei vagyontárgyak (pl. márkajelzés, goodwill, eladási tapasztalatok) rendelkezésre bocsátása esetén azok értékelése szintén vezethet ellentmondásokhoz;
- gátlólag hathat a kooperáció kiszélesítésére az is, hogy a vámok funkciójukban nem követik a nemzetközi munkamegosztás eme modern formáját (Magyarországon pl. az alkatrészek vámjai magasak és ez fékezi a kooperációban gyártott termékek forgalmát).

JEGYZETEK

[1] Prof. Mihály Simai: Some Thoughts on International Interfirm Cooperation in East-West Relations. Kézirat. 3. old.

[2] L.: Kállai Pál: Nemzetközi ipari kooperáció. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1971. 26. Egyébként az említett álláspont kialakításához nagymértékben hozzájárultak azok a személyes konzultációk, amelyeket az „Intercooperation” vállalat gazdasági szaktanácsadójával, Dr. Botond Antallal ebben a témában folytattam.

[3] L. Az OMFB belső használatra készült, a kelet-nyugati kooperációkkal foglalkozó tanulmányát.

[4] Tájékoztató a tőkés kooperációk helyzetéről, engedélyezési és finanszírozási rendjéről. Magyar Nemzeti Bank. Külkereskedelmi Főosztály. 1971. június 1.

[5] Vajda Imre professzorral 1965-ben folytatott személyes konzultációk alapján.

[6] Makaruk Ludwik: A tőkés cégekkel folytatott termelési kooperáció néhány tapasztalata. Közgazdasági Szemle, 1972. 9. sz. 1019.

[7] Figyelő, 1971. december 1.

[8] Pl. Dél-Olaszország, Spanyolország, Görögország, Törökország.

[9] A kölcsönösség biztosításának legtermészetesebb módja az, ha a Komplex Programban kitűzött célok megvalósításához mintegy eszközként felhasználjuk a tőkés viszonylatú termelési kooperációkat, másrészt az integrálódás útján tett előrelépés kedvezőbb pozíciókat biztosít a kooperációk terén is.

[10] Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv, 1971. 25.

[11] Uo. 66—7.

[12] Uo. 78—83.

[13] Vajda Imre: A kelet-nyugati kereskedelem problémái. Gazdaság. 1968. szeptember, 59.

ПРОМЫШЛЕННАЯ КООПЕРАЦИЯ В НАШИХ ЗАПАДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЯХ

Ф. Видач

Автор объясняет возникновение производственной кооперации как новой формы международного распределения труда причинами, скрывающимися в научно-технической революции. Он даёт обзор ош толкований понятия промышленной кооперации в социалистических странах. Данная работа анализирует мотивационные факторы как капиталистического партнёра, так и венгерской стороны, и структуру интересов, связанную с кооперационной деятельностью. В конце он перечисляет те факторы, которые могут препятствовать развитию кооперации на более широкой основе.

INDUSTRIELLE KOOPERATION IN UNSEREN WESTLICHEN WIRTSCHAFTSBEZIEHUNGEN

von. F. Vidács

Der Autor erklärt die Entstehung der Produktionskooperation als eine neue Form der internationalen Arbeitsteilung mit Gründen, die in der wirtschaftlich-technischen Revolution zu suchen sind. Er bietet einen Überblick über die Interpretationen des Begriffs der industriellen Kooperation in den sozialistischen Ländern. Die Abhandlung analysiert die sowohl vom kapitalistischen Partner als auch von unarischer Seite her geltenden Motivierungsfaktoren, und die Interessenstruktur, die sich an die Kooperationstätigkeit knüpfen. Zum Schluss führt er die Faktoren vor, die die Entfaltung der Kooperation auf breiterer Basis hindern.

II. NYELV ÉS IRODALOM

TYUTCSEV MANZONI-FORDÍTÁSÁNAK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA

Írta: BARÓTI TIBOR

Gáldi László „A modern műfordítás néhány kérdéséről” c. tanulmányában több olyan szempontra hívja fel a műfordítók figyelmét, amelyek régebbi, és más nyelvre történő fordítások elemzésénél is kiindulópontként szolgálhatnak. [1] Tyutsev Manzoni „Il cinque maggio” c. versének fordításakor úgy tűnik, a lehető legteljesebb formai hűségre törekedett, úgy, hogy az eredeti vers tartalommal alakuló kifejező eszközeinek (versmérték és ritmusalakzatok) az eredetihez hasonló funkciójú átvételét megvalósítsa. Tyutsev Manzoni-fordítása előtt igen sokat fordított már főleg a német irodalomból (Goethe, Heine stb.), s már a német költészetből való fordításaiban is meglepő ritmikus hűségről tett tanúbizonyságot. A ritmikai struktúra lehető legpontosabb átvétele mellett szembeötlő a versmondattani elemeknek az eredetihez hasonló átvétele is.

Tyutsev már kora ifjúkorában, valószínűleg Raics hatása alatt közel kerül mind a klasszikus orosz verseléshez, mind a görög-latin klasszikus szerzőkhöz és az olasz költészethez. Raics egy különleges költői nyelv kidolgozásán fáradozott: „a lomonoszovi stílust az olasz eufoniához igyekezett közelíteni egy „szokatlan harmónia” elérése érdekében. Raics és társai az olasz költészet metrikai szabályait, ritmikai-szinaktikai sajátosságait igyekeztek meghonosítani az orosz költészetben. [2]

A kortás olasz verselés ritmikájának átvételét Tyutsevnel elsősorban „Из Мандзони” c. fordításában figyelhetjük meg. A kortárs olasz romantikus költő, Alessandro Manzoni: „Il cinque maggio” c. ódáját Napoleon halálára írta. Manzoni ódája 18 hatsoros strófából áll, Tyutsev ezekből csak 9 versszakot fordított le, a hetedikről a tizenötödikig.

Manzoni versének és Tyutsev fordításának összehasonlításakor úgy tűnik, hogy Tyutsev alapvető célja a vers ritmusának lehető legpontosabb visszáda (az ún. ritmus-tükörfordítás) volt. Manzoni verse a hagyományos olasz szillabikus verselésben íródott. A szillabikus verselés Lomonoszov és Tregyakovszkij reformjáig az orosz költészet leggyakoribb verselési formája volt, Tyutsev korában azonban csak egyes román nyelvekben (pl. olasz, francia, spanyol), valamint a lengyel költészetben volt használatos. A szillabikus verselés lényege az, hogy a fő versmérték a verssort alkotó szótagok száma, s az utolsó szótag hangsúlya kötelező. Ha a verssort a cenzúra két részre osztja, akkor a félsorok szótagszáma is azonos és változatlan, és a félsor utolsó szótagja szintén hangsúlyos. Manzoni „Il cinque maggio” c. verse változó, azaz nyolc szótagszámú (ún. ottonari) és hét szótagszámú (settenari) sorokból áll. Hat verssor alkot egy versszakot, s az utolsó sor mindig véghangsúlyos; azaz az utolsó sor hangsúlya a hatodik szótagon van. A hatodik szótag hangsúlyosodása minden sorra jellemző: minden előző verssor utolsó hangsúlya szintén a hatodik szótagon található. A vers egészében nem is a rímek szervezik versszakba a sorokat, hanem a katalaktika: a páratlan sorok általában (kevés kivétellel) daktilusi, a pá-

ros sorok nő katalektikával zárulnak (azaz az utolsó hangsúly után egy hangsúlytalan szótag áll). Minden egyes versszak második és negyedik sorát rímek kötik össze; az első és harmadik sor rímzése esetleges. Minden versszak hat szótagból álló, hím katalektikájú sorral végződik:

1. versszak sémája;

```

v - v - v - v v
- v v - v - v
- v v - v - v v
- v v - v - v
v - v - v - v v
v - v - v -

```

7. versszak sémája (Tyutsev első versszakának felel meg):

```

v v v - v - v v
- v v - v - v
v - v v v - v v
- v v - v - v
v - v - v - v v
- v v - v -

```

Mint a sémákból is láthatjuk, Manzoni eltér valamelyest a szillabikus verselés szabályaitól, s ezért versének ritmusát kétféleképpen is értelmezhetjük. A szabályszerűség fő megsértése abban áll, hogy a verssorok nem hangsúllyal végződnek, és nem azonos szótagszámúak. Az utolsó, általánosan fix hangsúlyokat a hatodik szótagon találjuk, s ennek alapján — mint azt a záró sorok is kifejezik — a vers metrikai alapja a hat szótagú verssor, s a reális, akkusztikailag érzékelhető ritmus e séma és állandó variációinak, megvalósulásának kölcsönhatásából alakul ki. A daktilusi női és hím katalektikák váltakozása szenvedélyes, izgatott, élénk ritmust eredményez, amely teljes mértékben kifejezi a vers egészének ünnepélyes, emelkedett tónusát. A verssorokban leggyakrabban három, helyenként két hangsúly található. A hatodik szótag kötelezően betartott hangsúlya mellett a hangsúlyok viszonylagos állandósága létrehozza a negyedik szótag hangsúly-inerciáját is, azaz a megerősítés várását, illetve az eltérést, a hangsúlytalanodás érzékelését. Ez a tendencia igen jól érzékelhető a dolgozatunkban szereplő első és hetedik versszak sémája alapján, de lényegében hasonló jelenséget figyelhetünk meg a többi versszak esetében is. Éppen ez a tény, a negyedik hangsúly inerciájának megléte veti fel a vers metrumának másik lehetséges értelmezését: a szillabikus verselésnek a cezúrát képező állandó hangsúlyaiként is felfoghatók, s ilyen értelmezés szerint a vers metruma: nyolc szótagú szillabikus sor, amely azonban nem valósul meg teljesen a nyolcadik szótagról hiányzó hangsúlyok miatt.

Ha Manzoni költeményét összehasonlítjuk Tyutsev fordításával, akkor a két vers ún. ritmusképző elemeinek meglepő hasonlóságát fedezhetjük fel, ami arról tanúskodik, hogy Tyutsev tudatosan, vagy ösztönösen a vers ritmusának lehető legpontosabb mását kívánta adni.

Manzoni költeménye: Il cinque maggio

Ei fu. Siccone immobile,
Dato il mortal sospiro,
Stette la spoglia immemore
Orba di tanto spiro,
Così percossa, attonita
La terra al nunzio sta,

Muta pensando all'ultima
Ora dell'uom fatale;
Ne sa quando una simile
Orma di pié mortale
La sua cruenta polvere
A calpestar verrà.

Lui folgorante in solio
Vide il mio genio e tacque
Quando con vece assidua,
Cadde, risorse e giacque,
Die mille voci al sonito
Mista la sua non ha;

Vergin di servo encomio
E di codardo oltraggio,
Sorge or commosso al subito
Sparir di tanto raggio;
E scioglie all'urna un cantico
Che forse non morrá.

Dall'Alpi alle Piramidi
Dal Manzannare al Reno
Di quell sicuro il fulmine
Tenea dietro al baleno;
Scoppió da Scilla al Tanai;
Dall'uno all'altro mar.

Fu vera gloria? Ai posteri
L'ardua sentenza: nui
Chiniam la fronte al Massimo
Fattor che volle in lui
Del creator suo spirito
Piú vasta orma stampar.

La procellosa e trepida
Gioia d'un gran disegno,
L'ansia d'un cor che indocile
Serve pensando al regno;
E il giunge, e tiene un premio
Ch'era follia sperar,

Tutto ei provó: la gloria
Maggior dopo il periglio,
La fuga e la vittoria,
La reggia e il tristo esiglio:
Due volte nella polvere,
Due volte sull' altar.

Ei si nomó: due secoli
L'un contro l'altro armato,
Sommessi a lui si volsero,
Come aspettandó il fato;
Ei fe' silenzio, ed arbitro
S'assise in mezzo a lor.

Ei sparve, e i di nell'ozio
Chiuse in sí breve sponda,
Segno d'immensa invidia,
E di pietá profonda,
D'instinguibil odio
E d'indomato amor.

Come sul capo al naufrago
L'onda s'avvolve e pesa,
L'onda su cui del misero,
Alta pur dianzi e tesa,
Scorrea la vista a scernere
Prode remote invan ;

Tal su quell'alma il cumulo
Delle memorie scese!
Oh quante volte ai posteri
Narrar sé stesso imprese,
E sull'eterne pagine
Cadde la stanca man!

Oh! Quante volte, al tacito
Morir d'un giorno inerte,
Chinati i rai fulminei,
Le braccia al sen conserte,
Stette, e dei di che furono
L'assalse il souvenir!

E ripensó le mobili
Tende, e i percossi valli,
E il lampo dei manipoli,
E l'onda dei cavalli,
E il concitato imperio,
E il celere ubbidir.

Ahi! forse a tanto strazio
Cadde lo spirto anelo,
E disperó; ma valida
Venne una man dal cielo,
E in piú spirabil aere
Pietosa il trasportó;

E l'avvió, pei floridi
Sentier della speranza,
Ai campi eterni, al premio
Che i desiderii avanza,
Dov'è silenzio e tenebre
La gloria che passó.

Bella Immortal! benefica
Fede ai trionfi avezza!
Scrivi ancor questo, allegrati,
Ché piú superba altezza
Al disonor del Golgota
Giammai non si chinó.

Tu dalle stanche ceneri
Sperdi ogni ria parola,
Il Dio che atterra e suscita,
Che affanna e che consola,
Sulla deserta coltrice
Accanto a lui posó.

Tyutsev «Из Мандзои» с. verse: [4]

Высокого предчувствия
Порывы и томленье,
Души, господства жаждущей,
Кипящее стремленье,
И замыслов событие
Несбыточных как сон, —

Всё испытал он! — счастье,
Победу, заточенье,
И все судьбы пристрастие,
И всё ожесточенье! —
Два раза брошен был во прах
И два раза на трон!...

Явился: два столетия
В борении жестоком,
Его узрев, смирились вдруг,
Как пред всеильным роком.
Он повелел умолкнуть им
И сел меж них судьей!

Изчез — и в ссылке довершил
Свой век неимоверный —
Предмет безмерной зависти
И жалости безмерной,
Предмет вражды неистовой,
Преданности слепой!...

Как над главою тонущих
Растёт громадой пенной
Сперва игравший ими вал —
И берег вожделенный
Вотще очан трепещущим
Казавший свысока, —

Так память над душой его,
Скопившись, тяготела!...
Как часто высказать себя
Душа сия хотела,
И, обомлев, на лист начатый
Вдруг падала рука!

Как часто пред кончиной дня —
Дня безотрадной муки, —
Потупив молнии очей,
Крестом сложивши руки,
Стоял он — и минувшее
Овладевало им!...

Он зрел в уме: подвижные
Шатры, равнины боев,
Рядов пехоты длинный блеск,
Потоки конных строев —
Железный мир и дышащий
Велением одним!...

О, под толиким бременем
В нём сердце истомилось
И дух упал... Но сильная
К нему рука спустилась —
И к небу, милосердая,
Его приподняла!...

A két vers szótag — hangsúly — katalektika szempontú összehasonlításához célszerűnek látszik, hogy Tyutcsjev fordításának néhány versszakát szintén sémákban figyeljük meg:

1. versszak sémája:

v - v v v - v v
v - v v v - v
v - v - v - v v
v - v v v - v
v - v v v - v v
v - v v v -

2. versszak sémája:

- v v - v - v v
v - v v v - v
v - v - v - v v
v - v v v - v
v - v - v - v -
v - v v v -

3. versszak sémája:

v - v - v - v v
v - v v v - v
v - v - v - v -
v - v - v - v
v v v - v - v -
v - v - v -

4. versszak sémája:

v - v - v v v -
v - v v v - v
v - v - v - v v
v - v v v - v
v - v - v - v v
v - v v v -

Már az első négy versszak ritmustényezőit ábrázoló séma alapján megállapíthatjuk, milyen fokozott mértékben törekedett Tyutcev az eredeti költemény ritmusának minél pontosabb visszaadására. Amit a Manzoni-vers ritmusának elemzésekor elmondottunk, itt is érvényes: 8,7 és 6 szótagból álló sorok váltakozás, azonos elhelyezése és száma Tyutcevnél is megtalálható. A hatodik szótagon elenyésző kivétellel szintén mindig hangsúly van, a páratlan sorok daktilusi, a párosok női, az utolsó sorok itt is hím katalektikájúak. Ami a hangsúlyviszonyok közötti eltérést illeti, megállapíthatjuk, hogy Tyutcevnél csökken a negyedik szótag hangsúlyosainak száma, s különösen az első két versszakban a második szótagok hangsúlyosak. Ez Tyutcev versének érezhetően jambikus lejtést kölcsönöz, amiért Tyutcev fordítását változó szótagszámú jambikus soroknak is felfoghatjuk. Jambikus verselésként való értelmezésnek viszont ellent mond az a tény, hogy a nyolc szótagból álló páratlan verssorokban nincs meg a négyütemű jambus metruma által kötelezően előírt hangsúly, illetve csak szórványosan, esetlegesen fordul elő. Ezért úgy érezzük, hogy a vers a szillabikus verselés szabálya szerint íródott, ritmusa nem a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok szabályos váltakozásának, hanem a viszonylag állandó hangsúlyviszonyok megléte mellett a szótagszámok váltakozásának érzékeléseként keletkezik.

Tyutcev azonban nem elégedett meg a hangsúlyviszonyok, a katalektika, a rímek elhelyezésének átvételével, hanem a ritmikai-szintaktikai egységek összefüggéseit, a versszakba való beépítését, illetve a versszak és a szintakszis viszonyait is igyekezett átvenni fordításában. Az eredetiben és a fordításban egyaránt szembetűnő, hogy a szintaktikai egységek — a mondatok — legtöbbször mint ritmikai egységgel, az egész strófával esnek egybe, de előfordul az is, hogy egy mondat alkot két strófát. Ez a törekvés Manzoninál rendkívül nehézkes, archaikus, gyakran végletekig bonyolított mondatszerkesztéssel valósul meg, amely a vers egészének a fennkölt, ünnepélyes, magasztos hang mellett a belső feszültség, feszítettség érzetét kölcsönzi. A Tyutcev által lefordított kilenc versszak közül négyben ún. strófa — enjambement-t

figyelhetünk meg, amelyben a fordító az eredetihez híven ragaszkodott. Ezek: az első és második, illetve az ötödik és a hatodik versszakok, amelyekben a felsorolást követő felkiáltás, majd újbóli felsorolás már a következő versszakba szorul. A mondat feszítettségének érzésén és a ritmikai-szintaktikai tagolódás közötti feszültség érzékelésén túl az óda, mint klasszicista műfaj esetében ez az áthajlás még az óda kanonizált szabályainak megsértését is jelenti, s a költő nem mindennapi, zaklatott érzéseinek formai kifejezőjévé válik.

A fordítás és a megfelelő eredeti költemény (azaz a hetedikről a tizenhatodik versszakig) összehasonlításakor könnyen kitűnik Tyutsevnek az a törekvése, hogy a ritmuson, katalektikán, rímeken, strófaszerkezeten túlmenően az eredeti vers szavainak a metrikus sémában való elosztását, azaz az eredeti vers lényeges, egyéni metrikai-szemantikai rajzát is átvegye. Pl.: a fordítás negyedik versszakában az „Изче́з” utáni szünet éppen úgy megtalálható, mint az eredeti versben az azonos jelentésű „Ei sparve” szó utáni megállást jelző vessző, s ezt követően az első négy sor szavainak elhelyezése a verssorok kezdetén és végén tökéletesen megegyezik. Az ötödik sorban Tyutsev már nem követi a birtokos prepozíciók segítségével felhalmozódó felsorolást, hanem az orosz nyelvnek sokkal könnyebb, s Tyutsev költészetére későbbi, eredeti művészetében is jellemző szó-ismétlésekkel, inverzióval fokozott, ellentétet kifejező, harmónikus, könnyed, ritmikai-szintaktikai párhuzamokba állított verssorokkal kerüli meg azt:

«Предмет безмерной зависти
И жалости безмерной,
Предмет вражды неистовой,
Преданности слепой!...»

Hasonlóan mesteri Tyutsev fordításában az ötödik és hatodik versszak közötti áthajlás kiépítése a versszakok első, hasonlítást kifejező szavainak átvételével:

5. versszak: «Как над главою тонущих...»

6. versszak: «Так память над душой его...»

Az olasz eredetiben:

11. versszak: „Come sul capo al naufrago”

12. versszak: „Tal su quell'alma il cumulo”

A szó metrikai-szintaktikai helyének mesteri megőrzését láthatjuk Tyutsev fordításának utolsó versszakában is, ahol nemcsak a vers jelentését, de a szó egész ritmikai-szintaktikai, sőt, érzelmi-intonációs környezetét sikerült gyökerestől átültetnie:

Az olasz eredetiben:

16. versszak: „Ahi! forse a tanto strazio
Cadde lo spirto anelo,
E disperò; ma valida...”

Tyutsevnél:

9. versszak: «О, под толиким бременем
В нём сердце истомилось
И дух упал... Но сильная...»

A felsorolt esetek, mint az eredeti vers ritmikai-szintaktikai, szemantikai és intonációs rendszerének tükörfordításai Tyutsev verselési, mesterségbeli tudását, virtuozitását is példázzák.

Tyutsev más nyelvű költészetből is sokat fordított, de sohasem tudott „csak” tolmács maradni: a szóban forgó vers fordításakor is elősorban költő maradt, és csak azt fordította le, ami költői szándékának megfelelt. Ez későbbi fordítói tevékenységére is jellemző: a lefordítandó mű, éppen úgy, mint minden más élmény, elsősorban anyagot, témát jelentett számára, amelyet saját művészi szándéka szerint dolgozott fel. Ez alól a Manzoni-vers sem kivétel; a versnek mindössze a felét, egy töredékét fordítja le, amely kiszakítva eredeti kompozíciójából, a vers egészének kontextusából, megváltozik, új alkotói szándéknak, művészi gondolatnak alárendelve, annak kifejezőjévé válik. A két vers, az eredeti és a fordítás fő különbsége abban áll, hogy míg Tyutsev versének témája és tartalma Napóleon sokat vitatott alakja és a költő hozzá való érzelmi viszonyulása, Manzoni költeményében Napóleon alakja mint téma és tartalom fokozatosan háttérbe szorul, s helyét a vallásos érzés, a hit erejének ábrázolása foglalja el. Mindezt ismert életrajzi körülmények magyarázzák: Manzoni nem sokkal Napóleon halála előtt, már felnőtt korában átkeresztelkedett, a katolikus vallásra tért át, s az ezzel kapcsolatos túláradó, bigott vallási érzések egész pályájára, költői és regényírói tevékenységére rányomják bélyegüket. Tyutsev vallással kapcsolatos verseinek ismeretében érthető, miért hagyta el fordításában az utolsó három versszakot.

Mivel Tyutsev költői-fordítói szándékára és magatartására indirekt módon az is jellemző, amit elhagy, az összehasonlítás megkönnyítése végett nyers fordításban idézzük az elhagyott kilenc strófa szövegét is:

Május ötödike

1. versszak:

Nincs többé. Amilyen mozdulatlanul feküdt
A végső lehelet után, az emlékektől megfosztva,
Ahogy az utolsó sóhaj is elhagyta
Eme porhüvelyt, olyan lesújtottan,
Leverten, annyira döbbenten
Fogadja a föld a hirt

2. versszak:

Némán emlékezve a végzetes ember
Végső órájára; Nem tudja
Mikor fogja egy hasonló
Halandó véres porában
Lábnymát hagyni

3. versszak:

Génuszom látta őt trónján
Minden ragyogásában, de néma
Maradt; S amikor gyorsan váltakozva
Letűnt, talpraállt és végleg elterült,
Ezrek hangjának zsvájába
Nem vegyült hangom;

4. versszak:

Szolga dicsérettől és hitvány káromlástól
Szűzen, most szólal meg, ennyi fényességg
Oly hirtelen eltűnésekor;
És az urnánál
Egy oly dalt zeng,
Mely talán örökké élni fog.

5. versszak:

Az Alpoktól a Piramisokig,
Spanyolhontól a Rajnáig
Mint a villám fényét gyors csapás,
Oly készen, váratlan termett
Szicíliaból a Donnál
Egyik tengertől a másiknál

6. versszak:

Igaz dicsőség volt?
Utódoké a nehéz ítélet:
Mi meghajtjuk fejünket
A Mindenható előtt,
Ki teremtő szelleme leghívebb nyomát
Kívánta benne látni.

17. versszak:

És a remény virágzó ösvényére
Térítette az örök mezőkre,
A jutalom mezejére,
Amely meghaladja a vágyakat,
S hol csend és félhomály már
A dicsőség, amely elmúlt rég.

18. versszak:

Gyönyörű, halhatatlan, segítő Hit,
Ki hozzászoktál a győzelmekhez,
Áldd meg ezt a győzelmedet is,
Örvendezz, mert gőgösebb
Nagyság a Golgota szégyene előtt
Meg nem hajtott fejet.

19. versszak:

A megfáradt hamvakhoz
Ne közeledj rossz szóval;
Isten, aki büntet és felemel,
Aki meggyötör s vigasztal
Sívár matracára
Leereszkedett hozzá.

Ismeretes, hogy Napóleon alakja a 19. század orosz és európai irodalmának hosszú ideig egyik fő problémája volt, s különösen a francia és a nyugat-európai irodalmakban a szabadság, a nagyság, az egyéniség szimbólumává válik. Napóleon 1812-es oroszországi hadjárata miatt érthető, hogy az orosz irodalomban negatív értékelésének hagyománya is kialakult. Így pl. Gyerzsavin: „Гимн Лиро-Эпический на прогнание французов” c. költeményében többek között így ír Napóleonról:

«Дракон иль демон змиевидный
Змий — исполин
И бог сорвал с него свой луч
Упала демонская сила.»

Tyutcssev 1828-ban keletkezett „Могила Наполеона” c. verse, valamint az 1840—50 között írt Napóleon-ciklusa („Сын революции”; „Два демона ему служили»; «И ты стоял — перед тобой Россия») alapján érthetővé válik, miért nem felelt meg Tyutcssev Napóleon-felfogásának az a kép, amit Manzoni versének kihagyott részeiben adott róla.

Tyutcssev Napóleon-témájú versei sokkal visszafogottabbak a dicsőítésben, s bár elismeri Napóleon nagyságát, e nagyság elismerése nem problémamentes. Az egyes versek melléktémájának motívumai nem csupán a nagyság egyoldalú felidézését és megítélését célozzák, mint Manzoninál, hanem a fő téma mellett kibontakozva mindvégig kétséggé teszik, beárnyékolják, új megvilágításba helyezik Napóleon alakját, annak értékelését. A «Могила Наполеона» című 1828-ban írott versében Napóleon sírjáról éledő, ünnepélyes, tavaszi természet-újraébredés leírásakor beszél, s az egész természetleírás csendet, ünnepélyes nyugalmat áraszt:

«Душой весны природа ожила,
И блещет всё в торжественном покое,
Лазурь небес, и море голубое,
И дивная гробница, и скала!

Древа кругом покрылись новым цветом,
И тени их, средь общей тишины,
Чуть зыблются дыханием волны
На мраморе, весною разогретом...»

Napóleon sírja, ahol az egykor oly sok vihart előidéző, s a feudális Európa arculatát át-
alakítani igyekvő embert örök nyugalomra helyezték, harmonikusan illeszkedik a táj
ünnepélyes csendjébe. A következő, a cenzúra miatt hiányos versszakban közvetlenül
nebből idézi a költő a Napóleon okozta viharokat, s mint régen elmúlt, de még
mindig emlékezetes eseményekről beszél róluk:

«Давно ль умолк Перун его побед,
И гул от них стоит доселе в мире.»

A költő Napoleònhoz fűződő érzelmi viszonyulása a versszak utolsó soraiban jut
kifejezésre: Napoleon szelleme mindennek idegen, mintha a természet törvényei sze-
rint is örök magányra, számkivetettségre lenne ítélve:

«И ум людей великой тенью полн,
А тень его, одна, на бреге диком,
Чужда всему, внимает шуму волн
И тешится морских пернатых криком.»

Az 1840-es évek elején írt „Napóleon” című versében Napóleon forradalom-
ellenes harcának kilátástalanságáról beszél. Tyutcev filozófiai és politikai tartalmú
verseiben sokszor találkozhatunk az egyéniség, az individualizmus problémájával,
amely számára a forradalmiság, a forradalmi világnézet okát jelentette. Tyutcev
maga is mélyen átérezte, s mint más verseiből és leveleiből kitűnik, [5] tragikusan
átélte a személyiségnek ezt a belső, önmagával folytatott küzdelmét:

«Сын Революции, ты с матерью ужасной
Отважно в бой вступил — и изнемог в борьбе...
Не одолел её твой гений самовластный!...
Бой невозможный, труд напрасный!...
Ты всю её носил в самом себе...»

Blagoj Tyutcev versének zárósorát önvallomásként mondja, s kétségtelen, fő-
leg a politikai cikkeiben megfogalmazott forradalom ellenesség, konzervatizmus
motivumát nagyon sokszor a „viharhoz”, a „káoszhoz” való vonzódás motivumai
váltják fel, amelyek Tyutcevnél szintén a forradalom szimbólumai. [6] Tyutcev
forradalomhoz, forradalmisághoz való viszonya valójában kettős: egyrészt fél tőle,
riasztja a vihar, másrészt szenvedélyesen vonzódik is hozzá. Az individualizmus,
a forradalmiság egyrészt «Мать ужасная», pusztító, ellenséges, félelmetes erő,
ugyanakkor a «Дух вольности, бессмертная стихия» érzelmileg mégis közel áll
hozzá. Ez a kettősség «О вещая душа моя» c. versében közvetlenül is kifejezésre jut:

«О вещая душа моя!
О, сердце, полное тревоги,
О, как ты бьёшься на пороге
Как бы двойного бытия!...»

Так, ты жилища двух миров,
Твой день — болезненный и страстный,
Твой сон — пророчески неясный
Как откровение духов...!

„Napóleon” című ciklusának «Два демона ему служили» kezdetű versében
mintha Manzoni versének a fordításakor elhagyott hatodik versszakára válaszolna:

...«Но освящающая сила,
Непостижимая уму,
Души его не озарила
И не приблизилась к нему...
Он был земной, не божий пламень,
Он гордо плыл — презритель, волн, —
Но о подводной веры камень
В шепы разбился утлый челн»

Tyutcssev idézett soraiban azonban nemcsak Manzoni tagadja, aki szerint „... a Mindenható ... teremő szelleme leghívebb nyomát kívánta benne látni,” hanem mintegy a ciklus következő részének témáját is előkészíti «И ты стоял — перед тобой Россия», s a hit kövén pozdorjává zúzódó csónak motívuma, amely a forradalmat jelentő hullámokat lenézve úszik könnyen asszociálja Tyutcssevnak az 1848-as forradalmak hatása alatt irt másik allegorikus költeményét, a «Море и утёс»-t, ahol a tenger a forradalmat, a szikla pedig a pravoszláv hitű Oroszországot jelképezi. Ahogy a dühödt tenger, a forradalom ostromló, szilaj hullámai megtörnek a szilárd, állhatatos szikla: Oroszország ellenállásán, a forradalmat meglovagoló Napóleon (презритель волн) hasonló sorsra jutott:

Море и утёс:
«Но о камень неизменный
Бурный натиск преломив,
Вал отбрызнул сокрушенный,
И струится мутной пенной
Обессиленный порыв...»

Az allegória ilyen értelmű magyarázata mellett lehetséges és jogos a hit Manzoni-féle értelmezése is, ekkor viszont az idézett ciklus második részének befejező sorai igen szoros kapcsolatba, hatás-viszonyba állíthatók Manzoni költeményének a fordításban elhagyott 17. és 18. versszakával. A ciklus harmadik része azonban az előbbi értelmezés helyességét erősíti meg, s ekkor a hit Tyutcssev szlavofil politikai cikkeinek megfelelően a nyugati, individualizmus által megfertőzött katolicizmussal szembenálló, ortodox pravoszláv vallást, tehát lényegében Oroszországot jelenti. Manzoni 18—19. versszakának végső kicsengése a hit győzelme a hatalom, a dicsőség felett, s a vers ilyen értelemben is Napóleon megdicsőülésével végződik.

Tyutcssevnél ezzel szemben Napóleon álma nem háborítatlan: nyugalmát, örök álmát a Keleten elszenvedett vereség emlékei zavarják meg:

«Года прошли — и вот, из ссылки тесной
На родину вернувшийся мертвец,
На берегах реки, тебе любезной,
Тревожный дух, почил ты наконец...
Но чуток сон — и по ночам, тоскуя,
Порою встав, ты смотришь на Восток,
И вдруг, смутясь, бежишь, как бы почуя
Предрасветный ветерок.»

A Manzoni-vers le nem fordított részeinek értelmezésével összhangban állnak azok a fordításban található változtatások, amelyeket Tyutcssev más, a Manzoniétól eltérő Napóleon-felfogása tett indokolttá. Az eddigiek alapján érthető, hogy a fordítás első versszakában az eredetiben található „engedetlenül szolgáló szív” (L’ansia d’ un cor che indocile serve...) helyett «души, господства жаждущей» — áll, s Napóleon hatalomvágyának említése negatívabb és egyben határozottabb értékelést jelent. A második versszak első sorában az eredeti igen hangsúlyozott „dicsőség” (la gloria) szava helyett a fordításban csak „szerencse” (счастье) található, s ezzel Napóleon nagyságának, dicsőségének kritikátlan elfogadását utasítja vissza. Lényegé-

ben ugyanez a tendencia érvényesül a versszak végén a «Два раза брошен был во прах, и два раза на трон», — verssorban, ahol a szenvedő formájú idealak az eredetihez képest új és ismét Napóleon deheroizálását célozza. A fordítás negyedik versszakának elején levő, elutasítását, kétes viszonyulást kifejező «неимоверный» szó csak Tyutcev fordításában van meg: az eredetiben „Ei sparve” — „Eltávozott” — objektív hangú közlés található csupán:

«Изчез — и в ссылке довершил
Свой век неимоверный...»

A fordítás negyedik versszakában még egy, eltérő érzelmi viszonyulást jelző változtatás van: az eredeti költemény utolsó sorában Napóleon „határtalan (fékteleen) szeretet... tárgya (céltáblája)”, s a szeretet szó helyett a «преданность» (hűség, odaadás, ragaszkodás) található, s ez morális értelemben kevesebb, mint a szeretet.

A fordítás hetedik versszakában a megfelelő eredetitől való kis eltérés látszólag nem olyan lényeges: a versszak második sorában az eredeti „Тétлен nap elmúlása” (Morir d'un giorno inerte) helyett a fordításban „Örömtelen kín napijáról”) дня безотрадной муки van szó. Ugyanakkor itt is kifejezésre jut a témához való két, különbözőféle művészi viszonyulás: az eredetiben a tétlen nap estéje, a naplemente is a dicsőséges időkre emlékeztetik Napóleont, s ezzel mintegy utoljára alkalma nyílik a költőnek arra, hogy Napóleon nagyságát, diadalmas szereplését felidézzé, mielőtt égi megdicsőüléséről, nagysága égi jutalmáról beszél. Tyutcev-nél ugyanakkor az örömtelen kínok meg az emlékezés leírása előtt komor színekkel festik meg annak tartalmát, s a fuldokló feje fölött összezsapó, s ránehezédő hullámok hasonlatának segítségével a Napóleonra rontó emlékeket az eredetitől eltérően kellemetlennek, morális értelemben hibásnak, rossznak, s most gyötrő emlékű tetteknek kell tekinteni, ami után valóban nagy tett: „erőskezü” és „kegyes” az isteni megbocsátás. Ha ez a feltételezés jogos, akkor Tyutcev-nél már megjelenik a nagyság mértékének igazi kritériuma: az erkölcsi megítélés követelménye, amivel az orosz irodalomban majd Tolsztojnál találkozhatunk, s ami nála Napóleon nagyságának végső leleplezésével, tetteinek morális, emberi, sőt történelmi-katonai szempontból történő, megalkuvás nélküli elutasításával végződik. Tolsztoj a „Háború és béke” negyedik kötete harmadik része 18. fejezetének végén a következőképpen leplezi le a történészek által „lecsiszoltát”, ezáltal üressé, tartalmatlanná változtatott „nagyság” és „fenség” szavakat:

«Тогда, когда уже невозможно дальше растянуть столь эластичные нити исторических рассуждений, когда действие уже явно противно тому, что все человечество называет добром и даже справедливостью, является у историков спасительное понятие о величии. Величие как будто исключает возможность меры хорошего и дурного. Для великого нет дурного. Нет ужаса, который бы мог быть поставлен в вину тому, кто велик.

„C'est grand!” — говорят историки, и тогда уже нет ни хорошего, ни дурного, а есть „grand” и „не grand”. Grand-хорошо, не grand — дурно. Grand есть свойство, по их понятиям, каких то особенных существ, называемых ими героями. И Наполеон, убираясь в теплой шубе домой от гибнувших не только товарищей, но (по его мнению) людей, им приведённых сюда, чувствует que c'est grand, и душа его спокойно... И никому в голову не придёт, что признание величия, неизмеримого мерой хорошего и дурного, есть только признание своей ничтожности и неизмеримой малости.

Для нас, с данною нам Христом мерой хорошего и дурного, нет неизмеримого. И нет величия там, где нет простоты, добра и правды.»[7]

Tolsztoj itt a történelmi nagyság, a hős megszokott, általánosan elfogadott értelmezéséről rántja le a leplet, s mint a „Háború és béke”-ben és más műveiben is oly gyakran, ehhez a művészi láttatás, észrevétetetés, az ún. „eloldalazás” módszerét használja: az ábrázolt jelenséget új, szokatlan perspektívába állítva érezhetővé teszi fonákosságait, amelyeket a megszokás, az automatizmus eltakart a szemlélő elől. A harmadik kötet legelején pl. az orosz-francia háború kitöréséről mint hétköznapi bűncselekmények sorozatának kezdetéről beszél, s ezáltal az ábrázolt esemény újfajta érzékelését teremti meg:

«... Совершилось противное чилоическому разуму и всей человеческой природе событие. Миллионы людей совершали друг против друга такое бесчисленное количество злодеяний, обманов, измен, воровства, подделок и выпуска фальшивых ассигнаций, грабежей, поджёгов и убийств, которого в целые века несоберёт летопись всех судов мира, и на которые, в этот период времени люди, совершавшие их, не смотрели как на преступления.»[8]

Mindezekért az eseményekért, bűncselekményekért Tolsztoj végső soron Napóleont teszi felelőssé, még akkor is, ha Tolsztoj ismert „szabadság-szükségyszerűség” elmélete alapján úgy véli, hogy Napóleon cselekedeteiben nem volt szabad, hanem a sors, a történelem vak eszközeként élt és cselekedett. A harmadik kötet második része 38. fejezetének végén Tolsztoj Napóleon Szent Ilona szigetén írt emlékiratait idézi franciául, s két orosz nyelvű kommentárral értékeli Napoleon tetteit, törekvéseit:

«Он, предназначенный провидением на печальную, несвободную роль палача народов, уверял себя, что цель его поступков была благо народов и что он мог руководить судьбами миллионов и путём власти делать благодеяния!...

... Он воображал себе, что по его воле произошла война с Россией, и ужас совершившегося не поражал его душу. Он смело принимал на себя всю ответственность события, и его помраченный ум видел оправдание в том, что в числе сотен тысяч погибших людей было меньше французов, чем гессенцев и баварцев».[9]

Tyutcev Manzoni-fordítása éppúgy, mint egyéni versei, igen jól beilleszkednek az orosz irodalom Napóleonnól szóló egyféle tradíciójába. Már említettük, hogy az orosz irodalom számára is sokáig izgató probléma volt Napóleon alakja, de természetesen, az 1812. évi napóleoni hadjárat győzelmes befejezése, az akkori nemzedékeket egyesítő, össznépi, hazafias érzés lényegében más színnel festi meg Napóleon alakjának orosz irodalomban történő ábrázolását, mint a nyugati irodalmak. Ha Tyutcev Napóleon-verseinek oroszországi tradíciójáról beszélünk, a már korábban idézett Gyerzsavin-költemény mellett feltétlenül meg kell említenünk Puskin 1821-ben írt „Napoleon” című ódáját, amelyet Napóleon halálakor írt. Puskin fiatalkori versében számtalan olyan motívumra bukkanhatunk, amelyek egyrészt helyenként Manzoni versének egyes motívumaival rokoníthatók, másrészt elsősorban Tyutcev későbbi Napóleon-verseiben jelennek meg. Anélkül, hogy ezzel közvetlen hatás-mozzanatra utalnánk, Puskin verséből — amelyet minden valószínűség szerint ismert Tyutcev — néhány olyan motívumot idézünk, amelyek mint a Tyutcev fordítását megelőző tradíció elemei hatással lehettek Tyutcev Napóleon-felfogásának kialakulására, s így közvetetten Manzoni költeményéhez való viszonyulását is befolyásolhatták.

Puskin költeményében elismeri Napóleon nagyságát, de mint véreskezű hódítóról, más népeket elnyomni igyekvő emberről beszél, akinek a halálával megszűnt a népek gyűlölködése:

«О ты, чьей памятью кровавой
Мир долго, долго будет полн,
Приосенён твоею славой,
Почий среди пустынных волн!
Великолепная могила...
Над урной, где твой прах лежит,
Народов ненависть почил
И луч бессмертия горит.»

A harmadik versszak kezdő sorában megtalálható a „sas” szó; amely Tyutcssev későbbi ciklusában a kígyó képével egyesül:

Пускinnál:

«Давно ль орлы твои летали
Над обесславленной землёй?...»

Tyutcssevnél:

«Два демона ему служили,
Две силы чудно в нём слились:
В его главе — орлы парили,
В его груди — змии вились...»

Igen valószínűnek látszik Tünyanov megállapítása, amely szerint Tyutcssev fentebb idézett sorainak geneziséét La Fayette-nak Napóleonnal történő heinei összehasonlítása alkotja, amely Tünyanov fordításában így hangzik:

«Конечно, он не гений, каким был Наполеон, у которого в голове гнездились орлы вдохновения, между тем так в сердце извивались змеи расчёта.»[10]

Puskin is, Manzoni-tól eltérően negatívumként hangsúlyozza Napoleon hatalomvágyát, amelynek érdekében a nép szabadságszeretétét és lelkesedését saját hatalmi, önkényuralmi céljai szolgálatába állította, s a várt és elért szabadságot új rabságra változtatta át:

Negyedik versszak:

«Когда надеждо озаренный
От рабства пробудился мир,
И галл десницей разъяренной
Низвергнул ветхий свой кумир;
Когда на площади мятежной
Во прахе царский труп лежал,
И день великий, неизбежный —
Свободы яркий день вставал, —

Ötödik versszak:

Тогда в вольненье бурь народных
Предвидя чудный свой удел,
В его надеждах благородных
Ты человечество презрел.
В своё погибельное счастье
Ты дерзкой веровал душой,
Тебя пленяло самовластье
Разочарованной красой.

Hatodik versszak:

И обновленного народа
Ты буйность юную смирил,
Новорожденная свобода,
Вдруг онемев, лишилась сил;

Среди рабов до упоенья
Ты жажду власти утолил,
Помчал к боям их ополченья,
Их цепи лаврами обвил.»

A 9—10—11—12. strófákban szólal meg Oroszország napoleoni háborújának témája, ahol Puskin emelkedett, ódai hangon az orosz dicsőségről, a Napóleon feletti győzelemről beszél. Az óda utolsó, 15. versszakában Manzoni befejező (19.) versszakához hasonlóan az utókort és a kortársakat a nagy ember emlékének tiszteletben tartására szólítja fel, de nem tettei, csatái miatt, hanem azért, mert itt Napóleon már mint a szabadság szimbóluma jelenik meg:

Tizenötödik versszak:

«Да будет омрачен позором
Тот малодушный, кто в сей день
Безумным возмутит укором
Его развенчанную тень!
Хвала!... Он русскому народу
Высокой жребий указал
И миру вечную свободу
Из мрака ссылки завещал.»

Puskin ódájában éppúgy, mint Tyutsev 1828-ban írt «Могила Наполеона» című költeményében is Napóleon sírját tenger veszi körül:

Puskin:

«... Почий среди пустынных волн!
Великолепная могила...»

Tyutsev:

«Лазурь небес, и море голубое,
И дивная гробница и скала!»
«... Чужда всему, внимает шуму волн
И тешится морских пернатых криком.»

Úgy érezzük, hogy azon a földrajzi-történelmi hitelességen túlmenően, hogy Napóleont Szent Ilona szigetén temették el, itt irodalmi művek közötti allegóriák megegyezéséről is szó van. A szabadság, forradalmiság képzelete mindkét költőnél gyakran kapcsolódik a tenger képéhez (mint romantikus költőknél általában). Puskin pl. 1823-ban írta az Anyegin első fejezetét, s ott az 50. versszak lírai kitérőjében a szabadságról való elmélkedését a tengerrel kapcsolja össze:

«Придёт ли час моей свободы?
Пора, пора! — зываю к ней;
Брожу над морем, жду погоды,
Маню ветрила кораблей.
Под ризой бурь, с волнами споря,
По вольному распутию моря
Когда ж начну я вольный бег?
Пора покинуть скучный берег
Мне неприязненной стихии
И средь полуденных зыбей
Под небом Африки моей
Вадыхать о сумрачной России,
Где я страдал, где я любил,
Где сердце я похоронил.»

A viharos tenger «Тучи» 1835.) című versének egyik 1823-ból keltezett változatában szintén a szabadság szimbólumaként jelenik meg:

«Кто, волны, вас остановил,
 Кто оковал ваш бег могучий,
 Кто в пруд, безмолвный и дремучий,
 Поток мятежный обратил?
 Взыграйте, ветры, взойте воды,
 Разружьте гибельный оплот —
 Где ты, гроза, символ свободы?
 Промчись поверх невольных вод...»[11]

Az idézett versszakban meglevő szabad tenger — és a kellemetlen, unalmas part ellentéte 1824-ben írt «К морю» című versében ismét megjelenik:

«Не удалось навек оставить
 Мне скучный, неподвижный брег,
 Тебя восторгами поздравить
 И по хребтам твоим направить
 Мой поэтический побег.»

Itt a part az unalmas szárazföld, a rabság szimbóluma ellentétben áll a tengerrel, a szabadság, a forradalmiság szimbólumával: «Прощай, свободная стихия!», ami ebben a költeményben szintén Napóleon alakjához kapcsolódik:

«О чём жалеть? Куда бы ныне
 Я путь беспечный устремил?
 Один предмет в твоей пустыне
 Мою бы душу поразил.

Одна скала, гробница славы...
 Там погружались в хладный сон
 Воспоминанья величавы:
 Там угасал Наполеон.

Там он почил среди мучений.
 И вслед за ним, как бури шум,
 Другой от нас умчался гений,
 Другой властитель наших дум.»

Tyutcev «Могила Наполеона» c. versében szó szerinti megegyezést is találunk:

«Лазурь небес, и море голубое,
 И дивная гробница и скала!»

Puskin „Tengerhez” c. versében Napóleon alakja Byronéval, a szabadság és a tenger romantikus költőjének portréjával egyesül:

«Твой образ был на нём означен,
 Он духом создан был твоим:
 Как ты, могущ, глубок и мрачен,
 Как ты, ничем неукротим.»

Napoleon és Byron alakja, mintegy meghatározott kor, egy emberi és irodalmi magatartás embleimái az Anyegin hetedik fejezetének 19. versszakában ismét együtt jelennek meg, amikor Lenszkij halála és Anyegin elutazása után Tatjana kíváncsian, magyarázat után kutatva felkeresi Anyegin szobáját:

«Татьяна взором умиленным
 Вокруг себя на всё глядит,
 И всё ей кажется бесценным,
 Все душу томную живит
 Полумучительной отрадой:
 И стол с померкшею лампадой,
 И груда книг, и под окном
 Кровать, покрытая ковром,

И вид в окно сквозь сумрак лунный,
И этот бледный полусвет,
И лорда Байрона портрет,
И столбик с куклою чугуной
Под шляпой, с пасмурным челом,
С руками, сжатыми крестом.»

Tyutcssev Manzoni fordításának elemzéséből kitűnik, hogy Tyutcssev az eredeti vers formai elemeinek lehető legpontosabb megfelelőjét igyekezett visszaadni fordításában. De mint minden nagy költő mondanivalójában, koncepciójában eltér olasz kortársától. Tyutcssev Napóleon-felfogása amennyiben eltér Manzoniétól, annyiban illeszkedik Tyutcssev egyéni Napóleon — felfogásához, és sokban levezethető az orosz líra őt megelőző Napóleon-tradíciójából.

* Fjodor Ivanovics Tyutcssev (1803—1873) az orosz romantikus költészet kiemelkedő alakja. A Moszkvai Egyetem irodalom szakának elvégzése után 1822—39-ig Münchenben, majd 1844-ig Torinóban teljesített diplomáciai szolgálatot. Müncheni tartózkodása idején személyes barátság fűzte Heinéhez, de kapcsolatban állt Schellinggel és a német romantika más képviselőivel is. Politikai témájú verseiben és cikkeiben szlavofil eszméket propagált. Tragikus hangú filozófikus verseiben az emberi lét alapkérdéseit, az embernek a történelemhez és a világegyetemhez való viszonyát ábrázolja tragikus szépséggel. Panteisztikus és dualista természetfelfogásán Schelling és a német romantika hatása érződik. Tyutcssev világában a Kosmosz, a szépség és a rend világa csupán ingó sziget a Káosz roppant óceánjában, amelynek örvénylései elnyeléssel fenyegetik.

Természetfilozófiai versein kívül szerelmi költészete nevezetes még, amelyeknek legjobb darabjai késő férfikorában, két, eléggé szerencsétlenül sikerült házassága után keletkeztek, húga nevelője iránt fellobbant szerelméből.

Igen jelentős Tyutcssev műfordítói tevékenysége. Nevéhez fűződik Heine első orosz nyelvű tolmácsolása. Goethe, Schiller és Heine művein kívül főleg a német romantikus költészetből fordított.

* Alessandro Manzoni (1785—1873) a legkiemelkedőbb olasz romantikus költő, dráma- és regényíró. Párizsi tanulmányai idején (1805) a francia enciklopédisták hatására elfordult a katolicizmustól, amelyhez azonban házasságkötése után visszatért. A katolicizmushoz való visszatéréssel kapcsolatos szigorú vallásos szemlélete mindvégig hatással volt írói munkásságára. Manzoni szépírói tevékenysége az 1812—27-ig terjedő időszakra korlátozódott, utána történeti és filozófiai tevékenységet folytatott. Írói munkásságát költőként kezdte. Legjelentősebb művei: „Inni sacri” (1815) és az elemzett „Il cinque maggio” (1821) című vers. Legjelentősebb drámái: „Il conte di Carmagnola” (1820) és „Adelchi” (1822) Shakespeare és a német szentimentalizmus hatása érződik. Manzoni legjelentősebb alkotása az „I promessi sposi” (1827) című regény, amely később az európai regényirodalomra nagy hatást gyakorolt.

JEGYZETEK

- [1] Fil. Közl. XVII (1971): 276—83.
- [2] Тынянов, Ю., Вопрос о Тютчеве (Архаисты и новаторы) л. 1929. стр. 371.
- [3] MANZONI, ALESSANDRO, Tragedie e poesie. Milano, Casa Editrice Sonzogno 386—8.
- [4] Тютчев, Ф., И., Лирика II. стр. 80.
- [5] Эйхенбаум, Б., Письма Тютчева (Сквозь литературу. Сборник статей) s'Gravenhage, 1962. Mouton 57.
- [6] Благой, Д., Жтзнь и творчество Тютчева (Ф. И. Тютчев Полное собрание сочинений) м.-л. 1933. I. стр. 43—44.
- [7] Толстой, Л. Н., Война и мир. Л. 1945. ОТИЗ стр. 603.
- [8] Толстой, Л. Н., цит. соч. стр. 343.
- [9] Толстой, Л. Н., цит. соч. стр. 461.
- [10] Тынянов, Ю., Тютчев и Гейне (Архаисты и новаторы) стр. 390.
- [11] Слонимский, А., Мастерство Пушкина. М. 1963. стр. 57.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТЮТЧЕВСКОГО ПЕРЕВОДА СТИХОТВОРЕНИЯ МАНДЗОНИ

Т. Бароти

Автор анализирует перевод стихотворения Мандзони на смерть Наполеона, сделанный Тютчевым. Он устанавливает, что пропустив значительную часть стихотворения, Тютчев стремился к точной передаче ритмических и синтаксических особенностей оригинала. Это доказывается, в частности, и перенятием динамических факторов стихотворения, как напр. энжамбементов в соответствующем оригиналу метрико-синтаксическом контексте.

Наряду с анализом формальных особенностей, автор указывает и на те моменты содержания, которые привели к различной оценке Наполеона в двух стихотворениях. После анализа генетической связи автор рассматривает традиции трактовки образа Наполеона в русской литературе и в собственной поэзии Тютчева, а также единство содержания и формы в генезисе и в переводе.

EINIGE PROBLEME DER MANZONI-ÜBERSETZUNG VON TJUTSCHEV

von T. Baróti

Der Autor analysiert in seiner Abhandlung die russische Übersetzung der Gedichtes von Manzoni, das er anlässlich des Todes von Napoleon geschrieben hat. Er stellt fest, dass Tjutschew — obwohl er einen bedeutenden Teil des Gedichtes weggelassen hat, — nach genauer Übernahme der rhythmischen und gedichtsyntaktischen Figuren des original Gedichts strebte. Das wird durch die Übernahme der dynamischen Faktoren des Gedichts, z. B. des Enjambemants in einer dem Original ähnlichen metrisch-syntaktischen Umgebung bewiesen.

Neben der Analyse der formalen Eigenheiten des Gedichts zeigt der Autor auch auf die inhaltlichen Faktoren hin, die die verschiedene Napoleon-Wertung der zwei Gedichte zur Folge haben. Nachdem der Autor den genetischen Zusammenhang analysiert hat, sucht er die Tradition der Napoleon-Gestalt in der russischen Literatur und in Tjutschew Dichtung, ausserdem die Einheit von Inhalt und Form bei Genese der Gedichtübersetzung.

**E. T. A. HOFFMANN MŰVÉSZÁBRÁZOLÁSA ÉS HATÁSA
GOGOL „AZ ARCKÉP” ÉS „NYEVSZKIJ PROSZPEKT”
C. MŰVEIRE**

Írta: BARÓTI TIBORNÉ

E. T. A. Hoffmann a német későromantika kimagasló képviselője. Művészetén végigvonul az eszmény és valóság kettőssége. Ez a motívum az író életét is végigkísérte, hiszen hivatalnoki munkája mellett végezte művészi tevékenységét. Saját életének megpróbáltatásait idézi fel egyik legjelentősebb, művészetében többször ábrázolt alakjában, a „Lebensansichten des Katers Murr” [1] hősében, Kreislerben, akit Hoffmann második énjének is neveznek. [2]

Érdekes, hogy már a regény felépítése is kettős, amelyhez az indítékot Jean Paul „Das Leben Fibels” (1812) című művének alapötlete adta. Két, látszólag véletlenül egymás mellé kerülő cselekményszálból épül fel: a Murr-ról szóló rész teljes, a Kreisler-rész fragmentum-formában jelenik meg. Látszólag Murr önéletrajza képezi a regényt, a Kreisler-ről szóló fragmentumok a véletlen játéka folytán (tévedésből a macska által szét tépett és alátétként vagy itatósként használt könyvlapokat is kinyomtatták) kerültek csak a műbe. Tartalmilag viszont félreérthetetlenül a Kreisler-ről szóló rész az elsődleges és lényeges a macska-íróról szóló részhez képest, amely csupán Kreisler életrajzának parodizált ellenpólusa. Hoffmann e megoldásban a kor valósága ellentmondásaival szembeni keserű iróniáját juttatja kifejezésre. Az önmagát dicsőítő macskáról, aki a megalkuvó nyárspolgár típusa, teljes képet kapunk önéletrajza alapján, míg Kreisler-ről, aki Hoffmann számára az igaz embert jelent, csak fragmentumokból, felületesen, véletlenül értesülünk. Már a regény előszava előre vetíti, hogy az adott társadalomban az olyan típusú emberek, mint Kreisler, nem érvényesülnek.

Az állatmaszk, amelyet Hoffmann többször alkalmazott (Berganza kutya, Milo majom, Murr macska stb.), szatirikus célokat szolgál, emberi gyengeségeket pellengeztet ki, ugyanakkor az állatok tulajdonságainak valósághű ábrázolását is magába foglalja. Erre utal Hoffmann a „Phantasiestücke” bevezető darabjában Jaques Callott figuráiról szólva: „Die Ironie, welche, indem sie das Menschliche mit dem Tier in Konflikt setzt, den Menschen mit seinem ärmlichen Tun und Treiben verhöhnt, wohnt nur in einem tiefen Geiste, und so enthüllen Callots aus Tier und Mensch geschaffene groteske Gestalten dem ernstesten, tiefer eindringenden Beschauer alle die geheimen Andeutungen, die unter dem Schleier der Skurrilität verborgen liegen.” [3]

A reális valóság szférájában jelenik meg a „Kater Murr”-ban az emberi tulajdonságokkal felruházott állat. A mese műfajának sajátosságai, fogásai egy regény keretein belül jelentkeznek, ahol a filiszter és a művész, a művész és környezete között fennálló diszharmónia kevésbé éles, mint a két egymással szemben álló világot ábrázoló mesében. Hogy a megfelelő hatást elérje, a két pólus közötti különbséget egyértelműbben ábrázolhassa, Hoffmann a filiszter alakját állattá alacsonyítja.

A cselekmény két szála végső soron ugyanazt a témát dolgozza fel: a művész és a társadalom viszonyát. Amíg Kreisler egy művészetellenes társadalomban feudális

viszonyok között él, amely művészetét és egyéni létét fenyegeti, a macska-író nem áll ellentétben az ugyancsak művészetellenes polgári társadalommal, megalkuszik a körülményekkel, hogy kényelmesen élhessen, és gyors karriert csinálhasson. Hoffmann éles határt von a valódi művészet és az iparszerűen üzött művészet közé.

Kreisler egy hatalmát veszített kis fejedelem udvarában él Sieghartsweilerben. Itt csupán a látszat fontos, hiszen minden funkcióját elvesztette az udvar, csak a reprezentáció maradt meg, mint üres forma. Irenäus fenntartja a látszatvilágot, bár rég nem igazi uralkodó már. Hoffmann élesen kritizálja a feudalizmus maradványait, feltárja, hogy a feudális világ elvesztette történelmi perspektíváit, [4] s ugyanakkor utal embertelenségére is. A lélektelenséget a többször visszatérő „gépezet” kifejezéssel húzza alá az író: „Er (der Vater des Fürsten) sah es ein, dass irgendeine Kraftäusserung das kleine schwache Räderwerk der Staatsmaschine zerbrechen müsse”. (IX. 52.)

„Der Fürst fühlte lebhaft das Bedürfnis, den Meister Abraham als das belebende Prinzip der Hofmaschine bei sich zu behalten.” (IX. 55.)

A szemléleti képsíkban csak kis eltolódásról van szó, amikor a „gépezet” kifejezést a bábszínház mechanizmusának képe váltja fel: „... so dass sie (Rätin Benzon) es eigentlich war, die die Faden des Puppenspiels an diesem Miniaturhofe zog.” A bábok tehát csak látszólag mozognak saját akaratuk szerint.

Csak e társadalmi háttér ismeretében érthető Kreisler magányossága és zárkózottsága. Kreisler művészi énje és a társadalom szükségszerűen ellentmondásba kerülnek egymással. A művészet ugyanis nem tűri azokat a szűk korlátokat, melyeket ez a társadalom szab számára. A kör motívuma, amely itt a bezártságot szimbolizálja, többször visszatér, már a központi alak neve is magában rejtje. A karmester így magyarázza saját nevének jelentését: „Sie können nicht wegkommen von dem Worte Kreis, und der Himmel gebe, dass Sie denn gleich an die wunderbaren Kreise denken mögen, in denen sich unser ganzes Sein bewegt, und aus denen wir nicht herauskommen können, wir mögen es anstellen, wie wir wollen. In diesen Kreisen kreiselt sich der Kreisler, und wohl mag es sein, dass er oft, ermüdet von den Sprüngen des St.-Veits-Tanzes, zu dem er gezwungen, rechtend mit der dunklen unerforschlichen Macht, die jene Kreise umschrieb, ... hinaussehnt ins Freie.” (IX. 73.)

A társadalmi valóság e zártságával szembeállítja a művészetet, ezek közül is a legromantikusabb művészet, a zene határtalanságát. A művészi valóság az ember belsejében lakozik. Bár Hoffmann-nál létezik a hétköznapi valóság és az ideális valóság, az álmvilág, a művészetek világa kettőség, és közöttük ellentmondás áll fenn, de már korai műveiben is e két világ áthatja egymást és egymással állandó kölcsönhatásban van. Igazában nem is két világról van szó, ezt a „Der goldene Topf” című mese utolsó mondata világosan bizonyítja: „Ist denn überhaupt des Anselmus seligkeit etwas anderes als das Leben in der Poesie, der sich der heilige Einklang aller Wesen als tiefstes Geheimnis der Natur offenbart?”. (I. 245.)

A művészet nyújtja az egyedüli lehetőséget, hogy az ember a valóság nyomasztó zártságától megszabaduljon. De a „szűk körök” világában a művész, így Kreisler is, idegen, különc marad, akinek egyedüli fegyvere az ironia e látszatvilággal szemben. Az igazi életet, emberségének kiteljesedését a zene jelenti számára. A művészet csak áru a filiszter szemében, a művészetek szeretete is konvencióvá vált: „Es mag wohl sein, dass die Liebe des grossen Herren zu Kunst und Wissenschaft nur als ein integrierender Teil des eigentlichen Hoflebens anzusehen ist. Der Anstand erfordert es, Gemälde zu besitzen und Musik zu hören, und übel würde es sein, wenn der Hofbuchbinder feiern und nicht die neueste Literatur fortwährend in Gold und Leder kleiden sollte.” (IX. 50.)

A művész szatírmask mögé rejtőzik, hogy minél kevésbé legyen hozzáférhető az udvar intrikái számára. Környezete, még életrajzírója is „extravagáns” embernek tartja. A kolostorban, ahová a karmester az életét fenyegető támadás elől menekül, az apát szavai Kreisler gondolatát is kifejezik: „Das rege Gefühl des höheren Seins, das Sie ewig mit dem schalen irdischen Teirben entzweien wird, entzweien muss, strahlt mächtig heraus in der Kunst, die einer andern Welt gehört, und die, ein heiliges Geheimnis der himmlischen Liebe, mit Sehnsucht in Ihrer Brust verschlossenes ist.” (IX. 245.) A művészet tehát egy magasabbrendű létezési forma. A zenei élmény nem a magasabbrendű lét maga, a zenében a végtelen vágyakozás önmagát fejezi ki. Így a zene a művészi lét megjelenítőjévé válik. Mivel a zene a legkevésbé tárgyhoz kötött művészet, ezért a tárgyatlan vágyakozást a művészetek közül a legkönnyebben ábrázolhatja.

A reális világ körmozgásával Hoffmann a zenei élmény ábrázolásakor a repülést, a felfelé emelkedést állítja szembe. A repülőmozgás a maga könnyedségével lehetővé teszi az anyagságtól való elszakadást, a művészet világába való felemelkedést. A zenei élmény köti Kreislert a szeretett lényhez, Júliához. Így a zene, a vágyakozás és a szerelem egy egységet alkot, ezek segítségével emelkedik felül a művész a hétköznapi valóságon: „Es ist der Geist der Tonkunst, der oft aus mir selbst sich siegreich erhebt, und vor dessen mächtiger Stimme alle Schmerzen irdischer Bedrängnis verstummen.” (IX. 77.)

„... da rührte der mächtige Geist der Tonkunst die Schwingen, und vor dem melancholischen Rauschen erwachte der Trost, die Hoffnung, ja selbst die Sehnsucht, die die unvergängliche Liebe selbst ist und das Entzücken ewiger Jugend — Julia sang.” (IX. 80.)

A kolostorból is visszavágyik oda, ahol zenei élményben Júliával együtt volt része „... noch einmal breite ich die Arme aus wie Adlers flügel, mich dort hinzuschwingen, wo ein süßer Zauber waltete, wo jene Liebe, die nicht in Raum und Zeit bedingt, die ewig ist wie der Weltgeist, mir aufging in den ahnungsvollen Himmelstönen, die die düsternde Sehnsucht selbst sind und das Verlangen!” (IX. 220)

Murr önéletrajzában is találkozunk e felfelé törekvéssel a „Sehnsucht nach dem Höheren” c. versében. A macska vágyának tárgya azonban nevetségesen konkrét; Murr a fán ülő madárra éhezik:

„Erträumt, erspürt, im grünsten Laub gefunden!

Hinauf mein Herz! beim Fittich ihn erwische!”

Az „ihn” jelentése teljesen egyértelmű a szövegben (den Vogel). A Kreisler-rel való szembeállítás Murr költői ideáljairól is lerántja a leplet. A macska nemcsak a vágyat, a zenét is véges célok szolgálatába állítja, a tetőn bánatos dalokat énekel, hogy a bájos Miesmies szívét megnyerje. Hogy szerelme méltó-e hozzá, azt Murr többek között Miesmies hangjánaktechnikai tökéletességéből ítéli meg. Itt a hangsúly a kreisleri felfogástól eltérően nem a zene által ébresztett belső érzelmvilág kifejezésén van, hanem az ábrázolandó minőség technikai külsőségei nyomulnak előtérbe. Mihelyt házasságra lépnek, Murr eddigi fájdalmas vágyakozása egyszeriben megszűnik, mert elérte véges célját.

A zenei élmény Kreisler-nél szoros kapcsolatban van szerelmével. A szerelem művészeté ihletője. Júlia hangja mély benyomást tesz a karmesterre, éneke nagy zenei élményt jelent számára. Kreisler környezetéből kitörni vágyik, és ezt a zene segítségével éri el. Még álmában is hallja szerelmét, kompozíciójának hiányzó részét énekli. K. LINDEMANN így ír erről: „Träumend erfährt sich das poetische Ich in der Stimme der Geliebten. Kreisler identifiziert Julia mit seinem Agnus dei, das er in der Wirklichkeit niederschreibt.” [5] Júlia álmában maga is azonosítja magát Kreisler zenéjével:

„Da gewährte ich aber, dass ich selbst der Gesang sei, der durch den Garten ziehe, doch so wie der Glanz der Töne verbleiche, müsse ich auch vergehen in schmerzlicher Wehmut! — Nun sprach aber eine sanfte Stimme: „Nein! Der Ton ist die Seligkeit und keine Vernichtung, und ich halte dich fest mit starken Armen, und in deinem Wesen ruht mein Gesang, der ist aber ewig wie die Sehnsucht!“ — Es war Kreisler, der vor mir stand und diese Worte sprach. Ein himmlisches Gefühl von Trost und Hoffnung ging durch mein Inneres...” (IX. 173.) A zenében való feloldódás Kreisler a szemlélő számára idegen és furcsa lényének mélyebb megismerését teszi lehetővé Júlia számára. A zene és az álom mint kommunikációs eszköz szerepel Júlia és a karmester között.

A művész-szerelem egy sajátos hoffmanni fogalom, amelyet legvilágosabban éppen Kreisler fogalmaz meg Hedwiga hercegnővel folytatott beszélgetésében: „Es begibt sich wohl, dass besagten Musikanten unsichtbare Hände urplötzlich den Flor wegziehen, der ihre Augen verhüllte, und sie erschauen, auf Erden wandelnd, das Engelsbild, das, ein süßes unerforschtes Geheimnis, schweigend ruhte in ihrer Brust. Und nun lodert auf in reinem Himmelsfeuer, das nur leuchtet und wärmt, ohne mit verderblichen Flammen zu vernichten, alles Entzücken, alle namenlose Wonne des höheren, aus dem Innersten emporkeimenden Lebens, und tausend Fühlhörner streckt der Geist aus in brünstigem Verlangen und umnetzt die, die er geschaut, und hat sie und hat sie nie, da die Sehnsucht ewig dürstend fortlebt! — Und sie, sie selbst ist es, die Herrliche, die, zum Leben gestaltete Ahnung, aus der Seele des Künstlers hervorleuchtet als Gesang — Bild — Gedicht! —” (IX. 144.)

De a szerelem is kettős érzést vált ki. A művész idealizálja szerelme tárgyát, és hogy a nő ideál, művészetének műsája maradjon, le kell mondani az érzéki szerelemről, vágyának földi teljesüléséről. Hiszen a művész szubjektive ruházza fel szerelmét a számára fontos ideális tulajdonságokkal, azok nem a nő természetéből fakadnak, tehát ha az ideált akarja ölelni, lehetetlent kíván, mégis újra és újra felébred benne a testi vágy. WALTER JOST kiválóan ragadja meg Hoffmann művész-szerelemről alkotott felfogásának lényegét: „Die ewige Liebe, die Liebe des Künstlers ist auf ihrer freien Höhe ein Zugleich von Ironie und Verklärung; sie gründet sich auf freiwillige Täuschung, auf durchschaute Fiktion.” [6]

Hogy milyen nagy veszélyt rejthet magában a szerelem a művész számára, azt a regényben az Ettlinger-ről szóló epizód bizonyítja. A nagytehetségű festő szerelemre gyulladt a fejedelelné iránt. De nem tiszta művész-szerelmet hordozott magában, ezért örülséggel lakolt. Külsőleg Kreisler e szerencsétlen festőre hasonlít. Ettlinger története mélyen megrázza: „Kreisler stand da, tief erschüttert, keines Wortes mächtig. Von jeher hatte er die fixe Idee, dass der Whnsinn auf ihn lauere, wie ein nach Beute lechzendes Raubtier, und ihn einmal zerfleischen werde.” (IX. 143.)

Kreisler örülségtől való félelme egyáltalán nem alaptalan. A környezetében élő filiszterek bizarr humorát, furcsa arcjátékát, hirtelen hangulatváltozásait az örület jeleinek tartják. Életrajzírója a következő képet festi róla: „...vorzüglich was die musikalische Begeisterung betrifft, oft dem ruhigen Beobachter beinahe wie ein Wahnsinniger erscheint.” (IX. 125.) Kreisler szavai sokszor érthetetlenek a környezet számára, beszéde dadogássá válik, szavakká sűrűsödnek a mondatok, melyek mondanivalója nehezen követhető. Gúnyos nevetése is belső feszültséget takar. E jelenségeket felfoghatjuk az ironia eszközeiként is, amelyeket Kreisler önmaga védelmére az őt fenyegető külvilággal szemben alkalmaz. A romantikus ironia felülemelkedettséget jelent a környezet, ill. saját énje kritikai szemléletét. Lehetővé teszi, hogy az ember önmagát egy rajta kívül álló felsőbb nézőpontból szemlélje, önmagát ezáltal megkettőzve láthassa, így az örök dualizmust kívülről szemlélve és ábrázolva meg-

haladja azt. Kreisler lényeges jellemző tulajdonságai még a túlságosan felajzott fantázia és a környezeti hatásokkal szembeni túlérzékenység. Mint Hoffmann egyik kutatója, A. GLOOR írja: „Sein (Kreislers) Offensein gegen die Welt des Oben macht ihn derart empfindlich gegen die banale Wirklichkeit, dass er von ihr ständig verwundet wird. In seiner Existenz liegt schon eine tüchtige Portion von jener überfeinerten Dekadenz des hochgezüchteten Künstlers, wie man sie in der Dichtung Thomas Manns immer wieder antrifft.” [7]

Kreisler maga is érzi lelki kiegyensúlyozatlanságát, a testi vágyak elhatalmasodásának lehetőségét, ezért tartja Ettlingert második énjének, akiben negatív tulajdonságait látja testet öltetni. Hasonmását, akit önmagával és Ettlingerrel is azonosít, először a víz tükreben pillantja meg. A tükörkép, az árnyék, az arckép és a szobor a Doppelgänger-motívum legfontosabb szimbólumai. A tükörkép az ember optikai-fizikai hasonmása, ugyanakkor a Doppelgänger mintegy az önmegismerés tükreét tartja az ember elé, az adott személy pszichikai tükörképét adja. Azáltal azonban, hogy saját hibáit, valóságos és ideális énje közötti különbséget felismerte, félelem keríti hatalmába a kettéhasadt tudatú embert. Kreisler ezt a félelmet Abraham Liscov és saját művészete erejével egyelőre legyőzi. Kérdéses azonban, ha Júlia a gyengeelméjű Ignaz herceggel tervezett házassága megvalósul, szerelmének elvesztése nem kergeti-e az örületbe. Erre nézve csak találgathatunk, hiszen semmiféle támpont nem maradt fenn arról, hogyan akarta Hoffmann a felvetett problémákat a regény tervezett harmadik kötetében megoldani.

Érdekes, hogy egyes romantikus írók, pl. Novalis a zseni és örült fogalma közé mintegy egyenlőségelet tesznek. Az örület isteni igazságok kinyilatkoztatójának, a hétköznapi ember számára ismeretlen összefüggések ismerőjének tartották. [8] Bár Hoffmannban is él a tisztelet a mélyebb igazságokat látó előtt, de borzad is a természetellenes állapottól, az emberi tudat felbomlásától. Míg korai műveiben a hősök az ellentmondásokkal nem tudnak megbirkózni, és a mesehősöket kivéve egy sem kerül el az örületet, addig késői műveiben az elmezavar inkább már csak mint fenyegető lehetőség marad meg.

Igen tanulságos a Serapion remetéről szóló történet, akit Hoffmann barátaival irodalmi példaképpé választ, mert életszerűen adta elő azt a tévhitet, amelyben élt, hitt abban, amiről mesélt, látta azt, amit láttatni akart, és ezeket a tulajdonságokat Hoffmann és baráti köre az igazi költővel szemben alapvető követelményként támasztja. Serapion örülségéről, amelytől a megbecsülés mellett is borzadnak, így szól Lothar, akiben állítólag Fouqué alakját mintázta meg Hoffmann: „Armer Serapion, worin bestand dein Wahnsinn anders, als dass irgeindein feindlicher Stern dir die Erkenntnis der Duplizität geraubt hatte, von der eigentlich allein unser irdisches Sein bedingt ist. Es gibt eine innere Welt und geistige Kraft, sie in voller Klarheit, in dem vollendeten Glanze des regesten Lebens zu schauen, aber es ist unser irdisches Erbteil, dass eben die Aussenwelt, in der wir eingeschachtet, als der Hebel wirkt, der jene Kraft in Bewegung setzt.” (V. 94.) Serapion éppen e külvilágot nem látta, csak belső világának élt. A művésznek az örülettel szemben a valóság talajáról nem szabad elszakadnia, hiszen éppen a valóság az, ami a meglátott összefüggések, a belső élmények ábrázolására készíti. A művésznek is otthonosnak kell lenni a tudatalatti szféráiban, transzcendentális élmények birtokába juthat, de nem válhat ezeknek az élményeknek rabjává, hanem józanul, fölényesen kell megjelenítenie azokat művészetében.

Az örült alakjának ábrázolása igen gyakori a romantikus irodalomban, különösen E. T. A. Hoffmann-nál. [9] A Doppelgänger gyakori megjelenése összefügg Hoffmann dualisztikus életszemléletével. Művészfürőit azért fenyegeti a tudathasadás

veszélye, mert kimondottan érzelmi beállítottságú emberek, akik magukra maradnak a racionálisan gondolkodó filiszterek világában. A hasonmás megjelenése pedig éppen az ember magányos pillanataiban szokott megtörténni. Ezenkívül a valóság és ideál állandó kettőssége belső feszültséget hoz létre e figurákban, amelyet csak az irónia és a művészetbe vetett rendíthetetlen hitük győzhet le.

Bár a szerelem is állandó küzdelmet jelent Kreislernek saját énjével szemben, mégsem választja a teljes lemondás, a kolostorba vonulás lehetőségét. Felismeri ugyanis, hogy az aszkézisba vonulás művészetére rombolóan hatna; nem menekülhet, nem térhet ki problémái elől. Abraham Liscov, atyai barátja és segítőtársa is ezen a véleményen van. Végig kell vívnia a harcot szerelméért akár elbukik, akár győz.

Egész röviden Hoffmann nőalakjairól kell még szólnunk. Meglepő, hogy a pozitív nőalakok mennyire sápadtak, vértelenek a művész-hőshöz viszonyítva. Feladatuk kizárólag az, hogy a művészt a szerelmen keresztül alkotásra inspirálják. Egészen fiatal lányok, engedelmesség, lelki tisztaság és szelidség jellemző tulajdonságaik. Érzelmeik határozottak meg cselekedeteiket, ezért természetesen, elfogulatlanul viselkednek. Központi élményük a szerelem, amelyben szinte egész lényük feloldódik és azonosulnak szerelmükkel. (Júlia azonosítja magát a dallal és ezen keresztül Kreislerrel.)

Az ideálisnak látott lányalakokkal szemben fellép egy ellentétes beállítottságú másik nőalak is. A „Lebensansichten des Katers Murr”-ban Júlia, Hedwiga és Kreisler képez háromszöget. („Der goldene Topf”-ban Anselmus, Serpentina és Veronika). Mindkét leány szerelemmel közeledik Kreisler felé, de szerelmük is különbözőképpen jut kifejezésre. Hedwiga Hoffmann legelőbb nőalakja. Hoffmann más lányalakjaitól nagyobb intelligenciája, tudatossága, szenvedélye, belső feszültsége különbözteti meg. Júlia és Hedwiga szinte azonos problémák elé kerülnek a regényben, így állandóan nyomon követhetjük, mennyire ellentétesen reagálnak egyes helyzetekben. A Kreislerrel való első találkozás pl. különbözőképpen hat a két leányra: Júlia nyugodtan, kiegyensúlyozottan fogadja a karmestert az előállott szokatlan helyzet ellenére, míg Hedwiga belső bizonytalansága a düh és büszkeség megnyilvánulásaiban, a szokott örültnek vélt férfitől való félelemben jut kifejezésre. Júlia és Kreisler közös zenei élménye, a nagy sikert arató szerelmi duett kiváltja féltékenységet. A fájdalomosan komoly darab után vidám előadását kéri. Lelkesül az egyik végletből a másikba történő „halálugrás”-ért („Todessprung”). J. WOLFF véleménye szerint „Hedwiga ist aber eine Kleislernatur, die nur der Ahnung des Unendlichen entbehrt” [10]. Disszonáns lénye vonzza és taszítja Kreislerl egyszerűre. Hektor herceg, akihez dinasztikai érdekekből feleségül kell mennie, ellenszenves számára, tánc közben sárkányszerű szörnyetegként jelenik meg előtte. Hektor iránti ellenszenve és Kreisler iránti szerelme, amelynek beteljesülés nélkül kell maradnia, az örület határára juttatják. A vágy és a valóság kettőssége okozza megbetegedését. Hasonló nőalakokkal Hoffmann más művében nem találkozunk, Hedwiga alakja egyben az eddigi hoffmanni nőideál meghaladása is.

E. T. A. Hoffmann lélekábrázolásmódja újat hozott a romantika irodalmába. Az emberi lélek mélyére hatolt, pszichológiai látásmód jellemezte. Az ideális valóság kettőssége és egymásra vonatkoztatása, a csodák valóságos környezetbe helyezése, az irónia alkalmazása többek között olyan fogások, amelyek hatással voltak az európai irodalmakra, így az orosz irodalomra is. Ezeket az ábrázolási módszereket a XIX. századi írók átvették és saját művészi céljaik érdekében felhasználták. Hoffmann hatása az orosz írók műveire határozottan érezhető, ennek megítélése azonban nem volt mindig egyértelmű. Voltak, akik tagadták nemcsak Hoffmann, de a nyugat-európai irodalom hatását is, pl. F. M. GOLOVCSENKO [11]. Ugyanakkor CSERNISEVSKIJ, BELINSZKIJ, SKLOVSKIJ és több mai szovjet szerző is elismerte e hatások meglétét.

A kérdés megítélésakor látnunk kell, hogy nem másolásról, utánzásról van szó, hanem a két társadalmi valóság hasonlósága okozza az irodalmi megfeleléseket. Hoffmann műveit a XIX. sz. huszas éveiben kezdték orosz fordításban megjelentetni, tehát irodalmi hatása durván a dekabrista felkelés utáni időkre tehető [12]. Az 1825 előtti orosz romantika optimistább, haladóbb, sokkal inkább társadalmi beállítottságú, mint a korabeli nyugat-európai romantika volt. Ennek magyarázata a konkrét történelmi-társadalmi viszonyok alakulásában keresendő. A francia forradalom bukása és a burzsoázia hatalomra jutása csalódáshoz vezetett a nyugat-európai országokban: a burzsoázia sem váltotta valóra a felvilágosodás haladó, emberközpontú eszméit. Mint GUKOVSZKIJ már idézett művében megállapítja, az orosz nemesi, haladó intelligencia a XVII. század kezdete óta érzékenyen követte a nyugat ideológiai-eszmei fejlődését, így nem volt idegen számára az európai romantika tragikus, válságot ki-fejező eszme- és érzésvilága. [13] Ugyanakkor orosz talajon a győzelmesen befejezett napóleoni háború és a nemzeti egység és büszkeség érzése logikusan a fennálló társadalmi rend reformok által történő megjavításának illuzórikus lehetőségét villantotta fel a szűkkörű és a tömegektől elszigetelt nemesi intelligencia előtt.

1825 után, amikor a társadalmi reformokért folytatott harc kudarcba fulladt, az orosz irodalomban is meghonosodott a byronizmus, a kiútatlanság, az elveszettség romantikus érzése. Ez csak átmeneti jelenség, hiszen hamarosan kialakult a kritikai realizmus irodalma.

Az irodalmi hatás kérdésében tehát alapvető társadalmi valóságban meglevő azonosságok, illetve eltérések vizsgálata, amelyek az irodalmi tükrözésben szükségszerűen vezetnek a hasonlóságok és különbségek meglétéhez. Ez okozhatta az orosz irodalomban az ún. hoffmannizmus kialakulását. Alapvető azonosságok a Hoffmann- és Gogol-művek között a hős (művész) és környezete közötti ellentmondás, amely esetleg a lelki egyensúly felbomlásához vezet, a hétköznapi létből való felemelkedés vágya, az ideál keresése, a fantasztikum valóságos környezetbe helyezése. Pogorelszkij és Odojevszkij, akit Belinszkij második Hoffmann-nak nevezett, írásaiban erősen érződik a Hoffmann-hatás: egy-egy szituációt átvettek valamely Hoffmann-műből, és önálló alkotássá fejlesztették. [14] Hoffmann témáit dolgozták fel orosz környezetbe áthelyezve. Az orosz irodalom élvonalában Gogolnál és Dosztojevskijnél mutatható ki Hoffmann-hatás, de náluk ez sokkal áttételesebben nyilvánul meg. Általában nem egy mű valamely jelenlétéből indulnak ki, hanem Hoffmann valamely típusa kel újra életre írásaikban, vagy ábrázolási módszereit veszik át.

Nézzük meg Gogol „Arckép” c. elbeszélését! A démoni erők egy kép formájában — amely a műben az ábrázolt férfi Doppelgängereként lép fel — betörnek a tehetséges, de szegény festő hétköznapijaiba. Az álmában látott, majd a képkeretben megtalált pénz felébreszti benne a gazdagság iránti vágyat. Divatos festővé válik, megrendelésre készíti sorozatban az arcképeket, de azok egyre sablonosabbá lesznek, tehetsége elkallódik a pénz utáni hajszában. Maga is felismeri, hogy gazdasága művészetét tönkretette, őrjöngve teszi tönkre a tehetséges művészek alkotásait, és rettenetes kínok között hal meg.

A művész alakjával, aki valamilyen okból elárulta művészetét, s emiatt téboly keríti hatalmába, többször találkozunk Hoffmann írásaiban. A magát Gluck-nak nevező zenész így beszél pl. szenvedései okáról: „Aber ich verriet Unheiligen das Heilige, und eine eiskalte Hand fasste in dies glühendes Herz! Es brach nicht; da wurde ich verdammt, zu wandeln unter den Unheiligen wie ein abgeschiedener Geist — gestaltlos.” (I. 32.) Művészi tehetségét Gogol hőse, Csartkov is elárulja, áruba bocsátja, ezért bűnhődnie kell:

«Как вспомнил он всю странную его историю, как вспомнил, что не-

которым образом, он, этот странный портрет, был причиной его превращения, что денежный клад, полученный им таким чудесным образом, родил в нём все суетные побуждения, погубившие его талант — почти бешенство готово было ворваться к нему в душу... Им овладела ужасная зависть, зависть до бешенства. Жельчь поступала у него на лице, когда он видел произведение, носившее печать таланта. Он скрежетал зубами и пожирал его взором василиска.»[16]

Az álom szerepe is hasonló, mint Hoffmann-nál: összefüggések megsejtését, a jövő képeinek előrevetítését tartalmazza.

A cselekmény másik szálát, amely a kép festőjének történetét dolgozza fel, csak az arckép köti az előzőhöz. Ez a rész adja az előtörténetet, itt ismerkedik meg az olvasó az ördögi kereskedővel, akit a kép ábrázol, és aki — éppúgy, mint a róla készült arckép — mindenkre romlást és bajt hozott, akivel kapcsolatba került. Szemének életszerűsége hasonló motívum, mint a kép életrekelése Hoffmann „Die Irrungen” c. elbeszélésében. Az „Elixiere des Teufels” festő -alakjával érezzük rokonnak e kép festőjét, hiszen mindketten művészetük által kerültek kapcsolatba a gonoszszal, és művészetük segítségével vezekeltek bűnükért.

Gogol e művére Hoffmann-on kívül Maturin „Melmoth the Wanderer” c. műve is hatott. A képpel kapcsolatban több párhuzamot figyelhetünk meg: az élő szem szerepe, a kép és az ábrázolt személyek kapcsolata, sikertelen lélektézési kísérlet stb. GORLIN szerint azonban e motívumok felhasználásának módja is Hoffmann hatására mutat. [15] „Die Motivübernahme aus „Melmoth” tut der Tatsache des Hoffmannschen Einflusses keinen Abbruch; im Gegenteil, ihre Verwendung im Sinne des deutschen Dichters weist dessen Einwirkung noch deutlicher nach.”

Hoffmann műveiben gyakran használt fogás, hogy a csodálatosnak, a hátborzongatónak a mű végén magyarázatát adja (pl. „Elixiere des Teufels” c. regényében). Az előtörténet nem a mű elején foglal helyet, hanem később — esetleg részletekben — szerez róla az olvasó (és a szereplő) tudomást. Gogol is ezt a módszert követi ebben az elbeszélésében, bár nála nem kapcsolódik olyan organikusan az előtörténet a cselekményhez, mint Hoffmann-nál, akinél vagy rokonságban van a hős az előtörténet szereplőivel, („Elixiere”), vagy hozzá közelálló személy („Der goldene Topf”), vagy maga a hős az előtörténet szereplője is („Der unheimliche Gast”).

A „Nyevszkij prospekt” c. elbeszélésben a hoffmanni romantikus művész-szerelm eszméjének átalakulását figyelhetjük meg. Ez az elbeszélés két szerelem történetét írja le, a kettő között mindössze a két férfi-alak ismeretsége, illetve egyszeri találkozása az összekötő kapocs. A Nyevszkij sugárúton találkoznak, és egy-egy számukra vonzó nő után sietnek. Kettőjük szerelme, illetve a szembeállítás — bár egészen halványan — a Kreisler-Murr párhuzamra emlékeztet. Piszkarev inkább művészi alkat, mint művész. Megtudjuk ugyan az elbeszélésből, hogy festő, de arra nem találunk utalást, hogy dolgozik-e valamin, illetve, hogy művészi tevékenysége hatással van-e élete más problémáira. Már ilyen értelemben is különbözik Hoffmann hőseitől. Leginkább Anselmus-ra hasonlít, éppolyan félénk, hűséges, ügyetlen a világ dolgainak intézésében, épp úgy vágyik valami szebbre, magasztosabbra.

Hoffmann művész-alakjai számára nem annyira szerelmük tárgya, mint maga a szerelmes állapot fontos. Gogol hőse viszont földi szerelemről álmodozik, bár tiszta, idealizált szerelem ez: feleségül akarja venni az utcalányt. Csak álmában látja a nőt olyan tisztának, amilyennek a valóságban látni szeretné. Hogy ezt a vágy-képet újra és újra láthassa, ópiumot szed. Hiába kérleli a nőt, nem válik meg eddigi életformájától. Piszkarevet öngyilkosságba kergeti a nő gyönyörű külseje és romlott belső világa közötti ellentét.

A szeretett nőalak Hoffmann műveiben általában polgári család leánya. Tiszta-lelkű, naiv lányok. Gogolnál kiélezettebb a helyzet: a polgárlány utcanővé alacsonyul, aki ettől az életformától a jólét miatt nem is kíván megszabadulni. Gogol első-sorban morális szempontból nézi a figurát, míg Hoffmann-nál a nőalakok az alkotásra való inspirálás elősegítői.

Pirogov szerelmi története az előző ironikus változata, ez is beteljesedés nélkül marad, de a főhadnagy lelki világára ez nincs negatív hatással. Csernisevskij az elbeszélés ezen részére utal, amikor a Hoffmann- illetve Tieck-hatás kérdéseit vizsgálja:

«Да ведь нужно было спорить, слышал ли Гоголь в 1835 году о Гофмане и Тиеке? О Гофмане — без сомнения, потому что в «Невском проспекте» сапожник, помогавший своему приятелю Шиллеру в совершении неучтывого поступка над поручиком Пироговым, называется Гофманом, и писатель Гофман был тогда несколько известен русской публике.[17]

Hoffmann figurája ironikusan felfogott e műben. Gogol ekkor már túljutott az erős Hoffmann-hatáson, és bár az nem múlt el nyomtalanul, továbbra is megfigyelhetünk Hoffmann-tól átvett motívumokat nála, de a romantikus korszak lezárult, kritikája Hoffmann műveivel szemben erősödött.

A művészalakok ábrázolása mellett már a „Pétervári elbeszélések”-ben megjelenik a kisember, a kishivatalnok tragikus sorsának ábrázolása, amely az ún. „natúrális iskola” központi témája lett.

Hoffmann műveiben még nem találkozunk a kisember típusával. A művész központi figuraként való megjelenését Hoffmann-nál Passage így indokolja: „Hoffmann wrote in an era when the aristocratic Prince-as-hero no longer interested the predominately bourgeois reading public but when the common-man-as-hero was not yet admissible. These artist-heroes of his are bourgeois, but they are extraordinary men, and into them Hoffmann poured his own genuine and experienced awareness of artistic values.” [18]

JEGYZETEK

[1] HOFFMANN, E. T. A., Lebensansichten des Katers Murr nebst fragmentarischer Biographie des Kapellmeisters Johannes Kreisler in zufälligen Makulaturblättern.

[2] MARIANNE STRADAL, Studien zur Motivgestaltung bei E. T. A. Hoffmann. Borna-Leipzig 1928. 18.

[3] E. T. A. Hoffmanns Werke in fünfzehn Teilen von Prof. Dr. GEORG ELLINGER, Berlin-Leipzig.

[4] „Hoffmans satirische Gestaltung spiegelt den Zerfall der feudalen Herrschaftsformen in Deutschland wider, der seit dem Reichsdeputationshauptschluss, der Auflösung der Heiligen Römischen Reichs Deutscher Nation, und dem Zusammenbruch Preussens offensichtlich geworden war; aus ihr spricht der Unglaube, dass die europäischen Fürstenhäuser nun, nachdem Napoleon geschlagen war, weiterregieren könnten wie früher, als wäre nichts geschehen.” — Erläuterungen zur klassischen deutschen Literatur. Romantik. Berlin. 1967. 486.

[5] KARIN LINDEMANN, Das verschlossene Ich und seine Gegenwelt. Erlangen-Nürnberg, 1964. 224.

[6] WALTER JOST, Von Ludwig Tieck zu E. T. A. Hoffmann. Darmstadt, 1969. 82.

[7] ARTHUR GLOOR, E. T. A. Hoffmann. Der Dichter der entwurzelten Geistigkeit. Zürich. 73.

[8] GOTTHILF HEINRICH VON SCHUBERT. Die Symbolik des Traumes. 1819.

[9] A német romantika irodalmában például L. TIECK: „Der blonde Eckbert”, A. VON CHAMISSO: „Peter Schlemihls wundersame Geschichte” c. művében, E. T. A. Hoffmann művei közül többek között az „Elixiere des Teufels”, „Das Fräulein von Scuderi”, „Ritter Gluck”, „Die Doppelgänger” c. művekben találkozunk az örült alakjával, ill. normalistól eltérő lelkiállapot ábrázolásával.

- [10] JOACHIM WOLFF, Der Idealisierungskomplex in den Werken E. T. A. Hoffmanns. Bern, 1965. 41. История русской литературы XIX-ого века. Москва, 1963. т. I. 474.
- [12] Charles E. Passage The Russian Hoffmannists c. könyvében így határozza meg a Hoffmann-hatás időpontját: „Hoffmann whose career began essentially about 1813 and stretched to 1822, became a writer of special interest to Russians between 1825 and 1830.” Mouton, 1963. 221.
- [13] Гуговский Т. А. Пушкин и русские романтики. Саратов, 1946. 6.
- [14] Többek között Pogorelskij; „Двойник, или мои вечера в Малороссии, с. művén „Die Serapionsbrüder”, „Лафётинская маковница с. művén a „Der goldene Topf” Одоевский „Ипровизатор с. művén a „Klein Zaches”, az „Opere del Cavaliere Giombatista Piranesi” с. művén a „Ritter Gluck” с. Hoffmann-mű motívumainak és jellegzetes alakjainak átvétele mutat-ható ki. (Vö. Charles E. Passage i. m.)
- [15] GORLIN, N. V., Gogol und E. Th. A. Hoffmann. Leipzig, 1933. 45.
- [16] Гоголь, Н. В. Избранные произведения, ОТИЗ, 1946. 235.
- [17] Чернышевский, Н. Г. Полное собрание сочинений. Москва, 1947. т. III. 115.
- Достоевский, Ф. М. Полное собрание сочинений в тридцати томах. Ленинград, 1972. т. I. 139.
- [18] CHARLES E. PASSAGE i. m. 229.

ИЗОБРАЖЕНИЕ ХУДОЖНИКА У Э. Т. А. ГОФМАНА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ПРОИЗВЕДЕНИЯ ГОГОЛЯ „ПРОТРЕТ” И „НЕВСКИЙ ПРОСПЕКТ”

Бароти Тиборнэ

Романтика — это направление, формировавшееся по историческим и общественным закономерностям. Она отрицает существующий общественный строй, но не может показать выход из него на почве действительности. Автор исследует один часто встречаемый тип, тип художника у одного из немецких представителей часто вызывающей споры эпохи, у Гофмана, на основе его романа „Житейские воззрения кота Мурра”.

Во второй части автор освещает те моменты, которые способствовали внедрению гофманских мотивов в русскую литературу. Затем автор выделяет из двух произведений Гоголя мотивы, взятые из творчества Гофмана и дальше развитые им. Он указывает, что литературное влияние означает не механическое заимствование, а преобразование и дальнейшее развитие мотивов и способов соответствующих художественным концепциям писателя.

E. T. A. HOFFMANN'S KÜNSTLERDARSTELLUNG UND IHRE AUSWIRKUNGEN AUF GOGOLS ERZÄHLUNGEN „DAS PORTRAET” UND „NEWSKIJ PROSPEKT”

von. M. Baróti

Die Romantik ist eine geschichtlich und gesellschaftlich notwendige Kunstrichtung, die die herrschende Gesellschaftsordnung bestreitet, aber daraus auf Grund der Wirklichkeit, den Ausweg zeigen kann. Die Autorin untersucht den am öftesten zurückkehrenden Typ, den Typ des Künstlers bei Hoffmann, bei einem der deutschen Repräsentanten dieser oft diskutierten Periode auf Grund seines Romans „Die Lebensansichten des Katers Murr”.

Im zweiten Teil der Abhandlung erläutert sie die Momente, die auf die Einbürgerung der hoffmannschen Motive in der russischen Literatur fördernd eingewirkt haben. Anschliessend daran weist sie solche Motive nach, die Gogol aus Hoffmanns Lebenswerk übernommen und weiterentwickelt hat. Sie zeigt darauf hin, dass der literarische Einfluss keine mechanistische Übernahme, sondern die Weiterbildung und die Umänderung der in die künstlerische Konzeption des Schriftstellers passenden Motive und Kunstgriffe bedeutet.

JUHÁSZ GYULA KÖLTŐI NYELVÉNEK GYAKORISÁGI SZÓJEGYZÉKE*

Szerkesztette: BENKŐ LÁSZLÓ

A gyakorisági szótár jelentősége, mind a gyakorlati életben, mind a tudományos kutatásban történő felhasználása ma már általánosan ismert. [1] Egyébként is szakmai tájékozottság vagy hosszas számítás nélkül, csupán a tapasztalat alapján is könnyen megállapítható, hogy minden nyelvben vannak szavak, amelyek rendkívül gyakoriak, és vannak olyanok, amelyeket csak nagyon ritkán vagy sohasem használunk.

Egy további, már szóstatisztikai kutatásokon alapuló tapasztalat az, hogy a nemzeti nyelvek hatalmas, milliónyi vagy ezt jóval meghaladó szókészletéből legfeljebb néhány ezer azoknak a szavaknak a száma, amelyek annyira gyakoriak, hogy a legtöbb, csaknem minden szövegben előfordulnak. (Ez a tény a nyelvoktatásban és nyelvtanulásban elsőrendű fontosságú.)

Am ennek a szabályszerűségnek a jelentősége nemcsak abban van, hogy megnövelheti a nyelvtanulás, illetőleg nyelvoktatás határfokát. A szavak gyakoriságának alakulása közvetlen kapcsolatban van a nyelvi struktúrával, tehát egy nyelv belső törvényeire, valószínűségi életére nézve is tanulságos.

Az egyéni szókincs statisztikai vizsgálatait — köztük a szókincs gyakorisági alakulása — elsősorban a stíluskutatás számára fontosak. [2] A szóstatisztikai megállapítások ugyanis egyrészt objektívek, másrészt számértékben fejezhetők ki, s így lehetővé válik különböző stílusok vagy legalábbis stílussajátságok egybevetése, az állandó és változó, valamint a közösségi és egyéni stílussajátságok megkülönböztetése. Ezért az egyéni szókincs szóstatisztikai vizsgálatának eredményeiből általános, az egész nyelvre érvényes következtetések is megállapíthatók.

Ilyen általános érvényű törvényeknek tekinthető tanulságok:

- a) A leggyakoribb szavak a formaszók (kötezőszó, névelő, névmás stb.).
- b) A gyakorisági mutató csökkenése arányában szaporodik azoknak a szavaknak a száma, amelyek azonos gyakoriságúak.
- c) Az egyéni szókincs szavainak (pontosan: szótípusainak) több, mint 50%-a hapax legomenon, vagyis csupán egyetlen egyszer előforduló szó. Ezzel szemben viszonylag igen csekély azoknak a szavaknak a száma, amelyek egy-egy korpusz (vizsgált szöveg) szóelőfordulásainak túlnyomó részét, mintegy 90%-át teszik ki. (Ez óriási előny a nyelvoktatás, illetőleg nyelvtanulás szempontjából). [3]

Egy szerzői (írói) korpusz alapján összeállított gyakorisági szójegyzék természetesen nem tükrözi pontosan az egész nemzeti nyelvre érvényes gyakorisági mutatót. De bizonyos szempontból konkrétabb, megbízhatóbb adatokat tartalmaz, és így tanulságosabb, hasznosabb lehet, mint egy nemzeti nyelv egész szókészletét tükröző gyakorisági szótár. Ez utóbbiban a szavak sorrendjének kialakítása igen nagy nehézségekbe ütközik, mindenkor csak viszonylagos lehet. Ezzel szemben az egy szerzői

* A 900 leggyakoribb szó nyers összeállításában Vizsolyi Ágnes, a Juhász Gyula-szótárral való egybevetésben Kocsis Jenőné segített. Munkájukat ezúton is köszönöm.

korpusz szavait feltáró gyakorisági szótár közvetlenül és reálisan tükrözi a vizsgált író szóhasználati (s az ebből megállapítható lexikai, grammatikai, stilisztikai stb.) sajátosságait.

Bármilyen objektív is azonban a statisztika és a gyakorisági mutató, a számok megbízhatósága mint mindenütt, itt is csak bizonyos korlátok között és csak bizonyos feltételek mellett érvényes. Ezért a legegyszerűbb gyakorisági szójegyzék összeállításához is tisztázni kell bizonyos elvi szempontokat.

A legalapvetőbb kérdés a korpusz, vagyis a feldolgozandó szöveg (szövegek) megállapítása, pontos körülhatárolása. A nemzeti nyelv egészére vonatkozó gyakorisági szótárak esetén ez — mint már előbb is jeleztem — csak igen nehezen és viszonylagosan oldható meg. [4] Az egyéni szókincset feldolgozó gyakorisági szójegyzék készítésében a korpusz kérdése lényegesen egyszerűbb. Itt a korpusz pontosan meghatározható, s a maga szűkebb-tágabb keretei között egységes és teljes. Egységes elsősorban abban, hogy egyetlen személy egyéni nyelvhasználatát tükrözi. Műfajilag is lehet egységes akkor, ha ilyen szempontból is meghatározott. (Ilyen a Juhász Gyula költői nyelvét feldolgozó alábbi szójegyzék.) Teljes pedig azért, mert a kiválasztott korpusz zárt egység (egy írói, költői életmű), tehát nem áll fenn az a veszély, hogy kimaradnak belőle bizonyos lényeges szavak.

Az alább következő gyakorisági szójegyzék is teljes és egységes. Teljes azért, mert Juhász Gyula költői nyelvének valamennyi szavát tartalmazza. Ez a gyakorisági szójegyzék a Juhász Gyula-szótár címszavait dolgozza fel a gyakorisági mutató szerint. Mind a Juhász Gyula-szótárnak, mind a hozzá tartozó gyakorisági szójegyzéknek Juhász Gyula költői nyelve a korpusza. (Pontosan a Juhász Gyula összes műveinek kritikai kiadásában közzétett 1373 vers szóanyaga.) [6]

A lexikográfiának örökös problémája a szótári egység megállapítása. Ennek buktatóit a gyakorisági szójegyzék összeállításában sem lehet kikerülni. A szótár legegyszerűbb, legtermészetesebb egysége a szó. [7] A szó, illetőleg szóhatár megállapítása — főleg az újabban alkalmazott gépi feldolgozásokban — formális elven nyugszik: szó egy vagy több betű, amelyet térköz előz meg és követ. [8]

Ezt a mechanikus eljárást kétségkívül minden szöveggel kapcsolatban lehet alkalmazni. Ámde mi a helyzet akkor, ha azok a szerzők, akiknek műveit e formális elv szerint indexeljük, különböző szempontokat követnek a betűközök alkalmazásában, vagyis nem következetesek a szóhatárok megjelölésében? Ilyen eset Juhász Gyula költői nyelvén is bőven található. Nemegyszer előfordul például az *aki* névmási kötőszónak régies *a ki* írásmódja. (Mellékes itt, hogy ez az írásmód valamilyen költői szándék, pongyolaság vagy nyomdahiba következménye-e.) Ennek következtében a formális gyakorisági számozás torzítaná a valóságot. Az olyan magas frekvenciájú formaszóknál, mint amilyen az *aki* névmás, még elhanyagolható az ilyen torzulás. [9] De már egy olyan sajátosság, mint amilyen az igekötő különírása (elkülönülése az igétől) aligha lehet közömbös a gyakorisági mutató tekintetében. A szóhatár mechanikus alkalmazási elvével teljesen hamisan ábrázolnánk egyes igék igekötős vagy igekötő nélküli előfordulásait (pedig a kétféle használat szemantikailag sem mindig közömbös). Nyilvánvaló tehát, hogy a hitelességre, realitásra törekvés megköveteli a szóhatárok pontosabb, árnyaltabb megjelölését. [10]

A Juhász Gyula-szótárban és ennek megfelelően a gyakorisági szójegyzékben is egy címszó alá kerülnek az igekötős igék összes előfordulásai függetlenül attól, hogy az igekötő együtt marad vagy elválik az igétől. (Tehát a *bemegy*, *megy be*, *be fog menni* stb. alakok egyaránt a *bemegy* címszóhoz kerülnek.) A címszó gyakorisági mutatója a címszó valamennyi előfordulására vonatkozik.

Átmeneti bizonytalanságok, ingadozások azonban itt is, másutt is adódnak.

Az ilyenféle szerkezetekben, mint „vadludak húztak át az égen” az *át* egyaránt lehet igekötő vagy névutó. Az ilyen előfordulásokat a valószínűbb (gyakoribb) felhasználás szerint sorolja be a Juhász Gyula-szótár (a másik címszónál utalással). A gyakorisági mutató megállapításában is ez a szempont érvényesült.

A Juhász Gyula-szótár címszójegyzékének a gyakorisági mutató szerinti feldolgozása során más problematikus kérdésekkel is szembe kellett nézni.

Ilyen az utaló címszók előfordulása, illetőleg besorolása.

A Juhász Gyula-szótárban az utaló címszók rendszerének kialakítását elsősorban az alakváltozatok besorolása tette szükségessé. Ezek az alakváltozatok különféle természetűek (hangtaniak, nyelvtaniak, helyesírásiak stb.). [11]

Vegyük a hangtani alakváltozatokat. A Juhász Gyula-szótárban különböző elméleti megokolással és nem utolsósorban a terjedelmi kötöttségek kényszerítő hatására egyazon címszó alá kerültek a Juhász Gyulánál gyakori *e*-ző, *ő*-ző alakpárok (*csend*~*csönd*, *gyenge*~*gyönge*; *fel*~*föl*- igekötős szók stb.). Szócikket csak a gyakoribb (rendszerint *ő*-ző) alakváltozat kapott. Az alakpár másik tagja utaló címszó lett. Mármost a programozás, vagyis mechanikus besorolás szerint minden utaló címszó a hapaxok közé kerülne (hiszen mellette nincs feltüntetve gyakorisági indexszám). Ez azonban a valóság meghamisítása volna. Tehát a gyakorisági indexbe nem kerülhettek be az utaló címszók. Legalábbis azok nem, amelyek mint hangtani alakpárok a Juhász Gyula-szótárban kiegészítő címszóként fordulnak elő, és nem hapaxok. [12]

A gyakorisági szójegyzékben ezek az alakpárok rendszerint egymástól eltávolodva, külön-külön szóként jelennek meg. Például *csönd*: 145, *csend*: 34.

Az előbb tárgyalt eljárás mód nem alkalmazható minden utaló címszónál. A helyesírási alakváltozatok közül utaló címszó a Juhász Gyula-szótárban az olyan (írás szerinti) változat, amely az ábécérend szerint elkülönül a másik (szokottabb) alakváltozattól (*Afrodite*~*Aphrodité*, *Cézár*~*Caesar* stb.). Semmilyen más (szemantikai, grammatikai, stilisztikai stb.) szempont sem indokolná azonban az ilyen alakváltozatok külön szónak nyilvánítását. A gyakorisági szempont sem. Ezért az ilyen helyesírási alakváltozatok a gyakorisági szójegyzékben csak egy helyen egy szóként szerepelnek.

Differenciáltabb minősítést kívánnak az egyéb különböző alakváltozatok.

Ha az alakpárok fonematikus felépítése azonos, csupán egy fonéma (rendszerint magánhangzó) időtartambeli váltakozásáról van szó, és ez a különbség nem jár együtt sem szemantikailag, sem grammatikailag vagy stilisztikailag eltérést okozó sajátságokkal, akkor a két alakváltozat egy szóként egy frekvenciamutatóval kerül be a szójegyzékbe: *varjú*~*varju*, *tűnő*~*tünő* *ujjongó*~*ujongó* stb. Az ilyen változatok meglete esetleg indokolható vagy magyarázható költői tudatossággal (pl. ritmus- vagy rímkényszerrel), de lehet, hogy csupán szerzői vagy nyomdai gondatlanság következménye.

Ha azonban már nem csupán időtartambeli (és helyesírási gondatlanságnak is minősíthető) eltérésekről van szó, hanem fonetikai sajátságok (képzésbeli mozzanatok) hozzák létre az alakváltozatokat, akkor mind a két (vagy több) alakváltozat bekerül a szójegyzékbe a saját külön frekvenciamutatójának megfelelő helyre. Ilyenek főleg az *ad*~*ád*, *vesz*~*vész*-féle szópárok.

Ritkán előforduló idegen szókra, tulajdonnevekre nézve azonban már túlzott és fölösleges volna az ilyen szétbontás, hiszen itt legtöbbször kiejtésbeli vagy írásbeli bizonytalanság, esetleg ritmikai kötöttség hozza létre az eltérést. De ez nem indokolja a két külön szóként való minősítést. Az ilyen szempontok tehát közelebb állnak az

előbbi bekezdésben tárgyalt csoporthoz. Maga az előfordulás is szórványos (*Bizanc~Bizánc, Venusz~Vénusz*. NB! *Balassa~Balassi* két külön szó).

Az eddigiekben nem foglalkoztam a homonimák kérdésével. A Dante-gyakorisági szótár szerkesztőjétől eltérően a homonimákat ma már elkülönítik a gyakorisági szójegyzékek. Kérdéses csupán az olyan határesetek besorolása lehetne, mint amilyen a *vesz* ('fog, vásárol'), és *vesz* ('pusztul') vagy a *szél* ('légmozgás') és *szél* ('szegély'); vagy még inkább *volna*: 1. A *van* ige feltételes módja. 2. Múlt idejű módjel.

Felfogásom szerint minden szótár annál realisabb és annál könnyebben, jobban használható, minél részletesebb minél szétbontottabb. [13] Ez az elv fokozottan érvényes az egyéni szótárakra, amelyekben az egyes szótári egységek stílussajátságainak is ki kell domborodniuk. Ezért a bizonytalan esetekben mindig a szétbontáshoz folyamodtam a Juhász Gyula gyakorisági szójegyzék összeállításában.

Az eddig megjelölt szempontok alapján nem lehet kétség abban, hogy a morfológiai, grammatikai alakváltozatok külön-külön szóként kerülnek be a szójegyzékbe, például *törött~tört, vérzik~vérez, volna~vón, odalent~odalenn, elérhetetlen~elérhetlen, ám~ámmal, benneteket~bennetek*.

Vannak azonban olyan grammatikai alakváltozatok is, amelyek nem bonthatók szét teljes pontossággal. Ilyen egyes igék izes, illetőleg iktelen változata: *áldozik~áldoz*. Egyes toldalékos alakokból (pl. *áldozunk, áldozá*) nem lehet pontosan visszakövetkeztetni a szó alapalakjára. Ilyenkor a Juhász Gyula-szótár is, a gyakorisági szótár is csupán jelzi a kettős alakváltozatot, a frekvenciamutató azonban az együttes alakváltozatokra, illetőleg előfordulásokra vonatkozik. Például *áldoz/ik*: 19.

Mint hogy az alábbi gyakorisági szójegyzék a Juhász Gyula-szótár címszavain alapul, ennek a szótárnak (közvetve pedig az ÉrtSz.-nak) rendszeréhez igazodik. Ez azt jelenti, hogy a ragozott alakok a gyakorisági szójegyzékben sem szerepelnek külön címszóként. A szótári alapalak (névszóknál az ún. ragtalan alanyeset, igéknél a jelen idejű, kijelentő módú, egyes szám harmadik személyű alak) van megjelölve a szójegyzékben. A mellette álló gyakorisági mutató a címszónak mint szótípusnak a gyakoriságát jelzi, vagyis az alapalaknak és a ragos alakoknak együttes előfordulási számát mutatja. Az ettől az alapelvtől eltérő eseteket (vagyis azokat a szóalakokat, amelyeket a magyar szótárírási gyakorlat, elsősorban az ÉrtSz. külön címszónak tüntet fel) a szójegyzék is külön sorolja be. Például a *van* mellett a *volt*, *volna*: az ő mellett a *neki*, a *maga* visszaható névmás mellett az *ön* megszólító névmás.

A gyakorisági szótár mint statisztikai adattár természetesen nem nyújthat olyan sokrétű tájékoztatást, mint más jellegű, minősítő, értelmező stb. szótárak. Az informálásnak azonban különböző fokozatai érvényesülhetnek a gyakorisági szótár korlátozott lehetőségein belül is. Ez az információ-többlet többféleképpen is megmutatkozhat. Így elsősorban a globális számok szétbontásában. A szétbontás legkézenfekvőbb esete a több szófajú szavak megkülönböztetése. Például *szép*: 563 (mn: 509, fn: 54). [14] De ritkább esetekben is: *én*: 974 (ebből *engem*: 89).

* * *

Lehet-e valamilyen általános érvényű vagy sajátosan Juhász Gyulára jellemző következtetést levonni a gyakorisági szójegyzékből?

A számok önmagukban vajmi keveset árulnak el. Amit belőlük megtudunk, az is inkább csak játékos kuriozum értékű. A tudományos vagy gyakorlati felhasználás szempontjából csak több szótár azonos jellegű és értékű adatai nyújthatnak megbízható anyagot.

Azokat a már ismert törvényszerűségeket, amelyekre utaltam, Juhász Gyula gyakorisági szójegyzékének adatai is megerősítik.

A magyar nyelv (remélhetőleg hamarosan napvilágot látó) gyakorisági szótárában az első két helyezést az *a*, az névelőtől egyetlen más szó sem hódíthatja el. A Juhász Gyula-i szóhasználatától merőben eltérő korpusz alapján készült NEMES ZOLTÁN-féle szójegyzékben is magasan kiemelkedő számokkal áll az élen a határozott névelő alakpárja. (Hogy közülük az *a* első, az *az* második, világosan következik a mássalhangzós és magánhangzós kezdetű szavak arányából. Erről az ÉrtSz. táblázatos kimutatásai is könnyen meggyőznek.)

Az élen járó további szók sorrendjében előfordulhatnak kisebb-nagyobb eltérések, de az *és*, *s*, *nem*, *mint*, *én*, *egy*, *de*, *mely*, *hogy* stb. formaszók előkelő helyezéséhez nem férhet kétség. A tartalmas jelentésű szók felbukkanása és sorrendje annál bizonytalanabb.

Ha a Juhász Gyula-i szójegyzék mennyiségi mutatóit más költői szókincsek hasonló adataival vetjük össze, megkockáztathatunk néhány olyan megállapítást, amelyek a szókincs mennyiségi alakulására, a költői szóhasználatra, illetőleg stílusra általában és költőnkre sajátosan jellemzők.

Íme néhány adat más költői művek szókincsének frekvenciamutatóiról: [15]

Dante (Div. Comm.)	100 066 szóelőfordulás,	12 986 szótípus
Cervantes	1 057 114 szóelőfordulás,	12 372 szótípus
Goethe	kb. 3 000 000 szóelőfordulás,	kb. 90 000 szótípus
Petőfi	kb. 300 000 szóelőfordulás,	kb. 20 000 szótípus
Ibsen	kb. 360 000 szóelőfordulás,	kb. 27 000 szótípus
Juhász Gy.	kb. 150 000 szóelőfordulás,	11 606 szótípus

A szótípusok gyakorisági mutatója (szóelőfordulás/szótípus) kereken a következő számokat adja:

Dante	8
Cervantes	12
Juhász	13
Ibsen	13
Petőfi	15
Goethe	33

Van-e összefüggés a szöveg terjedelme (tehát a szóelőfordulások összessége) és a szótípusok száma között? Bizonyára van, de ez aligha fejezhető ki egyetlen képletben (és semmi esetre sem azonosítható az egyszerű hányadossal), hiszen a szótípusok számának alakulását kétségkívül befolyásolja a tematika, a költő egyénisége, szűkebb-tágabb környezete (társadalma), műfaj és még sok egyéb körülmény. Ha átpillantjuk az előbb felsorolt mutatókat s bennük Goethe meglepő „lemaradását”, elsősorban a tematikai szóródásra mint jelentősen befolyásoló tényezőre gondolhatunk. Ha lehet ilyen vonatkozású sorrendet (de semmiképpen sem értékrendet) felállítani, akkor Juhász Gyula a középmezőnyben kap helyet. [16]

Azt már láttuk, hogy a leggyakoribb szók formaszók, s a tartalmas „mots pleins”-ek ezeknél csak jóval hátrább jelentkeznek a gyakoriság szerinti sorban. Alighanem általános törvény, hogy a költői nyelvben a főnevek foglalják el az első helyeket. Ezek a gyakoriságban élenjáró főnevek az egyes költőknél igen különböznek, valamint nagy az eltérés a leggyakoribb tartalmas jelentésű szók frekvenciamutatói közt is.

Mindez óvatosságra int, arra figyelmeztet, hogy a statisztikai jellegű nyelvi-stiliztikai vizsgálatok — s közéjük sorolom a költői gyakorisági szójegyzékeket is — megannyi fontos segítő társai a nyelv és stílus kutatójának, fontos irányítói, útjelzői a reális talajon maradásnak; megóvnak a szubjektív beleélés sugalmazta könnyelműen csapongó elméletektől és állításoktól. (NB! Az egyéni intuíciót mint indító, lendítő erőt legkevésbé sem becslöm le, sőt szükségesnek tartom.) Ámde tisztán kell látnunk

azt is, hogy a mennyiségi adatok — ha még oly gondos vagy körmönfontan bonyolult számításokkal alkalmazzuk is őket — mindenkor csak támaszai, viszonyító, összehasonlító alapot nyújtó segédeszközei a kutatásnak. A nyelv, a stílus — akár a rendszer, akár a használat oldaláról nézzük őket — sokkal bonyolultabb és sokkal több sajátos összetevőt rejt magában, semhogy titkos zárú ajtai pusztán statisztikai adatokkal és számításokkal megnyithatók volnának. [17]

JEGYZETEK

[1] Kitűnő összefoglalást nyújt a gyakorisági szótár lényegéről, felhasználási lehetőségeiről stb. JOZEF MISTRÍK, *Frekvencia slov v slovenčine*. Bratislava 1969. (Ism. Nyr. 95/1971/: 484—92.) Hasonlóan gazdag tájékoztatót tartalmaz M. ALINEI, *La lista di frequenza della Divina Commedia*. Utrecht é. n. (1965) terjedelmes bevezetője.

[2] Vö. P. GUIRAUD alapvető, iskolát teremtő munkáját: *Les caractères statistiques du vocabulaire*. 1954. (Ism. SOLTÉSZ KATALIN: Ált. nyelv. tanulm. 1:263—72); Figyelemre méltó ZSILKA TIBOR, *A költői nyelv statisztikai vizsgálatáról*. (A m. nyelv története és rendszere c. kötetben, Bp. 1967.). Tárgyánál fogva szorosabban is ide tartozik SZENDE TAMÁS, *Szóstatistikai vizsgálatok Tóth Árpád, Juhász Gyula és Szabó Lőrinc költeményei alapján c. dolgozata*. Nyr. 92/1968/: 287—300. stb.

[3] Részletesen tárgyalja ezeket az általános érvényű sajátságokat ALINEI i. m.

[4] Vö. MISTRÍK i. m.; ugyanígy KELEMEN JÓZSEF a m. gyakorisági szótárral kapcsolatos tervezetében (Kézirat 1972.)

[5] BENKŐ LÁSZLÓ, *Juhász Gyula költői nyelvének szótára*. Bp. 1972.

[6] *Juhász Gyula összes művei*. Versek 1—3. (Sajtó alá rendezte ILIA M. és PÉTER L.) Bp. 1963.

[7] Vö. BENKŐ LÁSZLÓ, *A stilisztikai minősítés realitása*. (A m. nyelv története és rendszere) Bp. 1967. 416.

[8] Így ALINEI i. m. 140; KELEMEN i. m.

[9] Az *aki* 249 előfordulása közt 4 *a ki* szerepel.

[10] Az igékötös igékkel kapcsolatban ezt a különbséget figyelembe veszi KELEMEN idézett tervezete is.

[11] Vö. *A Juhász Gyula-szótár szerkesztési forgatókönyvét*. (Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 1967/1: 18.)

[12] Vö. BENKŐ LÁSZLÓ, *Az írói szótár címszavai*. Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 1971/1: 121.

[13] Érdemes itt arra a kétféle felfogásra utalni, amelyek közül az egyik a fogalomkörök szerinti csoportosítást, a másik az ábécérendet részesíti előnyben. Vö. O. NAGY GÁBOR, *Über das Synonymwörterbuch des Ungarischen*. Acta Ling. Acad. Scientiarum Hung. 22/1972/: 173.

[14] A szófajnak a feltüntetése a homonimáknál is szükséges vagy legalábbis kívánatos.

[15] Vö. ALINEI i. m. (Dante); CARLOS FERNÁNDEZ GÓMEZ, *Vocabulario de Cervantes*. Madrid 1952. 1102; RAGNVALD IVERSEN, *Ibsen-Ordbok*. Oslo 1958; a Goethe-, ill. Petőfi-szótár szerkesztőségének szíves közlése.

[16] GUIRAUD is hangsúlyozza, hogy a szógazdagság (dispersion) mutatójával nem lehet mérni egy költői mű értékét. (I. m.)

[17] Ezt a fenntartást azokkal a gondos megalapozott vizsgálatokkal szemben is érvényesnek és szükségesnek tartom, amelyeket P. Guiraud vagy nyomában Zsilka Tibor, Szende Tamás stb. végeztek, ill. végeznek.

RÖVIDÍTÉSEK:

fn	főnév	Msz	mondatszó
hsz	határozószó	ne	névelő
i	ige	névm	névmás
ik	igékötő	nu	névutó
isz	indulatszó	szem	személy,
ksz	kötőszó		személyes
mn	melléknév	szn	számnév
módj	módjel	szemnév	személynév

SZÓJEGYZÉK

a (ne)	kb. 11 100	fény	296
az (ne)	kb. 3900	boldog	291 (mn 287, fn 4)
és	3370	vágy	275
s	1946	rá	274
nem	1161	oly (hsz)	269
mint (ksz)	987	föld	267
én	974 (~ 885, <i>engem</i> 89)	lát	262
egy (ne)	947	neki (nekem, neked,	
már	813	nekünk, nektek,	
de (ksz)	741	nekik)	259
mely	734	mert	257
ez	689	míg	253 (~ 84, <i>mig</i> 169)
hogy (ksz)	689	aki	249 (~ 245, <i>a ki</i> 4)
ég (fn)	649	szerелеm	249
élet	619	ügy	247 (~ 144, <i>ugy</i> 103)
ki	608	mikor	245 (hsz 9, ksz 236)
szív (fn)	597 (~ 59, <i>sziv</i> 538)	mind	238 (névm 202, hsz 36)
is	583	szent	238 (mn 222, fn 16)
nagy	582 (mn 562, h, sz 8 fn 12)	messze	236 (hsz 141, mn 95)
van (vagyok, vagy,		szeret	232
vagyunk, -tok,		táj	232
vannak)	582	tud	232
ő	577	ember	231
ó (isz)	569	száll	223
szép	563 (mn 509, fn 54)	bánat	219
volt	531	dalol	217
még	524	virág	216
mi	522 (szem 126, kérdő	víg	214 (~ 133, <i>vig</i> 81)
	396)	jó	213 (mn 194, fn 19)
csak	516 (hsz 360, ksz 156)	halál	212
magyar	504 (fn 169, mn 335)	majd	212
te (téged, tégedet)	489	tavas	211
minden	481 (névm 474, fn 7)	remény	203
e (ez)	471	jön	187
ha	462 (hsz 1, ksz 461)	maga (visszaható)	183 (névm 158, hsz 13,
bús	429 (~ 361, <i>bus</i> 68)		fn 12)
dal	429	néma	180 (mn 179, fn 1)
lélek	424	isten	174 (~ 29, <i>Isten</i> 145)
vár (i)	421	érez	173
világ	418	szegény	173 (mn 152, fn 21)
mély	406 (mn 307, fn 99)	csöndes	171
nap	399	ott	169
örök	394 (mn 375, fn 11,	árva	167 (mn 149, fn 18)
	ksz 8)	ragyog	167
itt	392	ég (i)	166
lesz	389	szelid	166 (~ 24, <i>szelid</i> 142)
új	385 (~ 204, <i>uj</i> 181,	arany	164
	mn 383, fn 2)	fehér	161 (mn 159, fn 2)
ma	367 (ksz 357, fn 10)	mindig	159
néz	361	rózsa	158
most	358	kis	157
hol	341 (hsz 81, ksz 260)	áll (i)	155
sír (fn)	336 (~ 108, <i>sir</i> 228)	emlék	154
régi	334 (mn 333, fn 1)	sok	151
szem	333	öröm	150
megy	331	vér	148
él (i)	329	vele	147
álom	316	csönd	145
csillag	299	út	145 (~ 119, <i>ut</i> 26)
éj	296	jár	144
		őszi	143

szomorú	143	(~ 71, <i>szomorú</i> 72, mn 140, fn 3)	fáj	112	
mond	142		ifjú	111	(~ 62, <i>ifju</i> 49; mn 90, fn 21)
nincs	142		marad	111	
ősz	142		szél (ventus)	111	
benne (-m, -d stb.)	141		szőke	111	
nép	141		úr	111	(~ 95, <i>ur</i> 16)
ne	139		keres	110	
év	138		ajak	109	
távol	138	(hsz 28, mn 73, fn 37)	ifjúság	109	(~ 42, <i>ifjuság</i> 67)
árny	137		más	109	
költő	137		bár	108	(ksz 104, hsz 4)
vén	137	(mn 130, fn 7)	mégis	108	(ksz 81, hsz 27)
néha	136		béke	107	
e (hsz)	135		hold	107	
zene	135		fájó	106	
egy (szn)	134		fej	106	
köd	134		fiatal	105	(mn 102, fn 3)
néki (nékem, néked, néktek, nékik)	134		kék	105	(mn 94, fn 11)
szó	134		tűz (fn)	105	(~ 99, <i>tűz</i> 6)
végtelen	134	(mn 75, fn 59)	éjszaka	103	(fn 98, hsz 5)
öreg	132	(mn 114, fn 18)	jövő	100	(mn 8, fn 92)
gondol	131		vég	99	
ti (titeket)	129		csók	99	
legyen	127		víg	99	
zeng	127		alatt	97	
sors	126		egyszer	97	(szn 15, hsz 82)
tenger	126		magány	97	
vers	126		énekel	96	
este	124	(hsz 17, fn 107)	fog (i)	96	
sötét	124	(mn 111, fn 13)	mező	95	
arc	122		por	95	
kell	122		mámor	94	
gyász	121		gyermek	93	
ad	120		közt	93	
édes	120	(mn 119, fn 1)	név	93	
soha	120		szabad	92	(mn 91, fn 1)
temető	120	(mn 1, fn 119)	Tisza	92	
az (névm) (-t, -zal, abban stb., -ok, -okat stb.)	119		vagy (ksz)	92	
ének	119		valami	92	
fekete	119	(mn 113, fn 6)	kert	91	
hiába	119		mosolyog	91	
hull	119		szűz	91	(~ 45, <i>szűz</i> 46; mn 72, fn 19)
meghal	119		beteg	90	(mn 78, fn 12)
bor	118		földi	90	(mn 89, fn 1)
idegen	118	(mn 87, fn 31)	semmi	90	(névm 61, fn 29)
múlt	118	(~ 51, <i>múlt</i> 67; mn 7, fn 111)	magányos	89	
száz	118		alszik	88	
fáradt	115		felett	88	
halott	114	(mn 56, fn 58)	hallgat	88	
idő	114		asszony	87	
így	114	(~ 53, <i>így</i> 61)	fa	87	
kéz	113		felé (hsz)	87	
könny	113	(~ 112, <i>köny</i> 1)	nyár	87	
szól	113		hang	86	
szürke	113	(mn 112, fn 1)	halk	85	
büszke	112		hít	85	
			áldott	84	
			hozzá	84	
			nóta	84	
			tiszta	84	

túl	84	(~ 58, <i>tul</i> 26; hsz 7, mn 77)	csoda	64
újra	84	~ 47, <i>ujra</i> 37; hsz 36, ik-szerű 48)	dicsőség	64
víz	84	(~ 71, <i>viz</i> 13)	drága	63 (mn 61, fn 2)
mily	83		erdő	63
ül	83		hisz	63 (ksz 62, hsz 1)
akar	82		szépség	63
két	82		alkony	62
tán	82		amely	62 (~ 59, <i>a mely</i> 3)
tovább	82		felhő	62
túl	82	(~ 56, <i>tul</i> 26; hsz 7, nu 75)	hoz	62
Anna	81		megáll	62
haza (fn)	81		ösi	62
lassan	80		többé	62
fölötte	79		akkor	61
piros	79	(mn 78, fn 1)	homlok	61
anya	78		könyv	61
holt	77	(mn 56, fn 21)	rajta	61 (hsz 59, fn 2)
kedves	77	(mn 61, fn 16)	remeg	61
talán	77		utolsó	61 (mn 56, fn 5)
derűs	76	(~ 31, <i>derüs</i> 45)	gyönyör	60
harc	76		tőle	60
reá	76		ablak	59
szín	76	(~ 22, <i>szin</i> 54)	borús	59 (~ 26, <i>borus</i> 33)
város	76		ezer	59
egyre	75		ige	59 (~ 58, <i>ige</i> 1)
éjjel	75	(hsz 31, fn 44)	lágý	59 (mn 58, fn 1)
láng	75		madár	59
vihar	75		munka	59
dús	74	(~ 65, <i>dus</i> 9; mn 71, fn 3)	ver	59
égi	74	(mn 72, fn 2)	enyém	58
tél	74		király	58
vak	74	(mn 73, fn 1)	nyári	58
hadd	73		olyan	58
lány	73		tűnt	58 (~ 26, <i>tünt</i> 32)
lehet	73		előtt	57
visz	73		véres	57
bíbor	71	(~ 13, <i>bíbor</i> 58)	ágy	56
álmodik	70		derű	56 (~ 22, <i>derü</i> 34)
fölött	70		gond	56
bú	69	(~ 61, <i>bu</i> 8)	haj (fn)	56
testvér	69		határ	56
első	68		hős	56 (fn 45, mn 11)
ház	68		hű	56 (~ 33, <i>hű</i> 23)
hegy	68		nincsen	56
igaz	68	(mn 54, fn 14)	egész	55 (mn 52, fn 3)
méla	68		talál	55
néha	68		terem (i)	55
nő (fn)	68		zokog	55
barna	67	(mn 66, fn 1)	elmegy	54
szépen	67		kar (<i>bracchium</i>)	54
virraszt	67		zöld	54 (mn 45, fn 9)
hall	66		nő (i)	53
fia	65		öl (fn)	53
hajnal	65		sem	53 (ksz 12, hsz 41)
mosoly	65		tart	53
rég	65		köszönt	52
titok	65		pihen	52
valaki	65	(névm 59, fn 6)	test	52
be (hsz)	64		tesz	52
			torony	52
			ami	51 (~ 49, <i>a mi</i> 2)
			apa	51
			át	51

esti	51		felleg	43
komor	51		forró	43
május	51		hideg	43 (mn 35, fn 8)
szörnyű	51	(~ 16, <i>szörnyű</i> 35; mn 46, hsz 5)	künn	43
tör	51		tér (fn)	43
ünnep	51		virul	43
zászló	51		előtte	42
bátor	50	(mn 46, fn 4)	gyerek	42
fél (i)	50		győzelem	42
ír (i)	50	(~ 11, <i>ir</i> 39)	hegedű	42 (~ 24, <i>hegedű</i> 18)
levél (folium)	50		homály	42
csókol	49		nyílik	42 (~ 16, <i>nyílik</i> 26)
diadal	49		nyugodt	42
hír	49	(~ 12, <i>hir</i> 37)	rab	42
lomb	49		sokszor	42
nagyon	49		vesz (tenet, emit)	42
part	49		hirdet	41
rét	49		kelet	41
ujjong	49		magas	41 (mn 23, fn 18)
annyi	48		miért	41
holnap	48	(hsz 20, fn 28)	művész	41 (~ 22, <i>művész</i> 19)
indul	48		szerelmes	41 (mn 29, fn 12)
mellett	48		vonat	41
művészt	48	(~ 20, <i>művészt</i> 28)	hó (nix)	40
sor	48		lel	40
tekintet	48		ország	40
vad	48	(mn 42, fn 6)	rokon	40 (fn 19, mn 21)
alkonyat	47		dicső	39 (mn 38, fn 1)
hajó	47		élő	39 (mn 29, fn 10)
hisz (i)	47		est	39
int	47		ezüst	39
jaj	47	(isz 34, fn 13)	falu	39
jövendő	47	(mn 10, fn 37)	igazság	39
küld	47		mért	39
több	47	(szn 35, mn 4, fn 8)	orom	39
után	47		ös	39
gyönyörű	46	(~ 24, <i>gyönyörű</i> 22)	ringat	39
kincs	46		valahol	39
láz	46		zengő	39
lenn	46		átok	38
meleg	46	(mn 31, fn 15)	bölcs	38 (mn 25, fn 13)
mese	46		elhagy	38
óra	46		előre	38 (hsz 21, isz 17)
örökre	46		fekszik	38
tavaszi	46		fényes	38
bánatos	45		győz	38
bánt	45		hús	38 (~ 30, <i>hús</i> ; mn 37, fn 1)
ér (i)	45		másik	38
férfi	45		messzi	38 (mn 19, hsz 9, fn 10)
illat	45		remél	38
késő	45		titkos	38
kezd	45		utca	38 (~ 37, <i>utca</i> 1)
lobog	45		végso	38 (mn 31, fn 7)
puszta	45	(fn 39, mn 6)	végtelenség	38
ballag	44		vidék	38
erő	44		vigasz	38 (~ 37, <i>vigasz</i> 1)
kép	44		csupán	37
kin	44	(~ 26, <i>kin</i> 18)	dallam	37
legény	44		elhagy	37
Petőfi	44		fal (fn)	37
század (saeculum)	44		hant	37
szenvedés	44			

kedv	37	avar	32
kő	37	borong	32
pár	37	emel	32
tündököl	37	eső	32 (fn 31, mn 1)
vágy(ik)	37	felel	32
vár (fn)	37	fogad	32
végzet	37	forradalom	32
dél	36	gondolat	32
elég	36 (mn 32, fn 4)	idéző	32
hív (i)	36 (~ 13, <i>hiv</i> 23)	ismeretlen	32 (mn 21, fn 11)
kard	36	kevély	32
meg	36 (hsz 1, ksz 35)	koszorú	32 (~ 24, <i>koszoru</i> 8)
megint (hsz)	36	miként	32
örvény	36	nemes	32 (mn 30, fn 2)
palota	36	Párizs	32 (~ 9, <i>Páris</i> 23)
régen	36	róna	32
rossz	36 (mn 31, fn 5)	sápadt	32 (~ 16, <i>sáppadt</i> 16)
sereg	36	sziget	32
Szeged	36	szilaj	32
vándor	36 (mn 4, fn 32)	tánc	32
dalos	35 (mn 30, fn 5)	tarka	32 (mn 31, fn 1)
felé (nu)	35	többi	32 (mn 12, fn 20)
hal (i)	35	tört (mn)	32
harang	35	tűnik	32 (~ 14, <i>tűnik</i> 18)
selyem	35	való	32 (mn 7, fn 25)
tűnő	35 (~ 6, <i>tűnő</i> 29)	virágos	32
zaj	35	ahol	31
hal (i)	35	álmodó	31 (mn 12, fn 19)
asztal	34	balga	31 (mn 29, fn 2)
azért	34 (hsz 9, ksz 25)	dolog	31
beszél	34	egyik	31 (mn-i 8, fn-i 23)
csend	34	elmúlás	31 (~ 15, <i>elmulás</i> 16)
egykor	34	emlékezik	31
ily	34	fájdalom	31
iszik	34	halvány	31
játszik	34	héj	31
leng	34	rohan	31
meddő	34	tova	31
mester	34	ünnepel	31
millió	34	zenél	31
milyen	34	békés	30
ódon	34	folyó	30 (mn 1, fn 29)
pompa	34	fönn	30
sirat	34	gazság	30
szoba	34	kér	30
téli	34	lenni	30
tető	34	nehéz	30
völgy	34	nyugalom	30
angyal	33	olvas	30
barát (amicus)	33	ütem	30
ború	33 (~ 27, <i>boru</i> 6)	játék	29
egyedül	33	kikelet	29
fiú	33 (~ 17, <i>fiu</i> 16)	közel	29 (hsz 22, mn 3, fn 4)
katona	33	között	29
kereszt	33	leány	29
mereng	33	lő	29
messzeség	33	mennyi	29
múló	33 (~ 22, <i>muló</i> 11; mn 31, fn 2)	merre	29
perc	33	mosolygó	29
pokol	33	panasz	29
szobor	33	pogány	29 (mn 27, fn 2)
végre	33	rím	29 ~ 19, <i>rím</i> 10)
		rög	29

szomorúság	29	(~ 17 <i>szomorúság</i> 12)	gyors	25	(mn 24, fn 1)
szőnyeg	29		hosszú	25	(~ 13, <i>hosszu</i> 12)
váll	29		komoly	25	
vesz (perit)	29		lebeg	25	
vigyáz	29		megért	25	
von	29		mintha	25	
zord	29		oltár	25	
amíg	28	(~ 7, <i>amig</i> 21)	reszket	25	
bűg	28	(~ 23, <i>bug</i> 5)	tér (i)	25	
elmúlik	28	(~ 11, <i>elmulik</i> 17)	törvény	25	
ész	28		ujjongó	25	(~ 24, <i>ujjongó</i> 1)
had	28		vezér	25	
harsog	28		vörös	25	
munkás	28	(fn 19, mn 9)	ám	24	(hsz 8, ksz 16)
oda	28		amint	24	(~ 23, <i>a mint</i> 1)
szabadság	28		ár	24	
tündöklő	28		azóta	24	
varázs	28		börtön	24	
vet	28		domb	24	
agy	27		együtt	24	
áldás	27		elé	24	(nu 10, hsz 14)
alól	27		eltűnik	24	(~ 10, <i>eltűnik</i> 14)
boldogság	27		falusi	24	
égő	27		három	24	
hatalom	27		hulló	24	
hever	27		ilyen	24	
hid	27	(~ 10, <i>hid</i> 17)	ismer	24	
koldus	27	(fn 14, mn 13)	jegénye	24	
minek	27		jó	24	
reggel	27	(hsz 9, fn 18)	korona	24	
senki	27		márvány	24	
távoli	27		mint (hsz)	24	
addig	26		nyugat	24	
Ady	26		óriás	24	
borul	26		rév	24	
császár	26		rőt	24	
csillog	26		suhan	24	
éden	26		szellem	24	
elnéz	26		szonet	24	
fiatalság	26		szűk	24	(~ 9, <i>szűk</i> 15)
gazdag	26		üdvösség	24	
kicsi	26	(mn 21, hsz 5)	visszatér	24	
kor	26		álmos	23	
Mária	26		bámul	23	
méltó	26		dereng	23	
óh	26	(~ 17, <i>oh</i> 9)	érte	23	
repül	26		hely	23	
robog	26		hervadt	23	
sárga	26		hív	23	(~ 10, <i>hiv</i> 13; mn 10, fn 13)
táncol	26		kemény	23	
üres	26		kísérlet	23	(~ 2, <i>kísérlet</i> 21)
vág	26		könnyű (mn)	23	
árnyék	25		láb	23	
cézár	25		lép (i)	23	
csapat	25		leszáll	23	
csata	25		magyarság	23	
csendes	25		meglát	23	
dúdol	25	(~ 16, <i>dudol</i> 9)	már	23	
eljön	25		mer	23	
esik	25		mienk	23	
föltámadás	25		ragyogó	23	(mn 20, fn 3)
füst	25		sóhaj	23	(~ 21, <i>sohaj</i> 2)

társ	23	fátyol	21
téved	23	forr	21
udvar	23	föl	21 (hsz 19, ik-szerű 2)
vád	23	fű	21 (~ 18, fű 3)
vezet	23	háború	21 (~ 7, háboru 14)
volna (módj-ként)	23	helyett	21
ahogy	22	hét (szn)	21
Arany	22	istení	21
bölcsesség	22 (~ 10, bölcsesség 12)	jól	21
búcsú	22 (~ 11, búcsu 2, búcsu 9)	kegyetlen	21 (mn 18, fn 2, hsz 1)
egyetlen	22 (mn 19, fn 3)	kopott	21
egymás	22	korán	21
elér	22	lomha	21
elszáll	22	mélység	21
emlékszik	22	nyom (fn)	21
erős	22	ölel	21
fenn	22	örökké	21
furcsa	22	strófa	21
hagy	22	sugár	21
hány (névm)	22	szerető	21 (mn 2, fn 19)
hervad	22	színes	21 (~ 7, színes 14)
himnusz	22 (~ 19, hymnus 3)	szunnyad	21
hogyha	22	szűk	21 (~ 6, szűk 15)
indeg	22	tükör	21
jut	22	válik	21
karcsú	22 (~ 13, karcsu 9)	zsong	21
kíván	22 (~ 8, kíván 14)	álmódz(ik)	20
kudar	22	alvó	20
menny	22	ama	20
nyit	22	bolond	20 (mn 10, fn 10)
országút	22 (~ 10, ország útja 12)	dér	20
pereg	22	elmarad	20
sereg	22	elvesz	20
ring	22	enyészet	20
róla	22	fázik	20
Róma	22	felejt	20
síri	22 (~ 2, siri 20)	finom	20
szegénység	22	fut	20
tegnap	22 (hsz 17, fn 5)	hint	20
temet	22	hűvös	20 (~ 9, hűvös 11)
tömjén	22	íme	20 (~ 3, ime 17)
utána	22	kel (i)	20
vall	22	kérdez	20
varjú	22 (~ 19, varju 3)	keserv	20
véle	22	köszön	20
vértanú	22 (~ 6, vértanu 16)	közöny	20
vérző	22	kút	20
vetés	22	lant	20
alatta	21	magában	20
áld	21	remek	20 (fn 17, mn 3)
árad	21	siet	20
aranyos	21	szenved	20
babér	21	szerencse	20
bágyadt	21	tekint	20
bölcső	21	tó	20
búcsúzik	21 (~ 15, búcsuzik 5, búcsuzik 1)	trombita	20
bűn	21 (~ 13, bűn 8)	üzen	20
cseng	21	viola	20
ébred	21	áldoz(ik)	19
ezért	21	azúr	19 (~ 9, azur 10; mn 9, fn 10)
		bársony	19
		csonka	19
		csupa	19

éget	19	vész	18
először	19	vidám	18 (~ 18, <i>vidám</i> 1)
enyhe	19	áhitat	17 (~ 3, <i>áhitat</i> 14)
föl (hsz)	19	atya	17
gögös	19 (mn 18, fn 1)	cimbora	17
hab	19	eddig	17
halálos	19	elébe	17 (hsz 7, nu 10)
harmat	19	elindul	17
hát	19 (hsz 10, ksz 9)	ellen (nu)	17
hervatag	19	elpihen	17
jóság	19	eltemet	17
Júlia	19 (~ 2, <i>Julia</i> 17)	ért	17
lámpa	19	feledés	17
méláz(ik)	19	felette	17
menyország	19 (~ 14, <i>menyország</i> 5)	fölnéz	17
midőn	19	fül	17
mutat	19	gyöngé	17
park	19	győztes	17
párna	19	hajol	17
pedig	19	hervadás	17
poéta	19	hogy (hsz)	17
rózsás	19	hölgy	17
sár	19	húr	17
sátor	19	ív	17 (~ 11, <i>iv</i> 6)
születik	19	közönség	17
ázik	18	lángol	17
baj	18	magasság	17
beszéd	18	Magyarország	17
dóm	18	mélabú	17 (~ 13, <i>mélabu</i> 4)
elfeled	18	mindenki	17
elvisz	18	muzsika	17
enged	18	nagyság	17
eszme	18	német	17
ezerkilencszáz	18	nyárfa	17
győzelmes	18	nyomor	17
hon	18	óceán	17 (~ 11, <i>oceán</i> 6)
hord	18	próbál	17
ide	18	szolga	17
igen	18	talp	17
innen	18	tanya	17
irigy	18 (~ 17, <i>irigy</i> 1; mn 16, fn 2)	unalom	17 (~ 16, <i>unalom</i> 1)
királyi	18	Várad	17
kora	18 (mn 16, hsz 2)	vitrola	17
Kukorica	18	alja	16
Lajos	18	altató	16 (mn 5, fn 11)
megszépül	18	belőle	16
merész	18 (mn 13, fn 5)	betű	16 (~ 8, <i>betű</i> 8)
mögötte	18	bolygó	16 (mn 6, fn 10)
nélkül	18	bolyong	16
nemzet	18	cseléd	16
palást	18	dac	16
puc	18	déli	16
rejtelmes	18	ékes	16
Rózsika	18	épül	16
rút	18 (~ 15, <i>rut</i> 3; mn 15, fn 3)	félíg	16
szeretet	18	forma	16
szüret	18	fő	16 (fn 9, mn 7)
templom	18	glória	16
tompa	18	görög	16 (mn 15, fn 1)
tor	18	halad	16
		hallgatag	16
		harag	16
		hát	16

hirtelen	16	ködös	14
hitvány	16	kör	15
honi	16	küzd	15
jog	16	László	15
keresztül	16 (mn 13, ik 2, hsz 1)	les (i)	15
késérő	16 (~ 7, <i>késérő</i> 9)	lovag	15
kétség	16	mámoros	15
kettő	16	mostan	15
kevés	16 (mn 13, fn 3)	nász	15
kigyúl	16 (~ 9, <i>kigyul</i> 7)	nyíl	15 (~ 1, <i>nyíl</i> 14)
kinyíl(ik)	16 (~ 6, <i>kinyilik</i> 8, <i>kinyíl</i> 2)	óta	15
kitár	16	öskert	15
kocsmá	16	rejt	15
kong	16	reménytelen	15 (mn 9, fn 1, hsz 5)
Krisztus	16	réved	15
lap	16	rongy	15
lehull	16 (~ 15, <i>lehull</i> 1)	szegedi	15
levél (epistola)	16	tépett	15
megöl	16	törpe	15 (mn 11, fn 4)
melódia	16	valamikor	15
mód	16	vitéz	15 (mn 5, fn 10)
négy	16	alkot	14
nyáj	16	álmata	14
örül	16	ámen	14
pillanat	16	aratás	14
ragyogás	16	árok	14
római	16 (mn 12, fn 4)	büszkeség	14
sarok	16	de (hsz)	14
segít	16 (~ 6, <i>segít</i> 10)	egymaga	14
szeptember	16	elhagyott	14
színház	16 (~ 2, <i>színház</i> 14)	elhervad	14
szőkeség	16	ép	14
szürkeség	16	érc	14
támad	16	észak	14
termő	16	fagy (fn)	14
tett	16	fakó	14
tiétek	16	fél (fn)	14 (fn 8, mn 6)
tő	16	Ferenc	14
újság (= újság)	16	fest	14
üzenet	16	fol(ik)	14
vala	16	gög	14
zúg	16 (~ 2, <i>zug</i> 14)	gyáva	14 (mn 11, fn 3)
autó	15	gyújt	14 (~ 5, <i>gyujt</i> 9)
Budapest	15	haj (isz)	14
délbáb	15	halhatatlan	14
dob (fn)	15	hönvagy	14
dől	15	hová	14 (~ 9, <i>huz</i> 5)
egykedvű	15 (~ 9, <i>egykedvű</i> 6)	húz	14
egyszer	15	kenyér	14
elfáradt	15 (mn 14, fn 1)	kinyilik	14 (~ 6, <i>kinyilik</i> 8)
evoé	15	koporsó	14
figyel	15	kósa	14
fogan	15	lég	14
fon	15	lépte	14
galamb	15	megtér	14
gyúl	15 (~ 11, <i>gyul</i> 4)	mellette	14
hangos	15	mennyői	14
harcos	15	mögött	14
hatalmas	15	mulandó	14 (mn 12, fn 2)
hattyú	15 (~ 11, <i>hattyu</i> 4)	múza	14 (~ 7, <i>muzsa</i> 6, <i>Músa</i> 1)
holdas	15	nála	14
kél	15	pap	14

pusztaság	14	sírás	13 (~ 4, <i>sírás</i> 9)
tanul	14	sűg	13 (~ 8, <i>sug</i> 5)
tele	14 (hsz 6, mn 8)	szálló	13
utód	14	szédül	13
valaha	14	szemfedő	13
valóság	14	szenvedély	13
vert	14	szívárvány	13
zendül	14	találkozik	13
acél	13	teher	13
ág	13	tetszik	13
aktuális	13	Tömörkény	13
alkonyi	13	törött	13
báj	13	tündér	13
béna	13 (mn 12, fn 1)	vallomás	13
benn	13	vétek	13
bokor	13	villám	13
csillagos	13	alázatos	12
csinál	13	antik	12
csodál	13	balzsam	12
dobban	13	békesség	12
dobog	13	bízó	12 (~ 1, <i>bizó</i> 11)
ék	13	bősz	12
elégia	13	cél	12
eljö	13	ciprus	12
ellen (fn)	13	csodálatos	12
eltűnt	13 (~ 4, <i>eltűnt</i> 9)	darab	12
emlékezet	13	délután	12 (fn 11, hsz 1)
ennyi	13	deszka	12
épp	13	éji	12
fázós	13	elfárad	12
fecske	13	elhal	12
fel	13	elmúlt	12 (~ 4, <i>elmult</i> 8)
felőle	13	eltakar	12
föltámad	13	épit	12 (~ 4, <i>épit</i> 8)
gyászos	13	éppen	12
hahó	13	érzés	12
hárfa	13	fájdalmas	12
hordoz	13	fanyar	12
hova	13	fénylik	12
ibolya	13	fénylő	12
igézet	13	forog	12
ima	13	gonosz	12 (mn 9, fn 3)
János	13	gyakran	12
jég	13	gyémánt	12
jelen	13	gyöngy	12
kapu	13	győző	12 (mn 8, fn 4)
kárpit	13	halom	12
kopár	13 (mn 12, fn 1)	halotti	12
költemény	13	harangszó	12
kutya	13 (fn 10, mn 3)	hívő	12 (~ 3, <i>hivő</i> 9)
légió	13	holmi	12 (fn 5, névm 7)
lila	13	ilyenkor	12
megcsókol	13	imád	12
megmarad	13	imádság	12
mered	13	Jézus	12
mindenféle	13	kacag	12
mű	13 (~ 10, <i>mű</i> 3)	kalap	12
nefelejcs	13 (~ 12, <i>nefelejts</i> 1)	kapitány	12
némaság	13	kéklő	12
nyelv	13	kései	12
ó (mn)	13	kószál	12
oszlop	13	könnyes	12
örökkön	13	kurta	12

lárma	12	gaz	11 (mn 4, fn 7)
lázás	12	gubbaszt	11
lejt	12	gyermekség	11
lenéz	12	gyertya	11
lusta	12	haldokló	11 (mn-ként 9, fn-ként 2)
malaszt	12	hamu	11
mécs	12	harcol	11
megindul	12	havas	11 (mn 9, fn 2)
menedék	12	hegedül	11
merengő	12	hiú	11 (~ 5, <i>hiu</i> 6)
mindegy	12	hófehér	11 (mn 10, fn 1)
mindenütt	12	homályos	11
múlik	12 (~ 8, <i>mulik</i> 4)	homok	11
néhány	12	húg	11
nemsokára	12	ítélet	11 (~ 3, <i>itélet</i> 8)
nevet	12	juss	11
óbor	12	karácsony	11
ont	12	Kárpátok	11
orgona	12	kihuny	11 (~ 9, <i>kihúny</i> 2)
öcs	12	kísér	11
öl (i)	12	közé (hsz)	11
ösvény	12	közötte	11
övé	12	lakik	11
özvegy	12 (fn 8, mn 4)	lassú	11 (~ 4, <i>lassu</i> 7)
pacsirtadal	12	lejár	11
paripa	12	lét	11
Pest	12	lön	11
pirkad	12	majális	11
rövid	12	márciusi	11
süket	12	megpihen	11
száj	12	megváltás	11
szén	12	megváltó	11 (mn-ként 10, fn-ként 1)
Sziget	12	mellé	11 (nu 4, hsz 7)
színésznő	12 (~ 1, <i>színésznő</i> 11)	méreg	11
szór	12	merő (mn)	11
táltos	12	múlás	11 (~ 6, <i>mulás</i> 5)
tép	12	muzsikál	11
térd	12	napsugár	11
tiszavirág	12	nyilaz	11
tücsök	12	nyílt	11 (~ 1, <i>nyílt</i> 10)
tüzes	12	nyugalmas	11
űr	12	óda	11
véd	12	ölmos	11
akár	11 (hsz 1, ksz 10)	olykor	11
alkonyati	11	ön (névm)	11
Ancsa	11	pad	11
arat	11	paraszt	11 (fn 10, mn 1)
Ázsia	11	pásztor	11
bárány	11	pohár	11
bizton	11	rend	11
búcsúzó	11 (~ 4, <i>bucsuzó</i> 6, <i>búcsuzó</i> 1)	setét	11
Caesar	11 (~ 2, <i>Cézár</i> 9)	sohse	11
dolgozik	11	süt	11
egykoron	11	szakáll	11
egyszerű	11 (~ 5, <i>egyszerű</i> 6)	szál	11
éjféli	11	szekér	11
elesik	11	színész (= színész)	11 (fn 6, mn 5)
ezután	11	szittyá	11
fegyver	11	szivar	11
fele (nu)	11	szúzi	11 (~ 5, <i>szüzi</i> 6)
fonnyadt	11	talány	11
fölragyog	11		

tengerész	11	mása	10
tragédia	11	medve	10
tünde	11	megjelen(ik)	10
ujj	11	megnéz	10
úri	11 (~ 4, <i>uri</i> 7)	megölt	10
üz	11 (~ 6, <i>üz</i> 5)	mozi	10
vasárnap	11	napkelet	10
zug	11	naplemente	10
zsoltár	11	nyájas	10
alá	10	olvad	10
alak	10	onnan	10
által	10	ösmerős	10
ámen	10	Pán	10
ár	10	pénz	10
bálvány	10	pillangó	10
barát	10	rak	10
bele	10	remegő	10
bír	10 (~ 1, <i>bir</i> 9)	riad	10
bízik	10 (~ 5, <i>bízik</i> 5)	sebaj	10
biztat	10 (~ 9, <i>bíztat</i> 1)	sohase	10
biztató	10	szalad	10
bűnös	10 (~ 5, <i>bűnös</i> 5; mn 8, fn 2)	szárnyal	10
csalogány	10	szerelmi	10
csattog	10	szinte	10
csíra	10 (~ 2, <i>csíra</i> 8)	tanítvány	10 (~ 1, <i>tanítvány</i> 9)
csodás	10	taps	10
Csokonai	10	tapsol	10
dadog	10	tehén	10
diák	10	telik	10 (~ 9, <i>tell[ik]</i> 1)
dicsér	10 (~ 8, <i>dicsér</i> 2)	temetőkert	10
egészen	10	toll	10
egyéb	10	törtet	10
egyhangú	10 (~ 7, <i>egyhangu</i> 3)	tündéri	10
eped	10	tűz	10 (~ 5, <i>tűz</i> 5)
fejedelem	10	ugye	10 (~ 1, <i>ugye</i> 9)
fészek	10	újult	10 (~ 2, <i>újult</i> 8)
fohász	10	üdvözlét	10
fordul	10	végig	10
fölsír	10 (~ 2, <i>fölsír</i> 8)	vérzik	10
fölszeng	10	vesztett	10
fölszokog	10	vigasztalás	10
gyönyörűség	10	világol	10
haladás	10	visel	10
halovány	10	visszanéz	10
havaz	10	vív	10 (~ 3, <i>vív</i> 7)
hódító	10 (~ 5, <i>hódító</i> 5)	zápor	10
hódol	10	zsarnok	10
ígér (= ígér)	10	zsolozsma	10
im	10	ád	9
jelent	10	ágyú	9 (~ 4, <i>ágyu</i> 5)
József	10	átkozott	9
kacaj	10	átszáll	9
keleti	10	ázsiai	9
keresztény	10 (fn 4, mn 6)	baba	9
kerti	10	batár	9
készül	10	Beethoven	9
köntös	10	bennünket	9
közönyös	10	beragyog	9
különös	10	biblia	9
küzdelem	10	bíró	9 (~ 2, <i>bíró</i> 7)
liget	10	borostyán	9
máglya	10	botorkál	9
		bukás	9

büvös	9	(~ 7, <i>büvös</i> 2)	megáld	9
cikáz(ik)	9	(~ 7, <i>cikkáz[ik]</i> 2)	megérez	9
csillogó	9		megmond	9
csügg	9		megver	9
csüggedt	9		méh	9
delelő	9	(mn 4, fn 5)	mélázó	9
diadalmas	9		mesél	9
dob (i)	9		mindenik	9
Dugonics	9		mindenség	9
Duna	9		művel	9
egy-két	9		nagyszerű	9
ekkor	9		néző	9
elfog	9			(~ 4, <i>nagyszerű</i> 5)
elhallgat	9			(mn-ként 5, fn-ként 4)
elnémult	9		november	9
elveszt	9		nyak	9
estve	9		önt	9
fajta	9	(fn 8, mn 1)	őr	9
fáklya	9		öriz	9
gyilkos	9	(mn 6, fn 3)	öt	9
György	9		övék	9
gyűlölet	9	(~ 2, <i>gyűlölet</i> 7)	pacsirta	9
haldokol	9		pálya	9
hallga	9		pásztortűz	9
Hamlet	9		polgár	9
hamv	9		ráborul	9
harsan	9		rebeg	9
harsány	9		rémes	9
használ	9		részeg	9
herceg	9		sejt	9
hija	9	(~ 2, <i>hija</i> 5, <i>hija</i> 2)	sétál	9
hívó	9	(~ 3, <i>hívó</i> 6)	siker	9
hó (mensis)	9		simogat	9
homokóra	9		smaragd	9
hosszan	9		sóhaj	9
hun	9	(~ 8, <i>hún</i> 1; fn 6, mn 3)	szégyen	9
husz	9	(~ 6, <i>husz</i> 3)	szellő	9
igric	9		szenvedő	9
immár	9			(mn-ként 2, fn-ként 7)
inkább	9		szétnéz	9
ismerős	9		szín (=színpad)	9
István	9		szírom	9
ítél	9	(~ 1, <i>ítél</i> 8)	szürkül	9
itten	9		tájék	9
jámbor	9	(mn 5, fn 4)	talányos	9
Jancsi	9		tar	9
japános	9		tavalyi	9
Judit	9		teremt	9
kaland	9		titán	9
kebel	9		tömeg	9
kegyelem	9		tudás	9
keskeny	9		unt	9
kisasszony	9			(~ 4, <i>unt</i> 5)
kispap	9		uralkodik	9
kiver	9		utas	9
kopog	9		üdvözl	9
közeleg	9		vágtat	9
közte	9		vágyó	9
látható	9		vásár	9
lendül	9		Velence	9
lira	9	(~ 2, <i>lira</i> 7)	verőfény	9
mars (fn)	9		veszély	9
			viharzó	9
			visszajön	9
			ajtó	8

akad	8	hogyan	8
akarat	8	hóhér	8
áldozat	8	hotel	8
arckép	8	hősi	8
ballada	8	hunyt	8 (~ 5, <i>húnyt</i> 3)
belép	8	hütelen	8 (~ 5, <i>hütelen</i> 3)
bér	8	ideg	8
bérc	8	ígéret	8 (~ 3, <i>igéret</i> 5)
betlehem	8	irigyel	8
bíboros	8 (~ 1, <i>bíboros</i> 7)	íz	8 ~ 3, <i>iz</i> 5)
bílics	8	izmos	8
bizony	8	jászol	8
bont	8	kakas	8
borít	8 (~ 2, <i>borít</i> 6)	kárhozat	8
bronz	8	kendő	8
cigány	8	kereng	8
csarnok	8	kicsiny	8 (mn 6, fn 2)
csodálkozik	8	kiégett	8
csuda	8	kilenc	8
december	8	kimegy	8
delel	8	kimond	8
dobol	8	konok	8
durva	8	korai	8
éber	8 (mn 7, fn 1)	körút	8
édesbús	8 (~ 6, <i>édesbus</i> 1, <i>édes-bus</i> 1)	körül	8 (hsz 1, ok 3, nu 4)
éktelen	8	köszönet	8
elborul	8	közép	8
elföd	8	közül	8
elmereng	8	kürt	8
elmond	8	lángoló	8
elmúló	8 (~ 5, <i>elmúló</i> 3)	lehuny	8 (~ 7, <i>lehúny</i> 1)
elnémul	8	lelkes	8
előd	8	lemondás	8
elűz	8 (~ 5, <i>elűz</i> 3)	lenget	8
emberiség	8	magasztos	8
énekes	8 (mn 1, fn 7)	malom	8
Erdély	8	mar	8
eresz	8	március	8
észrevesz	8	megbocsájt	8
ezen	8	megjön	8
ezeréves	8	megtalál	8
ezüstös	8	megül	8
fakad	8	melyik	8
fásult	8	merev	8
félhomály	8	napfény	8
feltör	8	napsütés	8
föd	8	nászdal	8
fölszáll	8	negyven	8
fönséges	8	nővér	8
fű	8	nyúl (i)	8 (~ 4, <i>nyul</i> 4)
gálya	8	odavan	8 (~ 2, <i>oda van</i> 6)
görbe	8	odú	8 (~ 4, <i>odu</i> 4)
gyár	8	opera	8
gyászol	8	orgona	8
gyér	8	ottan	8
gyűlöl	8 (~ 3, <i>gyűlöl</i> 5)	önarckép	8
halottas	8	örökség	8
hangszer	8	raj	8
hevit	8 (~ 3, <i>hevit</i> 5)	rege	8
hiányzik	8	rejte	8
hindu	8 (fn 1, mn 7)	rekedt	8
híres	8 (~ 2, <i>híres</i> 6)	remete	8
		reng	8

repes	8	biztos	7
ritmus	8	borongó	7
ró	8	boros	7
sas	8	bújik	7 (~ 4, <i>bujik</i> 3)
siket	8	búsul	7 (~ 4, <i>busul</i> 3)
sivatag	8	bűbáj	7 (~ 6, <i>bűbáj</i> 1)
soká	8	cifra	7
Szakolca	8	cikáz	7
szárnyas	8	cipellő	7
szerény	8	csal	7
szikla	8	csapás	7
szláv	8	dagad	7
tág	8	daloló	7 (mn 5, fn 2)
tagad	8	daru	7
tár	8	denevér	7
tilos	8 (mn 6, fn 2)	derengő	7
titkon	8	dermedt	7
tizenhat	8	derül	7
tót	8 (mn 7, fn 1)	diadalom	7
turáni	8	dicséret	7 (~ 6, <i>dicséret</i> 1)
tűr	8 (~ 6, <i>tűr</i> 2)	dúl	7 (~ 6, <i>dul</i> 1)
unott	8	ében	7
utolszor	8 (~ 6, <i>utolszor</i> 2)	egyszerre	7
üdvözlég	8	él (fn)	7
ügy	8	elcsitul	7 (~ 4, <i>elcsittul</i> 3)
vas	8	elfelejt	7
vidéki	8	elhoz	7
villan	8	elmélázik	7
villog	8	elmerül	7
viruló	8 (mn-ként 7, fn-ként 1)	elsirat	7
		eltéved	7
visszfény	8	elveszett	7
zordon	8	epitáfium	7 (~ 6, <i>epitaphium</i> 1)
Ábrahám	7	értelem	7
ábránd	7	eseng	7
adó (fn)	7	éves	7
alacsony	7	fázó	7
alant	7	fejfa	7
alap	7	feléje	7
ádozás	7	féreg	7
alkonyul	7	Fodor	7
alkotó	7 (mn 1, fn 6)	folyton	7
állat (fn)	7	fölépit	7 (~ 1, <i>fölépit</i> 6)
állomás	7	fölkel	7
áldomás	7	fuvalom	7
amikor	7	fuvola	7
apró	7	fűzfa	7
Atyuska	7	gép	7
babrál	7	gyerekség	7
bágyad	7	gyilkoló	7 (mn-ként 6, fn-ként 1)
bajtárs	7		
baktat	7	gyötrelm	7
bal	7 (mn 3, fn 4)	győzedelem	7
baljós	7	hajós	7
ballagó	7	hangol	7
balsors	7	harmónia	7 (~ 6, <i>harmonia</i> 1)
bán (i)	7	hasztalan	7 (mn 2, <i>hsz</i> 5)
Baross	7	hazátlan	7
bástya	7	hazugság	7
beszédes	7	hervadó	7
betölt	7	hév	7
betör	7	hódolat	7
Bizanc	7 (~ 6, <i>Bizanc</i> 1)	hő	7

huny	7	(~ 4, <i>húny</i> 3)	okos	7
husvét (=húsvét)	7		október	7
ihlet (fn)	7		olcsó	7
illet	7		oldal	7
ing	7		orca	7
ír (fn)	7	(~ 5, <i>ir</i> 2)	ördög	7
írás	7	(~ 3, <i>írás</i> 4)	örökkévalóság	7
ismét	7		ősz	7 (mn 5, fn 2)
itthon	7		összetör	7
izen	7		összhang	7
jegyes	7		őz	7
jeltelen	7		parázs	7
jós	7		parlag	7
Juliska	7		pihenő	7 (mn-ként 1, fn-ként 6)
július	7		pók	7
kába	7		prológus	7
kalász	7		püspök	7
károg	7		rács	7
kasza	7		ragad	7
kehely	7		rajong	7
kerek	7	(mn 5, fn 2)	ránc	7
keserves	7		rém	7
kifáradt	7		rémlik	7
kissé	7		részvét	7
kitárul	7		rettenítő	7
Klytemnesztra	7		riadó	7 (mn 4, fn 3)
kolostor	7		rideg	7
komondor	7		ringató	7 (mn-ként 6, fn-ként 1)
kopogtat	7		Rómeó	7 (~ 1, <i>Romeo</i> 3, <i>Romeó</i> 3)
koponya	7		rontás	7
könnyező	7		rontó	7
köt	7		Sári	7
követ (i)	7		selymos	7
kultúra	7	(~ 4, <i>kultura</i> 3)	serleg	7
lám	7		síró	7 (~ 2, <i>síró</i> 5)
lámpás	7		sőt	7
Lázár	7		süvölt	7
lefelé	7		száguld	7
letűnt	7	(~ 2, <i>letűnt</i> 5)	számára	7
liliom	7		szán	7
litánia	7		széles	7
lop	7		szende	7
lopott	7		szerep	7
mai	7		szirén	7
Máramaros	7		szíves	7 (~ 1, <i>szíves</i> 6)
megállít	7	(~ 6, <i>megállít</i> 1)	szokik	7
megterem	7		szótalan	7 mn 3, hsz 4)
megvált	7		szörny	7
megvéd	7		szürkülő	7
mell	7		tábor	7
mélységes	7		Tamás	7
mennybolt	7		tanár	7
mirrha	7		tanít	7 (~ 5, <i>tanít</i> 2)
monoton	7		teremtő	7
mos	7		tíz	7 (~ 1, <i>tíz</i> 6)
mosolygás	7		tombol	7
mulat	7		topog	7
napfényes	7		tudomány	7
napos	7		tusa	7
nemcsak	7		úszik	7 (~ 5, <i>úszik</i> 2)
Nietzsche	7			
nyugszik	7			
nyugtalan	7			

utazó	7	(mn-ként 1, fn-ként 6)	eljövendő	6
üt	7		Elmo	6
üveg	7		elringat	6
vált (i)	7		elsápad	6 (~ 3, <i>elsáppad</i> 3)
váradí	7		elvesz (eripít)	6
Vénusz	7	(~ 6, <i>Venus</i> 1)	Endre	6
veréb	7		érik	6
vigasztal	7		erkély	6
világi	7		eszik	6
világos	7		esztendő	6
világvihar	7		fagy (i)	6
villamos	7		faj	6
zár (i)	7		farag	6
zivatar	7		felejtés	6
zongora	7		fenyő	6
akác	6		fojt	6
áldozó	6	(mn 4, fn 2)	forradalmi	6
alig	6		fölbüg	6 (~ 4, <i>fölbug</i> 2)
alkalom	6		följár	6
álnok	6		Fra Filippó	6
Amarus	6		friss	6
andalog	6		fűzes	6
anyóka	6		Gábor	6
apostol	6		gloire	6 (~ 5, <i>gloár</i> 1)
arató	6	(mn 2, fn 4)	golyó	6
árvaság	6		gót	6
átölel	6		gödör	6
asztán	6		gyöngyvirág	6
bamba	6	(mn 5, fn 1)	gyűlölség	6 (~ 3, <i>gyűlölség</i> 3)
bank	6		hajh	6
barom	6		hajt (germinat)	6
barrikád	6		haláltánc	6
Baudelaire	6		hallgatás	6
Bécs	6		háló	6
behavaz	6		hangfogó	6
bitang	6		hangtalan	6 (mn 4, <i>hsz</i> 2)
bitó	6		hányszor	6
boldogságos	6	(mn 5, fn 1)	harap	6
borda	6		harsona	6
Botond	6		hercegnő	6
bőg	6		hérosz	6 (~ 3, <i>herosz</i> 3)
búcsúzás	6	(~ 5, <i>bucsuzás</i> 1)	hervadoz(ik)	6
buja	6		hódít	6 (~ 3, <i>hódit</i> 3)
cím	6		honszerző	6 (mn-ként 4, fn-ként 2)
csalódás	6		lca rica (=ica-rica)	6
csalódik	6		ijedt	6
csárda	6		Ikarusz	6
csel	6		illatos	6
csengő	6	(mn 4, fn 2)	imádkozik	6
csitul	6		jelez	6
csúcs	6	(~ 5, <i>csucs</i> 1)	jer	6
dacol	6		jobb	6
don	6		Juhász	6
Dózsa	6		kalmár	6
dráma	6		kandalló	6
eb	6		káprázat	6
ébredés	6		kastély	6
ékszer	6		kávéházi	6
el	6		kékes	6
éled	6		kelő	6 (mn-ként 4, fn-ként 2)
elfakul	6		kémény	6
elhaló	6			

kerül	6	Père	6
kígyó	6	pipál	6
kiiszik	6	pirul	6
királyfi	6	porta	6
kisért	6 (~ 1, <i>kisért</i> 5)	Pozsony	6
kongó	6	puha	6
kórház	6	rámered	6
költészet	6	rebben	6
köpeny	6	redő	6
köszöntő	6	regény	6
kötelesség	6	regöl	6
kritika	6	reménység	6
kukorica	6	rendre	6
küszöb	6	ritka	6
lakoma	6	rokkant	6 (mn-ként 5, fn-ként 1)
lampion	6 (~ 4, <i>lampion</i> 2)	ront	6
legalább	6	rozsdás	6
lehanyatlik	6	rügy	6
lemondó	6	saját	6
letép	6	Sándor	6
Liszt	6	sápad	6 (~ 2, <i>sápad</i> 4)
lugas	6	sárkány	6
Maillard	6	sebzett	6
májusi	6	sík	6 (~ 1, <i>sík</i> 5)
martir	6	silány	6
másnap	6	sohasem	6
meddig	6	söntés	6
megdobban	6	stanza	6
meghajol	6	szám	6
megnő	6	számos	6 (szn-ként 5, fn-ként 1)
megremeg	6	szárnyaló	6 (mn-ként 5, fn-ként 1)
megsimogat	6	szatír	6 (~ 1, <i>szatír</i> 5)
megvan	6	szendereg	6
melegít	6 (~ 1, <i>melegít</i> 5)	szentség	6
melenget	6	szikra	6
mentén	6	szikrázik	6
miatta	6	szirt	6
miénk	6	szomjas	6
Mihály	6	szőlőhegy	6
mohó	6	szűköl	6 (~ 4, <i>szűköl</i> 2)
morva	6	szűkös	6 (~ 3, <i>szűkös</i> 3)
mostoha	6 (fsz 3, mn 3)	születés	6
mozdul	6	szülötte	6
mozog	6	tag	6
mungópárt	6	takar	6
napnyugat	6	talmi	6
nevez	6	tanács	6
no	6	tanyáz(ik)	6
Nusi	6	tápai	6
nyárutói	6	tarló	6
nyer	6	tarlott	6
nyiló	6 (~ 2, <i>nyiló</i> 4)	tárogató	6
opálos	6	tartomány	6
orosz	6 (fn 3, mn 3)	tékozló	6
orr	6	teljesül	6
osztrák	6 (fn 3, mn 3)	terít	6 (~ 4, <i>terít</i> 2)
öltözik	6	termékeny	6
önmaga	6	terül	6
örökös	6	tétova	6 (hsz 1, mn 5)
pajtás	6		
pálma	6		
patak	6		
pattog	6		

Tibiscus	6	bokréta	5
tisztelet	6	boldogit	5 (~ 3, <i>boldogit</i> 2)
trombitál	6	bosszu	5 ~ 3, <i>bosszu</i> 1)
trón	6	búbánat	5
trónol	6	bujdosó	5 (mn 4, fn 1)
tűnődik	6 (~ 1, <i>tűnődik</i> 45)	bukott	5 (mn 3, fn 2)
tüzel	6	búsuló	5 (~ 3, <i>busuló</i> 2)
ügyis	6 (~ 2, <i>ugyis</i> 4)	búvik	5 (~ 2, <i>buvik</i> 3)
unalmas	6	búza	5 (~ 3, <i>búza</i> 2)
útfél	6	céda	5
üszök	6	csatáz	5
ütközet	6	csattan	5
üvegház	6	csendül	5
vászon	6	csillan	5
végignéz	6 (~ 5, <i>végig néz</i> 1)	csorda	5
veszte	6	cső	5
végül	6	dáma	5
vergődik	6	Dante	5
vés	6	darvadozik	5
veszett	6	derék	5 (mn 4, fn 1)
Világos	6	deres	5
Vilmos	6	Dionysos	5 (~ 2, <i>Dionizosz</i> 3)
virít	6 (~ 3, <i>virít</i> 3)	Diósi	5
virrad	6	dísz	5 (~ 2, <i>disz</i> 3)
visszajár	6	disztelen (=disztelen)	5
visszhang	6	diva	5
zár (fn)	6	doktor	5 (~ 4, <i>doctor</i> 1)
zenész	6	dörög	5
zenget	6	Dulcinea	5
zöldes	6	édenkert	5
zsongó	6	édesanya	5
Ágota	5	ejt	5
áhít	5 (~ 1, <i>áhit</i> 4)	elefántcsont	5
ákác	5	elég (i)	5
album	5	eleje	5
alom	5	elhunyt	5
alvajáró	5	eljár	5
amerre	5	eljut	5
ámul	5	elkísér (=elkísér)	5
anakreoni	5	elküld	5
annál	5	ellene	5
aranykor	5	ellenség	5
árnyas	5	elolvas	5
arra	5	elomló	5
átkoz	5	előkelő	5
Attila	5	előle	5
átzeng	5	elpártol	5
azután	5	elpusztul	5
babona	5	eltalál	5
bakter	5	éltet	5
balgaság	5	eltiport	5
balog	5	eltörik	5
bandukol	5	eltűnődik (=eltűnődik)	5
barátság	5	elvézrik	5
barbár	5 (mn 4, fn 1)	elzeng	5
bárka	5	emberi	5 (mn 4, fn 1)
barnul	5	emberöltő	5
becses	5	ér (fn)	5
befejez	5	erdei	5
befordul	5	érdem	5
bejár	5	ered	5
beleng	5	estelen	5
Betlehem	5	északfény	5

Étsy	5	India	5 (~ 4, india 1)
Európa	5	irgalom	5
évad	5	Irma	5
evez	5	író	5 (~ 3, író 2)
fagyos	5	irodalom	5
fakaszt	5	ital	5
falevél	5	ível	5 (ível 2, ivell 3)
famulus	5	ivó	5
Fedák	5	Iza	5
Fehér	5	izzó	5
fejedelem	5	jobban	5
fene	5 (fn 2, mn 3)	Jókai	5
fenék	5	Jóska	5
film	5	józan	5
fojtott	5	jötte	5
folt	5	kacagó	5
fölé (nu)	5	kacér	5
fölébred	5	kagyló	5
fölemel	5	kanyarog	5
fölepül	5	kavarog	5
fölidéz	5	kegyes	5 (mn 4, fn 1)
fölvesz	5	képzelt	5
függöny	5	kérdés	5
fürdik	5	késik	5
füstös	5	kettős	5
fütyül	5	ketyeg	5
fűz	5	kialszik	5
gárda	5	kihal	5
gazság	5	kijön	5
gerezd	5	kikél	5
gondolkozik	5	kilép	5
gyászinduló	5	kinál	5
gyötör	5	kinéz	5
Gyula	5	kinyit	5
gyül(ik)	5	királynő	5
gyümölcs	5	kiszáll	5
hadnagy	5	klastrom	5
hadsereg	5	kolomp	5
Hadúr	5 (~ 1, Hadur 4)	kondul	5
hajdan	5	koravén	5
hajt (flectit)	5	költői	5
hajt (agit, stimulat)	5	könnyed	5
hála	5	körülötte	5
hálás	5	köszöntés	5
halkul	5	kövér	5
harci	5	kupola	5
harmadik	5	kuruc	5 (fn 1, mn 4)
hazaballag	5 (~ 1, haza ballag 4)	kusza	5
hazatér	5	kúszik	5
hazudik	5	kutat	5
hegedűszó	5 (~ 3, hegedűszó 2)	lakó	5
Heine	5	láthatatlan	5 (mn-ként 3, hsz-ként 2)
hímez	5 (~ 3, himez 2)	látomás	5
hívás	5	látszik	5
holdvilág	5	lebben	5
Horatius	5 (~ 4, Horácius 1)	legel	5
hullám	5	legyőzött	5 (mn-ként 1, fn-ként 4)
huszonhat	5	léha	5
hűtlen	5	lenge	5
Ibolyka	5	lény	5
idelen	5	leszen	5
igazán	5		
illő	5		

letesz	5	ostoroz	5
letör	5	óv	5
levegő	5	ököl	5
lidérc	5	ölelkezik	5
lóca	5	öregség	5
mag	5	öröl	5
magasztal	5	összetörök	5
Magyar	5	Pannónia	5
márki	5	papír	5
Maros	5	parancs	5
maszk	5	pecsét	5
megad	5	perzsa	5
megborzong	5	pislog	5
megcsal	5	pompázik	5
megcsendül	5	pópa	5
megér	5	proletár	5
meghall	5	rabság	5
megkeres	5	rágondol	5
meglel	5	rátalál	5
meglenget	5	ráz	5
megnyilik	5 (~ 1, megnyilik 4)	regél	5
megőriz	5	reklám	5
mégse	5	reménytelenség	5
megsirat	5	rezeda	5
megszakad	5	riadt	5
megtagad	5	rogy	5
megtilt	5	rongyos	5
melankólia	5	roskad	5
mennydörög	5	sajnál	5
mez	5	salak	5
miatt	5	sarló	5
micsoda	5	sátán	5
mihaszna	5	sikátor	5
mindennap	5	simul	5
mindez	5	síralom	5
mindhiába	5	síralomház	5
mindörökkön	5	sírály	5
mindörökre	5	sírány	5
mise	5	sóhajítás	5
mogorva	5	sokáig	5
Móra	5	sorra	5
Moszkva	5	sós	5
mosolyg	5	sóvárog	5 (~ 4, sovárog 1)
mulandóság	5	suba	5
must	5	sujt	5
műhely	5 (~ 2, műhely 3)	súlyos	5 (~ 2, súlyos 3)
művelt	5 (~ 1, művelt 4)	süllyed	5 (~ 4, süllyed 1)
napi	5	Szabadka	5
nappal	5 (ksz 3, fn 2)	száműzött	5 (~ 1, száműzött 4)
néha-néha	5 (~ 4, néha, néha 1)	szédít	5 (~ 1, szédít 4)
némely	5	szédítő	5 (~ 2, szédítő 3)
Noa Noa	5	szédület	5
novella	5	szél (margo)	5
Nyárai	5 (~ 4, Nyáray 1)	szemben	5
nyirkos	5	szépül	5
ócska	5	szeri	5
odaad	5	széthint	5
olajfa	5	szezon	5
olvasó	5	szikár	5
omol	5	színházi	5 (~ 2, színházi 3)
orgonál	5	színű	5 (~ 3, színű 2)
orvos	5	szolgáló	5 (mn 2, fn 3)
ostoba	5 (mn 4, fn 1)	szomorúfűz	5 (~ 3, szomorúfűz 2)

szorít (=szorít)	5	újfent	5
szótlan	5 (mn 2, hsz 3)	utazás	5
szökökút	5	ünnepi	5
szőlő	5 (~ 4, szőlő 1)	üvölt	5
szövetség	5	vadon	5
szurony	5	Valér	5
szülő	5	váltig	5
szüntelen	5	vánszorog	5
szürkület	5	varázsos	5
tágas	5	varga	5
takaródó	5 (mn-ként 1, fn-ként 4)	veszt	5
Tarnay	5	vendég	5
társaság	5	Verecke	5
tej	5	vergődés	5
televény	5	verseny	5
testvériség	5	vészes	5
tetem	5	vidámság	5
tizenkét	5	vigilia	5
tolong	5	virrasztó	5 (mn-ként 4, fn-ként 1)
Tomi	5	viskó	5
torzó	5	visszamegy	5
Tóth	5	visszazeng	5
tölgy	5	vívódik	5 (~ 2, vívódik 3)
tömjénes	5	Watteau	5
tör	5	zizeg	5
tövis	5	zokogó	5
túlél	5	zöldellő	5 (~ 3, zöldelő 2)
túlvilági	5		
turul	5		

Megjegyzés: a szótár folytatása a Tud. Közl. 1974-i kötetében jelenik meg.

ЧАСТОТНЫЙ СЛОВАРЬ ПОЭТИЧЕСКОГО ЯЗЫКА ДЬЮЛЫ ЮХАСА

Л. Бенкё

Практическое (главным образом недагогическое) и георетическое (с точки зрения структуры языка и т. д.) значение частотных словарей достаточно известно. Частотный словарь венгерского языка ещё неиздан. (Предварительные работы идут.)

Автор занимается тем типом частотного словаря, который показывает словарный состав поэтического творчества в порядке частотности. Основой к этому служит словарь языка Дьюлы Юхаса (работа того же автора).

Первая часть работы занимается теоретическими вопросами и выводами составления частотного словаря. Потом даётся частотный словарь, составленный по поэтическому языку Дьюлы Юхаса, содержащий 11,606 заглавных слов.

HÄUFIGKEITSVOKABULAR DER DICHTERSPRACHE VON GYULA JUHÁSZ

von L. Benkő

Sowohl die praktische Wichtigkeit (besonders auf dem Gebiet des Sprachstudiums und des Sprachunterrichts) wie auch die theoretische Bedeutung des Häufigkeitswörterbuches in der Struktur der Sprache ist recht bekannt. Es gibt noch kein ungarisches Häufigkeitswörterbuch. (Die Vorarbeiten eines solchen sind zur Zeit im Gange.)

Der Autor beschäftigt sich mit dem Häufigkeitswörterbuch solchen Typs, das den Wortschatz eines schriftstellerischen Lebenswerkes in Häufigkeitsreihenfolge zeigt. Dazu dient das Gyula Juhász — Wörterbuch als Basis. (Es ist als eine Arbeit des Autors erschienen. 1972)

Der erste Teil der Abhandlung befasst sich mit den theoretischen Fragen und den Lehren der Zusammenstellung der Häufigkeitswörterbuches. Darauf folgt das Häufigkeitvokabular, das aus der Dichtersprache von Gyula Juhász zusammengestellt worden ist und 11.606 Stichwörter bearbeitet.

TALÁLKOZÁSOK, MISZTIFIKÁCIÓK, LEGENDÁK

(M. Gorkij 1905—1919. évi magyar kapcsolataihoz)

Írta: FENYVESI ISTVÁN

1. Már az eddigi kutatások is Gorkijnak sokoldalú személyes kapcsolatait tárták fel a magyarokkal.

Pintér Ákos volt az első hazánkfia, aki vele találkozott. [1] Az író életét és alkotói munkásságát részletesen ismertető „Kronika”, az 1958—60-ban kiadott 4 kötetes ЛЕТОПИСЬ жизни и творчества А. М. Горького csupán korszakunkat illetően tucatnyi magyar személyre, ill. sajtóorgánumra tartalmaz utalást. Lengyel Béla tanulmányaiban jónéhány szálát fejtett fel a magyar Gorkij-kontaktusokból. [2] Darvas István 1912. évi találkozásukat részletesen ismertette az Irodalomtörténetben [3]. A Gorkij-archivum VIII. kötete, mely két, magyarokhoz írott Gorkij-levelet és több magyar író hozzá írt levelét közölte, újabb tényekkel gazdagítja témánkra vonatkozó ismereteinket is, ugyanakkor, amikor ezek során több új kérdőjelet is támaszt.

Külön kutatást érdemel az író környezetében élt személyek magyar kontaktusainak és magyarországi útjainak kérdése. A későbbi neves Gorkij-kutató leningrádi professzor, V. A. Gyesznyickij-Sztrojev, a capri iskola egyik jeles alakja, e sorok írójának még mint szemináriumi hallgatójának említette két évtizeddel ezelőtt, több Capri és Pétervár közötti útja során Budapestre tett „vargabetűjét”. Az ilyen utak alkalmával kialakult munkásmozgalmi és művelődési kapcsolatok feltárása árnyalhatja a „Gorkij és Magyarország” témáról alkotott elképzeléseinket.

2. Bármennyire töredékesek, aprók, esetenként még véletlenek is az így felszínre kerülő kapcsolattörténeti mozzanatok, nem lehetnek elhanyagolhatók a magyar Gorkij-kutatás szempontjából, mivel ezeken és a hasonlókon át valósult meg írónknak a magyar kultúrával, a magyar munkásmozgalommal és általában a magyar valósággal való kapcsolata. Meg kell becsülni a kisebb tényeket is, mert igaz, hogy „nem volt még orosz író, aki olyan nyitott lélekkel és tartó figyelemmel fordult volna felénk” [4], viszont aligha van önáltatásra szükség a tekintetben, hogy egykor még kideríthetjük: Gorkij széles körű, átfogó ismeretekkel rendelkezett rólunk, figyelmét valóban tartósan ránk irányította stb. Abból az alapállásból kell kiindulnunk, hogy számára mi kétségtelenül csupán egy voltunk az európai népek közül, ha nem is a legtávolibbak (amiről néhány elszórt „magyar nyom” is árulkodik az oeuvreben [5]), de nem is azok, amelyeknek sorsán nap mint nap csüggött, melynek életét, sorsát, kultúráját alaposan ismerte.

3. Az alábbiakban néhány mozzanatot ismertetünk korszakunk kapcsolattörténetéből. Vannak köztük valós, hiteles dokumentumokkal alátámasztható találkozások, melyek becses hozzájárulások a nagy író nemzetközi látóköréről alkotott elképzeléseinkhez. Másokról több vagy kevesebb utánajárással bebizonyítható volt, hogy korabeli, vagy utólagos fantáziaképződményekről van szó. Annyi fáradtságot és papírt ezekre sem felesleges fordítani, amennyit esetünkben tettünk: évtizedes misztifikációknak *teszünk pontot a végére* vagy éppen a szemünk előtt születő legendát vesszük észre.

A feldolgozott nyolc mozzanat tárgyalási sorrendjét a történések belső kronológiája szabja meg.

Még egyszer: járt-e Gorkij Magyarországon?

Néhány éve e helyen közöltük írásunkat, melyben — a címben foglalt kérdésre válaszolva — elemeztük az igenlő választ adó, különböző időből és helyről származó forrásokat, ezeket szembesítettük az író életrajzában adataival és kimutattuk, hogy a válasz kizárólag negatív lehet. [6]

Két mozzanat indokolja, hogy véglegesen lezártnak hitt kérdéshez még egyszer visszatérjünk.

I. Az eltelt idő alatt végzett kapcsolattörténeti kutatásaink mintegy melléktermékeként erről a Magyarországon történt 1909. évi átutazásról számos olyan részlet került napvilágra, amely bizonyos akkori megállapításainkat kategorikusabbá teheti, másokat pedig árnyalhatja.

Mindenekelőtt nyomára bukkantunk Ady „Kényszerű inkognitók Magyarországon” c. 1907-es glosszájának, ahol azt írja: „Azt mi is biztosan tudjuk, hogy Gorkij napokat töltött Budapesten”. [7] Az 1909. decemberi „átutazási” hír tehát ilyen előzmények után nem is csenghetett valószínűtlenül, hogy előbb a Brassói Lapok, majd több vidéki és pesti lap is fel ne üljön neki [8].

További brassói sajtóanyagok is előkerültek. Az akkor mindössze 40 ezer lakosú város értelmiségét — tehát Gorkij elképzelhető brassói „kapcsolatait” — nyilvánvalóan jól ismerő lap munkatársai feltehetőleg sorra vettek mindenkit, aki szóba jöhetett egy ilyen rövidlélegzetű látogatás vendéglátójaként. Erre utal az, hogy bár némi optimista felhang még cseng az esti állomási kudarc után (amikor a helyi német lap, a Kronstädter Zeitung előző esti jelzése nyomán a Brassói Lapok munkatársa a jelzett időpontban megjelent az állomáson, de oda Gorkij nem érkezett meg), ezt írja a Brassói Lapok:

„Nem lehetetlen azonban, hogy ma vagy holnap, esetleg holnapután jön Brassóba, sőt az sincs kizárva, hogy már néhány nappal ezelőtt végigrobogott a brassói állomáson, de egyik esetben sem tartjuk valószínűnek, hogy hosszabb ideig időzzék, illetőleg időzött volna városunkban”. [9]

A német lap társsal, a Kronstädter Zeitunggal folytatott, hangneme után ítélve újdonságszámba aligha menő kisebb összetűzés után négy nap múlva ismét azt kénytelen konstatálni a Brassói Lapok: „A leglelkiesmeretesebb kutatások után sem tudtuk Gorkij Maxim nyomait Brassóban felfedezni”. [10]

1964-es írásunkban feltételeztük, hogy az Újság „elsőszülött” híre nyomán más lapokban (Egyetértés stb.) megjelent részletek, melyek a tudósítás hitelét voltak hivatva növelni (pl. a Szófiában töltött két nap, a román arisztokrata hölgy, a neki ajándékozott dedikált fénykép, a fényképre írt rögtönzött gúnyvers stb.) valószínűleg ugyanazon román lapforrásokra vezethetők vissza. Nos, bukaresti kutatásaink során a legjelentősebb román napilapokban (Diminuarea, Epoca, Universul, Viitorul) a legkisebb utalást sem találtuk Az Újság-ban állított „átutazásra”, „román arisztokrata hölgyre” stb. [11]

A több mint elegendő cáfolat hatására a polgári lapok kénytelenek voltak beismerni, hogy az „átutazásra” vonatkozó híradásaik hírlapi kacsáknak bizonyultak. Igaz, ezt nem direkt cáfolat formájában tették, hanem az európai sajtó más orgánumaiban is megszéllőztetett „futás” híre nyomán az írók capri otthonában felkereső Francesco della Erba, a Corriere de la Sera tudósítójának adott interjú leközlésével.

Az elindított propagandalavina azonban tovább görgött. Gorkijnak a pártból való kizárásáról szóló hírt követi „bolyongása” topográfájának rendszeres közlése,

a Szófia — Bukarest — Brassó — Budapest — Bécs — Prága útvonal részekre tagolt „leírása”.

Így rendeződnek az első látásra apró „tények” sajátos összefüggésbe a polgári tudatban. Hangsúlyozzuk: a polgári tudatban, nem pedig a mi mostani logikánk által összefűzve. Erről tanúskodik a Magyar Hírlap néhány nappal későbbi rövid írása, melynek érdekessége nem csupán az, hogy az egyetlen, ahol Gorkij Budapestre érkezése már mint tény szerepel („tegnap Budapestre érkezett”), bár e „tényt” saját-maga üti agyon azzal, hogy néhány sorral lejjebb ugyancsak „tegnapra” datálja azt, hogy Gorkij Brassóba érkezett, ahol „néhány napig egy író barátjánál fog tartózkodni”. Érdekessége ezen túlmenően az, hogy az 1964-ben ismertetett gondolatmenet csaknem teljes egészében megtalálható benne. (A számkivetett. MHL 1909. dec. 2.) [12].

Utolsó adalékul említsük meg, hogy éppen a szóbanforgó hetekre esik az év összes magyar Gorkij-fordítása a fővárosi és vidéki sajtóban, amit aligha lehet függetleníteni az iránta felkeltett nagyfokú érdeklődéstől. [13]

Gorkij 1909. évi átutazása Magyarországon tehát nem egyéb olyan misztifikációnál, melynek kivételesen hosszú életet biztosított az író személye. [14]

II. Idézett írásunk nyomdánk adása után jutott el hozzánk az a lapszám, melyben az Újvidéken megjelenő Magyar Szó szenzációs címmel és alcímmel tette közzé munkatársa beszélgetését a 84 éves Klapka Györggyel, a bácskai munkásmozgalom régi harcosával, aki egykor a kőművesek szakszervezeti csoportjának, majd a helyi szociáldemokrata pártnak volt a titkára. A bennünket érdeklő részlet a következőképpen hangzik:

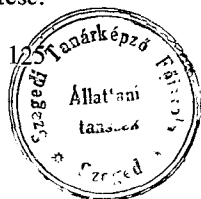
„Ha jól emlékszem, 1905 májusában látogatott el hozzánk a nagy forradalmár és író. Az egykori Pokol-kocsmá (a mostani Grozd borkereskedelmi vállalat pincéje) volt a gyülekezőhelyünk. Éppen üléseztünk, amikor két különös ruhába öltözött férfi lépett a terembe. Velük jött a gondnok, aki az épületben levő helyiségekre felügyelt, s közölte velünk, hogy az ismeretlen oroszok szállást keresnek. Nem tudtunk velük beszélni, mert egyikünk sem értett oroszul, de amikor az egyik ismeretlen németre fordította a beszédet, volt közöttünk, aki megértette. Így tudtuk meg, hogy a két férfi Oroszországból menekült, mert üldözték őket a munkásmozgalomban való részvételük miatt. Pesten átutazván hallották, hogy Zomborban bizonyosan akadnak pártfogókra, akik tovább segítik őket Fiume felé. A két orosz ugyanis Olaszországba igyekezett, ahogy mondták, ott akarnak egy ismerősüknél meghúzódni. Szállást kerestek reggelig, amíg elindul a vonatuk Fiume felé. Néhány percig szótlanul szemléltük a vendégeket, majd Bertics Antal és én kijelentettük, hogy elszállásoljuk őket. Az erős testalkatú, bajuszos, rövid szakállas orosz én vállaltam magamra. Rögtön be is mutatkoztam, azt mondta, hogy Makszim Gorkijnak hívják. Ez a név számomra semmi különösöt nem jelentett akkor, mert nem tudtam róla. Csak 1912 táján került a kezembe egyik könyve, akkor tudtam meg, ki Makszim Gorkij.

Éjjel tizenegy órakor értünk lakásomra, a mostani Klyájcsevoi út 30-as számú épületébe. Útközben nem igen beszéltünk, mert úgyse értettük volna egymást. Hazaérve mutogatással közöltük a legszükségesebbeket, az asztalhoz is ezen módon invitáltam meg vendégemet. Jól emlékszem, hogy kulent (szvetozár mileticsi készítményű kolbászt) vacsoráztunk. Utána aludni tértünk. Reggel korán keltünk, mert a vonat 6 óra tájban indult Fiuméba.

Azután sohasem láttam Makszim Gorkijt, csak hallottam róla. Eltávozott tőlem, s azt sem tudtam, milyen nagy ember hált meg a lakásomon”. [15]

Mivel nyilvánvalóan jóindulatú retrospektív misztifikációról van szó, alapvető cáfolati indokul elegendő arra utalni, hogy 1905 január és 1906 március között Gorkij a cári Oroszország területén tartózkodott (Pétervár, Riga, Jalta), másrészt arra, hogy amikor hosszadalmas útja során végül el is jutott Itáliába; nem Ausztria—Magyarországon át, hanem — hosszabb-rövidebb megszakításokkal — Németországon, Franciaországon és Amerikán keresztül, és nem egy másik „különös ruhába öltözött férfi”, hanem M. F. Andrejeva társaságában.

A derék agg veterán elbeszélésének egyik szemmel látható motíválója — saját feldicsőítésén túlmenően — városkája munkásmozgalmi nagyságának öregbítése.

Erre vall az az interjú elején hangsúlyozott mondata, hogy „munkásmozgalmunk annyira fejlődött, hogy a budapesti után a mienk volt az egyik legtevékenyebb szervezet”, amit sem a szociáldemokrata párt vonatkozó kongresszusi jelentései, sem a magyar forradalmi munkásmozgalom történetének első kötete nem támaszt alá.

Annak cáfolására, hogy a budapesti szervezet (ha egyáltalán ezt akarja jelenteni a „Pesten átutazván hallották”) éppen Zomboron át segítette volna Fiume felé az orosz elvtársakat; hogy megjegyezhet-e az akkor még fiatal K. Gy. Gorkij nevét, ha ez a név számára semmi különösét nem jelentett akkor, mivel majd csak kb. hét év múlva kerül kezébe egyik könyve; vagy hogy ennyire tévedne Gorkij külsejének felidézésében („erős testalkatú... és rövid szakállas orosz”), akit legalább néhány órán át látnia kellett (éppen üléseztek, amikor megjötték, — ez aligha lehetett később este 7—8 óránál; 11-kor mentek haza, még megvacsoráztak, feltehetőleg kettesben, erre vall a „vendégemet”), ha viszont a szerény vacsora menüjére ilyen pontosan emlékszik — mindennek cáfolására aligha van itt szükség.

Az egyetlen, aminek érdemes egyetlen mondatnyit szentelni, a Magyar Szó zsrnalisztájának ilyen könnyen „meggyőzhető” újságírói tájékozottsága, ami főleg az interjú két utolsó bekezdésében mutatkozik meg:

„Miután elköszöntem Klapac Györgytől, az a gondolat foglalkoztatott, vajon megtörténhet-e mindaz, amit elmondott. A nagy író zombori látogatásáról nem maradt fel semmilyen írásbeli emlék, s a legidősebb zomboriaktól sem tudtunk meg semmit ezzel kapcsolatban. A történelmi adatok azonban arra engednek következtetni, hogy Makszim Gorkij csakugyan járhatott Zomborban. Hiteles, hogy az író 1905-ben a petropavlovszki börtönbe vezették, s kiszabadulása után munkatársainak segítségével külföldre menekül. Egészen az első világháborúig az olaszországi Capri szigetén élt. A háború idején tért vissza Oroszországba. Valószínű tehát, hogy Olaszország felé haladva Zomboron is átutazott”. [16]

Interjú Capri szigetén

Közvetlenül az előző fejezet első felében tárgyalt „átutazás” kérdésköréhez kapcsolódik V. Ö. 1910 elején közölt interjúja. Eddigi tudomásunk szerint Pintér Ákos 1902-es pétervári és Kosztolányi Dezső 1924. évi sorrentói találkozása között ez az egyetlen Gorkijjal folytatott olyan beszélgetés, amely kifejezetten a magyar sajtó számára készült. [17]

Igen bonyolult viszonyok középpontjában találjuk ekkor Gorkijt. A capri pártiskola felbomlott. Ennek oka nemcsak az iskola vezetői és az otthonról érkezett munkásaktivisták közti elvi nézeteltérésekben rejlik, hanem abban is, hogy az iskola előadói gárdáján belül is mélyreható eszmei erjedés kezdődött. Gorkij látta, hogy ez nem vezethető csupán egyéni tulajdonságaikra vissza. A belső villongások légköre azonban súlyosan leverte, mert mindaddig elképzelhetetlennek tartotta, hogy elvtársak, harcostársak között ilyesmi lehetséges.

Két ezidőtájt íródott levél fontos keretet nyújt annak megértéséhez, ami benne ekkor lezajlik. Az egyiket — hosszú szünet után először — Lenin írja — neki (1909. november 16.): „Önnek most nagyon nehéz a helyzete. Úgy adódott, hogy Ön a munkásmozgalmat és a szociáldemokráciát egyszerre arról az oldalról látta meg, olyan megnyilvánulásában, olyan formájában, amely Oroszország és Nyugat-Európa története során már nemegyszer kergette kétségbeesésbe a kishitű értelmiségieket, kiábrándítva őket a munkásmozgalomból és a szociáldemokráciából. Meg vagyok győződve arról, hogy Önnel ez nem történik meg”. [18]

A másikat ő írja Amfityeatrovnak 1910. január elején: „Miért gúnyolódik a bolsevizmusom? Hiszen Ön figyelmes olvasó! A bolsevizmust magaménak érzem, mert a monisták csinálják, mint ahogy a szocializmust éppen azért érzem a magaménak, mivel az egyetlen út, amelyen át az ember leghamarább eljuthat személyes emberi méltósága legteltesebb és legmélyebb felismeréséhez. Másfajta utat nem látnok. Valamennyi egyéb út a világtól vezet el, ez az egy — a világ felé”. [19]

Miközben szoros kapcsolatát megőrzi a bolsevik párttal, melyben a legkövetkezetesebb forradalmi irányzatot látja, még számos olyan árnyalat felismerése vár rá, melynek döntő jelentősége éppen a politikai-ideológiai harc: ezután következő szakaszában lesz. [20]

E mozzanatok lényegesek ahhoz, hogy a magyar olvasók széles köre által olvasott közvetlen interjú alaptendenciáját és hatását felmérhessük.

Az 1910. január 3-án Rómában keltezett interjú első sorai szerint V. Ö. nem értesült arról az újsághadjáratról, amely itthon — Lenin szavaival — a „burzsoá sajtónak Gorkij kizárásáról szóló meseje” kapcsán november végén — december elején zajlott le. Az olasz sajtóvisszhang nagyjából hasonló lehetett, ez derül ki az első hosszú bekezdésből, mely arról tanúskodik, hogy a szerzőt némiképp szintén befolyásolta a kampány. A capri természet szépségeit ecsetelve maga is úgy véli: „akárhogyan is forgassuk a dolgot, mindenképpen igazságtalan dolog stigmatizálni egy művésztemperamentumot csak azért, mert oda elvonult, ahonnan a legszebb eget, a legszebb hajnalt, és a legszebb alkonyokat bámulhatja, elbűvölt lélekkel...”

Az interjú fő tendenciája azonban mégsem ez. Nem egyszerűen a terjedelmi arányokból, hanem az egész hangneméből ítélünk, amikor azt a becsületes célját látjuk dominánsnak, hogy megcáfolja az író személye körül elterjedt félreértéseket és rosszindulatú belemagyarázásokat.

Pintér Ákos annakidején (egyébként ugyancsak a Pesti Naplóban) részletesen leírta Gorkij külsejét. Interjúnk is lényeges teret szentel annak, hogy az író hiteles szóbeli portréját nyújtsa: „Még a külseje is egészen más, mint amilyennek a képek mutatják, és mint ahogy a köztudatban él. Ugyebár mindnyájan, akik a képei után ismerjük, tömzsi, zömök embernek tartjuk, hosszú hajjal, amely oroszlánsörényként verdesi a vállát és kerek arcú, tömpe orrú, tömött szőke bajuszú, igazi szláv típusnak hittük. Pedig nem az, hanem éppen ellenkezőleg. Sovány és magas, a válla kissé hajlott, mint azoké, akik sokat írnak, sokat olvasnak és közről ráhajlanak az olvasmányaik vagy írásaik fölé. A haja egészen rövid és fölfelé kefélt. Vékony finom bajusza van, amely hosszan csüng le kétoldalt. És semmi szomorúság, semmi melankólia az arckifejezésében. A szeme élénken, vidáman csillogó, csupa kedv, — a piros, húsos ajkai mögül pedig egyre-másra elővillan ragyogóan fehér fogsora, amint mosolyra húzza a száját”.

A beszélgetést M. F. Andrejeva tolmácsolta: „Szerencsére kitűnő tolmácsunk akadt Gorkij nevének személyében, aki könnyedén, gyorsan követi ezt a kétnyelvű beszélgetést. Mialatt beszélek, Gorkij nagy figyelemmel kíséri, mintha az ajkaim mozgulataiból ki akarná találni, mit mondhatok. Néha sikerül is, de azért Gorkijné tolmácsolása nélkül aligha érthetnők meg egymást...”

Három fő témája alakul ki a beszélgetésnek. Az egyik az aktuális külpolitikai problémák. A tudósítót meglepi, hogy az író ennyire járatos ezekben a dolgokban és minden aprólékos részletet ismer. „Ő maga mondja, hogy irodalmon, művészetén kívül a külpolitika érdekli leginkább. Ami bizonyára meglepő az Éjjeli menedékhely és az Orosz csavargók históriájának szerzője részéről. Ki gondolta volna, hogy ezt az erőteljes, szinte brutális természetet [? — F. I.] olyan apró szubtilitások érdeklik leginkább, aminőkkel a külpolitika szolgál...”

A másik téma természetesen az irodalom. A beszélgetések fonala a francia irodalom felé húzódik. „A francia irodalom, a modern francia filozófusok adja a kedves szellemi táplálékát és szinte kimeríthetetlen, amikor Gustave Lebont és Bergsont magasztalja. Aztán a francia írókat emlegeti a rajongás hangján. És amikor mindezekre megjegyzem, hogy általában mint frankofobot emlegetik [célzás a „Gyönyörű Franciaország” c. pamfletjére, melyben élesen elítélte a forradalmat leverő cárizmusnak kölcsonyt nyújtó francia kormányt — F. I.], mint egyik terjesztőjét a latin dekadenciának, Gorkij kifakad:

— Ezt a hitet is az amerikai revük terjesztették rólam. Az amerikai revük az én legkérdelhetetlenebb ellenségeim”.

Ez a téma alkotja az interjú befejezését: a polgári sajtóban megjelenő hazug interjúk, melyekben olyan kijelentéseket adnak a szájába, melyeket ő sohase tett. „Ezeknek a revüknek köszönhetem, — mondja, ha ma mint reklámot hajszóoló író emlegetnek, mert ezek a lapok egész sereg bizarr dolgot találnak ki a rovásomra, amiket aztán alig győzők cáfolni.” Elmeséli, hogy ekkor is éppen három ilyen revüt pörölt be azért, mert képtelennél képtelenebb dolgokat írtak róla, a szokásairól és meggyőződéséről. „És nem lehet olyan messze New York Capri szigetétől, hogy ezekért a hazugságokért elégtételt ne szerezzek magamnak” — fejezi be szavait az író.

V. Ö. a következő gondolattal zárja tudósítását: „Így cáfolt rá Gorkij a fényképre, a fényűző életmódjára, a frankofobiájára, a reklámhajhászására, szóval mindarra, amivel kapcsolatban legutóbb annyit emlegették. És az ember elgondolkozhatik rajt, hogyha már a kortársainkról ennyiféle tévedésben vagyunk, hát még mekkora tévedések környékezik tudásunkban azokat, akik Periklés vagy Caesar kortársai voltak”.

Az interjú nyomán kirajzolódó Gorkij-kép több vonatkozásban pozitív módon vesz részt a burzsoá sajtókampány ideológiai következményeinek semlegesítésében. Mindenekelőtt egyértelmű az író közéleti érdeklődése. Árnyalt konklúziók levonására késztet a franciákról szóló passzus. Világosan kitűnik Gorkij éles szembenállása a szenzációhajhászásban semmiféle eszköztől vissza nem riadó polgári lapok eljárásával. Az interjú megtisztítja a magyar olvasó Gorkij-képét egy sor ráarakódott, tőle idegen vonástól és ezzel hozzájárul ahhoz, hogy a Gorkij iránti érdeklődés a helyes, irodalmi mederbe térjen vissza és az elkövetkező néhány évben — az 1908—1909-es évek hullámvölgye után — ismét megszorodik a magyarul ismert, nyelvünkre lefordított Gorkij-művek száma és a közölteken belül az eddig ismertnél nagyobb mértékben kapnak helyet a forradalmi várakozást lehelő romantikus elbeszélések. [21]

Egy portré előtörténete

Nem az első, Gorkijjal találkozott magyarok között tartjuk számon Reschner Gyulát, viszont a kevés személyes találkozás ihlette magyar Gorkij-portré egyikének szerzőjét benne tisztelhetjük. [22]

Reschner Gyula 1891-ben született Gyimesbükkön. Élete aligha nevezhető mindennapinak. Hányatott sorsa elvitte Európa számos országába, az Altáj négy és fél-ezer méteres csúcsaira, Észak-Afrika partjaira. 1913-ban készíti el első exlibriszt. 1914 novemberében orosz fogságba esik: hatéves nehéz, de egész életére és művészpályájára kiható, világszemléletét átformáló bolyongás kezdődik számára, előbb a cári, majd a forradalmi Oroszország földjén. A kijevi, moszkvai és vlagyimiri katonakórházakon át az acsinszki lágerbe viszik, ahonnan kalandos úton jut haza Er-

délybe. Emberi-művészi alakulását olyan személyiségekkel való ismeretség segíti ezalatt, mint fogolytársa Gyóni Géza, a költő vagy Bazsenov professzor, aki Beilis védője volt a kijevi vérvádpörben. „Az „orosz évek” alatt jól megtanulja a nyelvet, a huszas években erdélyi lapok eredetiből készült Gorkij, Csehov és Avercsenko-fordításait közli. Sok erdélyi napilap és folyóirat őrzi rajzait, karikatúráit. Móricz Zsigmondtól Pirandellóig, Rippl-Rónai Józseftől Victor Eftimiuiig hírességek egész sorát rajzolta le. A Helikon egész írócsoportja — Tamási Áron, Makkai Sándor, Bartalis János, Berde Mária, Molter Károly, Dsida Jenő, Kós Károly és sokan mások — az ő pár vonással markánsan megrajzolt portréiban is tovább él. Kemény János „vadzseninek”, Tamási Áron „Reschner Vagabundusz”-nak nevezte, sok iróniával és még több szeretettel. Több mint száz, a Masereel-i iskolához tartozásra valló exlibrisze az erdélyi linómetszés eredeti hangú művésze vall. [23]

Egész életén át hű maradt baloldali elkötelezettségéhez. Jóllehet kényerét hosszú időn át mint ipari grafikusként kellett megkeresnie, meggyőződése, érzelmi kötődése végig a haladó mozgalmakhoz, a baloldali sajtóhoz fűzte. Csehi Gyula professzor 1971 júliusában beszélgetésünk során elmondotta, hogy Reschner Gyula mindig szívesen adott — önzetlenül, honoráriumra nem tartva igényt — baráti charge-okat, vagy ha kellett csípős politikai karikatúrákat a 30-as évek haladó erdélyi lapjainak. A már kilencedik évtizedébe lépett ősz művész a szocialista román állam részéről kiemelt nyugdíjban részesül.

Gorkijról szóló emlékezése, melyet a Függelékben közlünk, több szempontból is jelentős.

Az első és alapvető az, hogy ez az emlékezés hiteles. Az általa leírt időpontban Gorkij valóban járt nemcsak Kijevben, hanem kijevi katonai kórházakban is. [24] Emlékezése (amit szóban is megerősített és kiegészített 1971. júliusában Kolozsvárra lefolyt beszélgetésünk során) ennek a mozzanatnak a rögzítése. Hitelessé teszik a Reschnerben megmaradt portré-részletek, az író egy-egy jellegzetes gesztusának, szavának, akkori gondolkodásmódjára jellemző kérdésének felidézése is.

A másik figyelemre méltó mozzanat az, hogy rekonstruálja egy világháborús Gorkij-látogatás atmoszféráját: a zsúfolt katonakórházat, a foglyok hangulatát, az Oroszországba vetődött magyar művész impresszió-éhségét és felfokozott várakozását valami ismeretlen előtt (oroszul kezd tanulni, majd meg is tanul, annyira, hogy — még félszázad múltán is oroszul idézi Turgenyev, Tolsztoj fogságban elolvasott könyveinek a címeit), végül magának a (végső fokon villanásnyi, mindössze néhány percig tartó) látogatásnak alapvető benyomásait. (Nyilvánvalóan csupán ennek visszadását várhatjuk el a két évtized múltán megírt emlékezéstől és nem a szavak pontos felidézését).

A harmadik és legfontosabb az, hogy — ha két évtizedes késéssel is — leírja, hogy milyen személyes élménnyel nyomon keletkezett a kevésszámú magyar Gorkij-portré egyike, az, amelyet a halálhír hatása alatt, felidézve a régi találkozást, néhány nap alatt linóba metszett és amelyet a kolozsvári Független Újság a következő számában le is közölt. [25]

Magyar hadifoglyok között?

Kézenfekvő okokból erősen megcsappan az első világháború éveiben az orosz irodalmi művek fordításainak, az orosz irodalommal foglalkozó írásoknak a száma. Ha korábban több százra rúgott a publikációk évi mennyisége, itt alig tucatnyiról lehet beszélni — legalábbis a KOZOSCA—RADÓ bibliográfiája alapján. [26]

Ha általában ez az orosz irodalom (a katonai ellenfél nyelvén íródó művek) sorsa, fokozottan az agyonhallgatás a hivatalos magyar sajtó tendenciája azzal a Gorkijjal szemben, akiről már az 1905-ös forradalom nyomán, különösen pedig *Az anya* egyértelműen szocialista elkötelezettsége miatt nyilvánvaló, hogy kettős ellensége a Tisza Istvánok Magyarországnak. Két évtizeddel ezelőtt — az akkor rendelkezésre álló anyagok alapján — joggal írta KOMLÓS ALADÁR: „1914—17-ig egyetlen műve sem jelenhetett meg Magyarországon és cikket sem írhattak róla”. [27]

A fővárosi és vidéki sajtó vizsgálata azonban már eddig is nem kevés olyan adatot hozott felszínre, aminek alapján kimondhatjuk: a tendencia tudatossága mellett sem volt olyan teljes és néma ez a hallgatás Gorkij körül, mint eddig hittük, mert tevékenységéről, életéről, ekkor születő főbb műveiről — ha szórványos adatokból is — tudomást szerzett a magyar átlagolvasó. 1914 közepe és 1918 vége között saját kutatásaink feltucatnyi Gorkij-fordítást mutattak ki. [28]

A róla szóló írások javarésze apró, informatív hír, hiteles tudósítás. [29] Fel kell azonban figyelni néhányra, amely — az „átutazáshoz” hasonlóan — évek, sőt évtizedek múltán „feltámad” és a „korabeli dokumentumra” való támaszkodás erejét-hitelét kölcsönzi bizonyos, Gorkij magyar kapcsolatait tárgyaló írásoknak.

1. A sajtó egy részét egy rövid hét alatt körülfutotta 1915 januárjában az a hír, hogy Gorkij egy moszkvai kórházban magyar sebesülteket látogat és orosz nyelvű könyvekkel látja el őket (28/a). A felszabadulás utáni Gorkij-kutatás néhány publikációjába ez így is került be [28/b], ezért nem kell csodálkoznunk, hogy az író centenáriumára kiadott összefoglaló bibliográfia Gorkij és a magyarok c. rovatában ez a következő, már lényegesen messzebb menő összefüggésben szerepel: „A háború alatt magyar hadifoglyokat látogat, magyar és orosz nyelvű könyvekkel látja el őket, ugyanúgy cselekszik, ahogyan Magyarországon Móricz Zsigmond az orosz hadifoglyokkal”. [30]

Az úgy „genezisének” kutatása során sikerült eljutni az ősforrásig, az Arad és vidéke 1915. január 8-i számában megjelent „Gorkij és az aradi tisz” c. írásig. A lap egy állítólag Moszkvából jött levelet közölt, melyet L. Sz. dr. nagyhalmágyi (Arad megye) ügyvéd írt barátjának, K. J. aradi hadnagynak. Az ügyvéd, mint leírja, a moszkvai nemzeti színház díszlettárából átalakított csapatkórházban fekszik súlyosabb természetű sebesülésével. „A kórház Gorkij Makszimnak a személyes felügyelete alatt áll és a nagy író mindennap meglátogatja a betegeket: mindannyiok számára van egy-egy vigasztaló szava”. Itt — olvassuk a levélben — „abba az igazán ritka és igazán nagyszerű helyzetbe kerültem, hogy naponként érintkezhetem Gorkij Makszimmal, akit különben munkáiból már régen ismerek”. „Levelem célja ... az, hogy Gorkijról írjak, akinek az egyénisége iránt, már eltekintve írói mivoltától is, a legnagyobb rajongással viseltetek”.

A témánkat érintő részt pontosan idézem:

„Naponként bejárt egy igen egyszerű ember a kórterembe, minden ágyánál megállott néhány percre és részvétteljesen nézte a betegeket, egyébként szólan volt, csak arcáról rítt le valami különös jószág és sugárzott az értelemről. Egyszer, amikor ez az ember, akit akkor már háromszor láttam, eltávozott, az ápolónőm így szólott hozzám németül:

- Tudja, ki volt ez az úr?
- Nem, — feleltem.
- Gorkij Makszim!

Végtelenül sajnáltam, hogy nem üdvözöltem melegebben, de ápolónőm megnyugtatót: nagy-nevű vendégünk mindennapos. Alig vártam a pillanatot, hogy ismét szemtől-szembe láthassam. Másnap, harmadnap ismét ellátogatott. Egy napon az ápolónők tudatták, hogy Gorkij előadást fog tartani. Az egyik nagyteremben gyűltek össze mintegy ötvenen, azok, akiknek egészségi állapotuk megengedte, hogy elhagyva betegágyukat, részt vegyenek az előadáson.

Néhány percnyi várakozás után lépett be Gorkij a kórház főorvosának kalauzolása mellett a terembe és helyet foglalt egy asztalnál. A főorvos vezette be az előadást néhány szóval, majd azután Gorkij kezdett beszélni.

Igen szépen beszélt, egy-egy mondatot meg is értettem (ő tudvalevőleg csak oroszul tudó), majd a főorvos németre is lefordította, hogy a német és osztrák-magyar tiszték is megérthessék. A beszéd tartalma az emberi szolidaritás volt, hogy el kell jönni annak az időnek, amikor elkövetkezik a népek testvériesülése.

Az előadás végén többeket kitüntetett megszólításával és köztük engemet is.

— Jobban érzi magát? — kérdezte tőlem.

— Igen, köszönöm szíves kérdését, — feleltem, — jobban.

A tolmács a főorvos volt.

— Hová való? — kérdezte.

— Magyarországra.

Azután igen szeretetreméltóan mondta, hogy csak nyugodtan tűrjem sorsomat, mert nemsokára vége lesz a háborúnak és ismét otthon leszek.

Azután kezét fogott velem és a főorvossal eltávozott.

Harmadnapra egy ápoló diszkötéses könyvet kézbesített nekem. Lapozgatni kezdtem a szép kiállítású könyvet, melynek második oldalán három cirill betűs szó után ez a név állott: Maxim Gorkij.

Ápolónőm németül elmondotta, hogy a könyv a nagy írónak Az anya c. könyve, a két szó pedig, ami dedikációként elé van írva oroszul: Jöjjön el a te országod.

Ezek az epizódok egész életemben emlékezetes maradnak a számomra.

Eddig az idézet a teljesen naiv, de a beavatatlanok számára hitelesség látszatát felkeltő levélből.

Talán nem is az első pillantásra szembetűnő ellentmondások az érdekesek (ilyen is van jócskán: pl. levélírónk súlyos sebesülése ellenére azok között van, akiknek „egészségi állapotuk megengedte, hogy elhagyva betegágyukat, részt vegyenek az előadáson”, mely egy másik teremben volt: a félszáznyi résztvevő közül éppen őt tünteti ki dedikált könyvének küldésével; a dedikálás terjedelme előbb három szó, majd már csak kettő, jóllehet az idézett Miatyánk-mondatot oroszul-ószlávul is négy szóval fejezik ki stb.). Fontosabb azoknak az érdemi naivitásoknak a kiemelése, melyek csak a kisvárosi ügyvéd képzeletében jellemezhetők a nagy író, viszont egész reális valójától idegenek. Ilyen az a mozzanat, hogy szóltalanul járja a kórtermeket, csupán részvétteljesen nézi a betegeket, (vö. fentebb: „mindannyiok számára van egy-egy vigasztaló szava”) sorsa tűrésére biztatja levélírónkát, Miatyánk-idézettel dedikálja — éppen a legforradalmibb művét, amely egyébként Oroszországban még akkor is be van tiltva. A legnaivabb körülmény természetesen az, hogy a nem egészen egy éve politikai amnesztiával hazatért forradalmár író csak egyszerűen hagyják sétálni a katonakórházakban és a háború első évében lehetővé teszik számára, hogy hatósági segédlettel (a főorvos kalauzolása mellett) pacifista beszédeket mondjon katonák és hadifoglyok előtt.

Végső fokon misztifikációval van dolgunk. Feltételezhető, hogy a levél valóban Moszkvából jött a nevezett L. Sz.-től (személye aligha lehet kitalált: a megyeszékhelyen megjelent lap közli itthoni lakhelyét, monogramját és foglalkozását). Moszkvában ekkor minden elképzelhető helyen szükségkórházakat állítottak fel, valószínűleg volt ilyen a jelzett színház díszletraktárában is. (Bár „nemzeti” színház természetesen Moszkvában egy nem volt: ilyen szerepet az ún. Kis (Malij) színház és a Sztanyiszlavszkij alapította Művész Színház (MHT) töltött (és tölt) be.) Itt fekvő hadnagyunk is tudomást szerezhetett arról, hogy november közepén Moszkvában jártában Gorkij részt vett a Művész színház stúdióelőadásán [31]. Ha már ilyen nevezetes helyre került fogsága és sebesülése „jóvóltából” és „hallótávolságba” a neves írótól, érthető emberi gyöngeségként kezelhetjük, hogy a „messzi távolba” küldött életjelében némi transzformációt eszközölve egy csomóba bogozza a színházat, a színházban egykor (úgy tíz évvel azelőtt, amikor őt év alatt írt öt darabját mind ebben a szín-

házban mutatták be) valóban mindennapos Gorkijt és az otthoni barátait azzal örvendeztetni meg, hogy „a háború vérzivatarában” nemcsak hogy élve maradt, hanem még ilyen nagy emberekkel is összehozta a sors, hogy — mint a lap írja — „Gorkijjal való érintkezésének szinte irodalomtörténetileg érdekes epizódjáról” is beszámolhat. [32]

Azt nem lehet elvitatni, hogy e végső fokon személyes becsvágy indította szép mese az itthoni sajtóban objektíve a Gorkij iránti szimpátiát erősítette és — természetesen nem akarjuk hipertrofizálni a kicsengését — a háború kellős közepén némi pacifista hangulatot is hintett. [33]

2. Az orosz fogságba esett félmilliónyi magyar közül százezen fogtak fegyvert az első proletárállam védelmében. Közülük viszonylag sokan kerültek a legkülönbözőbb kapcsolatba a forradalom vezetőivel, kimagasló hadvezéreivel. Ismeretes legalább 15 olyan magyar internacionalista, aki pl. Leninnel volt személyes kapcsolatban különböző minőségben.

Abból, akiről most szó lesz, internacionalista harcos — legalábbis forrásunk szerint — nem lett, csupán a távoli Szibériába került fogolytáborba. Viszont mivel néhány évvel ezelőtt — már az írás címében — egy egész megye olvasó közönségét úgy tájékoztatta a kellő utánanézést már feladatkörén kívül állónak tekintő újságíró, hogy emberünk „Gorkijjal találkozott” és ez a cikk a sajtó-figyelőszolgálat révén — tudomásunk szerint a fentebb idézett Klapcs György-féle interjúval együtt — eljutott az íróra vonatkozó mindenféle emlékezést érthető teljességgel gyűjtő moszkvai Gorkij-múzeumba és ott az egzakt dokumentumok között foglal helyet, foglalkozni vele szükségesnek látszik, legalább néhány mozzanat erejéig.

A Szolnok megyei lap a Gorkij-centenárium utáni hónapokban adott hírt arról, hogy a jászberényi fiúkollégium honismereti szakköre „felkutattott az ismeretlenségből” egy embert, aki „személyes élményein keresztül idézhette fel nekik a nagy író” [34].

A szakkör centenáris ünnepségén így mesélte el az állítólagos találkozást Forgács Gábor jászfákóhalmi tsz-nyugdíjas, aki 1915. március 22-én esett fogságba:

„Sokadmagammal Szibériába vittek. Egy ideig lágerben voltuk, aztán néhányadmagammal a csitai börténybe kerültünk dolgozni. Így aztán szabadon járhattunk a városban is. Egyszer egy ismerőssel találkoztam beszéltem meg az állomás előtti téren. Amint odaérek, látom ám, hogy nagyon sokan mennek be az állomásra. Kérdeztem az asszonyokat, hova sietnek?

— Itt utazik keresztül Gorkij — mondta az egyik. — Ő a legnagyobb orosz író.

Gondoltam magamban, csak megnézem én is, ha olyan nagy. — Bejött a vonat és leszáll arról egy nálam alacsonyabb, idős ember, fehér bajusszal, bundában, perzsagallérral, kucsmával. Akkor jöttem én rá, hogy nem a termete nagy, hanem a tudása. Tolakodott felé a tömeg, én is furakodtam velük. Egyszer csak ott álltam a nagy ember előtt. Gondoltam magamban, nekem is illik köszönteni.

— Jó egészséget, szerencsés utat kívánok — szóltam.

Gorkij kezét nyújtott és ezt mondta:

— Ki vagy?

— Hadifogoly.

— Milyen?

— Magyar.

Amikor ezt kimondtam, mind a két kezével megfogta a kezem és azt mondta: köszönöm, fiam, neked is minden jól. A tömeg tovább sodort, de még láttam, hogy utánam néz. Úgy nézett rám, hogy igen-igen jó érzésem támadt. Még aznap elmeséltem az egyik fogolytársamnak, aki orvos volt. Az azt mondta: szerencséd volt, hogy találkozhattál vele. Pillanat volt, igaz, ez a találkozás, de én nem felejtettem el és nem felejttem el soha.”

Az újságíró naivitásáról már szoltunk. Az idős memoarista jószándékához sem fér a legcsekélyebb kétség sem. Szavainak (pontosabban: mondanivalója lényegének, a találkozás tényének) hitelét csupán az az „apróság” rontja le, hogy — minden idevonatkozó dokumentum és az összes ilyen dokumentumokat pontosan összegező Letopisz... tanúsága szerint — Gorkij sohasem volt Szibériában.

És még egy megjegyzés — arról, hogy az eddig idézett három emlékező hogyan idéz fel egy olyan, nemcsak objektívnek tűnő, de valóban objektív és leginkább maradandóan megőrződő mozzanatot, mint Gorkij külseje. Klapcs Györgyben erős testalkatú, rövid szakállas férfiként él, Forgács Gáborban pedig mint nála alacsonyabb (?), fehér bajuszú idős ember (az író akkor kb. 50 éves lehetett volna). A két leírásban csupán a mindkettő által hangsúlyozott, az összes portrékon is legszembe-tűnőbb bajusz a közös, viszont lényeges jegyekkel tér el mindkettő a közismert, festők és grafikusok tucatjai által megörökített Gorkij-termettől, Gorkij-arctól. A fentebb felhozott „elemi” cáfolatokhoz ezekre a mozzanatokra csupán mint szerény lélektan-
i adalékokra van szükség.

Reschner György emlékezését nemcsak az időpont és a színhely kimutatható „egybeesése” teszi a valószínűségen jóval túlmenően hitelessé, hanem a jószemű művészen hosszú időre rögződött portré is.

Találkozások a forradalomban

Két, utolsó emlékezésünk hiteles, történelmi, közéleti személyiségek tollából valók, a szövegek számos olyan reáliát tartalmaznak, melyek a találkozások tényét kétségtelenné teszik.

Mindkét írás — jóval másfél évtizeddel Reschner Gyula emlékezése előtt — a kolozsvári Napkeletben jelent meg. E folyóirat szerkesztői a polgári progresszió több-féle árnyalatát képviselték és helyet adtak az erdélyi szellemi élet kialakítására törekvő baloldali íróknak is [33]. Ezzel a Napkelet is része lett annak a — Botka Ferenc találó kifejezésével — „demokratikus karéjnak”, mely Magyarország körül létrejött és — témánk szempontjából most ezt emeljük ki — az egyre inkább megerősödő szovjet kultúra kisugárzását közvetítette. [36]

Az egyik szerzője Aradi (író nevén Erdélyi) Viktor a nemzetközi munkásmozgalmak kiemelkedő harcosa, a századfordulótól az első világháború végéig a radikális értelmiség baloldali csoportjához tartozik. [37] 1883-ban született az Arad megyei Pankotán. Déván és Temesváron végzi a reáliskolát, majd a pesti egyetemen geológus és közben a Társadalomtudományi Társaság tagja lesz. Geológiai kutatásai során ismerkedik meg az erdélyi bányászok életkörülményeivel, erről számos tudományos értékű írást közöl a Világ és a Népszava hasábjain. 1908—1909. években haladó pesti lapok, valamint a moszkvai Russzkoje szlovo és a prágai Lidove noviny közli harcos publicisztikai írásait. Legnagyobb csatája a máramarosi rutén parasztok ún. skizmapöre, melyről 130 cikket és egy könyvet ír. E korszakban legfőbb küzdőtere a nemzeti elnyomás elleni harc. A háború alatt fogságba esik. Levelezni kezd baloldali ismerőseivel, a cári rendőrség ezt leleplezi és Aradit a Péter-Pál erődbe zárja, majd Északra internálja. A forradalom szabadítja ki. Bekapcsolódik a hadifoglyok internacionalista mozgalmába, de ellentétbe kerül vezetőivel, ezért hazatér. Erdélyben telepedik le, s itt a kommunista párt forradalmi háborúellenes, antifasiszta küzdelmét szolgálja, jelentős szerepet tölt be, a haladó szellemű nemzetközi irodalom romániai közvetítésében. Maga is fordít oroszból is és a Jövő társadalmá c. lapjában a szovjet irodalom új jelenségeiről frissen ad hírt az erdélyi magyarságnak. A harmincas évek elején a Szovjetunióba emigrált. 1937-ben a törvénytelenések áldozata lett. [38]

Faludi Iván a Ma körében indul. [39] Orosz fogságban lefordítja Tolsztoj több jelenetét („Ő az oka mindennek”, „A háború”), melyeket majd a huszas évek elején különböző munkásszínpadokon mutatnak be. [40] Hazatérése után az új orosz iro-

dalmi törekvések aktív ismertetője lesz. 1918—19-es írásaiból „Gorkij és Lenin” c. cikkét Gorkij-fordítását és L. Andrejev Az ember élete c. drámájának bemutatójára írt kritikáját emeljük ki. [41—43] A Tanácsköztársaság leverése után emigrál. A leggyümölcsözőbb — szempontunkból — éppen ez a korszaka: tucatnyi baloldali magyar orgánumban (Csehszlovákia, Románia, Németország, Franciaország) ismerteti az orosz színpad forradalmát, az új orosz regényt és széles körű fordítói tevékenységet folytat. Ez utóbbiból különösen jelentős Dosztojevszkij és Tolsztoj elbeszéléseinek, valamint Blok prózájának átültetése. Az elsők között fordít Panfjorov hatalmas kolhoz-eposzából — már moszkvai emigránsként. 1937 óta Svédországban él. [44]

Közös e két emlékezésben, hogy a legellentmondásosabb korszakban, a forradalom eszmei tépelődéseinek hónapjaiban mutatja Gorkijt és — a megírás időpontja (a 20-as évek eleje) európai hangulatait tükrözve — a korábbi szocialista Gorkij-képhez képest jobbra negatív vagy legalábbis azzal disszonáns elemek dominálnak benne.

Annak a Gorkijnak a képe lép elénk ezekből az emlékezősekből, akiről — az 1920-as Esztendő-ben közölt naplótöredékei kapcsán — Kardos László ezt írja Tóth Árpád-monográfiájában:

„Szerzőjük — amellett, hogy lényegileg proletárforradalmi lelkületről tesz tanúbizonyságot — a forradalom tumultuózus és kaotikus, véres és megrendítő jeleneteiből fakadt riadt érzéseinek, háborgó kételyeinek ad hangot”. [44/a]

A közönség azonban lényegesen több az elűtő vonás a két emlékezésben. Erdélyi a polgárháborús Moszkva levegőjét rajzolja meg néhány fontos vonással, Faludi főként a belső, eszmei mozzanatok felvázolására koncentrál. Erdélyi egyetlen találkozást ír le, ott is elsősorban a Gorkij-beszéd keltette saját benyomásait rögzíti. Faludi ezzel szemben egy evolúciós vonalat kísérel meg húzni személyes élményei nyomán. Erdélyi csupán — csaknem véletlen — szem- és fültanúja egy esti kocsmai beszélgetésnek. Faludi maga is tesz fel kérdéseket a szöveg alapján ítélve személyesen is ismerőse Gorkijnak. Erdélyi a fogságból hazafelé jövet, mintegy kívülről pillant be az akkori gorkiji eszmevilág problémáiba. Faludi viszont egy folyamat részeseként szélesebb összefüggésekbe tudja beleágyazni az általa kiemelt nézeteket. Végső fokon Erdélyinél több a literális, emocionális elem, míg Faludinál egy ideológiai aspektus szelektálja a felidézendő mozzanatokot.

Jellemző a koncepció- és stílusbeli másféleségre a két emlékezés kétfajta befejezése:

„A züllött ember, — idézi Erdélyi Viktor Gorkij szavait, — a züllött embernek van egy nagy előnye a többi felett. A züllött ember elvesztette előítéleteit, levetkőztette principiumait, a züllött emberben intenzíven él az ember. Ezért kifogyhatatlan kincsesára a kutatóknak a züllött ember.

... Az idő későre járt, Moszkvában nem tanácsos későn járni, haza mentünk. A csajnaja ajtaja előtt Gorkij Makszim karonfogta az egyik társát, — ahogy mondták, egy kocsi, aki visszakészül falujába és beszélgetve, hosszú léptekkel mentek a külső perifériák felé. A mi utunk más felé vezetett. Nem zavartuk Gorkijt, búcsúzás nélkül indultunk a belváros felé.

A közeli sarokról még egyszer visszanéztem. Gorkij meggörnyedve lassú léptekkel haladt a köd felé és szorosan karon fogta társát, aki széles mozdulatokkal magyarázott neki valamit”.

Faludi a következőképpen zárja írását;

„Késő. Tarnopolt nyomon követi Breszt-Litovszk. Hoffmann tábornok kardjával rácsap az asztalra, amelynél Oroszország sorsa fölött határoznak. Ez a gesztus egy táborba kergeti a bolsevikokat és Gorkijt. Ettől a perctől fogva fegyvertársa Gorkij Leninnek ... Ettől fogva dolgozik az egész proletárság érdekében, amely őt mint vitás embert, régóta szellemi vezérnek tartja.

Orosz újságok hírül hozzák, hogy beteg, pihenésre van szüksége. De Gorkij nem akar pihenni. Sokat, nagyon sokat kell még dolgoznia, amíg valahogyan megelégszik azzal, amit alkotott.

Gorkij dolgozik. Talán még mindig azt hitte, hogy „a vér magában véve nem elegendő”...

Nem ignorálható körülmény a két emlékezés értékelésénél az, hogy ezek nem a klasszikus értelemben vett memoárok (mint — hitelességüktől ezúttal függetlenül

— valamennyi eddig idézett): nem utólag, a halott íróra emlékezve íródtak, hanem a vitakozó kortárs szemével látnak.

Faludi későbbi írásaiban is lényeges gondolati funkciót tölt be Gorkij életműve, írói magatartása. A legteljesebben Az új orosz regény c. tanulmányában nyerünk képet erről, ahol számos, az új forradalmi irodalom fejlődésének lényegére mutató megjegyzést lelünk. Egyetlen részletet idézünk innen:

„Alig produkált valamit a három nehéz esztendő alatt Makszim Gorkij, a modern proletár-irodalom első nagy embere. A központi könyvkiadás felelős irányítómunkája nehezedik vállára, úgy, hogy ma inkább a mások irodalmi munkásságát szemléli kritikus szemüvegén át.

De ha nem is alkot ma annyit, mint a száműzetés napjaiban, mégis őt kell a regényirodalom *tartalmi* megteremtőjének tekintenünk. Amit az „Egy mihaszna ember életében” elmesélt vagy az „Idegenek között” meglátott, az ma is mintája és kiindulása a proletáriradalomnak. *Formailag* azonban nem Gorkijt, hanem a XIX. századbeli Tolsztojt követik Oroszország írói. Amit Tolsztoj élete első felében alkotott, abban szemet szűr a francia finomságokon nevelődött műgond. A Kozák írója még ismeri a regényírók régi egyszeregyét; de később a Hamis bankó írója már hozzá szokik a balladaszerű, szaggatott rövidséghez.

A mai orosz regény balladaszerű szaggatottsága tehát a jasznaja-poljanai aggastyán iskolájára utal, bár közvetlen hatást nem tudunk kimutatni. A regényírók javarésze munkássorból küzdött fel magát s az írói pálya nem válhatott kitanult emsterségévé a Gorkij pályatársainak. Az élet, a forradalmi események és az osztályharc ezer változata lesz a tanítómesterük és ezért találkozunk itt a Gorkij *tartalmi* irányával”.

Egész életén végigvonuló Gorkij-impressziójának kései lecsapódásaként említjük meg Faludinak már Svédországban írt könyvét, melyben — ha a polgári szovjet irodalom-képen át is — a svéd olvasó számára nyújt fogódzót a nagy orosz író életművében való eligazodáshoz. [46]

Erdélyi Viktornál még két ezévi másik írásában is találkozunk Gorkijjal. Az elsőben az írónak Tolsztojról szóló, Pétervárott kiadott emlékezéseit ismertetve (és saját

Reschner Gyula: Gorkij. Linómetszet; 1936. Független Újság (Kolozsvár), 1936. jún. 26

fordításban be is mutatva három fontos részletet) keserűen jegyzi meg a királyi Románia viszonyaira utalva: „A legjobb ismertetés természetesen a mű lefordítása volna. De ki fordíthat ma Gorkijt? Ki ad hozzá papírost? Ma?” [47] Néhány számmal később a folyóirat körkérdésére válaszolva a szociálisan elkötelezett irodalom mellett száll síkra: „Gorkij Makszimmal vallom: az író feladata leszállni az emberi tenger fenekére és felszínre hozni az iszapból a kagylót, melynek belsejében az igazgyöngy rejlik. Az a gyöngy ott keletkezik, ahol a kagyló puha testén seb támadt”. [48]

4. Dolgozatunk elején már előre „kimagyarázkodtunk” néhány idézőjelet érdemlő magyar Gorkij-találkozást illetően. A tudományos Gorkij-irodalomban természetesen nem lehet a továbbiakban helye a Klapec és Forgács-történeteknek. Felbukkanásuk azonban mégis jellemző egy vonatkozásban: abban a pszichológiai attitűdben, amelyben a *legendák* születnek.

Ezek a jóindulatú hárijánosok ugyanabba a sorba helyezhetők el, amelyben a múlt században a fehéregyházi síkon életbenmaradt és Szibériai ölbányában robotoló Petőfi századfordulóig élőlő legendája vagy korunkban a magyar Lenin-legendák keletkeztek. [49]

Ezekkel kapcsolatban Békés István szellemes megjegyzésével értünk egyet: „A vágy a gondolat szülője. Szép lett volna a Lenin-legenda. Olyan szép, hogy nem is lehet igaz. [50]

FÜGGELÉK

Reschner Gyula: TALÁLKOZÁSOM GORKIJJAL

Törédék egy hadifogoly naplójából

A tűzérési laktanyában berendezett kórházból átszállítottak a Prozorovszkaja Basnya vár-toronyban elhelyezett járványkórházba. Különös épület volt ez a Hmelnickij Bogdán idejében, 1653-ban emelt erőd. Csak egyetlen bejárata volt a tágas udvarra, ahová szüntelenül özönlöttek a betegekkel, sebesültekkel zsúfolásig megrakott vöröskeresztes kocsik. Átható szag töltötte be a zárt területet. Az udvarról két lépcsőfeljáró vitt a második emeleten levő termekbe, ahogyan az oroszok nevezik: palátákba. Ezek a termek olyan összefüggő sort alkottak, hogyha valaki elindult az elsőből, tizennégy helyiségen keresztül visszajutott ugyanoda. A paláták végén volt elhelyezve a műtőterem, ahol éjjel-nappal dolgoztak az orvosok és a fiatal csinos szesztrák, betegápolónővérek. Az udvaron uralkodó büzt, a kellemesebb kloroform, éter és jodoform szaga váltotta fel és belekeveredett egy kis kölnivízillat is. A második számú paláta egyik átjárója mellett helyeztek el. Voltak itt tífuszosok, kolerások, orbáncosok, de vérhasban szenvedett a legtöbb beteg, soknak ráadásul nehéz sebesülése is volt. A helyiség huszonkét betege közül nyolcan voltunk hadifoglyok. Egy közel két méter magas bosnyáknak rendkívül súlyos az állapota. Oldalról kapott fejlövés következtében megvakult és amellettt hastífusza is van. Delíriumában egyszer ki akart ugrani az utcára, de nagynehezen lefoglák és azóta állandóan egy ápoló meg egy szesztra tartózkodik közelében. Az időt nagybárá tanúlással töltöm, lázasan böngésem az orosz nyelv titkát. Megvásároltam a „Vesz mir” és a „Szolnce Rosz-szii” szépirodalmi folyóiratok legfrissebb számait, ezekből betűrendes szótárt készítek a Petrov-féle orosz-német nyelvű segítségével. Amint belefáradtam ebbe a munkába, másba kezdek. A harc-térről megmaradt tábori levelezőlapokra ceruzavázlatokat készítek a környezetemről. Vérhasam műlófélben van, hőmérsékletem 37,8, cseppet sem fáraszt a munka. Izgatnak az új körülmények és lehetőségek, amelyek rám várnak a cári birodalomban. A kórteremben tartózkodó szesztra odajön hozzám és figyelmeztet, hogy árt a túlfeszített szellemi munka. Beszélgetésbe kezd, meglepően magas műveltségű nő; akkor tudtam meg tőle, hogy legtöbb orosz városi lány elvégzi a gimnáziumot, akár kereseti pályára lép, akár nem. Többek között hírül adja, hogy ma délután érdekes vendégünk lesz, meglátogatja a kórházat Gorkij Maxim, a nagy orosz író, akinek csak a múlt évben engedte meg a cár a hazatérést Capri szigetéről, száműzetésben töltött hét év múltán. Dél előtt tizenegy órakor szokott befejeződni az ebéd, utána lassan telnek a percek, lázas várakozásban. A „Rjecs” című napilapot olvasom szótáram segítségével, majd rajzolgatni kezdek. Délután négy óra tájban idegesség támad az ápolónők között, belép a főszesztra és jelzi Gorkij jövetelét. Nagyon érdekelt ez az ember: 1892-ig, amíg első regénye meg nem jelent, csizmadiainas, hajómosó, pék, vándorszínész, ügyvéd írnok és csavargó volt. Hisz én is megjártam hasonló életállomásokat. Az elnyomottak nagy pártfogójának szálas, egyenes alakja nemsokára megjelent a szemben levő ajtó keretében. Rövid

időre megállott és körüljáratta kutató tekintetét a teremben. Hiszen láttam őt pár nappal ezelőtt a Dnyeper-hídnál, midőn kozák kísérettel átszállítottak bennünket ebbe a kórházba. A járókelők közül többen ajándékokat és pénzt osztogattak a hadifoglyok között, amiért a kozákok kancsukával ütlegetni kezdték a jóságos ukránokat és zsidókat. Most egyszerű, sötétszürke vasalatlan ruhát viselt, széles vállai egyenesek és vízszintesek voltak. Végigjárta az ágyakat, az oroszokkal beszélgetett egy-két mondatot. Megkérdezte tőlük, hová valók, vannak-e hozzátartozói: Egyiküknek azt a kérdést tette fel, milyen a háború. A kérdezett, egy tagbaszakadt szibériai muzsik, csak annyit mondott: — Nyeharasó, ami annyit jelent, hogy nem jó. Az ágyamnál megállott és leolvasta nevemet a fejtabláról.

— Was sind sie? — kérdezte rossz német kiejtéssel.

— Ein ungarischer Grafiker. — válaszoltam.

— Was arbeiten?...

Elővettem a harctéren készített rajzaimat, a lövészárkok életét igyekeztem a lehető legtárgyilagóssággal visszaadni bennük, gránátsapás, szanaszét repülő végtagok, csontig lefogyott emberek, csakúgy lötyögött rajtuk a katonaruha.

— Prekrasno! — önkéntelenül oroszul ejtette ki, hogy szép. Persze rögtön följajánlottam, hogy válasszon ki közülük néhányat; három darabot el is fogadott.

— Milyen rangja volt? — folytatódott a beszéd.

— Semmilyen. Sohasem voltam barátja a katonaság intézményének, nem is törtettem rang után.

— Mit szól a háborúhoz?

— Szerény véleményem az, hogy mindenkinek joga van természetes halállal meghalni, — válaszoltam.

— Magukat magyarokat innen Szibériába viszik felgyógyulásuk után, de ne féljen, ott sokkal szabadabban fognak élni. Visszakerülnek őshazájuk közelébe. Ázsia különösen a művészlelkű emberre termékenyítő hatással lesz.

Ezek után kértem, engedje meg, hogy lerajzoljam. Négy perc alatt elkészültem a vázlatos rajzzal. Búcsúzott is már s a sebesült hadifoglyok és orosz katonák ágyaikon felkényőködve néztek vállas alakja után.

Pásztortűz 1936. 324. o.

JEGYZETEK

[1] Részletesen szól Pintérről WALDAFEL JÓZSEF Gorkij és Madách c. könyvében. (Írói-műfordítói tevékenységéről volt hallgatónk Malek József állított össze szakdolgozatot.)

[2] LENGYEL BÉLA, Magyar vonatkozások Gorkij leveleiben. Fil. Közl. 1960, 1:231—2; Derkovits és Gorkij. uo. 232—4; Gorkij rejtélyes magyar ismerőse (Boldog Balázs). Népszabadság, 1961. jún. 10; Gorkij és a magyarok. Népszabadság, 1968. márc. 28.

[3] DARVAS ISTVÁN, Megismerkedésem Makszim Gorkijjal. Irodalomtörténet (1960) 4:337—45.

[4] Gorkij Magyarországon. Bp. é. n. [1951?] 17.

[5] еггѳи Эмилъ Балецкий, Несколько данных о русско-венгерских литературных взаимоотношениях. Максим Горький и венгры. Études Slaves et Roumaines, I (1948):25—224.

[6] FENYVESI ISTVÁN, Járt-e Gorkij Magyarországon? Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 1964:131—7.

[7] A. E. (=Ady Endre), Kényszerű inkognitók Magyarországon. Budapesti Napló 1907. szept. 29.

[8] Az ott felsoroltakon kívül átveszi december 1-i számában pl. a Szeged és Vidéke, a Nagyváradai Napló is. Igaz, ez utóbbi szerint Brassóból Romániába megy majd, ami kizárólag azért érdekes, mivel így módon e lap azt ismeri be, hogy írónk a nagyváradai lapok tudomása nélkül robogott (volna) át városukon.

[9] Gorkij Maxim Brassóban. Brassói Lapok 1909. dec. 3.

[10] Itt említjük meg, hogy amint erről 1971. júliusában a helyszínen is meggyőződhattunk, (ahol persze a helyi múlt kutatói mit sem tudnak erről az évtizedek homálya fedte „szenczióról”) a harmadik brassói.lap, a román Gazeta Transilvanei egyetlen sort sem közölt az egészről.

[11] Valamennyi kompetens (román és szovjet) kutató egybehangzóan szögezi le, hogy Gorkij sohasem volt Romániában. Шоптерян, В., Из истории восприятия творчества И. Горького в Румынии. Romanoslavica, 1963. 361—85;

Думитру Копилин, Борьба мнений вокруг Горького в Румынии. Русско-румынские литературные связи второй половины XIX — начала XX. в. «Наука», М. 1964. 274—97.; Кожевников, Ю. М., Горький в Румынии. Горьковские чтения. М. 1959.; Панцир, Д. Т.,

- M. Горький и румынская литература. Вопросы русской литературы, I (7) Изд. Львовского университета, 1968. 77.
- [12] Néhány oldallal előbb pedig nagyjából Lynkeusz színvonalán álló elmélkedést lelünk arról, hogy milyen „pálfordulás”, „hitehagyottság”, „eretnység” lehet az oka kizárásának, hogy miféle eszméket taníthatott a capri iskolában. Jellemző zárómozganatként tér vissza a már néhány éve „hagyományos” fogás: lehet, hogy mindez csupán reklámötlet: „Az sincs kizárva — ő van olyan szocialista — hogy maga rendezte az egész ügyet. Hja, az élet nehéz, még Gorkijnak is nehéz és így megesik, hogy ki kell magát dobátnia az ügyes-bajos embernek a szervezetből, hogy aztán megint beiratkozzék”. (A kizárt Gorkij. Uo.) A Hét gunyoros glosszája is ezt a polgári sajtó által előszeretettel emlegetett önreklámozási-motívumot véli tudni a sajtó jóvoltából „örök bolyongásra kárhoztatott” „új Ahasvér” végtelenségig összekuszálódott históriája mögött. Hol van Gorkij? A Hét 1909. II. k. 50. sz. dec. 12:821.
- [13] Mese a hazug csizről és az igazmondó harkályról. Budapesti Napló nov. 27; Lóvásár. uo. dec. 3; A vásáron, Szegedi Híradó dec. 4; Az élet előtt. uo. dec. 12; Lóvásár. Torontál (Nagybeccerek), dec. 16.
- [14] Két évvel korábban egy esztendő alatt két Tolsztoj-misztifikációra is sor került Magyarországon. Az egyik egy tőrőcszentmártoni szlovák lap nyomán vélte ismerni az író véleményét. (Tolsztoj a magyar kultúráról, Budapesti Hírlap 1907. febr. 6.) Erre vonatkozóan hiteles adatok alapján idéz Lev Tolsztoj és Magyarország c. tanulmányában az ungvári VÁRADI-STERMBERG JÁNOS (Utak és találkozások, Uzsgorod, 1971). A másik egy viszonylag hamar lelepleződött, viszont annál nagyobb szabásúnak indult ügy volt, amikor egy Budapesten élt orosz újságíró Apponyit a nemzetiségek elnyomása miatt támadó apokrif Tolsztoj-levelet bocsátott a lapok rendelkezésére. A levél teljes szövegét az Egyetértés közölte (okt. 4.). az állítólagos orosz forrásra, a „Ruszszojke szlovo” vasárnapi számára a Szegedi Napló hivatkozik (okt. 4.), míg a leleplezést a Budapesti Napló végezte el (nov. 20).
- [15] POLYVÁS JÓZSEF, Makszim Gorkij Zomborban. Beszélgetés vendéglátójával, a 84 éves Klapoc Györggyel. Magyar Szó (Újvidék) 1962. ápr. 15.
- [16] Hasonló, a bulvársajtó szenzációvadász fogásaira emlékeztető írások más jugoszláviai magyar lapokban is megjelentek. Orosz vonatkozású: Miért nem lett Lev Tolsztoj noviszádi lakos? Magyar Szó 1962. dec. 16.
- [17] V. Ö., Maxim Gorkijnál. Saját levelezőnk től. Pesti Napló 1910. jan. 6.
- [18] Lenin és Gorkij. Levelek, visszaemlékezések. Bp. 1959. 47—8.
- [19] М. Горький, Собрание сочинений в 30 томах. т. 29: 104.
- [20] А. Нинов, Каприйские встречи. (Ленин и Горький в 1908—1910. годах). Вопросы литературы, 1965. № 7, 3—26 стр.
- [21] Az általunk 1910—1914 első feléből feltárt több mint két tucat Gorkij-műből csak néhányat emelünk itt ki: Фома Гордеев ~ Foma Gorgyejev. Pesti Napló 1913. márc. 22—jún. 30; Проходимеи ~ A csavargó. Szegedi Napló 1913. május 16—31; Вывод ~ Vezeklés. Egri Híradó 1910. febr. 8; Перед лицом жизни ~ Az Élet előtt. Szamos 1910. febr. 24; Рождественские рассказы ~ Vízíók a börtönben. Délmagyarország 1910. nov. 11; Мудрец ~ A bölcs. Szentés és vidéke 1911. dec. 10; Старуха Изергиль ~ A sziv. Délmagyarország 1910. jan. 18; ua. Szabadság (Nagyvárad) 1911. jan. 20; A sziv. Debrecen 1911. jan. 21. A sashók. Székely Hírlap (Kézdivásárhely) 1913. febr. 6; Сказки об Италии ~ Délvidéki város. Délmagyarország, 1911. szept. 27; ua. Szabadság (Nagyvárad) 1911. okt. 4; A pármai gyerekek. Délmagyarország 1912. márc. 17; Sztrájk. uo. 1912. aug. 30; Lelki harcok. uo. 1912. szept. 6; A valóság meséi, uo. 1912. okt. 30.
- [22] Jancsó Elemér emlékének is adózom, amikor Reschner Gyuláról írok: ő hívta fel a figyelmet arra, hogy „él itt Kolozsváron egy öreg festő, aki találkozott Gorkijjal”. Engel Károlynak tartozom köszönettel azért, hogy megismertetett vele.
- [23] MARTON LILI, Egy nyolcvanéves karikaturista. Új Élet (Marosvásárhely) 1971. 3. sz.
- [24] LETOPISZ... II. k. 458.
- [25] Független Újság (Kolozsvár) 1936. jún. 26. (L. a Függelékben).
- [26] Csak a legérdekesebbeket közöljük néhány lap újonnan feltárt anyagából. Gribojedovról: A fogoly író ősapja, Pesti Napló 1915. márc. 13; Tolsztoj: Praszkuhin halála. Népszava 1914. júl. 2; R. J. Tolsztoj mint katona, PN 1915. jan. 16. (részletek a Szevasztopoli elbeszélésekből); Szent Leó, Pesti Napló 1915. márc. 9. (levélrészletek); Dosztojevszkij: Pétervári látomások, Pesti Napló 1916. febr. 27; Garsin: Akit a harctéren felejtettek. Népszava 1914. júl. 17; L. Andrejev: A vörös kacaj, Szegedi Napló 1914. aug. 20; Kuprin: A százéves aloe. Népszava. 1914. júl. 27; Avercsenkonak három elbeszélését is közli a Pesti Napló: Maruszkín kisasszony bűne, 1916. febr. 20, Az orvosság, 1916. márc. 25., Bonyolódott és sötét történet, 1916. ápr. 28; Brjusov: A tűzvonal mögött, Arad és Vidéke, 1914. dec. 25. — Figyelemreméltó a Pesti Napló terjedelmes szemléje: A mostani világháború visszhangja az orosz irodalomban, 1916. nov. 26.
- [27] Gorkij Magyarországon, 16.
- [28] Tavaszi hangok, Szentés és vidéke, 1914. aug. 3.; Beszélgetés az orosz cárral. Ford.:

Benedek Károly, Világ, 1915. júl. 6; Gorkij az orosz nyomorról, Pesti Napló 1916. nov. 5; Gorkij — a békéről. Pesti Napló 1917. jan. 11; Az óra, Népszava 1917, jan. 24; M. Gorkij a művelt világhoz, Népszava. 1918. dec. 28; A forradalom elmélyül, Szabadgondolat, 1918. dec.

[28/a] Juhász Gyula is tényként említi ezt „Gorkij üzenete” c. ismert cikkében: *Délmagyarország*, 1919. ápr. 2.

[28/b] Számos újságcikk, de még Dolmányos István is átveszi: *Költők barátságától népek testvériségéig*, Bp. 1959. 209.

[29] Gyóni Géza vakhíre alapozott hírhedt versét, az 1915-ben írt „Gorkij önkéntes”-t már Komlós Aladár értékelte (Gorkij Magyarországon, 16. p.). Itt említjük meg az előző évtized részben hasonló tendenciát hordozó két, illetve 1905-ben egyértelműen az író melletti kiállást tükröző magyar versét: Szép Ernő: Gorkij Olaszországba megy, Budapesti Napló, 1905. aug. 9; Nógrádi Pap Jenő: Gorkij, Egyértéktés, 1909. márc. 31; illetve Peterdi Andor: Gorkij. Brassói Lapok, 1905. febr. 19.

[30] Gorkij. (Írta és összeállította Tóbiás Áron). Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 1968. 166.

[31] Letopisz... II. k. 460.

[32] Számos lap át is veszi az irodalomtörténeti súlyúnak tűnő találkozásról szóló híradást: Pesti Hírlap 1915. jan. 11; Gorkij Maxim sebesültek között, *Délmagyarország*, 1915. jan. 13.

[33] A Szegedi Napló a hír címében is a népek testvérisülésének megújulását emeli ki: Gorkij jósol, 1915. jan. 10.

[34] Varga Viktória: Gorkijjal találkozott. Szolnok megyei néplap, 1968. máj. 12.

[35] A magyar irodalom története. VI. k. Bp. 1966. 926.

[36] BOTKA FERENC, Majakovszkij Magyarországon (1954 előtt). — Tanulmányok a magyar-országi irodalmi kapcsolatok köréből. III. k. Bp. 1961. 175.

[37] Erdélyi Viktor: Találkozásom Maxim Gorkijjal... — Napkelet (Kolozsvár), 1920: 61—3.

[38] Az utóbbi években részletesen feltárták életútját és irodalmi munkásmozgalmi tevékenységét. Összefoglaló tanulmányokat írt róla Fuchs Simon marosvásárhelyi történész (Korunk, 1969: 1. sz., 1971: 3. sz.). Meleg hangon ír róla Nagy István is önéletrajzi regényének III. kötetében (Igaz Szó, 1971: 1. sz.). D. T. Pancir nyilvánvalóan Aradi Viktor korábbi, dogmatikus értékelését ismerte csak, amikor emlékezéseiről írva a „burzsoá literátorok” közé utalta. D. T. Pancir, id. mű 79.

[39] FALUDI IVÁN, Találkozások Maxim Gorkijjal. — Napkelet (Kolozsvár), 1921: 1396—8.

[40] TISZAY ANDOR, Tolsztoj a magyar munkásszínpadokon. — Tolsztoj emlékkönyv. 1962. 171.

[41] FALUDY IVÁN, Gorkij és Lenin. Szabadgondolat, 1918. dec. 236—241.

[42] M. GORKIJ, A forradalom elmélyül. uo. 235—6. Azt, hogy Faludi fordította, e két egymás mellett található írás számos stiláris rokonvonására alapozzuk.

[43] FALUDI IVÁN, Andrejev a Magyar Színházban. — Ma, 1919: 214—5.

[44] BOTKA FERENC, Kassai munkás. 1907—1937. Bp. 1969: 143. Nagyjából a Gorkij és Lenin c. tanulmánya koncepcióját vetíti ki ide is (lásd a 41. sz. jegyzetben).

[44/a] KARDOS LÁSZLÓ, Tóth Árpád. Bp. 1965. 461.

[45] FALUDY IVÁN, Az orosz regény, Napkelet (Kolozsvár), 1921: 609.

[46] FALUDY IVÁN, Maxim Gorkij, Stockholm. 1960. Natur och Kultur, 99.

[47] ERDÉLYI VIKTOR, Gorkij Maxim — Tolsztojról. Napkelet. (Kolozsvár) 1920: 314.

[48] Mi az igazi irodalom? A Napkelet körkérdése. — 1920: 411.

[49] A kérdés kiterjedt irodalmából csak két összegző jellegű cikket, valamint az ezek után megjelenteket idézzük: PÉTER LÁSZLÓ, A magyar Lenin-legenda, *Dél-Magyarország*, 1967. okt. 1; TISZAY ANDOR, Lenin első ábrázolásai a magyar sajtóban. Magyar Könyvszemle, 1970: 1—2. sz.; K. a. Aki találkozott Leninnel. Magyar Nemzet, 1970. ápr. 1. — A pesti Lenin-legenda mégis igaz? uo. máj. 1.

[50] BÉKÉS ISTVÁN, Legújabb magyar anekdotakincs. Gondolat. 1968. 98. Egy újabb keletű legendát — Zsukov marsallról — Sipos Gyula írt meg: Volt egy legenda, Népszabadság, 1971. dec. 5.

ВСТРЕЧИ, МИСТИФИКАЦИИ, ЛЕГЕНДЫ (К ВЕНГЕРСКИМ СВЯЗЯМ М. ГОРЬКОГО В 1905—1919 ГГ.)

И. Феньвеш

В рамках изучения восприятия творчества М. Горького в Венгрии в период 1899—1919 гг. заслуживает внимание вопрос о личных контактах писателя с венграми.

1. В дополнение к опубликованной в 1964 г. статье „Был ли Горький в Венгрии?”, где на этот вопрос (относительно „проезда” писателя через Венгрию в начале декабря 1909 г.), в опровержение бытовавшего ранее мнения, давался отрицательный ответ, приводятся вновь найденные материалы. Дело это автор сравнивает с двумя мистификациями в отношении Л. Толстого в венгерской печати в 1907 году.

Отвечая на этот же вопрос, автор опровергает возможность встречи с М. Горьким в 1905 г. в гор. Зомбор (ныне Югославия), где он, по воспоминаниям Дьёрдя Клапеца, опубликованным в 1962 г., был якобы проездом из России в Италию.

2. Анализируется не публиковавшееся ранее в научной литературе интервью с писателем, данное корреспонденту будапештской газеты *Pesti Napló* на Капри в конце 1909 или начале 1910 г. и подписанное инициалами V. Ö. Ценность интервью в том, что за 22 года (между интервью, сделанным в 1902 г. в Петербурге Акошем Пинтером для этой же газеты и беседой с Горьким Дежё Костолани в 1924 г. в Сорренто) — это единственная беседа с ним, сделанная специально для венгерского читателя.

В сложной обстановке распада каприйской школы и кампании буржуазной печати („басни... об исключении Горького из партии” — В. И. Ленин) это интервью, несмотря на то, что корреспондент сам в некоторой мере не был свободен от влияния происшедшего, сыграло положительную роль, опровергая недоразумения и злонамеренные толки вокруг писателя и утверждая его неизменные интересы.

3. Раскрывается предыстория создания одного из немногих венгерских портретов Горького, созданных после встречи с писателем. Это линогравюра художника Дьюлы Решнера, уроженца Трансильвании (ныне Румыния). Д. Решнер встретился с Горьким во время посещения им военного госпиталя в Киеве в ноябре 1914 г., где Решнер лежал как раненный военнопленный. О встрече рассказывается в воспоминании художника, опубликованном вскоре после смерти писателя. Воспоминание целиком приводится в приложении. Здесь же воспроизводится и портрет, сделанный и опубликованный в 1936 же году.

4. Опровергается просочившаяся в венгерскую литературу о Горьком версия о том, что он во время первой мировой войны посещал венгерских военнопленных и дарил им книги, читал им лекции. Найден первоисточник этой версии — полное противоречий и наивных утверждений письмо венгерского провинциального адвоката L. Sz. из московского госпиталя, напечатанное в газете в г. Арад (январь 1915 г.).

Доказывается невозможность встречи венгерского военнопленного Габора Форгача (по воспоминанию 1968 г.) с Горьким в Сибири, в г. Чите.

5. Рассматриваются воспоминания (1920—21 гг.) двух известных венгерских литераторов о встречах с Горьким в 1917—1918 гг., в месяцы, характеризующиеся противоречивым отношением писателя к революции. Первый — выдающийся деятель рабочего движения Виктор Аради (Эрдели), защитник марамарошских украинских крестьян в т. н. схизматическом процессе 1913 г. в венгерской печати, узник Петропавловской крепости в 1916 году, видный борец-антифашист, пропагандист советской литературы в 20-е годы. Второй — писатель Иван Фалуди, активный переводчик советской литературы в 20-е годы, автор книги о Горьком, написанной им уже в старости, в Швеции.

Оба воспоминания ставятся в контекст отношения В. Аради и И. Фалуди к революции, к советской литературе.

BEGEGNUNGEN, MISTIFIKATIONEN, LEGENDEN (Zu M. Gorkijs ungarischen Beziehungen. 1905—1919)

von I. Fenyvesi

Im Rahmen der ungarischen Rezeption von M. Gorkij zwischen 1899—1919 ist die Frage der persönlichen Kontakte des Schriftstellers bemerkenswert.

1. Der Autor veröffentlicht zur Ergänzung seiner im Jahre 1964 publizierten Abhandlung „War Gorkij in Ungarn?“ neuerlich erschlossene Tatsachen. Er beweist, dass der vorliegende Fall in vielem den zwei Tolstoi-Mistifikationen ähnlich ist, die 1907 in der ungarischen Presse erschienen sind.

Auf dieselbe Frage Antwort gebend widerlegt der Autor die Wahrscheinlichkeit dessen, worüber György Klapez in seiner 1962 veröffentlichten Erinnerungsschrift berichtet, wonach er dem Schriftsteller in Zombor (heute Jugoslawien) begegnet habe.

2. Es wird das auf der Inse I Capri am Ende 1909 oder am Anfang 1910 gefertigte und in der früheren Fachliteratur überhaupt nicht erwähnte Interview mit dem Schriftsteller analysiert, das im Pester Tagebuch mit der Unterschrift V. Ö. erschienen ist. Der Wirt des Interviews liegt darin, dass es zwischen dem in Jahre 1902 in Peterburg Ákos Pintér gegebenen Interview und dem Gespräch von Dezső Kosztolányi mit Gorkij 1924 in Sorrento — also in einem Intervall von 22 Jahren — das einzige Gespräch mit dem Schriftsteller ist, das ausgesprochen für ungarische Leser gemacht worden ist.

In der Komplizierten Situation, die durch den Zerfall der Schule von Capri und durch die Kampagne der bürgerlichen Presse charakterisiert werden kann, hat dieses Interview dadurch eine positive Rolle gespielt, dass es zahlreiche Missverständnisse beseitigt, bösartige Hineindeutungen widerlegt und die unveränderte gesellschaftliche Verpflichtung des Schriftstellers festgestellt hat.

3. Es wird Licht in die Vorgeschichte eines der wenigen ungarischen Porträts von Gorkij gebracht, die infolge der persönlichen Begegnung mit Gorkij entstanden sind. Es ist die Rede über den Linolschnitt des aus Siebenbürgen stammenden Gyula Reschner.

4. Der Autor widerlegt die in der Fachliteratur verbreitete Version, wonach Gorkij während des ersten Weltkrieges im allgemeinen die ungarischen Kriegsgefangenen besucht, unter ihnen Bücher verteilt, und ihnen Vorlesungen gehalten habe. Er entdeckt die Urquelle dieser Version, den Aus einem Moskauer Krankenhaus nach Hause geschickten Brief eines provinziellen ungarischen Advokaten L. Sz., der voll von Widersprüchen und naiven Behauptungen ist, den einer der Arader Zeitungen im Januar 1915 veröffentlicht hat.

Er weist nach, dass Gorkij auch den ungarischen Kriegsgefangenen Gábor Forgácsin in Tschita in Sibirien nicht treffen konnte, wie der Letztere es 1968 in seiner Erinnerung behauptet.

5. Die Erinnerungen von zwei bekannten ungarischen Schriftsteller über ihre Begegnungen mit Gorkij 1917—18, in den Monaten, als der Schriftsteller in widerspruchsvollen Verhältnis zur Revolution stand, werden analysiert. Der erste von ihnen, Viktor Aradi (Erdélyi) ist ein hervorragender Kämpfer der Arbeiterbewegung. Der zweite ist der Schriftsteller Iván Faludi, der aktive Übersetzer der sowjetischen Literatur in den 20-er Jahren, der Autor eines schon in vorgeschrittenem Alter in Schweden geschriebenen Buches über Gorkij.

MÓRA FERENC AZ „EGYETEMI KÖR”-BEN (II.)

Írta: HEGEDŰS ANDRÁS

Mezősi Károly, Móra Ferenc gyermek- és ifjúkorának szorgalmas kutatója, 1960-ban ezt írta: „Amikor a Móra-család és Móra Ferenc életrajzi adatai után kutattam, a régi félegyházi újságokat lapozgatva, feltárult előttem Móra Ferenc ifjúkori költészetének „tömegsírja”. Hét évig, 1895-től 1902-ig temetgette ide Móra Ferenc középiskolás és egyetemi hallgató korában írt verseit. Akkor még csak a félegyháziak tudtak róla, hogy új, tehetséges ifjú költőjük van: *Móra Ferenc*. [1]. Vajda László, a kiváló Móra-kutató 1969 februárjában *A diákpóéta* című előadásában csak a *Félegyházi Hírlap*-ban megjelent Móra-írásokra gondolt, amikor így írt: „Móra Ferenc 1895. júliusától 1897 júliusáig mint kiskunfélegyházi gimnazista, 1897 szeptemberétől 1900 májusáig mint budapesti bölcsészkar hallgató, 1900 májusától mint felsőlövői tanár, 1900 júliusától 1902 májusáig, feltehetően abbahagyva az egyetem, mint kiskunfélegyházi „félbenmaradt egzisztencia” fejtett ki az újságban belletrista és publicista tevékenységet.” [2] Sem Mezősi Károly, sem Vajda László nem figyelt fel Móra Ferencnek az *Egyetemi Lapok*-ban megjelent verseire. Földes Anna *Móra Ferenc* című monográfiájában Mezősi Károly *Az ifjú Móra Ferenc ismeretlen költészete* (*Délmagyarország*, 1955. II. 6.) című cikkének és *Móra Ferenc félegyházi élete és ifjúkori költészete* című kéziratban levő tanulmányainak eredményeit fogadta el, használta fel, s nem vizsgálta meg tüzetesen Móra Ferenc pesti egyetemi éveit. [3]

Móra Ferencet az *Egyetemi Kör* házi poétájának is nevezték; versei 1899 októberétől 1900 áprilisáig jelentek meg az *Egyetemi Lapok*-ban.

*

Az *Egyetemi Lapok*-ban közölt versek gondolatiságának megértése érdekében részletesebben kell szólnom Móra 1897 szeptemberétől 1900 májusáig tartott pesti egyetemi életéről: Tárcáiban, cikkeiben, novelláiban fellelhető vallomásait már idéztem. Most alapvetően menyasszonyához, Walleszhausen Ilonához írt, kiadatlan leveleinek, naplójának megállapításaira támaszkodom.

Móra az egyetemi tanulást, az *Egyetemi Kör*-i közéleti tevékenységet nehéz, súlyos körülmények között végezte. Idejét nemcsak ezeknek szentelhette: magának kellett megkeresnie mindennapi kenyerét, sőt, anyagi gondokkal küzdő szüleit is neki kellett pénzzel támogatnia.

1897. szeptember 25-én nehéz gondjait panaszló, megélhetési nehézségeiről valló levelet írt menyasszonyának. „Mikor én szeptemberben fölkerültem — írta —, azt hittem, Pista (testvérbátyja, Móra István — H. A.) akkorra állást szerez s én már októberre pénzt keresek. Az idő eltelt, állásom még most sincs, elseje itt van.” 6—7 forintra lett volna szüksége, hogy más kiadásai mellett az októberi lakbért kifizethesse. „Mi van még hátra? Az, amitől legjobban félek, legjobban irtózom, amit legjobban szégyellek: azokhoz fordulni, akiken nekem köllene segítenem: az édes-

anyámékhoz. Gondolhatod, micsoda lelki küzdelemben, mennyi lelki kínomba került, míg elszántam magam erre a lépésre. De köll! Másképp kidobnak a lakásomból. És én nem bánnám: lennék hazátlan csavargó, az Isten hidege majd csak megvenne valahol: de élnem kell...”

Elindult állást keresni. Ismerte Holló Lajost, Kiskunfélegyháza országgyűlési képviselőjét, a *Magyarország* című lap szerkesztőjét. Meglátogatta, és segítségét kérte. Holló jól emlékezett a Kossuth-párti foltozó szücs fiára, a verseket író, ünnepi beszédek mondó gimnazista diákra. „... értésemre adta — írta a Hollóval folytatott beszélgetésről Móra —, hogy előbb is gondolt ő már én rám, mikor még föl se jöttem. Ha jogon volnék, eszközölné ki a számomra ösztöndíját. Így azonban nem teheti. Hanem a correctúránál akármelyik pillanatban kész alkalmazni havi 25—28 frttal, de nem ajánlja: 12-től 6-ig köllene ülnöm bűdös, ólmos, mérges nyomdai levegőben, nem is ebédelhetnék, se az egyetemre nem járhatnék rendesen. Gondoljam meg a dolgot. A szerkesztőségben jobb fizetéssel alkalmazna. De akkor meg reggeltől estélig le lennék kötve. Tehát jól gondoljam meg a dolgot.”

Meggondolta, s a korrektori munkát elvállalta. Emellett még más jellegű munkák végzésére is vállalkozott, olykor-olykor diákokat is tanított. Verseit többször nem a szelíd múzsa ihletésére, hanem a szegénység könyörtelen parancsára írta. A legkülönbözőbb álneveken verselt össze annyit, „ami futotta a vackot a Gyöngytyúk utcai ablaktalan szobában; a gyertyát, ami nélkül ott nappal se lehetett látni; a rövidszívert mint minden napra való ópiumot, és a kenyeret, amely olykor csak minden másnapra volt.” Volt Bartos Imre, Fehér György, Tanyai Tamás és Árokházy Lőrinc, s volt olyan arisztokrata hángulata is egyszer, hogy Szántovay Gusztávnak nevezte magát. Nyomorának a tudata visszariasztotta attól is, hogy elmenjen az *Új Idők* kiadóhivatalába, ahová — versei alapján — levélben hívták, hogy megismerkedjenek vele.

Egyelőre megszűnt az a keserves állapot, hogy „kereset nélkül”, „könnyes szemekkel” kóboroljon Budapest utcáin. Az elfoglaltsága viszont hihetetlennek tűnt. Reggel öt órától este tizenegy óráig kínos pontossággal, szinte órarendszerűen beosztotta minden idejét. Tanult, az egyetemre járt, olvasott, írt és kenyeret keresett. Testvérbátyját is csak este vagy vasárnap kereste fel, ilyenkor náluk vacsorázott. Tavasszal néha kirándult a budai hegyekbe. Nem ismerte az éjszakai kiruccanásokat, nem járt az egyetemistákkal mulatóhelyekre. Kemény, de célra törő életformát alakított ki. Amire vállalkozott, azt teljesíteni akarta. Rádöbrent, hogy a nagyvárosban magára van hagyatva. Sorsa irányítását magának kell a kezébe vennie! Ha segítőszándékkal, jó indulattal találkozott, azt is munkával kellett viszonznia.

Az első pesti év idején a nyomor minden változatát megismerte: a fagyoskodást, az éhséget, a megélhetés miatti hajszolt élettempót. Már tudjuk, hogy a didergésben különösen addig volt része, amíg a Gyöngytyúk utcai és a Baross utcai lakásban élt.

És milyen volt a ruházata! Már ő az egyetemista ifjúság egyik szellemi vezetője, 1900. március 25-én ő mondja Kossuth halála évfordulóján a Kerepesi temetőben a beszédet, s 24-én este az ünnepi alkalomra készülve, lyukas cipőjére nézve mégis ilyeneket kell gondolnia: „A lábam azóta, amióta az aranyos szép hó leesett, mindég hajlandó úgy érezni magát, mintha jégveremben volna. Hanem aki a mezők lilomát ruházza, meg az égi madaraknak gondviselője: annak talán lesz gondja arra is, hogy én ne kapjak tüdőgyulladást a lábamrul...”

A nyomorban, a hajszoltságban akkor lett ünnepi hangulata, amikor Kiskunfélegyházára írta leveleit. Menyasszonyának ezt vallotta 1900 februárjában: „...egy heti küszködés, egy heti hiábavaló munka, egy heti gyötrődés után nekem is szent ez az idő, mikor lélekben veled vagyok..., mikor legalább írásban leborulok előtted...”

Móra keserűségét csak növelte annak felismerése, hogy a pesti emberek más világot teremtenek maguk körül, mint a Daru utcaiak. A saját bőrén tapasztalta a kapitalizálódó fővárosban a tülekedő önzés, a rideg egoizmus féktelen eluralkodását. Ekkor fogant meg Mórában a kapitalista városellenesség, s ez az érzés élete végéig megmarad majd benne. „Nem komoly vagyok, hanem szomorú... — írta menyasszonyának 1897 novemberében —. De annyi rosszat, az emberek annyi bűnit, nyomorúságát, kicsiségit láttam idefönt ezalatt a hosszú három hónap alatt, mióta fönt vagyok, hogy elég lesz egész életemre. Nem is leszek már én vig — csak majd otthon, te nálatok, te melletted, szerelmes kis madaram, aki megtanítasz nevetni, játszani, hinni, remélni! —”

De Mórában erkölcsi tartás volt, kemény elszántság, határozott célratörés! Nem engedte, hogy a nyomorúság hullámai maguk alá temessék. Dacolt a társadalmi nyomorral és az emberi aljassággal. Ha voltak is kétségbeesett pillanatai, az élet értelmetlenségét panaszló kifakadásai, halált kívánó gondolatai, a végén győzedelmeskedett optimista hite és különösképpen morális felelőssége. Móra ekkor is az életet a hivatásgyakorlás lehetőségének, a másokért élés nagy alkalmának tekintette! 1898. március 1-én ezt írta Kiskunfélegyházára a menyasszonyának: „...útalom az örökkön való jajgatást és a minden kicsiségen való panaszkodást. Hány, de hány szegény ember-testvérem van, aki még árvább, még elhagyatottabb, mint én, akihez a sorsa még mostohább, mint énhozzám! Aztán még az is vigasztal, az a tudat, hogy nem tarthat ez az én nyomorkodásom olyan soká: hiszen minden éjszakának megvirrad a hajnala. És ezt a most való nyomorúságomat se cserélném el senki kincséért sem, — mert épp a szenvedések érelik a lelket. És minden nyomorúságom mellett is én vagyok a világ legboldogabb, legmegáldottabb embere — boldog, áldott te veled...” Később ezt írta neki: „...csak légy egészen nyugodt. Hiszen van perc, mikor magam is azt hiszem, hogy engem semmilyen baj se törhet össze. Én nem vagyok elhagyatott: hiszen ti, akik otthon vagytok, talán szerettek valamennyire. Én hiszek bennetek..., és ez az én hitem és szeretetem vigasztaljon meg téged is...”

Különben Mórát alapvetően az jellemezte, hogy az élet minden kérdését súlyos erkölcsi problémaként kezelte. A szerelmet is komolyan vette, nem olcsó, felelőtlen játékot keresett benne. Egyetemre kerülése előtt eljegyezte Walleszhausen Ilonát, azóta jövődő élete komoly társát látta benne. Csak erkölcsi felelősséggel tudott eléje lépni, yiszon ő is komoly emberi elhatározást kívánt tőle. 1899. május 10-én menyasszonyát hosszú levélben köszöntötte születése napján. Ez a levél egy nagy lélek tükre. Nézzünk bele mi is!

„...Én kívánjak neked boldogságot, a ki a te boldogságod vagyok és a kit a sors most elégedett boldog emberből elégedetlen zúgolódóvá tett? Tudom, hogy mindenem vagy, hogy nálad nélkül árvább vagyok az utolsó fűszálnál és koldusabb az utolsó bogárnál. Tudom, hogy neked köszönhetem, ha kedven van az élethez: hiszen csak teérted van, tudom, hogy a Te érdemed az, ha írtam már valami szépet és ha alkotok még valami nagyot. Mert a hogy a napsugár nyitja ki a virágot: úgy a Te szerelmed borította virágba a lelkemet, a Te szerelmed fakasztott lelkemben minden eszmét, a mi szép és nemes.

És én nem adhatok neked semmit, a mivel kárpótolva lenne áldozatul hozott fiatalságod. Olyan vagy, mint a rózsza, a melyik embernemjárta, elhagyott helyen egyedül nyílik: míg a többi lány két kézzel szedi a fiatalság örömeit, Te lemondva mindenről énértem, egyedül nekém nyílsz, nekem virítasz. Emlékszel még arra a levelemre, a mit ábrándos, rajongó deákszívvél Vásárhelyre írtam neked születésed napjára? Olvasd el azt a levelet még egyszer, ha nem emlékeznél rá, azért most, születésed napján, ebből a szomorú alkalombul megint azt kérdelem tőled: erős vagy-e? Azóta sokat változtam, sok álmod, sok ábrándom cserbehagyott, de lelkem újabb szenvedések megedzették: hanem a jövőt most is csak úgy látom, mint akkor. Lehet fényes és ragyogó, de lehet sötét és zordon is. Lehet, hogy a szenvedéssel köt az frigyed, a ki az enyimhöz fűzi életét, de az is lehet, hogy babérall koszorúzómmal meg annak a homlokát, a ki megfélezi a szenvedéseimet. Nem ígérek semmit, de sokat adhatok. Láthatod, hogy szerencsés nem vagyok, a sors többet ver, mind áld, több akadályt gördít eléem, mint

a mennyin átsegít, de hiheted, hogy a mint addig áttörtem magamat mindenben, ezután se rettenek vissza semmitől, hogy téged boldogíthassalak. És azt is láthatod mindenek fölött, hogy téged dicsőségbé, keserveimbe egyformán szeretlek mindenek fölött és mindenek előtt...

Erős vagy-e?

Még két szomorú és nehéz esztendő, olyan, mint az eddigiek, tele sok szomorú vágyakozással és kevés örömmel. Elég lesz-e kárpótlásul kevés együtt töltött napok öröme sok hosszú hónapok magános szenvedéseért? Tudsz-e még várni?

Mórát az egyetemi évek idején sem hagyta el játékos kedve, finom humora. Menyasszonyának a következő levelet küldte 1900. április 9-én:

„A
Tekintetes
Konyhai Tanácshoz,
kiváltkép
Móráné Ilona úrasszonyhoz
intézett alázatos

kérvényem *nekem*,

melyben szivarokat kérek és ütések ígérek

Én

Melléklet csak kérésem megtagadása esetén lesz, de akkor csattanós.

Kedves Asszonyfeleségem!

Mély tisztelettel alulírott azon alázatos kéréssel fordulok feleséges színed alá: legkegyelmesebben méltóztatással 10, azaz tíz Krt alulírt szegény nyomorultnak két ötös szivarra kiutalványozni.

Alázatos kérelmem támogatására a következő indokokat bátorodom fölemlíteni:

1. Minden asszonyi állatnak, a ki feleséges sorban leledzendő, szoros kötelessége tudni, hogy a férjurak számára az ég-világon nagyobb üdvösség nem található, mint az ötös bagó.

2. A Te csudálatos érzékenységu szíved belátja azt, hogy poéta-embernek, a ki írni készül, olyan szükséges a versíráshoz a bagó, mint az üdvözüléshez a hat főigazság. Jólesőbb, mint az árvának az anyát pótoló kéz simogatása, édesebb, mint vőlegénynek a menyasszony csókja.

3. Ha kapok szivart, irok olyan gyönyörű szerelmes verset, hogy azt még a csillagok is névetik,—

4. ha nem, akkor úgy elverlek délután, hogy haláloed napjáig megemlegeted. A mit jó lesz meg gondolni. Addig is kezeidet csókolja szépszájú és erős öklü:

Ferkód”

Mórának egyetemi évei idején legnagyobb jótévője Péterfy Sándor volt. Péterfyt „a tanítók atyjának” tartották. Joggal. Az ő nevéhez fűződik a tanítókat segélyező Eötvös-alapnak, a szegény tanítók egyetemista gyermekei részére szállást és étkezést biztosító „Tanítók Háza”-nak létrehozása. Humanista pedagógiai elveket vallott, pedagógusjelölteket tanított, neveléstudományi tanulmányokat, elemi iskolai tankönyveket írt, ifjúsági kiadványokat, köteteket szerkesztett.

Mórának előbb a Pannónia vendéglő úgynevezett „szabad asztalá”-nál ingyen ebédet biztosított Péterfy, majd megállapodott vele, hogy diákjai dolgozatainak javításáért, kézíratos tanulmányainak lemásolásáért magához veszi, s részére vacsorát és szobát biztosít. Így költözött Móra a Baross út 81. sz. házból az Óvoda utca 4. sz. alatti lakásba 1899. február első napjaiban. Elfoglaltsága a régi maradt, de életkörlményei kedvezőbbekké váltak.

Walleszhausen Ilona már 1899 tavaszán arra ösztönözte Móra Ferencet, hogy hagyja ott a pesti nyomort és az alapvizsga letétele után menjen vidékre segédtanárnak. Móra nemet mondott, mert azt a tervet dédelgette magában, hogy tanársegéd lesz az egyetemen évi 700—800 forintos fizetésért és 150 forint lakbérpótlékért. Erősítette Móra ambícióját az is, hogy Mágócsy-Dietz Sándor professzor felfigyelt a kollokviumára, sőt 1899 áprilisában az egyik növényteni gyakorlat után azt is közölte vele, hogy kíváncsian várja következő vizsgáját. Az alapvizsga azonban nem lett kitűnő, ahogy Móra tervezte. Akkori körülményeinek tulajdonítható, hogy az 1900. január 25-én kiállított „alapvizsgálat eredménye” a következő lett: „magyarból: jó,

természetrájzból: jó, földrajzból: jó.” Több szó akkor nem is esett a professzor és diák között a tanársegédi állásról. Sőt, Móra is belenyugodott abba, hogy jó lenne ki-mennie valahová alapvizsgás tanárként tanítani. 1900. április 24-én ujjongó hangú levelet küldött menyasszonyának: „Jó az Isten. Mamának nem kell sírni, tatának nem kell aggódni a katonasági költségek miatt, — nekünk se kell talán adóssággal megkezdeni házaseletünket: az Isten gondoskodott rólunk. Sándor bácsi (Péterfy Sándor — H. A.) azzal fogadott az este: no, öcsém, tudja-e már, hogy el akarják vinni tanárnak? — nem én, hova? — Felső-Lövőre, Vas megyében, két hónapra, havi 80 forinttal. Az egész éjjel nem tudtam aludni az örömtől. Most sietek nektek írni, azután viszem az örömhírt Pistának.

Új hazám bizony nagyon messze van tőletek, hozzátok. Keresd meg a térképen Vas-megyét, közel Stájerországhoz, a magyar határon van Felső-Lövő (Ober-schütz). Azt mondják, valami fölséges szép hegyi-vidék, van folyóvize, erdeje. Szóval az Isten is poéta-ember számára teremtette, a ki hozzá botanikus is. Végtelen előnyös dolog, hogy a katonasághoz ott nemcsak pénzt keresek, hanem németül is megtanulok.”

Höllig Károly, a felsőlövői gimnázium igazgatója hetekkel előbb bejelentette a tantestületben, hogy az egyik távozni akaró tanár helyett Péterfy Sándor „valami poétaféle pesti egyetemi hallgatót” ajánlott neki a tanév utolsó két hónapjára.

Igy ért véget Móra Ferenc pesti egyetemi élete. 1900 májusában, júniusában Felsőlovőn tanított, ezután még kísérletezett a diplomaszerezéssel, végül le kellett mondania róla...

*

Az Egyetemi Lapokban közölt Móra-versek egyik témája *a család, a vágyódás az elhagyott kiskunfélegyházi otthon után.*

A *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig* című kötet novelláiból tudjuk, hogy Móra kiskunfélegyházi gyermek- és ifjúkora nyomorúságos, gonddal-bajjal teli életszakasz volt. Szülei elszegényedtek, 10 testvére közül heten meghaltak, Kiskunfélegyházán egyik házból a másikba költöztek, gimnazista korában diákok tanításából tartotta fenn magát. A szegénység egyhangúvá színtelenítette náluk mindent. „A vasárnapok csak olyanok voltak, mint a hétköznapiok.”

S miért van az mégis, hogy a felnőtt Móra szinte visszasírta a Daru utcai gyermekkort? Hogy a diszes környezetben is a hajnalban megfoltozott Fercsikének szerette érezni magát, s hogy halála előtt is az átvirrasztott éjszakák ablakán gyermekkorra kérezkodott be hozzá!?

A feleletet ő adta meg: „...a Daru utca megtanított emberré lenni...” A Daru utcai háznak ugyanis az is jellegzetessége volt, hogy benne belülről kifelé sütött a nap, a szeretet napja, s ez nemcsak a család tagjait, hanem a többi szegényt is átmelegítette. Ott vették az éltető paracsolatot gyermeki szíve kötáblájára: „A szeretet az élet.” S nemcsak szavakkal, hanem beszédes tettekkel. Az élet terhet könnyítő, kegyetlenségét enyhítő szeretetnek megható tanúja a *Mindennapi kenyerünk* című karcolata. Fercsike képtelen megenni a kapott karéj kenyeret, mert feltűnik előtte édesanyja sápadt képe; az anya sem nyúl hozzá, mert eszébe jut a férje; az apa pedig másnap a fiát örvendezteti meg vele, mint madárlátta kenyérrel. Móra többször leírta, hogy a Daru utca, a gyermekkor neki azért a legkedvesebb, mert az apját jelenti: az ő derűjét, tiszta szívét, becsületes szándékát; az anyját jelenti: simogató kezét, meleg tekintetét; az egyszerű embereket jelenti: apró tetteikben az emberség felragyogó példáit. „Ők szerettek engem” — vallotta gyermekkorára gondolva 1929-ben. Mert amikor kilépett a Daru utcából, többször hiába vágyta a gyöngéd szeretetet. Pesti egyetemistaként 1897- december 11-én ezt írta Kiskunfélegyházára a menyasszonyának: „Most tudom csak: mit tesz kiszakadni azok közül, akik aggódó figyelemmel

nézték minden lépésem, akik osztoztak a keserűségemben, gyógyítottak, ha fájt valamim, védelmeztek, ha bántott valaki — kiszakadni olyan emberek közé, akik nem törődnek velem, élek-e, halok-e, akiknek nem panaszkodhatom, mert úgy se értenek meg, akik közt nincs egy se, aki egész lelke melegivel fordulna hozzám.” 1900. december 3-án pedig így vallott menyasszonyának: „...nekem nem a nélkülözések fájnak, mert hiszen azokat viselni született az ember, hanem a hidegség és szeretetlenség, amivel itt lépten-nyomon találkozom: annál jobban fölmelegít az a szeretet, amely hazulról rám sugárzik... És ezért várom türelmetlen szívvel azt az időt, mikor én is könnyíthetném életem alkonyát azoknak, akik engem szeretnek.” A levél záró részében ez a vallomásos, esdeklő mondat olvasható: „...szükségem is van rá, hogy hazulról melegítsen mindnyájuk szeretete...”

Ezeket tudva kell olvasnunk és értelmeznünk *Halottak estéjén* című versét.

Halottak estéjén

Halottak estéjén
 Temetőbe járok:
 Fényes, nagy kriptákon
 Lobognak a lángok,
 Hidegen ragyognak
 Márványkökeresztek,
 Rajtuk drága rózsák
 Koszorúja reszket,
 S mintha csak valami
 Lakodalom lenne:
 Suhognak a szép nők
 Bársonyba, selyembe.

Nagy temető fénye
 Hidegen hagy engem,
 Kis falumba száll le
 Melegedni lelkem.
 Kicsi kis falunak
 Kicsi kis gunyhója,
 Kicsi kis gunyhónak
 Két öreg lakója.

Az egész utcába
 Nincsen otthon senki,
 De nekik bajos már
 Temetőbe menni:
 Az öreg embernek
 Nehéz már a lába,
 Az öreg asszonynak
 Szellős a ruhája.
 De jó a jó Isten,
 Nem veszi rossz néven:
 Elvégzik a dolguk
 Odahaza szépen.
 Négy kicsi szál gyertyát
 Gyújt az öreg ember,
 Öreg asszony nézi
 Könybe borult szemmel.
 Nagyhamar nedves lesz
 Mindkettőnek arca:
 Leborulnak sírván
 Az öreg asztalra
 Hisz' van kit siratni,
 Van halottjuk négy is;
 De ők az élőért
 Könyörögnek mégis.

Négy gyertya kialszik
 Magasra lobogva,
 Magát a két öreg
 Álomba zokogja.
 Odakint november
 Hideg szele jajgat,
 Szomorú sírással
 Megrebben az ablak:
 Én vágyakozásom
 Gyors szárnya üté meg,
 Mint valami árva
 Hazajáró lélek. [4]

A könnyed, dalszerű formában írt vers Szabolcska Mihály és Móra István költeményeire emlékeztet. De Móra nem az idill hazug, megszépítő fényét vetíti rá a „kicsi kis falunak kicsi kis gunyhójá”-ra. Őszinte, mély, igaz érzéseket szólaltat meg. A pesti gazdagok világát: a bársonyba, selyembe öltözött szép nők, a fényesen pompázó, hivalkodóan díszített temető képét állítja szembe megöregedett szülei szegényes világával. A gazdagok temetője halottak estéjén szinte lakodalomra emlékeztet, de a nagy kriptákon lobogó lángoknak hideg a ragyogásuk; a kiskunfélegyházi két öreg négy kicsi gyertyájának fényét a nehéz, máig fájú veszteségek őszintesége erősíti fel. Gazdag világ — szegény világ! A költő hazavágyódása is megrendítően őszinte. Az utolsó versszakban a dalszerű forma drámai erővel csendül fel.

*

Gyakori témája Móra Ferencnek egyetemi évei idején a *haza sorsa*.

Írónkat az édesapja mellett a kiskunfélegyházi gimnázium nevelte demokratikus tartalmú hazaszeretetre.

A dualizmus korszakában a monarchikus érzelmű állampolgárok nevelését követelték meg az iskoláktól. A kiskunfélegyházi gimnázium látszólag, a külsőségekben eleget is tett a hivatalos előírásoknak. Szabadságharcunk vérbe tiprójának, I. Ferenc József osztrák császárnak és magyar királynak az arcképe az osztályok falán függött. A koronázási évfordulón, a király ezüstmennyegezőjén, a Habsburg-hercegek házasságkötésekor az ifjúság templomi szertartáson vett részt. De a „közrendű kunok” a városban Kossuth-pártiak voltak. A száműzetésben élő Kossuth Lajost 1886-ban a város díszpolgárává választották. A gimnázium pedig élen járt a Kossuth-kultusz terjesztésében, erősítésében. 1892-ben az egyik hazafias kiskun 31 olajnyomatos Kossuth-képet ajándékozott az iskolák feldíszítésére. Ettől kezdve I. Ferenc József képe mellett Kossuth apánk arcképe is ott ragyogott az osztályok falán. A Kossuth-kultusz szellemét formáló erővel a tanárok sugározták. Móra Ferenc úgy emlékezett a tanáraitra, hogy azok olyan „jó negyvennyolcas emberek” voltak, hogy aki véletlenül nem az lett volna, nem is maradhatott volna meg a tantestületben. A gimnázium igazgatója 1886-tól az a Holló László, akinek a testvéröccse, Holló Lajos országos hírű ellenzéki, függetlenségi politikai vezér az országgyűlésben, s aki 1887-től 31 éven át éppen a kiskunfélegyháziak követe az országházban. Holló László negyvennyolcassága határozta meg a gimnázium belső szellemét. Ő és Szalay Gyula, aki szintén „jó negyvennyolcas ember” volt, tanította Mórát az irodalomra és a hon-szeretetre. A történelem tanáráról, Trungel Jánosról ezt az emléket hordozta Móra: „Az első tanár volt, akit sírni láttam a hazáért. Olyan érthetetlen volt ez nekem akkor, hogy én is sírva fakadtam. Az ilyen könny aztán, ha fölszárad is, nyomát mindig megőrzi a lélek.”

Az apától és a gimnázium tanáraitól kapott örökséget, a Kossuth-rajongást

mindvégig megőrizte. Diákkorában március 15-e szónokaként Kossuth szellemét idézte. 1902-ben a *Félegyházi Hírlap* vezércikkében így szólt Kiskunfélegyháza népehez: „Ültessünk Kossuth-fákat... Amelyeknek levelei messze jövődőkben is meséljenek a mi unokáinknak arról a korról, mikor a népek lelkében még pislogott a haza fogalom, mikor a magyar még, ha lopva is, ha bújva is, félénken is, mert néha melegedni annál a tűznél, mely felégetett egy gyalázatokban megvénhedett világot, melynek hamvaiból azonban, ki tudja, kiröppen-e még valamikor a mesebeli főnixsz madár...” (*Ültessünk Kossuth-fákat*). S különösen figyeljünk fel arra, hogy születik újra, hogyan teljesedik ki majd Móra írásaiban: tárcáiban, elbeszéléseiben, regényeiben Kossuth Lajos alakja! A népdalok Kossuth Lajosa, aki izen még majd egyszer, aki a ragyogó csillag mellett írja a levelét. Kossuth Móra írásaiban a magyar időszámítás kezdete: ha valami nagyon régen volt, az talán még Kossuth apánktól is régebben lehetett. A honti kanászok csak úgy fogadják meg az alispán szavát, ha azt meséli nekik, hogy még Ferenc József is erőt vett a szomorúság azóta, amióta Kossuth Lajos meghalt.

A tanárok „jó negyvennyolcas”-sága Petőfi szellemének ébresztésében és terjesztésében is kifejezésre jutott.

A város is elevenen őrizte a Petőfi-émlékeket. A kiskunfélegyháziak jogos büszkeséggel emlegették, hogy a költő itt tanult meg magyarul beszélni, itt járta az utcákat és a tereket, itt kezdte meg iskolai tanulmányait, s itt írta meg 1848-ban *Szülőföldemen* című költeményét. A kiskunok akkor is esküdtek rá, hogy az ő városuk a költő szülőföldje. Móra — ifjú korára emlékezve — feljegyezte, hogy olyan város Kiskunfélegyháza, ahol „Petőfi lábnyomát őrzi még a homok”, ahol „régén is utcája van Petőfinak”, ahol „a költő lelke... visszabolyong még néha a térre, amelynek kútja vajújánál valaha inni kívánt szilaj nádparipája” (*„Ismeretlen istenek”*). Petőfi budapesti szobrának a felavatása — 1882-ben — felerősítette az egész városban a költő kultuszát. S ebben a gimnázium tanári kara és ifjúsága élen járt. Reprezentatív Petőfi-ünnepséget rendeztek a tanítóképzővel közösen. Gimnáziumi tanár mondta az ünnepi beszédet, és tanár szavalta a *Szülőföldemen* című költeményt a Petőfi-ház emléktáblája előtt. A gimnázium két legjelentősebb egyesülete: a Segélyező Egyesület és az önképzőkör Petőfi nevét viselte.

A gyermek Móra így Petőfi-émlékek közt járt-kelt a város terein, utcáin, a gimnáziumban pedig a költő szellemét szívta magába. Móra Petőfiben elsősorban a forradalom, a szabadság hőstét látta, azt, aki „költészete oltárára tette a szegényeket, a szenvedőket, a társadalom kítaszítottjait.” Egyik fiataalkori írásában — 1899-ben — így idézte a költőt: „Hirt adott a földnek egy ragyogóbb világrul, melynek szabadság a fundamentuma, hazaszeretet a boltozatja, testvéri egyenlőség az éltető napja.” (*Petőfi Sándor*). 1922-ben egyenesen „együgyű gonosztevők”-nek nevezte azokat, akik Petőfi költészetéből a forradalmi gondolatíságot ki akarták iktatni. (*„Ismeretlen istenek”*).

A gimnázium falai között „márciusi ifjú”-vá formálódott Móra. A negyvennyolcas függetlenségi politika meggyőződéses hívévé vált. 1896-ban hetedikes gimnazista volt, amikor is ellenzéki szemléletének bátran hangot adott. A király, I. Ferenc József nem jelent meg azon az ünnepen, amit Pusztaszeren rendeztek meg a honfoglalás ezer éves emlékére. Móra ezért megalkuvást nem ismerő vakmerőséggel vonta felelősségre: „Hát a magyar király hol van?” *Pusztaszeren* című versét a *Félegyházi Hírlap* jelentette meg, igaz, a szerző neve nélkül, csupán „-r-” jelzéssel, de mindenki tudta, hogy Móra Ferenc írta. A város március 15-i ünnepélyein ő az ifjúsági szónok, ő szavalja a saját költeményeit, ő írja az ünnepi vezércikkeket a város lapjában Kossuthról, Petőfiről. Ezek az írások 1848 tűzét élesztik, a múltjával rosszul sáfárkodó

jelent ostorozzák. *Március 15.* című költeményében 1898-ban bátor hangon hirdette: „A szabadság fája nem nőtt elő!”; „Vagyunk a régi bitang rabok...”

A tántoríthatatlan ellenzékiesség az apa hatása mellett a félegyházi gimnáziumi nevelés ajándéka Móra életében. Ez a negyvennyolcas gyökerű népi hazaszeretet vitte írónkat később a Tanácsköztársaság szegedi vezérkarába, s majd a Horthy-korszak ellenfeleinek táborába.

Hálás is volt Móra ezért az örökségért a gimnázium tanárainak. 1929-ben, amikor Kiskunfélegyháza díszpolgárává avatták, így vallott: „...visszajöttem az öreg iskolához, ahol megtanultam magyarnak lenni...” (*Díszpolgárság.*)

Ez a szemlélet határozta meg Móra Ferenc Pesten írt hazafias verseinek gondolatiságát.

A magyar ifjakhoz című költeményét Sántha Mihály bölcsészeti-hallgató szavalta a Nemzeti Párt nagygyűlésén 1899. szeptember 20-án.

A magyar ifjakhoz!

Gyászba borult éjszakáknak
Piros tüzü csillagfénye
A jövő századoknak
Lánggal égő reménysége,
Nemzedeknek fénybe, gyászba
Félte-féltett szép virága:
Mire juttál, mire juttál
Magyarország ifjúsága!?

Melynek annyi századon át
Prófétája, papja voltál,
Őseidnek szent örökje,
Romladóba templom, oltár.
A nemzeti lobogónak
Nyele törve, selyme sárba:
Megtagadnád ezt a zászlót
Magyarország ifjúsága?

Össze-vissza tévelyegtek
Csillagtalan éjszakába,
Mint szélben a szénaboglya:
Száz ezer felé szitálva.
Tengve-tengvén, zúllva-zúllván,
Önmagadnak csúfja, árnya:
Sírod önmagad megásod,
Magyarország ifjúsága?

Elfeledve szent, nagy eszmék,
Megtapodva tiszta elvek!
Mint az ócska rongyra szoktak:
Férfi szódra árvereznek!
Becstelenség bélyeget ma
Nem süt senki homlokára:
Eladod-e becsületed,
Magyarország ifjúsága?

Vagy talán az ősi vérnek
Lüktet még egy cseppje benned?
S az igazság szent ügyében
Nem hagy árulóvá lenned?
S haragodnak menykövétül
Tűzostort fonsz a kufárra?
Ó, emeld hát azt az ostort,
Magyarország ifjúsága!

Föl, föl ifjak a csatára,
 Törve-zúzva, mint az orkán!
 A mi szennyes, a mi hitvány,
 Bősz haraggal elsodorván!
 Ó, ragyogj föl mindörökre,
 Magyarország napvilága:
 Légy magadhoz újra méltó,
 Magyarország ifjúsága! [5]

Az ódai szárnyalású költeményben az ellenzékiiség, a nemzeti függetlenségért érzett felelősség szava csendül fel: „A nemzeti lobogónak Nyele törve, selyme sárba...” A korszak nemzetietlen jellege ellen így támad fel haragja: „Elfeledve szent, nagy eszmék, Megtapodva tiszta elvek!” A költemény központi magja a magyar ifjúság ostromozása abban a hitben, hogy ez az ifjúság összetöri és elsodorja mindazt, ami szennyes és hitvány és Magyarország napvilágaként fog örökké ragyogni. *A magyar ifjakhoz* című költemény a századforduló szokványos hazafias verseire emlékeztet. Móra — a márciusi ifjakra gondolva — szeretett volna hinni abban, hogy az egyetemi ifjúság nemzetéért él, hogy felelősséggel munkálkodik a haza ügyéért. Rövid idő múlva — a *Politika és kegyelet* című írásának tanúsága szerint — kiábrándult ebből az illúzióból, s rádöbbsent arra, hogy felelőtlen és közömbös fiatalok ülnek az egyetem padjaiban.

Két hazafias témájú verse jelent még meg Mórának az *Egyetemi Lapok*ban. *Örökké* című költeménye 1900. március 15-én, *Ex tenebris* című költeménye pedig 1900. április 1-én. Az utóbbi versét 1900. március 25-én a Kossuth sírjánál tartott gyász-ünnepélyen szavalták el. Az *Örökké* expresszív hangű vers, ostromozó indulat sorokkal fonódik össze benne. A költemény vége optimista kicsengésű: vízió a szabadságban élő Magyarországról. Az *Ex tenebris* hitvallás Kossuth mellett, Kossuth eszméinek ébresztése akkor, amikor „A régi zászlón szenny, szemét, mocsok!” található.

Mindkét verset közlöm.

Örökké!

Hallgasd meg ajkunk szózatát,
 Te nemzetek nagy Istene!
 Ki szíveikbe fellobogtál,
 Mint Hőreben a csipke-tűz,
 Ki felharsogtál ajkukon
 Himnuszaként a megváltott világnak:
 Egyenlőség, testvériség; szabadság
 Örökhatalmú Istene!
 Ki szent csatáik lelke voltál
 A bősz pokolnak söpredéke ellen
 A három bérce, a négy folyó közén:
 Te bátrak Istene!
 Ki lobogóik lengetéd
 A villámtermő sziklabérczen
 S a vértengertől áradt rónaságon:
 Te hősök Istene!
 A hármas eszme vérkeresztelőjén
 Ki ott ragyogtál kardjaik hegyén,
 Mint oltárod fölött a gyertya
 S ki ott lobogtál Golgotájukon
 Feltámadásuk hajnalcsillagául:
 Te igazságnak örök Istene,
 Hallgasd meg ajkunk szózatát!
 S te nagy világ,

Tanyája irigy embermillióknak,
A kik kétszínű szánalommal
Sirt ástának az élő-elevennek,
Hogy kincsein osztozzanak
S károgtanak halotti éneket
Az új Prométheusz fölött:
Óh nagy világ,
Te is hallgasd meg szózatunkat!
Hogy nincs a harcnak vége még ma se!
Sarló, Branyiszkó, Szolnok, Szent-Tamás
Az emlék vérpiros tűzében ég!
A világosi temetőn

Feltámadás fehér virága nyílik!
Aradnak szent határa mint a vulkán
Ömlesztí szét az eszmék tűzfolyóját!
És a szabadság dalnok-angyalának
Szilaj danái
Csapongva szállnak
Széles e honba mint a szikra,
Mely perzsel, lángol, éget, gyújtogat!
Nincs, nincs a harcnak vége még ma sem!
Az est a régi kinnal altat,
A regg a régi daczczal ébreszt!
Óh minden újabb harcra ösztökél!
A múlt dicsőség tépett rongyai,
A lopva bújdoso szabadság,
A szolgaságnak selyem-kötele,
Rabgondolatnak láncza-csörrenése,
Az idegennak izzadó szegénység,
A testnek éhe, lélek nyomora,
Az ő vérüklocsolta völgy, halom,
Az ő porukkal szárnyaló vihar –
És megjelennek álmaink ködében
Az átkozott bitók, a szent ereklék!...
Nincs, nincs e harcnak vége még ma sem
S nem lesz e harcnak vége sohasem!
Szegénységünkbe, rongyaink között is,
Ha száz, ha ezredéig is,
Az úti porban eltiportan is,
A bús lemondás fátyolába járván,
Örökre rakjuk ápoló kezekkel
Emléktűzét a múlt időknek
Reményfájával a jövőnek!
Szegénységünkbe, rongyaink között is,
Ha száz, ha ezredéig is,

Az úti porban eltiportan is,
Hideg közönynek köntösével
Takarva lelkünk tüzes álmait:
Várunk az eljövendő messiásra,
Ki lángra szítva lelkeink parázsát,
Varázsszavával újra talpra állít!
Az lesz a szép, az lesz a szent idő!
Szívünk a régi tűz hevíti majd,
Orczánk a régi hev pirítja majd,
A régi lészen minden érütésünk,
Karunk a régi fegyverek feszítik
S szemünk a régi gyilkos tűzben ég!
Megzendül az ég és megreszket a föld!
Bősz tűzalakok robognak az égen,
Kiszöknek a holtak bitófa tövéből,
Üvöltve, sikoltva: bosszúra, bosszúra!
És széles e földet locsolja a vér

És hörg a pribék a porba tiporva
 És a sirások odujokba lapulnak,
 Mint denevér a nap sugarátúl!
 Háromszínű zászlók mint büszke sasok
 Röpülnek a légbe vidáman,
 Fölcsattog a patkó, fölharisan a kürt,
 Megreszket a vén Európa
 És büszke fejét a porba fűröszi,
 Hogy rajta szilaj dobogással
 Ellejtse a tánczot a kriptá halottja,
 Az új Magyarország
 S új csillaga támad egünknek:
 A régi dicsőség!

És akkor édes Istenem,
 Te nemzetek nagy Istene,
 Ha régi fényét visszakapja
 Majd a magyar dicsőség napja,
 Óh akkor, édes Istenem,
 Óh tégy csodát e nemzeten:
 Így országostul, mindenestül
 Tedd át e fertőzött keretből
 Egy más, egy fényes csillagodba,
 Egy hozzá méltó új világba,
 Hol ösmeretlen a bilincs,
 A szolgaságnak híre sincs
 És szívbe, szembe mindenütt
 A szabadságnak napvilága süt!
 Oh, mert a föld, e vén göröngy,
 E lánczos szárnyú sárkupacz,
 Nem méltó olyan népet hordani,
 A mely magasztos, tiszta, szent, dicső,
 Mint a szabadság!
 És majd ha néma éjfelen
 Egy üstökös láng megjelen
 Az égen s vérpiros világa
 Fényt tündököl e bús világra:
 Az aggok irigyen mutatják
 Az unokáknak ezt a csillagot,
 Melynek neve: *magyar szabadság!* [6]

Ex tenebris

Békét keresni jöttünk nyughelyedhez
 Az élet undok árverésiből:
 Lelkünk a múltak fényiben fürödve,
 Megtisztul itt a *mának* szennyitül.
 Szívünkbe millió érzelem viharzik,
 Lelkünkben eszmék óceánja ring –
 És síri ágyad szent porára forrva,
 Nem nyílnak szóra még se ajkaink.
 Mint holt szülője hantjain az árva,
 Szót bánatunkra mink le lelhetünk:
 Minden, mit érzünk, egy sóhajba olvad:
 Maradj velünk!

Csillagvilágok ezre tükröződik
 Picziny tavacska szűk határában:
 E két szóban egy nemzet lelke veszhet,
 E kis sóhajban annyi, annyi van!
 Az esti pír, a hajnal szökülése,
 A csillagtalan tolvaj-éjszaka!
 Ifjúi álmok nyíló rózsabokra,
 Aggok sírása, átkozó szava!

Letűnt dicsőség csalfa délibábján
Tengődve tengő koldús-életünk,
Halálreményünk, életrettegésünk...
Maradj velünk!

Rabgondolatnak láncza-csörrenését
Szavunkba fölzokogni hallod-e?
Kainjegyét a honfigyávaságnak
Mi homlokunkon égni látod-e?
Sírod fölött e néma jeltelenség
A legkiáltóbb szentségárulás,
Mit nem takarhat ünneplő paláستtal
Az érdemrendes meghunyászkodás!...
Óh jaj, kezünk még nem csörget bilincset,
De rab már szívünk, lelkünk, szellemünk –
A kit halottan újra számkivettünk:
Maradj velünk!

A régi elvek zsbívására vive,
A régi eszmék ócska limlomok,
A régi szentek megdobálva sárral,
A régi zászlón szenny, szemét, mocskok!
Csókolva lábát bálványisteneknek,
Leszórjuk minden ősi jellegünk:
Pedig rablófészekben meglapultan
Vijjogva leskel ősi ellenünk!
Önönmagunknak gyilkoló kezétől
Sorvadva züllünk, pusztulunk, veszünk
Szégyenletes, gyalázatos halállal...
Maradj velünk!

Maradj velünk csak addig, míg a balsors
A hont szeretni újra megtanít
És megtisztulva minden förtelemtől,
Valóra váltjuk lelked álmaid!
Vagy míg hazád sok bűneért a múltnak
Szent küzdelemben éltivel fizet.
Irigy nép millióktul elborítva,
Mint tengeren a habverett sziget!
És akkor sírod léssen a mi sírunk
És akkor egytől egyig itt veszünk,
Miként oltára lépcsőjén a mártír –
Maradj velünk! [7]

*

Móra ekkori *életfilozófiáját tükröző versekkel* is találkozunk az *Egyetemi Lapok* hasábjain.

Írónk Budapesten a társadalom nyomorát és a feudálkapitalizmus emberellenességét egyéni élményként élte át. Ennek eredményeként először is *megváltozott a társadalomhoz való viszonya*. A szegények és a gazdagok élesen elkülönülve tűntek fel előtte. De *másképpen kezdte látni az egyetemes világrend kérdéseit is*. A természettudomány azt hirdette, hogy az ember a majom leszármazottja, fejlődés eredménye, s nem Isten teremtménye. Mórában, aki egyetemi tanulmányai során ezeket a gondolatokat szívta magába, megrendült az Istenbe és a vallás vigaszába vetett egykori hite. A vívódásnak, a kételynek, az élet és a halál kérdéseivel való szembenézésnek megrázó erejű gondolatai csapnak ki ekkori verseiből. De *megváltozott Móra viszonya önmagához is*. Titok és rejtély lett önmaga számára. Arra döbbsent rá, hogy a lelke bonyolult erők csatatere. Ezeket írta naplójában 1898. február 27-én: „Éljek én is úgy, mint egy lélektelen veréb! Ne keressem: mi volt a kezdetem és mi lesz a végem, ha ugyan

volt kezdetem és lesz végem? Éljek, ahogy a véletlen intézi a sorsomat? Éljek, mert vagyok és éljek úgy, ahogy vagyok!

...Nem tudnék, nem bírnék én tökéletes lenni?

Íme: az idáig való életemtől megundorodtam. Belépek a huszadik esztendőbe, a gyerekség szelid zománca rég lekopott rólam; s itt állok teli gyarlósággal, teli hitvány-sággal, tele sárral és szeméttel. Mint a többi ember...

De én külön akarok lenni, mint a többi!"

Az Éjszakák, a Hajnalhasadás, az Isten című versek ennek a vívódásnak: a régi gondolatoktól, érzelmektől való elszakadásnak és az új eszmények kínos, vergődve keresésének dokumentumai. *Az útkereső, a vívódó Mórát ismerjük meg ezekből a költeményekből, a századforduló emberét, aki nagykorú akar lenni, önállóvá akarja küzdeni magát, aki elégtelennek érezve a hagyományos eszméket, biztos nem tud megnyugtató válaszok birtokába jutni.*

Ezt a három gondolati, filozófiai tartalmú verset közlöm.

Éjszakák

I.

Nagyszombaton volt. Csendes alkonyat
Piros világa hullt a temetőre,
Holott magamban imbolyogtam én
Borongó arczczal, halovány-sötéten,
Miként a kripták szomorú lakója.
Csöpp nesz se hallszék. Hallgatott az est
A néma holtak néma városában,
De ujjongatva ki-kicsenge néha
Két templomunk szelid harangszava,
Ölelkezvén a hívek énekével:
Föltámadt Krisztus ez napon!
Lelkem ott járt a háládók között, kik
Királyi zászlók lobogása mellett
Hallélujákat zengtek, harsadoztak
Dicsőségére a Galilleusnak,
A föltámadt emberfiának!
A lelkem ott járt ünneplő palástban,
Vigan királyi zászlót lengetett,
Hallélujákat zengve, harsadozok:
De elmém gyászruhába öltözött
A barna sírok alján bujdokolt,
Megrázta a koporsók födelét,
Vallatta sorra hamvuk és poruk
Rejtelmiről a másvilágnak.
A régi kétség újra testet öltött,
Két évezér hitével szembeállott
A tagadásnak testvérszellem
S a régi kétség újra rabul ejtett
S búsan ingatta főmet, mint a szél
Kopasz ágát a szomorúfüzeknek.
Szívembe' a sajgó fájdalommal
Leborultam a fészület tövébe,
A puha pástra, félig öntudatlan.
A gyötirelem elnyomta lelkemet
S az ibolyákba' fürdött déli szellő
Könyös szemem szelídeden befogta
S szép csendesen álomba ringatott.

Eljött az óra. Haldokolt a föld.
 Meleg szívének dobogása megszűnt
 S a nap se szórta éltető tűzét
 Búsán haladt világtalan világa
 Csillagtűzeknek milliói közt;
 Mint a király, ki koldusbotra jut
 S alattvalói tűzhelyén melegszik.
 Enyészet vett erőt az életen.
 Egy véghetetlen kriptá lett e föld:
 Jaj és kacaj örökre megfagyának,
 Magasztos, undok, szentség és gonoszság,
 Nyomor, boldogság, éhség, szerelem
 Együtt aludták örök álmukat
 Az örök télben, örök éjszakában!
 Bitó tövébe porladt latrokat
 S kőszikla-sírok bíboros lakóit
 Együtt takarta jégi szemfödő!
 Ki kéjelegve élte életét,
 A boldogságnak lágy ölébe' ringván,
 Együtt veszett az oktalan barommal
 És a hitetlen természettudós
 Őlekezett az Isten bajnokával!
 És a halál keserves gúnyjakép'
 Az élet pusztulását elsíratni
 Ketten maradtunk élve még csupán:
 Egy égig érő vad, kopár hegyormon
 Körülkerítve jegedő vizektől
 Magam valék életbe csak veled.
 És szóltam én: Pár perc csupán az élet.
 Az ár azonnal elnyel minket is,
 Két porszemét a rombadőlt világnak.
 Szívem dermedni érzem. Hallod-e
 Fejünk fölött csattogni szárnyait
 A mindenség urának, a halálnak?
 Óh, a legelső mért nem én valék,
 A kit hideg szelével meglegyintett!
 Mért lettem épen én a fáklyatartó
 Évmilliárdok temetésinél?
 Miért nekem kell látnom, mennyit ért
 Fajomnak égverő minden-tudása?
 Imé, az ég csudáit fölmutattuk,
 Meg tudtuk rázni a föld sarkait,
 Gátat vetnek a rohanó viharoknak,
 Az emberész rablánczít összetörtük
 S a gondolat sasszárnyival bejártuk
 A csillagoknak végtelen világát
 S megleltük ott a vegytan őserőit
 S egy új világról szőttünk terveket,
 Melyet magunk teremtünk minnerőnkül –
 Hogy most az erdők szarvasával
 Egyszerre bénítson meg a halál!
 Óh, átkozott álomkép volt az élet!
 Álom volt minden: bánat és öröm,
 A vágy, mely lüktetett szívünkben,
 A kéj, mely perzselé szívünket,
 A sok nagy eszme, fényes gondolat:
 Álom volt minden, álom, álom!
 Csak egy való van a világon:
 Csak a halál. És rajta kívül
 Nincs semmi, semmi, semmi...

És most te szóltál, átölelve fõm
 S aranyhajadnak fõdve sátorával:
 Anyám szavánál nem volt más tanítónk
 S csak azt tudom, a mit öröktõl óta
 Szívembe írtak láthatatlan ujjak.
 De az utolsó perczre esküszõk,
 Mely életünk tüzeit kioltja rögtõn
 S legyen tanúm a csillagos menyég,
 Hogy azt dobogja minden szívütésem
 És azt sugallják lelkem ajkai:
 Hogy ne sirassam ezt a vén göröngyõt,
 Mert lesz egy másvilági élet!
 Igazad van, hogy álom volt az élet,
 Gyõtrelme, kéje, boldogsága, kinja
 Tünõbb volt, mint a villámlobbanás.
 Igazad van – de álom a halál is,
 Melynek csak ébredése lesz való:
 A túlvilági élet!
 A nap kialhat és a föld kihalhat,
 Por-testünk újra hadd porladjon el:
 Új égen új nap szórja új tüzeit,
 Terem majd új föld új virágokat
 És ott mi egymást újra átöleljük!
 Szerelmes lelkem ott is a tiéd lesz;
 Karom csak rád fonódik ott is,
 Ajkam csak téged csókol ott is,
 Szívem csak érted dobban ott is:
 Fõltámadunk!
 S ajkamra forró ajkaid nyomán
 Azt harsogám a néma éjszakába
 És azt kiáltám a halál elébe:
 Fõltámadunk!
 S hogy a jeges hullámok összezsaptak
 Az ég felé emelt fejünk fölött,
 Azt harsogák búcsúztatóba õk is:
 Fõltámadunk!
 Fõlébredek. A néma temetõre
 Vigasztalan világa hullt a holdnak.
 Hideg szél verte az eczetfa ágát
 Fejem fölött a fészület vasához,
 Melyrõl szelíden tekintre rám
 Ama fõltámadt názaréti Jézus! [8]

Hajnalhasadás

(Zord, kietlen pusztaság. A keleti égen fölpiroslik a hajnal s rózsás fényt hint az alvó Évára, kinek megöregedett, sovány arczán boldog mosolygás dereng, míg pilláira könny szivárog. Hátul állatbõrökbe burkolózva térdel az õszbeborult.)

Ádám: Virradni kezd. A rózsaszárnyú Urim,
 A fûgerõptû napvezér-szeráf
 Derült mosolylyal hinti homlokának
 Piros világát széles e világra.
 Fényes lesz a föld, fényes lesz az ég,
 Fényes lesz minden, mint az Isten arcza,
 Vagy mint a tiszta lelkiismeret,
 Csupán az én lelkem marad sötét,
 Az én lelkem marad vigasztalan,
 Miként az Ararátnak rengetegje,
 Ha lomhaszárnyú felhõk eltakarják
 Elõle a tûzesszemû napot.
 Örült, vad eszmék lépnek itt belül
 S kimarják lelkem éles karmaikkal,

Üvöltve bőszen, vére szomjasan.
 Visszajogva veri össze szárnyait
 Gyötrelmeimnek sűrű erdejében
 A kétségbeesés halálmadara.
 Hát meddig űz még balkezed súlya,
 Kegyetlen úr te, irgalmatlan Isten?
 Hajam fehér lett, mint a Demavend,
 Ím érczkarom lelankad és kezem
 Reszket, miként az Odéliomlevél!
 Gyalogfenyőre vált a büszke czédrus:
 Csak kínjaimnak bokra nőtt az égig!
 Betévelyegtük már a félvilágot!
 Orczánk sötétre égeté a nap
 Le délfele, a sivó pusztaságon,
 Holott a sátán tartja lakhelyét
 S megdermedett a szívünk északon,
 Az örök télben, örök éjszakában,
 Hol szörnyű csendben a halál lakik
 Azóta még a föld is megcserélte
 – Újabbra váltva régi arczatát –
 S a csillagoknak rendje más az égen:
 Csak a te szíved, az maradt a régi,
 A hajthatatlan, a bosszúra éhes!
 Kimondhatatlan szenvedéseinkben
 Megszán az okatlan vadállat is
 S a sziklakő, hová fejünk lehajtjuk,
 Puhábbra válik, mint a puha pázsit:
 Csupán szeszélyed játszadoz velünk,
 Mint a gyerek a szárnyatört madárral,
 Vagy mint a szél a pusztasorszemével!
 De bár csak engem sújtana magam,
 Az engedetlen lázadót, a férfit –
 S a nőt befödne irgalmad palástja,
 A nőt, ki gyöngyőbb, mint a gyöngy fűszál!
 S te épen őt, a gyöngy nőt vered
 S mi benne szentebb sokkal, mint te vagy,
 Te benne főleg az anyát vered!
 Óh, hogyha lelkem újra látja Évát
 Egy köny, egy jajszó nélkül összerogyni,
 Hírét vevén a testvérgyilkolásnak –
 Óh, akkor átok, mindörökre átok
 A perczre is, a melyben alkotódtam,
 A kézre is, a mely megalkotott!
 (Fölkel, előre jön, megáll Éva előtt.)
 Orczája ime boldogan nevet
 S lezárt szemének könye hull azért!
 Megint a két fiáról álmodik
 És a mosolylyal Ábelt öleli
 S Kaint siratja sűrű könyével.
 (Mégfogja Éva kezét.) Reggel van, Éva Ébredj!
 Éva: (fölnyitja szemeit);
 Ádám, te vagy? Mért keltettél föl, Ádám?
 Ádám: Sajnálalak, mert sírni láttalak.
 Éva: Ádám, a boldogság könyűje volt az!
 Ádám: A boldogság könyűje? Mégis álmodsz?
 Ébredj föl, Éva és ne gúnyolódj!
 Nézd, már faragtam új vándorbotot,
 Szoríts kezedbe és gyerünk tovább,
 Terv nélkül, mint az üzött szarvasok,
 Bújjván, menekvén éhes farkasától
 A sohase nyugvó lelkiismeretnek.
 Éva: Ádám hallgasd meg asszonyod szavát
 És légy figyelmes szája szózatára!

Olyan volt, mintha testi sátorát
 Lerázta volna lelkem az elébb
 S számlálhatatlan éveken keresztül
 Repült, repült a hosszú éjszakában.
 Repült jajjongó mélységek fölött,
 Repült borzalmaklakta rengetegben,
 Repült vértengereknek messzeségén,
 Végül fáradtan szállt le egy helyen.
 Szelíd, fűtermő, csendes rónaságon
 Juhnyáj pihent békében a mezőn,
 Pásztortüzek lobogtak szerteszéjjel,
 A tűz körül meg pásztorok heverték,
 Aludva félig, félig éberen.
 Egyszerre meghasadt az ég fölöttünk
 És ösmerős kerubok énekelték
 A boldog földre: Jézus született!
 Közülök egy csillaggá változott
 S piros tűzével híva szállt az égen:
 Jertek utánam: Jézus született!
 S mentünk utána, merre ő haladt,
 Harsogva vígan: Jézus született!
 S a merre fürge lábunk elhaladt,
 Ott szája támadott az éjszakának
 S harsogta fű, fa: Jézus született!
 Végül, a mint az emberek nevezték,
 Hogy eljutottunk Bethlehembe, ott
 Lelénk egy nőt, ölébe kisdédével.
 A nő egész hasonlatos vala
 Külső formára, arczatra hozzám,
 De homlokát valami ösmeretlen,
 Csodálatos világ ragyogta be.
 Óh és a kisdéd, óh, hogy az milyen volt,
 Azt Éva nyelve nem mondhatja ki!
 Emlékszel, Ádám, a mi Ábelünkre,
 Ki százszor szebb volt, mint az angyalok?
 S én mondom, Ádám, én, az Ábel anyja,
 Hogy ama kisdéd-gyermek szebb vala,
 Ezerszer is szebb, a mi Ábelünkéné!
 Óh, láttad volna, Ádám, mint örült,
 Midőn a jámbor pásztoemberek
 Elejbe rakták báránycáikat
 S igaz hűségig egyszerű szívüknek!
 Én meg, ki szörnyű vétken kivül
 A földön mitse mondhaték enyémnek,
 Én félreálltam szégyenlős-szegényen.
 De ő megláta ott is és íme
 Kicsiny kezével addig tapsikolt rám,
 Amíg előtte porba nem borultam.
 És akkor, – óh, jaj, Ádám, azt hívém,
 Hogy vétkes szívem százfelé szakad –
 És akkor szent kezét fejemre tette
 S e perczen ének hallaték a mennybül:
 „A kárhozatnak vége, vége,
 Az égben üdv, a földön béke”...

Ádám (sirva): A kárhozatnak vége, vége!

(Az ég meghasad fejük fölött, aranyos felhőn lebeg a szent Anya a kis Jézussal
 s körülöttük vígan éneklük a)

Kerubok: A kárhozatnak vége, vége,

Az égben üdv, a földön béke! [9]

Isten

Menyasszonyomtól érkezém haza
Akácvirágos csendes éjszakán
Kedvetlenül, sötéten és mogorván.
Olyan valék egész nap, mint kire
Már rávetődött árnya a halálnak,
Olyan valék egész nap, mint a ki
Valami drága kincset elveszített,
Melyet nem adhat vissza senki többé.
Valami ösmeretlen fájdalomnak
Nehéz felhője megfektette lelkem,
Valami névtelen keservnek árnya
Egész nap útitársamul szegődött,
Makacs, elűzhetetlen útitársul.
Hiába pompázott az ég fölöttem,
Hiába tapsikoltak rám a lombok,
Hiába búga két kis gerliczénk is
Szűk rejtekin a vadszőlő-lugasnak
S nem vigasztalt meg -ölelése, csókja
Az én galambszívű szerelmesemnek.

Mondom, kedvetlen érkezém haza,
Kicsiny kertünkbe mentem bánatommal,
Holott a rózsza szórta illatát
S meg-megvillant az utak széliben
Egy-egy szerelmes szentjánosbogár,
A harmatos fűszálak csillaga.
Friss, fürgeszárnyú szellő hordta széjjel
Langyos, nehéz lehelletét a földnek,
A melyre lágyan ráborult az ég,
Büszkén mutatva csillagtáborát.
Fejem fölött a hattyú tündökölt,
A Mars nyugatra szórta rőt világít.
Akácvirágos csendes éjszakán
Csupán a lelkem volt csillagtalán,
Csupán a lelkem volt komor, sötét,
Miként a rengetegnek éjszakája,
Ha ráborulnak lomha szárnyaikkal
Nehéz felhőknek vándorsergei.

Örült, vad eszmék téptek, ostoroztak,
Kimarva lelkem éles karmaikkal,
Vérszomjasan és éhesen üvöltve.
Vijjogva verte össze szárnyait
Gyötrelmeinek síró erdejében
A kétkedésnek halálmadara.
Valami térdre hullni kényszerített
S orcáimat a nedves fűbe rejtém.
És úgy éreztem, mintha mély folyóban
Hideg karjával hullám fojtogatna
S elnyelne már-már a halálos örvény.
És fölzokogtam a nagy éjszakában
Segélyt kérván a csillagos magosrul:
Te végtelen, te őserő, te Isten,
Vagy nem tudom, minek nevezzelek:
Nézd, elfödöztem lelkem büszkeségít
A megalázkodásnak köntösével
És koldusmódon összetett kezekkel
Irgalmasságod kapuin esengdek:
Idézzek, hívlak: hogy ha vagy, jelenj meg!
Mutasd meg létezésedet nekem!
Mert lelkem napvilága elsötétült,

A kétkedésnek egy parányi magja
Hívó hitemnek tisztakék egét
Sötét ködével eltakarta végkép.

Emlékezem: anyám cseprőkoromba
Ölébe vett a ház előtt a lóczán,
Ha olykor-olykor érkezése volt
Kenyérsütés, avagy mosás után,
S mesélt sokat terólad, Istenem,
Ki ott a csillagok fölött uralkodsz
S gondot viselsz az elhagyott szegényre,
Kinek nincs rajtad kívül senkije.
Fejünk fölött a kékség, a mennyország,
Jutalma hosszú bujdoklásainknak,
Kik itt a földön szenvedünk teérted.
S lámpák a csillagok, a melyeket
Angyalkezek gyújtnak meg estelenkint
A földi embereknek kedvéért.
S a villámlás az Úristen haragja
A gonoszoknak retentésire.
S figyelve lestem én szavát, a míg
Szivárványszárnyú angyalok lefogták
Szelíden hosszú szempilláimat
És játszadozva fölvitték tehozzád
A kék magasba, csillagid közé.

Aztán következett az iskola.
Hívó hitem virágait letörte
A véle meg nem alkuvó tudás.
Bölcs mestereknek ajka oktatott, hogy
Fejünk fölött csupán a semmi kéklík,
Fejünk fölött, köröttünk és alattunk
S mindenütt csupán a semmi tátong,
A semmiség, mely egy a végtelennel.
Csupán csak egy parányi sárkupacz
A föld a végtelennel egybevetve
S egy ezredév csupán egy ingalengés.
S nincs alkotó, nincs őserő sehol,
A mindenség atómok foglalhatja,
A melyeket öröktől és örökre
Igazgat a delej s nehézkedés,
S a villamosság végtelen hatalma.
Kerestelek a bonczoló teremben,
Kerestelek a földnek méhiben,
Kerestelek picziny növényi sejtben,
Kerestelek a csillagok tűzében:
De elmém nem találta létezésed.

Aztán a bölcsek könyvit ott hagyám,
Mely elrabolta lelkem éltetőjét,
Benned való reményem és hitem
és nem hagyott helyébe vigaszomra
Egy csöppnyi sebforrasztó balzsamot se.
Kerestelek az emberek között, hogy
Talán, kiket képedre alkotál,
Azok között könnyebben megtalállak.
És láttam a valódi érdemet
Lánczok között s igába görnyedezve
S az pattogtatta hátán ostorát,
Ki annyival különb csak a baromnál,
Hogy képivel reád hasonlatos.
Bölcseséged, jóságodat kerestem
S fáradságának ért garezdjeit

És azt találtam, hogy igaztalan vagy.
 Neveddel éhes ajkán a szegény
 A földet vérkönyűvel öntözi
 Kelyhébe mindig az facsarja ki,
 Ki téged egyre átkoz és szidalmaz.
 Megkérdezém a sírhalom porát,
 Hogy lesz-e hát egy másvilági élet
 S a sírhalom homokja azt zizegte,
 Hogy nincs mennyország, nincsen kárhozat!
 A sírhalom homokja azt zizegte,
 Hogy összehamvad gazdag és szegény
 S rabszolgasíron épűgy nő a fű,
 Mint a selyembe járó gyilkosén.
 Kerestelek s találtam bűnt, nyomort,
 Sírást előttem, jajgatást mögöttem,
 Átok s kacaj gomolygott össze-vissza.
 S ez átkozott, ez undok tömkelegben
 Megutáltam, hogy ember a nevem,
 De létezésed lelkem sem találta.

És mindazáltal azt sugallja lelkem
 Elfojthatatlan, ellenállhatatlan:
 Isten, te vagy, Isten, te létezel!
 Hol vagy, minő alakba', nem tudom,
 De vagy, de voltál s mindörökre lész!
 Mint a ki mélyen alva álmodik
 És elfelejti álmát, hogyha eszmél
 S csak sejti, hogy valamit álmodott:
 Csak sejti lelkem is, hogy véled egykor
 Hosszú időközön átál összeforrva
 Te lényegednek egy paránya volt,
 És most hozzád, az élet kútfejéhez
 Szeretne ismét visszatérni, mint
 Tengerbe visszahull a csepp, a melyet
 Tűzével a nap fölragadt a légbe.
 Hát mért nem engedsz? Mért bilincseléd le
 Lelkem röpdülni vágyó szárnyait?
 Mindentudásnak szomja mért gyötör,
 A forrást hogyha elzárád előttünk?
 Vagy a mi kinünk kész öröm neked
 S te, milliomm világok alkotója,
 Azért teremted, hogy mulass velünk,
 Miként a szél az utca porszemével?
 És bűn-e az, ha lelkem elvakítja
 A tudománynak égő napvilága
 És többé nem hiszek tebenned?
 Ha bűn: miért mutattál ennyit is
 A végtelenség titkos könyviből?
 Miért vagyok, mi célja létemnek?
 Veritékezzem, vérezzem, nyomorogjak
 És ne tudjam meg soha, hogy miért?
 Minden tudásom arra jó csupán, hogy
 Kegyetlenséged megmutassa s azt, hogy
 Mily véghetetlen nyomorult az ember?!

Hasadt a hajnal. S ébredezni kezdtek
 Fák, füvek és virágok, mert szemükből
 Kicsókolá az álmot hús fuvallat.
 A temetőből s a Kálváriától
 Tisztán becsengve hozzánk a harangszó.
 Megnyílt mögöttem viskónk ajtaja:
 Apám lépett ki rajta útrakészen.

Vállán a vén, csupafolt tarisznya,
Apám, a hatvan éves öreg ember,
Keresztet vetve ment, szegény, kapálni. [10]

Lényegében jelzést adtam Móra Ferencnek az „*Egyetemi Kör*”-ben kifejtett tevékenységéről és az *Egyetemi Lapok*ban megjelent verseiről. Írónk egyetemi éveinek részletes feldolgozása nélkül, ekkor írt műveinek részletezőbb elemzése nélkül nem lehet teljes a Móra-kép. Azt talán sikerült érzékeltetnem, hogy ennek az életszakasz-nak a differenciált kimunkálása sürgető feladatunk.

JEGYZETEK

- [1] Mezősi Károly, *Móra Ferenc ismeretlen ifjúkori verseiből*. Irodalomtörténet. 1960. 2—3. sz. 185—98.
[2] Vajda László, *A diákpóéta — Móra Ferenc félégyházi öröksége*. Somogyi-könyvtári híradó. 1971. 2. sz. 121—31.
[3] Földes Anna, *Móra Ferenc*. Budapest, 1958. 14—6. és 79—86.
[4] *Egyetemi Lapok*. Budapest. 1899. XIV. évf. 2. sz. november 2. 2—3.
[5] *Egyetemi Lapok*. Budapest. 1899. XIV. évf. 1. sz. október 15. 14. l.
[6] *Egyetemi Lapok*. Budapest. 1900. XIV. évf. 10. sz. március 15. 1—2. l.
[7] *Egyetemi Lapok*. Budapest. 1900. XIV. évf. 11. sz. április 1. 2—3. l.
[8] *Egyetemi Lapok*. Budapest. 1899. XIV. évf. 4. sz. december 1. 2—5. l.
[9] *Egyetemi Lapok*. Budapest. 1900. XIV. évf. 6. sz. január 1. 13—14. l.
[10] *Egyetemi Lapok*. Budapest. 1900. XIV. évf. 8. sz. február 1. 2—5. l.

ФЕРЕНЦ МОРА В «УНИВЕРСИТЕТСКОМ КРУЖКЕ» (II.)

A. Hegedűs

История литературы до сих пор недостаточно занималась университетскими годами Ференца Мора. В данной работе автор представляет и анализирует деятельность Мора в Университетском Кружке.

Мора начал свою учёбу в сентябре 1897 г. За полтора года он стал одним из руководителей духовной жизни студентов университета. Он руководил научной и риторической секцией. На этом посту он оказался выдающимся организатором. В программе мероприятий консервативного Университетского Кружка произведения Ференца Мора выражали современные мысли. Мору — по свидетельству произведений того времени — занимали проблемы и размышления интеллигенции начала столетия, ищущей себе дорогу.

FERENC MÓRA IM „UNIVERSITÄTSZIRKEL” (II.)

von A. Hegedűs

Unsere Literaturgeschichtsschreibung hat sich bisher nicht ihrer Bedeutung entsprechend mit den Studienjahren von Ferenc Móra beschäftigt. In dieser Abhandlung legt der Autor Móras Tätigkeit im Universitätszirkel dar und analysiert sie.

Móra hat mit seinem Studium im September 1897 angefangen. In anderthalb Jahren ist er einer der Leiter des geistigen Lenkens der Hochschuljugend geworden. Er führte die wissenschaftliche und rhetorische Fachsektionen. In dieser Funktion erwies er sich als ein ausgezeichnete Organisator. Im Programm der Veranstaltungen des konservativ eingestellten Universitätszirkels haben Ferenc Móras Schriften modernen Gedanken Ausdruck gegeben. Móra haben — nach Aussage seiner Werke von dieser Zeit — die Probleme, die ringenden Grübeleien der wegesuchenden Intelligenz beschäftigt.

HELYZETVISZONYÍTÓ HATÁRNEVEINK

Írta: INCZEFI GÉZA

Hazánkban folyó szervezett névgyűjtés terebélyesedése nagy jelentőségű tudományos szempontból, hiszen a gyűjtők pusztuló hagyományainkat mentik meg a tudomány számára a gyorsan terjedő művelődés elől. Ezenfelül e munka nevelő hatása is rendkívül nagy, hiszen a nagyszámú gyűjtő tevékenysége szélesebb tömegekre áttételeződött, és a honismeret iránti érdeklődést nagyra fokozta. Ennek a következménye, hogy vidéken a helyi hagyományok megbecsülése illő rangot kapott. A régebbi gyűjtemények és az újak tanulmányozása nagy örömet okoz a szakembereknek és az érdeklődőknek egyaránt, hiszen a magyar névadásnak az eddiginél sokkal gazdagabb világa tárul fel, és így lehetővé válik különleges névtípusok számbavétele. Különösen leggazdagabb szinkron gyűjteményünk, a zalai kötet anyagának tanulmányozása nyújt erre lehetőséget, és ha az észlelt típusokat más vidékről szóló gyűjteményekben is megtaláljuk, ez csak fokozhatja érdeklődésünket. Legutóbb határneveink nagyon változatos formagazdagságát észlelhettem ilyen módon, amely annak a következménye, hogy neveink a névközületté válás folyamatában számos fokozatot képviselnek: névpárok, sokféle névváltozatok élnek ennek nyomaként (erről szóló tanulmányom a II. Névtudományi Konferencia kiadványában jelent meg; 56—60). Ez alkalommal több gyűjtemény alapján olyan neveket elemezek, amelyek úgy lokalizálnak valamely területet, hogy egy más földrajzi alakulathoz való viszonyát nevezik meg. Ezért nevezem őket *helyzetviszonyító határneveknek*.

Egyes területek megnevezésére a közösség nem alakított ki egyedi neveket, hanem e területeket (földrajzi alakulatokat) egy közeli helyhez viszonyítva lokalizálja. Ha valamely terület megnevezéseit általában toponimiáknak nevezzük, akkor ezeket tréfásan *anonimiáknak* nevezhetjük. Ilyen nevünk sok van az általánosan ismertek (főleg tájrészek) között is (például *Tiszántúl*, a névtelen terület jelölésére az ismert *Tisza* folyóhoz való helyzete szolgál), de a határnevek e csoportjának számbavétele és elemzése különösen érdemesnek látszik, mert változatos és gazdag névadási rendszer tárul eléink e csoportban.

Ez a névadási mód nem jelölésátvitel vagy jelöléstágulás [1], mert nem viszünk át nevet egy más (közeli vagy távoli) területre, hanem a névtelen területet úgy tartják számon, hogy egy megnevezett helyhez viszonyítjuk, tehát az ismeretlent ismert hely nevével jelöljük. Például Kalotaszeg vidékén egy szántó neve *Verezsdomb mege* (Kal. 144); Szegeden egy vízér melletti magasabban fekvő területet *Sebesfok háta* névvel illették (Szeg. 79). Ez utóbbiban a *Sebesfok* a megnevezett, egy közeli háts területet ahhoz viszonyítunk. A jelöléstágulással [2] van valamely közös vonása e jelenségnek azáltal, hogy a név a szomszédos területre is vonatkozik, de ez a vonatkozása csupán viszonyítás, a névtelen terület helyének a közeli megnevezetthez való viszonyítása. Ezek szerint neveink nagyobb része valamely földrajzi alakulat megnevezése, de nem kevés azoknak a száma sem, amelyek a megnevezettek viszonyításai.

A szakirodalomban nem ismeretlen ez a típus, és A. Bach művében [3] *direkt* (abszolút) és *indirekt* (relatív megnevezéseket különböztet meg (II/1, 1 §, 5 a, b): *der Flutgraben — Hinter — vor dem Flutgraben*. Más szerző (uo. 699 §) *primér* és *szekundér* határnevekről szól, és ezzel kapcsolatban Bach utal arra (uo.), hogy a névadás lényegéből következik, hogy először csak a fontos és szembeötlő földrajzi alakulatokat nevezik meg, és más helyeket másodlagosan az előbbihez viszonyítva jelölik. E kétféle terminushoz a következőket fűzhetem hozzá. A *direkt* és *indirekt* terminust alkalmasabbnak tartottam annak megjelölésére, hogy a név a jelölt tájat magát (valamely tulajdonságát stb.) jelöli-e vagy a rajta levő növények, állatok, te-reptárgyak, a földhöz kapcsolódó asszociációk stb. képezik a névadás alapját [4]. A *primér* és *szekundér* terminus a jelenséget történetiségében jelöli, de nem tartom eléggé kifejezőnek, hiszen számos más vonatkozásban is kategorizálhatunk elsődleges és másodlagos névcsoportokat (pl. a differenciálódás jelenségénél, [5]). Mindezzel szemben a *helyzetviszonyító név* műszó a jelenség lényegét nevezi meg.

A helyzetviszonyító nevektől el kell különíteni azokat, amelyek ún. belső differenciával keletkeztek (i. h.), és csak egy részterületet jelölnek. Ilyenek: *Berkenyes — Berkenyesfeneke* (Kal. 278), amelyekből ez utóbbi a *Berkenyes* nevű területnek mélyebben fekvő részét jelöli.

A helyzetviszonyító nevek névadási indítéka részben gazdasági, részben lélektani. A gazdasági szempontot is figyelembe kell venni, ezért csak ennek kiemelésével fogadható el Bachnak az a megállapítása, hogy először csak a fontos és szembeötlő földrajzi alakulatokat nevezik meg (l. fenn). A lakosság azokat a területeket korán megnevezi, amelyeken munkáját végzi, és itt gyakorlati szükségből fakad a névadás; munkaterületen tájékozódnia kell, és nyelvi formába kell önteni a lokalizációt. Tehát a névadás indítéka gazdasági természetű ebben az esetben. Ez az indíték okozhatja, hogy elsődlegesen megnevezhetett az ember különleges (kiemelkedő) karakterisztikumok nélküli kisebb területeket is. A gazdasági szempontból kevésbé fontos terület egy ideig névtelen maradhat, később a település gazdasági érdeklődési körébe jutva, megnevezési igény támadhat. A névtelen terület megnevezése egyedi névvel vagy helyzetviszonyító névvel történhet. Ebben az esetben a névadásban érvényesülhet az a lélektani tényező, hogy egy nagy benyomást keltő, jellegzetes földrajzi alakulathoz (építményhez) viszonyítja a közösség az elnevezendő területet. Ilyen módon az elsődleges viszonyító név valamilyen viszonyító nyelvi elemmel egészül ki, és emellett a megnevezendő terület valamilyen sajátosságát jelölő névszó is csatlakozhat a névhez. Ez azonban — amint látni fogjuk — nem szükségszerű. Tehát például ha egy malom mellett fekszik a rét, azt így nevezhetjük meg: *Malomnál levő rét* vagy *Malomirét*, de más formák (*Malom-rét*) is alakultak ki. Itt jegyezzük meg, hogy a határozott névelő nem alkotó eleme a neveknek, tehát *Falun alu(l)* (Kal. 65), nem *A Falun alul*.

A nyelv gazdagságának a következménye, hogy ennek az alapján egyszerű helyzetviszonyításnak is sokféle és változatos nyelvi megvalósulása van, és ezzel gazdag névrendszer alakult ki. Ezt a viszonylag nem nagy számú névből álló, de szövevényes rendszert a tágabb kategóriáktól a részletesebb felé haladva lehet könnyebben feltárni. Először két nagy csoportot alakíthatunk ki aszerint, hogy a jelölt terület megnevezetlen-e vagy megnevezett. Megnevezetlen maradt a jelölt terület például a nevekben: *Csere felett* (Kál. 135), *Kert alatt* (RR. 29, 186), *Hegye-m-bellü* (Z. 132/29), *Temető-mellett* (Z. 88/69), *Matyon innen* (Szeg. 60), *Kati-tag mente* (Bl. 80) stb. A másik csoport neveiben a jelölt területet is megnevezte a közösség: *Bokroshegytanya* (=a bokros hegyenél levő tanya; RR. 182), *Kocsmarét* (Z. 236/38). Néha így ellentétes fogalmakat jelölő nevek is egymás mellé kerülhetnek: *Disznóvőtyetető* (Kal. 169). Az egyik gyűjteményben (RR.) három *-tájéka* és egy *-környéke*

különleges alapelemű nevet találunk: *Szőlőshegy* — *Szőlőshegytájéka* (326), *Zsoldos-tavasza* — *Zsoldostájéka* (328) és a *Temehegy* mellett fekvő *Temehegykörnyéke* (327), amely — a magyarázat szerint — a „Temedülő közepe táján kiemelkedő szántó” (327). A magam tapasztalata és e gyűjteménnyel kapcsolatban megjelent közlemény [6] alapján ezeket csak köznévi megjelöléseknek kell minősítenünk. A fenti két fő csoport elkülönítése természetesen elég mesterkéltséget igényel, csak a nevek mai alakján alapul, de a megnevezetlen, csupán viszonyítással lokalizáló nevek közül több rövidülés folytán is keletkezhetett: a területet jelölő alapelem kiesett a használatban a névből, *Falufeletti-legelő* (H. 32) → *Falu feletti*. Erre a gondolatra az készíttet, hogy a nevek egy csoportjában a viszonyítást kifejező nyelvi elem *-i* képzővel van ellátva: *Tóttés-aluli* (Z. 51/25), *Falu-fölötti* (Z. 72/82), *Rakotlám-mögötti* (Z. 139/43); e melléknévesítés alapján pedig föltételezhető az alapelem egykori megléte.

E nagyobb kereten belül elemzem tovább neveink e csoportját. Erre legalkalmasabbnak látszik a *viszonyítás szerinti számbavétel*.

A megnevezetlen alapelemű nevekben a viszonyítást *névutó* fejezi ki (alatt, alul, belül, előtt, felett, fölül, innen, között, mögött, mellett, túl; ezek legtöbbje *-i* képzővel is előfordul). Viszonyító jelentéstartalmú *névszók* is gyakoriak neveinkben (*alj, elő, föl, hát, köz, meg(e), mellék, mente, oldal, szél, tő, vég*, ezek legtöbbje birtokos személyraggal, illetőleg *-i* képzővel is él. (Példáinkban nem jelölnek részterületet). E sokféle, változatos viszonyítás közül az *alja* jelentősége igen nagy, és így tipikus a magyar névadásban, mert minden vidéken megtalálható: *Malomhegy ajja* (Kal. 288), *Kertek alja* (Bl. 8), *Égresalja* (RR. 347), *Kövesalja* (H. 61), *Tüsökajla, Telekalja* (Szeg. 91, 94). Feltűnően nagy számban került elő Zala megyéből ez a típus: *Alsó alla* (Z. 73/19), *Avas alla* (Z. 101/43), *Berek alla* (sok adat, Z. 84/49), *Bükk alla* (sok adat, Z. 106/59), *Krumpis-ház alla* (Z. 72/170), *Telek alla* (sok adat, Z. 66/19, 188/71) stb. Egy-két példa más viszonyításra: *Bükkeleje* (Kal. 250), *Temető föli* (Z. 19/61), *Kétérköz* (RR. 262), *Veressdomb mege* (Kal. 144), *Hegymöge* (H. 45), *Vadamos melléke* (Z. 74/63), *Matyódal* (Szeg. 60), *Kerdrvég* (egy szántó neve! Z. 82/20).

Külön kell említenem ebben a csoportban azokat, amelyek igenevet tartalmaznak. Például a *dülő* (ragos névszó után régi típus!), *járó, nyúló, való* igeneveket találunk a megnevezetlen típusban: *Dombra-düllő* (Z. 238/93), In loco vulgó: *Baczi alájáró dicto* (Kal. 215), *Rétre járó* (Bl. 124), *Szalajáró* (Z. 17/23), *Nagy-útra-nyúló* (Z. 132/110), *Ökörutámvaló* (Kal. 306).

Megnevezetlen marad a terület több példában a névutóval (esetleg ragos névszóval) kifejezett viszonyítás után: *Tullamaty~Tulamatyon* (Szeg. 60), *Túl az erdőn* (RR. 22). A vizsgált gyűjteményekben alig találtam ennek a típusnak általánosan ismert, fordított sorrendű alakulatait: *Dunántúl, Tiszántúl* ilyen *Tiloson túl* (Z. 247/352). Ragos névszóval kifejezett viszonyítást leltem néhány példában: *Fejirókonál* (Kal. 64), *Nyárfánál* (RR. 229). Külön meg kell jegyeznem, hogy ezeket a ragos neveket nem szöveggörnyezetben közlik a gyűjtők.

A megnevezett alapelemű nevekhez az alaki átmenetet az a csoport alkotja, amelynek nevei viszonyító elemet is tartalmaznak, és földrajzi fogalom neve a név alapeleme: *Ak-hegyallaji-kút* (gyakori e vidéken, Z. 5/29), *Kurtahegy-aji csorgó* (Kal. 73), *Kertek-fölötti-fődek* (Z. 231/24), *Falu-feletti legelő* (H. 32), *Visz-közi-erdő* (Z. 186/197), *Zalán-tulli-rét* (Z. 18/48). Ez a típus nem gyakori, csak keveset találunk belőlük gyűjteményeinkben.

A főtípust a viszonyító elem nélküli nevek képviselik, amelyek tehát a viszonyítást csupán egy földrajzi névnek (vagy köznévnék) és egy földrajzi fogalom nevének szerkezeti viszonyba állítása útján érik el. A szerkezet lehet jelöletlen és jelölt egyaránt. Néhány jelöletlen példa a sokból: *Csikosér* — *Csikosérpart* (jelentése a Csikosér

mellett, mentén levő partos terület; Szeg. 21), *Kápolnarét* (Söv. 110), *Natyító* — *Natyítódomb* (Kal. 73). Csak kevés a jelölt szerkezet: *Kishegy vögye* (Kal. 199), *Pap-erdejerétje* (RR. 324). E nevek elemzésekor megfigyelhettük, hogy a viszonyítás alapjául szolgáló tag felismerhetően földrajzi név (*Malomér*, amely a *Malomérhát* viszonyító név alapját képezi). Más példákban azonban ez a körülmény nem annyira szembeötlő, és ezért elemzésükkor azt a gondolatot keltheti, hogy az alapelem és a meghatározó elem valamilyen értelmi, logikai viszonyban van egymással; például a *Görgös* nevű szőlő melletti rét neve *Görgös-tó* (Bl. 175). Azonban e példában (és sok másban) a név két tagja csak helyzetviszonyítás miatt került egymás mellé. Van azonban olyan nevünk is, amelyben a meghatározó elem (a viszonyító) nem földrajzi név, hanem csak köznévi, és ebben az esetben a tagok közötti viszony nagyon bonyolult. *Mézes-tó* a neve egy sásos tónak (Z. 192/108); amelynek a névadása azon alapul, hogy a partján levő fákból méhek telepedtek le. A meghatározó elem tehát egy másik (megnevezetlen) fogalom nevének meghatározója. Nevünkben egy fontos gazdasági jellegű lokalizáló nyelvi utalás elegendő arra, hogy a közösség számára a tó helyzetviszonyítását biztosítsa.

A megnevezett alapelemű nevek csoportjában az *-i* képzős helyzetviszonyítások minden gyűjteményben nagy számban megtalálhatók: *Borza-árok* (Z. 143/23) — *Borza-árki-patak* (Z. 143/22), *Gyertyán-kút* — *Gyertyán-kúti-düllő* (Z. 18/6).

A bemutatott helyzetviszonyító határneveink száma nem nagy a szokványos nevekhez képest, mégis érdemesnek tartottam elemzésüket abból a célból, hogy a magyar névadás e sajátosságait feltárjam. Meg kell azonban jegyezni, hogy megállapításaimat nem tartom véglegesnek, mert újabb gyűjtemények megjelenésekor e jelenségről szerzett ismereteinket még gyarapíthatjuk. De úgy vélem, hogy a megadott keretbe ezek is beleilleszthetők.

A rövidítéssel idézett gyűjtemények teljes címe: Bl. = Mező András, A baktalórántházi járás földrajzi nevei. Nyíregyháza, 1967 — H. = Reuter Camillo, Hosszúhetény község földrajzi nevei. MTA. Dunántúli Tudományos Intézete. Pécs, 1968 — Kal. = Szabó T. Attila, Kalotaszeg helynevei. I. Adatok. ETI. Kolozsvár, 1942 — RR. = Kiss Lajos, Régi Rétköz. Akadémiai Kiadó, 1961 — Söv. = Inczeff Géza, Sövényháza és vidékének földrajzi nevei. A Szegedi Ped. Főiskola Évkönyve 1958: 83—153 — Szeg. = Uő., Szeged környékének földrajzi nevei: Nyitodért. 22 — Z. = Zala megye földrajzi nevei. Szerk., Papp László és Végh József. Zalaegerszeg, 1964.

IRODALOM

- [1] INCZEFF: MNy. LX, 80—6, Uő.: Nyr. 92, 103—6.
- [2] LÖRINCZE: FöldÉl. 27
- [3] A. BACH: Deutsche Namenkunde
- [4] INCZEFF: SzTF. TudKözl. 1965, 124—133.
- [5] INCZEFF: MNy. LXI, 75—80.
- [6] MEZŐ: MNy. LXIV, 55—6.

МЕСТО—СООТНОСИТЕЛЬНЫЕ ТОПОНИМЫ

Г. Инцефи

Некоторые названия локализируют так, что определяют соотношение определённой территории к другой географической конфигурации т. е. неизвестное называют с помощью уже известного названия. Эти мы называем место-соотносительными топонимами. Из сути называния следует, что те территории называют рано, на которых человек работает, незави-

симо от того имеют ли они выделяющиеся оьобенные индивидуальные черты. Называние безыменной территории — если человек и там трудится — происходит индивидуальным или место-соотносительным топонимом; этот последний состоит из старого названия и из соотносительного элемента. Образовались разные формы названия. Можно различать две главные группы: остаётся неназванной сама намеченная территория, или и она получает название. Первая группа состоит только из старого названия и из соотносительного элемента, ко второй прибавляется как новый член и характеристика особенностей территории. Соотнесение может произойти с помощью послелога или отдельного имени, но соотносительный элемент может и отсутствовать.

RELATIVE BENENNUNGEN DER FLUR

Von G. Inczeft

Eine Gruppe der FN lokalisiert in der Weise, dass deren relative Lage zu einer anderen Flureinheit benannt wird, es wird also das Unbekannte mit einem schon bekannten Namen bestimmt. Diese nennen wir relative FN. Es folgt aus dem Wesen der Namengebung, dass diejenige Gebiete fñh benannt werden, auf welchen der Mensch sine Arbeit betreibt unabhängig davon, ob dieses Gebiet hervorragende spezielle Züge hat oder nicht. Die Bennenung des unbekannten Gebietes erfolgt — wenn der Mensch seine Arbeit auch dahin erstreckt mittels eines individuellen oder relativen Namen; letztere besteht aus einem alten Namen und einem Relativelement. Es entstanden mennigfaltige Formen der Namen. Zwei Hauptgruppen sondern sich ab: das benannte Gebiet selbst bleibt ohne Namen, oder auch dieses wird benannt. Der erste besteht nur aus einem alten Namen und aus einem Relativelement, zum zweiten gesellt sich als neues Glied die Benennung irgend einer Eigenschaft. Die Benennung der relativen Lage erfolgt mittels einer Postposition oder irgend eines Namens, aber die Benennung der Relativität kann auch fehlen.

„A CSELEKVÉS ISKOLÁJÁ”-nak irodalomtanítási szemlélete

Írta: KESZTHELYI GYÖRGY

1. *Pedagógiai hagyományaink megbecsülése*, közkinccsé tétele közös feladatunk, „mert a múlt folyamatai, jelenségei közül népi demokráciánk a haladó hagyományokkal érzi magát rokonnak vagy azonosnak, azok folytatásának és betetőzésének vallja magát” [1]. A szakirodalomban azonban sokáig olyan határkönek tekintették a felszabadulást, mely egy rendkívül káros korszakot és egy helyesen fejlődő jelent választ el. Így történhetett, hogy „az iskolarendszeri és világnézeti frontáttörés, a partokat bontó nagy sodrás első lendülete tehát azt is magával ragadta, amit egyébként nem kellett volna. Átmenetileg elejtette a történeti folytonosság többrendbeli tanulságait, sőt egyáltalán az igényt a történeti szempont rendszeres alkalmazására a pedagógiai kutatómunkában” [2]. Az elmúlt évtizedben változott meg a helyzet, a múlt iránti érdeklődés megerősödött, mind többen foglalkoznak a múlt pedagógiai örökségével. A múlt felderítése során lett világossá, hogy a pedagógiai fejlődés számontartása nélkül felelősséggel nem vázolható fel a jövő útja sem.

A Horthy-korszak pedagógiai irodalma, mint az egyes elemzések nyomán látható, sok értékes hagyományt őriz, s elgondolkasztató hiányossága a mai szakirodalomnak, hogy milyen keveset merít a korábbi pedagógiai írásokból. Nemcsak kiváló pedagógiai gondolkodóink mostoha sorsára kell emlékeztetnünk, amennyiben korukban jobbra hatástalan maradt munkásságuk, s ma is csupán kuriózumként, a történeti érdekesség kedvéért lapozzuk fel írásaikat. A kor számos, névtelen pedagógusa munkálkodott a jobbításon, részben úgy, hogy kritikával tiltakozott az elavult gyakorlat ellen, részben pedig úgy, hogy a maga területén a korszerűbbet próbálta megvalósítani.

A kor pedagógiai irodalmának különösen két területe kiaknázatlan, a *segédkönyvek és a folyóiratirodalom*. Egyik legsúlyosabb adósságunk abból adódik, hogy a hazai segédkönyvek értékeit nem mérték fel, s nem mentették át, holott köztudomású, hogy a pedagógiai irodalomnak ezek a termékei voltak az újítások legmozgékonyabb jelzői és propagálói. A segédkönyvek szerzői gyakorló pedagógusok, akik közvetlenül a gyakorlatra akartak hatni. Kimondottan vagy burkoltan azonban olyan pedagógiai eszme képviselői, amely meghaladja a hazai elviséget. A szerzők általában korszerűbb elvi síkon állnak, mint a tantervek készítői vagy a kor művelődéspolitikusai. Elképzeléseiből nem alkottak rendszert, de bőven merítve a korabeli külföldi mozgalmakból, szembe fordultak a korabeli gyakorlattal, s a saját szakterületükön a korszerűbbet próbálták meghonosítani.

Külön figyelmet érdemel a folyóiratirodalom. A harmincas években mintegy 70 pedagógiai folyóirat jelent meg [3]. Egyes folyóiratok az egyes iskolatípusok képviselőinek biztosítottak fórumot, mások általános profillal rendelkeztek. A szakfolyóiratokban kétfajta hasznos munkát végeztek. Bírálták a kor iskolapolitikáját, annak szervezetét, egyes részleteit. Ezekben a kritikákban felbukkan a változtatás igénye,

körvonalazódik egy korszerűbb gyakorlat, másrészt a gyakorlatban megvalósított módszereket népszerűsítik. Ezekben a rendszerint szakdidaktikai jellegű írásokban már nemcsak a kritika lényeges, hanem a pozitív törekvés gyümölcsét is meghozza, a gyakorlat átlagát felülmúló modellek kipróbálását és nyilvánosságra bocsátását.

Amilyen mértékben elmélyül a korszak pedagógiai irodalmának elemzése, annál differenciáltabb lesz a kép, annál több értéket tudunk felmutatni, sőt felhasználható elemet, s annál inkább elmosódnak azok az ellentétek, amelyek a korban elválasztották az egyes törekvések képviselőit (pl. protestánsok-katolikusok stb.). Külön figyelmet érdemel egy olyan mozzanat, amelyet szinte elhanyagolhatónak tekintettek a szakírók. Vidék és főváros, helyi törekvések és központi elgondolások kapcsolata csak azokban az írásokban kapott helyet, amelyek az egyes vidéki intézményekkel, helytörténettel foglalkoznak. Az összefoglalások nyomán úgy tűnt, mintha a vidék szerepe főleg a végrehajtásra korlátozódott volna. Ez a kapcsolat azonban korántsem ilyen egyértelmű.

Gondoljunk a pedagógusok egy időszakos fórumára, a helyi iskolák értesítőjére, amelyben helyet kaptak nemcsak a központi elképzelések végrehajtásának számadásai, hanem azok az elgondolások is, amelyek azoktól sokszor jelentősen eltértek. S nem egy gondolkodó vagy közismert személyiség nőtt ki ezekből a szerény kezdetekből.

Egyes vidéki központok messze túlléptek az iskolák biztosította lehetőségeken. Ahol pedagógusképzés folyt, ott szükségképpen megélnék a szakkérdések iránti érdeklődés, s nem olyan értelemben, hogyan tudják a hivatalos kereteket kitölteni, hanem a kezdeményezéseknek adtak hangot. Helyzetükből következett, hogy nem kivételképpen, rendszertelenül, hanem folyamatosan tudtak képviselni oly álláspontot, mellyel segítették ezeket az újító törekvéseket. Ezzel nemcsak árnyalták a hivatalos pedagógia elképzeléseit, nemcsak a gyakorlatnak engedték meg az új kipróbálását, hanem elvi alapot nyújthattak a kezdeményezéseknek. Ahol pedagógusképzés folyt, ott túl kellett lépni azokon a szűkös eszmei kereteken is, amelyeket az iskolarendszerben normaként jelöltek ki. Ha színvonalas képzést akartak nyújtani, akkor a kezdeményezések ismertetését és kipróbálását nem nélkülözheték. Egyes vidéki kiadványok útmutatást adhattak metodikai kérdésekben, a nagyobb vidéki központok pedig szélesebb körű mozgalmaknak biztosítottak fórumot, így a közvéleményt s a pedagógus praktikumot országos mértékben formálhatták.

A fent vázolt gondolatok indokolhatják, hogy miért foglalkozunk részletesebben *A Cselekvés Iskolájával*. A szakírók értékes hagyományként tartják számon, alkalmi emlékeztetéseken kívül SIMON GYULA elemezte több szempontból a lap eredményeit [4]. Vizsgálódásaink a folyóirat egyetlen területére, az irodalomtanítás szemléletére korlátozódnak, s így a szorosabban vett *tantárgytörténeti kutatásokba* kapcsolódnak be. Egyetlen tantárgy történeti kutatása nyomán ugyanis feltárunderhetnek azok az összefüggések, melyek a múltat a jelennel kapcsolják össze, s az általános történetnek konkrét, plasztikus körühatárolható részletei közvetlen tanulsággal gazdagíthatják a jelént. A tantárgytörténeti tanulmányok a jelent szolgálják: „Kiderül, hogy egy ilyen stúdium jobban felszabadít az idejét múlt, értelmüket vesztett hagyományok nyúge alól, mint bármely történetlen radikalizmus. Merészebben nyúl ma a tantárgyhoz az, aki ismeri annak tegnapiját, s következetesebben tudja azt a mai társadalmi igényekhez hangolni, mint az, aki ilyen látókörrrel nem rendelkezik.” [5] Amikor tehát egy lényegében nem a lap fő profiljába tartozó mozzanatot elemzünk, az összefüggésekből és a szakdidaktikai részekből főleg az értéket kell keresnünk, amelyek termékenyítően hatottak a gyakorlatra, s amelyek ma az irodalomtanítás hagyományaként élnek tovább.

2. KEMÉNY GÁBOR már közvetlenül a felszabadulás után értékelte a Horthy-korszak oktatásügyét. Egészében reakciónak bélyegezte, de kereste az előremutató vonásokat. Hangsúlyozta, hogy „a régibb lapok maradisága vagy elszürkülése mellett új lapok keletkeztek új irányítással”, s többek között összefoglalja *A Cselekvés Iskolája jelentőségét*: „a Kratofil Dezső szerkesztette lap: A Cselekvés Iskolája mintaszerű módszeres tanulmányokat ad az egyes órák tanításáról.” [6]. A méltatás csak az egyik eredményre mutat rá, s számításon kívül hagyja, hogy a lap eredeti célkitűzését az „elhangzott mintatanítások közreadását” csakhamar bővítették [7]. Az eredeti célt nem adták fel, mert minden számban közöltek óraleírásokat, de A Cselekvés Iskolájának profilja már a második évfolyamtól az általános pedagógia felé tárgult.

Ezt a bővülést jelzik az alcímek változásai. A nyitó számban hosszú alcímbe jelölték meg a folyóirat tartalmát: „A szegedi állami polgári iskola tanárképző főiskola gyakorló iskolájának mintatanításai (Kiadványsorozat)”. A második évfolyam „didaktikai folyóiratként” indul, majd a „módszertani folyóirat” elnevezésnél állapodik meg, a bekötött példányokon azonban a „pedagógiai folyóirat” alcím áll.

Lényegesebb *a lap munkatársainak összetétele*. A szerkesztő a megjelenéstől a lap megszűntéig, 1933-tól 1944-ig a gyakorló iskola igazgatója, Kratofil Dezső volt, s a lapot a „gyakorló iskola tanári testülete” adta ki, évi hat kettős számban, a háborús években a rendeletben előírt csökkentés következtében három számban. Az első szám adatai tanúsítják, hogy a folyóirat a polgári iskola tanári karának vállalkozása, olyannyira, hogy semmiféle országos testület nem patronálta. A szerkesztést mindvégig az alapító szerv végezte, de csak az első számok cikkei írták a polgári iskola tanárai, azokét a számokét, amelyekben a bevezető céljainak megfelelően a mintatanítások leírását közölték. Ahogy az írások tematikája bővült, olyan mértékben nőtt a szerzőgárda, a tanárképző főiskola tanárai, majd egyéb helyeken működő szakértők léptek a szerzők sorába. Az első szám mindössze hat írása óraleírást tartalmaz (szerzői: Muth János, Kendoff Károly, Kratofil Dezső, Jeges Sándor, Matzko Gyula). A második számtól gyarapodik a szerzőgárda, majd egymás után átfogóbb témával jelentkeztek a szakírók. A harmadik évfolyam munkatársainak (1934—35) felsorolása képet nyújthat arról az ugrásszerű fejlődésről, amely a metodikai keretből, főleg a tekintélyes szakértők révén általános érdekűvé tágította a folyóirat körét: Bálint Sándor, Bedekovich Lajos, Békési Gizella, Blaskovich Edit, Csapó István, Domokos Lászlóné, Eperjessy Kálmán, Fogassy Ödön, Greguss Pál, Izsák Gyula Endre, Jármay Vilmos, Jeges Sándor, Kemény Gábor, Kemény Katalin, Kendoff Károly, Kiss István, Koczás Sándor, Kratofil Dezső, Kratochvil-Baróti Dezső, Krix Márton, Matzko Gyula, Radnóti Dezsőné, Röder Pál, Simon Elemér, Somogyi József, Szabó Pál Zoltán, Szántó Lőrinc, Szenes Adolf, Tettamanti Béla, Tomori Viola, Várkonyi Hildebrand, Willingné Matiegka Istvánka [7].

A szerzőket tehát már a harmadik évfolyamtól nemcsak a polgári iskolai testület adja. Egyre táguló körben hatott a folyóirat vonzása, egyre többen csatlakoztak szerzőként táborába, akkor jelentős pedagógiai szerzők, sőt olyan szakemberek is, akiket később a hazai pedagógia élvonalában tartunk számon, s olyanok is, akik a rokontudományok művelőiként szintén a hazai tudományos élet legkiválóbb egyéniségei (pl. Bálint Sándor, Tettamanti Béla stb.). Szerencsésen alakult a szerzőgárda összetétele. Az egyre differenciáltabb feladatokat szakemberek oldhatták meg eredményesen, mind a tanulmányokban, mind a szemlérovatban csakis a szakértők képviselhetek magas szintet. A tanárok tevékenysége nem lankadt, sőt azzal, hogy a rokontudományok szerzői társaságában jelentek meg írásaik, igazolást és mélyebb alapot kaptak a praktikum publikálásához.

A szerzőgárda összetétele biztosította az elmélet és gyakorlat egyensúlyát, a tudományos szakírók és gyakorló pedagógusok folyamatos jelenléte tette lehetővé, hogy a lap fokozatosan emelkedjék színvonalában. A pedagógiai praktikum, mely a legkisebb egységig, az óraleírásig hatolt, és az egyéni kutatásokra épülő tanulmányok köre olyan profilt alakított ki, amely egyszerre szólhatott a gyakorló pedagógusnak és a tudományos érdeklődésnek.

Elmélet és gyakorlat viszonya sajátosan fejlődött a folyóiratban. Nem függött egyik sem a másiktól oly szorosan, hogy egyenesen következett volna egyik a másiktól (pl. tematikailag). Nem lehetett cél, hogy megkössék a szerzők kezét, hogy szorosabban egymáshoz rendeljék a két területet. Sehol sem látszik az a szűkkörű szándék, hogy az elméletet igazolja a gyakorlat, vagy az, hogy a gyakorlathoz elméletet körít-senek. Sem igazoló, sem ellenőrző cél nem kapcsolta össze a kétfajta írásokat, még lazábban vett logikai kapcsolatot (pl. deduktív-induktív) sem ambicionáltak. Egy-mástól szabadon és mégis egységben funkcionált elmélet és gyakorlat, úgyhogy a szerzők azonos eszmekörben állottak, azonos nézeteket vallottak, azonos alapokból nőtt ki akár az elmélet, akár a gyakorlat, olyan egységet teremtettek, mely termékeny kölcsönhatással volt mindkét oldalra, s nem érezhették szükségét, hogy egymást folytonosan támogassák.

A lap szerkezete a harmadik évfolyamtól állapodik meg. Tartalomjegyzéke a következőképpen csoportosítja a megjelent írásokat: tanulmányok, gyakorlati pedagógia, irodalom, lapszemle, külföldi tanítási mozgalmak, hírek. Az egyes rovatok aránya plasztikusan szemléltetheti, hogy A Cselekvés Iskoláját miért nevezhették inkább „pedagógiai”, mint „szakdidaktikai” folyóiratnak. A III. évfolyamban 24 tanulmány, 31 irodalomismertetés, 21 lapszemle, 23 külföldi tanítási mozgalmról adott bemutatás jelent meg, míg a szakdidaktikai közlemények száma 20. Ez az arány lényegében nem változik a lap megszűntéig, csupán kisebb ingadozások tapasztalhatók az egyes évfolyamokban.

Ha valaki ma fellapozza az évfolyamokat, könnyen meggyőződhet arról, hogy ennek az eredetileg metodikai célból indított folyóiratnak (pontosabban időszaki kiadványnak), mily széles a befogadó területe. Különböző rovataiban helyet biztosítanak nemcsak a metodikai kérdéseknek, hanem jóval nagyobb arányokban a *pedagógia általánosabb kérdéseinek, sőt a rokontudományoknak is*. S ha összevetjük a rovatok tematikáját egyes szakfolyóiratokéval, kitűnik, hogy ez a „metodikai folyóirat” a pedagógia és rokontudományainak fő áramában haladt indulásától kezdve.

Ha a valamely konkrét területet ragadunk ki, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy A Cselekvés Iskolája nemcsak metodikai szaklap. *Egyes szaktárgyak problematikájának vizsgálata a lap struktúrájának megfelelően csakis ebben a nagyobb összefüggésrendszerben kísérelhető meg*. A nagyobb összefüggések felfedezése teszi lehetővé, hogy a magyar tanítással kapcsolatos oly lényeges kérdéseket is tisztázhassunk, amelyeket a szakmetodikai írások néha fel sem vetnek.

Az első, látszólag igen távoli összefüggés a *polgári iskolák korabeli helyzetéből* adódik. Kunfi Zsigmond a századelőn statisztikai adatokkal bizonyította, hogy a felekezeti iskolák száma jóval meghaladta a „világi” iskolákét. Egyedül a polgári iskolák arányszáma fordított, „a 382 iskolából 70 fiú- és 69 leányiskolát az állam, 41 fiú- és 46 leányiskolát a község tart fenn, a többi felekezeti...” Ugyanígy alakult a tanulók arányszáma: „Míg világi középiskolába 25 551, egyházi 38 242 jár, addig a polgári iskolákban fordított az arány, kevesebb jár egyházi intézménybe, 30 987, világiba pedig 90 542” [8]. JÓBORÚ MAGDA, a Horthy-korszak különböző iskolatípusait elemezve, rámutat a fejlődés sajátosságára: „a polgári iskola nálunk is, mint más országokban, a polgári fejlődés termékeként a XIX. században jött létre.

Az egyházak tradicionális funkciójukat elsősorban a tradicionális iskolatípusokban érvényesítették” [9]. Messzemenő következtetést ugyan nem vonhatunk le a néhány adalékból, mégis világossá válhat, hogy az állami polgári iskolák aránylag miért mentesülhettek a vallásos ideológia nyomásától. A *Cselekvés Iskolájában* nyomát sem találni ennek a nevelési eszménynek, sem a szakdidaktikai, sem az általános jellegű írásokban *nem szerepelt a „vallásos” nevelés kérdésköre*. Ezt a pozitív vonást azért kell aláhúznunk, mert a kor hivatalos művelődéspolitikájának legüresebb elemeit hagyták figyelmen kívül, s így elszakadtak attól a „bázistól”, mely a progresszív törekvéseket megbéklyózta volna.

A korabeli magyar művelődés- és iskolapolitikát a nacionalizmus eszméi hatották át. A nacionalista eszmeiség minden iskolatípust, minden tantárgyat a maga körébe vont, átjárta az egész praktikumot. A tantervektől óravázlatokig, a tankönyvektől az ifjúsági foglalkozásokig, a külső megnyilvánulástól (pl. a napi iskolai munka megkezdése) a művelődéspolitikai alapelvekig félreérthetetlenül a nacionalizmus irányította a közoktatást, s vele karöltve a „valláserkölcsiség” nyomta rá a bélyegét a korabeli pedagógiára. Történetírásunk egybehangzóan ítélte el joggal a magyar pedagógiának ezt a rendkívül káros eszmeiségét, mely gúzsba kötötte a fejlődést, s amely a legszélsőségesebb kilengésekre, torz nevelésre szolgáltathatott ürügyet.

Ha a két háború közötti haladó törekvéseket értékeljük, nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a körülményt, hogy a nemzeti-valláserkölcsei pedagógiai eszményt nyíltan nem támadhatták. Nem hanyagolható el az a brutális tény, hogy a pedagógusok számára egzisztenciális kérdés volt, hogy elfogadják a kor hivatalos művelődéspolitikai elveit. Egy konkrét példa az általános helyzetet is illusztrálhatja: „1931-ben 31 elemi népiskolai osztályt szüntettek meg, s ugyanakkor 12 tanítót bocsátottak el. Szeged belterületi népiskoláiban 110-ről 100-ra csökkent a tanítók száma. Az állástalan pedagógusok száma Szegeden ekkor már 94 volt” [10].

Nem hiányozhatott A *Cselekvés Iskolájából* sem a „*nemzetnevelés*” eszméje. Több jelentős tanulmányban foglalkoztak ezzel a központi nevelési eszmével, a szerzők azonban főleg az elvi kérdéseket taglalták, a nevelés céljait fejtették ki, s nem hatoltak le a szakdidaktikák területére. A tanulmányok címei fedik a tartalmak körét, vagyis a nevelés céljainak és elveinek általános problematikáját: A szolidarizmusra való nevelés, Tetterős nemzedék nevelése, Középiskoláink feladata a nemzetnevelésben, Nemzeti nevelés az iskolában, Nemzetnevelés mint a neveléstudomány magyar rendszere stb. [11]. Ezek a tanulmányok nem alkotják a lap gerincét, mint várható, sőt annyiban elszigeteltek, hogy hatásuk pedagógiai vonatkozásban csekély. Gondolatmenetükbe beépültek ugyan az új iskola egyes módszerei (pl. önállóság, élményszerzés, tapasztalat stb.), de közelebbi kapcsolatot nem találtak a pedagógiai gyakorlattal.

Ha a vezető pedagógus tekintélyek hatását keressük, Kornis Gyula és Imre Sándor nemzetnevelési elgondolásainak némi visszhangját figyelhetjük meg. Kornis agresszívabb magatartása nem hatott inspirálólag a lap szerzőire, ellentmondást nem tűrő, tételszerű megfogalmazása inkább taszított, mint vonzott: „Az irodalmi műveltség a nemzeti önismeret iskolája. Itt ismerjük meg a magyar lélek állandó sajátságait: szabadságszeretétét, fejlett jogérzékét, katonás szellemét, szónoki hajlamát, paraszti flegmáját és reális világfelfogását.” [12]. Kornis magyarság-kepe nyilván nem a nemzeti önismeretet szolgálta, inkább az ön-idealizálás egyik szomorú példája. Csupán néhány hagyományos vonásban él tovább (vitézség) a pedagógiai írásokban, Kornis közvetlen hatásától függetlenül, de a didaktikai írásokban nem rajzolódik ki ez az ideálkép. Józanabb felfogású pedagógus tanításában nem hangsúlyozhatta ezeket az ideál-tulajdonságokat, melyek egyébként rejtve más nemzetekkel állították volna szembe a magyarságot.

Imre Sándor nemzetnevelési koncepciójának hatása kimutatható A Cselekvés Iskoljának szakdidaktikai írásaiban is. Imre Sándor a felekezeti, vallási és nemzeti-ségi különbségek áthidalását várta a nemzetnevelés programjától, mikor azt a forradalmak bukása után újra meghirdette. „A nemzet minden hozzátartozónak minden érdekét magában foglalja. Így aztán természetesen nem lehet a nevelés célja valamely egyház vagy nemzetiség, annál kevésbé valamely osztály külön érdekeinek kiszolgálása, hanem mindig maga az egységes nemzet. Ennek egész léte éppen eme felfogás érvényesülésén fordul meg” [13]. Az a törekvés figyelhető meg a lap egészében, hogy a hangsúlyt nem az elválasztó, közösségeket egymásnak ugrató vonásokra tették, hanem az egyesítő gondolatokat propagálták. Gondosan ügyeltek arra, hogy elhatárolják felfogásukat minden szélsőségtől, mely megbonthatná az egységet. Egyetlen tanulmányból vett példa megvilágíthatja ezt a tipikus állásfoglalást. „Az újságolvasztás problémája” szerzője érdekes javaslatot vet fel; a polgári iskolában próbálják bevezetni a gyermeket az újságolvasás gyakorlatába. Megfigyelhető, hogy a tanulmány szerzője milyen erőlesen tiltakozik minden „egyéni” szélsőségtől, mely a szerinte magasztos eszmeiséget megzavarhatná. „Egyéni politika, párt-meggyőződés, irányzatos propaganda tehát nem férhet össze sem a tanárral, sem az iskola közös nevelési céljával, sőt a világnézet kialakítása sem rákényszerítés, vagy szellemi erőszak formájában jelentkezhetik, hanem a fokozatos fejlesztés és meggyőzés által az önbelátásból és belső meggyőződésből kell megszületnie.” A munkaiskola eljárásainak megfelelően a világnézeti nevelést az egyéniség fejlesztésével hangolja egybe, s főleg az ellen tiltakozik, hogy a korban oly elterjedt rákényszerítést alkalmazzák. A politikai nevelést ennek megfelelően magasabb szinten képzei el, mint a mindennapi politikával való foglalkozást. Ebből következik, hogy „Szó sem lehet tehát különböző kommunista-ízű (ifjú munkások), olasz balilla, német Hitler-fiúk vagy leányok, esetleg más hasonló iskolásgyermeki csoportok politikai megszervezéséről és pártalakításáról, hanem csak reális nemzeti önismeretre, mai reményeink és várható veszedelmeink tudatára való nevelésről. Természetes az is, hogy mai szétszakított állapotunkban ily irányú politikai nevelésünk elsősorban külpolitikai síkon mozoghat.” Kínosan ügyel arra, hogy faji vagy vallási kérdések ne bolygassák meg a foglalkozásokat, amit burkoltan így fogalmaz meg: „Akár az osztályfőnöki, önképzőköri órát használjuk fel e célra, szem előtt kell tartanunk, hogy iskolázásról, tanításról, nevelésről van szó: egy tanulónk érzékenységét sem szabad megsértenünk” [14].

Ebben az állásfoglalásban kettőség nyilatkozik meg: a szerző az ideológia eszmekörén belül marad, csupán egy magasabb, tegyük hozzá eléggé retorikus-fellengzős eszmény érdekében tiltakozik a túlzások ellen. Ami eltér ettől az eszményi magasságtól, azt elítéli, egyenlőség jelet téve jobboldal és baloldal között. Arról tehát nincsen szó, hogy „kívülállást” hirdessen, csupán az oly sokszor lenézett napi politizálástól óvja a tanárokat és diákokat. Az is megfigyelhető, hogy ez az aránylag jószándékú, de üres retorizálás, mely oly naívan határolja el magát a napi politikától, önkénytelenül a pedagógiai felfogása révén jut el valami szabadabb elgondoláshoz. A gyermeki egyéniség tisztelete, a meggyőzés, belülről kimunkált kibontakoztatás egyáltalán nem az átlagos gyakorlatot jellemezte, hanem az új törekvéseket. Egy szó sem esik a demokratikus eszméről, de a pedagógus tanulóiban az egyént tiszteli.

A korszak eszméit el kellett fogadni, s annál inkább a hivatalos eszmeiségen belül álltak a szerzők, mert maguk sem voltak tisztában, úgy tűnik, a korszerű társadalmi eszmékkel. Az is kitűnik viszont az írásokból, hogy ez az eszmeiség mennyire felhígult, elég volt formális elfogadása és hangoztatása. Mint a lap bevezetőjében a szerkesztő hangsúlyozza: „elsősorban a haza iránti felelősséget érző valláserköl-

csős és nemzetének lelkéhez mindig hű magyar polgárok tervszerű kialakítására” indítják el kiadványsorozatukat. Nem hiányoznak a módszertani cikkekből sem az ideológiai fordulatok, a „trianoni revízió, a trianoni szétszakadt állapot” és hasonló kifejezések sűrűn fordulnak elő, amikor a világnézeti nevelés kérdéseit érintik. Ez a szólamszerűség azonban nem hatja át a tartalmat, azokat a módszereket és elképzeléseket, amelyekkel az „új iskolát propagálják”.

A nemzetnevelés hatását tehát kétségkívül megfigyelhetjük A Cselekvés Iskolájában, de mérsékeltabb felfogáshoz ragaszkodva a szerzők mindig óvakodtak annak túlzásaitól, nem állították érdeklődésük fókuszába, sőt azonkívül, hogy szólamszerűen ismételték jelentőségét, pedagógiai következményeit nem használták ki. Az eszmeiség hatása formálisnak minősíthető, mert a nomenklatúrát használták ugyan, de az eszmeiség felhasználásának lehetőségeit csak kivételesen keresték. S amilyen formálissá üresedett a nacionalista eszmeiség, pedagógiai szempontból oly mértékben veszítette hitelét, oly mértékben szorult ki az új törekvések horizontjából.

A lapban kialakult közös magatartás indokolja, hogy a szakdidaktikai írásokban miért nem nyilatkozott meg a szélsőségesebb nemzetnevelési szándék. Valamennyi pedagógiatörténész figyelmeztet a tankönyvek irredenta-revizionista jellegére. „A Horthy-korszak közoktatásának egész szellemét a burzsoá nacionalizmus és a sovinszta revizionizmus hatotta át. Így az ellenforradalmi tankönyvek az ellenforradalom szellemét sugározták: a nacionalizmus, a sovinizmus, az irredentizmus és a klerikalizmus szolgálatába állították. Főleg a történelmi, a földrajzi és az irodalmi tankönyveket telítették ezzel a szellemmel” [15].

JÓBORÚ MAGDA a konkrét anyag felsorakoztatásával érzékelteti, hogy bár „az 1927-ben megjelent új polgári iskolai tanterv is alig hozott valami újat a művelődési anyag tekintetében a régihez képest”, az új irodalmi olvasókönyvekben megjelentek az irredenta szellemű költők és írók: „A magyar irodalom I. osztályos tananyaga kibővült többek között Endrődi Sándor, Vargha Gyula és Kozma Andor verseivel”, az I–III. osztályban „a leggyakrabban szereplő költők Petőfi és Arany mellett Pósa Lajos, Gyulai Pál és a népiskolából már ismert irredenta költők. A prózaírók közt Jókai, Gárdonyi és Benedek Elek mellett ott találjuk a korszerű „nemzeti” nevelés népszerű képviselőit, Rákosi Viktort, Tormay Cecilt, Prohászka Ottokárt és Komáromi Jánost” [16]. A szakmetodikusok bőven válogathattak a nemzetnevelést „korszerűen” szolgáló anyagban, s mégsem tették. Ritka kivétel, hogy Mécs László egyik versét, („A kirándulás elmarad”) választották a tanítás szövegének, különben legtöbbször Petőfi szerepelt, s vele más klasszikusok. Míg a tankönyvek terjedelmes anyagrészekkel szerepeltették az irredenta költőket, írókat, a mintatanításokból ki-maradtak. Érthető, hogy a szélsőségektől tartózkodó pedagógusok idegennek érezték az új irodalomnak e vadhajtasát. Látszólag volt konzervatív az irodalmi mintatanítások anyaga, valójában mikor a klasszikusokat választották témául, elkerülték a „modern” költők népszerűsítését.

A harsányabb hazafiság elvértve bukkan fel a mintatanítások leírásában. Nem csodálható, hogy Mécs László versének megbeszélését hangzatosan foglalják össze: „Mi lehet a viharörvény..., amely a magyar nemzetet borzalmas szerencsétlenségbe döntötte? Az első világháború... A Kommunizmus... A trianoni erőszak. ...Miben erősödünk a mai órán magyarságunkban ” [17]. Elvértve frázisok keverednek a tartalmas mondanivalókkal a klasszikusok tárgyalásában: „Mindnyájan megéreztük ebből a költeményből, hogy az Alföld nem egyhangú... éppen ezért Petőfivel együtt forró szeretettel és hűséges ragaszkodással hozzátapadunk minden drága rögéhez...” [18]. Különben a feldolgozások hangja mérsékelt, s tartózkodnak a „hazafiaskodástól”, mely a tanításokat szólamokkal hígítaná fel.

Elméleti írásokban és főleg a mintatanításokban mind a témaválasztásban; mind a kidolgozásban következetesen kerülték a túlzásokat, főleg azokat a kérdéseket, melyek harcos magatartást, önhitt nemzeti fölényt inspiráltak volna. A polgári iskolai tanárok hivatalos részről erre aligha kaphattak indítást, de az új tantervhez (1927) készített utasítás, amely a magyar nyelv- és irodalomtanítást a nemzetnevelői szempontokhoz hangolta, a gyakorlatban nem érvényesítette ezeket a szempontokat. KOMÁR PÁLNÉ mutat rá az utasításnak erre a sajátos jellegére: „egy-két olyan megjegyzéstől eltekintve, amelyekben kifejezetten érvényre jutnak a nemzetnevelői tendenciák, jobbra csak ilyen általános megfogalmazásban találkozunk az új nevelési igényekkel: a tanításban mód van arra, hogy a régi világ emlékei mellett a mai élet érzésével is táplálja a növendékek kedélyét, az emberek, a táj, a haza iránt felébressze a forró érzelmet” [19].

A harmadik összefüggést a *munkaiskola hatásában* találjuk meg. Kratofil Dezső szerkesztőségi programjában hangsúlyozza, hogy „A módszerben az ún. munkaiskolai módszertani elveket követjük oly értelemben, amennyiben azok egyéniségükön átszűrődve is kipróbálva, a tanulók minden túlterhelését kizárva, tényleg alkalmasak a mindig kritikával gondolkodó, önálló cselekvésekre és elhatározásokra készséges, hivatásában tudatosan dolgozó és abban élő, a közösség és így a haza iránti felelősséget érző valláserkölcös és nemzetének lelkéhez mindig hű magyar polgárok tervszerű kialakítására.” Nem feladatunk a folyóirat és a munkaiskola kapcsolatának elemzése, SIMON GYULA említett tanulmányában ebből a szempontból értékeli a folyóiratot.

Amikor a lapban kiformalódott irodalomtanítási szemléletet elemezzük, nem szabad elfelejtenünk, hogy a munkaiskola hatása termékenyítette meg a pedagógiai írásokat. Anélkül, hogy részletesebben kellene felderíteni ennek a hatásnak minden részletét, tudatában kell lennünk azzal, hogy a lap és az iskola eredményei, korszerűsége elsősorban a munkaiskola hatásában kereshető. Ugyanúgy a szakdidaktikai területen, anélkül, hogy erre folytonosan utalnánk, a korszerű gyakorlatot a munkaiskola elveiből merítve teremtték meg. Míg a nemzetnevelési programokkal szemben a tartózkodást jelölhetjük meg pozitívnak, mindaz, amit korszerű elvként és gyakorlatként hozott A Cselekvés Iskolája, nagyjából ennek az új mozgalomnak a talajából nőtt ki.

Szemléletesen foglalja össze SZENES ADOLF a munkaiskola eredményeit „A munkaiskola mérlege” című tanulmányában, amely az akkor Németországban zajló viták nyomán keletkezett [20]. Németországban, „A munkaiskola szülőhazájában hitelét veszítve, a folyóiratok arról mint természetes halállal kimúlt pedagógiai kísérletről írnak.” A szerző világosan látja, hogy „A munkaiskola szelleme, szabadabb levegője nem egyeztethető össze a nemzeti szocialista politika törekvéseivel, de az is bizonyos, hogy az új iskola túlzásai adtak tápot az ellenmozgalomnak.” SZENES megállapítja, hogy a munkaiskola minden lényeges elgondolását túlzásba vitték, de leszögezi, hogy az eredményeket nem nélkülözheti egy iskola sem.

Elsősorban a tanulói aktivitás felszabadítását tartja lényegesnek: „A tisztán előadó-tanításhoz meghonosította a tanítás egyéb technikáit, amelyekkel a tanuló aktív részese lesz a tanításnak. A tanuló írásán, rajzolásán és egyéb kézimunkáján kívül, felszabadította a tanuló kérdészi vágyát, ha a szövegen levő tanítási anyag keretében kérdezni valója van, ami a régi iskolában lehetetlen volt a szigorú fegyelem megbontása nélkül. A szabad beszélgetés minden formáját alkalmazta a tanításban: az állítást és ellentmondást, kérdést és feleletet, tiltakozást és hozzájárulást; a kételyt és bizonyítást, és mindezek igazi értékeivé váltak a tanításnak.” Az öntevékenységet minden tantárgy keretében új eljárások „kieszelésével” fejlesztették, s

ennek következtében „Az öntevékenységeknek sokféle formáját, amelyeket a munkaiskola lelkes munkatársai megállapítottak, a tanulók önálló olvasmányait, újsághíreit, újabb időben a tanulók lexikonját stb. a tanítás többé nem nélkülözheti.” A munkaiskola közelebb hozta az iskolát az élethez: „A munkaiskola eredményének tudható be az is, hogy felhívta a tanítóság figyelmét az alkalmoszerű tanításra.” „Alkalmoszerű” annyit jelent, hogy a tanulók élményeihez, az eseményekhez kötik a tanítást, amikor a „tanuló hozhatja a problémát”.

Végül nemcsak a módszerek módosultak, hanem ami döntő különbség a tanulóiskola és a munkaiskola között, az ismeretszerzés útja is egészen átalakult: „A munkaiskola eléggé nem értékelhető eredménye, hogy szakított a pusztán emlékezetre bízott, csak szóismeretet nyújtó, tisztán csak a tankönyvre támaszkodó tanítással. Kizárta az olyan tanítást, ahol a tanár csak előad, kikérdez és osztályoz, a tanuló pedig megtanulja a tankönyvből kijelölt leckét. Ezt a fáradságos elemzéssel megszerzett tudást váltja föl az önálló kutatás, önálló olvasmánytapasztalatgyűjtés, megfigyelés stb.” Ezeket az általánosságban megfogalmazott eljárásokat következetesen érvényesítették minden tárgy gyakorlatában, így az irodalom tanításában is.

SZENES szemlélésében az eredményekkel párhuzamosan a hibákat is feltárja. Szerinte ezek „túlzások”, tehát nem valamilyen téves elvből következnek, hanem a gyakorlat túlnövéseiből, vadhajítások. Nincs elvi ellentét sehol sem, de mindenütt tapasztalható, hogy helyes elvek gyakorlati alkalmazásában túlzásokat engednek meg a pedagógusok. Ezért hígul fecsegéssé a „szabad beszélgetés”, az órák fellazulnak, a „tanulókat szabadjára engedik, a tanár elveszti az irányítást”, s a „házi lecke megtanulása felesleges tevékenységnek” minősül.

Amikor a dolgozat szerzője tiltakozik a túlzások ellen, nem egyéni véleményt hangoztat. Képviseli a munkaiskola magyar híveinek többségét, akik gyakorlatukban nem engedtek a túlzások csábításának. Sőt, mint a feleletek értékelésének kérdésében lezajlott vita szemlélteti, (Kemény Gábor—Tettamanti Béla), a munkaiskola magyar hívei nem gondoltak arra, hogy az iskolarendszer elemeit forgassák fel. [21] Az óra nézetük szerint továbbra is a tanítás egysége, az oktatás a művelődési anyagot tantárgyakban közvetíti, az iskolai és a házi munka kettőssége megmarad, sőt hangsúlyozzák, hogy az új módszerek csak a hagyományos módszerekkel együtt hathatósak. Lényegében tehát egy rendszeren belüli változás hívei, mely változás a rendszer tartalmait alakítja át, s nem a szervezeti kereteket lazítja fel. Ezért nem várható, hogy az iskolarendszer kereteit tágítsák, sőt csakis ezeken belül fejtik ki tevékenységüket az újítások hívei.

A gyakorló iskola céljai sem engedhették volna meg az oktatás hagyományos rendjének felbontását. Ezekben az években virágzó „Új Iskola” pedagógusai szabadban kísérletezhettek, saját tantervet készíthettek, a foglalkozásokat saját elképzelésük szerint szervezték. A Cselekvés Iskolájának szerzői az elvi alapvetésben egyeztek, különösen a tanulói aktivitás kérdésében hasonló nézeteket vallottak az az Új Iskola pedagógusaival, de gyakorlatukban elkerülték azok túlzásait. Közös volt az alapvető elgondolás, hogy „az irodalom oktatásában a tanárok fokozott mértékben szem előtt tartják az esztétikai élmények nyújtását és a tanulók érzelmi megragadását”. Az Új Iskola pedagógusai nem elégedtek meg ezzel: „Ez utóbbi némelykor az induktív azonosuló módszer felkarolásával járt.” Túlhajtott követelménye az oktatás fellazulása, s „a tanításban érvényesülő szubjektívizmus és relativizmus több tanulmányi felügyelőnek is feltűnik.” Szemléletesen illusztrálja az irodalomtanításban jelentkező önkényes-szeszélyes szemlélet következményét az Új Iskola méltatója: „A magyar nyelv és irodalom egyik órájáról olvassuk, hogy a tanár Petőfi és Arany költészete közötti különbségeket csupán alkatuk eltérése alapján

fejti ki" [22]. Nem kísérletezhetett tehát oly merészen A Cselekvés Iskolájának testülete, de éppen azért, mert az irodalomtanítást hagyományos keretekben folytatták, szélesebb körnek mutathattak példát, mint az Új Iskola kísérletezői.

Végül, negyedik összefüggésben, a *lélektan hatását* kell értékelnünk. SZENES ADOLF a munkaiskoláról írt összefoglalójában nem hivatkozik a neveléslélektan akkoriban megfogalmazott elveire, holott nyilvánvaló, hogy a munkaiskola eredményei azok nélkül nem születhettek volna meg. Számos lélektani tanulmány jelent meg a lapban, többek között Várkonyi Hildebrand Nevelés- és gyakorlati lélektana folytatásos közleményekben. A tehetségkutatás, az átöröklés problematikája nem tartozik ugyan szorosabban a didaktika kérdéskörébe, mégis érthető, hogy a gyermeki egyéniséggel foglalkozó tanulmányok helyet kaphattak azon a fórumon, mely a tanulói aktivitást helyezte a pedagógiai folyamat főáramába.

Minden tárgy tanításának szempontjából igen lényeges a tanulóról alkotott új felfogás. Az a tanulói eszmény, amelyet körvonalaztak, ma is időszerű. A „mindig kritikával gondolkodó, önálló cselekvésekre és elhatározásokra készsége” tanulói modelljét ma sem tagadhatjuk meg, akkoriban pedig gyökeres változást hozhatott a pedagógiai gyakorlatban. Korábban a tanulói egyéniségre nem fordítottak nagy figyelmet, s főleg a mechanikus befogadásra kárhoztatták az iskolai munkában. Azzal, hogy az önállóságot, a kritikára és az önálló cselekvésre való készséget hangsúlyozták, gyökeresen megváltoztatták a pedagógiai viszonyokat. A hagyományos tanár-diák-viszony a tekintély elvére épült, s ezt alapjaiban tették kérdéssé. SZENES helyesen mutat rá a munkaiskola eredményére: „Az igazság az, hogy a mozgalom által meghonosított viszonyt a tanár és tanítvány között, az osztálytermek barátságos, egészséges, derűs szellemét többé nem száműzhetjük az iskolából.” Mindazt, amit a tanár az órán közvetít-átad, a tanuló többé nem egyszerű átvétellel köteles elfogadni, hanem tudatosan kell felfognia és befogadnia. Minthogy az egyéniségek egymástól sok vonásban különböznek, a befogadás különbözőségével is számolni kell. Értethető és helyeselhető, hogy a gyermekek különböző módon reagáljanak az órán, különböző fokon képesek az anyag feldolgozására, ezért a tanárnak a tanulóval egyéni módon, mai szóval differenciáltan kell eljárnia.

Ezekből az alapelvekből kiindulva az irodalom tanítást is átfomálták. Nemcsak a merev, receptortanulói felfogást utasították el, hanem a tantárgy jellegéből adódó lehetőségeket is kiaknázták, igen következetesen. Ez a felfogás elsősorban a művészi élmény szerepét tudatosította. Korábban a művészi élményt nem tartották feltétlenül szükségesnek, még a legjobb gondolkodók sem hangsúlyozták a művészi élmény pedagógiai jelentőségét. Szerencsés többletnek vélték, ha sikerült felkelteni valamilyen módon, például a bemutató olvasással a tanítvány érdeklődését, de inkább csak a feldolgozás egyik mozzanatának tartották az élménykeltést, s nem a feldolgozás feltételének. Ma már az irodalomóra sikerét vagy kudarcát abban keressük, hogy mennyiben sikerült élnienné tenni a közvetített művészi anyagot. A hagyományos pedagógia hívei az egyéniség értelmi tevékenységére számítottak elsősorban, s ezzel szemben hangoztatták egyre többen, hogy az irodalomtanítás alapja az egyéniség érzelmi megmozgatása. Az élmény és a cselekedtetés egységet alkot az irodalomtanításban. Az irodalom élményszerű befogadása cselekvésre való diszponálás, s ha tágabban értelmezzük a cselekvés fogalmát, akkor a cselekvés egyik formája.

3. *A Cselekvés Iskolájának irodalomtanítási szemlélete az írások három csoportjában bontakozik ki.* A nagyobb összefüggésekből érthetjük meg ennek a szemléletnek a mozgató erőit, lehetőségeinek határait, új oktatási mozgalmak hatását, konkrét mozzanatait pedig azokban az írásokban találhatjuk, melyek az irodalomtanítás praktikumával foglalkoznak. Az óraleírások az elvek gyakorlati megvalósulását

tükrözik, a tanulmányok a javaslatokat tartalmazzák, a szemle-rovat ismertetői pedig kitekintenek a tudományos és szépirodalom újabb termésére.

Elmélet és gyakorlat egységét próbálták ki a tanítási órán. Mint a munkaiskola hívei határozottan vallották, amíg nem sikerül a gyakorlatba átültetni az elveket, addig üres marad minden elgondolás, a gyakorlatban a tanítási órában koncentrálódnak az elvi törekvések. A közölt *óraleírások* különösen jelentősek, mert az új törekvéseket próbálták megvalósítani olyan keretekben, tehát tanítási órákon, amelyek napjainkban sem változtak meg. Az órák könnyen rekonstruálhatók, az óraleírások igen részletesek, minden mozzanatot tagoltak, sőt magyarázták, indokolták szükség esetén. A Cselekvés Iskolájában az óraleírásokat rendszeresítették, s igen magas fokon művelték. Valóban „mintatanítások” a közölt órák, mert a gondos leírás lehetővé tette, hogy a gyakorló pedagógusok példának tekinthessék.

Ha a magyar nyelv- és irodalom köréből közölt óraleírások témáit áttekintjük, kitűnik, hogy az *olvasmánytárgyalást* állították az érdeklődésük — és törekvéseik — középpontjába. Alig néhány óra témáját merítették a nyelvtan (pl. a kapcsolatos mondatok), a fogalmazás (dolgozatjavítás) vagy az irodalomelmélet köréből (az érzelmi költészet összefoglalása), zömmel olvasmánytárgyalás leírását közölték (pl. Reviczky Gyula: Magamról; Lévy: Mikes; Petőfi: A kutyakaparó, Kiskunság, A Tisza, A téli esték, Az Alföld, A puszták télen stb.). Részletesebb ismertetés helyett két óraleírásból ragadunk ki oly mozzanatokot, amelyek korszerű szemléletnek felelnek meg. Felesleges azokat a részleteket taglalni, melyek a kor gyakorlatában szükségszerűen szerepeltek (pl. az órák menete a számonkéréstől a házi feladat megbeszéléseiig stb.).

Egy olvasmánytárgyalás (a leányiskola I. osztályában: Attila és Leo pápa) részletei meggyőzően tanúsítják az új elvek érvényesülését. A gyerekek megnyilatkozásai átfonják az egész órát, melyből nem hiányzik a derűs pillanat sem. Mechanikus szó- és fogalommagyarázat helyett a gyermekek igen dinamikus részvétellel, élményközelbe hozzák az anyagot. A tanár egy bevezető megjegyzéssel utal az élménykeltés jelentőségére s ezzel megindokolja eljárását: „A tanulók megszokták, hogy amíg olvasok, nincs nyitva a könyvük. I. o-ban, ahol a növendékek egy része még küzd az olvasás nehézségeivel, jobb, ha ők nem kísérik szemmel könyvükben a szöveget, hanem teljes összeszedettséggel figyelnek, élveznek, gyönyörködnek. Itt ez a szemléltetés, élménynyújtás. Ne legyen ennek semmi akadálya” [23]. Végül az óra befejező mozzanatának leírását érdemes idézni, amely a tanulói öntevékenység, aktivitás modellje lehet:

— (tanár) — „Lám, mennyi mindenről volt szó a mai órán.

Adjuk fel a leckét. Mi lehetne?

— K.: Meg kell szépen tanulni az olvasmányt.

— Z.: Írjunk, írjunk valamit.

— Többen: A képről. Írjuk meg, mit látunk a képen.

— Nem gondoljátok, hogy az nagyon nehéz lenne? Válasszatok csak egy alakot, aki nektek legjobban tetszik.

— Többen: a pápa, Attila, az apostolok...

— A falakról is lehetne írni, látjátok ott a háttérben; az emberekről, akik a falak mögött rettegnek. — Vagy arról a kis apróról, aki a lovát vezeti... Már előre örülök neki, mennyi érdekes dolgot írtok.

Többen: Én már tudom, miről írok. Én is... én is.”

Különösen nehéz feladat elé állította a pedagógust az irodalomtörténeti óra. Nemcsak az anyag rendszeres tárgyalása, arányai okozták a nehézséget. Főleg abban láthatták az új iskola pedagógusai a problémát, vajon a gyermeket hogyan mozgósítsák, hogyan tudják élményközelbe hozni az anyagot. Ezt szögezi le az egyik óra

vezetője: „Lelki beállítottság nélkül elindítani az irodalomtörténeti órát, annyit jelent, mint szándékkal előkészíteni az unalmat.” „A felvetett probléma megoldása” órárszben a tanulók a hangulatos előkészítés után a következőképpen kapcsolódnak be:

„Ez az áldott lelkű férfiú, ki ezt tisztán látta, s munkásságával hirdette: Szeged szülötte volt...”

Többen: Dugonics András

Bullás: A ház, melyben született, ott volt a Dugonics utcában. Helyén a polgári leányiskola van.

Mészáros: A Dugonics-téren meg a szobra áll.

Keresztes: A Deszkás-temetőben van eltemetve. Én voltam a sírjánál” [24].

Az óraleírásokból megállapítható, hogy a fő célt, a tanulók cselekedtetését sikerült megvalósítani. Bármilyen óratípusról volt szó, bármely tárgykörből, a tanulók cselekedtetése döntő tényezőnek számított. Fő módszerként, a tárgy sajátosságából következik, a beszélgetést alkalmazták, de a tanulói tevékenység nem korlátozódott a kérdés-felelet mechanikus kettőségére. A tanuló kérdezhetett, összevetett, elemezhetett, tapasztalását összegezhette, következtetést vonhatott le, tehát a módszer lehetőségeit igen változatosan használták fel. Különösen figyelemre méltó, hogy általában olyan anyag tárgyalásában is sikerült kibontakoztatni a tanulói tevékenységet, mely távol állt a tanulók érdeklődésétől vagy nem felelt meg az életkori sajátosság követelményének (pl. az irodalomtörténeti órák). Néhány órára ugyan ránehezedett a tantervi követelmény, például a poetikai-retorikai ismeretek taglálása, általában azonban élményszerűség jellemezte az irodalomtanítást.

A magyar irodalmi mintatanításokat a legtöbb esetben Szántó Lőrinc vezette. Szántó, aki szorgalmasan publikált a folyóiratban, egy tanulmányban összegezte nézeteit az irodalomtanításról. Ebben fejti ki azt a véleményét, hogy az irodalomtanításban „az olvasmányok feltétel nélkül való uralomra juttatását” kell megvalósítani. [25]. Először a korabeli irodalomtanítás három típusbájára hívja fel a figyelmet.

A tanárok még mindig ragaszkodnak a „tudományos színezethez”, vagyis a hagyományos, irodalomelméleti ismereteket illusztráló irodalomfelfogáshoz: „Úgy látszik, nehéz beletörődni abba, hogy ilyen tekintélyes és hangzatos tárgyak eltűnjenek, mint a stilisztika, retorika, verstan és poétika.” Másodszor ezeket az irodalomelméleti ismereteket csupán bevésik a tanulóval: „Szinte komikus, hogy a tanuló fújja a meghatározásokat, esetleg példákat is mond, de teljesen képtelen az olvasmányokban bármit is felismerni”. S végül a tanár néha meggyőződése ellenére jár el így, „mert ily módon állapítják meg munkájának eredményét.” Szántó a korszerű irodalomtanítás három alapelvét szegezi az elszomorító gyakorlattal szembe. Legyen az irodalomtanítás gyakorlati nemzetismeret, gyakorlati emberismeret és gyakorlati szépismeret. A nemzetismereten a múlt és jelen megismerését érti, a gyakorlati emberismeretben „Nemcsak szemléltetjük, hanem átéltetjük az emberi sorsokat és küzdelmeket”, s a szépismeret lényege, hogy „A tanítás feladata a szépségek felfedeztetése és tudatosítása, nem elvont fejtegetések és elméleti szabályok beemléztetésével, hanem eleven tapasztalat alapján.” Az órákra vonatkozóan határozott követelménye: „Az olvasási órák a legteljesebb élmény- és munkaközösségben kell lefolynia.” Tíz feldolgozási szempontot jelöl meg, de óva int a sablontól. „A szempontokat válogatva, helyén és idején kell alkalmazni, úgy azonban, hogy elméleti fejtegetéssé ne váljanak.” Fő célnak az élményszerzést tartja. „Agyoncsépezt hazafias frázisok halmozása, elvont moralizálás és tudományos esztétizálás lerontja az olvasmány közvetlenségét, hangulatát. Ha óra végén a tanulónak az az érzése, hogy a stílus szemléletességéről, a gondolatritmusról vagy az ódáról tanult, célját tévesztett taní-

tással van dolgunk. Még a külsőségekben is kerülni kell még a látszatát is annak, mintha nem az olvasmány lenne a tanítás lényege.” Ehhez az elvi alapvetéshez csatol mintegy húsz olyan verselemzést, amelyet az utolsó éves polgári iskolai tanulók készítettek. A felmérés meggyőzhet arról, hogy a tanulók milyen magas szintű elemzésre képesek. Szántó nagyon világosan látja, hogy az élmény és olvasmánytárgyalás szorosan összekapcsolódik, sőt élményt elsősorban az olvasmánytárgyalás nyújthat.

Az élményszerűség követelménye az irodalomtanításban a *műközpontúságot* jelenti. Ezért üdvözlnek minden olyan más iskolatípusra vonatkozó rendelkezést is, amely az olvasmánytárgyalást állítja az irodalomtanítás tengelyébe, s ezért idézik azokat a szerzőket, akik ezzel egyetértve támadják az elavult poetika-retorika-stilisztika tanítás erőltetését. A gimnáziumok számára kiadott új tanterv és utasítás méltatásában a „munkára nevelő módszert”, a „munkáltató tanítás határozott hangsúlyoztatását” méltatják, s a magyartanításban az olvasmánytárgyalás jelentőségének elismerését emelik ki: „A célkitűzéseknek megfelelően az Utasítás úgy intézkedik, hogy a magyar nyelvi s irodalmi nevelő oktatás alapja és középpontja az olvasmány” [26].

Más lapokból hasonló gondolatokat ismertetnek. Kerecsényi Dezső, A gimnáziumi új magyar tanterv elvi háttérét ismerteti, s megindokolja a tantervi változtatást: „A változás egyik oka irodalomismeretünk gazdagodása és szemléleti változása. Másik ok az életszerűség követelménye, amely a stilisztika, retorika és poetika már-már külön, önálló, önmagáért való életét megszünteti. A mű fontos a maga egészében, de nem egyszerűen stilisztikai, retorikai vagy poetikai szemelvény” [27]. Alszeghy Zsoltnak az új tanterv célkitűzéseit taglaló egyik cikkéből ugyanezt tartják lényegesnek: „A tantervi változás ki akarta zárni, hogy a stilisztika, retorika és poetika elméleti tudnivalói uralkodjanak a magyar nyelvi anyagban az olvasmányok zsarnok elnyomása mellett. Holott az olvasmány a fontosabb, a többi csak alkalmi tanúság” [28]. Ismét másutt egy olvasmánytárgyalást elemző cikk kapcsán megállapítják, hogy „A gimnázium tanításában a nyolc év alatt a hármas célnak megfelelően három fokozat tartandó szem előtt: a nemzeti nyelv szerkezete, a stílus és a műfajok, végül az irodalomismeret. De ezek nem válhatnak élesen szét. Összeköti azokat mindennek az alapja, az olvasmánytárgyalás” [29]. A csaknem egy időben keletkezett írásokból egyértelmű álláspont bontakozik ki. Elítélnék minden olyan irodalomtanítást, mely az irodalomelméletet ápolta, s az élményközpontú olvasmánytárgyalás elterjedését sürgették. A tanulói egyéniség korszerű értelmezése, a cselekedtető tanítás igénye fonódott egybe és konkretizálódott abban az irodalomtanítási szemléletben, mely a művet és a műélvezőt tartotta a legjelentősebb tényezőnek. Ebben a szemléletben a műközpontú irodalomtanítás főbb gondolatai rajzolódnak ki, amelyeket fokozatosan érlelnek meg elméleti és gyakorlati síkon egyaránt.

Több tanulmányban olyan kérdéskört vetettek fel a szerzők, amelyek ma is tisztázásra várnak. Kitűnően érzik meg, hogy a látszólag periferikus, tehát az órákhoz lazán kapcsolódó területektől az irodalomtanítás dinamikus indítást kaphat. Konkrét javaslataikat túlhaladhatta az idő, de feltétlenül érdemük, hogy felfigyeltek az irodalomtanítás *jelentős problémáira*.

Kulcskérdés és permanensen megoldatlan minden kor irodalomtanításában az élő irodalom tanítása. Ha egy kor pedagógiája húzódozik a jelen művészetének tanításától, gyengeségét takargatja azzal, hogy a régihez ragaszkodik. Előfordul az a paradox helyzet is, hogy a pedagógus pártolja a jelen művészetét, be akarja vinni az iskola falai közé, csak hogy a legmaradibb elemeket tartja értékesnek. A Cselekvés Iskolájában eklektikus irodalomszemlélet nyilatkozik meg. A szerzők nem ide-

genkednek többé a jelen irodalmától, de nem tudják mindig kiszűrni a korszerűt. A jelen irodalma számukra egyaránt magában foglalja a konzervatív (Herczeg, Gulácsy) és a ma már klasszikusnak értékelt írókat (Ady, Móricz).

Ennek az eklektikus szemléletnek megfelelően javaslaataikban egymás mellett szerepel a kétes értékű szerző és klasszikus érték. Dobos László *Az élő irodalom tanítása* című tanulmányában „újabb irodalmunk” tanítását javasolja. [30] A tanterv egyik célkitűzésével, a „művelt magyar olvasó” nevelésével érvel, amikor sürgeti az anyag revízióját. A nemzeti klasszikusok kissé „túlméretezve: nem és megérdemelt nagyságuk mellett óriásoknak színezve” jelennek meg a ma diákja előtt. „Az összes polgári iskolai magyar tankönyv átvizsgálása arról győz meg minket, hogy az irodalmi mával keveset törődünk, a holnapra meg alig gondolunk, pedig mindig hangoztatjuk, hogy az életre nevelünk s az élet számára tanítunk.” Az élet nevében sürgeti a tantervi átszoportosítást: „a haladó, való-élettel kapcsolatban újabb költőink s irodalmunk részletesebb, megértőbb ismertetésére van szükség, mivel a múlt század értékei távolabb esnek a mi ifjúságunk lelkétől, de érdeklődési körétől is. Nem szabad csupán megszokásból, kényelemszeretetből, célzatosan kihasznált tantervi fedezékből csak a régi útra esküdnünk.” Kereken kimondja, hogy „a mai magyar gyermek lelkere a deklamáció (Salamon, Kont) nincs hatással, viszont más, értékesebb versanyagra áhítozik”. Megmerevedett az irodalomtanítás: „csak a XIX. század végéig történő ismertetésünkkel bizonyos megkövesedéshez jutottunk.”

Sokszor felesleges terhekkel súlyosbítják „a polgári iskolai tanulók életre való előkészítését”, „ugyanakkor Móricz vagy Zilahy könyveit rejtik a tanár szeme elől, mert ponyvaként kezelik, hiszen sohasem hallották az iskolai irodalomtanításban a nevüket, szemelvényt sem olvastak tőlük, s műveik nem kötelező olvasmányok, csak az Abafi és a Zord idő”. Az irodalmi nevelésben anyagrevízióra volna szükség, hogy a tanuló ne „merőben idegenszerű adatokkal” terhelje az emlékezetét, hanem örömmel halljon esztétikai értékeléseket, életrajzi adatokat azokról is, akiket egy-egy regényen vagy versen keresztül már megismert, sőt megszeretett. „Az ily művek elolvasásához fűződő megbeszélések kelthetik csak fel a tanulóban azt az igazi irodalmi érdeklődést, amit Kazinczyval vagy Czuczor Gergellyel ma már nem érhetünk el.” Ha a tanulók problémákat vetnek fel a cselekvés iskolájában, akkor erre leginkább az újabb irodalom alkalmas: „Nem vitatkozhatunk azon, hogy vajon a Falu jegyzője vagy pl. A lélek kialszik témája áll-e közelebb a mai ifjú érdeklődéséhez”. Amennyire meggyőző az érvelése a múlt irodalmának kizárólagos szerepeltetése ellen, olyan kevésbé elfogadható javaslat, melyben az irredenta költőket (Gyula diák, Bodor Aladár stb.) Ady, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Molnár Ferenc mellé állítja.

Többször foglalkoznak a tanulók olvasmányaival. Először a század elején tűnt fel a tantervekben az újságolvasztatás igénye, majd a szakírók többször sürgetik a megoldást, hiszen, mint „Az újságolvasztatás problémái” című tanulmány szerzője véli, „ez a nevelés annál inkább szükséges, mivel — hiába tiltjuk — a tanuló naponta hozzájut, azzal nyílt vagy titkos kapcsolata van” [31]. Figyelemre méltó, miért tartja jelentősnek az újságolvasztatást az irodalomtanítás szempontjából: „A magyar nyelvvel kapcsolatban pl. elégnek tartom az arra irányuló utalást, hogy itt a minél többet olvasztatás szüksége már közhely, viszont az élő-irodalommal való kapcsolat leginkább az újságok és folyóiratok útján lehetséges. A hírlapok irodalom-, tudomány-, és művészet-rovatai sokszor kiváló anyagot szolgáltatnak e célra.” Napjainkban főleg az irodalmi folyóiratok olvasását szorgalmazzzák, ezért nem szükségtelen felidézni azt a javaslatot, mely abból indul ki, hogy a közolvasó inkább a napi sajtót veszi kézbe, mint szakfolyóiratokat. „A fiúiskolai Utasítás a 40. lapon követelményként jegyzi föl az irodalmi termékek olvasásának egész életen át lelki szükségletté tételét;

már pedig ez jórészt az újsághoz való láncolás révén kerülhet megvalósulásra, mivel az iskoláinkból kikerült legtöbb ember műveltsége csak hírlapi műveltség.”

A tanulók iskolán „túli” olvasmányainak kérdését A Cselekvés Iskolájában több szempontból tárgyalták. Helyesen ismerték fel, hogy az irodalomtanítás eredményességét az olvasóvá nevelésben mérhetjük le, részben a tanuló olvasmányain, részben pedig az iskolát elhagyó ifjú és felnőtt olvasásában. Lényegesnek tartották — s erre nem árt ma sem felfigyelni — hogy a tanuló az „iskola elhagyása után is” olvasson. Az egyik szerző a „próza elbeszélő műfajok” jelentőségét az élet, a tanulók reális igényeiből származtatja: „Itt volna igazán értelme annak, hogy gondosan kiválogatott rajzok, karcolatok, elbeszélések és regények helyt kapjanak. Ezekkel találkozik az életbe kilépő ifjúság legtöbbször, ez fogja alkotni olvasmányainak nagyobb részét” [32]. Az önálló olvasásra fel kell készíteni a tanulót: „Felvilágosítani a gyermeket arról, hogy minden nyomtatott könyv nem szentírás, hogy a betű ölni is tud: súlyos feladat. Egy életre szóló útmutatást kell adni tanítványainknak itt, hogy olvassanak, s mit tartsanak szépnek, nemesnek, jónak. Bizony ez mind fontosabb, mint az eposz!” A szemle rovatban folyamatosan ismertetik a tanulók olvasmányaival foglalkozó műveket (pl. Vajthó László, Harsányi István), azonosulva azzal a nézettel, hogy „az irodalomtanítás ne tan legyen, hanem olvasmány [33].

Az olvasmánnyal kapcsolatban merült fel az ifjúsági irodalom problémája. Ismertetésekben adnak visszhangot a szakértők véleményének, mely egyhangúan leverő az ifjúsági olvasmányokról. Újváry Lajos „a szennyirodalom romboló hatását” mutatja ki, s megállapítja, hogy „gyermek és a könyv egymáshoz való viszonya nem a kíváncsi módon alakult.” A fő okot abban jelöli meg, hogy „nincs intézményesen megszervezve a jó könyvek pedagógiai hasznosítása, az olvasmányok helyes megválasztása, s az adagolás helyes mértéke. Az olvasási lázat sürgősen a nevelés szolgálatába kell kényszeríteni” [34]. Javaslatai főleg a szervezést célozzák, az ifjúsági könyvek minőségét nem érintik. Annál nyíltabban támadja Szondy György tanulmánya a korabeli ifjúsági irodalmat. Az ismertetésből félreérthetetlenül kiderül, hogy „alig van kielégítő ifjúsági irodalom, olyan, amelyik irodalom is lenne.” „Ma az a helyzet, hogy az ifjúság részére szánt munkák a legrosszabb értelemben vett propagandairodalomhoz tartoznak, ezért nem is hatnak eléggé”, sőt a „lecsúszott kultúrjavak” megnevezéstől sem riad vissza. Szondy azért kívánja az igényes irodalom megszületését, mert „az ifjúsági olvasmányt mint taneszközt tervszerűen” akarja beiktatni a tanítás munkájába. A recenzens sajnálatosnak tartja, hogy a szépirodalmi olvasmányoknak Szondy csak „ráhangoló” szerepet juttatna, azt viszont örömmel helyesli, hogy a tárgyak tanításába általában be kellene kapcsolni a gyermekek olvasmányait [35]. Hasonló céllal vizsgálta Tóth B. Zoltán [36] a gyermek és az irodalom kapcsolatát. A kalandos tárgyú könyvek és elbeszélések rendkívül hatással vannak a 10—14 éves gyermekekre, „a nagy tettek” élményszükségletét elégítik ki. „A szemlélő (olvasó) én a képzelet síkján átalakul cselekvő énné, aminek eredménye a jóleső kielégülés, felgyülemlett lelki erők egyrésznének kiélése és levezetése.” Az ifjúsági irodalom „csupán az iskolai munka követelményeivel számol”, a gyermek azonban igyekszik szabadulni a kötelező olvasmányok terhéől, így menekül „sok izgalmat nyújtó ponyváik közé.” Az iskola ennek következtében elveszti ellenőrzését, és a gyermek kezébe káros könyvek kerülnek. Harsányi az iskola és a gyermek olvasmányai között támadt szakadék áthidalását nem az iskolától várja, hanem az ifjúsági irodalom megreformálásától, csak így „fogja ismét az iskola a gyermek olvasmányainak irányítását magához ragadni”. Az olvasmányok kérdésének a felvetése az élet és iskola szembesítését váltotta ki, a megoldást pedig igen reálsan, józanul az „élet” oldaláról képzelték el.

A Cselekvés Iskolájának munkatársai a helytörténet népszerűsítését és a szülőföld megszerettetését lényeges feladatuknak tartották. Főleg a történettanítás számolt ekkoriban a helytörténet felhasználásával, de az irodalomtanítás sem hanyagolta el a lehetőséget, hogy a szülőföld hagyományait felelevenítse: „Feldolgozzuk a környék népies költészetét, amelyek sziklákról, barlangokról, kutakról, forrásokról, esetleg egy elmúlt vagy többször ismétlődő természeti jelenségről szólnak, azokat magyarázzák” [37]. Szántó Lőrinc egész metodikai rendszert dolgozott ki a helytörténet pedagógiai értékesítéséről [38]. Szeged helytörténeti emlékeit is egybegyűjtik a tanítás érdekében. Csapó László a Szegedről szóló olvasmányokra is felhívja a pedagógusok figyelmét: „Kizáróan a polgári iskolai magyar tankönyvekben is meglevő és idevonatkozó anyagot sorolom fel. Gárdonyi: Éjjel a Tiszán, A láthatatlan ember, Herczeg: Pogányok, Jókai: A tiszai szigetek élete, Kossuth beszéde Szeged népéhez, Mikszáth: A szegedi bicska, vagy Milyen a magyar iparos?, Tömörkény: A fecskék, A tanyai asszonyok, Csata a katonával, Fémszóró, Iskola a pusztán, Julis asszony levelez, Mihály hazatér, Subavásár, Vándorló földek, Móra: Új márciust várunk, Üzenet haza, Istenáldotta búza, A gyémántcserép, Zsolnay Vilmos” [39]. Az irodalom a maga eszközeivel szívesen érzékelteti a szülőföld sajátosságait, szokásait, embereit, történeteit meg tudja eleveníteni. S a szerző a tankönyvi anyagon kívül más forrásokat is említ, különösen az Aranykoporsót ajánlja, még Móra hátrahagyott terveit sem hagyja megjegyzés nélkül.

A helytörténet pedagógiai vonatkozásaival foglalkozó írásokból a ma pedagógiája elfogadhatja a múlt értékeinek megbecsülését, a közösség történelmet építő munkájának feltárását és általában a szűkebb szülőföld értékeinek tudatosítását. Természetesen ezek az értékes törekvések éppen úgy vezethettek fellengzős provincializmushoz, mint önhiitt nacionalizmushoz, de a nevelői értékek felismerése, részben a metodikai eljárások kidolgozása továbbvivő hagyományt teremtett.

A Cselekvés Iskolájának „szemle” rovatai a lap harmadát töltötték meg. Az aránylag rövid közlemények tehát igen nagy arányban szerepeltek, ami azt jelentette, hogy a szerkesztőség a rovatoknak más írásokkal egyenrangú jelentőséget tulajdonított. Valóban, nemcsak az óraleírásokkal, a tanulmányokkal, hanem az ismertetések révén is intenzíven kapcsolódott be a lap a pedagógia korszerű áramlataiba. A Cselekvés Iskolájának szemléi folyamatosan tájékoztatták az érdeklődőt a hazai és a külföldi pedagógia kezdeményezéseiről, híreiről. Az ismertetésekben rámutatnak azokra az elemekre, amelyeket a polgári iskolai tanításban használhatónak véltek. Sok esetben a recenzensek a szemlék szinte saját nézeteik hangoztatására használták fel, s a helyes nézetekkel nyíltan azonosulnak. A szemle-rovat nemcsak azért jelentős, mert frissen és színvonalasan tájékoztatott. Arra használták fel, hogy a lap pedagógiai elveit másokéval erősítsék meg, gyakorlatukat pedig más szerzők, sőt más iskolatípusok képviselőinek tapasztalataival, eredményeivel bővítsék.

Irodalomtanítási szempontból két csoportra tagozódik a szemlék anyaga. Különös gonddal ismertetik a szakdidaktikai munkákat, másrészt az irodalomtudomány, sőt a szépirodalom termését. Ezekben az években indult meg „A tanítás problémái” c. sorozat. A Vajthó László szerkesztette sorozatról olvashatók a leg részletesebb ismertetések, s egyben a legmelegebb méltatások. Minthogy a sorozat az irodalomoktatás korszerűsítését segítette, már az első kötetről megállapítják, hogy a „lap hasonló elgondolásból született” [40], s annak főgondolatait magukénak vallják. Mint a többi kötet ismertetéséből kitűnik, bár a gimnáziumi oktatás körében maradt a sorozat legtöbb kötete, a problémákat és részben a megoldásokat az irodalomtanítás egészére érezték érvényesnek. Az olvasás, a tanulók bekapcsolódása az órába, a leány és fiúiskolák tanítási anyaga közös probléma, s az élményszerű

tanítás metodikáján munkálkodtak a lap munkatársai is, elgondolásuk elvi alapjai pedig szinte kivétel nélkül egybeesett a sorozatével. Csupán részletek finomítását javasolhatták, a munkaiskola elképzeléseinek megfelelően még erősebben hangsúlyozták a tanulók tevékenységének jelentőségét vagy az olvasmánytárgyalás egyes lépéseit.

A metodikai munkákon kívül folyamatosan ismertették az irodalomtudományi és szépirodalmi műveket. Egyetlen évfolyam szemléjének rövid áttekintése ízelítőt adhat arról a biztos ízlésről, mellyel a fontosabb műveket kiválasztották. A III. évfolyamtól rendszeresítették a szemle-rovatot, s ebben az évfolyamban a következő műveket ismertették: Buday György: Szegedi kis kalendárium; Farkas Gyula: A magyar irodalom története, Hekler Antal: A magyar művészet története; Papp István: A magyar nyelvtan nevelő ereje; Szabolcsi Bence: A magyar zene története; Szerb Antal: A magyar irodalom története. A továbbiakban hasonló súlyú műveket népszerűsített a folyóirat (pl. Horváth János könyveit), ami meggyőzően tanúsíthatja, hogy A Cselekvés Iskolája szinkronban haladt a kor irodalomtudományával, sőt szépirodalmával.

Az irodalomtanítási szemléletet az ismertetések korszerű szinten képviselték. Igaz, hogy az írások zöme egy szerző munkája, Baróti Dezsőé, akinek értesültségét, műveltségének magas szintjét nem kell külön méltatni, de lényegesebb, hogy a lap irodalmi tárgyú ismertetéseiben egy ma is példamutató, friss irodalomszemlélet szólt meg. Míg a tanulmányokban a szerzők sok esetben ellentmondással küszködtek, mert irodalomszemléletüket ellentmondások zavarták, az ismertetésekben megnyilatkozó irodalomszemlélet korszerűségéhez nem fér kétség. A szemle jelentőségét abban kell látnunk, hogy az irodalomtanítási szemlélet legdinamikusabb, legelőbb részét alkotta, s ezzel biztosította annak folyamatos megújulását.

4. *A Cselekvés Iskolájának jelentőségét* leginkább a metodikai szempontból méltatták. Egy tankönyvként használt neveléstörténetben röviden utaltak a polgári iskolák metodikai törekvéseire: „Egyes polgári iskolai nevelőtestületek, különösen a fővárosban — a hivatalos iskolapolitika intenciói ellenére — szívesen engedtek teret újabb módszertani törekvéseknek és kísérleteknek” [41]. Nemrégiben Dobos László a polgári iskolák szerepét elemezve a metodikai eredményeket értékelte elsősorban: „Évek során a szerkesztésnek sikerült színvonalasan, a modern pedagógusok fogékonyságával a legkorszerűbb didaktikai elveket magáévá tennie és elévülhetetlen érdemeket szereznie a tantárgyi metodikák kidolgozásában. (A Cselekvés Iskolája Könyvtár 33 kötete is erről tanúskodik)” [42]. Ezt az értékelést azzal kell módosítanunk, hogy kibővítjük. Irodalomtanításunk főbb eszméi körvonalazódtak A Cselekvés Iskolájában. A tanulói egyéniség korszerű felfogásából, a munkaiskola célkitűzéséből olyan irodalomtanítási szemléletet bontakozott ki, melyet a mai irodalomtanítás magáénak vallhat, s az *élményszerűség, a központúság elvével*, melyet a lap munkatársai egyértelműen propagáltak, megteremtették mai irodalomtanítási szemléletünk korszerű alapelvetését.

JEGYZETEK

[1] Pedagógiai hagyományainkról (Szerk. cikk). Pedagógiai Szemle 1960/2. 106.

[2] Tantárgytörténeti tanulmányok (Szerk. FALUDI SZILÁRD.) Bp. 1960. 12.

[3] BARANYAI MÁRIA—KELETI ADOLF, A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája, 1841—1936. (A Fővárosi Pedagógiai Könyvtár kiadványai 3. sz.) 1937

- [4] SIMON GYULA, A szegedi Cselekvés Iskolája (A munkára nevelés hazai történetéből c. kötetben) Bp. 1965.
- [5] Tantárgytörténeti Tanulmányok. FALUDI SZILÁRD, Bevezetés. Tankönyvkiadó 1960. 17. I.
- [6] KEMÉNY GÁBOR, Egy negyedszázad nevelésügyi mérlege. (Demokrácia és Köznevelés c. kötetben) Bp. 1945. 48—9.
- [7] A Cselekvés Iskolája (a továbbiakban CSI), III. évf. (A bekötött évfolyam külön lapján)
- [8] KUNFI ZSIGMOND, Az iskola Magyarországon. Huszadik század IX. (1908): 555—65. (A dualizmus közoktatásügyének bírálata a sajtóban c. kötetben. Szerk. FELKAI LÁSZLÓ) Bp. 1959. 203—4.
- [9] JÓBORÚ MAGDA, A köznevelés a Horthy-korszakban. Bp. 1972. 85.
- [10] DR. SÁRKÖZI ISTVÁN, Az ellenforradalmi rendszer iskolapolitikájának szegedi eredményei és tanulságai (1919—1933). Ped. Szle. 1970/7—8: 692.
- [11] CSI III/1—2, uo., IV/7—8, V/9—10, IV/1—2
- [12] KORNIS GYULA, Az irodalmi műveltség értéke. Bp. É. n. (19) 17—18.
- [13] IMRE SÁNDOR, A nevelés sorsa és a szocializmus. 1920. 128.
- [14] CSI III/7—8.
- [15] HINORA SÁNDOR, Tankönyvirodalmunk fejlődése I—II. Bp. 1971/4—5: 41.
- [16] JOBORÚ i. m. 136, 141.
- [17] CSI XII/8—10. 232—234.
- [18] CSI XI/8—10. 200.
- [19] Komár Pálné, A hazai irodalomtanítás alakulásának vázlatos története a múlt század 60-as éveitől 1945-ig. (Tantárgytörténeti tanulmányok) Bp. 1960. 126.
- [20] CSI III/3—4.
- [21] CSI III/7—8.
- [22] BÚZÁS LÁSZLÓ, Az „Új Iskola” pedagógiája. Pedagógiai Közlemények 7. sz. (Második kiadás.) Bp. 1969. 137, 192—3.
- [23] CSI 1/2. 11. l.
- [24] CSI II/3—4, 111., 114.
- [25] SZÁNTÓ LŐRINC, A korszerű irodalomtanítás követelményei és eredményének megállapítása. CSI VII/7—8: 328—1.
- [26] CSI VII/1—2: 17.
- [27] CSI VII/1—2: 91.
- [28] CSI VIII/7—8: 314.
- [29] CSI VII/9—10: 505.
- [30] DOBOS LÁSZLÓ, Az élő irodalom tanítása. CSI V/1—2: 16—23.
- [31] CSAPÓ ISTVÁN, Az újságolvasztatás problémája. CSI III/9—10: 459—1.
- [32] MUTH JÁNOS, A poétika, retorika és irodalomtörténet anyaga a polgári iskolában. CSI II/5—6. 226—227. l.
- [33] HARSÁNYI ISTVÁN, Az irodalomtanítás megalapozása a középiskolák alsó osztályaiban. Debrecen 1937. (Ism.: Szántó Lőrinc, CSI V/11—12. 469).
- [34] L. ÚJVÁRY LAJOS, A mai gyermek és a könyv. A Tanítás Problémái 14. 1936. (Ism.: Szántó Lőrinc, CSI V/3—4: 171).
- [35] SZONDY GYÖRGY, A modern iskola és az ifjúság olvasmányai. A tanítás problémái 7. sz. Budapest 1935. (Ism. Baróti Dezső. CSI IV/5—6. 305—6).
- [36] DR. TÓTH B. ZOLTÁN, A gyermek és az irodalom. CSI IX/1—4.
- [37] BÁNHIDI LÁSZLÓ, A szülőföldismertetés jelentősége a tanításba. CSI IV/1—2: 48—9.
- [38] SZÁNTÓ LŐRINC, Helytörténet az iskolában. CSI IV/3—4.
- [39] CSAPÓ LÁSZLÓ, Szülőföldismeret és helytörténet. CSI III/1—2: 34.
- [40] VAJTHÓ LÁSZLÓ, A tanulók szerepe az irodalomoktatásban. (É. n. Ism.: Dr. Kratochfill-Baróti Dezső.) CSI III/3—4. 184. l.
- [41] RAVASZ JÁNOS—FELKAI LÁSZLÓ—BELLER BÉLA—SIMON GYULA, A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Tankönyvkiadó 1961. Második kiadás. 175. l.
- [42] DOBOS LÁSZLÓ, Az egykori polgári iskola szerepe iskolarendszerünkben. Ped. Szle. 1970/12. 1139—1140. l.

ВЗГЛЯДЫ НА ПРЕПОДАВАНИЕ ЛИТЕРАТУРЫ ЖУРНАЛА
„CSELEKVÉS ISKOLÁJA”
(„ШКОЛА ДЕЙСТВИЯ”)

Д. Кестхеи

Педагогический журнал Сегедской Государственной Базовой Гражданской Школы „Cselekvés iskolája” („Школа действия”) (1933 — 44) является ценной традицией. Данная работа анализирует статьи этого журнала, отражающие взгляды преподавания литературы. В номерах первого года напечатаны описания показательных уроков, потом профиль журнала расширили отделом статей и рецензий. Его сотрудники, члены преподавательского коллектива и известные авторы-педагоги переносили цели трудовой школы в педагогическую практику. В методических работах и в статьях по постановке проблем раскрывались современные взгляды на преподавание литературы. Журнал выступал за впечатлительность и произведение-центричность, этим создавал и основы современных взглядов на обучение литературы.

ANSCHAUUNG DES LITERATURUNTERRICHTS IN DER
„SCHULE DER AKTIVITÄET”

von Gy. Keszthelyi

Die pädagogische Zeitschrift „Schule der Aktivität” der Szegeder Staatlichen Übungsbürgerschule erweist sich als eine wertvolle Tradition. Die Abhandlung analysiert, die die Anschauung des Literaturunterrichts spiegelnden Artikel dieser Zeitschrift. Im ersten Jahrgang wurde Berichte über Musterunterrichte herausgegeben, später hat man das Profil der Zeitschrift durch Abhandlungen und einen Rundschauteil erweitert. Ihre Mitarbeiter, die Mitglieder des Lehrkörpers und berühmte Autoren auf dem Gebiet der Pädagogik haben Ziele der Arbeitsschule in der pädagogischen Praxis verwirklicht. In den methodischen Schriften und in den Probleme aufwerfenden Abhandlungen zeigte sich eine zeitnahe Anschauung des Literaturunterrichts. Mit den Prinzipien der Erlebnishaftigkeit und der Konzentriertheit aufs Werk, die die Zeitschrift eindeutig propagierthat, wurden die Grundlagen unserer heutigen Anschauung des Literaturunterrichts erschaffen.

BERTRANDON DE LA BROCQUIÈRE ÚTLEÍRÁSA ÉS ANNAK SZEGEDI VONATKOZÁSAI

Írta: PALÁSTI LÁSZLÓ

A középkortól napjainkig számos olyan külföldi utazó fordult meg Szegeden, akik útleírásaikban szegedi tapasztalataikról is beszámoltak. Megállapításaik értékes adalékok szolgáltatnak Szeged múltjára vonatkozóan. Különösen fontos ebből a szempontból a francia Bertrandon de La Brocquière útleírásának Szegedről szóló része.

Ennek a művelődéstörténeti szempontból igen fontos munkának szerzőjéről a hazai szakirodalomban kevés adat található, és azok között olyanok is akadnak, melyek helyesbítésre szorulnak. Bár La Brocquière műve a középkori Szegedre vonatkozóan föltöbb értékes adatokat tartalmaz, ennek ellenére Reizner János Szeged történetét tárgyaló munkájában nem közöl adatokat a francia utazó személyére vonatkozóan. Csak annyit említ meg róla, hogy „II. Fülöp burgundi herceg tanácsosa és lovászmestere” volt. [1]

La Brocquière műve Szeged idegen nyelvű, pontosabban szólva: francia nyelvű bibliográfiája szempontjából is különösen fontos munka, a művel kapcsolatosan azonban bibliográfiai tekintetben alig ismeretesek adatok.

Az elmondottakon kívül azt is meg kell említeni, hogy az útleírás Szegedre vonatkozó részének magyar nyelvű fordításai nem egy helyen téves értelmezéssel adják vissza az eredetit, és emellett ezek a fordítások nem is teljesek. Reizner János az említett művének kiadása előtt megjelent fordításokat „csonka és hibás” fordításoknak mondja, [2] ugyanakkor azonban az általa közölt fordítás sem mentes hibás értelmezésektől. Megtörtént az is, hogy La Brocquière Szegeddel kapcsolatos egyik megállapítását az 1960-ban francia nyelven megjelent városismertető kiadvány — mai francia helyesírással — az eredetinek teljesen az ellenkezőjét eredményező szövegváltoztatással közölte: „J'ai vu aussi le grand marché aux grues et aux outardes; on chasse ces bêtes ici, *on les vend à bon prix et les consomme bien préparées*”. [3] Ez a rész a kéziratos eredeti szövegben a következő megfogalmazásban szerepel: „Et y veys grant marchie de grues et de bistardes que on y prent communement mais on les y appointe et mengue ordemt”.

Az eddig elmondottakra való tekintettel dolgozatomban ismertetem La Brocquière életét, műve megírásának előzményeit, a munkájával kapcsolatos bibliográfiai adatokat. Ezt követően — régóta esedékes feladatnak téve eleget — közlöm La Brocquière kéziratos művének Szegedre vonatkozó részét fakszimilében, majd betűhű átírásban, azután pedig az útleírás Szegedre vonatkozó részének magyar nyelvű fordításaival kívánok részletesen foglalkozni. Mindezeknek keretében kitérek azokra a tévedésekre, téves megállapításokra, melyek a szerző személyével, művével és Szegedre vonatkozó megállapításaival kapcsolatban a különböző munkákban előfordulnak.

Bertrandon de La Brocquière születési ideje nem ismeretes. Amit sajátmaga műve

elején személyét illetően elmond, abban születésének idejét nem említi meg. Marczinkó Ferenc, aki munkájában La Brocquière-nek Magyarországon át tett utazásával művelődéstörténeti szempontból foglalkozik, úgy véli, hogy a francia utazó „a XV. század utolsó negyedében született”. [4] Ez a hozzávetőleges megállapítása nem állja meg a helyét, mivel La Brocquière a XV. század utolsó negyedében már nem volt az élők sorában. A téves megállapítás nyilván elírással vagy sajtóhibával magyarázható.

La Brocquière saját személyéről szólva születési helyére vonatkozóan csak annyit közöl munkája elején, hogy Guyenne hercegségben született („natif de la duchie de Guienne”). Marczinkónak, amint azt 1909-ben megjelent munkájában olvasható kijelentése mutatja, még nem volt tudomása arról, hogy La Brocquière hol született, ill. mikor és hol halt meg. Marczinkónak következőképpen arról sem volt tudomása, hogy Charles Schefer jó másfél évtizeddel előbb, 1892-ben, kiadta La Brocquière útleírását, és a bevezetésben kutatásai eredményeként közölte La Brocquière születési helyét. Egyébként La Brocquière útleírásának Schefer nevéhez fűződő kiadását Auguste Molinier La Brocquière személyére vonatkozó néhány adattal, köztük a születési hely megnevezésével tüntette fel 1904-ben megjelent munkájában a felsorolt művek között. [5]

Bertrandon de La Brocquière a délfraanciaországi Saint-Bertrand-de-Comminges (rövidebb nevén: Saint-Bertrand) község mellett fekvő kis helységben, Labroquièreben (Haute-Garonne département) született, melynek ma körülbelül háromszáz lakosa van. Ezen helység neve Schefer közlése szerint [6] *La Broquière* vagy *La Brequière*, a Larousse du XXe siècle szerint pedig *La Brocquière*. A név írásában mutatkozó ezen eltérésekkel kapcsolatban szükségesnek látszik megemlíteni azt, hogy ez a helynév a francia helységnévtárban, a hivatalos használatban egybeírva *Labroquière* alakban szerepel. Languedoc-i helynévről lévén szó, fonetikai szempontokra való tekintettel helyesebbnek tartották a *Labroquière* írott alak használatát visszaállítani a *Labrocquière* helyett, melyben az egykori északfranciaországi királyi funkcionáriusok kiejtése tükröződött. Ami a *c* írásjelet illeti, annak használata ebben az esetben helyesírási fantáziára vezethető vissza.

La Brocquière családneve (a kéziratos szövegben: la Broquiere) a fennmaradt iratokban állandóan *La Broquiere* vagy *La Brocquiere* alakban szerepel, sőt még *la Blouquerie* változatban is előfordul. [7] Schefer La Brocquière nevét *c* nélkül írja. A magam részéről a magyar szerzők által is követett írásmód szerint *c*-vel írom.

Bertrandon de la Brocquière, mint műve elején közli, Jó Fülöp burgundiai fejedelemnek volt a tanácsosa és főasztalnoka („conseillier et premier escuyer trenchant de mondiet tresredoubté seigneur”). A *premier écuyer tranchant* jelentését Horváth Mihály és Reizner János teljesen tévesen értelmezte. Horváth Mihály *első lovász* jelentéssel, [8] Reizner János pedig *lovázmester* jelentéssel fordította magyarra. [9] Szamota István és Marczinkó Ferenc pedig a *főkonyhamester* jelentést használja La Brocquière szóban forgó udvari tisztségének jelölésére. [10] Ez sem mondható teljesen helyes értelmezésnek, mivel a *főkonyhamester* fogalmát a francia a *grand écuyer de bouche* elnevezéssel jelölte. A *premier écuyer tranchant* magyar megfelelője a *főasztalnok* szó. Ennek a tisztségnek viselője a fejedelmi, a főúri udvarokban a konyha és az étkezés főfelügyelője volt.

La Brocquière az iratok tanúsága szerint 1421-ben már asztalnok (*écuyer tranchant*) a burgundi fejedelmi udvarban, 1425-ben pedig már a főasztalnoki címet viseli. [11] 1428-ban kapta adományként a műve elején említett Vieux-Château (Viel Chastel) városát, várát a várbirtokkal együtt. 1442-ben megnősült, házasságából azonban nem született gyermek.

Az útleírás egyik kéziratos példánya végén olvasható záradék szerint La Brocquière 1459-ben halt meg Lille-ben: „Cy fine le voyage de Bertrandon de La Brocquiere qui trespassa a Lille en Flandre le IXe jour de may lan mil CCCC cinquante et IX”.

A burgundiai fejedelem többször bízott La Brocquière-re fontos küldetést. Ezek közé tartozott Keleten tett utazása is. A fejedelem ugyanis a törökök ellen tervezett kereszteshadjárat sikerének biztosítása érdekében La Brocquière révén pontos képet kívánt szerezni a török viszonyokról.

La Brocquière 1432 februárjában kelt útra. Itáliába érve Rómába vette útját. Rómából azután Velencébe utazott, s onnan hajóval ment Jaffába. Keletről szárazföldi úton tért vissza hazájába.

Szegedre 1433-ban érkezett. Arra vonatkozóan, hogy Belgrádból Budára utaztában miért a Pancsova-Becskek-Szeged útvonalat követte a külföldi utazók szokásos útvonala vagyis a Duna menti út helyett, maga ad magyarázatot, amikor munkájában az utazást megnehezítő nagy áradásra hivatkozik: „Au partyr de belgrado je passay la dunoe q' a celle heure avoit bien X miles de large et me fu dit quil nestoit de memoire dôme que oncques on leust veue si large ne si parfonde a vne toyse de hault et ne pavoit on aler a boude par le droit chemin”. [12]

La Brocquière, amint útleírásának fent idézett részében írja, Belgrádnál kelt át az erősen megáradt Dunán. A Belgrádtól Szegedig tartó út nagyobbik részét a Bánáton keresztül tette meg Pancsova (Pensey) és Nagybecskerek (Beuxquerel) érintésével. Nagybecskerekről elindulva Törökbecsének vette útját. Törökbecsénél, melyet *Verchet* névvel jelöl, átkelt a Tiszán: „je vins a vne ville que len nome beuxquerel qui est audit dispot et je passay la deux rivieres a pont Et de la je vins a vne ville qui est au dit dispot qui a nom Verchet e la passay vne tresgrosse riviere et moult parfonde que len nôme la tisce”. [13] La Brocquière ezután a Tisza vonalát követve már bácskai területen folytatta útját Szeged felé.

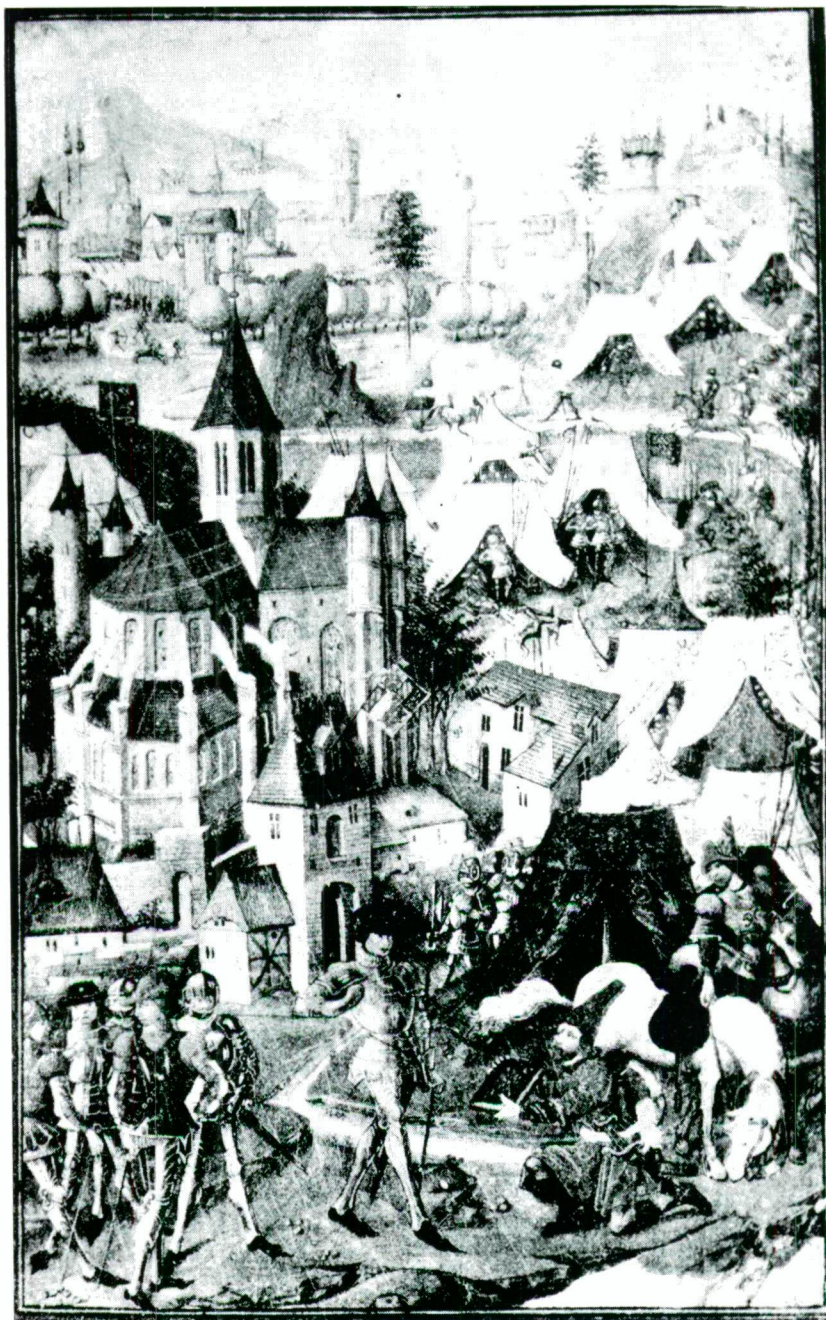
A francia utazó Szegeden rövid időre megszakította utazását. A városban szerzett tapasztalatairól igen értékes beszámolót hagyott reánk útleírásában.

Szegedről Buda felé utazva, amint munkájában írja, egy másik városba érkezett. Sajnos, ezen alföldi város nevének helye az összes kéziratokban üresen maradt: „Je me partis dudit segading et puis vins a vne ville nômee...”. Valószínűleg Kecs-kemétről van szó. Schefer és mások is ezen a véleményen vannak.

A megnevezetlenül maradt városból, mellyel kapcsolatban La Brocquière semmiről sem tesz említést, Paele-be azaz Pestre érkezett: „Et de la je vins a paele qui est sur la dunoe devant boude”.

La Brocquière-t öltözte után Szegeden is először töröknek nézhették. A francia utazó ugyanis végig abban a török ruhában tette meg az utat hazájába, amelyet még Damaszkuszban vásárolt. Budán a nádor, akinél tisztelgő látogatást tett, szintén töröknek tartotta, és mindaddig nagy tiszteletet tanúsított iránta, míg meg nem tudta, hogy nem törökkel áll szemben: „je fus devers le grant conte de honguerie au palais qui estoit comme lieutenant de lempereur le quel me fist tresgrant honneur de venue pensant que je fusse turc et quant il sceut que jestoye crestien il ne men fist point tant”.

Az utazás befejezése után több mint húsz esztendő telt el, amikor La Brocquière, néhány évvel halála előtt, Jó Fülöptől felszólítást kapott munkája megírására: „monseigneur le duc ma commande que je le feisse mettre en escript selon vne petite memoire que jen avoye fait en vng petit livret quant javoye eu loissir descripre”, írja La Brocquière műve végén.

Bertrandon de La Brocquière a Damaszkuszból hozott könyvet átnyújtja Jó Fülöpnek
(XV. századi francia miniatúra)

Sötér István a magyar—francia kapcsolatokat tárgyaló munkájában egy XV. századi francia miniatúrát közöl a következő felírással: „Bertrandon de la Brocquière átnyújtja Jó Fülöp francia királynak magyarországi útjáról szóló jelentését” [14]. A felírás ebben a megfogalmazásban helyesbítésre szorul, mivel a miniatúrán La Brocquière Jó Fülöpnek nem a „magyarországi útjáról szóló jelentését”, helyesebben mondva: nem az utazásáról szóló jelentését nyújtja át, amint az magából az útleírásból kitűnik.

A fent említett miniatúra az útleírásnak Jó Fülöp részére másolt példányát díszíti, és azt a jelenetet ábrázolja, amint a török ruhába öltözött La Brocquière féltérdre ereszkedve a Mussy-l'Évêque-et ostromló Jó Fülöpnek átnyújtja azt a könyvet, melyet Damaszkuszból hozott magával. Az útleírásból megtudjuk, hogy La Brocquière hazaérkezése után a fejedelemmel történt találkozáskor a Koránt és Mohamed életéről szóló latin nyelvű ismertetést adta át Jó Fülöpnek: „je alay devers mondit seigneur le duc lequel je treuvey en labbaye de potieres et ses gens estoient au siege et de sa grace me fist tresbonne chiere et vins devant luy en tout tel estat que jestoye party de damas et luy menay mon cheval que javoye achete et luy baillay tous mes habillemens ensamble lalkoran et les fais de mahomet que le chappellain du consul des venissiens a damas mavoit bailles par escript en latin”.

A párizsi Bibliothèque nationale La Brocquière útleírásának három kéziratos példányát őrzi a következő nyilvántartási számok alatt: ms. fr. 5593., ms. fr. 5639. és ms. fr. 9087. Ezek közül legrégebbi a 9087. számú példány, melyet 1456-ban másoltak Jó Fülöp számára Jean Miélot „műhelyében”. Ebben található az említett könyvtáradási jelenet ábrázoló miniatúra. Az 5593. szám alatt nyilvántartott példány, melyből a Szegedre vonatkozó részt fakszimilében közlöm, 1464-ből származik. Ennek végén olvasható La Brocquière halálának időpontja. Az 5639. számú példány nincs dátummal ellátva, de biztosan 1456-nál későbbi időből való [15].

La Brocquière művét Franciaországban először Legrand d'Aussy adta ki a múlt század elején, 1804-ben. Legrand d'Aussy az útleírást — annak stílusát „megfiatalítva” — modern francia nyelven tette közzé. Azt is meg kell említeni, hogy a művet szövegkihagyásokkal közölte [16].

Az útleírás újabb kiadására hét év múlva Angliában került sor. Ez a kiadás Legrand d'Aussy által közölt szöveggel 1811-ben jelent meg Londonban [17].

A múlt században a harmadik, de csak részleges kiadás Magyarországon jelent meg. La Brocquière útleírásának Magyarországra vonatkozó részét Horváth Mihály (Hatvani Mihály név alatt) Schayez „brüsseli tudós és múzeumi őr másolatából” 1859-ben adta ki a Magyar Történelmi Okmánytár IV. kötetében.

A negyedik kiadás a francia Charles Schefer nevéhez fűződik. Schefer La Brocquière útleírását jegyzetekkel ellátva, amint már említettem, 1892-ben jelentette meg.

La Brocquière művének Szegedről szóló része rendkívül értékes forrást jelent a város története szempontjából. Ami viszont ennek a résznek magyar nyelvű fordításait illeti, meg kell állapítani, hogy ezek — amint már említettem — nem egy helyen téves értelmezéssel adják vissza az eredetit, és emellett nem is teljesek. Reizner ugyan teljes egészében közli fordításban az útleírás Szegedre vonatkozó részét, de egyes helyeken az általa közölt fordítás sem mentes téves értelmezésektől. Ezek után joggal merülhet fel az a kérdés, mi is pontosan az, amit La Brocquière Szegeddel kapcsolatban művében ír. Erre csak az eredeti szöveg ismerete révén lehet egészen biztos választ kapni. Éppen ezért az alábbiakban az útleírásnak a párizsi Bibliothèque nationale-ban őrzött egyik példányából fakszimilében közlöm a Szegedre, ill. La Brocquière Belgrádtól Budáig tartó útjára vonatkozó részt [18].

le mor a son veni amee pour passer la ri-
 viere de la Dniou il fist toutes ordonne et
 a este prest pour rombare et ainsi fait quil
 se face ou quil perde tout comme du est
 Au partir de belgrado je passay la Dniou q'
 a telle heue auoit bien 20 milles de large
 Et me fu dit quil nestoit de memoire
 donec que onques on fust venue si large
 ne si parfonde a une boyse de hault et
 ne pouoit en aler a bonde par le drou rhei-
 min et puis arremay a une ville champestre
 que len nomme persep / Et de la rhenant //
 rhenay 2 le plus plain pays que je vusse onc
 ques sans tromer monter ne vallee / et
 passay une Riuere a ung bar a ung vil-
 lage Item de la je vins a une ville que
 len nome benyguet qui est au du Dispat
 et je passay la deux Riuieres a pont Et
 de la je vins a une ville qui est au du
 Dispat qui a nom verhet / et la passay une
 tresgrosse Riuere si moult parfonde que
 len nome la tiste Et de la je vins a sega-
 dring qui est une tresgrande ville champe-
 stre et est sus la droite Riuere de la tiste
 Et jusques q' je sus venues sans tromer
 nulz arbres que deux peus boyes entres
 de Riuere / et ne foyr feu en aucun rhenay
 ou iay passe . que . de . paile . ou . de

42
 E. 5

Le grand & seul qui sont sur les fumeries / on sur
les marstages de quoy il ya de tresgrans
en aucuns lieux & ny n'est grandes plaines
se ny mengier oy pain que de gasconie ten-
dres et peu Ceste ville de Sagading ma-
que une fine la quelle il me semble quelle
peut bien avoir une lieue de long / et est
moult fertile de tous viues par especial
de poissons des plusgrans que l'on peut
ven prendre sur nulles autres rivières / &
y veys grant marchie de gins et de bis-
tardes que on y prend communement -
mais on les y apporte & mengue ordina-
re ya peu de luz et seul qui y sont / sont
ors & rombe on en paille sur sag & ny
plane de vent que on souffle et sont de
la longueur d'un homme Il ya en ceste ville
grant foison de cheuals a vendre / et est
estrange chose de les veoir douter et
apprehensier Car ilz sont tous samedes
et me fu dit que on en y trouveroit un
ou deux a vendre et a tresgrant marchie
Car pour & floume de Hongrie on en
amont la ung tresbeaul pource Il ya
une assez belle eglise de cordeliers Je
oys le sermoir le quel ilz font un peu
sur le hongre Et me fu dit que l'empereur
renavoit donne ceste ville a ung.

Enchme que je veyo la et me sembla hom
de grosse consience. Je me parms dudit se
gading / et puis vint a une ville nomme
Et de la je vint a parle qui est surs
la dmeo deuant bonde. Et ay trouue inf
que n vng tresbon pays et plain / et pa
gram forson harpe de mment qui en tous
temps sont aux champs forme bestes san
naiges / et rest n qui y fait auoir si grant
marche de cheualx. Item de la je
passay la dmeo et entray a bonde qui
est la meillieu ville de Hongrie. Il ya
vng tresbeau palais et grant mais qui
fust assmy. Et me fu dit que l'empereur
sigemond l'auoit vromment. Ceste ville
de bonde est assise surs une montaigne
non pas trop haulte / et est beaulcoun plus
longue que large. Et de l'un des costes
deuant deuers soleil leuat y passe la du
nor tout au long / et deuers le poiant
a une vallee / et au debout d'uers le
midi est le dit palais qui est bel et
fort et est maistre de toute porte de la
ville. Et au pres dudit palais hors de
la ville a vngz tresbeaulx banz chaux
Et de l'autre coste entre la ville et la
dmeo y a dantes non pas si beaulx
Ceste dite ville de bonde est bery
marchande et fertile de tous biens

A fenti szöveget betűhű átírásban azzal a megjegyzéssel közlöm, hogy a szó elején vagy belsejében levő hosszú s-t is a mai írásban használatos s-szel jelölöm.

Au partyr de belgrado je passay la dunoe q'a celle heure avoit bien X miles de large et me fu dit quil nestoit de memoire dôme que oncques on leust veue si large ne si parfonde a vne toyse de hault/et ne povoit on aler a boude par le droit chemin/et puis arrivay a vne ville champestre que len nomme pensey/Et de la chevaulchay par le plus plain pays que je veisse oncques sans trouver montee ne vallee/et passay vne riviere a vng bac a vng village Item de la je vins a vne ville que len nôme beauxquerel qui est audit dispot/et je passay la deux rivieres a pont Et de la je vins a vne ville qui est au dit dispot qui a nom verchet/et la passay vne tresgrosse riviere et moult parfonde que len nôme la tisce Et de la je vins a segading qui est vne tresgrande ville champestre et est sur la dicte riviere de la tisce Et jusques cy je suis venus sans trouver nulz arbres que deux petis boys enclos de riviere/et ne font feu en cellul chemin ou jay passe que de paille ou de roseaulx ceulx qui sont sur les rivieres/ou sur les marescages de quoy il ya de tresgrans en aucuns lieux parmi celles grandes plaines/et ny mengoit on pain que de gasteaulx tendres et peu Ceste ville de segading na que vne rue la quelle il me samble quelle peut bien avoir vne lieue de long/et est moult fertile de tous vivres par especial de poissons des plusgrans que jaye point veu prendre sur nulles autres rivieres/Et y veys grant marchie de grues et de bistardes que on y prent communement mais on les y appointe et mengue ordemt/et ya peu de litz et ceulx qui y sont/sont ors et couche on en pailles sur sacz de cuyr plains de vent que on souffle et sont de la longueur dun homme Il y a en ceste ville grant foison de chevaux a vendre/et est estrange chose de les veoir donter et apprevoisier Car ilz sont tous sauvaiges et me fu dit que on en y trouveroit III ou III^M a vendre/et a tresgrant marchie Car pour x flourins de honguerie on en auroit la vng tresbeaul rouchin Il y a vne asses belle eglise de corde-liers Je ouys le service le quel ilz font vng peu sur le hongre Et me fu dit que lempereur avoit donne ceste ville a vng evesque que je veys la et me sambla hôme de grosse conscience Je me partis dudit segading/et puis vins a vne ville nômee ... Et de la je vins a paele qui est sur la dunoe devant boude Et ay trouve jusque cy vng tresbon pays et plain/et ya grant foison haras de jumens qui en tous temps sont aux champs come bestes sauvaiges/et cest ce qui y fait avoir si grât marchie de chevaux.

Az útleírás Szegedről szóló részének magyar nyelvű fordítását több hazai szerző közölte művében. Ezen fordítások közül a továbbiakban azokkal foglalkozom, melyek Szamota, Reizner és Marczinkó említett munkájában jelentek meg.

Szamota István La Brocquière útleírásából a Balkánra és Magyarországra vonatkozó rész fordítását közli. Marczinkó megjegyzi, hogy a „Balkánfélszigetre vonatkozó rész fordítása hiányos” [19]. Ez a megállapítás helyes. De mindjárt hozzá kell tennünk, hogy a Magyarországra vonatkozó rész is hiányos, akárcsak magánál Marczinkónál. A különbség kettőjük között e tekintetben az, hogy a hiányosság a Szamota által közölt fordítás esetében bizonyos fokig nagyobb mértékű. Ezzel kapcsolatban szükségesnek látszik megemlíteni, hogy mind Szamotának, mind pedig Marczinkónak munkájában megjelent fordítás Legrand d'Aussy által kiadott szöveg alapján készült, amint arra Szamota és Marczinkó részéről utalás is történik. Amíg azonban Marczinkó La Brocquière-nek pl. a Belgrádtól Pestig tett útjáról szóló résznél a fordításhoz alapul szolgáló francia szöveget vagyis a Legrand d'Aussy kiadásában megjelent szöveget hiánytalanul, teljes egészében lefordítja, addig Szamota két helyen mellőzi a fordítást. Így maradt lefordítatlanul két mondat: „m'a-t-on dit”

és „De Ségédin je vins à Paele (Pest), assez bonne ville champêtre sur le Danube, vis-à-vis Bude”.

Ez utóbbi mondat helyett Szamota olyan mondat fordítását közli, mely viszont nem szerepel Legrand d'Aussy által kiadott szövegben. Szamota fordításában ugyanis a következő mondat olvasható: „Szegedről elindulva egy városba érkeztem”. Erre a városra vonatkozólag Szamota jegyzetben ezt írja: „Valószínűleg Kecskemét” [20]. Ebből a megjegyzéséből arra lehet következtetni, hogy Szamota a fordítás során ennél a mondatnál a Horváth Mihály által 1859-ben kiadott szöveget vette figyelembe, mégpedig azt a mondatot, amelyben a város nevének helye — amint már arról szó volt — az összes kéziratos példányokban üresen maradt: „Je me partis dudit Segading, et puis vins a vne ville nommee...”. Marczinkónál hiányzik ennek a mondatnak fordítása, ami érthető, mivel ez a mondat Legrand d'Aussy kiadásában megjelent szövegben nem szerepel. Marczinkó is azonban La Brocquière Magyarországi útvonalával kapcsolatban megjegyzi, hogy a francia utazó Szegedről „kiindulva egy városon halad keresztül, melynek nevét azonban nem említi meg. E város a legnagyobb valószínűség szerint Kecskemét volt” [21]. Marczinkó ezt a megjegyzését vagy Szamota fordítására vagy Horváth Mihály részleges szövegkiadására támaszkodva tette meg.

Ha Szamota és Marczinkó fordítását a dolgozatomban fakszimilében közölt szöveg alapján vizsgáljuk meg, akkor azt látjuk, hogy La Brocquière Belgrádtól Pestig tett útjáról szóló szövegrész több ugyanazon helyénél nemcsak Szamota, hanem Marczinkó fordítása is hiányos. Ennek az a magyarázata, hogy a Legrand d'Aussy által kiadott szöveg, mely mind Szamota, mind pedig Marczinkó fordításához alapul szolgált, hiányosan, kihagyásokkal jelent meg, amint ezt már fentebb említettem. Nemcsak egyes szavak és kifejezések, hanem egész mondatok is hiányoznak, mint pl. a fent idézett mondat „Je me partis dudit segading et puis vins a vne ville nômee...”. Nem szerepel Legrand d'Aussy által közölt szövegben a következő mondat sem: „de quoy il ya tresgrans en aucuns lieux parmi celles grandes plaines”. Hiányzik a néprajzi szempontból fontos adatot tartalmazó következő rész is: „et ya peu de litz et ceulx qui y sont sont ors et couche on en pailles sur sacz de cuyr plains de vent que on souffle et sont de la longueur dun homme”. De betoldásokkal is találkozunk, pl. La Brocquière alföldi útjáról szóló szövegrész végén: „au marché de Ségédin” vagy „sept jours après mon départ de Belgrade”. Ezek a fakszimilében közölt szövegben nem szerepelnek.

Azt is meg kell még említeni, hogy Legrand d'Aussy egyes helyeken megváltoztatta a mondatok eredeti sorrendjét. Ezenkívül eltérések vannak földrajzi nevek írásában is. Téves olvasás következtében Nagybecskerek neve nem *Beuxquerel*, hanem *Beurquerel*, a Tisza sem *Tisce*, hanem *Tiste* alakban fordul elő.

A felsorolt hiányosságok és eltérések mind megtalálhatók azokban a magyar és más nyelven [22] megjelent fordításokban, amelyekhez Legrand d'Aussy kiadásában megjelent szöveg szolgált alapul.

Ami Szamota fordításának helyességét illeti, ezzel kapcsolatban egy másik dolgozatomban [23] már foglalkoztam az *homme de grosse conscience* kifejezés helyes értelmezésének kérdésével. Ezzel kapcsolatos megállapításom Marczinkóra is vonatkozik, aki a *grosse* melléknévi jelzőt szintén 'tág' jelentéssel fordítja. Összehasonlítóképpen megemlítem, hogy az *homme de grosse conscience* kifejezés Engel német nyelvű fordításában „Mann von weitem Gewissen”, Th. Johnes angol nyelvű fordításában pedig „man of a broad conscience” jelentéssel szerepel.

Reizner János Szeged történetét tárgyaló munkájában az útleírásnak csak a szegedi vonatkozású részét közli fordításban, de nem hiányosan, mint Szamota és

Marczinkó. A fordításhoz ugyanis nem a Legrand d'Aussy, hanem a Horváth Mihály kiadásában megjelent szöveg szolgált alapul. Mindamellett Reizner jegyzetben megemlíti Legrand d'Aussy kiadását és annak Wright által közölt angol nyelvű fordítását is.

Fentebb már említést tettem arról, hogy Reizner János művének kiadása előtt megjelent fordításokat „csonka és hibás fordításoknak mondja, ugyanakkor azonban az általa közölt fordítás sem mentes hibás értelmezésektől. Ezek közül néhányat már foglalkoztam említett dolgozatomban. Az alábbiakban ezeket illetően tett megjegyzéseimet újabbakkal egészítem ki.

Szeged neve, mely a faksimilében közölt szövegben mind a három esetben csak *segading* alakban szerepel, Horváth Mihály kiadásában megjelent szövegben egy esetben *Segeding* alakban fordul elő. Reizner ebben az alakban közli Szeged nevét, mégpedig olyasféle hiedelmet keltő módon, mintha a város neve az eredeti szövegben csak ebben az írott alakban fordulna elő.

Reizner szóvá teszi, hogy a munkája előtt megjelent fordítások a „grande ville champestre” kifejezést „nyílt város” vagy „mezőváros” jelentéssel adják vissza magyarul, és ebből, amint írja, egyesek arra a következtetésre jutottak, hogy Szegednek La Brocquière látogatása idején még nem volt vára. Reizner szerint a *champestre* szó „ezúttal nem mást, mint síkságon, mezőségen fekvőt jelent”, [24] ezért a szóban forgó kifejezést „nagy, síkföldi város” jelentéssel fordítja. Szamota értelmezése szerint ennek a kifejezésnek jelentése „nyílt nagyváros”. Engel is így fordítja: „große offene Stadt. A *ville champestre*-nek ’mezőváros’ jelentéssel való fordítása nem jelenthet komoly alapot annak feltételezésére, hogy Szegednek La Brocquière látogatása idején még nem volt vára. Érdemes megemlíteni, hogy La Brocquière, aki szerint Szeged „une tresgrande ville champestre”, Pestet is elég nagy mezővárosnak mondja: „une asses grosse ville champestre”.

Reizner fordításának ezután következő mondata „Eddig tett utazásom alatt nem láttam más erdőséget, mint itt, a folyótól körülvelt két kis ligetet” nem fejezi ki teljes hűséggel az eredeti mondat értelmét. Az eredeti francia mondatból ugyanis az tűnik ki, hogy La Brocquière Szegedig tett utazása alatt egy, folyótól körülvelt két kis ligen kívül máshol egyetlen fát sem látott, és ezt a két kis ligetet is nem „itt”, azaz Szegednél, hanem Szegedig tett utazása alatt látta.

A „de quoy il ya de tersgrans en aucuns lieux parmi celles grandes plaines” mondat jelentése Reizner szerint: „mely utóbbiakból [ti. mocsarokból] nagyok vannak némely helyeken a nagy síkságok közt”. Ha a mondatot mai francia nyelven fejezzük ki, azonnal világosan áll előttünk a jelentése: en aucun lieu, parmi ces grandes plaines, il n’y a de plus grands marécages (vagy: parmi ces grandes plaines, en aucun lieu, il n’y a de plus grands marécages).

Befejezésül az útleírás kiadásainak szövegűségével kívánok röviden foglalkozni, mégpedig annak a résznek vonatkozásában, melyben La Brocquière Belgrád és Pest közötti útját írja le. Amint láttuk, Legrand d'Aussy kiadásában ebből a szövegrészből nemcsak egyes szavak és kifejezések, hanem egész mondatok is hiányoznak. Ez nem meglepő, mivel tudjuk, hogy Legrand d'Aussy La Brocquière útleírását hiányosan, szövegkihagyásokkal adta ki.

Az viszont meglepő, hogy Charles Schefer és Horváth Mihály kiadásában az útleírás szóban forgó részénél több helyen szövegbeli eltérések vannak, így pl. annál a mondatnál is, mely Schefer közlésében a következő megfogalmazásban olvasható: „et couche on en pailles sur sacz de cuyr...” Ugyanez a mondat Horváth Mihály közlésében eltérést mutat: „et y couche on sur pailles en sacz de cuyr...”

De nemcsak a szövegkiadások, hanem a faksimilében közölt szöveg és az

említett két kiadás szövege között is találunk eltéréseket. Ez a körülmény a kéziratos példányok összehasonlításának szükségességére hívja fel a figyelmet az útleírásnak arra részére kiterjedően, mely La Brocquière Belgrád és Pest közötti útjának leírását tartalmazza. Az összehasonlítás lehetővé teszi azoknak a problémáknak tisztázását, amelyek az útleírás szegedi vonatkozású részének szövegével, ill. az említett kiadások szövegűségével kapcsolatban felmerültek.

JEGYZETEK

- [1] REIZNER JÁNOS, Szeged története, Szeged, 1899—1900. I, 45.
- [2] Uo. I, 45.
- [3] Szeged ville du soleil. Szeged, 1960. 19.
- [4] MARCZINKÓ FERENC, Bertrandon de La Brocquière utazása Magyarországon át művelődéstörténelmi szempontból. Budapest, 1909. 5.
- [5] AUGUSTE MOLINIER, Les Sources de l'Histoire de France. Paris, 1904. IV, 4119.
- [6] Le Voyage d'outremer de Bertrandon de la Brocquière, premier écuyer tranchant et conseiller de Philippe le Bon, duc de Bourgogne, publié et annoté par CH. SCHEFER. Paris, 1892. XIII.
- [7] Uo. XIII.
- [8] Magyar Történelmi Okmánytár, a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. Összeszedte s lemásolta HATVANI MIHÁLY. Pest, 1859. IV, 301.
- [9] REIZNER i. m. I, 45.
- [10] SZAMOTA ISTVÁN, Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. Budapest, 1891. 99.; Marczinkó Ferenc i. m. 5.
- [11] SCHEFER i. m. XIV—XV.
- [12] Voyage d'outremer de Bertrandon de la Brocquière. Bibliothèque nationale de Paris. Département des Manuscrits. Ms. fr. 5593, fol. 241v.
- [13] Uo.
- [14] SÓTÉR ISTVÁN, Magyar-francia kapcsolatok. Budapest, 1946.
- [15] E helyen is köszönetemet fejezem ki Mme Cécile Brossier-nak, Mr. F. Avril-nak és Mr. R. Pierrot-nak dolgozatom anyagának összeállítása során nyújtott értékes támogatásukért.
- [16] Voyage d'outre mer et retour de Jérusalem en France par la voie de terre, pendant le cours des années 1432 et 1433, par Bertrandon de la Brocquière, conseiller et premier écuyer tranchant de Philippe-le-Bon, duc de Bourgogne; ouvrage extrait d'un manuscrit de la Bibliothèque nationale, remis en français moderne, et publié par le citoyen Legrand d'Aussy. (Mémoires de l'Institut national des Sciences et Arts. Sciences morales et politiques. Tome cinquième.) Paris, fructidor an XII, 422—637.
- [17] Hakluyt's Collection of the Early Voyages, Travels and Discoveries of the English Nation. Londres, 1811. Tome IV, 469—545.
- [18] Voyage d'outremer de Bertrandon de La Brocquière. Bibliothèque nationale de Paris. Département des Manuscrits. Ms. fr. 5593. ff. 241—242.
- [19] MARCZINKÓ i. m. 9.
- [20] SZAMOTA i. m. 92.
- [21] MARCZINKÓ i. m. 19.
- [22] THOMAS JONES, The Travels of Bertrandon de La Brocquière, counsellor and first esquire-carver to Philippe le Bon, duke of Burgundy, to Palestine. At the Hafod press 1807.; THOMAS WRIGHT, Early Travels in Palestine. London, 1848.; JOHANN CHRISTIAN ENGEL, Geschichte des Ungarischen Reichs. Wien, 1813. (Az útleírásból csak a Magyarországra vonatkozó részt közli. II, 374—380.)
- [23] PALÁSTI LÁSZLÓ, Adatok Szeged francia nyelvű bibliográfiájához. A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 1972. I, 93.
- [24] REIZNER i. m. I, 45.

ПУТЕВЫЕ ЗАПИСКИ БЕРТРАНДОН ДЕ ЛА БРОКЬЕРА И ИХ СЕГЕДСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

Л. Палашти

Придворное лицо бургундского князя Филипа Доброго, Ла Брокьер, был в Сегеде в 1433 году. В своих путевых записках важных с точки зрения истории культуры среди описаний, относящихся к Венгрии, даёт ценные данные о средневековом Сегеде. В венгерской специальной литературе мы находим мало данных о Ла Брокьере, среди них имеются и нуждающиеся в уточнении. В связи с путевыми записками и в библиографическом отношении мало известных данных. В переводах путевых записок на венгерский или на другой язык, некоторые данные, относящиеся к Сегеду, неполны или неправильно передают оригинальный текст.

Автор работы знакомит с жизнью Ла Брокьера, предисторией его произведения и с важнейшими библиографическими данными, относящимися к путевым запискам. С целью исправления автор занимается и теми ошибками, неправильными определениями, в связи с личностью Ла Брокьера и его произведением и его формулировками о Сегеде, которые увидели свет в разных работах. Автор, исследуя оригинальность текста в разных изданиях путевых записок, делает вывод, что с целью выяснения ещё существующих проблем необходимо сопоставить рукописные экземпляры путевых записок в местах, содержащих описание путешествия Ла Брокьера между Белградом и Пештом.

DIE REISEBESCHREIBUNG VON BERTRANDON DE LA BROCQUIÈRE UND DEREN SZEGEDER BEZIEHUNGEN

von L. Palásti

La Brocquière, der Höfling des burgundischen Fürsten Philipps des Braven kam 1433 nach Szeged. In seiner vom kulturgeschichtlichen Gesichtspunkt aus wichtigen Reisebeschreibung teilt er wertvolle Daten in Bezug auf Szeged im Mittelalter mit. In der heimischen Fachliteratur sind wenige Daten über La Brocquière zu finden, und auch unter diesen gibt es mehrere, die eine Richtigstellung benötigen. In Verbindung mit der Reisebeschreibung in bibliographischer Hinsicht sind kaum Daten bekannt. Die in ungarischer oder in anderen Sprachen erschienenen Übersetzungen der Reisebeschreibung sind an dem der Stadt Szeged bezüglichen Teil an mehreren Stellen lückenhaft, bzw. sie geben das Original mit Missdeutungen zurück.

Der Autor der Abhandlung legt das Leben von La Brocquière, die Vorgeschichte des Werkes, die wichtigsten bibliographischen Daten bezüglich der Reisebeschreibung dar. Während all dessen beschäftigt sich der Autor berichtend mit den Missverständnissen, falschen Feststellungen, die in Verbindung mit der Person von La Brocquière, mit seinem Werk und mit seinen Behauptungen über Szeged in den verschiedenen Werken erschienen sind. Die Textgenauigkeit der Ausgaben des Werkes erschienen sind. Die Textgenauigkeit der Ausgaben des Werkes untersuchend stellt der Autor fest, dass der Vergleich der handschriftlichen Exemplare der Reisebeschreibung notwendig sei, um die noch bestehenden Probleme auch auf den Teil eingehend, der die Beschreibung der Reise von La Brocquière von Belgrad zu Budapest enthält, zu klären.

SZÓLÁSSZÓTÁR CSOKONAI KÖLTŐI NYELVÉBŐL (II)*

Írta: Rozgonyi Miklósné

idő

117. Az időhöz szabja magát = alkalmazkodik a körülményekhez, úgy viselkedik, hogy ne történjék baja. (rég) 290./27.)

„A mai magyar urakhoz és dámákhoz szabta magát” = a mai urakhoz és dámákhoz akart hasonlóvá válni. (kny, vál) (Tempefői III. 166.)

118. Eltarisznýázza az időt = *a*) haszontalanságokra pazarolja, elfecsérli az időt, *b*) szántszándékkal húzza az időt; *c*) eltölti az időt. (nép) 269./29. „... osztég hát ha itt tarisznýázom el az időt,” = ha itt elfecsérlem az időt. (nép, tréf.) (Tempefői III. 134.)

iga

119. Igába [iga alá] hajtja a fejét = *a*) (tréf.) megnőszül; *b*) (ritk) elfogadja a szolgaságot. 298./77.

„Óh Cypria édes igája, Hogy kell nyakam adnom alája!” = behódol Cypriának. (kny, kedvesk) (Édes keserűség I./2. 462.)

in

120. Inába száll [rég: szakad] a szíve [Inába szorul a virtus, Inába szalad a gatyája] elveszti a bátorságát, megijed. (táj) 301./155.

„... jaj azs inamba salad a gatyamadzsagom!” = nagyon megijedek. (nép, tréf, biz) (Gerson du Malheureux III. 244.)

„... hogy mindjárt azs inamba salad a gatyám” = akkor aztán minden bátorságom elvész. (nép, tréf, biz) (Gerson du Malheureux III. 242.)

ijesztő

121. „Karnyóné. Ehol biz úgy maradok, mint a felmagzott saláta közt az ijesztő, én nem tudom mit néznek bennem...” = egyedül, társtalanul maradok (nép, tréf) (Karnyóné III. 295.)

íny

122. Nincs ínyére vmi = nem kedvére való, nem tetszik neki. 303./217.

„Tempefői... hogy lehet az meg, hogy ebbe a szerzetbe botlott be. Vettem is azt észre én is, hogy nem ínye szerént van atyaságodnak” = nem tetszik ez atyaságodnak. (kny, biz) (Tempefői III. 216.)

* A tanulmány első része (bevezető és a szótár a—i-ig) megjelent a Szegedi Tanárképző Főiskola Tud. Közl. 1972/I-ben.

„Kurta ez, óh Jancsim, s kurta eszedhe' való. Nincs az is inyedhez” = nem tesszik neked. (kny, tréf) (Purgomák II./1. 107.)

„Ha valakinek inye ellen esik, azt tartom, hogy ...” = ha valakinek nem kedvére való. (kny, biz) (Az epopoeáról közönségesen II./2. 559.)

isten

123. Isten hírével (táj: a fagyon míg fel nem enged nagyon) = mehetsz, amerre akarsz, senki sem tart vissza. 306./299.

„Pofók: Mondom, adgy érte 4 garast, osztán vidd el Isten hírével.” = mehetsz vele amerre akarsz. (nép, biz) (Cultura III. 335.)

„Tempefői: Csak siess barátom! isten hírével — az idő foly” = menj, mielőbb intézd el a rád bízott feladatot. (nép, biz) (Tempefői III. 188.)

124. Isten látja lelkem = vmely állítás, fogadkozás v. fenyegetés nyomósítására: bizony mondom, hogy ... (nép) 306./302.

„De Isten látja lelkemet, mond ked sógor valamit,” = bizony mondom. (kny, biz) (Cultura III. 358.)

125. Isten őrizz(en)! = a világért se, szó sincs róla! 306./306.

„Isten őrizzen, és sohasem látnám az urat?” = a világért sem mondjon ilyet, hogy többé nem látom! (kny, rossz) (Karnyóné III. 293.)

126. Megvert az isten, (még) a botot is rajta felejtette [ostorát is rajta hagyta v. a lábával meg is rugdalta] = a) szörnyű csapás érte; b) nyomorékká vált. (nép) 307./322.

„S aki mérget forral hazádnak ellene,
Megveri a magyar seregek istene,” = nagyon megbünteti. (ir, ünn) (Magyar! hajnal hasad! I./1. 61.)

Jób

127. Barangol, mint a Jób ördöge = sehol sem találja a helyét. (rég) 319./144.

„Mint a Jób kétszín ördöge... éppen úgy jöve be Ma az Isten házába;” = magát kelleve, jött be. (rossz, gúny) (Az asszonyi állhatatlanságról II./1. 156.)

jobbra

128. Se jobbra, se balra = egyenes jellemű emberre mondták. (rég) 319./149.

„... nem mennydöröghetett oly éles harsogással ... hogy ... lépéseimből vagy jobbra, vagy balra ugrathatott volna.” = az előre megfontolt úton haladtam, semmi sem ingatott meg, a fenyegető szó sem. (kny, tényk) (Csokonai búcsúzó beszéde II./2. 593.)

káka

129. Kákán is csomót keres [táj: A kákán is görcsöt v. göböt keres v. talál v. lel] = ott is hibát keres, ahol nincs, folyton akadékoskodik. 324./33.

„... hogy valami ... kábagörckereső criticaster ennek a költött történetnek legkisebb részében is valóságot keressen.” = akadékoskodó kritikus, (kny. tréf) (Az epopoeáról közönségesen II./2. 558.)

kalap

130. Le a kalapot [le a kalappal] előtte! [Kalapot kell neki emelni ; Leveszem előtte a kalapot] = csak tisztelet, elismerés illeti meg. 327./109.

„... nem tudtuk előbb azt a napot, amelybe levegyük nála a kalapot.” = nem tudtuk előbb, mikor tehetjük tiszteletünket. (kny, kedvesk.) Kata napra II./1. 378.)

kalapácsnyél

131. Elszarta [táj, szépítő: lekeverte v. rég: elrezelte] a kalapácsnyelet = a) helyrehozhatatlanul elrontott vmit; b) eljátszotta a becsületét. (durva) 327./116. 119.

„... rajta, most mindjárt oda lesz a kalapácsnyél.” = most mindjárt oda a becsület. (elh, gúny) (Tempefői III. 194.)

„Vagy volna elsz...va kalapácsom nyele,
Könnyebben szenvedném...” = inkább lenne oda a becsület. (elh, durva) (Currens de lepore II./1. 160.)

kállai

132. Eljárta [eljárna] még a kállai kettőst = még jó erőben van. (táj) 328./132.

„Tiszt: Én öreg ember vőnék, hogy már ... de Isten látja lelkemet, izibe eljárnam rajta még most is a kállai kettőst.” = még most is erőre kapok a szép nótától. (nép, biz) (Cultura III. 350.)

„Éva..., jól esett?”

„Szuszmir Jól, engem úgy tartson, mert még a lelkem is szikrát hány utána, el is járnam mindjárt a kállai kettőst” = jó kedvem lett, erőre kaptam a bortól. (nép, tréf) (Tempefői III. 134.)

kályha

133. „Lipitlotty ... de a vén bolond Karnyóné — csak gondolja el már az ember! hisz egy idős a postaúttal, melegsége is csak annyi van, mint a nyári kályhának” = „nem alkalmas a szerelemre, hisz olyan vén.” (elh, tréf) (Karnyóné III. 287.)

kapta

134. Egy kaptafára húz = különböző jellegű dolgokat helytelenül azonos elbírálás alá vesz, egyformán ítél meg 333./272.

„...nem az idegen nyelvet a miénkre, hanem a miénket akarták amannak kaptájára szorítani” = a másik nyelv mintájára akarták a magyar nyelvet megváltoztatni. (kny, rossz) (Jegyzések és értekezések az Anakreoni dalokra I./1. 198.)

karácsony

135. Az lesz soká, meg karácsony [Messze van, mint karácsony] = nagyon soká lesz az! (táj) 334./306.

„...ha azt várja kend ... eljő az oláhok karácsonja.” = nagyon soká lesz az — talán soha. (nép, biz) (Tempefői III. 208.)

kardalésza

136. Kardalészában [kajdalészában v. kardalészára) hagy = felügyelet, gondviselet nélkül hagy vmit és ezzel elkallódásnak, pusztulásnak teszi ki. (táj) 336./344.

„S csak bétolongjanak hozzád a mosccsohéba,
Az észet a virtust hagyod csak kardéba.” = veszendőbe hagyod. (nép, vál) (Konstancinápoly II./1. 15.)

karika

137. Forog [perdül], mint a karika = gyorsan forog, ill. frissen perdül vki kül. táncban. (rég. 336./348.

„Jó az egy pint bor ... Kivált pedig ha a poéta szájába úgy pattog a rigmus mint a fa karika.” = gyorsan pattog a ritmus. (elh, tréf) (Tempefői III. 197.)

138. Karikát hány [szór] a szeme = erős fájdalom, kül. kiméletlen ütés, arculcsapás okozta fájdalom következtében káprázik a szeme, fényes gyűrűket vél látni. 336/352.

„Üh! bizony még a szeme is zöld karikát hány, ni!” = nagyon fájt az arculcsapás. (nép, rossz) (Tempefői III. 209.)

kas

139. „Hanem csak úgy élnek, mint kasban a here,
Ezt bizonyítja Laka, Dombrád és Szemere” = „jól és dologtalanul élnek” (elh, tréf) (Csetneki pergő II./1. 313.)

kenyér

140. Megette (a) kenyere javát = túl van élete derekán, már nem fiatal ember. 348./669.

„... én kenyерemnek javát megettem, de soha nem értem ily galibát.” = öreg ember vagyok. (nép, szép) (Gerson du Malheureux III. 238.)

141. Vkinek a kenyérét eszi = vki (el)tartja. 349./701.

„Buzog még én bennem elhúnyt ősim vérek, Buzog is, még mástól kenyeret nem kérek.” = senkinek nem kell eltartania. (kny, vál) (A bor ital mellett II./1. 371.)

kesely

142. Kesely a seggi (Erdélyi (348.I./6761.) szerint rokon kijelentésű a „Réven vámon nem fizet” szólással. Jelentése kb. „kivételes személy” (?)

„Vigyázz, bár ha hátul kesely Légy is, vigyázz magadra” = vigyázz magadra még akkor is, ha kivételes személynek tartod magad. (elh, szép) (Békaegérharc I./1. 30.)

„Mentek mindenfelé nyulazni kopóval, Kovált ama kesely s...gű sereg, Éh hassal egész nap nyúl után tekereg” = azok a kivételes nemesi személyek nyulásztak (elh, durva) (Currens de lepore II./1. 1159.)

kesztyű

143. Megtanít vkit kesztyűbe dudálni táj: füttyölni = <gyak. fenyegetésként> erélyes eszközökkel rendre, emberségre tanítja, ugyancsak ellátja a baját. 356./892.

„Merre vagy most Plutó? jöhets már! majd megtanítlak kestyűbe dudálni!” = ugyancsak ellátom a bajodat. (nép, tréf) (Gerson du Malheureux III. 244.)

„No hisz, mondta, teremtették Megtanítlak szedtevétték Vas kesztyűbe füttyölni” = majd ellátom a bajotokat. (nép, tréf) (Az istenek osztózása II./1. 209.)

144. Enyves keze van [Enyv van a kezén; Ragad v. ragadós v. szurkos a keze; Kezéhez ragad a másé] = lopni szokott, tolvajtermészetű. 358./948.

„Azért tudta vinni a lopást annyira,
Azért ragad minden enyves ujjaira” = azért lop. (kny, szép) (Cigány II./1. 17.)

145. Itt a kezem, nem disznóláb (táj: kutya, aki bele nem vág) = kezemet adom rá, s amit én kézfogással megpecsételek, azt meg is tartom. (tréf) 258./953.

„Itt a kéz! itt a szív! csakhogy békéljete.” = pecsételjük meg kézfogással a békét. (kny, vál) (Dorottya I./2. 597.)

146. Keze közé [kezébe] kaparint vkit = elfog, megfog v. hatalmába kerít vkit, hogy elbánhasson vele. 358./960.

„Vagy az megmutatom, hogy idős létemre,
Erővel is ifjat keríték kezemre.” = megfogok egy ifjat, akihez feleségül megyek. (kny, biz) (Dorottya I./2. 577.)

„És aki a virtus pusztáján bujdoklik, Sír szenved, s a bűnnek körme közt fuldoklik.” = hatalmába kerítette a bűn. (kny, vál) (A lélek halhatatlansága I./1. 343.)

„Meddig lesz körmöd közt a mindenhatóság?” = meddig lesz uralmad alatt, hatalmadban. (kny, vál) (Konstancinápoly II./1. 14.)

147. Jó kézben van = <mondják udvariasan annak, aki boros- v. pálinkás-üveget kínál ivásra; > igyál te v. igyék maga előbb! b) (gúny) attól ugyan várhatod, hogy odaadja! (táj) 359./976.

„No poeticus uram, jó kézbe van a jámbor.” = rabul esett, fogságban van. (elh, gúny) (Tempefői III. 181.)

148. Meg van kötve [kötve van] a keze = valamely vonatkozásban nem cselekedhet szabadon, nem teheti azt, amit szeretne, rendszerint azért, mert vmely előbbi ígérete már köti. 359./964.

„... hát szabad létedre Mért vertél zárbékót tulajdon kezedre?” = magad korlátoztad szabad cselekvésedet. (kny, vál) (Az estve I./1. 42.)

149. Kezére ad vkinek (vmit) [Adja a kezére a dolgot v. a szót; (A) kezére jár vkinek] = úgy cselekszik, ill. úgy beszél, hogy kedvére, javára legyen vkinek; tetteivel v. szavaival segíti. (nép) 360./994.

„Ezt a gaz Carnevalt adják ki kezünkre;” = szolgáltassák ki nekünk. (kny, tényk) (Dorottya I./2. 588.)

150. Kezére játszik vkinek (vmit) = ügyeskedésével, mesterkedésével segít vkit, ill. hozzásegít vkit vmihez. 360./996.

„Kegyelmed tehát maga kezére dolgozott.” = ügyesen saját hasznára dolgozott. (kny, biz) (Tempefői III. 163.)

151. Kézről kézre — egyik embertől közvetlenül a másikhoz v. a másiknak. 360./999.

„Kézről-kézre adták egymásnak a vének, S kótyagos szívekben megkeseredének.” = „egymásnak továbbították” (kny, tényk) (Dorottya I./2. 572.)

152. Összedugja (a) kezét = nem dolgozik, tétlenkedik, lopja a napot (rég) 361./1013.

„Az emberek összevetett kézzel ülnének teljes életekben,” = nem dolgoznának semmit, csak tétlenkednének. (kny, tényk) (A pillangó és a méh II./2. 416.)

153. Kéztől vár = azt várja, hogy elébe tegyék az ételét, magától nem szed, ill. nem keres magának (táj). 361./1017.

„Köszív volt abb’ a férfiba’, Ki béhozta a módiba, Hogy ő bátran szóljon,

járjon. A dáma csak kéztől várjon” = a nő magától semmit sem tehet, nem kezdeményezhet. (elh, biz) (Dorottya kínjai I./2. 413.)

154. Kézze, lábze. = Nagy igyekezetre mondják, minő az úszóké, kik csak kézzel s lábbal dolgoznak. (Erdélyi 233./4443.)

„Gai: És szenvedhetetlen szurtosok is.

Mahl: Azaz a ruháik.

Gai: Mert mindég külső munkában vagnak kézig, lábzig” = a napszámosok a mezőn dolgoznak megállás nélkül. (nép, tényk) (Gerson du Malheureux III. 249.)

kocsonya

155. Reszket, mint a (miskolci) [rég: mint a fagyos] kocsonya = nagyon reszket vki. 373./1340.

„Reszket néki keze-lába, Mint a fagyos kocsonya,” = nagyon reszket félelmében. (kny, gúny) (Békaegérharc I./1. 10.)

kofa

156. Úgy jár a nyelve, mint a vén kofáé = folyton jár a szája, mindig karattyol. (rég) 373./1343.

„Ékesszólóbb ó, mint akármely kofa,” = többet beszél, karattyol a kofánál is. (kny, tréf) (Dorottya I./2. 586.)

korpa

157. Egy korpán híznak = egyik sem különb a másiknál. (rég) 382./1578.

„... korpán hízott gazember.” = elvetemült gazember. (nép, rossz) (Gerson du Malheureux III. 263.)

kosár

158. Kosarat [rég: üres kosarat] ad vkinek = a) házassági ajánlatát visszautasítja; b) nem fogadja el a kínálást, visszautasít vmely ajánlatot. 383./1606.

„Sőt, ha pártá nincs is, de férj nélkül maradt; Nem ad kéresemre tán üres kosarat.” = nem utasítja vissza ajánlatomat. (kny, biz) (Dorottya I./577.)

„Hogy fundusok légyen az olyan szűzeknek,

Kik kosarat adván magok kérőjöknek,” = akik a házassági ajánlatot visszautasítják. (kny, biz) (Dorottya I./2. 600.)

kő

159. Mi a kő? = < csodálkozás, meglepetés v. hitetlenkedés kifejezésére. > (nép, tréf) 385./1659.

„Kongott már a szála; nem tudták odaki,

Hogy a szép nimfákat mi a kő hordta ki?” = (csodálkozás, meglepetés) (nép, tréf.) (Dorottya I./2. 586.)

160. (Szinte) kővé mered [merevedik v. válik] = <kül. rémület hatására> moccani sem tud, valósággal megdermed. 396./1679.

„Mint a kő meredten állék Egy ledült boltozaton.” = mozdulatlanul, dermedten álltam. (ír, vál) (Gróf Endrődyné őnagyságához. I./2. 453.)

kölcsön

161. (Kamatostul) visszaadja [megadja v. visszafizeti] a kölcsönt = *a*) (alaposan) megtorolja az elszenvedett sérelmet; *b*) megtréfálja azt, aki előzőleg őt tréfálta meg. 387./1710.

„...rám pergelt a kisasszony, de visszaadom a kölcsönt.” = megtorlom a sérelmet. (kny, tréf) (Tempefői III. 155.)

könyök

162. Kiugrik a könyöködön a lelked = <úgy megverlek, hogy> örökre megemlegeted (táj) 389./1759.

„Tökkolopi: Posta. A' nyerte el az én pénzem, hogy a lelke a könyökén bújdosszon ki.” = elnyerte a pénzem, ő hogy egyszer megbosszulhatnám! (nép, biz) (Tempefői III. 193.)

„Antal, Hej szuszkere csalabink eszküre! hogy a könyöködön bújjon ki a lelked! Még most is félek úgy megijesztettek” — de elvernélek, úgy, hogy megemlegesd. (nép, biz) (Gerson du Malheureux III. 263.)

köröm

163. Körmére [körömrre] iszik = fenéig kiissza a poharat. (rég) 390./1802.

„És ha az elsőől még kedved nem duzzad, A másik kancsót is körömhegyig húzzad.” = idd ki a másik kancsó tartalmát is. (nép, tréf) (November I./1. 74.)

„Szuszmir: Ennye kisasszony! be jól esett, a kiskörömöm is átaljárta,” = nagyon ízlett. (nép, tréf) (Tempefői III. 136).

„Ráhagyja az egész kompánia, s végre Körömhegyig isznak nagyobb erősségre.” = jót és nagyot isznak, hogy erőt gyűjtsenek. (nép, tréf) (Cigány II./1. 16.)

164. Lekapják [lehúzzák v. rég: lerántják] a húsz [a tíz] körméről = *a*) leteperik v. lefogják, hogy elverhessék; *b*) nagyon megverik, elbánnak vele; *c*) leszidják, lehordják. 390./1803.

„Kardos. Rántsátok le a húsz körméről az Ábrahám, Izsák, Jákob ágyékából került kovásztalan kenyéren hízott fenekét” = fogjátok meg és verjétek el. (nép, tréf) (Gerson de Malheureux III. 262.)

kőszál

165. Állandó, mint a kőszál = megingathatatlan, sziklaszilárd. (rég) 391./1824—25.

„Ti is itt álltok, kőszálnyi mecsetek, ...” = sziklaszilárdan, megingathatatlanul. (ir, vál) (Konstancinápoly II./1. 13.)

kutya

166. A kutya se ugatja (meg) [A kutya se ugat róla v. utána] = senki sem törődik vele, senki sem emlegeti, nem hiányzik senkinek. (nép) 399./2045.

„Noha rongyban mutogatják, Még az ebek sem ugatják.” = nem törődik vele senki (nép, gúny) (Karnyóné III. 302.)

167. Annyi (van) mint a tarka [kurta] kutya = nagyon sok van belőle. 399./2048.

„Németországban annyi a typographus, mint a kurta kutya.” = nagyon sok. (nép, tréf) (Tempefői III. 115.)

168. Kutya baja [táj: ha jóllakik] = nincs semmi baja. 401./2110.

„... és istennek hála épen kutya bajom sincs.” = semmi bajom sincs. (kny, biz) (Tempefői III. 190.)

169. Kutya legyenek, ha. [táj: Olyan legyenek, mint a kutya, aki ugat, ha ..., Ugató kutya legyenek, ha ...] = <vmely állítás bizonygatásaként v. vmely fogadkozás nyomósítására. > 401./2115.

„En elveszlek, eb legyenek!” = (fogadkozás nyomósítása) (nép, tréf) (Karnyóné III. 286.)

170. A kutyának sem kell — senkinek sem kell. 405./2208.

„... és lemondok rólad. Ebnek kellesz, nem nekem.” = nem kellesz. (nép, rossz) (Lócsere II./1. 266.)

171. Éhes, mint a kutya = nagyon éhes (ÉrtSz IV. k. 515.)

„Már megéhezett vót, mint a kutya...” = nagyon megéhezett. (nép, tréf) (Tempefői III. 136.)

kép

172. Képbeli személybeli képét, személyét viselő, képében, személyében küldött küldetett emberben megjelenni. (Baróti Sz. Dávid: A Magyarság virági 1803. 270./8.)

„Ezt választották ki Dorottya s a szépek, Hogy az ifjak előtt legyen az ő képek.” = képviselje őket az ifjak előtt. (elh, tényk) (Dorottya II./2. 586.)

láb

173. (A) lába kapcája (se)m lehet(ne) = sokkal hitványabb nála, sem is hasonlítható hozzá. 415./2.

„Kik bár magokat oly nagyra nézik is,

Lába kapcája sem lehetne egyik is.” = nem méltó hozzá egyik sem. (kny, gúny) (Dorottya I./2. 586.)

174. A lába szárába száll az esze = vénségére a szellemi képességei is meggyengülnek. (nép) 415./4.

„Ha öreg léssz ennek tudom hasznát veszed,

Lábad szárába majd mikor száll az eszed.” = amikor öreg leszel és szellemi képességeid is gyengülnek, hasznát veszed ...” (nép, biz) (Búcsúzik Csokornyai Mihály úrtól II./1. 167.)

175. Eltesz vkit láb alól = hogy megszabaduljon tőle, megöli v. más módon ártalmatlanná teszi. 415./9.

„Bémehet ám bizony ... de valahogy

el ne vigye kend láb alól.” = nehogy megszöktesse. (nép, tréf) (Tempefői III. 181.)

176. Fél lába [fél lábbal] a sirban [a koporsóban] van = annyira beteg v. öreg,) hogy már nem élhet sokáig. 415./10.

„Ágyba? (felszól Ecse egyik szugolyába’)

Koporsóba! úgy is ott áll a fél-lába” = koporsóba kell tenni, úgysis nagyon öreg már. (nép, gúny) (Dorottya I./2. 571.)

177. Láb alatt van vki = a) akadályoz vkit a munkájában mozgásában, b) terhére van vkinek, bosszúságot okoz a pusztá jelenléte is. 416./18.

„Úgy vagon! Láb alatt sem fér el ma, ha szegény.” = mindenkinek terhére van a szegény. (kny, túlzó) (Egy bécsi magyar gavallér I./2. 423.)

178. Úgy kidobja [kirúgja v. kipenderíti stb.) hogy a lába sem éri a földet] = kíméletlenül kidobja, kirúgja stb. 416./29.

„... úgy a pokolba vis, hogy a lábom se iri a fűdet.” = szinte észre sem veszem. (kny, tréf) (Gerson du Malheureux III. 242.)

179. Levesz [nép: leszed] vkit a lábáról = *a*) <szeszies ital> részeggé teszi; *b*) <betegség> annyira legyengíti, hogy nem tud fönn lenni, *c*) megnyeri a szándékanak, *d*) (ritk) <nőt> elcsábít, és a magáévá teszi; *e*) <vmely csábító körülmény> véleményének megváltoztatására bír vkit. 417./58.

„Nagyon is levevé biz azt a lábáról kegyelmed Tempefői uram!” = lehetetlenné tette, megszégyenítette. (kny, szép) (Tempefői III. 202.)

180. Kiteszi [kihúzza] a lábát = kilép, eltávozik, vhonnan, kül. otthonról. 417./64.

„... az ő királyi palotájából én kihúztam a lábamat.” = ahogy eltávoztam onnan. (kny, tréf) (Az elhagyott Didó III. 398.)

181. Lábra áll = *a*) betegségből felépül; *b*) rendezi megingott anyagi helyzetét; *c*) (rég) megvalósul vmi. 417./49.

„Mesterség lábra áll és szépen virágoz, Az igazság feláll s mindenfelé ágoz.” = virágozni kezd az ipar. (kny, vál) (A békesség II./1. 233.)

182. Lábbal tapos [tipor] vmit = durván megszeg, megtagad v. meggyaláz vmit. 418. 80.

„Ezt becsüljük-é hát, ki nem becsül minket Lábával tapodja minden érdemünket.” = nem ismeri el munkánkat, megvet minket. (ír, vál) (Halotti vers II./1. 249.)

lat

183. Latba [latra] vet [táj: latra tesz v. vesz] vmit = *a*) alaposan fontolóra vesz, mérlegel vmit, *b*) számon tart vmit. 424./235.

„... midőn hazájának a dicsőség fő polcáig lett felemelkedését énekli, egy latba vetvén a kettőt.” = alaposan mérlegelve. (ír, vál) (Az epopoeáról közönségesen II./2. 540.)

lé

184. Összeszűri [rég: egybeszűri] a levet vkivel = *a*) vmely nem tisztességes cél érdekében szövetkezik v. összejátszik vele, *b*) szerelmi viszonyt kezd v. folytat vele. (biz) 426./289.

„... ő azzal a mézes-mázás Tiptoppal nagyon összeszűrte a levet ...” = szövetkezett, összejátszott vele. (nép, gúny) (Karnyóné III. 292.)

legény

185. Legény a talpán [táj, tréf: Ez a talpán, körömméreg a sarkán] = derék legény, derekasan megállja a helyét. 427./319.

„Most mutassuk már meg, ki a legény úgy! = ki állja meg a helyét a verekedésben. (nép, biz) (Tempefői III. 210.)

186. Úgy dongják a legények, mint a légy a húst = sok legény jár utána, sokan udvarolnak neki. (táj) 428./357.

„... egnéhány legények Dongatták mind reggelig.” = reggelig udvaroltak neki. (elh, tréf) (Az asszonyi állhatatlanságról. II./1. 157.)

lélek

187. Sír bennem a lélek [A lélek is sír bennem] = elfog a keserűség, a bánat. 430./418.

„A lelkem is sírt belőlem, Mikor búcsút veve tőlem.” = bánkódtam, keseregtem, amikor elbúcsúzott. (nép, vál.) (Szegény Zsuzsi a táborozáskor I./2. 433.)

188. Lelket ver vkibe = a) (rég) öntudatlan állapotából magához téríti; b) felébreszti, fölkelti; c) megvigasztalja. 431./438.

„Ki önt belém lelket egy fél pillantással?” = ki vigasztal meg? (kny, vál) (Habozás I./2. 510.)

„Minden társainkba oly lelket öntsetek, Hogy köz gyalázatunk megtromfolására.” = öntudatra ébreszteni mindenkit! (kny, vál) (Dorottya I./2. 583.)

lép (fn)

189. Lépre megy [rég: akad v. kerül,] Lépen akad = ártó szándékú ravaszkodás áldozatává válik. 432./479.

„A lépbe, melyben a madár Véletlen esett bele, a tollát is ott hagyja bár, De szabaddá lesz vele.” = ravaszkodás áldozata lett. (elh, vál) (A szabadulás II./1. 45.)

lépés

190. Lépést tart vmivel = együtt halad vminek a fejlődésével, nem marad le fejlődésében vmitől. 433./504.

„... esztendőök alatt óriási lépéseket tehetünk utánok.” = sokat fejlődhetünk. (kny, vál) (A magyar nyelv feléledése. I./2. 580.)

les (fn)

191. Lest vet [hány] = alattomos támadást készít elő vki ellen (rég) 433./505.
„... könnyen lesz zsákmánya, A ki a leseket csinos pontból hányja.” = könnyen zsákmányol az, aki alattomosan támad. (nép, tréf) (Dorottya I./2. 584.)

„Rozália: A pompás titulusok csak az alacsony hízelkedéseknek álnok találmányi, melyek az önszeretetnek leseket hánynak és magok előmenetelekre.” = az álnok hízelgő kihasználja egyesek önszeretetét saját előbbrejutására. (nép, vál) (Tempefői III. 151.)

leves

192. Ne ne vess, elhűl a leves = ne ne vess! (rég, tréf) 434./539.

„...hallgass! ne ne vess! Együnk! (felszólalnak) majd elhűl a leves.” = ne ne vessünk! (nép, tréf) (Dorottya I./2. 572.)

ló

193. Lóvá tesz vkit = a) rászedi, becsapja, elbolondítja; b) tréfát űz vele, ugratja. 440./697.

„Halld meg hát, hogy tette lóvá a felperest.” = hogyan csapta be. (nép, tréf) (Currens de lepore II./1. 163.)

lőcs

194. Odábbáll [előbb áll v. elillan v. ellődul v. elvakarodik] a lőcs árával = meg-lép, elkotródik (a büntetéstől való félelmében). (rég) 446./830.

„Csikorgó poeta ugyan elvakaroda ám a lőcs árával.” = elkotródott. (nép, tréf) (Tempefői III. 201.)

mag

195. Nem bánom, ha magva vesz is. (Erdélyi, 5340 szsz.)

„... régi törzsszavaink a szokásból kimentek, vagy egész familiástól együtt magvok szakadt ...” = semmi sem maradt belőlük. (elh, tényk) (Jegyzések és értekezések az Anakreoni dalokra I./1. 198.)

„S eredetet régi törzssókházból vettem:

De a melynek bennem magva fog szakadni” = ha meghalok a családom is kihal, nincs utód. (elh, vál) (Dorottya I./2. 600.)

makk

196. Süti a makkot vhol = a) van, tartózkodik, lebzsel vhol; b) úgy ül, gubbaszt vhol, hogy rá sem néz senki (táj, rosszalló) 461/247.

„Irványi: ... szégyen a királynak, mindég a német dámák toiletjénél sütni a makkott.” = a német dámák szoknyája mellett lebzselni (elh, rossz) (Tempefői III. 154.)

manó

197. Antal ... Ne csinálj lármát, mert megtudják, hogy itt teker a manó” = itt vagy (nép, tréf) (Gerson III. 244.)

marék

198. Markába szakad vmi [Markába szakad az ág v. a mézes madzag] = nem sikerül neki vmi, felsül vele. (rég, gúny) 467./422.

„... féltem Betriegert, hogy a markába szakad az okoskodás.” = felsül az okoskodással. (nép, gúny) (Tempefői III. 115.)

medve

199. Előre iszik a medve bőrére = olyan eredménynek, sikernek örül, amelyet még el sem ért. (gúny) 470./509.

„Győzött már előre! nyúzta is a vadat.” = már kezében érezte a győzelmet. (elh, tréf) (Dorottya II./2. 585.)

méh

200. Szorgalmas, mint a méh = nagyon szorgalmas. 474./601.

„Az én Amarylisom szép, és nem szépezett, dolgos mint a méh, édességet hord ...” = nagyon szorgalmas. (ír, tényk) (A pillangó és a méh II./2. 417.)

„Nézd a munkás éjszak mint nyüzsög és zsibong, S dolgos méh módjára, keskeny kassában dong.” = szorgalmasan tevékenykedik. (ír, vál) (Marosvásárhelyi gondolatok II./1. 40.)

méreg

201. Fel forrott benne a' méreg (Dugonics I. 183.)
„S miket vittek véghez felforrott mérgekbe! — Hát férhet ily harag angyali szivekbe?” = hirtelen támadt indulatokban mit vittek véghez! (elh, rossz) (Dorottya I./2. 551.)

mérföld

202. Akárhány mérföld ide, csak közel légyen. (Kresznerics 141.)
„Tökkolopi: Ne beszélje kegyelmed azt én előttem a mit én jól tudok hány mérföld ide.” = ne adjon nekem tanácsot olyan dologban, amelyikben magam is jártas vagyok (elh, rossz) (Tempefői III. 191.)

mérték

203. Megüti a mértéket = <vmi:> a) megfelel bizonyos követelményeknek; b) (rég) <vki:> katonai szolgálatra alkalmas. 476./684.
„... ha megütöm a mértéket lobogó zászlótok alá trombita és dobszó között fogadjatok bé engemet.” = ha megfelelek. (kny, vál) (Karnyóné III. 323.)

Mihály

204. Elvitte [rég: elragadta v. megrúgta v. táj: levetette] a szent Mihály lova = meghalt, kivitték a temetőbe. (nép) 481./813.
„De jaj, engem ide-tova Elvisz a Szent Mihály lova,” = meghalok nemsokára. (nép, szép) (Szerелеmdal I./2. 391.)

miskolci

205. Pislog, mint a miskolci kocsonyában a béka [mint a miskolci kocsonya] = zavartan v. ijedten pislog vki. 483./855.
„Úgy pislog béhullott szeme két tájéka, Mint a kocsonyába fagyott varasbéka.” = nagyon csúnyán pislog. (nép, tréf) (Dorottya I./2. 558.)

nád

206. Nád terem az orrodban! = <mondják ijesztésül annak a gyermeknek, aki a kellenél több vizet iszik>. (táj) 489./2.
„Mert a víztől nádtő szokott Termeni az orrába Prókátornak, katonának,” = (így jár aki vizet iszik) (nép, tréf) (A fűzfa sípra észrevételek II.1/1. 153.)

nadrág

207. Felköti a nadrágját [a nadrágot] = összeszedi az erejét képességét, alaposan nekifeszül vminek. (szépítő) 490./27.
„Nadrágot felkötötték s kardjokat magyarosan; = felkészültek a harcra. (kny, biz) (Békaegérharc I./1. 16.)

nagy

208. Nagyra lát = a) felfuvalkodott, kevély; b) nagyravágyó. (nép) 491./41.
„Kiknek, bár magokat oly nagyra nézik is,” = bármilyen kevélyek, felfuvalkodottak is. (nép, biz) (Dorottya I./2. 586.)

nap

209. Feljön [felsüt v. felderül v. felvirrad] a napja [Jobb napok virradnak rá (nép) Kisüt rá a nap; Rásüt az isten napja] = jobbra fordul a sorsa, kedvezni kezd neki a szerencse 493/105.

„Biztatja hazánkat vidámító képe;
Hogy már a magyarok napja is kilépe.” = a magyarok sorsa is jobbra fordul. (ir, vál) (Magyar! hajnal hasad! I./1. 60.)

„Ne is félj ó magyar, talám akkorára
Boldogabb nap jön fel reád valahára.” = kedvezni kezd nekik a szerencse. (ir, vál) (Magyar! hajnal hasad! I./1. 61.)

„Ez által egy kövér reménység táplálhat,
Hogy még napod fényes delére felszállhat.” = eddig nem tapasztalt jó sorsa lesz (ir, vál) (Magyar! hajnal hasad! I./1. 61.)

210. Mire nézed a napot?! = ne lustálkodj, ne henyélj! láss munkához! (nép) 494./134.

„... a kisasszony mire nézi a napot,” = mit csinál, és mit képzel. (nép, biz) (Tempefői III. 139.)

nyak

211. Nyaka szakad = a) kitöri a nyakát; b) <cselekvés, folyamat> megszűnik, abbamarad; c) <terv, remény> megghiúsul. (rég) 502./12.

„Már ott nyaka szakadt minden reménységemnek.” = megghiúsult minden reményem. (nép, biz) (Tempefői III. 169.)

„S az öreg sanctiojának Mindjárt nyaka szakadt,” = az öreg intézkedését nem hagyták jóvá, megghiúsult. (nép, biz) (Az istenek osztása. II./1. 201.)

212. (A) nyakába akaszt [rég: vet v. ránt] vkinek vmit = a) <pert> indít, <vádat> emel ellene; b) (rég) vmivel megterhel, kellemetlen helyzetbe hoz vkit. 502./18.

„Még ez mind elmúlnék, de nagyobb kínunkra
Rá van az eszmélés vetve a nyakunkra.” = teher a tudat az ember számára. (elh, vál) (A lélek halhatatlansága I./1. 347.)

213. (A) nyakába veszi a határt [a falut v. a világot stb.] = elindul, hogy bejárja a határt, a falut stb. 502./25.

„Napközbe a cserét veszi a nyakába,” = napközben bejárja a cserjét. (kny, biz) (Csetneki pergő II./1. 319.)

214. (A) nyakán marad vkinek vmi = nem tud túladni rajta, nem tudja eladni. 502./38.

„Ti, csak nyakatokról elmenjek, nem nézitek az én vétkemet.” = azon fáradoztok csak, hogy tulajdotok rajtam (kny, biz) (Emlékezetnek okáért II./2. 601.)

„Ihon a tislér czéh hiába fárada,
Mivel a sok bölcső mind nyakán marada;” = nem tudják eladni a sok bölcsőt. (kny, biz) (Dorottya I.2. 608.)

215. (A) nyakára jár vkinek = látogatásaival minduntalan zaklatja. 503./42.
„Alább írt sem jár a nyakamra ám senki;” = az alább felsoroltak sem zaklatlak látogatásaikkal. (kny, biz) (A bor ital mellett II./1. 370.)

„No eljöttél valahára, Gyászos tér a föld nyakára,” = nyomasztó jelenlétével kellemetlenkedik a tél. (kny, tényk) (Az esztendő négy szakasza II./1. 23.)

„Ihogtak, vihogtak, nyakunkra tódultak,” = „folyton utánunk jártak,” (nép, biz) (Dorottya II./2. 604.)

216. Nyakára hág = a) <vkinek:> (rég) legyőzi, fölébe kerekedik, b) <vkinek:> (ritk) vesztét okozza, romlásba dönti; c) <vminek:> könnyelműen elkölti eltékozolja; d) <vminek:> (ritk) elrontja, elpusztítja. 503./46.

„Te azt, ki megvetette a világot,

Vagy a kinek már ez nyakára hágott,

Kíséred és apolgotod;” = akit a világ romlásba döntött, azt óvod (kny, vál) (A magánossághoz I./2. 406.)

217. Leráz vkit, vmit a nyakáról = megszabadítja magát vkinek a terhes jelenlététől v. vmely terhes kötelezettségtől, feladattól. 503./49.

„Músai ... többet nem alkalmatlankodik. Vesszen magának. Mi pedig ily nagy tereh szakadván le nyakunkról, menjünk sétálni” = megszabadítottuk magunkat ettől az embertől. (kny, biz) (Tempefői III. 224.)

218. Kitöri vki a nyakát a) baleset, kül. lezuhanás következtében szörnyethal; b) <hatalmon levő személy> elveszti állását, befolyását. 503./52.

„Inkább még most a nyakamat Törd ki, mintsem a hátamat súrolja az ő nyerge.” = inkább még most haljak meg. (nép, tréf) (Az asszonyi állhatatlanságról II./1. 158.)

219. Nyakát szakítja [szegi] vkinek, vminek = tönkreteszi, megsemmisíti, romlását okozza. (rég) 503./53.

„...be kár úgy nyakát szakasztani a jó igyekezeteknek a szíves kegyességért.” = kár tönkretenni a jó igyekezetet. (nép, rossz) (Tempefői III. 219.)

nyal-fal

220. Nyalják-falják egymást, aztán meg köpnek = szemben mézesmázások egymáshoz, titokban meg áskálódnak egymás ellen. 504./77.

„Mindég dérogálják a férfi cselédet,

Mindég csak cserfelnek, osztán nyalnak-falnak.” = mindig csak fecsegnek, hízelegnek. (kny, rossz) (Dorottya I./2. 604.)

nyárfalevél

221. Reszket, mint a nyárfalevél = <kül. félelmében> nagyon reszket. 504./90.

„Öh szép Katám! nem reszket úgy A nyárfalevél, mint én teérted.” = nagyon reszketek. (nép, kedvesk.) (Parasztdal I./2. 387.)

„Kérlek kedvezz nekünk gyenge edényeknek, Kik társai vagyunk a nyárleveleknek.” = félelmünkben nyárlevélként remegünk. (ir, vál) (Szüntelen közel van a halál II./1. 4.)

nyelv

222. A nyelvén [a nyelve hegyén] van [rég: forog v. ritk.: lebeg] vmi [táj: A nyelve végén lakik] = az az érzése, hogy emlékszik vmely szóra, kül. névre, mégsem tudja kimondani. 506./143.

„Ennye s ebugatta, pedig a nyelvem hegyin forog!” = tudom, csak nem bírom kimondani. (nép, tréf) (Tempefői III. 189.)

223. Nyelvére vesz vkit = pletykálni kezd róla 506./148.

„Asztalt, companiát, táncot széjjelbontok.

Földig legázolom őket a nyelvemmel;” = pletykáival semmisítem meg őket. (elh, túlzó) (Dorottya I.2. 577.)

nyereg

224. Ráteszi a nyerget vkire = fölébe kerekedik, úrrá lesz rajta <kül. erőskezü asszony a férjén>. (táj) 508./185.

„... a nyakamat Törd ki, mintsen a hátamat Súrolja az ő nyerge.” = inkább haljak meg, mintsem úrrá legyen rajtam. (nép, túlzó) (Az asszonyi állhatatlanságról. II./1. 158.)

nyom

225. Egy nyomban járnak [lépnek] = egyformák, egy húron pendülnek. (rég) 509./214.

„Mert egy nyomba jár. A mi sorsunk már.” = egyforma a mi sorsunk. (kny vál) (Búcsúvétel I./2. 513.)

226. Vkinek a nyomain jár = vkinek a példáját, tanítását követi. 509./216.

„Páter; Az én atyám tudomány nélkül való ember volt a több gyermekei az ő nyomain lépdestek, én pedig tanulni szerettem” = a testvérek atyám példáját követték. (ír, vál) (Tempefői III. 217.)

„Tisztes: Kövesse, a ki akarja. Tudom én meddig kell az én leányomnak az ő nyomokba menni = meddig kell a példájukat követni. (kny, tényk) (Cultura III. 349.)

nyomdok

227. Vkinek a nyomdokain jár [nyomdokait követi] = vkinek a példáját v. tanításait követi. (vál) 509./223.

„Ha én a ti nyomdokaitokon mehetek, ha én...” = ha én a ti példátokat, tanításaitokat követem. (ír, vál) (Csokonai búcsúzó beszéde II./2. 596.)

„Tempefői: Az úr is, gondolom, megboldogult atyjaurának dicső nyomdokait fogja követni.” = atyja jó példáját követi. (ír, vál) (Tempefői III. 174.)

Kopóházi: Igen is: én minden módon igyekeztem az ő halhatatlan érdemeit nyomozni = igen, igyekeztem követni a példáját. (elh, vál) (Tempefői III. 174.)

„... mivel az öt urak közül csak egy sem találkozik, a ki a megboldogult atyja nyomdokait tapodná és ...” = aki apja példáját követné. (ír, vál) (Tempefői III. 183.)

nyűg

228. Nyűg a nyakán vki, vmi = csak baj, teher neki vki v. vmely feladat, megbízatás. 512./290.

„Musai. Bár csak most hoznák a véle cimborázó ördögök azt a csúnya Betriegert: szabadulnánk hamar az ő nyűgéből,” = kellemetlen, terhes ügyünket tisztáznánk vele. (nép, biz) (Tempefői III. 223.)

olaj

229. Olajat önt a tűzre = a) szít, fokoz vmely szenvedélyt; b) még csak jobban elmérgeíti a helyzetet. 516./68.

„... s az a félész még olajat öntött reá, házának meggyaláztatását emlegette.” = még jobban elmérgeసిette a helyzetet azzal, hogy házának meggyaláztatását emlegette. (elh, rosz) (Tempefői III. 231.)

óra

1230. Űtött (vkinek) az (utolsó v. a végső) órája = már csak percek vannak hátra az életéből. 518./125.

„Utolsó óráját senki nem tudhatja,” = senki sem tudhatja, mikor hal meg. (ír, szép) (Szüntelen közel van a halál II./1. 3.)

„Karnyóné: Óh uram! hozd el az én órát, ennyire meg vagyok csúfolva.” = haljak meg (nép, szép) (Karnyóné III. 295.)

orr

231. Az orrát fintorgatja vmire = nem tetszik neki vmi. csak fitymálja. 521./202.

„S még azok is laurust fűznek magyarinkra,
Kik most finnyás orral néznek hérosinkra.” = kik most fitymálva néznek hőseinkre. (kny, tényk) (Magyar! hajnal hasad! I./1. 61.)

232. Fenn [magasan v. táj: kukkon] hordja az orrát [táj: Nagyra tartja v. rég: feltartja az orrát.] = gőgösen, másokkal szemben lenézően viselkedik. (szépítő) 521./210.

„Felemeli orrát a többiek felett, Öblös vitorlája hajt igen nagy szelet.” = lenézően viselkedik másokkal. (elh, gúny) (A kevély I./1. 108.)

233. Töröld meg előbb az orrodát, (úgy beszélj velem)! = nem sokat adok rád, jelentéktelen ember vagy te hozzám képest! (táj, gúny) 522./220.

„Iroványi: Negyedik azt mondja: szégyen a királynak, hogy mindég csepeg az orra” = azt tartja, hogy jelentéktelen ember vagy. (elh, gúny) (Tempefői III. 154.)

osztogat

234. Későn érkezett [hátról állt v. nem tolaodott v. nem elől], mikor a szépséget [v. az észet v. a becsületet stb.] osztogatták = nem vmi szép, ill. nem valami okos, becsületes stb. ember. (biz, gúny) 524./280.

„... úgy gondolom, hogy nagyon későn érkezett szegény feje az észosztásban” = nem valami okos szegény. (nép, gúny) (Tempefői III. 124.)

ököl

235. Feléri ököllel = <rendszer. tagadó alakban:> megérti, felfogja, belátja. (nép) 525./10.

„Bizony nem érem fel ököllel,” = bizony nem értem. (nép, biz) (Gerson du Malheureux III. 238.)

ördög

236. Fél [irtózik tőle v. táj: szalad], mint (az) ördög a tömjén (füst)től [a szenteltvíztől v. rég: a kereszttől. (Úgy) kerül, mint az ördög a tömjént v. a tömjénfüstöt v. táj: a kápolnát] = fél, irtózik tőle. 529./120.

„... ha pöröl a felesége, azzal elúzi magától, mint az ördögöt a tömjénnel (ti. a pipafüsttel),” = irtózatot keltve elúzi. (nép, tréf) (Cultura III. 358.)

237. Ördög cimborája [rég: sógora] = gyalázatos, gonosz ember. (biz) 530/137.

„... most hoznák a véle cimborázó ördögök azt a csúnya Betriegert:” = most jönne az a gonosz Betriegert. (nép, biz) (Tempefői III. 223.)

„Szép becsülete van itt a mi nagyságos urunknál az olyan ördöggel cimborázó spionnak.” = becsülete van a nagyságos úrnál a gonosz embernek. (nép, rossz) (Tempefői III. 158.)

238. Ördögöt fogott („azt is jó fülest) = megkapta a magáét, csúnyán megjárta. (rég) 531./165.

„... haza jönnek, — fa nincs vágva, — majd ördögöt fogatnak veled.” = megkapod a magadét. (nép, tréf) (Tempefői III. 142.)

pap

239. Eleresztette [elszalasztotta v. rég: meglőtte v. ellőtte v. elütötte] a pap tyúkját = szellentett. (táj, tréf, szépítő) 340./90.

„Jupiter is a csatára Ráütvén a pap tyúkjára, Jelt ad a kémény mellől.” = egyet szellentve ad jelt. (elh, szépítő) (Békaegérharc I./1. 24.)

pár

240. Ritkítja a párját = nagyon kevés hozzá hasonló van. 545./214.

„... olyan nagy becsben vagy, magyar hazánkban párját nem láttam.” = nálunk nincs hozzá hasonló. (kny, túlzó) (Jegyzések és értekezések az Anakreoni dalokhoz I./1. 191.)

párta

241. Pártában marad [rég: sül] = nem veszik feleségül, vénlány marad. 547./276.

„Hogy fundusok légyen az olyan szűzeknek,

Kik kosarat adván magok kérőjöknek, Mint szokott, örökös pártába sületnek:” = kosarat adtak a kérőnek, aztán vénlányok maradtak. (nép, rossz) (Dorottya I./2. 600.)

„Minden hajadon lányt felbujtok ellenek ... mind a kin csak van párta,” = minden lányt, mindenkit akit még nem vettek feleségül. (nép, szépítő) (Dorottya I./2 577.)

páva

242. Kevély [büszke v. rég: gangos], mint a (kan) páva = nagyon kevély, büszke. 549./336.

„Páva módon fénylő baglyok, kik módiból Éjszakát csináltak a nap óráiból;” = kevély fajankók. (elh, gúny) (A nyár I./1. 63.)

„Mért vagytok most olyan gyáva, A ki másszor, mint egy páva Voltam a felöltözött Víg gavallérok között?” = büszke, öntudatos voltam a fiatalok társaságában. (elh, vál) (Barátomnak I./2. 524.)

„Itt minálunk a világ hivalkodik, mint a kevély páva az ő cifraságaiban.” = itt nálunk semmit érő dolgokra büszkék, kevélyek. (elh, vál) (Tempefői III. 146.)

Pilátus

243. Vacsorán éri Pilátust. — Azaz meghal. Szokták mondani: úgy megütlek, hogy vacsorán éred Pilátust. (Erdélyi 329./6370.)

„Jaj, nem jön szavamra senki, No csak lelkem, ki innen ki! Majd jó szívvel látnak mára Pilátushoz vacsorára.” = ,meghalok’ (nép, szép) (Karnyóné III. 309.)

„... ezzel a karddal csaptam a legsűrűbb rendbe, s magam tulajdon kezemmel küldöttem tíz pogányt Mohamedhez vacsorára” = megöltem tíz pogányt (nép, szép) (Gerson du Malheureux III. 240.)

pipa

244. Nem ér egy pipa dohányt [Pipa dohányt sem ér] = semmit sem ér. (nép) 558./593.

„Ah én bizony azokért sem adnék egy pipa dohányt!” = semmit sem adnék értük. (nép, gúny) (Tempefői III. 192.)

Plútó

245. Beadta a kérvényt Plútóhoz = ‚meghalt’ (táj, gúny) 560./651.

„Antal: Ih szűzs Mária, sent György, sent nagy Sándor! ha egy kicsiny kurázsím nem lett volna, eddig Plutunál fiteném a kemencsít, la!” = elpusztultam volna. (elh, szép) (Gerson du Malheureux III. 234.)

pokol

246. Eredj (menj) a pokolba! = a) menj innen, tűnj el; (táj) <mondják amikor az eltört edény cserepeit kidobják>. 562./703.

„... akasztófára való, majd megh mondom a Tekintetes úrnak, lodulj pokholba.” = tűnj el! (nép, rossz) (Cultura II. 337.)

„... most mindjárt pokolba küldlek.” = elkergetlek. (nép, tréf) (Tempefői III. 211.)

247. Pokol fajzatja = semmirekellő, haszontalan gazember. 563/718.

„... megholt már a’, te pokol töltelékje, ...” = meghalt már az, te haszontalan gazember! (nép, rossz) (Cultura III. 337.)

polc

248. Felugrott [elkapott v. rég: felült] a polcra = méltatlanul magas tisztséghez, ranghoz jutott (táj, rossz) 563./731.

„E volt az oka, hogy én itt olyan polcra nem mehettam, amilyenre, ha akartam volna...” = nem juthattam tisztséghez, ranghoz. (elh, szépítő) (Csokonai búcsúzó beszéde II./2. 591.)

pondró

249. Annyi, mint a pondró = <értéktelen hitvány dologból> nagyon sok. (táj) 564./747.

„... azt is agyon üti, azután osztég annyi (ti. jön elő) mint a nyüves kutya farka alól a pondró” = mérhetetlenül sok. (nép, tréf) (Tempefői III. 141.)

por

250. Porba esik a) pecsenyéje [rég: sültje v. konca] = (rég) felsül, szégyent vall vmivel; b) (nép) elesik vmely biztosnak hitt haszontól, nyereségtől; c) (táj) elveszti az állását, a keresetét. 564./762.

„Már itt minden reménységed porba esett,” = reménységed semmivé foszlott. (ir, vál) (Tempefői III. 216.)

251. Porig sújt vkit = teljesen leveri, kétségbeejti, mély gyászba borítja (vál) 565./767.

„Irod: gyarló szegénységed. Mely a porig nyomván téged, Meggátolja serénységed...” = írod, szegénységed kétségbe ejt. (elh, vál) (Csokonai verses válasza Vályi Klárához II./1. 139.)

252. Elveri [táj: elüti] vkin a port = a) nagyon megver vkit; b) súlyos kellemtelenséget okoz neki, rendsz. megtorlásképpen megérdemelten keményen megbünteti. (biz) 565./768.)

„... akkor körbe fogta a lánycsoport, Verték a széjjel-hányt székek között a port.” = készülődtek megtorlásra, verekedésre. (elh, tréf) (Dorottya I./2. 592.)

pöfeteg

253. Olyan, mint a pöfeteg = jól megkelt és szépen kisült <kenyér vagy más sült tésztaféle>, (táj) 566./809.

„Látván, hogy poszog már sok asszu pöfeteg ...” = (az idős dámákat hasonlítja megkelt tésztahoz Csokonai) (nép, gúny) (Dorottya I./2. 565.)

postaút

254. Vén, mint a postaút Egyidős a postaúttal = nagyon öreg ember. (táj) 565./791.

„... de a vén bolond Karnyóné — csak gondolja el az ember; hisz egy idős a postaúttal,” = nagyon öreg. (nép, gúny) (Karnyóné III. 287.)

rakás

255. „Másik hajdú. Űh! mind kutyamed az a nagy rakás.” = (Gúnyos leki-csinylés) (elh, gúny) (Tempefői III. 226.)

rákláb

256. Ráklábon jár = nagyon késedelmes, lassú (rég) 573./41.

„Múσαι: A magok tudományaikkal kevélykedő németek a számos uralkodók gazdag áldozatai mellett is ráklábakon másztak a száz s több esztendőök lefolytával csinosodott franciáknak és anglusoknak apró lépései után” = nagyon lassan haladtak a tudomány fejlődésében. (elh, gúny) (Tempefői III. 185.)

h

ránc

257. Ráncba szed vkit [rég: Ráncba szedi a gatyát] = szigorú fegyelemre szoktat, megrendszabályoz vkit. 573./51.

„Hogy ha veszek feleséget, Szoros ráncba szedhessem.” = ha feleséget veszek megrendszabályozom. (nép, tréf) (Az asszonyi állhatatlanságról. II./1. 158.)

rés

258. Rés esett rajta = károsodott, baj érte. (táj) 575./102.

„... elgyengült természetemnek legkisebb részt is ne nyissak, ...” = vigyáznom kell magamra, nehogy még nagyobb bajt okozzak magamnak. (elh, tényk.) (Barátaihoz II./2. 807.)

rongy

259. Rongyon gyült („szemeten nőtt”) = a) (rég) hitvány, alpári; b) (táj) top-rongyosból úrrá lett. 580./243.

„Távozz, a tanult füleknek rongyon gyült rongy munkád árt” = nagyon hitvány a munkád, csak árt. (elh, rossz) (Tempefői III. 200.)

rosta

260. „Kardos ... kivettük őkeme gyáva kezéből a gyíklesőt, s úgy a hátához vertük, hogy szintúgy döngött, mint Tüzesné rostája” = „úgy elvertük, hogy döngött a háta” (nép, túlzó) (Gerson III. 259.)

rózsa

261. Szép, mint a piros [pünkösdi] rózsa = ragyogó szépségű <nő>. (rég) 583./303.

„Elég, hogy ő olyan, mint az a rózsaszál,” = nagyon szép. (kny, vál) (Dorottya I./2. 557.)

262. Azt műveli, mintha rosszféreg lenne a seggében = nagyon nyugtalan, folyton izeg-mozog v. jön-megy. (táj, durva) 583./319.

„Bús melancholia gőzölög a fején, A harag rozsférge bántja ülőhelyén.” = nyugtalan. (nép, gúny) (Dorottya I./2. 575.)

sátorfa

263. Elhordja [(fel) szedi v. összeszedi] a sátorfát [a sátorfáját] = <gyak. felszólító módban:> felszedelőzködik és odébbáll. 592./151.

„Túl a zömök kalmuk hordja sátorfáit, ...” = tovább vándorol. (kny, tényk) (Marosvásárhelyi gondolatok II./1. 39.)

stáció

264. Stációt tart = útközben betér iddogni a kocsmába. (táj, tréf) 601./405.
„Löllén egy stációt csinálván magoknak, Igyekezett a Lengyel urak Tótijának,” = Lellen betértek inni egy kocsmába. (elh, tréf) (Dorottya I./1. 552.)

súly

265. A súlyán van = a) (rég) a fordulópontjához érkezett valami; b) (táj) vki súlyos betegségének válságos szakaszába jutott. 602./417.

„Tempefői: ... de a szerencsétlenség most van még is rajtam legsúlyán.” = az életem szerencsétlen fordulópontjához érkezett. (elh, vál) (Tempefői III. 173.)

száj

266. A szájába adja vkinek a szót = megmondja vkinek, hogy mit mondjon. 606./39.

„... vagy maga beszél el valamit a poéta, vagy a szót más személynek a szájába adja.” = mással beszélteti el gondolatait a drámaíró. (kny, vál) (Az epopoeáról közönségesen II./2. 535.)

267. Szájára vesz vkit = <kül. vmely embercsoport, közösség> megszólja, pletykázik róla. (nép) 607./60.)

„... csak azért no, hogy a világ nyelve ne legyen az emberen.” = csak azért, hogy ne pletykáljanak az emberről (nép, biz) (Karnyóné III. 271.)

268. (A) száját tátja = a) tétlenül ácsorog, bámészkodik; b) csodálkozik, bámul vmin. 607./61.

„Ha pedig az urat látom. Ásítózkok, számat tátom,” = tétlenkedem, ácsorgok, bámészkodom. (nép, tréf) (Dorottya kínjai I./2. 414.)

„Egyik hajdú: Itt, uram, becsületes ember nem lakik, mert mi itten nem szájonganánk” = mi nem ácsorognánk itt őrizve az illetőt, ha becsületes ember volna. (elh, szép) (Tempefői III. 181.)

„Ne tám az utazók kik ott szájonganak, Még holtom után is lyánynak csúfoljanak.” = akik ott ácsorognak, báméskodnak. (elh, szép) (Dorottya I./2. 601.)

269. Bedugja [betömi] a száját vkinek = a) (nép) <éhes gyermeket> ennivalóval kielégít; b) vmilyen juttatással, kül. lekenyerezéssel elhallgattat, elnémít vkit. 607./62.

„Rozália: ... Mindjárt keresek módot, annak a németnek éhes száját hogy dughassuk be” = megkeresen a módját, hogy elhallgattassuk a követelőző németet. (nép, biz) (Tempefői III. 170.)

szakáll

270. Szakállamra mondom [állítom v. kijelentem] = becsüLETEMRE mondom. (rég, gyak, tréf.) 610./118.

„... pedig szakállamra mondom, inkább venném feleségül a kanizsai csonka tornyot.” = becsüLETEMRE mondom! (nép, tréf) (Karnyóné III. 287.)

szalma

271. Egy (szál) szalmát se tesz keresztbe [keresztül] a) házba = semmit sem dolgozik, semmit sem segít az otthoni munkában. (nép) 610./138.

„... ha csak magam köztök nem forgok, egy keresztűlszalmát se tesznek.” = semmit sem végeznek el. (nép, túlzó) (Cultura III. 332.)

számár

272. Ordít, mint a számár = hangosan, elkeseredetten ordít. (rég) 612./191.

„Úgy ordítanak ezek nagyapjuk módjára, (ti. nagyapjuk számár volt.)” = nagyon ordítanak. (elh, gúny) (Csetneki pergő II./1. 318.)

szarszeplő

273. Kiverte a szariszeplő [rég: Majd kiverte a szarszeplő] = nagyon megijedt. (táj, durva) 617./299. „Nem fért volna ijedtébe’ Már egy zabszem a s...ébe, Kiverte a sz...szeplő.” = megrémült. (nép, durva) (Békaegérharc I./1. 10.)

szarv

274. Letörik a szarva vkinek = arra kényszerítik a körülmények, hogy alábbhagyjon a fennhéjázásával. 617./302.

„Kevélységek szarva szinte az égig ér, ... Törjük le ...” = kényszerítsük őket, hogy alábbhagyjanak a fennhéjázással. (kny, biz) (Dorottya I./2. 582.)

szél

275. Ennek a szele = a) tőle származik a gondolat, ő az értelmi szerző, b) ő okozta, ő tette. (nép) 625./497.

„A rendetlen széltől forgó okosságnak Csalóka míve ez.” = tőle származik ez a különös tett: (ir, vól) (A lélek halhatatlansága I./1. 349.)

276. Szélnek ereszt [ritk.: bocsát] vkit = úgy bocsátja el munkahelyéről, állásából, hogy nem törődik a további sorsával. 626./518.

„Akárki mit felőlem mond, Mind szél után bocsátom.” = nem törődöm vele. (elh, túlzó) (Kifakadás I./2. 407.)

277. Széllel él = nincs semmi keresete, nem tudni miből él. (rég) 626./532.

„Széllel élvén nem kell róla gondoskodni, mit egyen.” = a semmiből él. (elh, tréf) (Lócsere II./1. 267.)

„Én ugyan helyet sem adnék egyiknek is. Ha mindjárt csupádon széllel élnének is” = a semmiből élnének is. (elh, túlzó) (Dorottya I./2. 604.)

szem

278. Koppan [kopog v. kopik] a szeme vmitől = nem kap meg vmit, amire vágyik. (táj) 628./580.

„Bor is vót, de abba a mi szemünk koppant.” = minket nem kínáltak meg borral. (nép, tréf) (Kata napra II./1. 377.)

279. A szemét is kilopta [kilopná v. ellopja v. ellopná] vkinek = olyan nagy tolvaj, hogy mindenét ellopja (ellopná) vkinek. 629./622.

„... kicsalnátok a keresztény szemet ha lehetne, te Jebuzeus, te pogány!” = mindenét elcsalná. (nép, túlzó) (Cultura III. 336.)

280. Beköti [rég: bedugja a szemét vkinek] = a) becsapja, elbolondítja, b) vmivel, ami jóval kevesebbet ér, mint amennyi jár vkinek, látszatra kielégíti az illetőt. (rég) 629./627.

„Óh, tán irigy ő! s azt akarja, Hogy bekötött szem alatt imádjuk?” = azt akarja, hogy kétkedés nélkül, vakon imádjuk. (ir, vál) (Dr. Földi sírhalma felett I./2. 374.)

„... Azokkal a nevekkel nagyságod szemeit akarták bekötni” = a nevekkel akarták becsapni. (kny, vál) (Tempefői III. 130.)

281. Legelteti a szemét vkin, vmin = gyönyörködve, hosszasan szemlél vkit, vmit. 630./636.

„... mivel az által hosszabban legeltethetem repeső szemeimet az én tárgyam.” = hosszabban gyönyörködhetem benne. (nép, tréf) (Karnyóné III. 281.)

282. Rossz [nem jó v. sanda v. görbe v. rég konkolyos] szemmel néz (vkire, vmire, ill. vmit) = a) nem tetszik neki, nincs kedvére vmi; b) ellenségesen, gyanakodva szemlél vmit; c) neheztel v, haragszik vkire, rossz indulattal van iránta. 630./ 652.

„Görbe szemekkel jár az irigység s hányja sebessen Villámló szeme bámulván szikrázik ugyancsak,” = az egész világra ellenségesen, haragosan tekint. (elh, vál) (Proo: Invidus II./1. 240.)

„Múzsám, ne csüggedj! Bár vak irigyeid Kancsal szemekkel rád hunyorítanak,” = irigyeid ellenségesen nézik munkálkodásodat. (elh, tréf) (A múzsákhoz I./2. 399.)

szentiványi

283. Olyan hosszú [nyúlik v. elnyúlt], mint a szentiványi ének [úgy nyújtja, mint a szentiványi éneket] = nagyon hosszú(ra nyúlik) vmi, ill. nagyon lassú tempóban; elnyújtva énekel vki. (táj) 634./746.

„És az ilyen szent-iván-ének forma hosszú strophákban akarná ízlését és munkás voltát ... megmutatni.” = nagyon hosszú, lassú tempójú versekkel akarja tehetségét megmutatni. (nép, rossz) (A magyar verscsinálásról közönségesen II./2. 527.)

szép

284. (Vigyázz,) míg szépen vagy! = (vigyázz,) amíg nem bántalak! (nép) 635./762.

„Tempefői. Ne bolondozz fiú, míg szép szerént vagy ” = ne bolondozz, mert újra ellátom a bajodat. (nép, tréf) (Tempefői III. 211.)

„Tempefői: Ne tréfálódj, barátom, míg szép szerént vagy! hiszen nagy kívánságod ereszkedett a futásra” = ne tréfálj, míg nem bántalak. (nép, tréf) (Tempefői III. 210.)

szerencse

285. Várja a jó szerencsét = <kitérő válasz arra a kérdésre, hogy mire vár vki> (nép) 637./836.

„Oda be kuttog ő nagysága, várja a jó szerencsét.” = üldöggél és vár. (kny, tréf) (Tempefői III. 181.)

szikra

286. Szikrát [szikrákat] hány [ritk.: szór] a szeme = a) <erős ütéstől> olyan fájdalmat érez, hogy a szeme is káprázik bele; b) <rendsz. haragjában> erősen villog a szeme. 640./909.

„Pof. Biz uram nem mondtam, hogy nem olatén állapotban, a szeme is ollan menkú módon jár.” = csak úgy villog a szeme. (nép, tréf) (Cultura III. 343.)

„Hát egy kígyó kicsuszamla, Tüzelt szeme pillája.” = erősen villogott a szeme. (elh, túlzó) (Békaégérharc I./1. 10.)

szilvalé

287. Kotty belé, szilvalé = ne szólj bele a dologba, a te neved hallgass! (nép) 641./999.

„Kottybelé, szilvalé! Már el is felejtettem miről volt szó.” = ne beszéljen bele, hallgasson. (nép, rossz) (Tempefői III. 138.)

szív

288. Meghasad [megszakad v. megreped] a szíve = belehal bánatába. 642./953.
„...ne fújja ked ollan köservesen, mingyár mög hasad a szívem.” = ne fújja olyan szívszaggatón, mert belehalok. (nép, túlzó) (Cultura III. 344.)

289. Nincs szíve [rég: Nincs szíve, csak zúzája] = rideg, könyörtelen ember. 642./955.

„Nincsen szív az emberekbe! Hadd öntsem ki hát vaskebletekbe Szívem bús panaszait.” = könyörtelenek az emberek. (ir, vál) (A tihanyi echóhoz I./2. 525.)

290. Kiönti a szívét (vkinek v. vki előtt) = őszintén feltárja az érzéseit v. az érzelmeit, részletesen elmondja azt, ami bántja. 642./965.

„Hadd öntsem ki hát vaskebletekbe Szívem bús panaszait! = hadd tárjam fel érzelmeimet. (ir, vál) (A tihanyi echóhoz I./2. 525.)

„Imé kiöntöttem elődbe szívemet, és minden vágyódásomat...” = íme őszintén beszéltem érzelmeimről. (ir, vál) (Vajda Juliannához II./2. 633.)

szó

291. Egy szó (annyi), mint száz = fölösleges több szót vesztegetni a dologra, végeredményében, egyszóval. 643./988.

„Egy szó hát annyi, mint száz, én felmegyek Budára,” = fölösleges több szót vesztegetni erre, felmegyek Budára. (nép, biz.) (Karnyóné III. 293.)

„Megmondtam már! egy szó annyi, mint száz!” = megmondtam már, fölösleges többet beszélni róla. (nép, biz.) (Gerson du Malheureux III. 237.)

292. Szó alatt van = rossz a híre. (táj) 643./999.

„Tiptopp: Mert ott már mostan minden órában új köntösbe kell öltözni, ha az ember magát szóba kevertetni nem akarja.” = ha nem akarja, hogy rossz híre legyen. (nép, biz.) (Karnyóné III. 277.)

293. Nem lehet a szaván elmenni = a) nem tűnik ki a beszédéből, hogy tulajdonképpen mit is akar mondani; b) nem lehet megbízni abban, amit mond. 644./1014.

„Pof. Ezzel a Conrád sógorral beszélgetnék nem igen tudunk elmenni egymás nyelvén.” = nem igen lehet megérteni, hogy mit akar mondani. (nép, tényk.) (Cultura III. 356.)

294. Száz szónak is egy a vége = a) nem is érdemes többet beszélni róla (hiszen úgyi s meg kell tenni); b) elég az hozzá, hogy ...” 644./1017.

„No, Ábrahám, száz szónak is egy a vége, kend is ígérjen én is engedek ...” = ne beszéljen többet róla. (nép, biz.) (Gerson du Malheureux III. 236.)

295. Hogy egyik szavamat [nép: szómat] a másikba ne öltsem [táj: üssem] = hogy rendet tartsak mondanivalóm előadásában. (nép) 644./1024.

„De hogy egyik szómat másikba ne öltsem

És a tens úrnak is úri kedvét töltssem.” = hogy sorjában mondjam el a dolgokat. (nép, tréf) (Dorottya I./2. 604.)

szoknya

296. Kurta [rövid] elül a szoknyája = másállapotban van (nép, gúny) 647./1094.

„Szuszmr: Azt mondta a setét köpenyegű ember, hogy még azok a békák a Pulutó maradványai vótak a kisasszonyban. Már neki kurtábbodott elől a szoknyára” = másállapotban volt. (nép, tréf) (Tempefői III. 141.)

szőlő

297. Úgy maradt [olyan v. rég: pusztá], mint a szedett [táj: megszedett] szőlő = a) semmi nélkül maradt, teljesen elszegényedett; b) minden hozzátartozója meghalt. [nép] 651./1188.

„Karnyóné: De ne menjen még el az Úr! bizony ha az úr nincs velem, olyan vagyok, mint a szedettlen szőlő ...” = olyan magányos vagyok. (nép, tréf) (Karnyóné III. 274.)

szösz

298. A szöszt is pösznek mondja = olyan öreg v. fogatlan, hogy beszélni is alig tud. (rég) 652./1224.

„Úgy, hogy ha bélottyant ajakit kifejtí, a hamut mamunak, a szöszt pösz-nek ejti.” = öreg, beszélni is alig tud. (nép, gúny) (Dorottya I./2. 558.)

szusz

299. Egy szuszra = egyfolytában és gyorsan (biz) 653./1254.

„Csak régi apáinknak volt olyan jó szusszok, hogy 16 syllabát is kimondhattak egy huzamban.” = csak a régi költők tudták egyfolytában és gyorsan kimondani. (kny, tréf) (A magyar verscsinálásról közönségesen. II./2. 521.)

„Claudianus is, mint töredékeiből látjuk, tele szusszal tudja fújni az epicusok trombitáját” = egyfolytában tudja fújni az epikusok trombitáját. (kny, tréf) (Az epopoeáról közönségesen. II./2. 549.)

300. Nem győzi [rég: nem bírja] szusszal = nincs hozzá elég ereje v. kitartása. (biz) 653. 1255.

„Ebből egy anekdotáját Majd én is beszélek el. De csak egyet, mert mindnyáját Ki győzné lehellettel.” = oly sok van, hogy nem is tudnám elmondani. (nép tréf) (A tolvaj isten II./1. 212.)

szűr

301. Kiteszik [táj: kiakasztják] a szűrét = a) mint nem szívesen látott vendéget kitessekélik, kidobják v. elzavarják; b) (nép) elbocsátják a munkahelyéről, felmondanak neki. 654./1292.

„De biz azért, engem ugyse, Tiszteletes uram öccse Sem tenné ki a szűröm.” = nem dobna ki, nem kergetne el. (kny, tréf) (Az istenek osztozása. II./1. 205.)

tajték

302. Tajtékot túr = fenekedik, dühöng. (rég) 657./9.

„De Dorottya, ki már haragja tajtékát Jobban kifőzte volt, így közlé szándékát.” = Dorottya dühét, bosszúságát az elérendő cél szolgálatába állította. (Dorottya I./2. 582.)

„Várj Fársáng!” — E szókat alig rebegé ki,

Orrán száján forrtak a méreg tajtéki,” = szemmel láthatóan dühöngött, fenekedett. (elh, túlzó) (Dorottya I./2. 578.)

talp

303. Viszket a talpa = táncolni szeretne. 659./59.

„Mindenütt a vendég kezd már örvideni S viszketeges lábát táncra készíteni” = készülnek a táncra. (nép, tréf) (Dorottya I./2. 566.)

304. „De hogy praedicationvá ne váljék a sok betű S a táncosok talpát soká ne szánts a vak tetű, Kezdjünk hozzá a munkához töltsön ki-ki üveget ...” = ígyünk és táncoljunk (nép, tréf) (Krisztina napra II./1. 375.)

taraj

305. Megnő [rég: feláll] vkinek a taraja [taréja; rég: Taréjt emel vki] = elbiza kodottá válik, fennhéjázó lesz. (nép) 662./144.

„... te hetyke kakas, a ki az én szemetemen taréjosodtál meg!” = itt nálam váltál ilyen elbizakodottá. (nép, rossz) (Karnyóné III. 294.)

tarisznya

306. Hiszem, hogy tarisznya De szőr a' madzaga (Földi János 105.)

„Por: Bone deus! hát hiszen a méltóságos úr sem gyim gyom, hogy lehet hát ily limlom. Domine quid moliat? Tám: Elhiszem uram, hogy tarisznya, de szőr a szíja” = (?) (elh) Gerson du Malheureux III. 236.)

teknő

307. „Kétszínű, mint a teknőbe öntött víz [rég: állhatatlan, v. olyan, mint a teknőben ingó víz] = megbízhatatlan, ingatag jellemű. (táj) 667./273.

„Olyan, mint a teknőbe kiöntött víz, Melynek állandóságához soha se bízz.” = megbízhatatlan, ingatag jellemű. (nép, szép) (Közhirré-bocsájtás II./1. 148.)

tenyér

308. (A) tenyerén hord [hordoz] vkit = nagyon megbecsüli, dédelgeti. 670./344.

„Hordtam volna mindég saját tenyeremen,

Csak könyörült volna pártát unt fejemen” = hogy dédelgettem volna. (kny, vál) (Dorottya I./2. 576.)

„... az úr egy cudar ember volt, én tenyeremen hordoztam” = nem értékelte, hogy dédelgettem. (kny, vál) (Karnyóné III. 291.)

térd

309. Térdre kényszerít vkit = legyőzi, úgyhogy az elismeri felsőbbbségét. (vál) 670./355.

„Mit ér, hogy előttd görbülnek térdei” = mit ér, hogy legyőzted. (elh, vál) (A gazda II./1. 8.)

torok

310. Sokat leeresztett a torkán = sok szeszes italt megivott. (nép) 678./579.

„Árpád nem szégyelte locsolni a torkát.” = Árpád sem szégyellt borozgatni. (nép, tréf) (A bor ital mellett II./1. 370.)

311. Mást fed(d), maga torkig ül benne (Ballagi 294./5109.

„Más az hibában torkig ül, Még is darál felőlem” = más vétkesebb, mint én, mégis rólam pletykál. (nép, biz) (Kifakadás I./2. 408.)

torony

312. Ő tette fel a torony gombját [a toronyra a gombot] = <mondták gúnyosan a büszke, másokat lenéző emberre.> (rég) 678./587.

„A sz. r toronyra gombnak tett Őh be szagos!” = jó helyre kerültél, büszkélkedhetsz (pejorativ értelemben) (elh, durva) (Currens de lepore II./1. 164.)

tök

313. Buta, mint a tök = nagyon buta. 680./628.

„A gyermekek tökön maradnak azomba, Jármiba, Kocsordon, Rásomba és Somba.” = nagyon buták maradnak. (nép, tréf) (Csetneki pergő II./1. 320.)

tőr

314. Tőrbe csal [ejt] vkit [rég: Tőrt állít v. vet vkinek] = allattomos módon bajba v. veszedelembé sodor vkit, aki ezt nem is sejtí. 681./678.

„Gyenge szívecskék előre repesnek,

Hogy még ma tőrt fognak vetni egy kegyesnek.” = alattomos módon veszedelembé sodornak valakit. (ír, vál) (Dorotya I./2. 553.)

törík

315. (Ha) törík, (ha) szakad [rég: Vagy törík, vagy szakad] = bármi történetje is mindenáron, mindenképpen. 682./683.

„Törík, szakad, még is vígan kell ma lenni.” = mindenáron vígadni kell ma. (kny, tréf) (November I./1. 74.)

török

316. Keresztülvereti a török fúráson = <fenyegetésként> = ellátja a baját (rég) 682./688.

„... majd keresztül veret nagyságos uram a török fúráson,” = majd ellátja a gazda a bajom. (nép, tréf) (Tempefői III. 134.)

tréfa

317. Nem veszi tréfára a dolgot = alaposan hozzálát, nekikészül vmihez, minden erejét beleadja. 683./726.

„Bezzeg Fizignát sem véli Már a dolgot tréfára,” = minden erejét beleadja, hogy visszavágjon. (nép, biz.) (Békaegérharc I./1. 30.)

tűz

318. Tűzzel, vassal = latin: Igni, ferroque minari (Erdélyi 398./8035.)

„Ha csak mi mind le nem szállunk, Bórrágódinak nem állunk Tűzzel vassal ellene” = minden eszközzel ellenállunk. (kny, biz) (Békaegérharc I./1. 33.)

„... csupán azért, hogy az ellenség majd rájok üt, őket tűzzel, vassal elpusztítja, vagyoniokat zsákmányra hányja és e képen a bizonytalan feldúlástól félvén, a bizonyos éhség torkába ugranának.” = félnek a teljes pusztulástól. (kny, biz.) (A pillangó és méh II./2. 416.)

tyúkpásztor

319. „Lipitlotty. De hát az a szép, az a kedves Karnyóné? Ott üsse a guta! Most már tyúkpásztoromnak sem venném be.” = „nem kell nekem semminek” (nép, gúny) (Karnyóné III. 287.)

uborka

320. Olyan az orra, mint egy sós ugorka = feltűnően nagy, vaskos orra van. (táj) 695./1.

„... olyan nagy lesz tőle az óra, mint a sós uborka,” = nagy lett tőle az orra. (nép, tréf) (Cultura III. 357.)

uborkafa

321. Leesett [lepottyant] az uborkafáról [az ugorkafáról v. táji a buborkafáról] = a) hirtelen elszegényedett v. váratlanul kitették az állásából, amelyre egyébként sem volt méltó, b) (rég) házasságon kívül született. (gúny) 695./3.

„Az ugorkafán is narancsot keresett, Megbotlott a lába s a porba leesett.” = felkapaszkodott, mindig mást akart. (kny, gúny) (A bor ital mellett. II./1. 370.)

ujj

322. (Úgy) tudja, mint az öt [a tíz] ujját = kifogástalanul tudja. (rég) 696./32.
„Isthen utsche úgyh thudom, minth a thíz ujjamat.” = nagyon tudom. (nép, biz) (Gerson du Malheureux III. 256.)

„... olyan ighaz, minth a thíz újjom.” = biztos igaz. (nép, biz) (Gerson du Malheureux III. 256.)

„... úgy tudják azt, mint a tíz újjokat.” = kifogástalanul tudják. (nép, biz) (Tempefői III. 144.)

ungot-berket

323. Bejárta [megjárta v. összejárta] ungot-berket = nagy területet v. minden számba jövő helyet bejárt. (nép) 697./45.

„Iroványi: Én Ungot Berket feljártam és igen sok panasz van felségedre” = minden helyet bejártam (nép, túlzó) (Tempefői III. 154.)

út

324. Arra az út amerre [táj: ott az út, ahol] a kerékvágás [táj: Ott az út, ahol a kutya fut; Előtted az út, utánnad a kút]! = menj utadra, mehetsz isten hírével! 700./125.

„Már indulóba is vagyok.

Csak tessék arra az út, amerre a kerékvágás” = mehetsz isten hírével. (nép, tréf) (Cultura III. 365.)

325. Bevágja [beárkolja] az útját = a) <vkinek> meggátol vkit célja elérésében; b) <vminek> megakadályoz vmit. (rég) 701./134.

„Másik hajdú. Ne verekedjen kend, azt mondom, mert majd bévágom ő nagyságánál a kend útját, hogy hat annyit kap kend” = megakadályozom, hogy ő nagyságánál célt érjen. (nép, biz) (Tempefői III. 229.)

ürge

326. (Olyan) ürge [táj: friss,] mint az ürge = nagyon mozgékony, eleven, gyors mozgású <ember kül. gyerek>. (nép) 704./21.

„... légy ürge, Mint a csepüből font pórázon az ürge...” = légy mozgékony, eleven (pejoratív értelemben) (nép, tréf) (Búcsúzik Suska Pál madámjától II./1. 168.)

üres

327. Teli van üressel = teljesen üres. (rég, tréf) 704./16.

„Mit ér az embernek, ha van is reménye,

S azonba üressel tele az erszénye?” = nincs pénze. (nép, tréf) (Búcsú a magyar Múzsáktól II./1. 55.)

öröm

328. Keserű, mint az öröm = nagyon keserű. (rég) 704./26.

„Ha asszony nem volnék, vagy férfi nem volna,
Édes boldogságom örömet nem kóstolna.” = boldogságomba nem vegyülne keserűség. (elh, vál) (Dorottya I./2. 576.)

üstök

329. Üstökbe [üstökre] kap [kel v. megy v. üstüköt von v. üstökbe esik] vkivel = összekeveredik v. összevész vele. (rég) 704./33.

„Üstökbe ment Jancsi csatlós a kocsissal,
Pörölt a kis Náni az öreg Márisal.” = összeveszett Jancsi csatlós a kocsissal. (nép, tréf) (Dorottya II./2. 573.)

„Tegnap Csököl éa Hedrahely csaknem üstökbe kapott, Egy sem akarván engedni a másíknak a papot” = összeverekedett a két falu. (nép, tréf) (Somogyi kázus II./1. 246)

üszög

330. „Megvette a hideg már benne az ikrát, Vén üszög a madám, nem vethet már szikrát.” = vén már, nem alkalmas a szerelemre. (elh, gúny) (Dorottya I./2. 572.)

vargabetű

331. Veti a vargabetűt (Vargabetűket ír) = részegen dülöngél (táj) 712./144.

„... megérdemli Krisztina, Egy két zsidó betűt vessen érte az ember ina.” = megérdemli Krisztina, hogy a névnapján egy kicsit többet igyon az ember. (nép, tréf) (Krisztina napra II./1. 375.)

vasvilla

332. Úgy áll a szeme [úgy néz], mint a vasvilla = dühösen, haragosan néz. (nép) 716./236.

„Már látom részketeg fogja el tetemét,

Már vasvilla módra hányja a két szemét” = dühösen, haragosan villog a szeme. (nép, túlzó) (Dorottya I./2. 574.)

véka

333. Véka alá rejt [véka alatt tart] vmit = <gyak. tagadó alakban: > mások elől elrejtí, eltitkolja. 717./268.

„Sok szegény legénynek megcsökken szándéka

S közfényű gyertyáját elrejtí a véka.” = eltitkolja mások elől a közért végzett munkáját. (nép, vál) (Búcsú a magyar Múzsáktól. II./1. 56.)

vér

334. Megfagy [meghül v. elhül] a vér benne = dermesztő rémület v. félelem fogja el. 719./322.

„Meghül minden vérem bennem, Mihelyt ... kegyetlen voltadról, És nem várt

árulásodról Emlékezem, hitszegő! = rémület fog el. (kny, túlzó) (Egy háládatlanhoz I./2. 431.)

„Hajósra már a halál sárgája rá üle, Benne minden vére egészen meghüle.” = megdermedt a rémülettől, halálfélelem kerítette hatalmába. (kny, szép) (Proo: ventus describitur II./1. 232.)

335. Vérré válik benne = <étel, ital> olyan jólesik neki, hogy úgy érzi, szinte megújul, megerősödik tőle. 719./335.

„Be jól esik a szűk étel, ha eleve A munkás gyomrába minden vérré leve.” = a munkás embernek minden jól esik (kny, biz) (A nyár I./1. 62.)

336. Gai ... egy volt a legkedvesebb mulattatók közül az udvarnál akkor mintha egyszerre más vért öntöttek volna belé, egy csuda természetűvé lett” = egyszerre megváltozott (elh, vál) (Gerson III. 247.)

verhenyes

337. „... olyan nagy lesz tőle az óra (ti. a tubáktól), mint a sós ugorka, asztán verhenyeges, mint a vérgánya.” = „vörös lesz az orra” (nép, tréf) (Cultura, III. 357.)

villámlás

338. Megy, mint a villámlás = száguld, vágat. (táj) 725./495.

„... s egy sóhajtással mint a villám előlem eltűnt ...” — hirtelen eltűnt. (kny, vál) (Tempefői III. 222.)

„Te benned úgy csap a poéta széjjel, Mint a sebes villám setétes éjjel,” = gyorsan. (kny, vál) (A magánosságához I./2. 406.)

zabszem

339. (Úgy megijed, v. úgy fél, hogy) egy zabszem se férne a fenekébe = nagyon megijedt, ill. nagyon fél. 732./18.

„Nem fért volna ijedtébe” Már egy zabszem a s...ébe,” = nagyon megrémült. (nép, durva) (Békaegérharc I./1. 10.)

zsír

340. Vkinek a zsírján hízik [él v. elősködik.] = másnak a munkájából él és gyarapodik. 735./55.

„Kinyúlt kövér hasával, Melyet sok jobbányok zsírja Hizlalt.” = a jobbágyok munkájából él, azon gyarapodott meg. (nép, rossz) (Békaegérharc I./1. 26.)

„Tempefői: Az urak udvaraiba divisionként koslatnak a jobbágyok zsírjával hízott kopók, a Músák pedig és a Músák baráti nem esmerik azokat.” = az udvarokban falkástól vannak a henyélők, a más munkájából élők. (nép, gúny) (Tempefői III. 176.)

zseb

341. Zsebre tesz [dug v. vág] vmit = a) <hasznót, pénzt> jogtalanul megszerez, bezsebeli; b) <sértést megtorlás nélkül hagy, lenyel.> 735./39.

„Menjünk! már zsebemben van a győzelem.” = miénk a győzelem. (kny, túlzó) (Dorottya I./2. 590.)

JEGYZETEK

Az anyagot HARSÁNYI ISTVÁN—GULYÁS JÓZSEF, Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Bp., 1922. I—III. kiadás alapján állítottam össze.

A szólások szótári alakját O. NAGY GÁBOR, Magyar szólások és közmondások. Bp., 1966. című gyűjteményéből idéztem.

Egyéb irodalmat lásd a dolgozatom első részének végén: Szegedi Tanárképző Főiskola Tud. Közl. 1972/1.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ ПОЭТИЧЕСКОГО ЯЗЫКА ЧОКОНАИ II.

Розгони Миклош

Резюме, связанное со словарём, на русском языке было напечатано после первой части работы в Учёных Записках за 1972 год.

WÖRTERBUCH DER REDENSARTEN AUS CSOKONAI'S DICHTERSPRACHE

von E. Rozgonyi

Die deutschsprachige Zusammenfassung in Verbindung mit dem Wörterbuch ist nach dem einleitendem Teil der Abhandlung im Band der Wissenschaftlichen Mitteilungen (Tud. Közl.) 1972 veröffentlicht worden.

TELJES VERS-E, VAGY TÖREDÉK!?

Írta: TÖRÖK GÁBOR

1. A költemény keletkezéséről, értékeléséről. — József Attila alább elemzett verse kéziratban, cím nélkül maradt ránk. A kézirat fényképét a Petőfi Irodalmi Múzeumnak, személy szerint néhai Kónya Lajosnak a szívességéből közölhetem:

Már régesrég rájöttem én,
Kételtű vagyok, mint a béka.
A zúgó egék fenekén
Lapulok most, e költemény.
Normál belkém buborék!

Smor. fordáim. mindenk
nem les a poracsomra kére
Mint a halak a az istenek
tengerben és egekben élek

Tengzem Hllo Karok
neleg hmiáfn, lap viláfe.
Egem az imel földfogott
emberiség vilápostoj.

Már régesrég rájöttem én,
kételtű vagyok, mint a béka.
A zúgó egék fenekén
lapulok most, e költemény

5 szorongó lelkem buboréka.
Gonosz gazdám nincsenek,
nem les a parancsomra féreg.
Mint a halak s az istenek,
tengerben és egekben élek.

10 Tengerem ölelő karok
meleg homályú lágy világa.
Egem az ésszel fölfogott
emberiség világossága.

Ezeket a sorokat csak a költő halála után közölte a Szép Szó 1938. májusi száma mint töredéket. Az újabb kiadásokban bevett szokás szerint a verskezdő szavakat emelték ki címmé, s zárójellel figyelmeztetik az olvasót, hogy ez nem a szerző, hanem a kiadó eljárása. A költeményt a teljes versek közt olvashatjuk ugyan ma már, de még a második szövegkritikai kiadás is óvatosan foglal állást: „Befejezett versnek látszik (az én kiemelésem. T. G.) [1].

Az örvendatosan terebélyesedő József Attila-irodalomban kevés szó esik a (Már régesrég...) -ról. Lényegesebbet csak Balogh László népszerűsítő összefoglalásában találni róla: „Főleg 1937-ben az olyan költemények válnak általánossá, amelyekben az életrajzi adatok, mozzanatok az emberi létezés egyetemesebb jelképeivé táguznak, mert nem csupán a régi emlékekkel, egyes esetekkel, helyzetekkel vet számot, hanem egész emberi sorsát, költői vállalkozását, adottságait, lehetőségeit, léte értelmét és értelmetlenségét teszi mérlegre. E dűrban megzendített, azonos csengésű tragikus akkord hallható ki az olyan versek sorozatából, mint a Már régesrég; Bukj föl az árból; Én nem tudom; Könnyű, fehér ruhában; Kiknek adtam a boldogot; Tudod, hogy nincs bocsánat; Egy költőre; „Költőnk és kora”; Le vagyok győzve; Szürkület; Karóvak jöttél; Talán eltűnök hirtelen; Ime, hát meggletem hazámat. Egymásra utaló, egyazon gondolat- és érzéskörben mozgó, a végső számadásra készülő, félelmetes mélységekbe merülő, kegyetlen őszinteségű, versek. S a legmegrendítőbb bennük, hogy fegyelmegzűszűségükkel, egyszerűségükkel, végső ítéletet kimondó tömörségükkel — Adyhoz hasonlóan — még az összeomlás előtt is tökéleteset tudott alkotni József Attila” [2].

Sok igazság van ebben: azért idéztem részletesen. De nem okvetlenül magától érthető, hogy a (Már régesrég...) a) tragikus volna; b) szeplőtlen tökéletességű alkotás volna. Mindkét minősítésre vissza kell majd térnünk.

2. A vers hangalakja. — A négyes-ötödféles jambusok különösebb információs többlet nélkül illeszkednek bele a kortárs magyar líra ritmusába. A szabadon kezelt jambusokat az első strófa részben spondeusokkal lassítja, részben a jambus helyére kerülő ellenkező lejtésű trocheusokkal teszi feszültté. A 6—13. sor jobban perdül: a vesszorokat négyszer is choriambikusan indítja a költő. Ez mintha összhangban volna az alkotás gondolati ívével: a szorongástól a feloldódásig.

Mit mond a hanggyakorisági ingadozásokból kialakuló hangzaskép? A mássalhangzókat hallgatva: a költemény hangja lágyul, szelidül. Az első strófa valóban ropog, bugyborékol hat *r*-jével és aránylag sok zöngétlenével (zöngések és zöngétlenek aránya 35:20=1,75). Van négy *r*-je a második versszaknak is, és itt sem jobb még a zöngés-zöngétlen arány: 32:18=1,78. Viszont elébb a húsz zöngétlenből tizenhat tartozik a legkeményebb hanghatású zárhangokhoz, itt már csak hét (a rés- és zár-réshangok többségben vannak). A harmadik versszak egészen lágyan zenél. Csak két *r*-je van, a zöngések-zöngétlenek aránya 31:10=3,1! S e tíz zöngétlenből is csak négy a zárhang, hat pedig spiráns.

A költemény vokális színezete általában végig palatális. A köznyelvben nagyjából azonos a magasok és a mélyek gyakorisága, itt minden versszakban túlsúlyban

vannak a magasok, a palatálisok (I.: 23 palatális: 19 veláris, II.: 21:13; III.: 19:15). A versegész hangzását erősen befolyásoló rímek színe kissé felel ezzel a megállapítással. A magas-mély, majd a magashangú rímeket az utolsó négy sorban teljesen mélyhangúak követik. Jellegetesen sötétedő rímelésű [3] vers ez.

Az éles-kemény him- és a tompa nőrímek szabályosan váltakoznak a kereszt-rímelésű strófákban. Azt a körülményt, hogy a nőrímek zárják a versszakokat, a hangzásban lágyításnak, tompításnak, oldásnak tekinthetjük.

A költemény hangzásképeinek különféle sajátosságai nem teljesen azonos irányban színezik, módosítják a lírai üzenetet. E sajátságokat összevetve, ellentmondásokra is bukkantunk. Maguk az ellentmondások az önmagában tárgyaltanul általános feszültséget fokozzák. De ezek a hangzástényezők — még ellentmondásaikkal együtt is — azt sugallják, hogy a vers érzelmisége a csöndes derű, szelíd-komoly megbékélés, feloldódás felé halad, illetve ide jut el. Ez a versben természetesen csak akkor érvényesülhet, ha a fogalmilag vagy képekben kifejtett mondanivaló a maga — esetleg ellentétes irányú — vonalával nem hatástalanítja.

De mielőtt ezt a kérdést kezdenénk boncolni, figyeljünk föl a strófabesorozásra: a két négysorost az ötsoros megelőzi. Zárásként sokkal kevésbé éreznénk szabálytalannak, de az 1935—37 közt írt strofikus tagolású teljes versek közt még olyasféle sem akad. A (Már régesrég...) az egyedüli szabálytalan tagolású költemény! A felületesebb olvasó fölhozhatná talán párjaul a szövegkritikai kiadásban (Mi emberek...) címen megjelent — és ott egésznek tartott — alkotást. Ez azonban az én véleményem szerint nyilvánvalóan töredék, sőt azt is igazolhatnám, hogy nem is egy versnek három töredéke. A (Már régesrég...) -nek versszakolási szabálytalansága ökvetlenül érv — ha nem is döntő érv — amellet, hogy nem teljes, nem befejezett vers, hanem töredék, sőt esetleg két versnek a töredéke. Ezt a feltevést magának a kéziratnak az írássajátosságai nem támogatják, más érvek azonban igen.

3. A versmagatartás. — Közvetlen felhívás, megnevezett vagy legalább nyelvtanilag, második személyű raggal kifejezett címzett nincs a versben. A mondatok jelentésének a közvetítésével mégis kialakul bennünk a lírai én attitűdje: valami régi, mindedig rejtegetett, visszafojtott rádöbbenés kései kibuggyanása, azaz vallo-más. Ha formális-mondattani oldalról nézzük, akkor a régi rádöbbenés tartalmának kifejtése az első sorbeli főmondat állandó határozói mellékmondatára és az ez alá rendelt másodlagos, hasonló jelentéstartalmú állapothatározói mellékmondatra korlátozódik. Ha viszont a mondatok jelentését is tekintetbe vesszük, akkor ez az alárendelés halványan tovább folytatódik a következő, formailag önálló versmondatokban is, melyek mintegy jelöletlen kifejtő-magyarázó mondatai a „kételtű vagyok”-nak. Az, hogy e magyarázó viszonyt nem jelöli kötőszó, lehetővé teszi, hogy a vallomás kétsikűvá váljék: közölje azt is, amire „már régesrég” rádöbbsent a lírai én, de azt is, ami ebből a felismerésből azóta fokozatosan kisarjadt. Ez utóbbi vonatkozás kétségtelenül megvan: nem régesrég, hanem *most* „lapulok”, „e költemény” a jelenben buggyan ki, íródik meg.

Ez a második idősik legfőljebb halványítja, de nem mossa el a kezdőmondatnak a kifejtetten túli, bennfoglalt, mögöttes jelentéstartalmát. Köznapi érintkezésben is kifejtetlen tartalmakat sejtet a „Már régesrég rájöttem én”-hez hasonló indítómondat; a hallgatót arra sarkallja, hogy a közlemény további részeiből állapítsa meg: miért csak *most* mondja ki, csak *most* vallja meg titkát a beszélő? A gyakorlati érintkezésben a beszédhelyzet, a tágabb beszédösszefüggés alapján általában megkapja a hallgató erre az önkéntelen kérdésre a feleletet. Ebben a versben legalábbis atmoszférát teremt ez az indítás: a hosszasan visszafojtott vallomás érzelmi ereje nagyobb.

De magyarázza-e a verskontextus is, hogy pontosabban mi a régi fölfedezés el-

hallgatásának az oka? Legföljebb elvet némely fölvetődő válaszlehetőséget: nem lehet indok például a lírai én nyugodt, bölcs megfontoltsága (ellene: 4—5. sor), nem lehet az sem, hogy mindeddig nem volt kinek elmondani (vö. 10—11. sor). Attól félt volna a lírai hős, hogy ez a kételtűség kiemeli, tehát el is különíti a többi embertől. Az istenek vagy a végzet irigységétől való ősi félelem tapasztotta be eddig a szabad ember száját? A hübrisztől óvakodott volna tehát így bölcsen? Vagy ott volna a megoldás, hogy rádöbbsen: otthon van égben és tengerben, de nincs jelen a földön, s most kell belátnia, hogy érzelmek és értelem kettős világa nem elég ahhoz, hogy a hétköznapiakét is magába foglalja? Vajon választanunk kell-e az efféle feleletek közt, vagy valahogyan a vers jelentésszerkezetébe illeszteniünk valamennyit.

A vélhető indítékokban közös mozzanatot fedezhetünk föl. Ez a szorongás. A negyedik-ötödik sor ki is mondja: *lapulok*, a *lelkem szorong*. Kimondja azzal is, hogy magát a verset miféle jelzésnek, peirce-i indexnek kell felfognunk. Ebben a versmondatban tehát, hogy „e költemény szorongó lelkem buboréka”, tulajdonképpen dekodolási utasítást kap a befogadó, uralkodóvá válik benne az ún. meta-nyelvi funkció. (JAKOBSON: „Valahányszor az adó és/vagy címzett szükségét érzi, hogy megállapítsa, vajon azonos kódot használnak-e, a beszéd a kódra irányul: ez a METANYELVI — azaz magyarázó — funkció”). [4] Persze, a fogalmi és a képszerű, lírai metanyelv más és más: az utóbbi nem okvetlenül egyértelmű. Mi az azonosítás alapja az „e költemény szorongó lelkem buboréka” teljes metaforában? Milyen olvasási-értelmezési utasítást kapunk tehát a lírai hőstől? Hangsúlyozhatja ez a metafora az üzenet tűnékenységét, önkéntelen, akaratlan voltát is, de felfoghatjuk a lírai alkotást mélyből fölszínre kerülő vészjelzésnek is. Ismét egy bizonytalansági hely a versben: de csak bizonytalanság ez, nem pedig teljes meghatározatlanság [5].

4. A vezérképek

4.1. Ég és tenger. — Ott van mindhárom strófában. A második versszakban mint egyszerű — nem teljes, nyelvileg csak egyik pólusával megjelenő — metafora azonosító elemei (9.), a harmadikban már teljes metaforák egyik pólusát alkotva, olyan pólusát, amely nemcsak azonosítónak, hanem bizonyos vonatkozásban azonosítotttnak is látszik. Az ég és tenger e képében előbb bennfoglaltan, később talán túllontúl is kifejtve, ott van a több más nagy József Attila-versben felvillantott kettősség:

„Én mondom: Még nem nagy az ember.
De képzeli, hát szertelen.
Kísérje két szülője szemmel:
a *szellem* és a *szerelem*!”

(Ars poetica — Vö. még: A város peremén)

4.2. A kételtűség. — A hasonló előbb a *béka vízi-földi kételtűsége*, de a vers később mintegy helyesbíti, pontosítja a hasonlót. Az egyetlen lény kételtűsége kétféle lények külön-külön életévé hasad: tengeri halakévé és istenek égi létévé (ez utóbbiaké azonban talán egyúttal poszeidóni, tengermélyi is lehet). A képhelyesbítés során eltűnt a lételemek közül a föld...

Mi a kételtűség? Első fokon nyilván valamilyen belső kettősség, kisebb-nagyobb meg hasonlottság. A bennfoglalt tartalmat tovább kifejtve — már céloztam rá —, a következő logikai sor adódik: én kételtű vagyok, ti többiek egytűűek: tehát más, egészen más vagyok, mint ti. Én halak és istenek módjára tengerben és egekben: a szeretet és/vagy szerelem tengerében, az értelem ragyogó égében élek — ti sem itt,

sem ott, tehát sem ebben a meleg érzélemvilágban, sem amabban a tiszta észragyogásban. Én azért élek így, mert se gazdám, se szolgám: ti máshogy és máshol éltek: tehát velem ellentétben bizonyára vagy urak vagytok, „gonosz gazdák”, vagy szolgák, „férgék”.

Nem illik az emberiség megrágalmazása a szocialista költőről alkotott vázlatos képbe. A vers életrajzi háttere szinte tolawodóan kínálja az elemzőnek, hogy az alkotásban központi helyen kifejezett élmény: a tudathasadás veszélyének az átélése. Az egy évvel korábban, 1936-ban írt Ki-be ugrál... ennél még sokkal nyíltabban is vall erről a döbbenetről, arról, hogy mit jelent a lírai énnak olyan jövőbe nézni, amelyben majd „egész valómmal kancsítok —”. Ez megadná a felszíni magyarázatát annak is, hogy mi az a szorongás a (Már régesrég...) -ben. A költő talán belső rémeivel viaskodik, énje „utolsó morzsáit” rágja, „amíg elkészül ez a költemény” (Ki-be ugrál...). Szomorú, de könnyű feladat összegyűjteni a környező versekből azokat a részleteket, amelyek a skizoid elszigetelődés, különállás, sőt közöny tüneteként magyarázhatók:

„Nappal mint földet vad homok,
közöny lep; izzó és konok
a szolga emberekkel szemben
elepedt kedvem, elapadt nedvem,
5 elszáradt ág tüze lobog,
a gyűlölet, sívó szivemben.”
(293. töredék)

„Nincs közöm senkihez, szavam szálló penész,
vagyok mint a hideg világos és nehéz.”
(292. töredék)

„[a társadalomban]... időm oly egykedvűen töltöm,
mint fáradt utas pihen félúton.”
(Majd emlékezni jó lesz)

„Sok ember él, ki érzéketlen, mint én...”
(Gyermekeké tettél)

„Elejtem képzelt fegyverem,
mit kovácsoltam harminc évig.

És hallgatom a híreket,
miket mélyemből enszavam hoz.
Amíg a világ ily veszett,
én irgalmas leszek magamhoz.”
(Irgalom)

Hosszan folytathatnám — sajnos. De igen nagy hibát követnék el, ha e részletekben csakis pszichiátriai jelenségek lírai feldolgozását látnám. A műalkotás társadalmi jelenség, így a lírai én egzisztenciális jelenségeinek nembeli, általános emberi vetületét elmekórtani alapon nem lehet magyarázni. A műben a költő adott lelki, elméleti állapota csak föltétel, alkalom, forma arra, hogy általánosabban az imperializmus korának elidegenedési jelenségekörét, konkrétan, 1936—37-ben a fasizálódó világ elsötétülését, a munkásmozgalom vereségét és szektássá torzulását mint a szubjektum általánosítható életérzését, meghasonlását, világélményét közvetítse. (Megtör-

ténhet persze, hogy a belső élmény kivetítése mellől hiányzik az „ott kint a magyarázat” utalása, a jelenség esetleg lényeggé hamisítódik.)

Benne van a fent vázolt történelmi-társadalmi közlemény lírai vetülete a (Már régesrég...) -ben is. Az már egészen más kérdés, hogy itt, ebben a versben ez lappangó, burkolt, közvetett híradás. Ettől a vers éppoly értékes lehetne, mint a közvetlenül szóló lírai alkotások.

4.3. A kételtűség képének és élményének hatástalanulása. — Nyilvánvaló, hogy minél ellentétesebbek a kételtűség lételemei, annál erősebb, annál mélyebb a megosztottság, meghasonlás élménye. Ég és tenger: látszólag sarkított ellentétek. A költő azonban megszünteti ezt az élet ellentétet. A harmadik sor ege a minőségjelzőjének és birtokszavának metaforája által maga is *zúgó* tengerré válik: csak ilyen tenger-ég *fenekén* lapulhat meg a szorongó élőlény, csak a tenger-ég mélyvizéből szállhat föl a felszínre a *versbuborék*. Ha viszont a kettősség ennyire egység, ennyire azonosság: eredhet-e ebből rettegés, meglapuló szorongás? Egyáltalában nehéz belátni, mi indokolhatná, hogy a megtalált szeretet, szerelem „meleg homályú lágy világát” és az emberiség fénylő értékeit, lehetőségeit fölismerő értelmet állítja szembe egymással a költő, amikor meghasonlottságának a tartalmáról ad számot.

5. Látszatfeloldás — BALOGH LÁSZLÓ a (Már régesrég...) mellett a Könnyű, fehér ruhában címűt is a hibátlan-nagy kései tragikus versek közé sorolja. Erről Tamás Attilának más a véleménye. Szerinte a közelgő társadalmi katasztrófát, a korszerű végítéletet érző és éreztető költemények közt ez csupán „álfeloldást” hoz [6]. Meg kell vizsgálnunk, nem tartozik-e a (Már régesrég...) is azok közé a költemények közé, amelyek ilyen „álmegoldással” zárulnak. Ennek a kérdésnek elméletét is, gyakorlati, költői oldalát is épp József Attila fejtegeti. Elemez egy lehetséges verssort: „A történelem levese — emelgeti a fedőt!” Megállapítja róla, hogy társadalmi tartalma még csak látszólagos. Valóságossá, egyúttal haladó állásfoglalássá a *már* időhatározószó betoldásával válik. És ha a *már* helyett *még*-et ékelnénk be? A költő szerint így ellenforradalmivá tettük:

„A történelem levese
még emelgeti a fedőt

Miért gyöngécske így és miért nem érezzük művészeknek? Mert (...) most a *társadalmi tartalom hazugsága* [a költő kiemelése] fosztja meg a művésztől. Sőt ha jobban belenézünk, azt látjuk, hogy egyáltalán nem rendelkezik valóságos társadalmi jelentéssel, mert hiszen éppen a valóságos társadalmi vonatkozást akarja eltakarni” [7].

Ami egy ilyen versmolekulára nézve helytálló, igaz, még nem okvetlenül alkalmazható közvetlenül egy sokszorta bonyolultabb költemény megítélésekor. Épp mégis József Attila teszi kötelességünkkel, hogy fölvevünk: vajon 1937-ben nem takarja-e el a „valóságos társadalmi vonatkozást” az a kijelentés, hogy „gonosz gazdaim nincsenek” Az, hogy lehetséges itt és most gazdák és szolgák nélkül, az ésszel felfogott emberiség világosságában élnem egy egyre sötétülő korszak kezdetén? Lehet valaminek igaz csengése a jövőbe vetett bizakodás, hit tartalmaként, jövődóként (1933: A város peremén, 1935: Majd emlékezni jó lesz, 1937: (Ős patkány terjeszt kört...), *Ars poetica*), ami a jelenre vonatkoztatva legalábbis önáltatás, sőt hamisítás.

Az önáltatás is egyike a lírai témáknak, igaz. Azonban a 6—13. sor öncsaló idellje nemcsak társadalmilag indokolatlan, hanem szövegelőzménye szerint is: semmiféle közvetítés nincs közte és az előbb ábrázolt szorongó lapulás állapota

közt. Így az adott korban nagyon is indokolt rettegés hitelét az idill, az utópikus idillét a tengernyomások lapulása veszi el. Azzal sem menthetjük a verset, ha megpróbáljuk az 1—5. és a 6—13. sort holmi jelöletlen feleselésnek, párbeszédnek vagy belső vitának felfogni, valahogy úgy, hogy előbb a jelen költője szól, aztán — akár a vele szembenálló, akár a belőle fölnövekvő — jövőendő lírikusa. Hiába hivatkoznék az épp általam elemzett — és részben fölfedezett — ilyen szerkesztésű költeményekre (Biztató, Hosszú az Úristen, Ringató, Szélkiáltó madár stb.) [8]. Ez a vers nincs úgy megoldva, mint amazok! Például: a kettéhasadtság éppen a versjövendőben az erősebb, a vers jelenében a gyengébb — a már említett okoknál fogva. Még azt is nehéz volna tagadnunk, hogy a költemény második részét allegorikusan formálja a művész: ez az eljárás pedig rendkívül problematikus, már magában sem kecsegtet teljes művészi sikerrel, sőt külsőlegesen dekoráló dezantropomorfizáló tendenciát rejt magában (LUKÁCS GYÖRGY találó megállapításai az allegorizmusról) [9]. LUKÁCS még tovább megy. Kimondja, hogy a belső tartalom és a külső formálás kapcsolatának meglazulása, a kettő önállósulása, amely az allegorizálásra jellemző, sérti az esztétikum lényeges normáit [10].

Ha a (Már régesrég...) teljes, egész vers, akkor képileg, szerkezetileg megoldatlan, művészi-társadalmi tartalma felemás, kérdéses!

6. Töredék! — A strófabecsztatás rendellenessége és a költemény két része közti megoldatlan ellentmondások sora egyaránt ahhoz a következtetéshez vezet, hogy ez a tizenhárom sor töredék. Ez a megállapítás azonban korántsem zárja le az elemzést, ellenkezőleg, új kérdéseket vet föl.

A kézirat szerint mintha folyamatosan írt vers volna a három szakasz: az első és a második versszak közt nincs nagyobb térköz, mint a sokkal szervezettebben összetartozó második és harmadik közt. Ebből úgy látszik, hogy ha a vers talán töredék is, csupán a vége, a befejezése, a fölvetett lírai probléma kiteljesítése, megoldása hiányzik. De mielőtt ezt a lehetőséget latolgatnánk, vizsgáljuk meg, nem lehet-e ez a tizenhárom sor két változat, két töredékes variáció ugyanarra a témára. József Attila töredékei közt van rá példánk, hogy a költő törlés nélkül, folyamatosan írva próbálkozik ugyanannak a strófának az átdolgozásával. A vers közben nem mozdul tovább, nem bontakozik ki, vagyis a költő nem bízik stilisztikai, művészi feladatát a — részleges — ismétlődésre, hanem műhelymunkája közben nem tartja szükségesnek áthúzással érvényteleníteni az első strófaváltozatot. Idézem a második kritikai kiadásnak 215. szám alatt eredeti kéziratáról közölt töredékének bizonyító erejű részletét:

„Sárga füvek a homokon, a dél
10 szikrázik, hangya
elült, lefolyt a tórs között a szél,
a tócsa bőre ráng idegesen.

Egy pók fut át a homokon, a dél
szikrázva ül a sárga füveken —
elült, lefolyt a tórs között a szél,
a tócsa bőre ráng idegesen.’

Ha a (Már régesrég...) az emberi „kétéltűség” alaptémájára írt, de egyébként alig összefüggő két variáció volna, akkor ezt a szöveget két alkotásként, külön-külön kell elemeznünk.

6.1. Ötsornyi teljesség. — Az első öt sor művészileg lezártabb, teljesebb, mint a tizenhárom. Függetlenül megszűnnek a művészileg káros ellentmondásai, mondani-

valója kitisztul. A kis költemény tömény művészetpszichológiai (és -szociológiai) vallomássá alakul, lírává emeli mindazt, amit József Attila egy évvel korábban, 1936-ban így mondott el Németh Andornak: „...azt az egyet tudom, hogy amikor verset írok, nem költészetet akarok csinálni, hanem meg akarok szabadulni attól, ami szorongat. Engem csak ez érdekel. Az életem” [11].

A lírai hős szorongó lelke versbuborékká válik, verset ír, mert szorong. De fordítva is igaz: képesítve ok és okozat könnyebben átcsap egymásba! Az én szorong, tengernyomást visel el, léghiánya van, mert ránehezedik a kifejezési kényszer, fuldoklik a kimondani valótól. A költő prózája magyaráz: „az ihlet a világ hiányának a ténye az egzisztenciában”, „a kiválasztott egyetlen valóságelemet teljes valóságnyra növeszti azáltal, hogy véle minden más valóságelemet megsemmisít, elföd az egzisztencia elől — elnyeli a valóságot” [12].

Nincs fogalmi szinten kifejtve a szorongás oka, a hiány mibenléte? Képileg megvan: az összeolvadó tenger-ég mellől nyomasztóan hiányzik a föld. A föld: az emberek, közösség, osztály, vele az emberi távlatok szférája. Hiába kételtű a hős, a végzet — az imperalizmus korának művészségzete — a zúgó egek mélyének iszapjába lapítja, a földnek csak üzenni tud, jelezni tud a verseivel. A harcoló művésznek nem volna ilyen élménye: a legyőzötté ez a világérezés, és bár megvan a történelmi-társadalmi indokoltsága, kár volna tagadni, hogy szálak fűzik az egzisztencialista Angst-hoz is, művészetén kívüli indítékai közt pedig pszichiátriai okok is lehetnek [13].

Ha nem talál vagy nem találhat rá a forradalmi erőkre, a művész okvetlenül elszigetelődik a kapitalista társadalomban. Ez az élmény már a romantikus lírában is tükröződik. Nem csupán Schiller költője kapta osztályrészéül Zeustól az eget a föld egy darabkája helyett. Gyorsan közhellyé vált, hogy a költő fellegjáró, hogy életidegen álmok birodalmának az ura, „nem közénk való”. Némely költő aztán még kíváncsúnak és magasabbrendűnek is festi ezt az életformát. József Attila újjáformálja a sablont. Az ő költői képében benne van az is, hogy a lírai hős lételeme nem vonzóbb a köznapinál. A vers tenger-égje nem a kételtű én hiányzó földje fölött, hanem alatta, mélyen alatta hullámszik. Az én szorong a földtől távol — de nem úszik föl a partjára a mélyből, mert érzi, hogy ott is csak szorongás vár rá. Legföljebb másféle.

6.2. Mivel vigasztalódhat a költő az ég-tenger mélyén? — Ezt mondja el egy elképzelt értelmezés szerint a második témavariáció, a 6—13. sor két szakasza. Bár ennek nyelvi jelzése nincs, a jelen helyett a jövőbe képzeletileg magát. Így lesz, így lehet a szorongató kételtűségből, boldog kételtűség. Ez a jövővel vigasztalódó álom a jelenből sarjad ki. Valami olyasmit vetít tovább a jövőbe, ami ott már nem szükségyszerű. Hiszen elkülönül-e majd a művészlét a köznapitól az osztálytársadalom megszűntével is? Megmarad-e poláris ellentétben érzélem és értelem, és ellentétes léte-szférák maradnak-e egyrészt az „ölelő karok meleg homályú lágy világa”, másrészt az emberiség törekvéseit ésszel fényesen felfogó gondolkodás? Nyilván nem. Eszembe jut az a kritikus, aki vitába szállt Váci Mihály „Miránk hasonlits, kommunizmus!”-ának egy értelmezési lehetőségével, és azt kívánta a távoli jövődőtől — a saját gondolatmenetében korántsem indokolatlanul —, hogy lehetőleg ne nagyon hasonlítson rá, a történelem által eltorzítottakra a közeledő kommunizmus. Szép óhaj: de a jövődő még sokáig fog rák hasonlítani, és ha a jelenben belső meghasonlás kínozza, belekerül ez közvetve a jövőről szőtt álmainkba is. Benne van ez a belső megoszaltság, hasadás József Attila második, illúziókban ringatózó témavariációjában is; sőt a kételtűség, a hasadás képi szinten még erősödik is azzal, hogy az egy képbe mosott ég és tenger sarkított ellentété alakul.

Igazán magas lírának így különválasztva sem tarthatjuk ezt a második variációt. De legalább elfogadhatjuk, és mi is elringatózhatunk rajta, mint a „Majd emlékezni jó lesz” megbékítő zárásán:

„Majd a kiontott vértócsa fakó lesz
s mosolyra fakaszt mind, ami ma bánt,
majd játszunk békés állatok gyanánt
és emlékezni s meghalni is jó lesz.”

6.3. Ha viszont egyetlen, elkezdett, de befejezetlen vers... — Akkor igen nagy teret nyit az olvasó aktivitásának: hogyan lehetne valamilyen módon kidolgozni a versszálak bogait, összeférhetővé békíteni a képileg és a lírai logika szerint ilyen fokon még összehétközthetlent. Ha a meglevő sorokból következtethetnénk ki a hiányzó zárást, akkor ez nem volna csupán szubjektív konstrukció, hanem így is volna valamelyest csekélyebb objektivitása.

Magából a meglevő tizenhárom sorból én nem tudok kiolvasni utalást a lehetséges, de megíratlan feloldásra. Meg kell vizsgálnunk, nem sugallja-e a környező versek képi-érzelmi menete, hogy milyen irányban teljesezhet ki a költemény.

A környező versek közt akad több olyan is, amelyben a lírai hős jelenje a zárás szakaszán a jövővel kerül kontrasztba. Ilyen a már említett „Majd emlékezni jó lesz” (1935) is, ilyen 1937-ből az (Ős patkány terjeszt kórt...), a Március és a Születésnapomra. Ezek szerint a (Már régesrég...) hiányzó zárásában is lehetne szó róla, hogy a 6—13. sort jövődöként kell értelmeznünk, Így a vers meglehetősen hasonlítana ahhoz a föltevéshez, hogy a szöveg tulajdonképpen két variáció azonos alaptémára.

Közismert szerkesztési módja, eljárása a költőnek, hogy a verszárásban mintegy leleplezi magát: az eddigieket illúzióktól félrevezettetve mondta, *de* — most már mindent a maga valójában lát (1935: Én nem tudtam, Ősz, Kései sirató; 1936: Harag, Kész a leltár, Kirakják a fát). Elemzett versünk váza tehát ilyesféle is lehetne: Már régesrég rájöttem én kételtűségemre, és eddig szépítgettem ugyan, *de*... most már azt is tudom, hogy... Ez a hipotézis azonban csakis a környező, sőt kissé korábbi versekre épül! A (Már régesrég...) nek egyetlen mozzanata sem támogatja, tehát föltevésünk ingatag. Alighanem érdekesebb megmaradnunk amellett, hogy a szöveg két variáció laza kapcsolata.

7. Töredékvers elemzése. — A lírai műnek, akár a teljesnek, akár a töredékesnek a zártsága, a tágabb szövegösszefüggéstől és a közlési-alkotási helyzettől való függetlensége viszonylagosságában is minőségileg magasabb fokon áll, mint a gyakorlati és elméleti célú beszédképződményeké. Ezen a magasabb fokon aztán jelentős különbségek vannak az önállóság, a zártság mértékének a tekintetében mind a teljes költemények körén belül, mind a teljesek és a töredékek közt.

A teljes mű is kiegészül az életmű tágabb kontextusából, sőt még a kortárs szépirodalom szövegösszefüggéséből, illetve a kor és benne az alkotó életének költői beszédhelyzetéből nyert közleményekkel. Sokkal inkább áll ez a töredékekre, vázlatokra, verscsírákra. Elemeznünk, magyaráznunk kell az ilyen alkotásokat is, de nem használhatjuk ugyanazt a módszert, mint a teljes költemények elemzésekor. Dolgozatunkkal hozzá szeretnék járulni a töredékek elemzésének módszertanához, illetve a teljes művek és a töredékek közti határvonáshoz.

JEGYZETEK

[1] JÓZSEF ATTILA, Összes művei. II. Versek. Bp., 1955. 445. — A költő verseit ebből — a második — szövegkritikai kiadásból idézem.

[2] BALOGH LÁSZLÓ, József Attila. Bp., 1969. 199.

- [3] Vö. TÖRÖK GÁBOR, „A líra: logika”. Bp., 1968. 20—25.
 [4] ROMAN JAKOBSON, Hang — jel — vers. Bp., 1969. 221.
 [5] L. HENRIK MARKIEWICZ, Az irodalomtudomány fő kérdései. Bp., 1968. 59; más kiindulásból LUKÁCS GYÖRGY, Az esztétikum sajátossága. Röv. kiadás. Bp., 1969. 416—32.
 [6] A magyar irodalom története. Szerk.: SZABOLCSI MIKLÓS. VI. Bp., 1966. 374.
 [7] JÓZSEF ATTILA, Összes művei. III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok. Bp., 1958. 84—5.
 [8] „A líra: logika”. Bp., 1968. 164—6, 238—48.
 [9] L. i. m. 690—700.
 [10] Uo. 422.
 [11] NÉMETH ANDOR, József Attila. Bp., 1944. 75—6.
 [12] JÓZSEF ATTILA, Összes művei. III. Bp., 1958. 244—5.
 [13] Az egzisztencializmus Angst-kategóriája: SÖREN KIERKEGAARD, Írásaiból. Bp., 1969. 321—64; SÖREN KIERKEGAARD: Az egzisztencializmus. (Szerk. KÖPECZI BÉLA.) Bp., 1965. 76—82. — Pszichiátriai oldalról: Psychiatria. (Szerk. NYÍRÓ GYULA.) Bp., 1967. 140—1, 333—4; PERTORINI REZSŐ, Psychoterápia. Bp., 1969. 68—70.

ПОЛНОЕ СТИХОТВОРЕНИЕ ИЛИ ОТРЫВОК?

Г. Төрөк

Стихотворение Атилы Йожефа, напечатанное под заглавием „Давным-давно” („Már régés-rég”) считается полным стихотворением. Автор пытается так анализировать стихотворение, но он наталкивается на художественно нерешённые и нерешимые образные противоречия и противоречия хода мысли. Эти ломки, вместе с неправильной структурой строф, указывают на то, что это стихотворение неполное, не целое.

Отрывочный, схематический текст может охарактеризоваться по-разному. В данном случае вероятнее то, что это два таких слабо связанных варианта одной и той основной темы, которые сложное переживание поэтического „двуединства” охватывают с одной стороны с точки зрения действительности настоящего, с другой стороны из аспекта воображаемого будущего. Представляется менее вероятным, что нехватает только окончания стихотворения, а остальное — связный текст.

Отрывки наших классиков можно и нужно анализировать из аспекта произведение-центричности, но для этого предлагается применять другие методы, чем к полным произведениям. Мы должны больше принимать во внимание более широкий контекст произведения, эпоху, а в ней и поэтическую разговорную ситуацию творческой биографии, как бы дополняя ими то что неполно.

В работе автор показывает разделение полных произведений и отрывков, схем, и методы анализа отрывков.

IST ES EIN VOLLSTÄNDIGES GEDICHT ODER EIN BRUCHSTÜCK?

von G. Török

Das unter dem Titel (Schon lange...) veröffentlichte Gedicht von Attila József wird für ein vollständiges Werk gehalten. Der Autor versucht das Gedicht so zu analysieren, aber er stößt auf ungelöste und unlösbare Widersprüche der Bilder und des Gedankenganges. Diese Brüche mit dem unregelmässigen Strophensystem zusammen zeigen darauf hin, dass das Gedicht kein ganzes, kein vollständiges ist.

Der fragmentarische, skizzenhafte Text kann verschiedentlich qualifiziert werden. In unserem Fall ist es höchstwahrscheinlich, dass das Gedicht zwei lose verknüpfte Varianten des gleichen Grundthemas ist, die einerseits von der Seite der Wirklichkeit der Gegenwart, andererseits aber von der erträumten Zukunft das komplizierte Erlebnis der dichterischen „Doppelseitigkeit“ erfassen. Es ist weniger wahrscheinlich, dass nur der Abschluss des Gedichts fehle, sonst aber ein kontinuierlich zusammenhängender Text sei.

Die Bruchstücke unserer Klassiker können und müssen auf Grund der Konzentration aufs Werk analysiert werden, aber dazu empfiehlt sich andere Methoden anzuwenden als zur Analyse vollständiger Werke. Wir müssen den breiteren Kontext des Lebenswerkes, die dichterische Sprechsituation der Epoche und darin die des Autorenlebenslaufes viel mehr berücksichtigen, quasi ergänzend das, was unvollständig ist.

In der Abhandlung zeigt der Autor, wie die Werke und die Bruchstücke, Entwürfe voneinander zu trennen, bzw. durch welche Methoden die Bruchstücke zu analysieren sind.

СУФФИКСАЛЬНЫЕ НАЗВАНИЯ ОДЕЖДЫ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

С. М. ВАСИЛЬЧЕНКО

В составе лексико-семантической группы существительных — названий одежды — значительное место занимают суффиксальные имена существительные. В лингвистической литературе можно найти некоторые сведения, касающиеся этих существительных, описание отдельных суффиксов. О. В. Скороглядова приводит примеры названий предметов одежды с суффиксом -к. [1]. Г. С. Зенков в ряду новообразований со значением предмета отмечает и новообразования на -ка, -овка, -евка. [2]. И. Т. Яценко также в ряду новообразований советской эпохи рассматривает названия одежды с суффиксами -к, -ёрк-, -овк-, -евк-. [3]. На названия одежды с суффиксами -к-, -анк- указывает Н. М. Громова. [4]. Названия одежды, образованные от собственных имен при помощи суффикса -к-, можно найти в работе В. П. Даниленко. [5]. В целом суффиксальные названия одежды ещё не исследовались. В данной статье рассматривается вся группа суффиксальных названий предметов одежды — в том объёме, в котором она представлена в семнадцатитомном «Словаре современного русского литературного языка».

Исходным материалом для выделения анализируемой лексико-семантической группы послужили мотивированные (суффиксальные) имена существительные, значения которых толкуются при помощи слов: «фуражка», «шапка», «шлем», «шляпа», «головной убор», «накидка», «платье», «передник», «блузка», «костюм», «куртка», «плащ», «тулуп», «шуба», «штаны», «валенки», «сапоги», «туфли», «обувь» и под. Все эти значения подводятся под более общее значение «предмет одежды»-то есть «предмет (из ткани, меха, кожи), которым покрывают тело для защиты от холода, удобства движения и пр.». Объектом описания являются существительные, которые можно мотивировать в синхронном плане. Анализируются только однозначные и те многозначные существительные, у которых значение «предмет одежды» является первичным, основным, поскольку вторичное значение могло появиться путем переосмысления первичного, а не в результате суффиксации.

В зависимости от значения мотивирующих слов суффиксальные названия предметов одежды можно объединить в следующие группы: 1(мотивированные существительными, 2(мотивированные прилагательными, 3(мотивированные глаголами. Рассмотрим названия предметов одежды, мотивированные существительными. В составе этой группы количественно преобладают существительные со значением уменьшительности-ласкательности, среди них -названия, образованные от существительных женского рода по модели на -ка. Эта модель воплощена в следующих коррелятивных парах: бекешка — бекеша, бекешь, блузочка-блузка, ботиночка-ботинка, вуалька-вуаль, галошка-галоша, голичка-голица, горжеточка-горжетка, епанечка-епанча, ермолочка-

ермолка, косыночка-косынка, кепочка-кепка, курточка-куртка, мантилька-мантилья, лопотинка-лопотина, накидочка-накидка, ногавочка-ногавка, одёжка-одежда, онучка-онуча, опоясочка-опояска, панамка-панама, перчаточка-перчатка, пилоточка-пилотка, подвязочка-подвязка, поддёвочка-поддёвка, подпоясочка-подпояска, портяночка-портянка, распашоночка-распашонка, ризка-риза, рубашечка-рубашка, рубашоночка-рубашонка, рукавичка-рукавица, ряска-ряса, свиточка-свитка, сибирочка-сибирка, скуфейка-скуфья, туфелька-туфля, фесочка-феска, фуражечка-фуражка, фуфаячка-фуфайка, шалька-шаль, шапочка-шапка, шинелка, шинёлка, шинелька-шинель, шляпкашляпка, шляпочка-шляпка, штиблетка-штиблета, шубка-шуба, шубочка-шубка, шубеёчка-шубейка, юбочка-юбка. Большинство перечисленных мотивированных существительных снабжено пометой «уменьшительно-ласкательное», меньшинство (около 20%) дано с пометой «уменьшительное». Некоторые пометы нуждаются в уточнении, например, *голичка* только «уменьшительное», а аналогичное *рукавичка* — «уменьшительно-ласкательное»; логично оба слова снабдить одинаковыми пометами. В существительном *ризка* значение уменьшительности-ласкательности сочетается со значением уничижительности. Модель на -ка со значением уничижительности воплощена только в одной коррелятивной паре *гунька-гуня*. Немногим меньше половины приведенных названий одежды с суффиксом -к- вошло в литературный язык из разговорной речи. Различия в звуковых оболочках основ слов, входящих в рассмотренные коррелятивные пары, связаны со следующими фонетическими изменениями: чередованием К—Ч перед суффиксом -к-: горжетка-горжеточка, накидка-накидочка, перчатка-перчаточка, пилотка-пилоточка и др. - всего 29 примеров; чередованием ц-ч (голица-голичка, рука-вица-рукавичка), чередованием нуля звука — О или Е (епанча-епанечка, косын-ка-косыночка, феска-фесочка, шапка-шапочка, шубейка-шубеёчка и др.). В основе мотивирующего существительного *мантилья* происходит усечение.

В некоторых названиях предметов одежды на -ка значение уменьшительности — ласкательности утрачено, в этом случае мотивированные существительные дублируют значения мотивирующих (жакетка-жакет, жилетка-жилет, панёвка-панёва, рубашка-рубаша, свитка-свита, тапочка-тапка, фекса-фес, чунь, ка-чуня, шлычка-шлык). В парах *жакетка-жакет*, *жилетка-жилет*, *феска-фес*, *шлычка-шлык* наблюдается различие в роде: бессуффиксные существительные мужского рода, суффиксальные — женского рода.

В ограниченном количестве примеров воплощены модели на -очка, -ечка, -ушка, -онька, -енька со значением уменьшительности-ласкательности. Словообразовательный комплекс -очка присоединяется к основам на твердый согласный, -ечка — к основам на мягкий согласный: кофта-кофточка, муфта-муфточка, тальма-тальмочка, скуфья-скуфеечка). По модели на -ушка образовано два существительных: *шубушка* (народно-поэтическое, ласкательное к *шуба*) и *пальтушка* (просторечное, короткое *пальто*). В словах *пальтушка-пальто* наблюдается различие в роде, конечный гласный мотивирующего слова усечается, ударение в существительном *пальтушка* падает на гласный суффикса -ушк-. Словообразовательный комплекс -онька присоединяется к основам на твердый согласный (шапка-шапонька, шуба-шубонька), -енька -к основе на мягкий согласный (онуча-онученька). В основах мотивирующих слов *шапка*, *шубка* происходит усечение -к-. Все 3 существительных на -онька, -енька стилистически окрашены: *онученька* и *шапонька* снабжены пометой «разговорное» *шубонька* — пометой «народно — поэтическое». Только существительное

вуалетка, тождественное по значению существительному *вуалька*, имеет в своем составе словообразовательный комплекс -етка.

Таким образом, названия предметов одежды — существительные женского рода со значением уменьшительности — ласкательности образуются по моделям на -ка, -очка, -ечка, -ушка, -онька, -енька, -етка. Только первая модель регулярна, остальные модели представлены немногочисленными образованиями, имеющими в большинстве случаев параллельные названия, созданные по модели на -ка (ср. *вуалетка* и *вуалька*, *онученька* и *онучка*, *скуфейка* и *скуфеечка*, *шапонька* и *шапочка*, *шубушка*, *шубка* и *шубонька*). К рассмотренной группе названий одежды примыкает созданное по модели на -ейка существительное *шубейка*, отличающееся от однокорневых существительных *шубушка*, *шубка*, *шубонька* тем, что не имеет значения уменьшительности — ласкательности.

От существительных мужского рода уменьшительно-ласкательные названия предметов одежды образуются по моделям на -ек, -ок, -ёк, -ик, -чик, -ец. Словообразовательный комплекс -ек присоединяется к основам на заднеязычный согласный К, который чередуется с шипящим Ч: *ботинок-ботиночек*, *валенок-валеночек*, *галстук-галстучек*, *кокошник-кокошничек*, *лапото́к-лапото́чек*, *носок-носочек*, *патынок-патыночек*, *передник-передничек*, *платок-платочек*, *повойник-повойничек*, *подрясник-подрясничек*, *полушало́к-полушало́чек*, *полшубо́к-полшубо́чек*, *пониток-понито́чек*, *фартук-фартучек*, *черевик-череви́чек*, *чёсанок-чёсано́чек*, *чулок-чуло́чек*. 8 из 18 указанных слов на -ек снабжены пометой «разговорное». Только в существительном *туфеле́к* суффикс -ек сочетается с парным мягким согласным Л. При помощи словообразовательного комплекса -ёк образовано два существительных с уменьшительно-ласкательным значением от существительных с основой на парный мягкий согласный (китель-кительёк, чекмень-чекменьёк). Ударение перемещается на гласный суффикса. Словообразовательный комплекс -ок присоединяется к основам на заднеязычные, которые чередуются с шипящими (к-ч, г-ж, х-ш): *армяк-армячок*, *башмак-башмачок*, *клубок-клубочок*, *колпак-колпачок*, *кушак-кушачок*, *пиджак-пиджачок*, *полуфрак-полуфрачок*, *сюртук-сюрту́чок*, *шишак-шишачок*, *шлык-шлычок*; *сапог-сапожок*; *кошух-кошушок*; и к основам на парные твердые согласные: *зипун-зипунок*, *лапоть-лапоток*; в последнем примере конечный мягкий согласный основы мотивирующего слова чередуется с твёрдым. Как правило, в качестве мотивирующих к образованиям на -ок выступают существительные с ударением на последнем слоге (*армяк*, *армяка*; *пиджак*, *пиджака*; *сапог*, *сапога* и др.). Исключение составляет существительное *лапоть*, но и оно в некоторых падежах множественного числа имеет ударное окончание. 6 из 14 существительных на -ок стилистически окрашено, дано с пометой «разговорное». Помету «разговорное» имеет также единственное существительное на -ок с уничижительным значением *фрачо́к* (мотивирующее *фрак*). Ударение в мотивированных словах с суффиксом -ок падает на последний слог.

В 13 коррелятивных парах воплощена модель на -ик с уменьшительно-ласкательным значением: *ботик-бот*, *бурнусик-бурнус*, *жилетик-жилет*, *капотик-капот*, *картузик-картуз*, *плащик-плащ*, *пледик-плед*, *сало́пик-сало́п*, *френчик-френч*, *халатик-халат*, *цилиндрик-цилиндр*, *чепчик-чепец*, *шарфик-шарф*. Суффикс -ик- безударный. На стыке основ мотивирующих слов и словообразовательного комплекса -ик наблюдаются чередования парных твердых согласных с мягкими (*бурнус-бурнусик*, *жилет-жилетик*, *картуз-картузик* и др.), ц чередуется с ч (*чепец-чепчик*). Различия в звуковых оболочках слов *чепец-*

чепчик связаны также с чередованием Е — нуль звука. Большинство существительных на -ик стилистически нейтрально, помету «разговорное» имеют только 4 из 13 слов. Модель на -чик по своей регулярности не отстает от модели на -ок, она воплощена в следующих 12 коррелятивных парах слов: азамчик -азям, зипунчик-зипун, кафтанчик-кафтан, костюмчик-костюм, мундирчик-мундир, разлетайчик-разлетай, салопчик-салоп, сарафанчик-сарафан, уборчик-убор, чепанчик-чепан, шугайчик-шугай, шушунчик-шушун. Суффикс -чик- присоединяется к основам на -й- или к основам на парный твердый согласный. Ударение в мотивированных словах сохраняется на том же слоге, что в исходной форме мотивирующего слова. Большинство слов на -чик снабжено пометой «разговорное». По модели на -чик образовано также существительное *тулупчик*, утратившее значение уменьшительности. (Ср.: *Тулуп* — длинная шуба. *Тулупчик* — короткая шуба. Аналогичные отношения характерны для коррелятивных нар *шуба-шубейка, пальто-пальтушка*.)

Из 4 названий предметов одежды, образованных по модели на -ец, три имеют уменьшительное значение (азямец, капотец, кафтанец), одно — уменьшительно-ласкательное значение (салопец). На стыке основы мотивирующих слов и суффикса -ец- происходит чередование парных твердых согласных с мягкими (азям-азямец, капот-капотец, кафтан-кафтанец, салон-салонец). Суффикс -ец- безударных.

Таким образом, названия предметов одежды — существительные мужского рода с уменьшительно-ласкательными значениями образуются только по моделям с системой флексий I склонения. Модели на -ек, -ок, -ик, -чик характеризуются в общем почти одинаковой регулярностью, модель на -ец менее регулярна. О синонимии рассмотренных моделей свидетельствуют однокорневые образования салопик, салопчик, салопец; капотик, капотец; зипунок, зипунчик. К последним двум примерам можно добавить ещё одно существительное мужского рода с уменьшительно — ласкательным значением, образованное по модели на -ишечко от существительного *зипидн*-зипунишечко.

Только двумя примерами в группе существительных с уменьшительно-ласкательным значением представлены существительные (названия предметов одежды) среднего рода: *пальтецо* (разг.) и *платице*. Существительное *пальтецо* образовано по модели на -ецо; суффикс -ец-присоединяется к усеченной (-о-) основе мотивирующего слова *пальто*; конечный парный твёрдый согласный усечённой основы чередуется с мягким; ударение в мотивированном и мотивирующем словах падает на последний слог. Существительное *платице* образовано по модели на -ице; ударение в мотивированном слове на том же слоге, что и в мотивирующем слове *платье*.

От названий предметов одежды, употребляющихся только в форме множественного числа, уменьшительно-ласкательные существительные образуются по моделям на -ки, -ики, -чики, -ишки, -цы. По модели на -ки созданы существительные *брючки, панталашки, порточки* (мотивирующие *брюки, панталоны, портки*). В существительном *панталашки* значение ласкательности сочетается со значением уничижительности. Существительные *панталашки* и *порточки* стилистически окрашены: первое — «разговорное», второе — «просторечное». На стыке основ мотивирующих слов и суффикса -к- происходит чередование К-Ч (брюки-брючки, портки-порточки), Н-Ш (*панталоны*-панталашки); различие в звуковых оболочках слов *портки, порточки* связано также с чередованием нуль звука — О, ударение перемещается на беглый гласный.

Словообразовательный комплекс -ики воплощён в трёх коррелятивных

парах: котики-коты, трусики-трусы, штаники-штаны. На стыке основ мотивирующих слов и суффикса -ик- наблюдается чередование парных твёрдых согласных с мягкими. Ударение в мотивирующих словах падает на последний слог, в мотивированных — на слог, предшествующий словообразовательному комплексу. Также в трёх коррелятивных парах слов воплощён словообразовательный комплекс -чики: кальсончики-кальсоны, панталончики-панталоны, шароварчики (разг.)-шаровары. Суффикс -чик- присоединяется к основам на парный твёрдый согласный. Место ударения не изменяется; ударение падает на слог, предшествующий суффиксу -чик-.

При помощи словообразовательного комплекса -ишки образовано два существительных с уменьшительно — ласкательным значением (трусишки, штанишки), одно — с уменьшительным значением (портчишки) и одно-с пренебрежительным значением (шароваришки). На стыке основ мотивирующих слов и суффикса -ишк- наблюдается чередование К-Ч (портки-портчишки) и чередование парных твёрдых согласных с мягкими (трусы-трусишки, шаровары-шароваришки, штаны-штанишки). Ударение в мотивирующих словах *портки, трусы, штаны* на последнем слоге, в мотивированных (портчишки, трусишки, штанишки) -на гласном суффикса -ишк-; в существительных *шаровары, шароваришки* ударение падает на третий слог. Все слова на -ишки стилистически окрашены: помету «разговорное» имеют существительные *трусишки, шароваришки, штанишки*, помету «просторечное» -существительное *портчишки*. По модели на -цы образовано единственное, стилистически окрашенное существительное *панталонцы* (устаревшее, разговорное, уменьшительное к *панталоны*).

Таким образом, в образовании немногочисленной группы уменьшительно-ласкательных существительных (названий предметов одежды), имеющих форму, только множественного числа, участвует довольно значительное количество нерегулярных моделей — 5.0 неустойчивости в образовании существительных по этим пяти моделям свидетельствуют словообразовательные параллели панталошки, панталончики, панталонцы; порточки, портчишки; штаники, штанишки; трусики, трусишки. К существительным, образованным по модели на -ки, примыкают названия *пимки, портки*, утратившие значение уменьшительности, тождественные по значению мотивирующим существительным *пимы, порты*.

Уже приводились единичные примеры существительных на -ка, -ок, -ки с уничижительным значением (гунька, фрачок, панталошки). Уничижительные названия предметов одежды образуются также по моделям на -ишка, -онка, -чонка, -ёнка, -ишко, -нишко, -ичко. По моделям на -онка, -чонка, -ёнка, -ишка от существительных женского рода образуются существительные женского рода. На стыке основ и словообразовательного комплекса -ёнка происходит чередование парного твёрдого согласного с мягким (кофта-кофтёнка, шляпа-шляпёнка, шуба-шубёнка); ударение перемещается на гласный суффикса. Большинство существительных на -ёнка стилистически окрашено (*шинелёнка* -просторечное, *шляпёнка, шубёнка* -разговорные). Существительное *свитёнка* (просторечное) имеет уменьшительно-ласкательное значение. Словообразовательный комплекс -онка присоединяется к основам на непарный твердый согласный или к основам на К, который чередуется с Ч (оде́жа-одежонка, рубашка-рубашонка, свитка-свитчонка, шапка-шапчонка, юбка-юбчонка). Ударение в мотивированных словах падает на суффикс -онк-. В основе существительного *рубашка* наблюдается усечение конечного К, суффикс -онк- присоединяется к усе-

ченной основе. Все существительные на -онка стилистически окрашены: *одежонка*, *рубашонка*, *шапчонка*, *юбочка* снабжены пометой «разговорное», *свитчонка* — пометой «просторечное». Только уничижительное значение отмечено у существительных *одежонка*, *шапчонка*, *юбочка*. Существительное *рубашонка* имеет уменьшительно-уничижительное значение, существительное *свитчонка* — уменьшительно-пренебрежительное значение. Словообразовательный комплекс -счонка выделяется в названии *шляпчонка* (разговорное, уничижительное к *шляпа*) и в существительном *свитчонка*, если соотносить его с существительным *свита*. В мотивированных словах ударение падает на суффикс -чонк-.

В двух коррелятивных парах воплощена модель на -ишка: шинелишка (разговорное, уничижительное) -шинель, штиблетишка (разговорное, уничижительное) -штиблета. Безударный суффикс -ишк- присоединяется к основе на мягкий согласный. О неустойчивости в образовании существительных со значением уничижительности от названий предметов одежды по моделям на -ёнка, -онка, -чонка, -ишка свидетельствуют словообразовательные параллели шинелёнка, шинелишка; шляпёнка, шляпчёнка; свитчонка, свитёнка.

По модели на -ишко образовано довольно значительное количество названий предметов одежды с уменьшительно-уничижительным (сюртучишко, тулупишко, тулупчишко, шушунишко), пренебрежительным (зипунишко), уничижительно-пренебрежительным (фрачишко) и уничижительным значением (армячишко, капотишко, картузишко, кафманишко, лаптишко, мундиришко, пиджачишко, плащишко, салопишко, сарафанишко, сапожишко, халатишко, чекменишко, чепанишко, чулчишко). Суффикс -ишк- сочетается с системой флексий мужского рода. На стыке основ мотивирующих слов и суффикса происходит чередование парных твёрдых согласных с мягкими (зипун-зипунишко, капот-капотешко и др.), чередование К-Ч (армяк-армячишко, фрак-фрачишко), Г-Ж (сапог-сапожишко). В основе мотивирующего существительного *тулупчик* происходит усечение -ик-, суффикс -ишк- присоединяется к усеченной основе (тулупчишко). Различия в звуковых оболочках слов *лапоть-лаптишко* связаны с чередованием 0 — нуль звука. Ударение в мотивированных словах может быть на гласном суффикса (армячишко, зипунишко, картузишко, кафганишко, лаптишко, пиджачишко, плащишко, сапожишко, сюртучишко, фрачишко, чекменишко, чепанишко, чулчишко, шушунишко) или на гласном корня (капотешко, мундиришко, салопишко, сарафанишко, тулупишко, тулупчишко, халатишко). Большинство рассмотренных слов мужского рода на -ишко (15 из 21) дано с пометой «разговорное», помету «просторечное» имеет существительное *чекменишко*. Зафиксированное в словаре существительное мужского рода *сапожонко* (чаще употребляется в форме множественного числа *сапожонки*) образовано в просторечии от существительного *сапог*: существительное *сапожонки* имеет уменьшительно-уничижительное значение.

Суффикс -ишк- сочетается также с системой флексий среднего рода. Модель со словообразовательным комплексом -ишко воплощена в двух коррелятивных парах слов: пальтишко (разговорное, уменьшительно-уничижительное) -пальто, платьишко (уничижительное) — платье. Гласный суффикса ударный (пальтишко) или безударный (платьишко). В основе мотивирующего слова *пальто* происходит усечение конечного гласного 0, конечный твердый согласный усеченной основы чередуется с мягким. Имеющееся в словаре существительное *пальтишко*, адекватное по значению существительному *пальтишко*, образовано в говорах по модели на -ишко.

Существительные со значением увеличительности образуются при помощи

суффикса -ищ-, сочетающегося с системой флексий женского или мужского рода. Модель на -ища (с системой флексий женского рода) воплощена в двух коррелятивных парах: шляпища (разговорное)-шляпа, шубища (разговорное)-шуба. Модель на -ище (с системой флексий мужского рода) зафиксирована в трёх коррелятивных парах: лаптище (разговорное) -лапоть, сапожище (увеличительно-пренебрежительное)- сапог, тулупище (разговорное)-тулуп. Большинство слов с суффиксом -ищ- (4 из 5) снабжено пометой «разговорное». В существительных женского рода гласный суффикса -ищ- безударный, в существительных мужского рода — безударный (тулупище) или ударный (лаптище, сапожище). На стыке основ мотивирующих слов и суффикса -ищ- наблюдается чередование парных твёрдых согласных с мягкими (тулуп-тулупище, шуба-шубища) и чередование Г-Ж (сапог-сапожище). Различие в звуковых оболочках слов лапоть-лаптище связано с чередованием 0-нуль звука. К существительному *сапожище* имеется словообразовательная параллель *сапожнишко*, образованная по модели на -нишко в просторечии. Ударение в мотивированном слове *сапожнишко* падает на гласный суффикса -ящик-, суффикс сочетается с системой флексий мужского рода. На стыке основы и суффикса согласный Г чередуется с Ж (сапог-сапожнишко).

Все рассмотренные отсубстантивные названия предметов одежды объединяет то, что значения мотивированных и мотивирующих слов отличаются незначительно; изменение семантики происходит в пределах общего значения „предмет одежды”. Модели, по которым образованы подобные существительные, можно условно назвать модификационными. Судя по описанию „модификационные” модели довольно широко представлены в названиях предметов одежды. Около 70% проанализированных суффиксальных существительных имеют уменьшительно-ласкательное значение, далее следуют названия с уничижительным значением (около 13%); модели со значением увеличительности воплощены в четырёх коррелятивных парах, модели со значением пренебрежительности — только в двух коррелятивных парах. Между четырьмя указанными группами названий нет резкой границы. Об этом свидетельствуют существительные, сочетающие уменьшительно-ласкательное значение с уничижительным (их 10), уменьшительное значение с пренебрежительным (1 слово), уничижительное значение с пренебрежительным (1 слово), увеличительное значение с пренебрежительным (2 слова). *Близость* семантики членов коррелятивных пар способствует появлению суффиксальных существительных, дублирующих значение мотивирующих слов.

Наряду с «модификационными» моделями, в отсубстантивных названиях предметов одежды можно выделить «немодификационные», собственно словообразовательные модели — это модели на -ка, -ан, -ух, -авка, -овица, -авица, -овка, -ёрка, -анка. По вариантам моделей на -ка, -ан, -ух со значением «предмет одежды по отношению к материалу, из которого он изготовлен, сшит», образованы существительные *фланелька, кожан, кожух* (мотивирующие слова: фланель, кожа). В мотивированных существительных *кожан, кожух* ударение падает на гласный суффикса -ан-, -ух-. В группу вариантов со значением «предмет одежды по отношению к месту расположения, части тела, для защиты которой он предназначен, на которой его носят», входят варианты моделей на которой он предназначен, на которой его носят», входят варианты моделей на -авка, -авица, -овица, воплощенные в следующих коррелятивных парах: рукавица-рука, ноговица-нога, ногавка-нога. Ударение в мотивированных словах *рукавица, ноговица* падает на второй слог словообразовательных ком-

плексов -авица, -овица; в существительном *ногавка* — ударение на первом слоге словообразовательного комплекса -авка.

По вариантам моделей на -овка и -ка со значением «предмет одежды по отношению к фамилии или имени известного лица, носившего этот фасон», образованы существительные *будёновка*, *толстовка*, *татьянка*. В качестве мотивирующих к указанным словам выступают собственные имена существительные Будённый, Толстой, Татьяна. Гласный суффикса -овк- может быть ударным (толстовка) и безударным (будёновка). В основе мотивирующего существительного *Будённый* происходит усечение конечного согласного Н, суффикс -овк- присоединяется к усеченной основе. Под влиянием рассмотренных вариантов по аналогии к *толстовка* создано новообразование *гладковка* [6].

К вариантам предыдущей группы семантически близки варианты моделей на -ка и -ёрка со значением «предмет одежды по отношению к лицу определенной профессии, носившему этот вид одежды». По указанным вариантам образованы существительные *спортсменка* и *гимнастёрка* (мотивирующие слова — спортсмен, гимнаст). На стыке основы существительного гимнаст и ударного суффикса -ёрк- наблюдается чередование парного твёрдого согласного с мягким. По варианту модели на -ка созданы новообразования *демократка* [7] и *космонавтка* [8].

Существительное *ушанка* образовано по варианту модели на -анка со значением «предмет одежды по отношению к составной части». На стыке основы мотивирующего слова *ухо* и суффикса -анк- происходит чередование заднеязычного согласного Х с шипящим Ш, ударение в существительном *ушанка* — на гласном суффикса -анк-. В коррелятивной паре *зюйдвестка-зюйдвест* воплощён вариант модели на -ка со значением «предмет одежды по отношению ко времени, условиям ношения, использования».

Таким образом, для образования названий предметов одежды от субстантивных основ в современном русском литературном языке имеется 12 семантических вариантов 9 моделей. Модель на -ка представлена четырьмя семантическими вариантами, остальные модели моновариантны. В составе рассмотренных словообразовательных комплексов преобладает система флексий женского рода 2 склонения (-ка, -авка, -анка, -овка, -авица, -овица, -ёрка), система флексий мужского рода I склонения воплощена в двух словообразовательных комплексах: -ан и -ух. Ограниченность субстантивной словообразовательной базы при создании названий предметов одежды и синонимия вариантов являются причиной существования в языке словообразовательных параллелей *кожан-кожух*, *ногавка-ноговица*.

Среди названий предметов одежды, образованных суффиксальным способом, особое место занимают двоякомотивированные имена существительные-то есть существительные, которые можно мотивировать двояко существительными и прилагательными. Например, *фланелевка* — рубашка из *фланели* (мотивация существительным, модель на -евка), *фланелевка-фланелевая* рубашка (мотивация прилагательным, модель на -ка). Если учитывать мотивацию существительными, в группе двояко мотивированных названий предметов одежды можно выделить 6 семантических групп. В группу вариантов со значением «предмет одежды по отношению к предмету (в широком понимании), с которым связано его использование, ношение,» входят варианты моделей на -ка (визитка-визит, защитка-защита, тенниска-теннис, футболка-футбол), -овка (штормовка-шторм), -ивка (спортивка, спортивки-спорт), -енка (форменка-форма), -явка (слюнявка-слюна), -ник (пыльник-пыль), -евик (дожде-

вик-дождь). На стыке основ мотивирующих слов *спорт, форма, слюна* и суффиксов -ивк-, -енк-, -явк- происходит чередование парных твердых согласных с мягкими. В мотивирующих существительных *штормовка, спортивки* ударение падает на гласный суффиксов -овк-, -ивк-, в слове *дождевик* ударение на последнем слоге.

Варианты моделей на -ка, -анка, -евка, -ник со значением «предмет одежды по отношению к материалу, из которого он изготовлен, сшит,» воплощены в следующих коррелятивных парах: *затрапезка-затрапез, вельветка*[9]-*вельвет, кожанка-кожа, фланелевка-фланель, ватник-вата, парусинник-парусина*. В существительном *кожанка* ударение может быть на гласном корня или на гласном суффикса -анк-.

В следующую семантическую группу входят варианты моделей на -ник, -ница, -няшка со значением «предмет одежды по отношению к месту (в том числе части тела) ношения»: *головник-голова, передник-перёд, тельник-тело, головница-голова, тельняшка-тело*. В существительных *головник, головница, тельняшка* ударение падает на гласный суффиксов -ник-, -ниц-, -няшк-. Различия в звуковых оболочках слов *тело-тельник, тельняшка* связаны с чередованием конечного твёрдого согласного основы тел- с мягким. Корни слов *перёд-передник* различаются чередующимися гласными: О (после мягкого согласного) —Е. О синонимии вариантов рассматриваемой группы свидетельствуют словообразовательные параллели *головник-головница, тельняшка-тельник*.

По вариантам моделей на -ка и -овка со значением «предмет одежды по отношению к лицу определенной профессии, воинского звания, национальности» образована довольно многочисленная группа существительных: *боярка, гренадерка, капитанка* [10], *ковбойка, матроска, мичманка, пилотка, румынка, славянка* [11], *черкеска, уланка, юнгштурмовка*; мотивирующие слова — *боярин, бояре, гренадер, капитан, ковбой, матрос, мичман, пилот, румын, славянин, славяне, черкес, улан, юнгштурм*. В рассмотренных примерах словообразовательный комплекс -ка присоединяется к основам на -й- или парный твёрдый согласный.

В пятную семантическую группу входят варианты моделей на -ка и -ки со значением «предмет одежды по отношению к местности, откуда он получил распространение». По модели на -ка образованы существительные *бухарка, сибирка, тиролька* и новообразование *голливудка* [12] от собственных имен существительных *Бухара, Сибирь, Тироль, Голливуд*. Ударение в мотивированных словах падает на слог, предшествующий суффиксу -к-. На стыке основы мотивирующего слова *Сибирь* и суффикса -к- происходит чередование мягкого согласного с твёрдым. Модель на -ки воплощена только в одной коррелятивной паре *тирольки-Тироль*. Также в одной коррелятивной паре *крылатка-крыло* воплощён вариант модели на -атка со значением «предмет одежды по отношению к предмету, характеризующему его внешний вид». Ударение в мотивированном слове падает на гласный суффикса -атк-.

Таким образом, в сфере двоякомотивированных суффиксальных названий предметов одежды можно выделить 19 семантических вариантов 13 моделей, если учитывать связь с существительными. Модель на -ка представлена четырьмя семантическими вариантами, модель на -ник- тремя, модель на -овка бивариантна, остальные модели моновариантны (на -евик, -ивка, -явка, -енка, -евка, -анка, -ница, -няшка, -атка, -ки). Модели на -ка, -овка, -анка зафиксированы и в собственно отсубстантивных названиях предметов одежды. Варианты первых четырёх семантических групп тождественны по значению вариантам отсубстантивных моделей.

Если описание двоякомотивированных названий предметов одежды дать с учетом мотивации прилагательными, количество моделей уменьшится более, чем вдвое (вместо тринадцати — пять: на -ка, -ик, -ица, -яшка, -ки). Модель на -ка имеет 5 вариантов, модель на -ик — 3 варианта, модели на -ица, -яшка, -ки моновариантны. Количество семантических групп останется прежним. Значение первой группы вариантов моделей на -ка и -ик — «предмет одежды по признаку, связанному с назначением, использованием» (слюнявка-слюнявый, штормовка-штормовой). В основе мотивирующих слов визитный, защитный, спортивный, теннисный, форменный, футбольный происходит усечение конечного -н-, суффикс -к- присоединяется к усеченной основе на твердый согласный (визитка, защитка, спортивка, тенниска, форменка, футболка). Суффикс -ик- присоединяется к основам на мягкий согласный (дождевой-дождевик, пыльный-пыльник). Этот суффикс может быть ударным (дождевик) и безударным (пыльник). По образцу варианта модели на -ка созданы новообразования *боксёрки* [13] и *олимпийки* [14].

Варианты тех же моделей (на -ка и -ик) входят во вторую группу со значением «предмет одежды по признаку, связанному с материалом, из которого он шит» (кожанка-кожаный, фланелевка-фланелевый, ватник-ватный, парусинник-парусинный). В основах прилагательных *затрапезный*, *вельветовый* происходит усечение суффиксальных -н-, -ов-; суффикс -к- присоединяется к усеченным основам (затрапезка, вельветка). В группу со значением «предмет одежды по признаку, имеющему отношение к месту ношения», входят варианты моделей на -ик (головник-головной, передник-передний, тельник-тельный), -ица (головница-головной), -яшка (тельняшка-тельный). Все три комплекса присоединяются к основам на мягкий согласный. В существительных головник, головница, тельняшка ударение падает на гласный суффикса.

Вариант модели на -ка со значением «предмет одежды по признаку, имеющему отношение к лицу определенной профессии, воинского звания, национальности», воплощён в следующих коррелятивных парах: боярка-боярский, гренадерка-гренадерский, капитанка-капитанский, ковбойка-ковбойский, матроска-матросский, мичманка-мичманский, пилотка-пилотский, румынка-румынский, славянка-славянский, черкеска-черкесский, уланка-уланский, юнгштурмовка-юнгштурмовский. Суффикс -к- присоединяется к усеченной (ск-) основе прилагательного.

В пятую группу входят варианты моделей на -ка и -ки со значением «предмет одежды по признаку, имеющему отношение к местности, откуда он получил распространение». Словообразовательные комплексы -ка, -ки присоединяются к усеченной (-ск-) основе прилагательного (бухарский-бухарка, сибирский-сибирка, тирольский-тиролька, тирольки). Модель на -ка представлена также вариантом со значением «предмет одежды по признаку, связанному с внешним видом» (крылатка-крылатый).

Все рассмотренные до сих пор двоякомотивированные существительные образованы суффиксальным способом. Среди двоякомотивированных названий предметов одежды можно выделить ещё одну группу названий, в которой разное осмысление влечёт за собой изменение способа образования. Если учитывать мотивацию прилагательными (набедренный, нагрудный, наколенный, налобный, наплечный, нарукавный, нательный, наушный), то существительные набедренник, нагрудник, наколенник, налобник, наплечник, нарукавник, нательник, наушник образовались суффиксальным способом — по варианту модели на -ик со значением «предмет одежды по отношению к месту ношения,

к части тела, для защиты которой он предназначен». Если учитывать связь с существительным, эти слова попадут в префиксально-суффиксальный способ образования.

Существительные косоворотка, однорядка, треуголка можно мотивировать прилагательными косоворотый, однорядный, треугольный. Способ образования существительных в таком случае суффиксальный — по варианту модели на -ка со значением «предмет одежды по признаку, связанному с внешним видом». В основах прилагательных однорядных, треугольных наблюдается усечение суффиксального -н-. Если указанные существительные мотивировать словосочетаниями (с косым воротом, из одного ряда, с тремя углами), способ образования изменится — сложение с суффиксацией.

Одномотивированные отадыктивные названия предметов одежды образованы по моделям на -ка, -ок, -ец, -ица, -ики, -овик, -ынка, -овка. Варианты моделей на -ка, -ок (-ки), -ец (-цы) со значением «предмет одежды по признаку, связанному со способом изготовления», воплощены в коррелятивных парах: валенка-валеный, вязанка-вязаный, дублёнка-дублёный, стёганка-стёганный; валенок-валеный, катанок-катанный, чёсанок-чёсанный; валенец-валеный. Следствием синонимии этих вариантов являются словообразовательные параллели, тождественные по значению, различающиеся употреблением — валенок, валенка, валенец (областное). Словообразовательные параллели *исподница, исподники* образованы по вариантам моделей на -ица и -ики со значением «предмет одежды по признаку, связанному с местом ношения».

По вариантам моделей на -овик и -овка со значением «предмет одежды по признаку, связанному (косвенно) с назначением, использованием,» образованы существительные *босовик* и *спецовка* от прилагательных *босой, специальный*. Ударение в мотивированных словах — на последнем слоге (*босовик*) или на суффиксе (*спецовка*). Суффикс -овк- присоединяется к усеченной (-иальн-) основе. К этой группе примыкает существительное *купальник*, которое можно мотивировать двояко -прилагательным *купальный* (тогда оно образовано по модели на -ик) и глаголом *купаться* (тогда оно образовано по модели на -льник).

По варианту модели на -ка со значением «предмет одежды по признаку, связанному с материалом, из которого он изготовлен, сшит», образовано существительное *портянка* от прилагательного *портяной*. В мотивированном слове ударение падает на слог, предшествующий суффиксу -к-. Близок по семантике к этому варианту вариант модели на -ица со значением «предмет одежды по признаку, имеющему отношение к составной части, материалу» (*голица-голый*). Ударный суффикс -иц- присоединяется к основе на мягкий согласный. Только в одной коррелятивной паре *багряница-багряный* воплощён ещё один вариант модели на -ица со значением «предмет одежды по признаку, связанному с цветом, окраской материала, из которого он сшит». На стыке основы мотивирующего слова и суффикса -иц- (как и в предыдущем примере, ударного) происходит чередование твёрдого согласного с мягким. Также одной коррелятивной парой (*кургузка-кургузый*) представлен вариант модели на -ка со значением «предмет одежды по признаку, связанному с внешним видом (длиной)». Семантически близок к этому варианту вариант модели на -ынка со значением «предмет одежды по признаку, связанному с внешним видом (формой)», воплощенный в коррелятивной паре *косынка-косой*. В мотивированном слове *косынка* ударение падает на гласный суффикса -ынк-.

Таким образом, количество одномотивированных отадыктивных названий одежды в современном русском литературном языке ограничено — всего

17 слов. II существительных стилистически окрашены, снабжены пометами «разговорное» (стёганка, спецовка), «просторечное» (взянка, дублёнка, исподница, исподники, кургузка), «областное» (катанки, валенцы), «просторечное и областное» (голица), «старинное» (багряница). Модели и варианты, по которым образованы рассмотренные отагъективные названия, нерегулярны, 10 вариантов из 12 воплощены в одной коррелятивной паре. Большинство моделей моновариантно (на -ок, -ец, -ики, -овик, -овка, -ынка), тремя вариантами представлены модели на -ка и -ица.

Варианты отглагольных моделей, по которым образованы названия предметов одежды, можно объединить в пять семантических групп. В группу со значением «предмет одежды по отношению к действию, объектом которого он является», входят варианты моделей на -ка (накидка-накидывать, обувка-обувать, одёвка-одевать), -жда (одежда-одеть), -жа (обужа-обуть, одёжа-одеть), -тка (обутка-обуть), -яние (одеяние-одеть), -ай (поддержай-поддёргивать). Словообразовательные комплексы -ка, -ай присоединяются к усеченной основе инфинитива. В существительном *одеяние* ударение падает на первый гласный суффикса -яни-, в существительном *поддержай* ударение на гласном суффикса -ай-. В остальных мотивированных существительных этой группы ударение падает на слог, предшествующий суффиксу. Различие в звуковых оболочках слов поддёргивать-поддержай связано с чередованием в корне 0 (после мягкого согласного) — Е, конечный согласный усеченной основы поддерг- отвердевает. В корнях слов одеть — одёжа наблюдается чередование Е—О (после мягкого согласного).

Названия предметов одежды *плавки, ступень, ходак* образованы по вариантам моделей на -ки, -ень, -ак со значением «предмет одежды по отношению к действию, при совершении которого он используется». Словообразовательные комплексы -ки, -ень, -ак присоединяются к усеченной основе инфинитива на твёрдый или мягкий согласный (*плавать, ступить, ходить*). В мотивированных существительных *плавки, ступень* ударение падает на гласный корня, в существительном — *ходак* -на последний слог к этой группе вариантов моделей примыкает вариант модели на -льник, по которому образовано двоякомотивированное существительное *кунальник* (мотивирующий глагол *купаться*).

По вариантам моделей на -нец, -онка, -ка, -айка со значением «предмет одежды по отношению к производимому им действию» образованы существительные *хлопанец, шлёпанец, распашонка, разлетайка, размахайка* от глаголов *хлопать, шлёпать, распахиваться, разлетаться, размахиваться*. Суффиксы -онк-, -айк- присоединяются к усеченной основе инфинитива (*разпахиваться, размахиваться*), конечный заднеязычный согласный усеченной основы чередуется с шипящим (перед суффиксом -онк-) или отвердевает (перед суффиксом -айк-); ударение падает на гласный суффиксов -онк-, -айк-. Суффикс -к- присоединяется к основе настоящего времени.

Существительные *обносок, вязенка, вязёнка, отрепье* образованы по вариантам моделей на -ок, -енка, -ёнка, -ье со значением «предмет одежды по отношению к действию, в результате которого он создается». Все словообразовательные комплексы присоединяются к усеченной основе инфинитива (*обносить-ся, вязать, отрепаться*). На стыке усеченной основы глагола *обноситься* и суффикса -ок- наблюдается чередование мягкого согласного с твёрдым, на стыке усеченных основ глаголов *вязать, отрепаться* и суффиксов -енк-, -ёнк-, -j- происходит чередование твёрдого согласного с мягким. В существительных *обносок, вязенка, отрепье* ударение на гласном корня, в существительном *вязёнка* — на гласном суффикса.

К последней семантической группе относятся варианты моделей на -ка и -ок со значением «предмет одежды по отношению к действующему, орудием которого он является». Словообразовательные комплексы -ка, -ок присоединяются к усеченной основе инфинитива (опоясать /ся/ - опояска, опоясок, подпоясаться - подпояска). Ударение в мотивированных словах опояска, подпояска, опоясок падает на слог, предшествующий суффиксу.

Таким образом, для образования названий одежды от глагольных основ в современном русском литературном языке имеется 19 семантических вариантов 15 моделей. Большинство моделей моновариантно (модели на -жда, -жа, -тка, -яние, -ай, -ки, -ень, -ак, -нец, -онка, -ье, -айка), тремя вариантами представлена модель на -ка, двумя — модели на -онка и -ок. Все варианты моделей нерегулярны, воплощены в незначительном количестве слов. Подавляющее большинство отглагольных названий предметов одежды стилистически окрашено, пометой «просторечное» снабжены существительные одёвка, обувка, одёжа, поддеггай, опояска, поясок; пометой «разговорное» — существительные хлопанец, шлёпанец, размахайка, обносок, отрепье, подпояска; помету «областное» имеют существительные обужа, обутка, ходак, ступень. Об ограниченности словообразовательной базы и синонимии вариантов свидетельствуют словообразовательные параллели одёвка, одёжа, одежда, одеяние; обувка, обу-жа, обутка; опояска, опоясок.

Итак, анализ языкового материала показал, что современный русский литературный язык располагает значительным количеством суффиксальных моделей для образования названий предметов одежды. Из 306 рассмотренных названий одежды 214 названий создано по моделям с субстантивными мотивирующими словами (в том числе 198 существительных образовано по «модификационным» моделям), 17 названий — по моделям с адъективными мотивирующими словами, 24 названия — по моделям с глагольными мотивирующими словами. 51 существительное входит в промежуточную группу двоякомотивированных названий. Сопоставление моделей, входящих в разные группы, позволяет обнаружить между моделями структурное сходство, проявляющееся в совпадении словообразовательных комплексов: комплекс-енка сочетается с адъективными и глагольными основами, комплексы -ёнка, -онка — с субстантивными и глагольными основами; -овка, -ик, -ики, -ец сочетаются с субстантивными и адъективными основами. Наибольшей сочетательной способностью обладают словообразовательные комплексы -ка, -ки, -ок, сочетающиеся со всеми типами основ- с субстантивными, адъективными и глагольными. Остальные словообразовательные комплексы сочетаются только с одним типом основ: -ица, -яшка, -ынка, -овик-с адъективными основами, -тка, -жда, -жа, -айка, -нец, -ень, -ак, -ай, -яние, -ье — с глагольными основами, -очка, -ечка, -ушка, -онька, -енька, -етка, -ейка, -чонка, -ишка, -ища, -атка, -няшка, -ница, -авка, -евка, -авица, -овица, -ёрка, -анка, -ивка, -енка, -явка, -ек, -ёк, -чик, -ишечко, -ишко, -онко, -ище, -нишко, -ан, -ух, -ник, -евик, -ецо, -ице, -ичко, -чики, -ишки, -цы — только с субстантивными основами. Из 40 словообразовательных комплексов, сочетающихся только с субстантивными основами, 24 комплекса входит в состав «модификационных» моделей.

В 64 словообразовательных комплексах, по которым образованы рассмотренные названия предметов одежды, представлена система флексий всех трёх родов. В наибольшем количестве словообразовательных комплексов (в 33) зафиксирована система флексий женского рода второго склонения: -ка, -тка, -очка, -ечка, -ушка, -онька, -енька, -етка, -ейка, -ёнка, -онка, -чонка, -ишка,

-ища, -яшка, -ынка, -енка, -айка, -атка, -няшка, -авка, -евка, -овка, -ёрка, -анка, -ивка, -явка, -ица, -ница, -авица, -овица, -жа, -жда. В двадцати словообразовательных комплексах представлена система флексий мужского рода I склонения: -ек, -ёк, -ок, -ик, -чик, -ец, -нец, -ишечко, -ишко, -онко, -ень, -ище, -ак, -нишко, -ан, -ух, -ник, -евик, -овик, -ай; в шести словообразовательных комплексах зафиксирована система флексий среднего рода I склонения: -ецо, -ице, -ишко, -ичко, -яние, -ье. Система флексий только множественного числа зафиксирована в пяти словообразовательных комплексах: -ки, -ики, -чики, -ишки, -цы.

Между «немодификационными» («собственно словообразовательными») моделями и их вариантами, входящими в разные группы, имеется не только структурное, но и семантическое сходство, проявляющееся в совпадении или близости мотивирующих признаков. Так, например, семантически сходны между собой варианты отсубстантивных моделей на -авица, -овица, -авка со значением «предмет одежды по отношению к месту расположения, части тела, на которой его носят, для защиты которой он предназначен», и варианты отадъективных моделей на -ица, -ики со значением «предмет одежды по признаку, связанному с местом ношения». При образовании названий предметов одежды по описанным вариантам моделей происходят различные изменения в звуковых оболочках мотивирующих слов: чередования согласных по твёрдости-мягкости, чередования заднеязычных согласных с шипящими, чередование Ц—Ч, Н—Ш, чередования гласных О, Е с нулём звука, усечение звуков в основах мотивирующих слов.

ПЕРЕЧЕНЬ СНОСОК

- [1] О. В. Скороглядова, Словообразование имен существительных в современном русском литературном языке. Кандидатская диссертация, Баку, 1944, стр. 158.
- [2] Г. С. Зенков, О закономерностях суффиксального образования имен существительных в современном русском языке (на материале новообразований советской эпохи). Кандидатская диссертация, М., 1953, стр. 179, 184, 181.
- [3] И. Т. Яценко, Морфологическое словообразование имен существительных в русском литературном языке советской эпохи. Кандидатская диссертация, Киев, 1954, стр. 249, 251, 252, 268, 271, 272.
- [4] Н. М. Громова, Предметные имена существительные с суффиксом -к(а) в русском языке. Кандидатская диссертация, Львов, 1955, стр. 85—89, 94, 96, 98, 226—227.
- [5] В. П. Даниленко, Имена собственные как производящие основы современного словообразования. В кн.: «Развитие грамматики и лексики современного русского языка». Изд. «Наука», М., 1964, стр. 78.
- [6] И. Ильф, Е. Петров, Двенадцать стульев. Золотой телёнок. Алма-Ата, 1958, стр. 347.
- [7] Ал. Чаковский, Свет далёкой звезды. М., 1963, стр. 6.
- [8] «Рижские моды», 1966—1967, стр. 10.
- [9] О. Смирнов, Мой дом — на Востоке. Изд. «Молодая гвардия», 1962, стр. 36.
- [10] Л. Кассиль, Вратарь республики. Изд. «Сов. писатель», 1959, стр. 93.
- [11] И. Котенко, За морем Цимлянским. Изд. «Советская Россия», М., 1965, стр. 25.
- [12] Ал. Чаковский, Свет далёкой звезды. М., 1963, стр. 6.
- [13] Н. Леонов, Г. Садовников, Мастер. («Искатель». Приложение к журналу ЦК ВЛКСМ «Вокруг света», № 2, 1967, стр. 120).
- [14] Газета «Советская Россия», № 217(3125), 18 сентября 1966 г., стр. 4.

A KÉPZŐK SZEREPE A RUHAFÉLÉK ELNEVEZÉSÉBEN

Írta: Sz. M. Vaszilcsenkó

A szerző valamennyi képzőnek a szerepét vizsgálja mindazoknak a ruhaféléknek a neveiben, amelyek megtalálhatók az orosz irodalmi nyelv akadémiai szótárában. Ennek a szótárnak az alapján 306 elnevezést vizsgált meg.

III. PEDAGÓGIA ÉS LÉLEKTAN

A HÁZI OLVASMÁNYOK HELYE, ANYAGA, TERJEDELME ÉS ELLENŐRZÉSI FORMÁI AZ OROSZ SZAKOS TANÁRKÉPZÉS I. ÉVFOLYAMÁN

Írta: BOKÁNYINÉ KOCSIS MARGIT

Míg a nemzetközi közép- és felsőoktatási szakmódszertani irodalomban évtizedek óta bizonyítják és be is bizonyították az idegen nyelvi olvasás jelentőségét oktatási és nevelési szempontból, addig a hazai szakirodalomban a felsőoktatásról nem esik szó és a középiskolai tapasztalatokról is csak elenyészően. A középiskolai idegen nyelvi tanterv előírja az órán kívüli olvasást; a felsőoktatási intézményekben azonban ez a tanszékek aktivitására, belátására van bízva. Ez a körülmény késztetett az orosz nyelvi főiskolai oktatásban szereplő házi olvasmányok kérdésének vizsgálatára.

1. Az idegen nyelvű szövegek olvasása kapcsán beszélhetünk szintetikus (fordítás nélküli) és szótár segítségével történő olvasásról.

A szintetikus olvasás szorosan összefügg az órán végzet munkával. Ilyen munkát ti. akkor végezhetnek a tanulók, ha már eléggé felkészültek az adaptált, új nyelvtani szerkezeteket nem tartalmazó rövid szövegek önálló, szótár nélküli megértésére. Ebből következik, hogy a tanuló önálló munkáját huzamos ideig tartó rendszeres bevezetésnek kell megelőznie, és állandó figyelemmel kell kísérni a tanulók készségeinek fejlődését, hogy mindig meg tudjuk állapítani, mennyi új lexikai egységet képesek megérteni kitalálás útján. A szintetikus olvasás jelentőségéről írja I. I. Kolesznyik:

„Az olvasottakat közvetlenül megérteni csak azzal a feltétellel lehet, ha a tanulók ki tudják találni olvasás közben az ismeretlen szavak jelentését... Az ismeretlen szavak jelentésének kitalálása jelentősen szélesíti a tanulók potenciálisan passzív lexikai tartalékát”. [1] Egy másik nyelvtanár rámutat, hogy ennél a formánál nem elegendő ismerni az olvasás technikáját, nyelvi tudást szerezni, hanem speciális módszerkomplexumok, olyan rendszeres, céltudatos tanári munka is szükséges, amely megtanítja a tanulókat arra, hogy „a szavakat ne csak azzal a tendenciával olvassák, hogy egyenként lefordítsák, hanem hogy átfogják egyetlen tekintettel az egész beszédegységet és kiderítsék annak mondanivalóját.” [2]

Ennél az olvasási formánál is igen fontos szerepet játszik az anyag kiválogatása. A tematikánál figyelembe kell venni a tanulók felkészültségét, életkori sajátosságát, másrészt pedig a kitűzött nevelési szempontokat, informáló, de nem unalmas jellegét. Ez az olvasási típus, megfelelő középiskolai előkészítés után, különösen a nem nyelvszakos hallgatók idegen nyelvű szakszövegolvasásában nyújthat nagy segítséget. [x]

A szótári segítséggel történő önálló olvasás jóval ismertebb. Miután itt a tanulók szótár segítségével dolgoznak, a lehetőségek, főleg a szövegek kiválasztása területén, sokkal nagyobbak. Továbbá: míg a szintetikus olvasásnál elengedhetetlen az előkészítő osztálymunka, addig itt ez nem döntő, helyettesíthető célfeladatok kiadásával, vagy egészen elhagyható, s csak az anyag elolvasása után tárgyalható az órán. „A házi olvasás — olvassuk P. B. Gurvics — A. P. Sramova szerzőpárnál —

olyan viszonylag terjedelmes szépirodalmi művek iskolán kívüli önálló olvasása, amelyek, jelentéktelen százalék ismeretlen lexika kivételével, átvett nyelvi anyagra épülnek, új kontextuális kombinációban... [3]. Ennél a meghatározásnál a szerzők lényegében T. Wendt múlt század végén megfogalmazott téziseiből indultak ki, miszerint „nem minden otthon végzett olvasás házi olvasmány”. Nem szabad tehát azonosítani az újságcikkek vagy a tankönyv „B” vagy „C” szövegeinek olvasásával. Házi olvasmányul a kutatók egybehangzó véleménye szerint kizárólag terjedelmesebb elbeszélések vagy regényrészletek szolgálnak. Egyetértenek abban, hogy csak ilyen jellegű szövegek segíthetnek abban, hogy a házi olvasmány mint az idegen nyelvtanulás egyik tényezője el is érje célját.

Az előbbieken utaltunk a házi olvasmány céljára, jelentőségére az idegen nyelv oktatásban. Erről nagyon világosan ír az ÉSZT SZSZK felsőoktatási intézet munkatársa; véleménye a következőkben foglalható össze:

- a) megtanítja a hallgatókat önállóan dolgozni orosz nyelvű irodalmi szövegen,
- b) fejleszti és tökéletesíti a hallgatók beszédképességét;
- c) bővíti a hallgatók aktív szókincsét;
- d) A beszédképesség fejlesztésével egyidőben megtanítja őket az orosz nyelvű szakirodalom használatára;
- e) a hallgatókkal szakjukkal kapcsolatos témákról lehet beszélgetni;
- f) szélesíti a hallgatók látókörét, hogy jobban, mélyebben megismerhessék a Szovjetunió életét [4].

2. A Szegedi Tanárképző Főiskola Orosz nyelv és irodalom tanszékének életében a probléma nem újkeletű. A tanszék által 1962-ben összeállított orosz lexika-programtervezetben olvashatjuk: „A mai orosz köznyelv gyakorlati elsajátítása elsősorban az élő beszéd megértését, a gondolatok orosz nyelven élő szóban és írásban való kifejezését, az orosz nyelvű olvasási készség kialakítását jelenti... Ki kell alakítani a hallgatókban az eredeti orosz szöveg önálló feldolgozásának képességét, s ennek érdekében házi olvasmányokat kell számukra kijelölni.” E felismerés ellenére, a rendszeres munka megkezdéséig, az anyagok kijelöléséig és ellenőrzéséig még egy-két év eltelt. Ezalatt ki kellett dolgozni az elsődleges tematikát, tanulmányozni az ellenőrzés módszereit stb. 1964-ben a tanszék határozatot hozott, mely szerint 1965 szeptemberétől kezdve minden lexika-oktató rendszeresen kiadja és ellenőrzi a házi olvasmányokat. Megfigyeléseinket tehát 1965-től kezdve folytattuk az általunk vezetett nyelv- és stílusgyakorlati foglalkozások keretében. Megfigyeléseink a tematika, az anyag mennyisége és az ellenőrzés problémacsoportjaira irányultak. A következőkben az első évfolyamon végzett ilyen irányú munkámról szeretnék beszámolni.

A házi olvasmányok anyagának megállapítása

Az anyag megállapításánál fő szempontokként a tematika, a szöveg terjedelme, valamint annak nehézségi foka lépnek fel.

2.1. A tematika megállapításánál a fő irányadó az olvasás célja, amit befolyásolhat az iskola vagy intézet helye ill. a város, ahol az iskola, intézet van. K. I. KRUPNYIK véleménye szerint az olvasás feltétele, hogy legyen kéznél sok különböző, tartalmilag érdekes, nyelvi szempontból természetes szöveg. Az ilyen szövegek kiválasztása az összeállítóknak nagy nehézséget okoz éppen a korlátozott nyelvi anyag miatt.” [5] Ebből következik tehát, hogy egyik legfontosabb követelmény a vonzó, érdekes tematika. A másik az, hogy rendelkezzen információs-országismereti jelleggel. Fontos továbbá, hogy különbözzön ugyan az óra anyagától minden tekintetben,

* A mi hallgatóink a középiskolában szerzett ilyen irányú gyakorlatukat jól felhasználhatják a nyelvi laboratóriumban végzett munkájukban a lehallgató szövegek megértése és feldolgozása során.

de legyen kapcsolatban a hallgatók szakjával. A szövegek emocionálisan is hassanak az olvasóra, legyenek érdeklődéskeltők.

Tanszékünkön is sok problémát okozott a tematika összeállítása. Az első években külföldi hallgatók részére adaptált szovjet elbeszéléseket jelöltünk ki. Ezek többsége háborús témájú volt, ami az általános célkitűzést figyelembe véve kissé egyoldalúnak tűnt. Amikor a hallgatók között véleménykutatást végeztünk, erre többen utaltak. Valamennyien nagyon hasznosnak, érdekesnek tartották, de kérték, hogy a mai szovjet életről is legyenek olvasmányok, próbáljuk többértévé tenni a tematikát. Voltak olyanok, akik azt javasolták: csak az oldalszámot jelöljük, majd ők választanak szöveget. Ennek kivitele nem volt lehetséges a következő okok miatt:

a) Ha a szöveg az órán nem egységes, akkor a számonkérésnél nem szolgálja egységesen a beszédképesség fejlesztését, hiszen a megbeszélésnél egy-egy szöveg kapcsán csak egy-két hallgató tud érdemben hozzászólni;

b) az általunk kiadott szövegeket a tanszéki könyvtár beszerezte, így a hallgatók könnyebben hozzájuthatnak;

c) a hallgatók nem jártasak a szovjet irodalomban, nem ismerik az irodalmi szövegyűjteményeket sem, így nem tudnak megfelelően, körültekintően választani;

d) a szövegek kijelölésénél nem kis szerepet játszik a felkészültségi szint, amelynek megítélésére csak az oktató képes;

e) a szövegeket tematikusan összeválogatni csak az irodalmat jól ismerő oktató képes.

Többévi kísérletek, valamint a hallgatók kérése alapján az 1970/71. tanévtől kezdve a főiskolai jegyzetben található, háziolvasmány céljára kijelölt szövegeket ajánlottuk a hallgatóknak. Ez látszólag ellentmond egyes kutatók megállapításainak, akik szerint a szövegek ne a tankönyv „A” vagy „B” szövegei közül kerüljenek ki, és ne kapcsolódjanak az óra tematikájához. Azért látszólagos ez az ellentmondás, mert a jegyzetben minden téma után van egy fejezet, amelyet kifejezetten a házi olvasmányok céljaira vettek be a szerzők (igaz, a fejezetek elnevezése nem utal erre). Az pedig, hogy tematikailag kapcsolódik a tananyaghoz — a helyi viszonyokat figyelembe véve — véleményünk szerint jó, mert a tanterv itt a napi élet problémáival kapcsolatos anyagot ír elő, s az olyan elbeszélések, melyek ehhez kapcsolódnak, egyben a szovjet valósággal való ismerettséghez is vezetnek. Itt kell megjegyezni, hogy a hallgatók előképzettségét figyelembe véve is jó ez a tematika, ui. bár a középiskolai program előírja a házi olvasmányt, ilyen irányú munkát csak nagyobb városokban végeznek (később, amikor a hallgatók otthon végezték munkájának idejét vizsgáljuk, ezt adatok is igazolni fogják.).

2.2. A szöveg terjedelme és nehézségi foka.

A háziolvasmány az új, órákon fel nem dolgozott lexikai anyag csatornája, mely hozzájárul a hallgatók szókincs bővítéséhez. „A házi olvasmány anyagának jellegéből adódik, hogy az egy alkalomra adott feladatban az új lexikai egységek száma jelentéktelen legyen, de ez végeredményben jelentősen megnöveli a szókincs mennyiségét. Ugyanakkor az olvasandó mű könnyűsége kizárja annak lehetőségét, hogy a lexikai anyag elsajátításának gondja csökkentse a tanulók olvasási kedvét”. [6] Ez utóbbi szerző szerint alkalmanként 3–6 új lexikai egység a maximális minden három oldalnyi szövegben, és ezt a mennyiséget kell a szöveg megtárgyalásánál begyakorolni a tanulókkal. Különös gondot igényel itt a lexikai egységek összeválogatása is. A tartalmi követelményeken kívül figyelembe veendő a következő szempontok is:

a) A szöveg feleljen meg a tanulók életkori sajátosságainak; b) a nehézségi fokot az előképzettség szerint kell megállapítani; c) a szövegek nehézségi szintjét fokozatosan kell növelni.

A felsorolt szempontok a terjedelmet is meghatározzák. Az egyik szovjet középiskolában napi 10—15 sor szöveget jelöltek ki a tanulóknak, s az olvasottakat havonta kétszer ellenőrizték, ugyanakkor nyilvántartották az új szöveg olvasására fordított perceket is. Sz. OLENYEVA, az ÉSZT SZSZK Pedagógiai Intézetében szerzett tapasztalatairól írva közli a reál szakos hallgatók számára kijelölt anyag mennyiségét: I. évfolyam 25 (15 általános és 10 szakmai) oldal, a II. éven 35 (20+15) oldal havonta. Ugyancsak ebben a munkájában utal a szerző a Tartuban megtartott tudományos módszertani felsőoktatási konferencián M. I. BIKOVSKIJ (hallgatóinak normája: I. évf. 25—30, a II. évfolyamon 45—50 oldal havonta) valamint L. NYEMCOVA és N. RAZDOROVA (a hallgatók normája 100 oldal egy hónapban) felszólalására. M. I. ZIKINA, aki a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem előkészítő fakultásán dolgozik, írja: „az első félévben a hallgatók otthon elolvasnak 2—3 rövid elbeszélést és az órai megbeszélésen kiderül, mennyit értenek meg az adott szövegből. A második félévben hetenként 6—10 oldalt kapnak, ami a félév végéig 12—20-ra emelkedik.” [7] A házi olvasmányanyagának meghatározásánál egy másik szerző azt hangsúlyozza, hogy az ilyen irányú feladatoknál hosszabb elbeszéléseket vagy regényrészleteket célszerű adni, hogy a tanulóknak legyen alkalmuk „beleolvasni” magukat az anyagba (P. B. GURVICS és A. P. SRAMOVA) [8].

Csoportjainkban figyelemmel kísértük a hallgatók munkáját, jegyeztük több éven át a ráfordított időmennyiséget, és véleménykutatás útján is tájékozódunk a lehetőségekről. Bizonyos kiindulási alapot kaptunk a tanszéken kidolgozott tervzetből is. E tervzet szerint az I. évfolyamon a tanév végéig el kell jutni fokozatosan a heti 4—5 oldalig, a II. éven a 8—10-ig, III. éven 12—14-ig és a IV. éven pedig a 18—20-ig. Az eddig végzett megfigyeléseink az első évfolyamra szorítkoztak, s ezek azt mutatták, hogy az első év végéig még az erősebb csoportokban is csak a heti 2—3 oldalig tudunk eljutni anélkül, hogy ezzel a hallgatóknak különösebb megterhelést okoznánk. A véleménykutatás során feladott kérdésekre válaszolva, a hallgatók az egy oldalra fordított időt 20—25 percben jelölik meg.

Meg kell jegyezni, hogy a véleménykutatás az évfolyam legjobb csoportjában történt. Az általuk megjelölt időt figyelembe véve, úgy tűnik, lehetne a heti 2—3 oldalt emelni, de ha az egyéb kötelezettségeket is ideszámítjuk, akkor az már a minőség rovására menne, s károsan befolyásolná a hallgatók érdeklődését, mechanikus készülés helyettesítené az élményszerű olvasást.

Az elmúlt évek során feljegyzéseket készítettünk az időről, amit a hallgatók az egyes szövegek olvasására fordítottak. Mielőtt a feljegyzésekről tájékoztatást adnék, szükségesnek tartom néhány szempont figyelembe vételét:

- a) Az időmennyiség az egész szöveg olvasására fordított időt jelenti.
- b) A feljegyzés a hallgatók bemondása alapján történt, tehát relatív eredményként kezelendő. (Itt szerepet játszhat több tényező. Pl. a hallgató szígyenli bevallani a reális időt, olyan soknak tartja a többivel összehasonlítva, vagy éppen fordítva, meg akarja mutatni, milyen gyorsan el tudta olvasni. Az eredmény megközelítően hiteles felmérése csak egyszerre, egy időben, azonos szöveg feldolgozásával lehetne, a zárthelyi dolgozatok szabályai szerint. Igaz, ez már nem számítana háziolvasmány-nak de képet kaphatnánk egy oldalnyi szöveg feldolgozási idejéről.)

- c) Az olvasásra fordított időmennyiséget befolyásolják ilyen tényezők is: a hallgató előképzettsége, van-e gyakorlata ilyen munkában, milyen feljegyzéseket készít, önállóan vagy egy jobb tanuló segítségével dolgozott, esetleg csak másolt és bemondta az azonos időt; szakpárosítása (az elmúlt évek tapasztalata alapján nem indokolatlan az az állítás, hogy pl. a testnevelés-orosz szakosok főszakjuknak nem az oroszot tartják és már a középiskolában sem tűntek ki ezen a területen. Ebből

Összesítő táblázat

A szöveg címe	"n"	jeles			jó			közepes			elégséges			összesen		
		elolvasta	összidő	1 főre	elolvasta	összidő	1 főre	elolvasta	összidő	1 főre	elolvasta	összidő	1 főre	elolvasta	összidő	1 főre
1. Подарок Пять копеек	1776	4	75	18,7	6	130	21,6	2	60	30	1	40	40	13	305	23,4
2. Улыбка	2256	4	70	17,5	6	125	20,8	2	60	30	1	25	25	13	280	21,5
3. Случай в трамвае	2356	4	95	23,7	6	140	23,3	2	60	30	1	25	25	13	320	24,6
4. Удачная женитьба	2448	5	140	28	13	465	35,7	4	230	57,5	2	95	47,5	24	930	38,5
5. Медведь	2640	7	126	18	13	350	26,9	9	310	34,4	4	110	27,5	33	896	27,1
6. Любовь, расстояние, время	2640	5	65	13	6	135	22,5	2	60	30	1	25	25	14	285	20,3
7. Новая улица	2666	1	30	30	7	350	50	1	30	30	1	30	30	10	440	44
8. Новая роль	2666	1	75	75	2	135	67,5	4	345	86,2	2	180	90	9	635	70,7
9. Ленин в часы отдыха	2704	2	120	60	2	130	65	4	325	81,2	2	160	80	10	735	73,5
10. Лекарство	2790	3	205	68,5	7	515	73,5	7	750	107,1	3	300	100	20	1770	88,5

A szöveg címe	"n"	jeles			jó			közepes			elégséges			összesen		
		elolvasva	összidő	1 főre	elolvasva	összidő	1 főre	elolvasva	összidő	1 főre	elolvasva	összidő	1 főre	elolvasva	összidő	1 főre
11. Тамара заболела	2760	1	75	75	2	135	67,5	4	335	83,7	2	180	90	9	725	80,4
12. Вокресенье	3068	5	145	29	4	135	33,7	1	120	120	—	—	—	10	300	30
13. В отделе игрушек	3100	3	75	25	7	300	42,8	6	265	44,1	3	120	40	19	760	40
14. Кофе	3286	3	140	46,6	7	400	57,1	7	545	77,8	3	210	70	20	1295	64,7
15. Солнце, Месяц и ветер	3348	3	50	16,6	5	185	37	6	415	69,1	3	165	55	17	815	47,9
16. Грач в троллейбусе	3472	4	225	56,2	20	1320	66	10	600	60	4	235	58,7	38	2380	62,6
17. Москвичи	3596	3	115	38,3	11	410	37,2	2	120	60	2	135	67,5	18	780	43,3
18. Строгий учитель	3770	4	150	37,5	19	915	49	10	620	62	4	200	50	37	1885	50,9
19. Из жизни коммуналы	3782	4	160	40	6	340	56,6	2	145	72,5	1	70	70	13	715	55
20. Асины семья	3816	4	510	127,5	19	2140	112,6	11	1495	135,9	4	750	187,5	38	4895	128,8

21. Давай, повторим дроби	3878	4	270	67,5	19	1220	64,2	11	880	80	3	270	90	37	2640	71,3
22. Билет	4072	9	215	23,7	26	825	31,7	12	510	42,5	5	235	47	52	1785	34,5
23. Ленин и финские дети	4078	7	150	21,4	16	320	20	10	220	22	2	45	22,5	35	735	21
24. Так начинаются города	4178	1	120	120	9	1440	160	8	1305	163,1	2	360	180	20	3225	161
25. Подводная лодка.	4698	5	365	73	4	500	125	1	165	165	—	—	—	10	1025	102,5
26. Истребитель	4432	5	315	63	4	260	65	1	120	120	—	—	—	10	695	69,5
27. Подвиг	4466	2	70	35	6	210	35	3	140	46,6	2	90	45	13	510	31,5
28. В редакции «Правды»	4698	10	320	32	16	600	37,5	9	390	43,3	3	115	38,3	38	1425	37,5
29. Подпольная типография	4872	4	105	26,2	13	375	28,8	7	210	30	3	100	33,3	27	790	29,2
30. Семелые люди	5104	6	145	24,1	12	310	25,8	7	215	30,7	2	70	35	27	740	27,4
31. История Настиной любви	5394	2	55	27,5	6	185	30,8	4	115	28,7	2	55	27,5	14	410	29,2
32. Алые паруса	5626	4	270	67,5	3	205	68,3	1	90	90	—	—	—	8	565	70,5

A szöveg címe	"n"	jeles			jó			közepes			elégséges			összesen		
		elolvasva	összidő	1 főre	elolvasva	összidő	1 főre	elolvasva	összidő	1 főre	elolvasva	összidő	1 főre	elolvasva	összidő	1 főre
33. Партизан- ская дружба	5638	2	60	30	6	180	30	3	140	46,6	—	—	—	11	380	34,5
34. Шесть ми- нут из жизни летчика	5742	3	135	45	5	195	39	2	95	47,5	2	120	60	12	545	45,4
35. Горячий камень	5772	4	360	90	4	540	135	—	—	—	—	—	—	8	900	112,5
36. Компас	6612	9	405	45	15	720	48	8	425	53,1	4	270	67,5	36	1820	50,5
37. Подвиг матери	6438	5	190	38	10	360	36	4	155	38,7	2	85	42,5	21	790	37,6
38. Консульты- ция	7598	6	190	31,6	12	370	30,8	5	195	39	4	150	37,5	27	905	33,5
39. Зимний случай	6634	3	275	91,6	7	985	140,7	7	1095	156,4	3	400	133,3	20	2755	137,7
40. Необыко- венный концерт	7888	7	215	30,6	11	490	44,5	5	205	41,2	3	140	46,6	26	1070	41,1
41. Посылка	8700	2	75	37,5	5	220	44	4	155	38,7	1	50	50	12	400	33,3
42. Зимний дуб	10614	4	630	157,5	4	900	225	1	210	210	—	—	—	9	1740	193,3

eredően, mint az az adatokból is tükröződik, az orosz szakon gyakran jelentős nehézségekkel találják szembe magukat.)

d) Az időmennyiséget befolyásolja még a szöveg tömörsége is. A hallgatók többsége könnyebben halad a párbeszédű szövegek olvasásával, mert annak szókincse közelebb van a beszédnyelvhez.

e) A feljegyzésekben az időmennyiséget percben jelöljük, a hallgatók nyelv- és stílusgyakorlatok tárgyából első év végén elért tanulmányi eredménye szerinti megoszlásban.

f) A felmérések során nem minden elolvasott szövegről készítettünk feljegyzést és nem minden hallgató eredménye szerepel (ebből ered, hogy az összesített táblázatban a jelölt szövegek után nem mindig egyforma a hallgatók létszáma).

g) A hallgatóknak kiadott valamennyi szöveg adaptált, de, mint a rájuk fordított időmennyiség mutatja, még így is vannak köztük olyanok, melyek elolvasása nem kis erőfeszítéseket kívánt.

A feljegyzéseket átvizsgálva előtűnik három időszak: a) amikor teljesen elszakadtunk a tankönyvi témáktól; b) amikor vegyesen próbáltuk kijelölni az anyagot; és c) amikor a tananyag tematikájával párhuzamos szövegeket adtunk. Az első esetben túlságosan egyoldalúnak tűntek a szövegek, akadt köztük olyan, amely a hallgatóknak túl sok idejét vette el (Подводная лодка, Горячий камень, Компас stb.) Ebből indultunk ki, amikor a szövegeket közelebb próbáltuk vinni a tanyához. A második időszakban bekerültek igen könnyű szövegek is (Пять копеек, Подарок) és maradtak benne a nehezek közül is (Смелые люди), tehát az anyag egyenetlen volt minden szempontból, nem felelt meg a fokozatos növelés elvének sem. A harmadik megfigyeléssorozathoz a hallgatók csak a tankönyvben szereplő szövegeket kapták. Ennek ellenére az egyenetlenségekkel még itt is találkozhatunk mert pl. Так начинаются города c. szövegben nagyon sok volt az ismeretlen szó, s ez sok időt vett el a hallgatóktól (bár a terjedelme csak 4178 n volt, ami kb. 2 1/4 oldal, mégis átlagban 161 percet igényelt az elolvasása).

A házi olvasmányok terjedelmének megállapításához nagy segítséget nyújtott a szövegekre fordított idő összevetése. Erre a célra egy táblázatban foglaltam össze az egyes szövegek kapcsán kapott adatokat. Ez tartalmazza a szöveg címét, terjedelmét (n-ben, 1 oldal kb. 1800 n), a szöveget elolvasott hallgatók létszámát tanulmányi eredményeik szerint és összesen, valamint az olvasásra fordított idő mennyiségét tanulmányi eredményenként és összesen egy főre eső átlagban. Összesen 42 szöveg adatait jegyeztük fel az évek folyamán.

A táblázat folyamatos vezetése igen hasznos, mert így képet kapunk a szöveg és a csoport felkészültségének, ill. előképzettségének viszonyáról. Amikor pl. az összesített eredménynél, (amely pedig magába foglalja a jóképességű, a szövegolvasásban jártas hallgatók eredményét is) azt látjuk, hogy túlságosan sok ráfordított időt mutat (pl. a 35. sz. szöveg 112,5 perc, a 20. sz. szöveg 128,8, a 24. sz. szöveg 161, a 39. sz. 137,7 perc), akkor, ha szükség van rá a tematika bővítésénél, elosztjuk két hétre (20 sz.), ha azonban van helyette jobb, akkor kicseréljük másira (a 39. sz. szöveg ebben a tanévben már nem szerepel). Ugyanez a helyzet, ha túlságosan egyszerű a feladat a kapott eredmények tükrében (amelyek közt van a szakközépiskolából jöttek és azoké, akik soha nem végeztek ilyen jellegű munkát). Ilyenek voltak pl. az 1. sz. (23,4 perc), a 23. sz. (21 perc) szövegek.

Ha a legutóbbi két tanévben kiadott anyagot nézzük, megállapíthatjuk, hogy a hallgatók átlagosan 1—1,5—2,5 oldalt olvastak. A legnagyobb terjedelmű ebben a tanévben a 22. sz. szöveg volt (4072 n), a legkisebb az 4. számú (2448 n). Az első, terjedelmesebb szövegre, átlag 34,5 percet, a másik, kisebb szövegre, 38,5 percet

fordítottak a hallgatók. Ez bizonyítani látszik azt a tényt, hogy ha az anyag kapcsolódik a tantervileg előírt tematikához és nem sok ismeretlen lexikát tartalmaz, a hallgató kevesebb idő alatt olvassa el, könnyebben megérti, mint a tőle távolabb eső témakörből valókat, még ha ez utóbbi csak fele is az elsőnek.

Következésképpen ha *a)* a téma és a szöveg tartalma párhuzamos, és *b)* ha a szöveg lexikai és nyelvtani nehézségi foka megfelel a hallgatók előképzettségének, akkor a terjedelem az eddig maximum 2—3 oldalról növelhető a tanszéki programban eredetileg megállapított 4—5 oldalig, ami kb. 1—1,5 órát tesz ki hetenként. Ennek viszont a feltétele az, hogy *a)* az 1. évfolyam részére csak adaptált szövegeket adjunk, *b)* fokozatosan növeljük a szöveg nehézségét, hogy a második éven már adhassunk könnyebb eredetit megközelítő nehézségűeket is.

3. Az házi olvasmányok feldolgozása és ellenőrzése

A szakirodalomban sokrétűen kidolgozott megoldásokkal találkozunk. Összességükben ezek tartalmazzák mindazokat az elemeket, amelyek közül számosnak a megvalósítása előreviheti a mi körülményeink között folytatott sajátos munkát is.

P. B. GURVICS és A. P. SRAMOVA egy célfeladat típust írnak le. Ennek az a szerepe, hogy irányt adjon az olvasónak a szöveg feldolgozásához.

Az egyes feladatkörök a következő módszertani részegységeket tartalmazzák:

a) A tartalom visszadásánál:

- az elbeszélés struktúrájának felidézése,
- a tartalom egyszerűsített és rövidített visszaadása,
- a kulcsszavak és kifejezések kiemelése,
- a fejezet anotálása,
- a teljes tartalom visszaadása,
- egyes részletek elmondása,
- az anyag csoportosítása, jelentős események szerint, az alakok jellemzésének motívumai alapján,
- dialógus előkészítése az „elbeszélő” és a „hallgató” között,
- a tartalom visszadásának előkészítése fantáziával, az egyes szereplők vagy színhelyek szemszögéből.

b) Az események és a szerző szándékának magyarázására irányuló feladatok:

- ún. genetikai kérdések (az egyes szereplők tetteinek magyarázása),
- kérdések a szerző szándékának kiemelésére,
- olyan feladatok, melyek javasolják a jelenségek okainak felsorolását, vagy az addig fel nem soroltak pótlólag való megjelölését,
- feladatok az események vagy azok következményeinek magyarázására összehasonlítás útján,
- feladatok, melyek kiderítik, milyen események voltak váratlanok az olvasók számára és mit láthattak előre?

c) Az olvasottak értékeléséhez:

- kérdések, melyek esztétikai vagy etikai magyarázatot kérnek, motivált értékeléssel,
- feladatok a vitás tézisek megtárgyalására.

d) Az olvasottak értékelésére, fantázia-elemek felhasználásával történő kiegészítésére és megváltoztatására:

- fogalmazás az előzményekre („prológus”),
- a folytatás összeállítása („epilógus”),
- kiegészítések az elbeszélés menetéhez,
- a következő fejezetek tartalmának kitalálása az elbeszélés egészéhez vagy annak egyes momentumaihoz viszonyítva,
- feladatok az események menetének megváltoztatására,
- az elbeszéléssel analóg vagy annak ellentmondó elbeszélés megfogalmazása.

A szerzők rámutatnak, hogy ez a munkafolyamat csak akkor hoz megfelelő eredményeket, ha mindez, tehát a feladatok megfogalmazása is, idegen nyelven történik.

A (talán nem feleslegesen) részletesen ismertetett módszer igen sokoldalú, módszertanilag átgondolt feladatcsoportból áll. Ezt a munkát végigvinni s az órán ennek alapján feldolgozni az olvasott művet, bizonyára szép eredményeket hozna. Az azonban elgondolkodtató, hogy pl. a heti 4 óra mellett, mint nálunk is van, hogyan lehet ezt bevezetni, ill. elvégezni az egyéb, nem kevésbé fontos feladatok mellett. (Meg kell jegyezni, erre a kérdésre a szerzők sem tértek ki.)

M. I. ZIKINA, a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem előkészítő fakultásán az ellenőrzési munkára két órát jelöl ki hetente. Módszereiben sok érdekes és újszerű fogást alkalmaz, ilyen többek között a kártyával előkészített „tartalom összehordása”. Ennek lényege: a tanár kártyákra ír egy-egy részletet a háziolvasmány szövegéből. Ezt az órán kiadja a hallgatóknak, de nem az eredeti sorrendben. A hallgató a kezében tartott részletnek címet ad és röviden elmondja, miről van szó benne. A többiek figyelemmel kísérik és mindig az a hallgató jelentkezik a kártyájával, akinél a folytatás van. Így a végén kialakul a tartalom, a részletekből pedig az elbeszélés vázlata. A második órán kérdés-felelet formában dolgozzák fel az anyagot és kiemelik az elbeszélés eszmei mondanivalóját [9].

Ennél a formánál sem tudjuk időhiány miatt kipróbálni teljes egészében a feldolgozási módot, legfeljebb csak megszakításokkal, illetve az egyes fogások alkalmazásával. Kérdés, ilyen formában is azt az eredményt érjük-e el, mint a komplex megoldással?

Hogy az időhiány mindenütt problémát jelent, arra utal az a néhány kísérlet, amit szovjet pedagógusok középiskolában végeztek. Céljuk az volt, hogy az odahaza olvasottakat óránkívül, szórakoztató formában ellenőrizzék. E. KAC cikkében a tanulók „Junoszty” klubjának munkájáról ír. „Amikor az orosz nyelv gyakorlati elsajátításáról beszélünk, akkor olyan dolgokra is gondolunk, mint előadási készség, gyűlés levezetése, szépirodalmi művek kifejező olvasása” [10]. A klub céljai azonosak a házi olvasmányok kapcsán kijelölt feladatokkal. A tanulók egy hónapban két összejevetelt tartanak, melynek menete általában a következő:

- a vezető bevezető felszólalása (mindig más-más),
- az előadás,
- véleménynyilvánítások teázás közben.

A klub munkájának lényege, hogy minden orosz nyelven történik. Egy-egy előadás időtartama 15 perc. Ilyen foglalkozásokon lehet dalt tanulni, születésnapot ünnepelni stb.

Ez is érdekes feldolgozási mód, csak az a probléma, hogy a tagság önkéntes, tehát nem a tanulók egészét öleli fel. Kérdés, hogyan lehet bevonni a nem klubtagokat a munkába?

E. A. AREFJEVA érdekes módszeről számol be cikkében. A tanulók angol nyelvű házi olvasmányait nem az osztályban ellenőrzik, hanem létrehoztak egy, az egész iskola angol nyelvvel kapcsolatos problémáit átfogó, angol nyelvi könyvtárat. Itt minden angol nyelven folyik, a könyvek kiadásától az olvasottak értékeléséig. A házi olvasmánnyal kapcsolatos ellenőrzések így egy kézben vannak. Ennek a formának érdekessége, hogy az ellenőrzést a tanulók végzik. Minden könyvhöz, illetve szöveghez más-más „szakembert” választanak, aki segít az ellenőrzésben. A könyvtár munkájában mindenkinek kötelező résztvenni. Az órán kijelölik az anyagot és megjelölik a minimumot. Aki ezt nem végzi el, annak osztályzatát csökkentik. Aki a minimumnál többet akar elvégezni, azok részére ezt a könyvtár keretében működő szakkör biztosítja. A tanulók végzett munkájáról füzetet vezetnek, melynek egyik oldalára a „könyvtáros” értékelése kerül. Mint a tanárnő írja, a könyvtárnak a munkája közkedvelt és növeli a tanulók érdeklődését. [11]

Ennek a formának az az előnye az előbb leírttal szemben, hogy a könyvtár magába foglalja a tanulók összességét, tehát biztosítja a házi olvasmányok rendszeres elvégzését. A másik nagy előnye, hogy egységesek az ellenőrzés formái, az összehasonlítások is realisabbak. Amikor fentebb a mi hallgatóink véleményéről írtunk az önálló anyagösszeválogatással kapcsolatban, akkor egyik kifogásként az irodalomban való tájékozatlanságot hoztuk fel. Most e könyvtár módszereit ismertetve meg lehet állapítani, hogy pl. egy hasonló „központosítás” segítségével el lehetne képzelni, különösen az elsőévesek részére, az anyag önálló kiválasztását a szaktanárok irányításával. S miután itt a munka nem osztálykeretekben folyik, össze lehetne tematikusan hangolni a szövegeket, azaz nem csoportonként, hanem szövegenként összehívni a hallgatókat ellenőrzésre. Ez azért is meggondolandó, mert az új reformtannterv következtében a társalgási órák száma csökkent, s így egyre kevesebb időt szánnhatunk a házi olvasmányok ellenőrzésére, ugyanakkor a már létrehozott „Druzsba” klub szervezeti keretei között meg lehetne oldani.

Az eddigiekből is világosan kitűnik, hogy a házi olvasmányokkal való foglalkozás három fő részre oszlik — célfeladatok összeállítása és kiadása (ezt gyakran helyettesítheti a tanár szóbeli előkészítése is), — a hallgató otthoni munkája, és végül — az olvasott anyag ellenőrzése, értékelése. Az olvasás előkészítésével és az ellenőrzés néhány értékesebb formájával már részletesen foglalkoztunk. A hallgatók munkájának menetéről azonban még nem esett szó. Sz. OLENYEVA az Észt SzSzk felsőoktatásban végzett ilyenirányú munkájáról írva, így foglalja össze ezt a feladatot: [12]

- a hallgató figyelmesen elolvassa az anyagot és megjegyzi a tartalmat,
- kiírja az ismeretlen szavakat és ezek segítségével még egyszer elolvassa a szöveget,
- összeállít egy rövidített jegyzetet vagy egy részletes vázlatot,
- megtanulja szóban visszaadni az olvasott anyag tartalmát,
- kartonra jegyzi az aktívabb szavakat és kifejezéseket,
- megoldja az olvasott szöveggel kapcsolatos speciális feladatokat.

Ez a folyamat számunkra azért is érdekes, mert hallgatóink hasonló módon dolgozzák fel a házi olvasmány szövegeit, azzal a különbséggel, hogy kartonokkal nem dolgoznak, hanem erre a célra külön füzetet vezetnek, ahová tetszés szerint jegyzi, kinek mire van szüksége ahhoz, hogy az órán feltett kérdésekre felelni tudjon, illetve vissza tudja adni a tartalmat. A füzetvezetésre az is ösztönzi őket, hogy az odahaza készített vázlatot, szójegyzéket használhatják az órán. Ez utóbbit azért engedélyeztük, mert az évente elsajátítandó új lexikai egységek száma túl magas (kb. 600 — 700), s nem kötelezhetjük a hallgatókat az olvasmányban előforduló kifejezések elsajátítására.

Az olvasottak ellenőrzéséről és az ellenőrző órák céljáról írja A. I. PANOV: „Az ilyen jellegű órák célja — ellenőrizni az odahaza elolvasott anyag megértését. Ugyanakkor ezek az órák segítik a beszédképesség fejlesztését és a lexikai anyag gyarapítását is.” [13] Az ilyen órák három részre oszthatók:

- az általános tartalom megértésének ellenőrzése (5—10 perc),
- az egyes lényeges részek megértésének ellenőrzése (20—25 perc),
- az olvasottak értékelése (10 perc)

A tanszéki ellenőrzési módokban talán ehhez a moszkvai tapasztalatokhoz állunk a legközelebb. Igaz, nálunk úgy kell osztani az időt, hogy hetente legfeljebb félóra az, amit az odahaza olvasottak ellenőrzésére szánnhatunk a heti négyből. Az ellenőrzéskor támpontul szolgál, hogy ismerjük a hallgatók füzetmunkáját, évente általában két alkalommal részletesen átnézzük, de minden órán futólag ellenőrizzük, mennyit dolgozott a hallgató. A füzetekben általában három fajta munkát láthatunk:

vannak olyan hallgatók, akik csak kifejezéseket és a vázlatot jegyzik fel, vannak akik részletes tartalmat orosz nyelven, és van olyan is, aki szinte szó szerinti fordítást végez. Érdekes megfigyelni, hogy a három típus közül a legjobban és a legszabadabban az első csoportba tartozó hallgatók tudják visszaadni az olvasott szöveg tartalmát. Ennek oka abban rejlik, hogy az orosz nyelvű vázlatírást csak a legjobbak engedhették meg maguknak. Akik fordítási munkát végeztek megértették ugyan a tartalmat, de a beszélgetések során nehézségeik voltak az orosz kifejezések területén. Már fentebb jeleztük, hogy a hallgatók a füzeteket használhatják a számonkérésnél. Ez arra ösztönzi őket, hogy valóban olyan jegyzetet készítsenek, amely segíti őket az órákon, s ha ilyen irányú munkájuk javul, akkor a háziolvasmányok nem csak a beszéd-készség fejlesztését szolgálják, hanem adalékok lesznek az írásbeli kifejező-készség fejlesztéséhez is.

Miután meggyőződünk arról, hogy mindenki dolgozott odahaza, akkor következik a számonkérés. Ennek különböző formáit alkalmaztuk már, a legeredményesebbnek, az időtakarékossgát is figyelembe véve, eddig a tartalom orosz nyelvű elmondását találtuk. A szöveg terjedelmétől függően egy vagy két hallgató elmondja, a többiek figyelik és kiegészítik. Ez a forma fejleszti a hallgatóknak önálló szövegmondási készségét, különösen érdekes ez a saját szavakkal való visszaadás, a szöveg tartalmának súlypontozása területén. Ugyanakkor a többieket is szoktatja egymás feleletének figyelésére, hogy felfedezzék a tartalombeli és a nyelvi kifejezési hiányosságokat egymás beszédében. Erre a munkára nagyon fontos súlyt helyezni — nemcsak a házi olvasmányok kapcsán, hanem egyéb anyagok feldolgozásakor is — mert az iskolai gyakorlatok idején látszik, mennyi nehézséget okoz a hallgatóknak a tanulók feleleteit figyelemmel kísérni és azokat javítani.

A tartalom elmondása után tanári segítséggel (kérdésekkel) közösen keressük a szöveg mondanivalóját, megbeszéljük az események színhelyét, idejét, s ennek kapcsán eljutunk a nevelési lehetőségekig. Úgy érzem, ez a forma, ha nem is szabad állandóan egyformán alkalmazni, adja a legtöbb lehetőséget a nevelési momentumok kihasználására. Az elsőévesek az év elején csak nehezen tudtak bekapcsolódni, de aztán egyre bátrabban mozogtak és néhány hét elteltével ezek az órák élénken, érdekesen folynak le.

Alkalmanként a nyelvi laboratóriumban is szoktunk ellenőrizni, amikor a hallgatók kérdések alapján szalagra mondják a szöveg tartalmát. Az utolsó két évben azonban ilyen feladatokat nem végeztünk. Ebben a laboratóriumi óraterhelés megnövekedése csak kis szerepet játszott, bár az is befolyásolta. Fő oka abban rejlett, hogy nem éreztük eléggé eredményre vezetőnek ezeket az ellenőrzéseket. Uí, amikor a hallgatók szalagra mondták a tartalmat, akkor az ellenőrzési szempontok közül csak egyre kaptunk választ: hogy a hallgatók átvették-e az anyagot, vagy sem. Elmaradt a társalgás, a nevelési célok kiaknázása, az egymás feleletének figyelemmel kísérése. Ilyen feltételek mellett a tanár és a hallgatók effektív munkájához szükséges közvetlen kapcsolat nem tud kialakulni. Így aztán megmaradtunk a nyelv- és stílusgyakorlatok órák keretében, s ott veszünk el az egyébként is kevés időből. Már korábban jeleztük, hogy nem maradt hatás nélkül az a szovjet kísérlet, amely a háziolvasmányt órán kívül próbálja szervezni és ellenőrizni. Félő azonban, hogy amit időben nyerünk, azt elveszítjük az anyag effektivitásában. A hallgatókban esetleg kialakulna egy olyan vélemény, hogy ez nem kötelező anyag, s csökkentett figyelemmel foglalkoznának vele. Így viszont mindenki számára egyértelmű, hogy a háziolvasmány a lexikaoktatás szerves része, a kötelező anyag egyik összetevője, s így a gyakorlati osztályzatba is beleszámít. Ezt a tényt igyekeztünk bizonyítani akkor is, amikor az aktívan szereplő hallgatókat feljegyezzük, ösztönzésül jegyeket is adunk.

Ha valaki nem végzi el ezt a munkáját rendszeresen, azt a félév folyamán beszámoltatjuk, hogy a félév lezárásakor ne legyen senki „adós”.

Az eddigi munka melyet ezen a területen végeztünk talán mutatja, hogy jelentőségével tisztában vagyunk, de még nem alakult ki az a pontos rendszer, amely egyenes folytatása lenne a középiskolában elkezdett munkának. Természetesen, ott sem mindenütt folyik ilyen irányú tevékenység, a gyakorlat azt mutatja, hogy az iskolának csak egy kis hányada tesz eleget ennek a követelménynek. Ezért ezt szinte a legelőjén kell kezdenünk a mennyiség fokozatos növelésével, az olvasási módszerek ismertetésével.

Az elkövetkezendő évek feladata lesz, hogy megfigyeléseket végezzünk a II—III—IV. évfolyam hallgatóinak háziolvasmánnyal kapcsolatos tevékenységének területén, lépéseket tegyünk újabb módszerek kikísérletezésében és egy célszerű, terjedelmében is megfelelő és valamennyi hallgató számára hozzáférhető tematikus anyag összeállításában.

JEGYZETEK

- [1] Колесник, И. И., Некоторые приёмы обучения беспереводному чтению (Иностранные языки в школе, 1968. №2.)
- [2] Чухрай, М. Г., Беспереводное чтение в вечерней школе (Иностранные языки в школе, 1964. № 2.)
- [3] Гурвич, П. Б., Шрамова, А. П., Домашнее чтение в старших классах (Иностранные языки в школе, 1965. № 1.)
- [4] Оленева, С., О проведении домашнего чтения на филологических факультетах (Русский язык в национальной школе, 1969. № 1.)
- [5] Крупник, К. И., Понимание текстов, содержащих неизученную лексику при самостоятельном чтении (Иностранные языки в школе, 1966. № 6.)
- [6] Гурвич, П. Б., Шрамова, А. П., Домашнее чтение в старших классах (Иностранные языки в школе, 1965. № 1.)
- [7] Зыкина, М. И., Развитие и контроль речевых навыков и умений на материале домашнего чтения (Русский язык в национальной школе, 1971. № 4.)
- [8] Гурвич, П. Б., Шрамова, А. П., Домашнее чтение в старших классах (Иностранные языки в школе, 1965. № 1.)
- [9] Зыкина, М. И., Развитие и контроль речевых навыков и умений на материале домашнего чтения (Русский язык в национальной школе, 1971. № 4.)
- [10] Кац, Е., Клуб «Юность» (Русский язык в национальной школе, 1966. № 6.)
- [11] Арёфьева, Е. А., Внеклассное чтение и его проверка (Иностранные языки в школе, 1964. № 1.)
- [12] Оленева, С., О проведении домашнего чтения на филологических факультетах (Русский язык в национальной школе, 1969. № 1.)
- [13] Панов, А. И., Урок проверки домашнего чтения (Иностранные языки в школе, 1967, № 6.)

МЕСТО, ТЕМАТИКА, ОБЪЁМ ДОМАШНЕГО ЧТЕНИЯ И ЕГО КОНТРОЛЬ НА I. КУРСЕ ПОДГОТОВКИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ РУССКОГО ЯЗЫКА

Боканинэ, Маргит Кочиш

Автор сообщает о результатах своих наблюдений с 1965 г.

Первая часть занимается ролью чтения в обучении иностранным языкам, формами самостоятельного чтения студентов и в рамках этого определением домашнего чтения.

Вторая часть занимается определением материала домашнего чтения. Кроме принципов выбора тематики, занимается вопросами объёма текстов и их трудности сложности, знакомит с результатами письменного опроса студентов, связанными с проблемой. При по-

мощи сводных таблиц сообщает время, затраченное студентами на чтение отдельных текстов, что может оказать помощь в выборе текстов, во избежание перегрузки студентов.

Третья часть содержит разъяснения методических проблем разработки и контроля домашнего чтения. Здесь описывается несколько советских экспериментов, заслуживающих внимания, и работа такого характера на I. курсе кафедры.

STELLE, STOFF, UMFANG UND KONTROLLFORMEN DER HAUSLEKTÜREN AM I. JAHRGANG DER LEHRERBILDUNG RUSSISCHEN FACHS

von M. Bokányi

Die Autorin berichtet über ihre Beobachtungen, die sie seit 1965 gemacht hat.

Der erste Teil befasst sich mit Rolle des Lesens im Fremdsprachenunterricht, mit Formen des selbstständigen Lesens der Studenten, innerhalb deren mit Bestimmung der Hauslektüren.

Der zweite Teil beschäftigt sich mit der Thematik der Hauslektüren. Ausser der Prinzipien der Festsetzung der Thematik geht die Autorin auf die Fragen des Umfangs und des Schwierigkeitsgrades vom Text ein, legt die Ergebnisse ihrer durch Fragebogen durchgeführten Ermessung unter der Studenten dar. Sie informiert in zusammenfassenden Tabellen über die dem Lesen gewidmeten Zeit der Studenten. Das kann bei Auswahl der Texte, bei Vermeidung der Überlastung der Studenten Hilfe leisten.

Der dritte Teil erörtert die methodischen Probleme der Bearbeitung und der Kontrolle von Hauslektüren. Hier werden einige sehr beachtenswerte sowjetische Versuche, bzw. die Tätigkeit solcher Richtung am ersten Jahrgang des Lehrstuhls für russische Sprache und Literatur bekanntgegeben.

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННЫХ МОТИВОВ УЧЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ*

Т. В. ЧЕРЕДНИЧЕНКО

Учебная деятельность школьника, как и любая другая деятельность человека, в значительной мере обусловлена теми внутренними мотивами, которые побуждают его к действию.

Нравственная мотивация учения советских школьников является преломлением в индивидуальном сознании учащихся объективных потребностей социалистического общества, т. к. мотивация, обеспечивающая конкретную учебную деятельность ученика определяется весомыми для личности социальными устремлениями. Как отмечал К. Маркс «... человек — не абстрактное, где-то вне мира являющееся существо. Человек — это мир человека, государство, общество».[1]

Становясь доминирующими в мотивационной сфере учащегося, нравственные мотивы учения выражаются в постоянной готовности к интеллектуальному и эмоциональному напряжению в учебе школьника. Эти мотивы обладают устойчивостью и действенностью, т. к. формируются на основе передовых идей, обобщенных понятий, коммунистических моральных принципов. Несмотря на определяющую роль нравственных мотивов учения в мотивационной сфере советского школьника нравственные мотивы учения, как и любые другие мотивы деятельности, ученики усваивают „различными путями в различных качественно своеобразных формах и в различных психологических условиях.”[2] До настоящего времени этот процесс, по существу, не управляем школой. Наше исследование является попыткой при помощи системы психолого-педагогических воздействий в реальном школьном процессе а в пределах существующей программы формировать у старших школьников нравственные мотивы учения. Данная статья является фрагментом исследования автора.

На протяжении многих лет работы в школе в качестве преподавателя мы обратили внимание на то, что учащиеся, особенно старших классов, сознают необходимость иметь образ конкретного человека в качестве носителя их нравственных понятий и пользуются им как эталоном для оценки и самооценки своих поступков.

Формируя мотивы своей учебной деятельности, школьник нуждается в сопоставлении процессов, происходящих в его мотивационной сфере с каким-то образцом, системой определенных нравственных критериев. Мыслительный же процесс при этом предполагает механизм самоконтроля, благодаря которому каждое внутреннее побуждение сравнивается, сопоставляется, анализируется.

* Az odesszai Pedagógiai Intézet — mint testvérintézetünk — részéről a Tud. Közl.-nek küldött dolgozat.

В годы школьной юности идеальным примером для сравнительного анализа является личность В. И. Ленина. Тем более, что в современной отечественной Лениниане, представленной произведениями художественной, документальной, мемуарной литературы нашли отражение мотивы интеллектуальной жизни В. И. Ленина, начиная от гимназических и кончая последними годами жизни.

Мотивы учения — это реальная, замеченная многими отечественными писателями особенность психической жизни человека. Когда писатель стремится раскрыть перед читателем сущность личности своего героя, его внутренний мир, нравственный облик, он обязательно говорит о внутренних побуждениях, мотивах, которые привели героя к определенным поступкам, действиям.

В литературе, отражающей годы учебы Владимира Ульянова из двух основных компонентов, определяющих учебу школьника: стиль учебной работы и мотивы учения — большее освещение получил первый компонент.

Для того, чтобы Ленинский пример стал по-настоящему стимулом в формировании рационального стиля учебной деятельности и воздействовал на волевую сферу ученика, учителю необходимо определить, какие моменты в биографии В. И. Ленина особенно близки и понятны жизненному и ученическому опыту наших старших учеников, на каких качествах личности вождя необходимо акцентировать их внимание.

Психологические и нравственные качества семнадцатилетнего Владимира Ульянова — понятны и близки жизненному опыту наших старшеклассников. Учитель должен умело воспользоваться этим материалом для шлифовки формирующихся качеств учеников, его идейной убежденности, мыслительной активности, привития наиболее эффективных форм умственной деятельности.

Такое прицельное, внутреннее подражание — великолепный механизм для самосовершенствования личности.

У старшеклассников наблюдается стремление разобраться в своем характере и способностях, выяснить сильные стороны и недостатки, и исходя из этого, работать над своим самосовершенствованием, над приближением к своему идеалу.

Зная эти особенности старших ребят, их желание проследить истоки формирования, становления поразившей их личности, мы в своем экспериментальном классе при изучении поэмы В. Маяковского проводим специальный двоящий урок по теме „В глуши Симбирска родился обыкновенный мальчик Ленин”.

Один из уроков с использованием мемуарной и документальной литературы начинается с рассмотрения картины большого формата художника В. Прагера „В. И. Ленин в юности”.

Учитель: „Всмотритесь, ребята, в это знакомое и дорогое всем нам лицо юноши в гимназической куртке. Молодой Ленин. Его феноменальная память вмещала сокровища прочитанной литературы и давала материал для оригинальных выводов и умозаключений. Смелым, открытым, чуть-чуть ироническим взглядом молодой Ульянов всматривался в окружающую его жизнь родного Симбирска, анализировал, сопоставлял. Ни у кого не вызывает сомнений природная талантливость этого юноши. Но не меньшее значение имеет и его умение распорядиться своим талантом.

Из каких же отдельных, на первый взгляд, незаметных каждодневных поступков и переживаний складывался этот самобытный, глубокий характер,

какие нравственные мотивы лежали в основе его напряженной интеллектуальной деятельности?

Для того, чтобы найти ответ на этот вопрос, мы обращаем внимание учеников на документы и воспоминания людей, близко знавших Володю Ульянова:

„В работе Ленина всегда бросалась в глаза редкая настойчивость и упорство. Работал он не от случая к случаю, а систематически изо дня в день. Поэтому результат его работы всегда отличался поразительной ясностью и четкостью мысли. Он всегда работал с особенной тщательностью, придавая значение качеству работы”.[3]

Задумываясь над этими мыслями, ученики приходят к выводу, что именно отсутствие должного качества в учении, нарушение этики и культуры учебного труда приводит некоторых из них к пробелам в знаниях.

Пример Володи Ульянова, эмоционально воспринятый ребятами, помогает изменить те отрицательные „моральные” установки учения, которые порой существуют в ученической среде и очень трудно поддаются обычным формам педагогического воздействия.

На старшеклассников производит большое впечатление рассказ о том, как писал сочинения Володя Ульянов, поражает не только глубина и разносторонность этих сочинений, но и сама техника их написания, рациональная и продуманная. Подробная характеристика методов, форм самостоятельной работы В. Ульянова над литературными источниками в период подготовки сочинения делает возможным анализ стиля его работы.

Углубленное изучение этих материалов помогает нашим ученикам совершенствовать собственный стиль учебной работы, способствует развитию памяти, логики мышления, систематизации знаний.

У ребят под влиянием такого сопоставительного анализа возникло желание определить целесообразность своих методов работы над сочинениями, улучшить их качество.

Сначала эти устремления учеников носили спорадический характер, а затем вылились в определенную систему рекомендаций, обобщающих наиболее эффективные приемы умственной работы, и получившую вскоре условное название „школьный НОТ”.

Учителя часто сетуют, что устная речь отдельных учащихся обеднена и малоэмоциональна. Стало чуть ли не модой отвечать на уроках бесстрастным тоном, скороговоркой, без должного использования выразительных средств родного языка. Иногда ученик отвечающий эмоционально, вдохновенно, ловит на себе иронические взгляды одноклассников. И с этим явлением трудно бороться.

Изменить мнение ребят помогает рассказ о работе гимназиста Ульянова над изучением языков и тех впечатлениях, которые сохранились от ответов В. Ульянова у его одноклассников: „Как сейчас помню Ульянова. Он отличался феноменальной памятью... Стоя посреди класса, он декламировал полатини речь Цицерона, обращенную против Катилины... Класс замер, прислушиваясь к знакомым словам, в которые Ульянов сумел вдохнуть новую жизнь. Его резкий, мальчишеский голос дрожал на низких нотах, руки были крепко сжаты в кулаки, побледневшее лицо и широко открытые глаза поражали скрытым огнем и силой. Скоро Ульянов всех поразил своим вдохновением. Мы чувствовали себя римлянами.”[4]

В этой связи ребята на уроке вспоминали о выступлении В. И. Ленина на Лондонском съезде партии о том впечатлении, которое произвела эта речь на

присутствующих. Ученики пришли к самостоятельному выводу о том, что в устной речи является очень существенной интонация, форма изложения, и каждому нужно уметь образно и убедительно выражать свои мысли.

Такой подход незамедлительно сказывается на практических результатах работы.

Для нас было очень отрадным узнать, что при очередном общественном смотре знаний (такую новую форму урока по отдельным темам мы практикуем) члены жюри — ученики параллельного класса и бывшие выпускники школы — при выставлении оценки за ответ учитывали не только содержание, но и оформление ответа, умение говорить образно, эмоционально, убедительно.

В наши дни, когда учебный труд старшеклассника приобретает огромное разнообразие форм, очень важно осознание их школьниками и упражнение в использовании рациональных, экономных приемов. Великий ленинский пример дает большой и содержательный материал ученикам для раздумий о совершенствовании стиля своей умственной работы.

На примере В. И. Ленина мы стремимся привить учащимся не только рациональный стиль, но и, что является на наш взгляд главным, помочь им осознать и выработать в себе идейную сторону учения.

В жизни наших старших школьников есть истины, знакомые им с детства. Но существуя в их сознании только, „как знаемые“, не подкрепленные чувствами и раздумьями, они еще не становятся их внутренними убеждениями, мотивами, определяющими их деятельность.

В текучке повседневной школьной жизни и с ее объемными и часто однообразными учебными заданиями отношение ученика к учению осложняется, некоторые ребята не осознают высокого нравственного смысла своей повседневной учебной деятельности. И в старшем школьном возрасте, когда у школьника с особенной силой проявляется критицизм, выражающийся в стремлении все проверить самому, анализу подвергается в первую очередь целесообразность собственной учебной деятельности.

Следует, на наш взгляд, поощрять это стремление ученика подвергнуть анализу свое отношение к учению, так как оно имеет мировоззренческий и познавательный аспект и предполагает более широкий подход к вопросам учебы, чем это было у подростков. Критичность ученика, при педагогически целесообразном вмешательстве педагога может перерасти в самокритичность и распространиться не только на способы усвоения знаний, но и на выработку, что, на наш взгляд, является главным, правильного отношения к учению.

Таким образом, создается благоприятная обстановка для осознания собственной мотивационной сферы и условие формирования нравственных мотивов учения.

Ученики, внимательно изучившие литературу о гимназических годах Владимира Ульянова, говорят о противоречии между его исключительным прилизанием в учении и отношением к содержанию образования и методам обучения в царской школе. В таком случае учитель должен использовать проблемную ситуацию на уроке с тем, чтобы ученики подумали над нравственными основами учения В. Ульянова — гимназиста.

Можно предложить учащимся такие вопросы:

— Была ли отличная учеба для Володи Ульянова самоцелью?

— К чему он готовил себя уже в юношеские годы?

— Каким образом нравственные основы учения, заложенные в юности, преломлялись в последующие годы деятельности В. И. Ленина?

Мы советуем ребятам обратиться также к речи В. И. Ленина на Ш съезде комсомола и ответить на такие вопросы: [5]

— Какую связь видел В. И. Ленин между знаниями, выработанными человечеством на протяжении веков и революционной практикой?

— В чем видел Владимир Ильич основную задачу рабоче-крестьянской молодежи?

— Как следует понимать слова М. Горького „Его (В. И. Ленина) мысль словно стрела компаса была направлена в сторону интересов рабочего класса”?

В школьной практике подчас бывает так, что ученики пользуются нравственными понятиями, не воспринимая глубоко их содержания, неточность же в понимании скрыта привычными формулировками и оборотами речи. В своей работе мы стремились к тому чтобы ученики восприняли конкретную психологическую наполняемость мотивов напряженной интеллектуальной деятельности В. И. Ленина.

Стремясь приобщить учащихся к опыту духовной жизни Владимира Ильича, мы прибегли к анализу в нужном нам направлении отдельных произведений художественной литературы.

В советской литературе многими писателями предпринимались попытки проникнуть в диалектику ленинской мысли, раскрыть отдельные мотивы в цепи последовательных психических актов, которые завершались определенным действием, поступком, решением.

Интерес к думающему, размышляющему Ленину — один из ведущих аспектов отечественной Ленинианы.

В связи с этим, особенное значение для становления личности школьника, формирования идейных мотивов его учения имеет целенаправленное изучение художественных произведений о В. И. Ленине, предусмотренных школьной программой. Большой воздействующей силой обладает очерк М. Горького „В. И. Ленин”.

Очерк М. Горького первое большое прозаическое произведение о Владимире Ильиче, написан не только рукой талантливого писателя, но и выношен сердцем любящего друга. Не случайно Н. К. Крупская, которая так требовательно относилась ко всему, что писалось и говорилось о Владимире Ильиче, с удовлетворением восприняла очерк: „... получила Ваши воспоминания об Ильиче-хороши. Живой у Вас Ильич... Вы любили Ильича. Кто не любил бы, тот не мог бы так написать. Живой весь Ильич”. [6]

Десятиклассники, изучая очерк Горького, обращаются к предреволюционному и послереволюционному периоду в деятельности Владимира Ильича. Их захватывает исключительная разносторонность и объем деятельности Ленина — вождя, Ленина — организатора, они открывают для себя какие-то новые черты Ленина — человека. Мы обращаем внимание ребят на точность и тонкость психологического портрета, на силу логики, убежденность в выступлении Владимира Ильича на Лондонском съезде партии.

В последнее время в художественной и научной литературе большое внимание уделяется исследованию лаборатории ленинской мысли, стиля, формам и методам его умственного труда. Эта правильная тенденция помогает найти ключ к объяснению нравственных основ умственной деятельности Ильича и в образной форме донести ее нашим старшеклассникам.

Такое внимание к размышляющему, думающему В. И. Ленину характерно для Э. Казакевича в его повести „Синяя тетрадь”. Автор, наследуя горьковские традиции, делает удачную попытку показать Ленина — человека, жизнь его

интеллекта, революционного духа, глубокой мысли. Только в процессе деятельности раскрывается, познается человек. Автор показывает, как зарождается у Владимира Ильича проект нового человеческого общества, которое должно быть создано в результате победы пролетарской революции. Мысли и переживания В. И. Ленина предстают в повести, как напряженная интеллектуальная деятельность.

Так, знакомясь на уроках внеклассного чтения с книгой Э. Казакевича, десятиклассники проникают в историю создания выдающегося ленинского произведения „Государство и революция”. Это создает исключительно благоприятный педагогический фон при изучении этой работы В. И. Ленина, рекомендованной старшим комсомольцам для ленинского зачета.

Такая взаимосвязь между уроками литературы и внеклассными политическими мероприятиями обеспечивает большую их педагогическую результативность.

Изучение школьниками отдельных произведений В. И. Ленина приобщает их к сокровищнице теоретического наследия марксизма-ленинизма, позволяет молодежи проникнуть в глубину ленинской мысли. И в этой работе важно помочь учащемуся раскрыть истоки формирования мощного ленинского интеллекта, его всесторонней эрудиции.

Таким образом, приобщение школьников к опыту напряженной духовной жизни В. И. Ленина при помощи анализа отдельных произведений художественной, мемуарной, документальной литературы мы считали действенным методом формирования нравственных мотивов учения старших школьников.

В формировании нравственных мотивов учения, на наш взгляд исключительно важное значение имеют также самостоятельные поиски доказательств учащимися.

Нравственные мотивы учения школьников должны базироваться на материале, получившем собственное специальное и всестороннее обоснование. Успешность такого поиска, мы полагаем, в значительной мере зависит от характера и условий, в которых происходит осмысление ведущих нравственных идей. Поэтому мы решили, что посещение родины В. И. Ленина, эффект подлинности изучаемых материалов будут способствовать формированию нравственных мотивов учения учеников нашей экспериментальной группы, в частности активизируют самостоятельные поиски доказательств.

Поэтому в составе комсомольской делегации „поездом Дружбы” мы отправились по ленинским местам страны.

Изучение конкретно-исторической обстановки в музеях и архивах Ульяновска, посещение ленинских мест города, привело наших учеников к мысли, что на формирование нравственных мотивов учения юноши Ленина могли оказать влияние такие факторы, как социально-экономическое и политическое положение в стране, в частности, в Симбирске того времени; атмосфера в семье, отношение к знаниям, как к величайшей духовной ценности; круг читаемой революционно-демократической литературы; отдельные, прогрессивно настроенные преподаватели гимназии.

Попытка факторного анализа мотивов учения Володи Ульянова, выявление социальных связей, которые могли обусловить его отношение к процессу познания, приобщают ученика к активному добыванию моральных знаний, способствует формированию нравственных мотивов учения. Известно влияние на формирование нравственных воззрений Владимира Ульянова его старшего брата, Александра.

Учащиеся предположили, что и мотивы учения могли быть сформированы и гимназиста Владимира Ульянова под воздействием Александра Ильича. Необходимо было выяснить этот вопрос. Начались самостоятельные поиски учащимися доказательств подтверждения или опровержения этого положения, поиски достоверного конкретного материала.

Психологи считают, что глубокая моральная убежденность в необходимости соответствующим образом реагировать в сложившихся обстоятельствах нередко выступает в качестве мотива действия.

Так учащиеся в Ульяновске познакомились с материалами о жизни и учебе старшего брата В. И. Ленина — Александра.

Александр Ульянов окончил школу с золотой медалью, поступил на естественное отделение Петербургского университета, на втором курсе получил золотую медаль за научную работу. О страстной увлеченности Александра Ильича наукой свидетельствует и тот факт, что он самозабвенно работал в лаборатории накануне неудавшегося покушения на царя.

По мнению наших учеников, психологически очень достоверно переданы душевные переживания молодых ученых, узников Петропавловской крепости, товарищем Александра Ильича — Лукашевичем: „Из глубины моей души поднимался тихий и слабый, но пронизывающий вопль протеста. Чей же это голос звал меня к жизни? Светоч науки озарял мне ярким светом все новые и новые области знаний... Я видел, как в этом бурлящем и клокочущем океане зарождаются молодые созданыща, мои собственные, новые еще не оформленные идеи, как они группируются в зачаточные теории”. [7]

Что же заставило Александра Ильича столь блистательно начавшего свою научную деятельность, прервав ее в 21 год, стать на путь активной революционной борьбы, каковы внутренние побуждения, мотивы такого решения, каковы источники его формирования.

В фондах Ульяновского музея хранится уникальный документ — школьное сочинение Александра Ульянова, в котором он писал: „Чтобы быть полезным обществу, человек должен быть приучен к настойчивому труду. Честность и правильный взгляд на свои обязанности по отношению к окружающим людям должны быть воспитаны в человеке с ранней молодости, т. к. от этих убеждений зависит и то, какую отралсь труда он выберет для себя, и будет ли он руководствоваться при этом выборе общественной пользой или эгоистическим чувством собственной выгоды”. [9]

Поскольку в сочинении не были высказаны верноподданические чувства, то осторожный учитель словесности Ф. М. Керенский поставил за него только „4”.

По мнению наших учеников это сочинение является убедительным показателем нравственных мотивов учения, которыми руководствовался юноша в своей учебе, свидетельством чистоты и бескорыстности его помыслов. Уже в гимназические годы Александр Ульянов видел в науке ту огромную нравственную силу, которая призвана создать опору человеческой личности, определить ее направленность. Именно потребностью согласовать научные истины с жизненной правдой объясняет Александр Ильич свое участие в заговоре против царя.

Учащиеся сопоставив мысли, высказанные Александром Ульяновым в сочинении и в защитной речи на суде, обнаружили между ними прямую преемственную связь. Развивая мотивы, побудившие его участвовать в заговоре, Александр Ильич говорил о невозможности служить своему народу „умствен-

но” о стремлении хотя бы таким образом „защитить свое право на мысль, на „интеллектуальное участие общественной жизни”. [10]

Александр Ильич теоретические и практические цели овладения знаниями видел в их полной отдаче обществу, трудовому народу. Эти социальные устремления оказались настолько определяющими в мотивационной сфере Александра Ильича, что приняли форму нравственного долга, которому он неколебимо следовал до конца своей жизни.

Таким образом, учением прослеживаются на глубоко волнующем документальном материале мотивы деятельности Александра Ильича, что при большой духовной близости между братьями, безусловно, способствовало формированию нравственных мотивов учения Владимира Ульянова.

В поисках самостоятельных доказательств, факторов, обусловивших нравственные мотивы учения Владимира Ульянова, учащиеся приобретают нравственные знания, истинность которых они могут убежденно и аргументированно, в случае необходимости отстаивать.

Большое впечатление на учащихся произвели документы экзаменов, а также воспоминания одноклассников и учителей, которые были поражены выдержкой, проявленной Владимиром Ульяновым при сдаче экзаменов на аттестат зрелости.

Психологическую природу исключительного самообладания Владимира Ульянова после казни брата, особенно проявившегося во время выпускных экзаменов, нельзя понять, не осмыслив внутренних мотивов его поведения, т. к. мотив неременный компонент в цели последовательных психологических актов, которые завершаются действием.

Некоторые ученики, ссылаясь на последние находки поисковой группы Ульяновской школы, говорили, что блестящий ответ Владимира Ульянова, например по истории, был продиктован его привязанностью к учителю истории, его классному наставнику. Другие полагали, что своими успехами в учебе он хотел хоть немного порадовать убитую горем семью, третьи, — что таким образом он протестовал против трусости и недоброжелательства по отношению к семье со стороны симбирских обывателей.

После продолжительного обсуждения все ученики пришли к такому выводу: ко времени окончания гимназии Владимир Ульянов решил стать профессиональным революционером. Учение, усвоение больших культурных ценностей представлялось ему, как действенное средство в более разумной форме служить народу, революции. Так решив, Владимир Ульянов стремился и интеллектуально соответствовать избранному пути. Об этом свидетельствует настойчивое стремление юноши поступить именно на юридический факультет университета: „Теперь такое время, нужно изучать науки права и политическую экономию”. [11]

По мнению наших учеников, эти слова выпускника симбирской гимназии говорят о нравственной, идеологической науке, ориентации молодого Ленина т. к. источником мотивации волевых действий личности может быть идеология осознание задач, которые социальная жизнь ставит перед человеком. [12]

Добытые учениками факты, ставшие лично значимы, стимулируют мысль учащегося к защите собственного мнения, укрепляют убеждения, способствуют формированию нравственных мотивов, учения школьников.

По экспериментальной методике предусматривалось также педагогическое воздействие на содержание эмоциональных переживаний учащихся. Такой ситуацией объективно по своему характеру обладающей эмоциональным воз-

действием, „задевающей” чувства людей всех возрастов является посещение ленинских мест г. Ульяновска.

Насыщенная глубокими внутренними переживаниями экскурсия создает исключительно благоприятный фон для формирования мотивационной сферы учащегося. Мысли и чувства учеников проявляются не только в непосредственных словесных реакциях: высказываниях, отдельных репликах, суждениях, но и в интонации, мимике, моторике. Воспроизвести и проанализировать реакции учащихся экспериментальной группы нам помогли различные формы фиксации фактов: магнитофонные записи, фонографии, кинодокументация. Мы стремились учесть также эмоциональные переживания учеников, имеющие более опосредованный характер, которые проявляются в творческих работах, сочинениях учеников. Так ученица Татьяна М. в работе „Ленин и теперь живет всех живых” пишет: „Я никогда не видела Ленина, но привычно, про себя зову его Ильичем. И если бы случилось чудо, и моя рука оказалась в его руке, я повела бы Ильича по нашему прекрасному городу-герою, показала бы школу, свой дом, а потом обязательно наш могучий порт — Ильичевск, где работает мой отец”.

Подобные работы давали нам возможность судить об изменении эмоциональных реакций учеников в зависимости от условий осмысления социального контакта, в котором выступает воздействие.

Более сложным было выявление динамических сдвигов в мотивационной сфере учащихся, т. к. тут была угроза получить стереотипные, заученные ответы на прямо поставленные вопросы. Поэтому в своей методике, наряду с другими показателями изменений в мотивационной сфере учащихся, мы пользовались методами косвенного выяснения, интересующих нас вопросов. Таким приемом явилось в частности, сочинение на моральную тему, сформулированную самими учениками. Наташа К. пишет: „Я проснулась утром. Ой, как не хочется идти в школу”, — тихонечко говорю я себе. Куда тебе не хочется идти? — спрашивает меня кто-то знакомым голосом. Ты даже забыла меня, а я твоя Совесть. А помнишь ли ты, что в свое время лучшие люди отдали жизнь за то, чтобы ты могла учиться. И Совесть начала говорить о подвижнической жизни семьи Ульяновых... Вот и весь мой рассказ”, — говорит Совесть, и я слышу ее удаляющиеся шаги. Я вскакиваю и удивляюсь, как же я могла подумать, чтоб не идти в школу. учиться, учиться, учиться, — повторяю я слова, которые слышала не раз, но они, пожалуй, никогда не производили на меня такого впечатления.”

Так эмоционально пережитое воспоминание о семье Ульяновых способствовало формированию нравственных мотивов учения, а известная истина о необходимости учебы, пройдя через эмоциональную сферу учащейся, стала внутренне значимой, пришла как моральное открытие, как неведомое прежде сильное, глубокое чувство, которое вызвало новое отношение к процессу познания.

По ходу эксперимента также предусматривалась встреча наших учеников с их сверстниками из Ульяновской школы, обладающими устойчивыми эмоциональным отношением к своей школе, учению, учителям.

В ходе беседы на наших учащихся произвели большое впечатление такие факты и цифры: школа имени Ленина работает без второгодников, свыше половины учащихся учатся на „4” и „5”, к двум золотым медалям братьев Ульяновых, ученики школы прибавили еще 173 медали, из 67 выпускников прошлого года 63 человека продолжают дальнейшую учебу.

Но важны не только качественные показатели успеваемости, важно то, что вся система воспитания, в частности, по формированию нравственных мотивов способствует становлению гражданской зрелости учащихся. И мы присоединяемся к мнению наших учеников, которые считают, что очень точно выразил мироощущение советского юношества, готовность идти по избранному пути, выпускник данной школы Анатолий Зубов:

Не дышали мы дымом пожарищ,
Не держали винтовок в руках,
Но звучит для нас слово „товарищ”,
Как в тех славных, далеких годах.
Мы другие, но только во времени.
Продолжаем идти по пути,
Что указан нам Лениным
И до цели сумеем дойти. [13]

Таким образом, исходя из данных нашего исследования, имея возможность проанализировать широкий охват реакций учеников на систему психолого-педагогических воздействий, мы считаем, что реальный учебно-воспитательный процесс в современной советской школе обладает большими пока еще не использованными возможностями целенаправленного формирования у старших школьников нравственных мотивов учения. Говоря об эффективности экспериментальной системы воздействий на учащихся, мы рассматриваем в качестве ее критериев не только непосредственный эффект, т. е. „материальное” выражение в виде повышения успеваемости, но идейно-моральные показатели, которые на наш взгляд, имеют определяющее значение и для достижения практических результатов.

ПЕРЕЧЕНЬ СНОСОК

- [1] К. Маркс и Ф. Энгельс., Соч. Изд. второе, т. I, госполитиздат, М., 1955, стр. 414.
- [2] Л. И. Божович, Отношение школьников к учению как психологическая проблема. Изд. Акад. пед. наук. № 36, М., 1951; стр. 15.
- [3] Д. И. Ульянов, «Воспоминания о Владимире Ильиче», М., 1964, стр. 15.
- [4] А. И. Иванский, Молодой Ленин, изд. политической литературы, М., 1965, стр. 175.
- [5] В. И. Ленин, Палн. соб. соя. т. 41, стр. 298.
- [6] И. К. Крупская, Педагогические сочинения, т XI допалн. стр. 48.
- [7] [7] Анатолий Иванский, Молодой Ленин. М. 1965, стр. 280.
- [8] См. Анатолий Иванский. Молодой Ленин, стр. 290.
- [9] Фонд Ульяновского музея.
- [10] См. Анатолий Иванский. Молодой Ленин, стр. 289.
- [11] См. Анатолий Иванский. Молодой Ленин. стр. 322.
- [12] См. С. Л. Рубинштейн. Основы психологии. Учпедгиз, 1935, стр. 445—446.
- [13] Стихотворение А. Зубова было предоставлено автору статьи учителем литературы Ульяновской школы имени В. И. Ленина.

AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI TANULÓK TANULMÁNYI MUNKÁJA ERKÖLCSI MOTÍVUMAINAK FORMÁLÁSA

Írta: T. V. Cserednyicsenko

A szerző az általános iskolai tanulók tanulmányai során felmerülő erkölcsi motívumok formálási kérdéseit, illetőleg ezek lehetőségeit vizsgálja. Felsorakoztatja az e tárgyban alkalmazható pedagógiai nézeteket és módszereket.

FŐISKOLAI HALLGATÓK ÉBERSÉGI SZINTJÉNEK KÍSÉRLETES VIZSGÁLATA

Írta: GERÉB GYÖRGY

Hallgatóink életkori sajátosságaiból adódik, hogy az információk felvételére és feldolgozására különösen fogékonyak. Az ismeretanyag elsajátításában az emlékezet, a gondolkodás és a motiváció bonyolult akarati és személyiséglélektani komplexusa játszik alapvető szerepet. A pszichológia mai állása mellett köztudott, hogy minden pszichikus funkció eredményes működésének feltétele a megfelelő aktivációs, éberségi szint. Korábbi tanulmányunkban (GERÉB 1972) utaltunk azokra a neurofiziológiai, strukturális és funkcionális összefüggésekre, kísérletekre, amelyeknek fényében új megvilágítást nyert a figyelmi állapot.

A vigilitás tanulmányozására általános- és középiskolai tanulókon kísérletet folytattunk (GERÉB 1971); ezekből kitűnt, hogy a vigilancia törvényszerűségei fejlődéslélektani aspektust is követnek. Ennek alapján kiterjesztettük kísérleteinket elsőéves főiskolai hallgatókra is.

Módszertani elgondolás

A vigilancia vizsgálatára eszközt szerkesztettünk.* Ennek alapvető működési elvét az alábbiakban ismertetjük:

Öt sorban 10—10 lámpából álló jelrendszert képeztünk ki. Programozó-berendezés segítségével meghatározott időközökben különböző helyen felgyulladt egy, vagy két lámpa és megvilágította a lámpasor előtti üveglap megfelelő részét. Az üveglapon a lámpák számának megfelelő téglalapot hoztunk létre. A készülék 295 különböző inger-változat kiadására képes úgy, hogy az 50 pont stabil beállítása esetén egy-egy kapcsolat többször is előfordulhat. A készülék a már előre beprogramozott ingersoron végigfut, azt letapogatja és ennek alapján adja ki az ingereket. A lyukkártya megszabja egy-egy pont megjelenését és ezzel befolyásolja az ingerek egymásutániségét, tehát aritmizálja az ingersort. Egy alapgenerátor változtatható időegységgel vezérli a program letapogatását. Ezen időtartamon belül a készülék ritmikusan ad ingereket a programvezérlőnek, vagyis lyukkártya nélkül monoton ingerkiadásra alkalmas. A program lyukkártya beiktatásával módosul aszerint, hogy a vezérlés során milyen ingereket iktatunk ki. Előre meghatározható tehát az alapprogram változtatása nélkül az egyes szünetidők bekövetkezésének ideje és helye.

A lámpák felvillanásakor a v. sz.-eknek meg kellett állapítaniuk a megvilágított téglalapok helyét és a kísérleti variációk szerint rögzíteniük kellett azokat. Ez többféleképpen történt:

a) A v. sz. előtt egy billentyűzet volt a lámpáknak megfelelő helyzetben, tehát soronként 10,—10, összesen 50. A felvillanó fény megvilágította a kérdéses téglala-

* Itt mondok köszönetet a kivitelezésért Vladiszavlyev András technikusnak.

pokat, s a v. sz.-nek meg kellett nyomnia a gombsor azonos billentyűit. Ha ez a megadott időkereten belül történt, „beütötte” a szalagra ennek a két téglalapnak a helyét, megállapította a helyzetét. Ekkor a nyomógombok egy-egy tekercset rövidre zárnak és elvégzik a lyukasztást. A lyukkártya az ingerek helyét és időviszonyait kiválasztja. A regisztráló szalagon ennek megfelelő helyeken lyukak keletkeznek. Ha a v. sz.-ek későn nyomták meg a billentyűket, a regisztráló szalag továbbhaladt és a művelet rossznak minősült. A regisztrátumról leolvashatjuk a tévesztéseket, az ingerek helyzetét, a kihagyásokat.

b) Csoportvizsgálatnál a billentyűzetnek megfelelő számrendszert alakítottunk ki s tettünk a vizsgált személyek elé, akiknek a választ a megfelelő helyek bekarikázásával kellett megadniuk. Ebben az esetben egy megnagyobbított ingeradagoló berendezést alkalmaztunk, amely ugyanazt az 50 ingert villantotta fel a v. sz.-ek előtt mint az előbb leírt esetben.

c) Az egyedül álló ingereket nem kellett a v. sz.-eknek beütniök; ezek azt jelezték, hogy a következő ingerpárokat a szokásos beütés, illetőleg bekarikázás mellett még le is kellett írniok, vagy egyéb műveletet (pl. összeadás, szorzás) is el kellett végezniök.

A készülék hátlapján az indítószervek mellett az automata programlejátszás végét jelző izzó, s az egyes szakaszok haladását szinkronban mutató jelzőizzókat helyeztük el. Így nyomonkövethettük a blocking-helyeket, a tévesztéseket. Ezzel a módszerrel az egyéni vizsgálatok mellett csoportvizsgálatokat is végezhattünk, biztosítván a szükséges feltételvariációkat.

A főiskolai hallgatók éberségi szintjének alakulását az alábbi kísérleti variációk szerint vizsgáltuk:

Az I. variációban 100 ingert adagoltunk 20 perc alatt az említett eszközök segítségével. A gép beállításának adatai: az ingerek megjelenése közti idő: 8 sec. A jelek kiadásának ideje: 4 sec. A hallgatók a napi szokásos életmódot folytatták, normális terhelésüket az előadásokon és a gyakorlatokon való részvétel jelentette.

A II. variáció feltételei csak annyiban változtak az I-hez képest, hogy a 100 inger lefutásának ideje 40 perc volt. A jelek kiadásának kideje változatlan maradt, a sorrend is azonos volt, a kétszeres lefutási időt a szünetidő növelésével értük el.

A III. kísérleti variációban 10 percre csökkentettük a jelek lefutási idejét azáltal, hogy a szünetidőt 2 sec-re szorítottuk. A jel kiadásának ideje ebben az esetben is változatlan maradt.

A IV. variációban monoton cselekvést iktattunk be annak tanulmányozására, miképpen hat az egyhangú ingercsoport az éberségi szintre. Egyéb tekintetben a kísérlet az I. variáció szerint játszódtott le.

Az V. és VI. variációban az alapkísérlet (I. variáció) szerint alakult mind a jel kiadásának ideje, mint pedig a szünetidő, de a normális életkörülményekkel szemben különböző terhelésnek vetettük alá a hallgatókat. Az V. variációban ez azt jelentette, hogy a vizsgálati csoport tagjai egész éjjel tanultak, virrasztottak, míg a VI. kísérleti variációban a vizsgálatokat alkoholos terhelés előzte meg.

Az éberségi szint eszközös vizsgálatán kívül mértük a pulzust, a vérnyomást, az elemi reakcióidőket a tremorokat, esetenként GBR-t végeztünk, kérdőívvél és exploratioval követtük a v. sz.-ek szubjektív megnyilvánulásait.

Az éberségi szint variációk szerinti alakulása

Az eszközös vizsgálat nyomán az éberségi szint alakulását, a tévesztéseket a figyelmi görbe oszcillációjában elemezhetjük (1. táblázat). Az összesített grafikonok a következő jellegzetességeket mutatták:

A tévesztések variációk szerinti átlagainak összesítő táblázata főiskolai hallgatók éberségi próbáinál

Variációk	S z a k a s z o k										Összeg	Átlag
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.		
I.	2,3	2,9	1,30	1,60	1,50	1,0	1,8	0,7	0,8	1,5	15,4	1,54
II.	5,7	4,2	3,3	3,4	3,1	3,0	2,5	2,3	2,1	1,9	31,5	3,15
III.	3,8	3,0	2,0	3,1	2,3	2,1	2,0	1,5	1,3	1,7	22,8	2,38
IV.	1,7	1,8	0,30	0,6	1,00	0,50	0,60	0,30	0,40	0,50	7,70	0,77
V.	6,7	5,8	3,7	4,0	3,2	3,3	3,5	3,4	2,5	2,6	38,7	3,87
VI.	8,3	6,5	3,8	5,1	3,7	3,8	4,5	3,5	3,1	3,8	46,1	4,61
Összesen:	28,50	24,20	14,40	17,80	14,80	13,70	14,90	11,70	10,20	12,00	162,20	16,22
Átlag:	4,75	4,03	2,40	2,96	2,46	2,28	2,46	1,95	1,70	2,00	27,03	2,70

1. sz. táblázat

A tévesztések átlaga az I. variáció első szakaszában 2,3 volt, amely a második szakaszban 2,9-re emelkedett, utána süllyedést mutatott (1,3), s kisebb emelkedés után a 6. pontban érte el az 1,00 értéket. A görbe jelentős emelkedés és csökkenés után a 7. és a 10. pontban kulminált (1,8 és 1,5). A kísérleti variációban elkövetett összes tévedések átlaga 1,54 volt (1. sz. grafikon).

A II. variációban görbénk egyes szakaszai azonos ingerek mellett kétszeres időtartamot tükröznek (lásd grafikon/II.). A görbe menete igen magasról indult (5,7), majd meredek süllyedéssel a 3. pontban elérte a 3,3-et. Ettől kezdve kisebb emelkedés beiktatásával a görbe mindvégig csökkent, egészen az 1,9-es átlagig. A vizsgált személyek ennél a variációnál az átlagnál több hibát követtek el. Ennek oka minden bizonnyal a hosszú időtartam egyhangúságával, magával a monoton szituációval magyarázható, amennyiben a vigilancia és a monotonia a vizsgálat során komplex formában érvényesítette hatását. A kísérleti variációban elkövetett hibák átlaga 3,15 volt.

A III. variációban az ingerek nagymértékű gyorsulása az I. variációhoz képest a hibák számának növekedéséhez vezetett és elérte a 2,28-as átlagot (lásd grafikon/III.). A vizsgálat tanúsága szerint az ingerek bizonyos mérvű meggyorsítása növeli a figyelmi kihagyások számát, de kisebb mértékben, mintha az ingerek felfogására és feldolgozására szánt időt kétszeresére megnyújtjuk (Vö. GRAF 1933). Mindéből egy érdekes tanulság vonható le: a megadott határon belül az ingerek számának megnövekedése az optimális szintről való kismérvű eltérést eredményez, az alapidő megsokszorozása viszont ennél jóval többet. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy az ingerek felfogására szánt idő és az ingerek gyakorisága együttesen érvényesül a tévedések elkerülésénél.

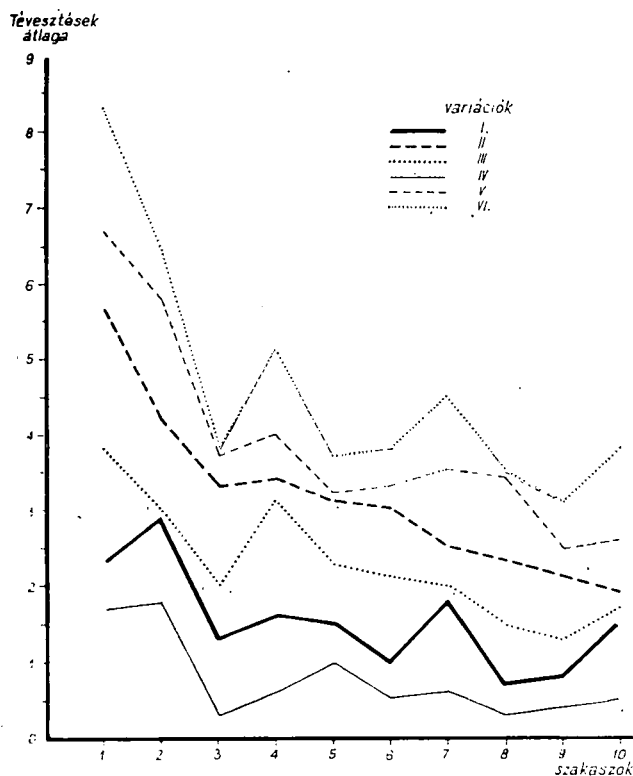
A kapott értékek tanúsága szerint a görbe itt is egy viszonylag magas pontról indult el (3,8) és a 3. szakaszig süllyedt (2,0), majd újra megemelkedett (3,1). A továbbiak során lassú ingadozásokkal, de lényegében csökkent a görbe értéke, a 9. szakaszban a legkedvezőbb 1,3 értéket mutatta, majd a 10. szakaszban némileg megemelkedett (1,7). Az átlagos hibaszám ennél a variációnál 2,28 volt.

A legkedvezőbb értéket a monotóniával kapcsolatos figyelmi vizsgálatoknál nyertünk (0,77). A görbe teljes egészében alatta volt a többi kísérleti variációban kapott görbék átlagának. (lásd grafikon/IV.) Kiegyensúlyozott, az ingadozások csak az első szakaszban számottevők, míg a kísérlet második részében szinte a vízszintes vonalat közelítették meg. Különösen a 3. és 8. szakasz mutatkozott előnyösnek (0,30).

A főiskolai hallgatóknál kapott vizsgálati eredmények is megerősítették a már korábban általános- és középiskolai tanulóknál nyert tapasztalatot, amely szerint a monotóniával párosuló vigilancia-értékek a monotónia előnyös hatására a figyelmi ingadozás számának csökkenésében is megmutatkoznak.

A terheléses vizsgálatok során nyert grafikon lényeges kiugrásokat, egyenetlenségeket és magas mérvű figyelmi ingadozásokat, kihagyásokat eredményezett. A 3,87-es átlagérték lényegesen rosszabb az előző variáció során nyert eredményeknél. A görbe igen magas kezdéssel indult (6,7) és a későbbiekben is csak enyhe csökkenést tükrözött. A 2. szakaszban 5,8-et ért el és az ez érték nem csökkent 2,5 alá. (Az első szakasz különösen magasnak bizonyult, még a második szakaszban némi javulás mutatkozott). Nyilvánvaló, hogy az álmatlanság, a szokásos pihenéstől eltérő éjszakai ébrenlét elsősorban a kortikális szférák gátlását eredményezte. Ez a figyelmi ingadozások menetében, az elkövetett hibák számában, a vigilitás minőségében is egyértelmű igazolást nyert (lásd grafikon/V.). A kísérleti variációban elkövetett hibák átlaga 3,87 volt.

Alkohol hatására a figyelem komoly károsodását tapasztalhattuk. A hibák átlaga 4,61, vagyis az összes variációban kapott értékek közül a legrosszabb (lásd grafi-

kon/VI.). Az igen magas kezdeti tévedést (8,3) követte a figyelmi kiesések csökkenése (6,5,) majd a 3. szakaszban 3,8 volt. Ez is meghaladta a többi variációban kapott kulminációs pontot. A továbbiakban a görbe oszcillált, a 4. szakaszban ismét elérte az 5,1-et s némi csökkenés után (3,7—3,8) a 7. szakaszban ismét magasra emelkedett (4,5). A 9. szakaszig süllyedt (3,5—3,1) és a 10.-ben 3,8-re emelkedett.

A vizsgálatok tanúsága alapján a következő törvényszerűségeket vonhatjuk le:

1. *Valamennyi variációban található görbe jelentős oszcillációt tükröz.* Általában az első pont mutatkozik a legmagasabbnak, a harmadik pontig a görbe értéke javul, majd a negyedik pontban újra emelkedik és kísérleti variációk szerint a 6. pontban általában csökkenő tendenciát tükröz, a 9. szakasz javul, míg a 10. szakasz többnyire emelkedő tendenciát mutat (7. sz. grafikon).

2. *A terhelések jellege és mértéke szerint a normál görbevonulattal szemben az ébrenlét után és az alkoholos állapotban nyert értékek bizonyultak a legelőnytelenebbeknek.* Mindez arra vall, hogy a szokásostól eltérő megterhelés, a stressz-hatás első sorban a figyelmi ingadozás mértékében, a tévedésekben, a jelek felfogásában mutatkozó bizonytalanságban tükröződik.

3. Az időtartam csökkenése azonos inger esetén bizonyos határig kisebb mértékű hibaforrás, mint a megnyújtott időtartam. A monotónia hatása ez esetekben is dezaktiválási tendenciát tükrözött, viszont olyan energia-összpontosítást tett lehetővé, amely első sorban a figyelmi ingadozások csökkenésében, a vigyázat jellegében, minőségi értékének javulásában mutatkozott meg.

Az elemi élettani funkciók alakulása az éberségi szint függvényében főiskolai hallgatóknál

Az előzőekben leírt variációk során vizsgáltuk az éberségi szint és az elemi élettani funkciók közül néhány paraméter kölcsönhatását. Az érverések számát regisztráltuk a vigilanciavizsgálatokat megelőző és az azt követő szakaszban. Összesítő táblázatunkat variációk szerint közöljük (2. sz. táblázat).

Vizsgálataink főbb tanulsága:

1. A kiinduló pulzusértékek általában nem mutatnak lényeges eltérést sem az átlagokban, sem az egyes egyénekre vonatkozólag az első négy variációban, csupán az V.-ben a terhelés után van kiugró növekedés. A 78 körüli pulzusszám 82,96-ra növekedett, vagyis az ébrenléttel járó nagymérvű megterhelést követte.

2. Az összehasonlítás alapjául szolgáló („normál”) kísérleti variációban az ingerfeldolgozás hatásaképpen a két mérési eredmény között (ingerhatások előtt és után kapott értékek) némi eltérés, +1,82-es növekedés mutatkozott. Ez az éberségi terhelés hatásának tulajdonítható.

3. Az ingermennyiség kétszeres időre való elosztása csökkentette az éberségi szintet, s a szakirodalomban egyértelműen megállapított pulzusszám-csökkenést eredményezett (Vö. GRAF/1933), BARTENWERFER/1957), (GERÉB/1967). A két mérési átlag közötti eltérés —3,5 volt. Ez az érték a t-próba tükrében; $P < 0,601$.

4. Az alapingermennyiség lefutási idejének felére való csökkentése az ingerek sűrűsödésének terhelő hatásaképpen megnövelte az érlökések számát. Az eltérés +3,2-nek bizonyult.

5. Monoton cselekvés kapcsán az alapinger alapidőben való lefutása szintén pulzusszám-csökkenést eredményezett. A monotóniaeffektus itt is az alapvető élettani funkciók lassúbodásának tendenciáját tükrözte, a változás értéke —4,08 volt.

A pulzus értékeinek alakulása változó éberségi szintnél

Sor- szám:	Név	figyelmi igénybevétel előtt					figyelmi igénybevétel után				
		variáció					variáció				
		I.	II.	III.	IV.	V.	I.	II.	III.	IV.	V.
1.	S. M.	74	74	75	75	84	76	73	80	71	92
2.	P. M.	97	80	86	84	85	83	71	88	80	82
3.	M. E.	92	90	78	78	90	95	85	78	77	92
4.	Sz. P.	73	70	73	74	92	83	66	85	72	85
5.	N. M.	64	78	75	82	84	68	76	80	78	84
6.	K. L.	86	90	80	84	88	87	82	86	74	86
7.	R. I.	73	70	72	73	83	74	64	75	74	85
8.	D. A.	83	84	75	84	74	89	74	78	71	80
9.	M. Z.	74	76	74	78	84	74	72	85	73	88
10.	F. G.	78	80	80	78	80	79	78	85	74	82
11.	M. M.	76	85	80	80	86	80	73	85	70	86
12.	G. J.	78	76	75	80	80	78	82	85	78	82
13.	F. J.	72	78	75	76	76	74	82	80	81	78
14.	V. A.	74	78	80	78	83	84	71	85	73	80
15.	Sz. E.	74	78	75	78	79	75	72	85	74	81
16.	L. R.	82	80	80	80	85	88	78	86	77	86
17.	B. P.	72	76	76	76	75	78	70	80	72	80
18.	H. F.	84	80	80	83	85	88	79	80	80	88
19.	H. A.	74	74	73	74	73	77	80	76	76	79
20.	M. I.	68	70	70	72	78	69	68	76	70	80
21.	Gy. E.	80	80	82	75	82	81	70	90	72	84
22.	B. É.	76	80	76	79	83	78	76	78	72	84
23.	O. É.	79	80	78	81	81	79	80	80	74	78
24.	K. A.	72	75	70	75	86	73	78	76	73	90
25.	P. J.	85	85	80	78	86	86	76	82	75	88
26.	F. M.	72	73	72	75	82	73	72	80	75	86
27.	L. J.	84	92	80	80	92	92	84	86	77	94
28.	R. Gy.	78	80	80	80	82	84	70	80	76	80
29.	N. K.	70	71	70	72	80	71	70	75	72	81
30.	H. M.	82	80	80	81	83	85	76	86	79	85
31.	F. E.	80	81	75	79	84	81	70	80	73	86
32.	K. M.	70	80	70	76	75	71	72	85	74	80
33.	M. T.	64	64	65	73	77	65	63	68	70	80
34.	E. I.	98	94	86	81	96	99	82	90	73	92
35.	R. E.	95	98	90	85	98	88	88	85	86	90
36.	V. É.	68	68	80	76	78	69	68	85	74	80
37.	R. A.	67	75	85	74	83	68	74	85	71	85
38.	F. E.	82	74	74	75	84	70	72	72	76	80
39.	L. E.	68	70	70	74	80	69	68	76	70	82
40.	K. M.	68	74	68	73	74	69	72	75	71	78
41.	Z. K.	80	92	80	81	88	82	80	80	73	82
42.	G. F.	90	87	80	80	90	91	77	84	74	92
43.	G. T.	75	84	76	81	80	81	72	78	75	83
44.	D. M.	76	79	85	78	78	77	78	86	75	80
45.	T. A.	68	69	82	74	75	87	65	90	70	78
46.	K. I.	86	96	85	86	92	87	88	90	83	95
47.	F. A.	82	90	82	85	87	83	86	90	82	83
48.	M. M.	86	76	75	79	90	78	68	70	74	82
49.	K. I.	86	86	80	84	88	88	82	86	71	90
50.	L. A.	76	76	76	79	80	78	78	78	67	85
Összesen:		3891	3976	3864	3926	4148	3982	3751	4074	3722	4209
Átlag:		77,82	79,52	77,28	78,52	82,96	79,64	75,02	81,84	74,44	84,18

6. Az alapinger és az alapidő függvényében megvizsgáltuk a pulzusszám alakulását éjszakázással járó terhelés függvényében is. Az előzőkben jelzett terhelő hatásra már a kiinduló érték is mintegy 5-tel megnövelte az átlagos szintet, s ez a magas pulzusszám még tovább növekedett +1,22-vel, vagyis átlagosan 6 körüli érlökéssel haladta meg a szokásos átlagos indulási pontot. Ez is bizonyíték arra, hogy az éberségi szint változása — éppen a virrasztás „kontraszt-hatása” által — egyértelműen megmutatkozik a pulzusváltozásokban.

7. A vérnyomásmérések alakulása — elsősorban a szisztolés értékek esetében — lényegében hasonló összefüggéseket tükrözött, mint a pulzusszám-változások. Vonatkozik ez a variációk szerinti megoszlásra és jelentős mértékben az egyéni előfordulásokra egyaránt.

8. Az ingerhalmaz hatása előtt és után mért szisztolés értékek az alapul vett I. variációban (kiinduló helyzet) átlagos különbsége +4,88 Hgmm volt. Még kifejezőbb az a változás, ha az előfordulási esetek tendenciájának tükrében vizsgáljuk meg. Ellentétes változás (csökkenés) mindössze 4 esetben, tehát 8%-ban fordult elő. Az összefüggés a matematikai-statisztikai t-próba tükrében) 3. sz. táblázat) szignifikáns.

9. Az éberségi szint csökkenésével együjtjárt a monoton helyzetképhez igazodó alacsonyabb tensio is (4. sz. táblázat). A változást a -5,34 Hgmm jelezte. A diasztolés érték -1,70 Hgmm-t mutatott. A tendenciától eltérés, tehát növekedés a szisztolés értékekben mindössze 2 esetben, tehát az összpopuláció 4%-ában fordult elő.

10. A rövid időre eső ingerhalmaz nagyfokú vigilitást kíván meg, ezért érthetően terhelési hatásánál fogva megnövelte a vérnyomást is (5. sz. táblázat). Az összefüggést jelezte az átlagos 119,44 (76,40-es mérési eredmény 126,66/77,18-ra való emelkedése. Az átlagos különbség mértéke tehát a szisztolés értékeknél 7,22 Hgmm volt. A tendencia csupán 3 esetben, tehát 6%-ban volt ellentétes irányú, ezért $P=0,001$ szinten szignifikánsnak mutatkozott.

11. Az érlökéseknél tapasztaltakkal megegyezően monoton közegben csökkent a vérnyomás, lelassúbbodott fiziológiai funkciókkal járó értékeket tükrözött (6. sz. táblázat). A -8,14 átlagos szisztolés nyomás-csökkenés azért is jelentős, mert az esetek 96%-ra érvényesnek bizonyult. A vizsgálat alátámasztotta a szakirodalom más vonatkozásban talált hasonló törvényszerűségét, jelezvén a monotonia dezaktiváló hatását.

12. A terheléses vizsgálat ezúttal is a vigilitást annyira igénybevevő virrasztás hátrányos következményeit tükrözte (7. sz. táblázat). Már a kiindulási értékek (átlagosan 129,46/75,88) is magasak voltak, de még tovább emelkedtek a kísérlet során 131,40/77,86. Ez átlagosan mintegy +10 Hgmm-es értéket képviselt valamennyi vizsgálatunk viszonylatában. Az egyébként is magas kezdéssel szemben rapszódikusan változó növekedés, illetve helyenként csökkenés volt tapasztalható. 20%-ban csökkent, 80%-ban növekedett a kiindulási érték, egészében azonban lényegesen meghaladta a többi variációban kapott mérési eredményeket.

13. Az éberségi szintet terhelő hatások nyomán mind az I., mind a III. variációban megnőtt a tremorok száma és ugyanakkor csökkent a teljesítmény szintje. Ez megegyezik a más megterhelés nyomán kapott tendenciával egyéb kísérleti feltételeink között (GERÉB 1962). Normál terhelésre +1,60, erősebbre +1,96-os átlagnövekedést regisztráltunk a hibáknál és 27,88, illetve 28,74 cm-es csökkenést a teljesítményben.

A monotónia csökkentette a tremorok számát, növelte a teljesítmény szintjét. A tremorok száma átlagosan -2,78-as javulást eredményezett és a teljesítmény is megnőtt ezalatt, 64,64 cm-rel. (8—10. sz. táblázat)

Mindhárom vizsgálat tehát lényegében meggyőzően alátámasztotta azt a felte-

A vérnyomás értékeinek alakulása változó éberségi szintnél az I. variációban

Sorszám	Név	A figyelmi igénybevétel előtt		A figyelmi igénybevétel után	
		szisztolés	diasztolés	szisztolés	diasztolés
1.	S. M.	110	75	112	78
2.	P. M.	120	80	120	80
3.	M. E.	125	80	130	75
4.	Sz. P.	125	80	125	76
5.	N. M.	115	80	125	78
6.	K. L.	120	72	120	72
7.	R. I.	115	70	120	70
8.	D. A.	128	70	130	80
9.	M. Z.	120	80	120	70
10.	F. G.	120	75	125	70
11.	M. M.	120	80	125	78
12.	G. J.	130	75	130	70
13.	F. J.	115	65	120	80
14.	J. A.	120	70	125	80
15.	Sz. E.	120	85	130	78
16.	L. R.	130	80	135	90
17.	B. P.	120	80	125	86
18.	H. F.	125	80	135	80
19.	H. A.	110	75	120	80
20.	M. J.	115	65	110	66
21.	Gy.E.	125	75	125	70
22.	B. É.	115	75	120	66
23.	O. É.	110	79	117	75
24.	K. J.	110	76	120	78
25.	O. I.	120	80	126	75
26.	F. M.	115	72	118	74
27.	L. I.	125	75	130	75
28.	R. Gy.	120	70	130	80
29.	N. K.	115	75	118	76
30.	H. M.	126	80	130	75
31.	F. E.	120	75	130	85
32.	K. M.	117	75	118	72
33.	M. T.	118	65	120	60
34.	E. I.	130	85	145	85
35.	R. E.	140	95	130	75
36.	V. É.	110	75	115	70
37.	R. A.	120	80	115	75
38.	F. E.	125	72	120	70
39.	L. E.	115	70	125	75
40.	K. M.	120	80	120	78
41.	Z. K.	140	95	150	96
42.	G. F.	125	72	130	75
43.	G. T.	120	70	125	76
44.	D. M.	115	75	120	80
45.	T. A.	110	78	125	85
46.	K. I.	115	85	120	85
47.	F. A.	140	85	150	88
48.	M. M.	120	75	125	80
49.	K. I.	115	80	130	85
50.	K. A.	110	76	125	80
Összesen:		6010	3837	6254	3856
Átlag:		120,20	76,74	125,08	77,12

3. sz. táblázat

A vérnyomás értékeinek alakulása változó éberségi szintnél a II. variációban

Sorszám	Név	A figyelmi igénybevétel előtt		A figyelmi igénybevétel után	
		szisztolés	diasztolés	szisztolés	diasztolés
1.	S. M.	115	75	110	70
2.	P. M.	120	70	110	70
3.	M. E.	120	80	115	70
4.	Sz. P.	125	80	125	70
5.	N. M.	110	80	105	80
6.	K. L.	120	75	125	75
7.	R. I.	120	80	115	80
8.	D. A.	110	80	105	76
9.	M. Z.	115	80	110	75
10.	F. G.	120	75	110	70
11.	M. M.	120	80	115	80
12.	G. J.	126	65	125	70
13.	F. J.	115	70	105	75
14.	V. A.	125	70	120	79
15.	Sz. E.	120	80	115	85
16.	L. R.	125	85	120	80
17.	B. P.	120	75	115	70
18.	H. F.	125	80	115	75
19.	H. A.	110	75	105	70
20.	M. I.	115	65	110	60
21.	Gy. E.	120	55	120	65
22.	B. É.	115	70	110	62
23.	O. É.	120	75	115	75
24.	K. J.	115	80	110	80
25.	P. J.	120	75	126	75
26.	F. M.	115	70	110	65
27.	L. I.	125	80	120	85
28.	R. Gy.	120	80	115	80
29.	N. K.	120	80	120	75
30.	H. M.	115	80	115	80
31.	F. E.	125	70	120	70
32.	K. M.	115	80	115	75
33.	M. T.	130	65	125	65
34.	E. J.	125	78	117	79
35.	R. E.	135	80	125	78
36.	V. É.	120	70	110	75
37.	R. A.	130	76	120	70
38.	F. E.	135	75	125	75
39.	L. E.	115	70	110	65
40.	K. M.	120	80	115	75
41.	Z. K.	140	90	125	75
42.	G. F.	137	80	115	80
43.	G. T.	110	60	105	70
44.	D. M.	115	80	115	75
45.	T. A.	120	80	110	80
46.	K. I.	120	90	115	85
47.	F. A.	140	85	140	85
48.	M. M.	122	70	115	70
49.	J. I.	115	85	110	80
50.	K. A.	110	75	105	70
Összesen:		6030	3804	5763	3719
Átlag:		120,60	76,08	115,26	74,38

4. sz. táblázat

A vérnyomás értékeinek alakulása változó éberségi szintnél a III. variációban

Sorszám	Név	A figyelmi igénybevétel előtt		A figyelmi igénybevétel után	
		szisztolés	diasztolés	szisztolés	diasztolés
1.	S. M.	115	75	130	75
2.	P. M.	110	65	120	75
3.	M. E.	120	75	125	80
4.	F. P.	125	80	130	75
5.	N. M.	120	80	125	80
6.	K. L.	110	65	115	70
7.	R. I.	110	70	125	75
8.	D. A.	125	75	130	80
9.	M. Z.	115	75	125	80
10.	F. G.	130	80	135	85
11.	M. M.	120	80	130	85
12.	G. I.	125	85	135	85
13.	F. J.	115	75	120	80
14.	V. A.	115	80	130	85
15.	Sz. E.	115	75	130	75
16.	L. R.	135	80	138	80
17.	B. P.	130	80	130	80
18.	M. M.	120	75	130	80
19.	H. A.	115	75	135	80
20.	M. I.	110	80	105	70
21.	Gy. E.	130	80	135	75
22.	B. É.	120	70	125	70
23.	O. É.	110	70	116	60
24.	K. J.	120	70	125	70
25.	P. J.	120	70	125	70
26.	F. M.	115	70	120	75
27.	L. I.	120	70	135	80
28.	R. Gy.	115	70	120	80
29.	N. K.	115	85	120	75
30.	H. M.	120	80	130	80
31.	F. E.	120	75	130	80
32.	K. M.	115	70	120	75
33.	M. I.	130	65	120	60
34.	E. I.	125	80	130	80
35.	R. E.	130	70	125	70
36.	V. É.	115	80	125	80
37.	R. A.	125	85	125	85
38.	F. E.	120	70	125	73
39.	L. E.	110	80	139	70
40.	K. M.	120	80	120	75
41.	Z. K.	130	80	145	80
42.	G. F.	120	80	125	80
43.	G. T.	105	70	115	65
44.	D. M.	120	80	125	85
45.	T. A.	125	75	130	80
46.	K. I.	115	90	130	90
47.	F. A.	145	95	145	90
48.	M. M.	117	75	120	76
49.	K. I.	120	80	125	80
50.	L. I.	110	80	120	75
Összesen:		5972	3820	6333	3859
Átlag:		119,44	76,40	126,66	77,18

5. sz. táblázat

A vérnyomás értékeinek alakulása változó éberségi szintnél a IV. variációban

Sorszám	Név	A figyelmi igénybevétel előtt		A figyelmi igénybevétel után	
		szisztolés	diasztolés	szisztolés	diasztolés
1.	S. M.	120	75	100	70
2.	P. M.	125	75	110	75
3.	M. E.	120	80	115	75
4.	Sz. P.	115	90	105	80
5.	N. M.	110	75	100	80
6.	K. L.	115	65	115	72
7.	R. I.	125	75	110	75
8.	D. A.	110	70	110	70
9.	M. Z.	120	80	125	75
10.	F. G.	120	80	110	75
11.	M. M.	135	80	125	84
12.	G. J.	135	88	125	80
13.	F. J.	115	85	115	75
14.	V. A.	120	78	105	80
15.	Sz. E.	130	70	110	65
16.	L.R.	135	90	115	90
17.	B. P.	125	70	112	70
18.	H. F.	110	70	115	80
19.	H. A.	120	80	115	70
20.	M. I.	110	70	100	72
21.	Gy. E.	120	75	116	70
22.	B. É.	135	78	120	75
23.	O. É.	120	70	103	60
24.	K. J.	135	85	125	80
25.	P. J.	120	80	105	85
26.	F. M.	130	90	125	90
27.	L. I.	120	80	100	75
28.	R. Gy.	120	80	110	80
29.	N. K.	130	78	130	70
30.	H. M.	110	98	105	90
31.	F. E.	130	85	130	85
32.	K. M.	110	76	110	80
33.	M. T.	130	65	125	60
34.	E. I.	125	82	115	85
35.	R. E.	115	85	125	85
36.	V. É.	120	70	110	70
37.	R. A.	115	85	125	70
38.	F. E.	135	80	128	75
39.	L. E.	115	70	110	65
40.	K. M.	125	85	116	70
41.	Z. K.	130	90	125	85
42.	G. F.	130	80	110	75
43.	G. T.	110	60	105	65
44.	D. M.	115	80	115	75
45.	T. A.	125	75	113	75
46.	K. I.	125	85	115	80
47.	F. A.	135	80	125	80
48.	M. M.	115	72	115	72
49.	K. I.	120	90	115	85
50.	K. A.	115	70	100	65
Összesen:		6095	3925	5688	3790
Átlag:		121,90	78,50	113,76	75,80

6. sz. táblázat

A vérnyomás értékeinek alakulása változó éberségi szintnél az V. variációban

Sorszám	Név	figyelmi igénybevétel előtt		figyelmi igénybevétel után	
		szisztolés	diasztolés	szisztolés	diasztolés
1.	S. M.	125	75	140	76
2.	P. M.	115	70	130	80
3.	M. E.	125	75	135	80
4.	Sz. P.	130	80	130	75
5.	N. M.	110	80	110	80
6.	K. L.	120	70	125	75
7.	R. I.	125	75	135	75
8.	D. A.	125	75	138	80
9.	M. Z.	130	73	130	75
10.	F. G.	130	80	150	85
11.	M. M.	130	80	135	85
12.	G. J.	135	80	135	85
13.	F. J.	120	75	120	75
14.	V. A.	125	80	135	85
15.	Sz. E.	120	75	130	73
16.	L. R.	130	80	150	85
17.	B. P.	125	75	145	80
18.	H. F.	130	75	132	80
19.	H. A.	140	75	135	80
20.	M. I.	110	70	115	75
21.	Gy. E.	120	70	130	75
22.	B. É.	135	85	130	80
23.	O. É.	130	70	130	75
24.	K. J.	130	75	130	75
25.	P. J.	130	80	120	80
26.	F. M.	140	75	135	80
27.	L. I.	120	85	120	85
28.	R. Gy.	125	80	135	80
29.	N. K.	130	75	140	70
30.	H. M.	135	65	130	70
31.	F. E.	130	78	135	80
32.	K. M.	120	75	145	75
33.	M. T.	125	75	120	55
34.	E. I.	130	80	140	80
35.	R. E.	150	75	155	80
36.	V. É.	130	68	140	72
37.	R. A.	130	70	130	70
38.	F. E.	135	80	140	80
39.	L. E.	120	75	110	70
40.	K. M.	135	80	130	80
41.	Z. K.	150	75	145	75
42.	G. F.	138	73	135	75
43.	G. T.	120	70	125	70
44.	D. M.	135	75	140	82
45.	T. A.	135	70	135	70
46.	K. I.	140	80	150	90
47.	F. A.	160	92	165	95
48.	M. M.	120	70	120	75
49.	K. I.	135	80	130	85
50.	L. A.	130	75	145	80
Összesen:		6473	3794	6570	3893
Átlag:		129,46	75,88	131,40	77,86

7. sz. táblázat

Tremometriás értékek alakulása változó éberségi szintnél I. variációban

Sorszám	Név	A figyelmi igénybevétel előtt		A figyelmi igénybevétel után	
		hiba/30 sec	teljesítmény/cm	hiba/30 sec	teljesítmény/cm
1.	S. M.	3	300	3	285
2.	P. M.	5	260	7	260
3.	M. E.	2	270	1	295
4.	Sz. P.	3	545	1	500
5.	M. M.	11	480	13	390
6.	K. L.	7	310	8	210
7.	R. I.	14	785	18	640
8.	D. A.	8	445	13	465
9.	M. Z.	7	725	8	615
10.	F. G.	5	780	15	670
11.	M. M.	7	240	3	210
12.	G. J.	11	335	11	290
13.	F. J.	5	360	6	345
14.	V. A.	6	305	8	230
15.	Sz. E.	7	175	5	195
16.	L. R.	6	425	6	430
17.	B. P.	5	290	8	235
18.	H. F.	7	335	6	300
19.	H. A.	7	285	8	240
20.	M. I.	4	285	8	335
21.	Gy. E.	11	310	15	306
22.	B. L.	4	300	9	315
23.	O. É.	3	335	5	320
24.	K. J.	3	380	8	260
25.	P. J.	8	295	13	285
26.	F. M.	7	310	8	267
27.	L. I.	11	370	10	350
28.	R. Gy.	7	290	8	240
29.	N. K.	6	315	11	355
30.	H. M.	4	320	8	270
31.	F. E.	5	435	3	335
32.	K. M.	4	370	8	345
33.	M. T.	16	395	17	300
34.	E. I.	4	275	8	320
35.	R. E.	17	435	18	460
36.	V. É.	2	200	2	230
37.	R. A.	3	240	2	200
38.	F. E.	17	670	23	690
39.	L. E.	1	170	4	190
40.	K. M.	4	470	13	445
41.	Z. K.	8	325	7	300
42.	G. F.	4	245	4	235
43.	G. T.	5	235	10	310
44.	D. M.	9	420	11	435
45.	T. A.	5	210	4	215
46.	K. I.	2	410	5	380
47.	F. A.	11	435	9	355
48.	M. M.	15	475	5	370
49.	K. I.	3	203	4	201
50.	L. A.	9	360	10	320
Összesen:		338	18 138	418	16 744
Átlag:		6,76	362,76	8,36	334,88

8. sz. táblázat

Tremometriás értékek alakulása változó éberségi szintnél II. variációban

Sorszám	Név	figyelmi igénybevétel előtt		figyelmi igénybevétel után	
		hiba/30 sec	teljesítmény/cm	hiba/30 sec	teljesítmény/cm
1.	S. M.	4	440	3	470
2.	P. M.	4	360	4	360
3.	M. E.	2	360	2	360
4.	Sz. P.	4	590	1	650
5.	N. M.	12	520	6	530
6.	K. L.	5	385	6	430
7.	R. I.	13	670	11	820
8.	D. A.	6	405	6	465
9.	M. Z.	10	620	3	700
10.	F. G.	4	930	4	840
11.	M. M.	8	210	0	235
12.	G. J.	11	350	7	355
13.	F. J.	4	440	4	550
14.	V. A.	4	360	2	510
15.	Sz. E.	8	185	4	175
16.	L. R.	4	465	4	490
17.	B. P.	5	272	1	290
18.	M. M.	4	410	0	680
19.	H. A.	6	325	2	362
20.	M. I.	7	335	3	340
21.	Gy. E.	9	400	8	460
22.	B. É.	4	335	4	400
23.	O. É.	4	320	6	450
24.	K. J.	2	320	2	440
25.	P. J.	7	310	3	310
26.	F. M.	6	320	2	350
27.	L. I.	14	330	7	370
28.	R. Gy.	6	320	2	350
29.	N. K.	5	400	3	425
30.	H. M.	6	360	2	575
31.	F. E.	4	530	0	500
32.	K. M.	5	320	3	670
33.	M. T.	19	450	6	475
34.	E. I.	5	270	3	310
35.	R. E.	15	400	9	440
36.	V. E.	2	285	1	335
37.	R. A.	6	220	1	232
38.	F. E.	18	480	9	485
39.	L. É.	1	200	2	270
40.	K. M.	5	520	3	550
41.	Z. K.	9	440	10	520
42.	G. F.	3	260	0	410
43.	F. T.	5	330	4	375
44.	P. M.	6	400	5	455
45.	T. Gy.	5	275	2	370
46.	K. I.	3	360	0	525
47.	F. A.	6	460	4	590
48.	M. M.	7	490	3	645
49.	K. I.	1	250	1	310
50.	L. A.	6	375	2	395
Összesen:		321	19 322	182	225 54
Átlag		6,42	386,44	3,64	451,08

9. sz. táblázat

Tremometriás értékek alakulása változó éberségi szintnél III. variációban

Sorszám	Név	figyelmi igénybevétel előtt		figyelmi igénybevétel után	
		hiba/30 sec	teljesítmény/cm	hiba/30 sec	teljesítmény/cm
1.	S. M.	4	360	4	400
2.	P. M.	5	330	6	350
3.	M. E.	3	350	4	380
4.	Sz. P.	3	605	4	360
5.	N. M.	8	440	14	430
6.	K. L.	5	280	6	290
7.	R. I.	13	710	14	690
8.	D. A.	6	385	8	380
9.	M. Z.	10	850	11	540
10.	F. G.	5	815	6	800
11.	M. M.	8	240	8	235
12.	G. I.	8	335	5	350
13.	F. J.	4	450	4	420
14.	V. A.	3	420	6	420
15.	Sz. E.	7	220	8	150
16.	L. R.	7	500	9	325
17.	B. P.	4	255	8	323
18.	H. I.	5	336	10	310
19.	H. A.	6	305	5	300
20.	M. I.	5	310	8	260
21.	Gy. E.	10	310	17	320
22.	B. É.	3	320	3	320
23.	O. É.	4	335	5	345
24.	K. J.	2	335	4	335
25.	P. J.	7	330	12	345
26.	F. M.	7	310	9	240
27.	L. I.	13	410	12	360
28.	R. Gy.	5	270	8	240
29.	N. K.	7	410	9	345
30.	H. M.	3	440	6	400
31.	F. E.	4	490	5	430
32.	K. M.	4	385	5	390
33.	M. T.	13	410	15	360
34.	E. I.	9	300	10	240
35.	R. E.	17	500	20	390
36.	V. É.	2	205	4	230
37.	R. A.	5	190	6	160
38.	F. E.	20	510	21	535
39.	L. É.	2	192	4	160
40.	K. M.	6	510	12	540
41.	Z. K.	11	335	19	345
42.	G. F.	2	340	2	335
43.	G. T.	4	310	8	310
44.	D. M.	9	425	12	450
45.	T. A.	3	275	5	235
46.	K. I.	3	420	4	420
47.	F. A.	6	450	8	450
48.	M. M.	4	407	7	320
49.	K. I.	1	280	1	240
50.	L. A.	6	380	8	340
Összesen:		311	19 280	409	17 843
Átlag:		6,22	385,60	8,18	356,86

10. sz. táblázat

vésünket, hogy az ingerek halmaza, adott ingermennyiség lefutásának időviszonyai, az így kialakult terhelési hatás, a szünetidőben jelentkező impulzusmennyiség az éberségi szintet egyrészt növeli (fokozott ingerhalmaz) másrészt csökkenti (alacsonyabb ingerhalmaz). Az előbbi esetben az elfáradás, míg az utóbbinál a monotónia felé sodródik a kérgi tónus, az ennek megfelelő vigiliást jelezvén.

IRODALOM

- ADAMS, A. J. 1956, Vigilance in the detection of low-intensity visual stimuli. *J. Exp. Psychol.* 52. 204.
- ANDERSON, J. H., C. S. BRIDGEMAN, R. S. DANIEL, J. G. DARLEY et al. 1944., Radar operator „fatigue”. The effect of length and repetition of operation periods of efficiency of performance. Yerkes Lab. Primate Biology, Orange Park Fca. USA OSED Rep. 3334 and Res. Rep. 6.
- ANOKHIN, P., 1960, On the specification of the reticular formation on the cerebral cortex. In: The Moscow Colloquium on Encephalography of the Higher Nervous Activity. Ed. H. H. Jasper, G. D. Smirnov (Moscow 1958). *Electroenceph. clin. Neurophysiol. suppl.* 13.
- BARTENWERFER, 1957, Über die Auswirkungen einförmiger Arbeitsvorgänge. *Marburger Sitzungsber. Naturwiss.* 80 o.
- BÁLINT I., HÓDOS T., 1963, Futószalagon dolgozó motorkészítők idegrendszeri igénybevételének vizsgálata. *Ideggyógyászati Szemle* 252—256.
- BERGER, H., 1929., Über das Electroencephalogram der Menschen. *Arch. Psychiat. Nervenkr.*
- BILLS, A. G., 1931., Blocking: a new principle of mental fatigue. *Amer. J. Psychol.* 230—245.
- BRACKEN, H., 1956, Paradoxien der Ermüdung. *Zbl. f. Arbeitswissenschaft und Sozialbetriebspraxis.* 10. Jg. H. 12. 177—192.
- DANIEL, J., 1965, Analysis of the work of an operator in automatized Production. *Psychologické Študie. Bratislava.* 319—322.
- ŽURIC, 1958, Práceschopnost žiakov v priebehu vyučovacieho procesu. *Jednotná Škola.* 4.
- DÜKER, H., 1955., Untersuchungen über die sogenannte Aufmerksamkeit. *Ber. 20. Kongr. Dtsch. Ges. für Psychol.* 142.
- FLORU, R., 1968., Psihofiziologia activității de orientare. *La psychopsiologie de l'activité d'orientation.* 347 p.
- DÜKER, H., LIENERT, G. A., 1959, Konzentrations-Leistungs-Tests. Verlag für Psychologie Dr. C. J. Hogrefe, Göttingen. 16 o.
- GERÉB, GY., 1962., Kísérletek a fáradtság lélektanának köréből. *Akadémiai Kiadó,* 215 o.
- GERÉB, GY., 1965., Egyszerű műveletek monotóniát kiváltó hatásának vizsgálata általános iskolai tanulókon. *MTA Pszich. Tanulm.,* 8. 101—120.
- GERÉB, GY., 1965., A monotónia területén végzett kísérleteink néhány tanulsága. *A Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság II. Tudományos Nagygyűlése. Előadás-kivonatok* 30—31.
- GERÉB, GY., 1966., Modell-kísérletek néhány módszertani tanulsága a monotónia tanulmányozására. *Kny. A Magyar Tud. Akadémia Pszich. Tanulmányok c. IX. köt.* 563—579.
- GERÉB, GY., 1966., Obiectivele și unele concluzii ale cercetărilor noastre în domeniul psihologiei aboselii și monotoniiei. *Revista de psihologie. Tomul 12, Nr. 1. București.*
- GERÉB, GY., 1966., Pszichológiai vizsgálatok a monotónia jelentésköréből. *A Szegedi Tanárképző Főiskola Tud. Közleményei,* 153—161.
- GERÉB, GY., 1967., Význam faktoru unavy a monotonnosti z hlediska pedagogického procesu. *Československá Hygiena,* 12—5., 267—270.
- GERÉB, GY., 1966., Hauptprobleme unserer Untersuchungen auf dem Gebiet der Psychologie der Müdigkeit und der Monotonie. „Arbeit und Leistung” H. 11. 203—206.
- GERÉB, GY., 1968., Intenzív igénybevételt jelentő tevékenység és egyhangú cselekvés kölcsönhatásának pszichológiai vizsgálata. *MTA Pszichológiai Tanulmányok,* 11. 335—355.
- GERÉB, GY., 1968., Alcuni problemi psicologici della stanchezza e della monotonia. *La Scuola in Azione.* Luglio. 153—178.
- GERÉB, GY., 1968., Kimerülés, figyelmetlenség és monotónia. *Kny. Szegedi Tanárképző Főisk. Tud. Közleményei,* 217—225.
- GERÉB, GY., 1968., Kísérletek a monotónia állapotának vizsgálatára. *Zbornik Pedagogickéj Fakulty v Nitre. Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo* 13. Bratislava, 27—43.
- GERÉB, GY., 1968., Über einige psychologische Probleme der Monotonie und der Belastung. *Studia Psychologica,* X. 4. 313—324.

GERÉB, GY., 1968., Vyčerpanost' nepozornost'a monotónnost'. Psychologia a patopsychologia diet'at'a. Ročník III. Bratislava, Zvázok 5—6. 536—546.

GERÉB, GY., 1970., Intenzív tevékenység és monoton állapot kölcsönhatásának vizsgálata általános iskolai tanulóknál. A pszichológia módszerei. Pszichológiai Tanulmányok XII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 249—266.

GERÉB, GY., 1970., Műanyagipari modellen végzett vizsgálatok az egyhangú tevékenység tanulmányozására. Magyar Pszichológiai Szemle, XXVII. 4. 603—611.

GERÉB, GY., 1971., Neuere Modell-Untersuchungen zur Erforschung einiger Eigenschaften der monotonen Arbeitsverrichtung. Studia Psychologica, Bratislava (XIII. 4.) 293—300.

GERÉB, GY., 1972., Modell-vizsgálatok a monoton munkavégzés néhány sajátosságának megállapítására. Környezet és tevékenység. Pszichológiai Tanulmányok. XIII. Akadémiai Kiadó, Budapest. 387—395.

GERÉB, GY., 1972., Monoton-állapot, vigilitás és érzelem. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei.

GERÉB, GY., 1972., Kutatásaink a monotónia és a vigilancia körében. Nitra.

GERÉB, GY., 1972., Eljárásmodunk az éberségi szint vizsgálatára általános iskolai tanulóknál. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei.

GRAF, O., 1961., Arbeitszeit und Arbeitspausen. Betriebspsychologie. Verl. f. Psych. Dr. C. J. Hogrefe. Göttingen 95—116.

HACKER, W., 1961., Zur Problematik von Verfahren zur Ermüdungsbestimmung. Ein Beitrag zur Prüfung von Sinnesproben auf Ihre Eignung als Ermüdungstests. Probleme u. Ergebnisse d. Psychologie II. 15—29.

HAIDER, M., 1962., Ermüdung. Beanspruchung und Leistung. Franz Deuticke, Wien. 146. o.

HORVÁTH, L. G., 1963., Szenzoros és motoros teljesítőképesség fáradtság hatására létrejött elváltozásának kísérletes összehasonlító vizsgálata. MTA Pszichológiai Tanulmányok. 5. 385—410.

HÓDOS, T., 1965., A futószalag-munka pszichológiai vizsgálatának néhány tanulsága. Munkavédelem. No. 4—6. 42—48.

HÓDOS, T.—JÓNI, A., 1972., Időészlelési vizsgálatok eredményei. Környezet és tevékenység. Pszichológiai Tanulmányok, XIII., Akadémiai Kiadó, Budapest, 367—375.

KARSTEN, A., LEWIN, K., 1928., Psychische Sättigung. Psychologische Forschungen. 142—254. I

LISSÁK és ENDRŐCZI, 1964., A magatartás idegi és hormonális szerveződése. Medicina, Budapest, 218 o.

LOMOV, B. F., 1969., Eember és technika. Akadémiai Kiadó Bp. 450 o.

RÓNA, B., 1964., Az iskolaegészségügy jelenlegi helyzete, problémái és feladatai. Tiszántúli mv. továbbk. Miskolc Budapest, 17—36.

RÓNA, B., 1965., Az iskola környezetegészségügye. Iskolaegészségtan. Budapest, 20—38.

MORUZZI, G., MAGOUN, H. W., 1949., Electroenceph. Clin. Neurophysiol. 1:455.

OFFNER, M., 1928., Die geistige Ermüdung. Berlin.

SCHMIDTKE, H., MICKO, H. C., 1964., Untersuchungen über die Reaktionszeit in Dauerbeobachtungssituationen. Forschungsbericht Nr. 1360 des Landes Nordrhein Westfalen. Köln-Opladen.

SZEWCUK, W., 1964., Kísérlet a monotónia-elfáradás újabb magyarázatára. Magyar Pszichol. Szemle 55—65.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ УРОВНЯ БДИТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА

Д. Герéb

Автор работы с точки зрения психологии развития развивает наблюдения, проведённые им по исследованию уровня бдительности над учениками восьмилетки и средней школы. Он при помощи прибора, сконструированного по собственному представлению, составил сигнальную систему на основе прогаммированной информации ламп, расставленных в пяти рядах по 10. Он описывает принципы его действия, механизм дозировки и закрепления информации.

Варианты исследования были следующие: В 1. варианте он при помощи прибора за 20 минут дал 100 возбуждений. Данные настройки машины: промежуток времени между возбуждениями: 8 сек. Время выдачи сигналов: 4 сек. Студенты вели свой обычный образ жизни, их нормальную нагрузку означало присутствие на лекциях и практических занятиях. Условия 2. варианта изменились по сравнению с первым только в том, что время прохода 100 возбуждений было 40 минут. Время выдачи сигналов осталось без изменения, порядок так же,

двукратное же время прохода было достигнуто увеличением интервала. В 3. экспериментальном варианте он снизил на 10 минут проход сигналов тем, что время интервала сжал до 2 сек. Время выдачи сигнала и в этом случае осталось без изменения. В 4. варианте он ввёл монотонное действие для изучения того, как влияет группа монотонных возбуждений на уровень бдительности. Во всём остальном эксперимент проходил по I варианту. В 5. и 6. вариантах как время выдачи сигнала, так и время интервала было по основному эксперименту (I. вариант), но нормальным жизненным условиям он противопоставил разные нагрузки студентов. В 5. варианте это означало, что члены подопытной группы всю ночь занимались, не спали, а в 6. экспериментальном варианте исследованиям предшествовала алкогольная нагрузка.

Кроме приборного исследования уровня бдительности, он измерил пульс, кровяное давление, элементарное время реакции и треморы, временами сделал GBR, анкетами и эксплорациями наблюдал за субъективными проявлениями подопытных лиц.

Формирование уровня бдительности по вариантам он наглядно представляет в таблицах и графиках. Он особо выделяет те закономерности, которые уже раскрыл в прежних экспериментах и этими новыми исследованиями подтвердил, по которым показатели вигиляции, сопровождающиеся монотонией, под благоприятным влиянием монотонии снижают количество колебаний внимания и увеличивают уровень бдительности, активность. Свои эксперименты он подтверждает и тремометрическими исследованиями, исследованиями пульса и *tensio* в соматикопсихических аспектах.

EXPERIMENTALE UNTERSUCHUNG DES WACHSAMKEITSNIVEAUS DER HOCHSCHULSTUDENTEN

von Gy. Geréb

Die Abhandlung entwickelt die Forschungen aus entwicklungspsychologischem Gesichtspunkt weiter, die der Autor zur Untersuchung des Wachsamkeitsniveaus bei Grundschulern und Mittelschulern vorgenommen hat. Mit Hilfe eines seiner eigenen Konzeption nach gebauten Instrumentes hat er in fünf Reihen auf Grund der programmierten Information von je 10 Lampen ein Signalsystem gebildet. Er beschreibt dessen Funktionsprinzip, den Mechanismus der Dosierung und Fixierung der Informationen.

Die Untersuchungsvariationen waren die Folgenden: In der I. Variation hat er 100 Reize in 20 Minuten mit Hilfe des erwähnten Instrumentes dosenweise verabreicht. Die Daten der Maschinenadjustage sind: die Zeit zwischen den Erscheinungen der Reize ist 8 sec. Die Zeit der Signalausgabe ist 4 sec. Die Studenten haben ihre tägliche gewohnte Lebensweise geführt, ihre normale Belastung ist aus Teilnahme an den Vorlesungen und Seminaren bestanden. Die Bedingungen der II. Variation änderten sich nur insofern, dass die Zeit des Ablaufes von den 100 Reizen 40 Minuten war. Die Zeit der Signalausgabe blieb unverändert, die Reihenfolge war auch dieselbe, die doppelte Ablaufzeit wurde durch Verlängerung der Dauer der Pausen erreicht. In der III. Versuchsvariation verminderte er die Ablaufzeit der Signale dadurch, dass er die Dauer der Pausen auf 2 Minuten niedergedrückt hat. Die Zeit der Signalausgabe blieb auch in diesem Fall unverändert. In der IV. Variation hat der Autor eine monotone Tätigkeit zur Untersuchung dessen eingeschaltet, was für eine Wirkung die monotone Reizgruppe auf Wachsamkeitsniveau ausübt. Sonst hat sich der Versuch nach der I. Variation abgespielt. In der V. und VI. Variationen wurden sowohl die Zeit der Signalausgabe als auch die Zeit der Pausen nach dem Grundversuch (erster Variation) gestaltet, aber die Studenten wurden einer von den normalen Lebensverhältnissen abweichenden Belastung unterzogen. In der V. Variation bedeutete das, dass die Mitglieder der Untersuchungsgruppe die ganze Nacht gelernt haben, wach geblieben sind, während in der VI. Untersuchungsvariation den Untersuchungen eine Belastung durch Alkohol vorausgegangen ist.

Ausser der Untersuchung des Wachsamkeitsniveaus durch Instrument hat er den Puls, den Blutdruck, die elementaren Reaktionszeiten und die Tremores gemessen, fallweise GBR gemacht, durch Fragebogen und Exploration die subjektiven Aeusserungen der Untersuchungspersonen verfolgt.

Durch Tabellen und Graphikonen veranschaulichend teilt er die Gestaltung des Wachsamkeitsniveaus nach Variationen mit. Er hebt die Gesetzmässigkeit hervor, die er in seinen früheren Experimenten entdeckt und durch diese neuere Untersuchung bestätigt hat, wonach die Vigilanzwerte, gepaart mit Monotonie, unter günstigem Einfluss der Monotonie die Zahl der Aufmerksamkeitschwankungen vermindern, das Wachsamkeitsniveau, die Aktivität steigern. Seine Untersuchungen werden durch tremometrische, durch Puls- und Tensionuntersuchungen auch in somato-psychischem Aspekt nachgewiesen.

ELJÁRÁS AZ IFJÚSÁG ÖNÉRTÉKELÉSÉNEK PSZICHOLÓGIAI VIZSGÁLATÁRA AZ OSZTÁLYZATOK TÜKRÉBEN

Írta: GERÉB GYÖRGY és TÖRÖK LÁSZLÓ

A tanulók értékelése, osztályozása pszichológia és a pedagógia aktuális, bonyolult problémái közé tartozik. Nem szándékozzuk e komplex témakört elemezni, csupán egy kísérletünkről számolunk be.

Az értékelést, az osztályozást mindenekelőtt a személyiséglélektani és szociálpszichológiai aspektusból közelítettük meg. Korábban úgy láttuk, hogy a gyermekek önismerete és társaik értékelése rendkívül tanulságos karakterológiai tényanyagot szolgáltatott, és a tanulók megértéséhez, helyes értékeléséhez is támpontot nyújtott (Geréb 1967).

Az értékítéletet kifejező osztályzat pszichológiai szempontjaiból főképpen az alábbi hatásmechanizmusokat emeljük ki:

1. Kifejezi a tanuló által végzett munka értékét adott iskolai közegben, a tanár és a növendékek ítéletére vetítve.

2. Tájékoztatja a tanulót arról, hogy erő kifejtése, céljait szolgáló munkája, elvárásai milyen mértékben reálisak.

3. Formálja a közvéleményt, amennyiben a szociálpszichológiai struktúra dinamikus változásában maga az értékrend is alakul.

4. Mentálhigiénés tekintetben kielégülést vagy elégtelenségi érzést eredményez; az amocionális tényezők adott helyzetben konfliktust vagy éppen annak oldását kísérik.

5. A jegyek otthoni értékelése alapján — különböző súllyal befolyásolják a tanuló helyzetét a családban, s ennek nyomán a szülők és a tanulók viszonyát is motiválják.

Az érdemjegyek és az osztályzatok hatásának pszichológiai elemzését kívántuk megragadni azáltal, hogy a tanulók saját és társaik eredményét értékelték, elvárásait a kapott érdemjegyekhez, illetve osztályzatokhoz viszonyították. Egy-egy tanuló közösségben elfoglalt helyzetét szociometrikusan is felmértük.

Kísérleteinket azonos gimnázium párhuzamos osztályaiban, 14—18 éves tanulóknál megegyező és változó szaktanárok osztályzatainak tükrében vizsgáltuk.

Vizsgálataink célja az volt, hogy rámutassunk az osztályozás, az értékelés személyiségformáló hatására, s azoknak a fontos mentálhigiénés szempontoknak súlyos következményekkel járó szerepére, amelyek a tanulói munkát e tekintetben is motiválják, kísérik és sajátos kölcsönhatások útján befolyásolják.

A kísérlet gyakorlati vonatkozásban a tanulók önismeretét, az osztály kritikai elemző képességének szintjét, objektivitását, s nem utolsósorban a tanári magatartás realitását elemzi adott osztályozási szituációban. Jelen vizsgálódásunk inkább egy diagnosztikus keresztmetszetet kívánt nyújtani, a dinamikus folyamat megragadása nem tartozott jelen feladatunk körébe. További célkitűzésünk szerint ezeket a vizsgálatokat az év különböző időpontjában megismételjük; így a megfelelő időpontok

összehasonlítására is mód nyílik, és a tanulók önértékelését, az osztályozással kapcsolatos állásfoglalását a fejlődés dialektikus menetében tanulmányozhatjuk.

Vizsgálataink további célkitűzése az volt, hogy a tantestület saját munkáját ezeknek az elemzéseknek tükrében jobban láthassa.*

*

Évfolyam	Osztály	Létszám
I.	A	36
	B	36
	C	39
Összesen:		111
II.	A	34
	B	26
	C	29
	D	28
Összesen:		117
III.	A	33
	B	36
	C	25
Összesen:		94
IV.	A	36
	B	27
	C	26
Összesen:		89

I—IV. évfolyam összesen 411 tanuló.

Vizsgálataink mindkét részét, a szegedi Tisza-parti Gimnázium I—III. évfolyamaiban, illetve az érettségizők évfolyamán végeztük. Sem a tanulók, sem az osztályfőnökök előre nem tudtak a vizsgálatokról. A tanárok az I—III évfolyamokon azonos időben tartott osztályfőnöki óra előtt vették kézhez az értékelő lapokat, s az osztályfőnöki óra előtt ezeket osztották ki a jelenlevő tanulóknak. Az iskolarádióan át az igazgató irányította mind a tíz osztályban a vizsgálatot. Az értékelőlapok tartalmazták a teljes osztálynévsort.

Az első feladat az volt, hogy az adatot szolgáltató tanuló bekarikázta a saját nevét. Ebből az értékelésnél személyre szólóan meg lehetett állapítani, hogy az egyes tanulók saját maguknak egy adott időpontban milyen érdemjegyeket adnának. 11 osztályzatot kellett a tanulóknak az akkori állapot szerint feltüntetniök a következő sorrendben:

1. magatartás
2. magyar irodalom
3. magyar nyelv-tan
4. történelem
5. orosz
6. matematika
7. az I. évfolyamon rajz, a II. és III. évfolyamon fizika
8. biológia
9. kémia
10. földrajz
11. testnevelés

* Itt mondunk köszönetet mindazoknak, akik nagyszámú adatunk értékelésében segítséget nyújtottak.

A tanulók a 11 érdemjegyet mind osztálytársaiknak, mind saját maguknak beírták tintával az előre elkészített értékelőlapokra.

A számadatok és a belőlük nyert elemzések osztályok szerinti tényanyagra épültek, a tantárgyak és a tanárok személyét azonban számokkal helyettesítettük. Így módja volt mindenkinek saját maga számára levonni az általános tanulságot, amennyiben azonban önismeret szempontjából saját munkájának értékelésére is kíváncsi volt, ezeket a konkrét adatokat az igazgató megadta. Véleményünk szerint az elmélet és a gyakorlat ilyen összekapcsolása mind az igazgató, mind a tanárok munkáját tudatosabbá, ennek következtében eredményesebbé teheti.

*

A vizsgálatok főbb tanulságait az alábbiakban foglaljuk össze:

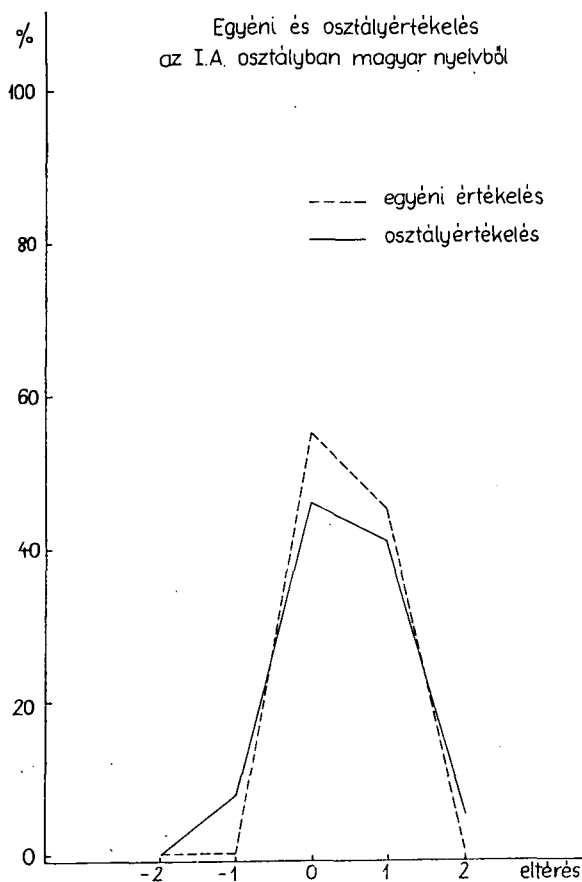
1. Az osztályzatok értékelése, a tanulók önismerete és az osztálynak az egyes tantárgyakhoz való viszonya alapvetően nem az életkor függvényében változik meg. A párhuzamos osztályok összesítéséből származó *eredmények lényeges eltérést osztályok szerint nem mutattak. Az osztályok egymás közti elkülönülése azonban mind tantárgyak, mind személyek szerint jelentős volt.*

2. Az osztályok és az egyes tantárgyak egymás közötti viszonylag elég nagy százalékos eltéréseket vizsgálva úgy találtuk, hogy *a tanár személye nem befolyásolja döntően az eredmények megoszlását, de a ritka kivételek ennél felhívóbb jellegűek.* A magyar irodalmat és a nyelvtant 4, a történelmet 5, az orosz nyelvet 4, a matematikát 6, a fizikát 4, a biológiát 2, a kémiát 2 és a földrajzot 3 szaktanár tanította a 10 gimnáziumi osztályban. A leggondosabb vizsgálódás mellett sem sikerült összefüggést találnunk a tanár személye és a variánsok százalékos megoszlása között: a csaknem pontos megegyezéstől a 15—20%-os eltérésekig minden közbeeső százalékarány előfordult csaknem minden tantárgynál és tanárnál.

3. Megállapításunk szerint tehát *döntő az osztály összetétele, közösségi életének fejlettsége és tanulmányi munkaerőlcse.* Ugyancsak meglepő volt számunkra, hogy az egyes évfolyamok között a várható megbízhatósági hányadosok fejlődéslelektani szempontból nem emelkedtek egyenletesen: az I. és II. évfolyam között még kimutatható némi egyenletes fejlődés, de a II. és a III. évfolyam között szélsőséges az egyes variánsok közötti százalékos különbség.

4. A magatartási osztályzatok (I) pl. az I. évfolyamon előnyös értékeket tükröztek (az osztályvélemény 69%-ban, az egyéni értékelés pedig 71%-ban reálisnak bizonyult). Pozitív, vagy negatív irányban a kétszámjegyű eltérés elhanyagolhatóan csekély. A „mínusz egy” érték tehát a magatartási jegy alábecsülése az osztály értékelése szerint 16%, az egyéni értékelésben pedig 21%. A pozitív értékelés az előbbinél 11%, míg az utóbbinál 18%. Érdekes, hogy plusz vagy mínusz 2 egységnyi eltérés az egyéni értékelésben egyáltalán nem mutatkozott. Ebben az évfolyamban tehát a magatartási jegyeket elég reálisan értékelték.

A magyar nyelvtan esetében az osztályértékelés mindössze 46%-ban egyezett meg a végső osztályzattal, az egyéni értékelés is csupán 55%-ban. Feltűnő, hogy „mínusz egy” értékű eltérés az osztály véleményében csupán 8%-ban mutatkozott, ezzel szemben „plusz egy” tévedés az osztály értékelésében 47%-ot, az egyéneknél pedig 45%-ot tett ki (1. sz. grafikon). Mindez arra vall, hogy a nyelvtanból kapott osztályzatok reális értékét az I. gimnáziumban a tanulók még nem tudták felmérni. Ez azzal is magyarázható, hogy az általános iskolában a magyar nyelvből és a magyar irodalomból nincs külön osztályzat. Úgy véljük azonban, hogy a tanár sem indokolta a jegyeket kellő mértékben, mert különben ekkora eltérés a tanári értékelés és a tanulók elvárása között nem állhatott volna elő. Anélkül, hogy messzemenő kö-

1. sz. grafikon

vetkeztetésre kívánnánk rámutatni, megjegyezzük, hogy *a tanulók érdemjegyeinek és osztályzatainak realitása mellett azok elfogadtatása alapvető mentálhigiénés követelmény*. Amennyiben a tanulók még olyan reális osztályzat mellett sem fogadják el vagy ismerik el az érdemjegyek vagy az osztályzatok értékét, az eltérés frusztrációs érzést fakaszthat, és komoly problémát vethet fel mind az osztályban, mind pedig a tanulók családi környezetében.

Hasonló helyzetkép alakult ki pl. az I. évfolyamon biológiából, a nyolcadik tantárgyból is. Az osztály tanulóinak mindössze 54%-a találta el a reális osztályzatot, és ez az egyéni értékelésben is csupán 41%-ot tett ki. Ezzel szemben a túlértékelés az egyik esetben 30%-os, a másik esetben pedig 50%-os. Az arány kedvezőtlen. Hozzátehetjük még, hogy ez a diagnózis május 17-i állapotot tükröz, a tanév befejezése előtt mindössze 3 héttel. A magyar nyelvtan (3.) és a biológia (8.) tantárgyaknál ez a nagymértékű eltérés a túlértékelés irányában azt mutatja, hogy sem a magyar nyelvtan, sem a biológia szaktanárai nem tudatosították a követelményeket kellően a tanulóknak, másrészt valószínűleg a tanév hátralevő 3 hetében olyan új érdemjegyek születtek (az összefoglalás idején, az ún. év végi ismétlések, írásbeli beszámoltatások

során), amelyek a két kiemelt tantárgyból a szokástól eltérő módon, kedvezőtlenül befolyásolták az osztályzatok alakulását.

Ugyanezen az évfolyamon pozitívként emelhetjük ki a 7-es számú tantárgyat (rajz), ahol az osztály értékelésében 61 %-os megegyezést, 16 %-os alábecslést, s mindössze 23 %-os egy nagyságrendbeli túlbecsclést találtunk. Ugyanez egyedi vonatkozásban 78 %-os megegyezést és mindössze 7 %-os „mínusz egy” és 15 %-os „plusz egy” irányú eltérést mutatott. Ezt pozitívan értékelhetjük, *mert a tanári munkának és a tanulói elvárásnak egyenletes, feszültségmentes légkörét tükrözi.*

Érdekes eltérés látszik a kétfajta értékelés során a 4. (történelem) tantárgynál, ahol az osztályértékelés a tanárral 45 %-ban egyezett meg és 41 %-ban egy jegy túlértékelés mutatkozott. Ezzel szemben az egyéni értékelés során 69 %-os megegyezést, s mindössze 35 %-os „plusz egy” irányú eltérést tapasztaltunk.

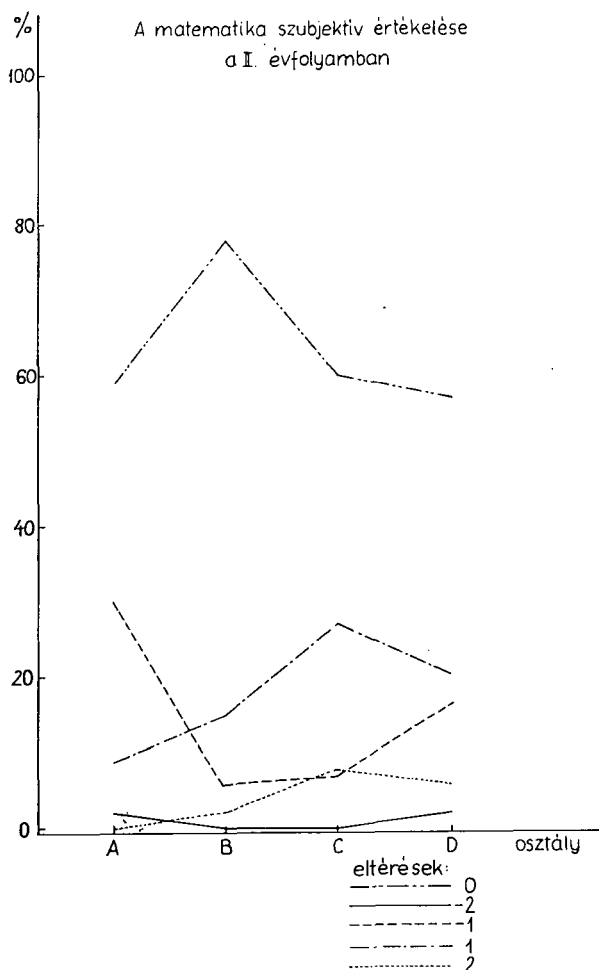
5. Másik szempontú értékelésünk során arra törekedtünk, hogy ugyanazon évfolyamban párhuzamos osztályok szerint értékeljük az azonos életkorú tanulók elvárásainak és osztályzatainak százalékos eltérését. Példaképpen kiragadunk egy-egy reálisnak mondható és egy-egy lényeges eltérést tükröző tantárgyat. A második évfolyam A), B) és C) osztályaiban vizsgáltuk a történelmet és a matematikát (2. és 3. sz. grafikon).

A történelem osztályzatainak megítélésében helyes értékeket találtunk az A) osztályban: 72 % reálisnak tartotta a kapott osztályzatot, 18 % egy osztályzattal alábecsülte és 10 % túlbecsülte. Ezzel szemben pl. ugyanezen évfolyam B) osztályában mindössze 54 % minősítette reálisnak a kapott érdemjegyeket, 38 % pedig túlbecsülte saját teljesítményét egy egységnivel. Az eltérés felhívja a figyelmünket arra, hogy *az érdemjegyeket, az osztályzatokat életkor- és osztályok szerint reálisan kell körülhatárolni.* Nem valószínű, hogy a nagy eltérés csupán a tanulók rovására írható.

Az egyéni értékelés is érdekes összefüggésre világított rá. Az A) osztályban ezen a téren is legelőnyösebb a megegyezés százaléka (74 %); 26 % volt azoknak a száma, akik eredményüket egy osztályzattal túlbecsülték. A B) osztályban viszont csupán 32 % volt a megegyezés és a tanulók 60 %-a az év befejezése előtt 3 héttel egy osztályzattal túlbecsülte eredményeit. Ugyancsak ez az osztály 8 %-ban két értékkel is túlbecsülte érdemjegyeit. *Elképzeltetlenség, hogy a tanár reális értékelése és meggyőző munkája esetében ilyen nagymérvű eltérés legyen a tanulói elvárás és a tanári osztályzat között.* Tanulság az is, hogy a tanév utolsó heteiben nem determinálhatják egyoldalúan az akkor kapott jegyek a tanulók munkájának értékelését. E nagymérvű discrepanciának súlyos neveléslélektani következményei lehetnek. Kihat a tanulók szorgalmára, törekvéseire és a családi elvárásra is. Ez a tanári értékelés annál feltűnőbb és egészen kivételes, mert ugyanaz az osztály pl. a matematika-jegyekkel kapcsolatban homlokegyenest ellenkezőképpen vélekedett. Az egyéni értékelésben a tanulók a II. A osztályban a matematikából 60 %-os megegyezést mutattak az egyéni 37 %-os egyjegyű eltérés mellett. Ez az érték a II. B-ben 64 %, illetve 32 %-os egy egységnyi túlértékelést mutatott. Érdekes itt az osztályzat és az egyéni értékelés közötti lényeges eltérés. A B) osztályban a megegyezés nagyobb mérvű a matematikában, mint a történelemben. Ha meggondoljuk, hogy mind a két tantárgy ugyanazon osztályban van, akkor elsősorban nem az osztály értékelésében levő kritikátlanságra kell gondolnunk.

A megvizsgált három gimnáziumi évfolyam tanulótömegéből évfolyamonként egy-egy szélsőséges típust emeltünk ki, leányokat és fiúkat vegyesen, mivel a leányok és a fiúk között az értékelés és az önértékelés tekintetében semmiféle differenciálható eltérést nem tapasztaltunk.

Reálisan, hibapont nélkül értékelő tanulóink a tanév befejezése előtt három héttel mind a 10 tantárgyból pontosan a kapott év végi érdemjegyet adták saját maguknak.

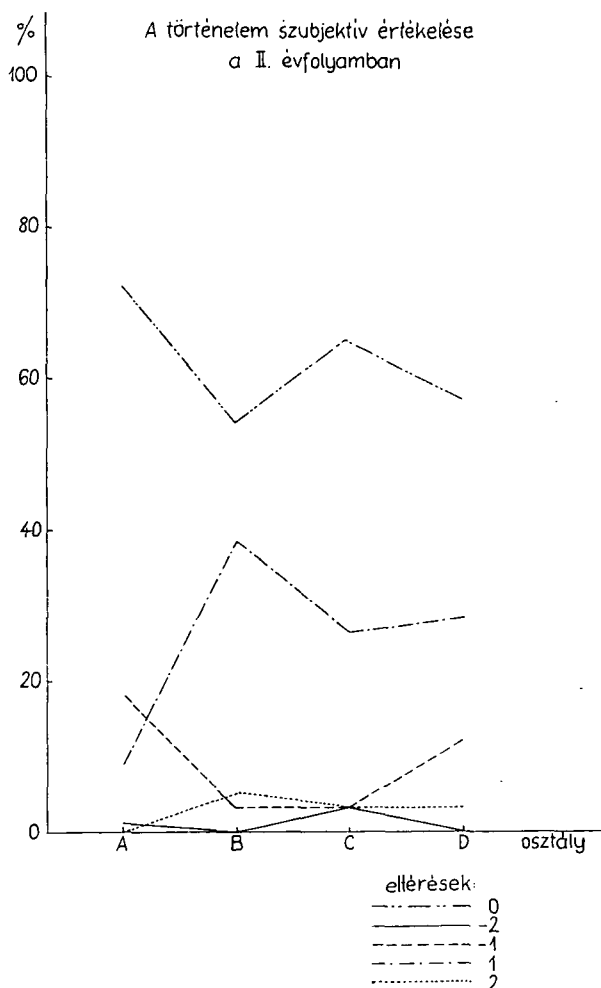

2. sz. grafikon

Bár egy-egy tárgyat külön-külön értékelve a hibapont nélküli értékelések százalékaránya eléggé magas: 50—60% közötti általában, viszonylag kevés az olyan tanulók száma, akik az összes osztályzatot pontosan eltalálták.

A túlzottan optimista és a túlzottan pesszimista tanulóknál százalékban is kifejeztük a pozitív, illetve a negatív értékelési hibát. Megállapítható, hogy a tanulóknak átlagosan 25—30%-a mutatkozott túlzottan optimistának és 10—15%-a pedig pesszimistának, vagyis aláértékelőnek. A viszonylagos magas hibaszázalékok okát elsősorban abban lehet keresni, hogy éppen a tanév utolsó 3 hetében folynak az általános év végi „nagyismétlések”, amelyek sokkal nagyobb szellemi erőfeszítést kívánnak a tanulóktól, mint az óráról órára való felkészülés, vagy évközi kisebb ismétlő-ellenőrző feleltetések akár írásban, akár szóban.

Az egyes típusok rövid kazuisztikai értékelését az osztályfőnöki jellemzések kivonatos ismertetésével az alábbiakban közöljük:

3. sz. grafikon

Reálisan, hibapont nélkül értékelő leánytanuló

(I. osztályos, 15 éves)

Kiegyensúlyozott családi környezetben él. Csendes, szolid, korához mérten túl komoly. Tisztában van értékeivel, hibáival, képességeivel. Szereti véleményét kifejteni mások előtt. Osztálytársait szereti, segítőkész velük szemben. Hibáikat és erőnyeiket helyesen látja, s ha kell nyilvánosság előtt ki is fejti azokat. A maga iránt érzett igényei nem maradnak le a mások által vele szemben támasztott követelményektől, melyeknek igyekszik maximálisan eleget tenni.

Reálisan, hibapont nélkül értékelő leánytanuló

(II. osztályos, 16 éves)

A család szerény körülmények között él, de a tanuló elégedett anyagi helyzetükkel. Büszke rá, hogy fürdőszobájuk van, ugyanis ismerőseik körében ez még nem természetes.

Elég zárkózott természetű, látja a saját hibáit, de a másokét is. Önmagával szemben elégedetlen, sokkal többet szeretne elérni a tanulás terén, szeretne többet olvasni, előadásokra járni. Társaihoz való viszonya jó, szívesen segít nekik.

Redlisan, hibapont nélkül értékelő leánytanuló

(III. osztályos, 17 éves)

Gondolkodása gyors, figyelme tudatos és aktív. Önfegyelme kielégítő, jó tanulmányi eredményekre törekszik. Érzelmi élete gazdag, sokrétű. Társaival szemben kritikus, de nem lépi túl a határokat, s jó meglátásaival, reális nézőpontjával segítséget is tud adni. Önmagával szemben igényes, nem értékeli túl képességeit. Saját elvégzett munkáját, saját hibáit és mások hibáit jól látja, s többnyire jól ítéli meg a közösség előtt is. Jellemét tekintve határozottan pozitív jelenség.

Túlzottan optimista, 70%-ban túlértékelő fiútanuló

(I. osztályos, 15 éves)

Elvált szülők gyermeke, édesanyja másodszor is férjhez ment. A szülők jól keresnek, így a gyermeknek mindent megadnak. Ennek ellenére sok gondot okoz szüleinek laza munkaerkölcsével, megbízhatatlan, fegyelmetlen magatartásával. Mivel szigorúan fogják, a büntetéstől való félelme a gyávákra jellemző kibúvók keresésébe torkollik.

A felnőtté válás vágya és gyermekes magatartása közötti ellentmondás nyugtalanságot, ingerlékenységet vált ki a tanulóban, és ez gyakran konfliktusokra vezet a közösségben. Kétségbeesetten keresi önmagát, még inkább azt a példaképet, amilyen lenni szeretne. Baráti köre is ezt a törekvést tükrözi. Leginkább a nagystilű, színes egyéniségekhez vonzódik, de csak szórakozásaikból követi őket. Gyerekes felfogása, magatartása miatt éppen ezek a nagystilű „barátai” gyakran kiágyúlják. Szélsőségekre hajló magatartásával nem tudta elnyerni az osztályközösség bizalmát.

Értelmi képességei jók, de szorgalma változó, figyelme szétszór. Önmagát túlbecsüli, kudarcaiért másokat hibáztat. Akaratereje gyenge, kitarása nincs, hamar elcsügged.

Túlzottan optimista, 100%-ban túlértékelő fiútanuló

(II. osztályos, 16 éves)

Aktív figyelemre ritkán képes, gondolatai sokszor elkalandoznak, szétszórtsága csaknem állandó. Képzete csapongó, önfegyelme labilis. Szeret vitatkozni, sokszor elragadtatja magát.

Az osztályközösségből negatív tulajdonságai miatt emelhető ki. A közösség érdekeit csaknem mindig saját érdekei mögé helyezi. Osztálytársai munkáját nem segíti, megjegyzéseivel inkább a hozzá hasonló hanyag, pontatlan társait „támogatja”. Az őszi társadalmi munkán is a munkától húzódott, csak akkor végzett elfogadható munkát, ha mellette álltak és ellenőrizték. Önmagával szemben nincsenek követelményei, önmagát túlbecsüli, önkritika gyakorlására képtelen, egészen kirívó jelenség.

Túlzottan optimista, 60%-ban túlértékelő leánytanuló

(III. osztályos, 17 éves)

Idős szülei mindent megtesznek, hogy nyugodt légkörben tanulhasson. Igazi „egyke”. Makacs és önféjű, amit a fejébe vesz, azt keresztülviszi.

Jóképességű, gyors felfogású, figyelme azonban nem tartós, csak rövid ideig képes koncentrálni. Szorgalma sem egyenletes, hangulata döntően befolyásolja aktivitását és tanulását. Szangvinikus, hirtelen haragú, nem egészen őszinte, cselekedetei néha kiszámíthatatlanok. Önértékelése fejletlen.

Az osztály hibái ellenére is szereti őt. Jó barátnő, mindenkivel igyekszik jóba lenni, igazi „jópofa” osztálytárs, aki mindenben „benne van”, tervez, hangoskodik és „nyüzsög”. Csak abban a közösségi munkában vesz részt, ami kedvére való, a nehezebb feladatoktól húzódózik.

Túlzottan pesszimista, 30%-ban aláértékelő leánytanuló

(I. osztályos, 15 éves)

Humán érdeklődésű tanuló, fogékony a művészetek iránt. Önmagával szemben igényes és elégedetlen, hibáit látja, igyekszik javítani azokon. Igen jól nevelhető, de csak akkor, ha érzi a felnőtt jóindulatot. Tanítónői pályára készül, ez ösztönzi jobb tanulmányi eredmények elérésére.

Túlzottan pesszimista, 40%-ban aláértékelő leánytanuló

(II. osztályos, 16 éves)

Saját bevallása szerint is a szülőknek egymáshoz való viszonya, az apának pedig a leányhoz való viszonya kimondottan rossz és merev. Az apa vele szemben is sokszor ingerült, goromba, a leány hibáit felnagyítja. Az apa kezdetől fogva sokkal magasabb tanulmányi követelményeket támasztott leányával szemben, és a korholás még most is mindennaposnak tekinthető.

A leány osztálytársaihoz való viszonya sem jó: nincs közeli barátja, egy nála fiatalabb általános iskolás kislánnyal érti meg magát legjobban. Sem a leányok, sem a fiúk nem kedvelik barátságátalan modora miatt.

Flegmatikus típusú, tanulmányi eredményébe (2,7) belenyugodott, javítani sem nagyon igyekszik. Olvasottsága, érdeklődése az értelmiségi család környezetéhez képest alacsony színvonalú. Akaratereje gyenge, például az osztályközösség előtt tett ígéretével ellentétben — saját bevallása szerint — képtelen a dohányzásról lemondani.

Túlzottan pesszimista, 60 %-ban aláértékelő fiútanuló

(III. osztályos, 17 éves)

Közepes képességű és szorgalmú tanuló. Közösségi érdeklődése alig közepes. Érdeklődik a zene iránt, kedveli a versmondást, szeret olvasni, kivéve a kötelező olvasmányokat. Fantáziája gazdag. Kicsit hiú és alkalmanként képmutató is.

Önjellemzésében írja: „Nem látom értelmét semminek, kiábrándultam a sivár hétköznapi életből, többet támaszkodok a fantáziámra, mint a valóságra”. Konfliktusokkal teli, döntésre nehézkesen képes, az akadályok előtt megtorpanó egyéniség. A feladatok végrehajtásában vontatottan és felületesen dolgozik. Kritikája hullámzó és nagyvonalú. Érzelmi élete színes, hangulata borongós és változékony.

*

89 érettségiző jelölt vett részt kísérletünk második részében.

A módszer a következő volt. Minden egyes jelölt közvetlenül a szóbeli érettségi vizsga megkezdése előtt kapott egy felmérő kis cédulát, amelyen a neve mellett szerepelt négy kötelező tantárgy: magyar nyelv és irodalom, történelem, matematika és a kötelezően választható tantárgy, vagyis fizika, kémia, biológia, orosz nyelv, illetve egyéb idegen nyelv közül valamelyik. Az illetőnek értékelnie kellett önmaga felkészültségét. Miután a jelöltek rögzítették ezt az önértékelő osztályzatot, az értékelő papírokat beszedték tőlük, ezek után a vizsgát megkezdték.

A szóbeli érettségi vizsga befejezése után közvetlenül, ismét egy másik értékelő papírt adtunk minden egyes jelöltnek a kezébe az előbb megjelölt négy tantárggyal, és most függetlenül az első értékeléstől a jelöltnek azokat az osztályzatokat kellett feltüntetnie, amelyeket a szóbeli érettségi vizsgán a saját véleménye szerint megérdemelt az egyes tárgyakból. Természetesen féljegyeket nem volt szabad használniuk.

Elemzéseinkhez háromféle jelet használtunk: „E”=előértékelés, vagyis közvetlenül a szóbeli érettségi vizsga megkezdése előtti szubjektív önértékelő osztályzat a jelölt részéről. „V”=végleges osztályzat, vagyis az érettségi bizottság által megállapított osztályzat. „U”=utóértékelés, vagyis közvetlenül a szóbeli vizsga befejezése utáni szubjektív önértékelő osztályzat a jelölt részéről.

*

Az érettségiző tanulók előértékelő és utóértékelő osztályzatait egybevetettük a végleges, a bizottság által megállapított osztályzattal. Ez az összehasonlítás kétfajta szempontból történt.

1. Először azt vizsgáltuk meg, hogy a 4 érettségi tárgyból az előértékelés és az utóértékelés milyen viszonyban van egymással. Ha mind a 3 osztályzat azonos volt, akkor ez hibapont nélküli „telitalálatnak”, hibátlan értékelésnek tekintettük.

Mind a 4 tárgyat egybevetve tehát 5 fajta variáció fordulhatott elő:

- a) 4:8 = mind a 4 tárgynak egyenként 3—3 osztályzata azonos, tehát a jelölt hibapont nélkül értékelt.
- b) 3:1 = a 4 tárgy közül 3-at hibapont nélkül, egyet pedig hibapontokkal értékelt.
- c) 2:2 = a 4 tárgyból 2-t helyesen, kettőt pedig hibapontokkal értékelt.
- d) 1:3 = a 4 tárgyból 1-et helyesen, három hibásan értékelt.
- e) 0:4 = mind a 4 érettségi tárgy hibásan értékelt.

A fenti 5 variáns százalékos kimutatása:

4:0	5 jelölt	6%
3:1	13 jelölt	15%
2:2	27 jelölt	30%
1:3	33 jelölt	37%
0:4	11 jelölt	12%
Összesen:	89 jelölt	100%

2. Másodsorban megvizsgáltuk, hogy az előértékelés (E), a valóságos osztályzat (V) és az utóértékelés (U) milyen relációkban vannak egymással és ezekből milyen személyiségjegyekre lehet következtetni. Ezt a vizsgálatot elvégeztük tantárgyként is és összesítésben is. Így az érettségizettek egészére és személyenként is megbízható jellemzéseket lehetett készíteni. A megvizsgált 3 osztályzat viszonyait 6 különböző variánsba foglaltuk össze: (Jelzések: = egyenlő; \neq nem egyenlő)

I. variáns: $E=V=U$. Ez azt jelenti, hogy az egyes tantárgyakból mind a 3 értékelés azonos, tehát hibátlan. Az adott tárgyból tehát a jelölt önértékelése mind a vizsga előtt, mind a vizsga után stabil és megbízható. Természetesen a 4 tárgy összesítéséből egészen más százalékarányok alakulnak ki, mint az első vizsgálati szempont szerint.

II. variáns: $E=V \neq +U$. A képlet azt jelenti, hogy a jelölt előértékelése és a végső osztályzat azonos, de a vizsgafelelet elhangzása után a jelölt a vizsgajegyhez viszonyítva *főlértékelte* teljesítményét.

III. variáns: $E=V \neq -U$. A képlet hasonló az előzőhöz, vagyis az előértékelés megegyezik a végső osztályzattal, de a jelölt a vizsga után az adott tárgyból *aláértékelte* teljesítményét, önbizalma a vizsga alatt csökkent.

IV. variáns: $+E \neq V=U$. Ez azt jelenti, hogy a jelölt a vizsga megkezdése előtt a valóságos osztályzathoz képest *főlértékelte* tudását, de a vizsga után már reálisan végezte el az utóértékelést.

V. variáns: $-E \neq V=U$. Ez a képlet az előzőhöz hasonló, vagyis a valóságos osztályzat azonos az utóértékeléssel, de a jelölt a vizsga megkezdése előtt, az előértékelésen, negatívan *aláértékelte* tudását, amit a vizsga után helyesre korrigált.

VI. variáns: $E \neq V \neq U$. Ez a leghibásabb értékelést tükröző formula a jelölt sem az előértékelés, sem az utóértékelés alkalmával nem a valóságos osztályzatot mutatta. Természetesen ez az önértékelés labilis voltát és egyúttal bizonytalan hangulati állapotot is tükröz. A fenti 6 variánst százalékos táblázatba foglaltuk tantárgyanként és összesítésben is:

A variáns megjelölése	magyar %	tört. %	mat. %	választott %	összesítve %
I. $E=V=U$	44	29	52	40	42
II. $E=V!!!+U$	6	9	6	11	8
III. $E=V!!!-U$	2	5	5	8	5
IV. $+E!!!V=U$	16	31	18	11	20
V. $-E!!!V=U$	14	14	8	14	13
VI. $E!!!V!!!U$	18	12	11	16	12
Összesen:	100%	100%	100%	100%	100%

Összehasonlítva a négy érettségi tantárgyat, kiemelkedően jó és stabil a matematika hibapont nélküli százalékaránya, elfogadható a magyar és a választott tárgy is, meglepő viszont a történelem hibapont nélküli alacsony százalékaránya és a magas százalékarányú IV. variánsa.

Megvizsgáltuk tanulónként is az osztályfőnököknek még március hónapban elkészített minősítését és a KISZ-jellemzéseket. Nem lepett meg bennünket, hogy az egyes variánsokhoz való tartozásból megbízható személyiségjegyeket találtunk a minősítésekben és a jellemzésekben. Mindegyik variánsra egy-egy jellegzetes minősítésrészletet emeltünk ki annak bizonyítására, hogy a jelölt egész egyénisége mennyire benne tükröződik az érettségi szóbeli vizsga előtt és után nyújtott elő- és utóértékelésekben.

A vizsgálat első részéhez hasonlóan az egyes variánsok jellegzetes képviselőiből itt is kiemeltünk egy-egy típust, akiket az osztályfőnöki jellemzés kivonatos ismeretével az alábbiakban mutatunk be:

Jelölt-típus az I. variánsra: (fiú)

Érettségi tanulmányi átlaga: 4,2

A tanuló szülei mindent elkövetnek gyermekük jó tanulmányi eredményének eléréséért, és rendkívül szigorral ellenőrizték négy éven keresztül a tanulmányi munkát. Jó képességű, de kiváló szorgalmú tanuló, aki külön-külön nem érdeklődik kiemelkedően egyes tantárgy iránt, de mindentl-szívesen megtanul. Csendes, nyugodt, komoly. Megbízható, bármit a legnagyobb pontossággal teljesít. Népszerű tanuló társai között fejlett kritikai érzéke, őszintesége és igényessége miatt.

Jelölt-típus a II. variánsra: (leány)

Érettségi tanulmányi átlaga: 3,2

Érdeklődése sokirányú, de nem eléggé mély. Önálló véleményalkotásra képes, nagyfokú vitatkozáskészséggel rendelkezik. Felfogóképessége gyors, kritikai érzéke szintén fejlett. A lényegest nem mindig tudja megragadni, és nem mindig képes az összefüggések meglátására. Hajlamos képességeinek túlértékelésére. Szembefordul a visszasságokkal, véleményét nyíltan, sokszor kérdés nélkül is elmondja: vélt vagy valóságos igazát szenvedélyesen védi.

Jelölt-típus a III. variánsra: (leány)

Érettségi tanulmányi átlaga: 4,2

Gondolkodása logikus, felfogóképessége kissé lassú, de mélyreható. Kötelességtudata magas-fokú, környezetével és önmagával szemben igényes és felelősségteljes. Önfegyelme példás, vélemény-alkotása felnőtthöz méltó.

Jelölt-típus a IV. variánsra: (fiú)

Érettségi tanulmányi átlaga: 4,0

Emlékezete nem egyenletes. Figyelme kissé szétszórt. Képességei a közepesnél jobbak, ismeretkőre nem eléggé rendszerezett. Önértékelése nem mindig reális, de hibáit ismeri és azokat igyekszik leküzdeni. Aldozatkészsége és közösségi érzése példamutató

Jelölt-típus az V. variánsra: (fiú)

Érettségi tanulmányi átlaga: 4,7

Szülei minden kedvezményt megadnak neki a továbbtanulás érdekében. Kitűnő képességeit az első három évben nem kamatoztatta eléggé, szorgalma rendkívül ingadozó volt, de az utolsó évben „kiugrott”. (Az aláértékelés eléggé indokoltnak látszik, hiszen az érettségi tanulmányi átlaga az előző évek 4,0—4,2-es tanulmányi átlagához képest valóban kiemelkedő, amelyet még ő sem remélt a vizsga megkezdése előtt. Az V. variáns viszonylagosan magas százalékaránya a jelöltek nagyon alapos felkészülését bizonyítja).

Jelölt-típus a VI. variánsra (fiú)

Érettségi tanulmányi átlaga: 2,4

Gondolkodása, felfogóképessége gyors. Könnyen tanul, könnyen felejt. Szorgalma a szélsőségekig ingadozó. Társai között népszerű jó kedélyéért és humoráért, de ez a humor néha vaskos és sértő. Komolytalansága ítéleteiben és értékelő nyilatkozataiban is megnyilvánul.

Vizsgálati eljárásmodunk tulajdonképpen kísérlet volt annak tanulmányozására, milyen mértékű a tanulók önismerete saját értékeitelük egyik területén: az osztályzatok kapcsán. Tanulásaikat a megfelelő helyen közzétük; itt csupán összegezőképpen arra akarunk rámutatni, hogy mindig az egész személyiség diagnosztikus és prognosztikus megismeréséről van szó az érdemjegyek és osztályzatok megállapításánál. Mindennek neveléslélektani hatóereje mind pozitív, mind negatív irányban szélesre tárt lehetőségeket kínál a gyakorló pedagógusnak. Ugyanakkor a tévedés a karakteropathiák forrása lehet, konfliktusokat hozhat létre, amelynek mind az egyén, mind az osztályközösség szempontjából súlyos következményei lehetnek.

Dolgozatunk megírásának célja ezért a megelőzés, a harmonikus személyiségformálás összetett, bonyolult kérdésének egy területre kiterjedő pszichológiai elemzése volt.

IRODALOM

- BAKONYI PÁL, 1959, A tanulók személyiségének megismerése. Pedagógiai Szemle, 9. 1011—1019
 BAKONYI PÁL, 1961, Egyéni bánásmód a közösségi nevelésben. Köznevelés, 17. 664—665.
 BRANDT, G. A., 1954, Psychologische Fragen im Zusammenhang mit Schülerbeurteilungen. „Praxis der Kinderpsych. u. Kinderpsychiatrie”, H. 7.
 FEKETE JÓZSEF, 1963, Értékelés vagy ítélkezés. Köznevelés 9. 257. o.
 FEKETE JÓZSEF, 1966, Ne ítélkezzünk — osztályozzunk! Köznevelés, 21. 817. o.
 FORRAINÉ BÁNLAKI ERZSÉBET, 1965, Sürgetés hatása az iskolai teljesítményre különböző mértékben szorongó 7—9 éves tanulók esetében. Magyar Pszichológiai Szemle, 22. 53—69.
 GERÉB GYÖRGY—TÍMÁR ANDRÁSNÉ, 1964, Szempontok a középiskolai érdemjegyek realitásának kérdéséhez. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 309—320.
 GERÉB GYÖRGY, 1967, Eljárásmód a tanulók önismeretének és emberismeretének kísérletes vizsgálatára. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 167—178.
 GERÉB GYÖRGY, 1970, Az iskola pszichés klímájáról. Tankönyvkiadó, Budapest.
 KISS ÁRPÁD, 1960, Iskolás tanulóink tudásszintjének vizsgálata. Pedagógiai Szemle, 10. 194—206., 585—593., 775—784.
 LÉNÁRD FERENC, 1971, Korszerűség és tanítási óra. Köznevelés 2. 18. o.
 LEONTJEW, A. N., 1964, Probleme der Entwicklung des Psychischen. Volk und Wissen Volkseigener Verlag, Berlin.
 NAGY JÓZSEF, 1971, Az elemi számolási készségek mérése. Tankönyvkiadó Budapest, 188 old.
 SZARKA JÓZSEF, 1967, A jövő a korszerűbb értékelési módszereké. Köznevelés, 22. 847. o.
 SZOKOLSZKY ISTVÁN, 1965, A szorgalom és a tantárgyi tudás osztályozásáról. Köznevelés, 1. 15. o.
 VERESS JUDIT, 1961, A tudásszintek vizsgálatának kérdései. Pedagógiai Szemle, 10. 885—897.
 ZEHNER, K., 1962, Erfahrungen aus der Arbeit mit dem Pädagogischen Tagebuch. „Pädagogik”, 3. Beih.
 ZEHNER, K., K. HOFF UND E. ERLEBACH, 1966, Hinweise zur Beobachtung und Beurteilung von Schülern. Volk und Wissen Volkseigener Verlag, Berlin.

СПОСОБ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ САМООЦЕНКИ УЧАЩИХСЯ В ЗЕРКАЛЕ ОТМЕТОК

Д. Герéb—Л. Тёрёк

Авторы пишут о своём эксперименте, проведённом по комплексной теме оценки учащихся. Они подходят к теме оценки в первую очередь с аспекта психологии личности и социальной психологии. Они считают, что самознание учащихся и оценка ими товарищей даст почтительный характерологический фактический материал к пониманию учащихся. Они указывают на аспекты оценки, формирующие личность, а также имеющие и ментальгигиени-

ческое значение. В 4 классах гимназии ими изучено 411 учеников. В I—III классах на уроках классного руководителя одновременно заполняли тестовые листы, на которых учащиеся должны были давать отметки себе и своим товарищам по классу по 11 предметам. Важнейшие результаты:

1. Существенного расхождения не было в классах; расхождения же классами и по предметам и на личностям были значительными.

2. На распределение результатов не оказала решающего влияния личность преподавателя; тем значительнее было в этом отношении состав класса, развитость жизни коллектива и моральный облик по учебной линии.

3. Выяснилось, что помимо реальности отметок учащихся основным ментальгигиеническим требованием является их принятие ими, потому что в этом условии уравновешенной, ненапряженной атмосферы работы преподавателя и ожиданий учащихся. Оценки необходимо реально определить по возрасту и по классам, и в этом случае не должно быть большого расхождения между ожиданиями учащихся и отметкой преподавателя.

Приводятся примеры типов реально оценивающего ученика, ученика слишком оптимистического и пессимистического. Основой сравнения является „расхождение” между фактической оценкой и ожиданием.

От 89 учеников выпускного (IV) класса попросили самооценивающую отметку перед экзаменами на аттестат зрелости („Е”=предотметка) и после („И”=последующая отметка) и это сопоставили с окончательной отметкой („”). Расхождения изобразились в процентах и графиках.

В ходе исследований выяснилось, что в оценке необходимо стремиться к диагностическому и прогностическому познанию личности. Как позитивные, так и негативные силы влияния всего этого с точки зрения психологии воспитания представляют широкие возможности для педагогов.

VERFAHREN ZUR PSYCHOLOGISCHEN UNTERSUCHUNG DER SELBSTWERTUNG DER JUGEND IM SPIEGEL DER LEISTUNGSNOTEN

von Gy. Geréb—L. Török

Die Autoren berichten über ihren Versuch im komplexen Themenkreis der Wertung, der Klassifikation der Schüler. Sie kommen an die Wertung, an die Klassifikation zunächst aus den Aspekten der Individualpsychologie und Sozialpsychologie heran. Sie finden, dass die Selbstkenntnis der Schüler und die Wertung ihrer Gefährten ein aufschlussreiches charakterologisches Tatsachenschlüsselmaterial zum Verstehen der Schüler bieten. Sie zeigen auf die persönlichkeitsformenden und mentalhygienischen Gesichtspunkte der Wertung hin. Sie haben 411 Schüler in den 4 Jahrgängen des Gymnasiums untersucht. An I—III. Jahrgängen wurden zur gleicher Zeit in der Stunde des Klassenlehrers Wertungsbogen ausgefüllt, auf denen die ins Klassenverzeichnis gehörenden Schüler für sich und für ihre Mitschüler aus 11 Lehrgegenständen nach ihrer Erwartungen Zensuren einschreiben sollten. Die wichtigsten Ergebnisse sind:

1. Innerhalb einer Klasse gab es keine wesentlichen Abweichungen; die Absonderung der Klassen untereinander war sowohl nach Lehrgegenständen als auch nach Personen bedeutend.

2. Die Person des Lehrers hat die Teilung der Ergebnisse nicht entscheidend beeinflusst, aus dieser Hinsicht war die Zusammenstellung der Klasse, der Entwicklungsstand ihres Gemeinschaftslebens und die Arbeitsmoral beim Studium bedeutender.

3. Es ging hervor, dass neben der Realität der Zensuren, Leistungsnoten der Schüler auch derer Annahme eine grundlegende mentalhygienische Anforderung ist, da diese als Voraussetzung der ausgeglichenen, spannungslosen Atmosphäre von der Arbeit des Lehrers und der Erwartung des Schülers erscheint. Die Zensuren, die Noten müssen nach Alter und nach Klassen real umrissen werden, und dann darf keine grosse Abweichung zwischen der Erwartung des Schülers und der Zensur des Lehrers auftreten.

Die Autoren geben Beispiel für die Typen der real zensierenden, allzusehr optimistischen oder pessimistischen Schüler. Als Grund des Vergleichs dient die „Abweichung in Punkten” zwischen der tatsächlichen Zensur und der Erwartung.

Sie haben selbstwertende Zensuren von 89 Abiturienten vor dem Abitur („Е” Vorwertung) und nach dem Abitur („U” — Nachwertung) gebeten und diese wurden mit der endgültigen Zensur („V”) verglichen. Die Abweichungen wurden prozentuell und graphisch zusammengestellt.

Aus den Untersuchungen ging hervor, dass während der Klassifikation die diagnostische und prognostische Erkenntnis der ganzen Persönlichkeit erstrebt werden soll. Die erziehungspsychologische Wirkungskraft all dessen bietet dem Pädagogen breite Möglichkeiten sowohl positiver als auch negativer Richtung.

FŐISKOLAI HALLGATÓI CSOPORTOK STRUKTÚRÁJÁNAK VIZSGÁLATA

Írta: RIESZ BÉLA

A tanárképzés programjának megvalósítása feltételezi, hogy keressük és meghatározzuk mindazon tényezőket, amelyek a főiskolai képzés során befolyásolják a pedagógus személyiség formálódását. Tekintve, hogy a személyiség fejlődésének bármely életkori szakaszban elsődleges színtere a közösség, melyben tevékenykedik, indokoltnak tartjuk az egyik leglényegesebb személyiség formáló közeg — a tanulmányi csoport — szerkezetének feltárását. A hallgatói csoport, mint formális szerkezet sajátos belső mozgással rendelkező informális struktúra, az interperszonális kapcsolatok hálózatát rejt, amely a csoporttagok kognitív elemeket is tartalmazó érzelmi vonzódásai révén jön létre. Az így kialakult csoportalakzat, mint „*kölcsönhatások, tevékenységek, kooperációk csomópontja*”, olyan kommunikációs hálózatnak tekinthető, amely közvetíti és tükrözi „*az egyén — a kiscsoport — kollektíva — társadalom*” viszonylat kölcsönös összefüggéseit és átmeneteit. [1]

Ez főiskolai viszonylatban kifejezésre jut abban is, hogy a csoport *nyitott rendszerként* differenciálódik alcsoportokra és integrálódik az évfolyam, a főiskola, a KISZ és kollégium intézményes kereteiben. [2] A csoport tagjainak rendeződése a csoport szerkezetében nem független a tágabb főiskolai környezet hatásaitól. Különösen nagy szerepet játszik ilyen tekintetben a kollégiumi közösség, illetve e közösség részeként a kollégiumi szobaközösség, melynek tagjai alapvetően befolyásolják a főiskolai tanulmányi csoportok strukturalódását.

A csoportközösség komplex szerkezetében, mely többszintű rétegződést tételez fel, *dialektikusan determinált* a hallgatónak, mint a csoport tagjának helye és szerepe. [3] A személyiség és környezet kölcsönhatása a csoport közegében lejátszódó tevékenységi formákban realizálódik. A csoport, mint dinamikusan változó környezeti elem befolyásolja és formálja a személyiség viszonyulásának rendszerét, amely tartalmazza az érzelmi (intellektuális, esztétikai, morális) viszonyulás különböző formáit, a csoporttársakhoz és önmagához (értékelő viszonyulás) nevezetesen a tanuláshoz való viszonyának motívumait, ugyanakkor a csoporttagok személyiség jellemzői befolyásolják és formálják a csoport strukturalódását, más környezeti elemekhez viszonyítva sajátos arculatot adva csoportjuknak. [4]

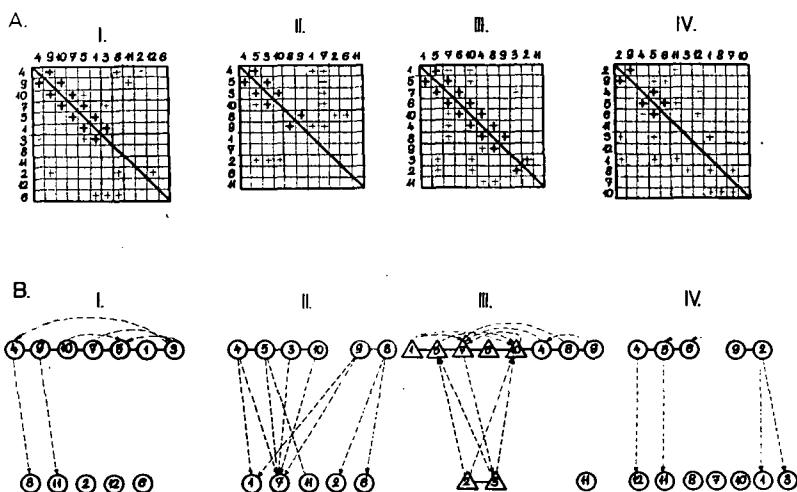
Pedagógiai aspektusból sem közömbös, hogy adott hallgató mennyire képes a csoport társaskapcsolatainak rendszerében realizálni társas érintkezési szükségletét, milyen mértékben képes tudatosítani önmaga és társai pozitív vagy negatív személyiségjegyeit. A csoporttársak véleménye felerősítheti vagy csökkentheti oktató-nevelő munkánk hatékonyságát, valamint az önképzés és az önevelés igényének alakulását. [5] A tanulmányi csoport társas viszonylataiban kifejezésre jut a hallgatónak, mint leendő pedagógusegységnek, közösségi embernek, a választott pályához való viszonya. A pedagógus személyiségének nem csupán egy bizonyos személyiségjegye a közösségi viszonyulás, hanem alapvető életformája, melyben nem egyszerűen

közösségi kapcsolatokat vállaló, hanem kezdeményező és irányító funkciót kell betöltenie. Így például adott főiskolai csoport struktúrában az egyén specifikus helyzete — melynek egyik döntő oka lehet az introvert magatartás —, meghatározója lehet a tanítványaitól is elzárkózó, leendő pedagógus típusának, ugyanakkor a kívánt szerepfunkció betöltése, vagy az erre való készítés, a csoporton, a főiskolán és a kollégiumon belüli sokrétű kommunikációs tevékenység, a hallgató negatív személyiségjegyeinek leépülését, a társas érintkezési gátlásainak feloldását, társai és önmaga helyes értékelési normáinak kialakulását eredményezheti. [6] Kétségtelen, hogy a kiscsoportra irányuló szociometriai vizsgálat elsődlegesen és döntően adott csoport társas hálózatát rögzíti, ugyanakkor a választásuk milyensége és indoklása sajátos személyiségrajzot is nyújt. Felfogásunk szerint a csoport struktúrájának megközelítő objektivitással történő feltárása, mint komplex vizsgálat része, elősegíti nevelőmunkánk tudatosabb végzését a közösségi neveléstől elválaszthatatlan személyiségformálás terén. [7]

Jelen tanulmányunk — komplex kutatás részeként — adott elővizsgálat eredményeit összegezi. [8] A szociometriai mérés keretein túl, figyelembe vettük a motívációelemzés lehetőségeit. Több szempontú kérdőívünk mennyiségi mutatóinak összegzésénél elsősorban a rokonszenvi választások körvonalazzák a vizsgált csoportok strukturális keresztmetszetét. [9] A vizsgálat során nyert adatok mennyiségi mutatói és azok minőségi elemzése:

I. A.

B.

I. ábra

A pozitív kölcsönös és az egyoldalú rokonszenvi választásokat tartalmazó szociomatrix az alcsoportok tagoltságát, sűrűségét jelzi. Az I. csoportban egy, a többi csoportokban különböző nagyságrendű két-két alcsoport található. Az alcsoport kohézióját tekintve szembetűnő a különbség a III. és IV. csoportnál, ahol $KB = 53,3\%$, illetve $24,0\%$.

a) Az I. csoportban az I/4—9—10—7—5—1—3 láncot alkotó alcsoport centrumát — az elsődleges kölcsönös és egyoldalú választások figyelembe vételével — az

I/5—1 pár alkotja, melyhez elsődlegesen csatlakozni kíván I/3 és I/7, másodlagosan I/10. Az I/4—9 pár lazább kötődésére utal az alcsoportból kifelé mutató választásuk, mely jelzése lehet egy újabb alcsoport kialakítására irányuló törekvésnek, vagy ezzel ellentétben kohéziós mutató, amely I/8 és I/11 csatlakoztatására irányul. [10]

b) Az A/II. csoport két alcsoportja egymástól elszigetelt. A választások iránya új struktúralódási igényt jelez, melynek középpontjában II/7 helyzetének további elemzése indokolt.

c) Az A/III. szociomatrix már az első választási kritérium alapján jelzi az egységes csoportszerkezetet, melyben csak III/11 izolált, a III/2—3 pár csatlakozás igénye is mutatója a A/III. lánc-alcsoport vonzásának.

d) Struktúralódásról alig beszélhetünk az A/IV. csoportnál, ahol nincs egyetlen alcsoportnak sem tényleges vonzási ereje, sőt további izolálódási törekvésekről tanúskodnak az egyoldalú leágazó választások. E csoportnál további vizsgálódásunk intenzív extravertált választási igényt jelzett. Ennek — a csoport belső problémáin kívül —, az a magyarázata, hogy az évfolyam, mint társas mező kohéziója erősebbnek bizonyult a csoport vonzásánál. A csoporttagok közvetlen baráti kapcsolatai — a csoporton kívül — (albérlet, kollégium, más csoport) realizálódnak.

Valamennyi csoportnál szerkezetileg is körvonalazhatók a kollégiumi szobaközösség zártabb alakzatai, melyek az A/III. csoport kivételével kevésbé integrálódnak a tanulmányi szempontból szerveződött formális csoportban, mint a kollégium közösségében. A hallgatói csoportszerkezetbe beilleszkedő zártabb alcsoport választási igénynívóját, annak motívumait gyakran a kollégiumi társas mező részét alkotó szobaközösséghez való tartozás határozza meg. Ez igazolja azt a feltevést, hogy a csoport nem önmagába zárt izolált struktúra, hanem több szempontból „nyitott rendszer” melyben kimutatható a csoport tagjait egyéb relációkban tartalmazó tágabb társas mező (évfolyam, szak, főiskola, kollégium) hatása. Ez a „nyitottság” egyik meghatározója a kiscsoporton belül tevékenykedő személyiség viszonyulási rendszerének.

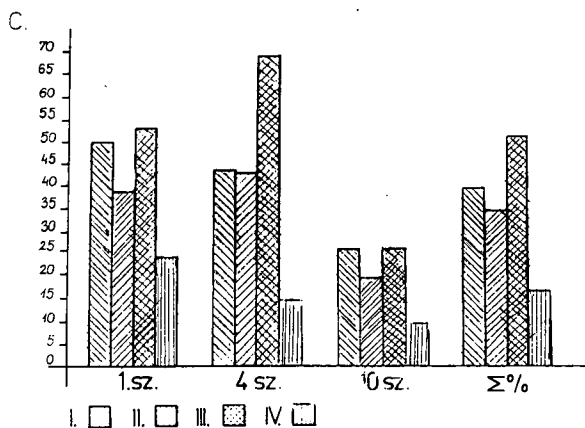
2. Az I—IV. csoportok szerkezetének összehasonlításánál lényegesnek tartottuk, hogy a I., 4., 10. kérdések összes választásait figyelembe véve állapítsuk meg a kölcsönös választások mennyiségi mutatóit, melyek alapján készült hisztogram további elemzésre nyújt lehetőséget. [11]

Kölcsönösségi koefficiens (KB) az I—IV. csoportoknál:

KB% =	I.	II.	III.	IV.	1.	4.	10.	%
					50,0	43,3	26,0	39,7
					38,1	42,8	19,1	34,0
					53,3	68,9	26,0	51,0
					24,0	14,6	9,5	16,2

C.

a) Az 1. kérdés („Csoporttársai közül ki mellett ül legszívesebben előadásokon és gyakorlatokon?”) elsősorban a főiskolai csoportmunkában (előadás, gyakorlat) feltételezett társas együttlét rokonszervi vonzódásait kívánta feltárni. Az összes pozitív választási lehetőséget 100%-nak véve az I—IV. csoport tagjai csak részben éltek a csoporton belüli választás lehetőségével, (I. = 66,6%; II. = 63,3%; III. = 90,9%; IV. = 69,4%). Ennél a kérdésnél a kölcsönös választások hisztogramja nem mutat nagy különbségeket, kivéve a IV. csoportot, ahol a csoporton belüli választások száma viszonylag magas (69,9%) ugyanakkor a KB alacsony (24,0%). A választási motívumokat vizsgálva elsődlegesen a tanulmányi aspektusú választások dominanciáját tapasztaljuk: „mellette jól lehet figyelni és jegyzetelni”; „szívesen segítenek, ha elő-

2. ábra

adás közben nem értek valamit”; tudunk egymásnak segíteni”; gyakorlatokon is kölcsönösen segítjük egymást”.

Olyan személyiségjegyekre utalnak, amelyek elősegítik a tanulmányi munkát: „kiegyensúlyozott”, „nyugodt”, „csendes”, „nem zavarnak”, „az ő lényük nem idegesít”, „velük megértem magam”.

A teljes válaszokat vizsgálva az emocionális és racionális elemek együttesét kapjuk:

I/7. „Szeretem őket. Megnyugtató velük ülni, mert nem idegesek. Segítőkések.”

I/3 „Egyéniségük, alapvető jellemvonásaik az enyémhez hasonlóak.” [12]

I/9 „Jutka a barátnőm, a másik két hallgató közel áll hozzám. Figyelni szoktak az előadásokon.”

Elég gyakori a zárkózottságra utaló válasz

IV/7 „Szeretek egyedül ülni, mivel a gyakorlatokon is jobb, ha az ember saját magára támaszkodik.”

IV/9 „Nem szeretem, ha mással foglalkoznak mellettem.”

I/8 „Erre nem tudok választ adni. Szívesen ülök egyedül, úgyis a munkámmal vagyok elfoglalva”.

A tágabb társas mező hatását tükrözi:

II/10 „Csoporttársaim bármelyikét, sőt akár az évfolyamtársaimat is írhattam volna, mert mindegyikkel jó viszonyban vagyok”.

III/8 „Az élet egyéb területein is közősek a problémáink, kapcsolataink”.

IV/5 „Harmadik éve együtt lakunk. Megszoktuk egymást”.

B) A 4. sz. kérdés („Kollégiumi felvétele esetén, vagy albérletben melyik 3 csoporttársával lakna együtt szívesen?”) ösztönzőbb volt a csoporton belüli választások vonatkozásában I.=83,6%; II.=84,8%; III.=87,8%; IV.=77,7%. A választásoknál elsősorban a kollégiumi társas mező hatása érvényesült. Kiemelkedő a III. csoport kölcsönös választása KB=68,9% melynek magyarázata, hogy a koedukált csoportban a kollegisták zárt alcsoportját találjuk. A kölcsönös választás adott, mivel több éves együttlakás kedvező tapasztalatai motiválták a választásokat:

III/1 „Együtt voltunk katonák, egy körletben és most is együtt lakunk. Jól kijövünk egymással”.

III/4 „Más lehetőség nincs, mert négy leány van egy csoportban”.

III/5 „Lényeges dologban nem térünk el egymástól felfogásban és viselkedésben. (Egy évig együtt laktunk).”

III/6 „Velük lakom egy szobában már két éve, jók a kapcsolataink. Kialakult a szobaközösségünk. Persze ha nőt is rangsorolnánk, akkor már korántsem ilyen egyszerű a kérdés.”

A III. csoport választásainál meghatározó a csoportban található leány alakzat helyzete. E csoport a szociomatrix szerint egységes alcsoportot képez a férfi hallgatók alakzatával, elsősorban a III/10—4 hallgatók szoros érzelmi kapcsolata révén, de III/6 véleménye, ha rejtetten is hasonló kapcsolatra utal. Vö: E(III).

A IV. csoportnál a KB mindössze 14,6%, rendkívül alacsony, ugyanakkor viszszonylag magas az egyoldalú választások száma, 77,7%. A választások jelentős része viszonzatlan. A már eddig kialakított kollégiumi szobaközösségek átrendezési igényét jelzi a sztár-helyzetben levő IV/5, választási indoklása; „A IV/4 és IV/6 (saját jelölésem R. B.) kollégistákkal már három éve együtt lakunk és nagyon jól megértjük egymást. X. évfolyamtársam a szomszéd szobában lakik, de rengeteget vagyunk együtt”. Nem választja jelenlegi szobatársát IV/9 hallgatót, aki a szobaközösségen kívül IV/2-vel létesített baráti kapcsolatot, de viszonzatlanul még mindig kapcsolat-tartásra törekszik a IV/5—6 párral.

Az E/IV körszociogram szerint sztár-helyzetben levő IV/5 hallgatónak tulajdonképpen a vele szoros barátságban levő IV/4—6 hallgatókat kivéve nincs kifelé mutató választása, így nem jelentős a csoport szerveződését kezdeményező szerepe. Viszonyulásainak elsődleges színtere a kollégiumi társas mező. Erre utal a II. sz. kérdésre vonatkozó válasza is, „Szerintem jobb lenne, ha mindenki kollégista lenne. Így a több közös program nagyon sokban megváltoztathatná a csoportban uralkodó szellemet és kapcsolatot”.

IV/5 egyébként csoportvezetői tisztséget tölt be. Rendkívül szorgalmas, szerény hallgató, de vezetésre a formális struktúra tekintetében is alkalmatlan, még kevésbé arra, hogy az informális struktúrában véleményező — vezető szerepet lásson el. A csoport tagjainak egymáshoz való viszonyára jellemző, hogy a csoporttársak egymásról alkotott véleménye szerint a csoport tagjainak 50%-a mellőzött. A csoport, mint hallgatói közösség problémáira utalnak az alábbi vélemények is:

IV/10 „Vezető egyéniség nincs a csoportban. Nincs aki össze tudná tartani a csoportot”.

IV/11 „Többet kellene a szorgalmi időn kívül együtt lenni, hogy a kintlakók és kollégisták közelebb kerüljenek egymáshoz.”

IV/4 „Nem tartom csoportunkat, mint egészet jó közösségnek, a közösség szervezést szerintem az első pillanattól kellett volna kezdeni, ahogy összekerültünk. 3 év után már nem sokat lehet tenni ennek érdekében.”

Amennyiben a többi csoportok helyzetét is elemezzük a közösség alakulása szempontjából több utalást találunk a jó kollégiumi kiscsoport kedvező hatására a főiskolai csoporton belül, másrészt kifejezésre jut az a tanulási tendencia is, amely III. évfolyamtól kezdve egyre jellemzőbb az egyes hallgatói közösségekre:

IV/8 „Én nem vagyok kollégista, de úgy látom a kollégiumban lakók jobban összetartanak. A közös kollégiumi élet is segít a közösség formálásában”.

II/1 „Közösségi életünk laza, illetve egyre lazább.”

II/3 „Első, második évben ez szinte magától jött, közös munka és érdeklődési kör. Jelenleg egyre inkább bomlik a csoport, melynek egy-egy más társaság az oka”.

A III. csoportban a vélemények pozitívak a csoport közösségi életéről. Ezt a vizsgálati anyag is igazolja. Ugyanakkor figyelmet érdemel III/2 hallgató véleménye „Abszolút csoportot” nem lehet csinálni. A csoportok között nagyon szövevényes

a kapcsolat. Talán a 2. félév ntán szabad csoportosulást kellene engedni. Így erőltetett egy kissé, de ez többnek jó. Most már késő, sajnos.”

A vélemény a formális csoportból való elvágyódásra utal, jelezve az évfolyam többi csoportjainak vonzását, de azt is, hogy csoportunk esetében a formális és az informális szerkezet egymáshoz közelít, mely közös struktúrában „többnek, jó” azaz a csoport tagjai jól érzik magukat. Ezt alátámasztja, hogy valamennyi választás esz-közlésénél ennél a csoportnál — legmagasabb a kölcsönös választások száma.

c) A 10. sz. kérdés („Családi otthonában csoporttársai közül kiket látna szívesen vendégül nyári pihenésre, szórakozásra”), a közvetlen baráti kapcsolatok motívumai és a hallgató intímabb környezete által befolyásolt választásokat tételezte fel. A választások száma összességében (I.=63,8%; II.=63,3%; III.=69,6%; IV.=58,3%) az 1. sz. kérdés választásaihoz közelít, de a kölcsönösségi koefficiens lényegesen alacsonyabb. (I.=26,0%; II.=19,1%; III.=26,6%; IV.=9,5%.) Ez természetes, hiszen a meghívás hátterében a szülők véleménye, a szociális körülmények, a közvélemény hatása erőteljesebb lehet a rokonszenvi meghívás igényénél. E kérdésnél például a III. csoportnál a nemek közötti különbség is szerepet játszik, hisz egyoldalt választással mindkét részről találunk meghívói törekvéseket, melyeket az E. körszociomagromokon jelöltünk. A választási indoklások többsége erős emocionális kötődésre utal: I/2 „Szeretem őket, velük bárhol bármennyi időt is eltöltenék”.

II/8 „Jó lehet velük szórakozni. Felszabadultak, olyanok mint én.”

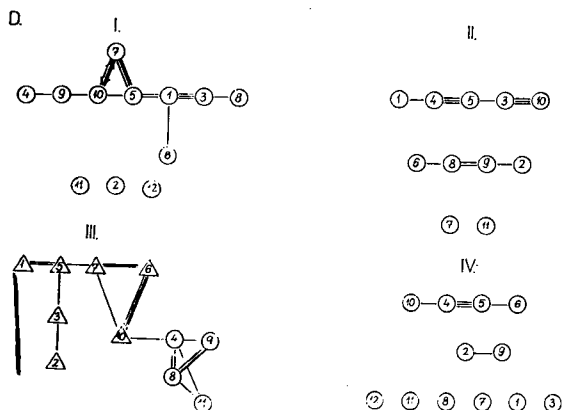
II/9 „Szeretem őket és szüleimnek is biztosan kedvesek lennének.”

III/2 „A barátom és akit az ember a katonaságnál annak ismert meg, az az is”.

III/3 „Magánéletükben is hozzám hasonló emberek.”

IV/2 „Szeretem őket és nem érezném az anyagi szintkülönbséget.”

3. Az előzőekben foglaltak összegezéséül az összes kölcsönös választások felvázolása, világosabbá teszi a csoportokon belüli rétegződést és a kapcsolatok intenzitását:

3. ábra

D.

a) D/I. szerkezetben rendkívül erős kötődést találunk I/10—7 és I/7—5, valamint I/1—3 hallgatóknál. A többtagú lánc középpontját az I/10—7—5 háromszög alkotja, melynek kommunikációs hatása a csoport tagjainak jelentőségét érinti.

b) D/II. két láncalakzatában a párok dominanciája érvényesül zárt alakzat kialakulása nélkül, melynek következtében a csoportban egységes közvélemény fel-

tehetően nem alakul ki. [14] A láncok, mint a hírközlés csatornái elszigeteltek és a közösség bomlására utalnak. A csoport központ nélküli rétegződését eredményezhette, hogy változott a csoportvezető személye és mindkét vezető alacsony vonzása csak egy-egy láncolatban teszi lehetővé véleményük terjedését. A páros csoportok lánc alakzatú rendeződése a csoport pszichés atmoszféráját illetően nem kedvezőtlen, de a csoport tagjai érzik a közösségi, az együttes élmény hiányát:

II/2 „Több együttes munka kellene tanulás és a szabad idő terén is.”

II/6 „Közös akciókat, együttes munkát.”

II/8 „Eddig nem volt szinte semmi, amit a csoport közösséggé alakulásáért tettek, vagy tettünk volna.”

IV/10 „Sokat jelentenének a közös kirándulások és közös szórakozások, de mindenekelőtt az együtt tanulás, a segítőkészség kölcsönössége.”

c) A D/III. struktúra középpontját egy háromszög alakzat alkotja. A társas mező központi alakzatához III/5—7 és III/10—4 kapcsolata révén a csoport valamennyi tagja csatlakozik, így peremhelyzetben levő tagja nincs a csoportnak. A négy főből álló leány alcsoportnál fennáll a klikké szerveződés veszélye.

d) A D/IV. csoportalakzat a D/II csoporthoz közelít. A tanulmányi feladatok teljesítésére irányuló egyéni törekvések kizárólagossága, a csoportélmény hiánya az egyén és a csoport relációjában káros elszigetelődéshez vezethet. A választási motívumok kifejezetten tanulmányi feladatközpontúak, érzelmi kötődésre való utalások nélkül.

4. A csoportok belső struktúrájának összehasonlításánál lényegesnek tartjuk a csoporttagok helyének pontos meghatározását. Az egyén társas helyzetének meghatározói: „az alakzat, a választottság, a kapcsolat intenzitása, a középponthoz való viszony”. [15] A választottság, a csoport egyes tagjainak szociometriai státuszát meghatározva, differenciálódási skálán kifejezhető, melynek alapján a kapcsolatok intenzitása a társas alakzat és a középponthoz való viszony, a körszociogramra kellő pontossággal kivetíthető. [16]

I. csoport:

I = $m > 14,0$
 II = $7,0 < m < 14,0$
 III = $m < 7,0$
 IV = $m = 0$

$S_i \Sigma$ I—IV % $S_{i \leftrightarrow}$	I		II				III					IV
	1	5	8	7	10	3	9	11	12	4	6	2
	1,36	1,27	0,90	0,72	0,63	0,63	0,54	0,36	0,27	0,18	0,09	0
	16,7		33,3				41,7					0,83
	0,54	0,54	0	0,54	0,45	0,27	0,18	0	0	0,09	0,09	0

b) II. csoport:

I = $m > 13,0$
 II = $6,5 < m < 13,0$
 III = $m < 6,5$
 IV = $m = 0$

$S_i \Sigma$ I—IV % $S_{i \leftrightarrow}$	I	II			III						
	7	5	3	2	4	8	9	10	1	6	11
	1,40	1,10	0,80	0,70	0,60	0,50	0,50	0,50	0,40	0,40	0,10
	09,1	27,3			6,36						
	0	0,40	0,40	0,10	0,40	0,30	0,30	0,30	0,10	0,10	0

c) III. csoport:

$$\begin{aligned} I &= m > 15,0 \\ II &= 7,5 < m < 15,0 \\ III &= m < 7,5 \\ IV &= m = 0 \end{aligned}$$

S _i Σ I—IV % S _i →	I	II				III					
	7	10	5	4	8	6	3	9	2	1	11
	1,60	1,40	1,30	0,90	0,90	0,50	0,50	0,40	0,30	0,20	0,20
	09,1	36,4				54,5					
	0,40	0,50	0,40	0,50	0,50	0,50	0,40	0,30	0,30	0,20	0,20

d) IV. csoport:

$$\begin{aligned} I &= m > 13,0 \\ II &= 6,5 < m < 13,0 \\ III &= m < 6,5 \\ IV &= m = 0 \end{aligned}$$

S _z Σ I—IV % S _i ↔ E.	I	II				III						
	5	4	6	12	7	1	2	11	3	8	10	9
	1,18	1,09	0,81	0,72	0,63	0,54	0,45	0,36	0,27	0,27	0,18	0,18
	0,83	33,3				58,4						
	0,36	0,36	0,09	0	0	0	0,09	0	0	0	0	0,09

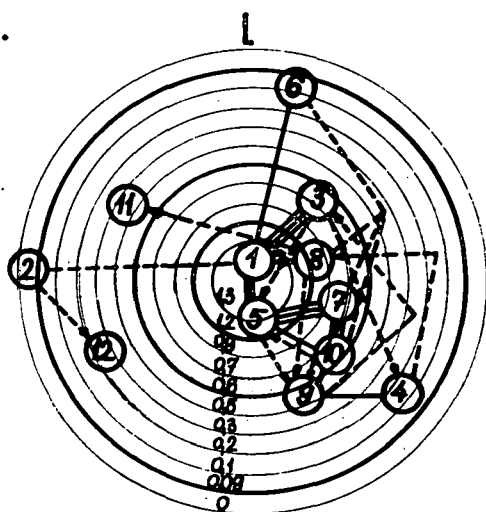
Az E. és D. táblázatokat összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy önmagában a páros kapcsolatok felvázolása nem fejezi ki megfelelően az egyén társas helyzetét.

aa) A D/I. szociogram alakzata jelzi ugyan I/I választottságát és kommunikációs lehetőségeit, de nem fejezi ki az egyoldalú választásokban kifejezésre jutó népszerűségét ($S_i = 1,36$), melynek révén I/1 a középpontban helyezkedik el, míg a kölcsönös választásokat figyelembe véve vele azonos helyzetű I/7 hallgató középponthoz való viszonya a ($S_i = 0,72$) más. I/1 vezető egyénisége a csoportnak, I/7 pedig csak az I/5—7—10 háromszögnek. Az egyoldalú választások ugyan nem fejezik ki a cselekvés együtteségét, de kifejezik az együttes cselekvésre irányuló tendenciát, ami a csoport dinamikus változásainak eredője lehet.

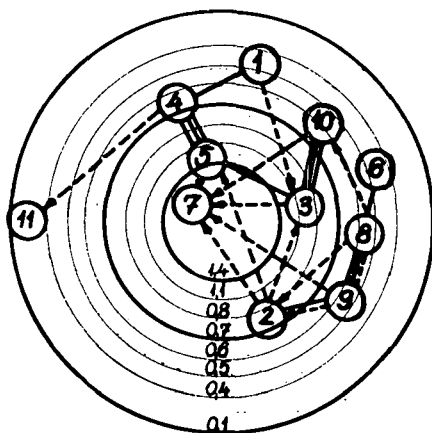
bb) Az E/II. körszociogramon II/7 középponti helyet foglal el ($S_i = 1,40$) a csoporttagok szimpátiakötődéseinek jóvoltából, de kölcsönös kapcsolatainak hiányában központi helyzete formális, nem tölt be vezető szerepet. A 4. sz. kérdésnél viszonzatlanul választja I/6, 2. és 8 hallgatókat. Csoporttársaival szemben zárkózott: „Csoporttársaimmal ritkán közlök fontos, bizalmas eseményt, a kollégiumban nem együtt lakunk. Barátnőm egy szobatársam, ő most elsőéves. Egyébként a csoport tagjaival a kapcsolata jó, szimpatikus egyéniség, hivatalosan ő a csoportvezető, de valójában nincs közvéleményformáló hatása, közösséget szervező és irányító szerepe.

cc) Az E/III. körszociogramon az egyoldalú választások megerősítik a csoport strukturálódásával kapcsolatos eddigi elemzésünket. A centrumhelyzetben levő III/7 hallgató ténylegesen vezető egyénisége az informális szerkezetnek, míg a „hivatalos csoportvezető” III/6 a középponttól távolabb helyezkedik el III/6—7—10 háromszög részeseként. A csoport kohéziós magva III/7—10, de III/6 csatlakozásával nyugodt légkörű, jó közösséget alkot a csoport, melynek kialakulásában az előző csoportvezetőnek III/10 hallgatónak is jelentős szerepe van. A csoport tagjai mindhárom hallgatót alkalmasnak tartják vezetői szerep betöltésére.

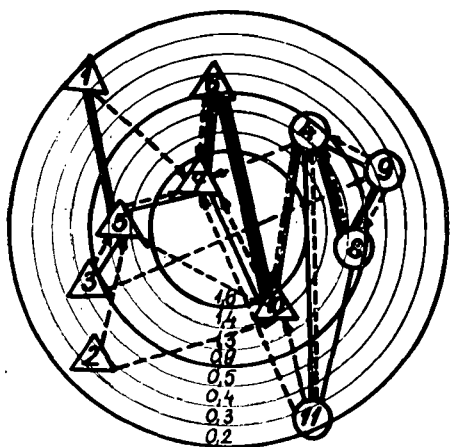
E.

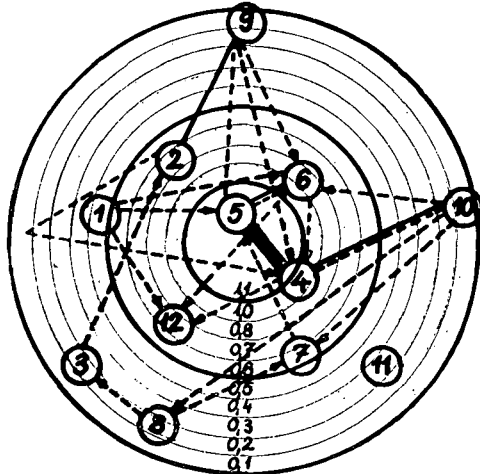
II.

III.

IV.

4. ábra

„III/6 időben közöl velünk mindent, a másik kettő is szívesen és legalább olyan jól betölthetné ezt a funkciót”

III/10 lelkiismeretes, a csoport érdeke az ő érdeke”

„III/7 van tekintélye a többiek előtt, törekszik arra, hogy jó csoportközösség alakuljon ki.”

dd) Az E/IV. szerkezet problémái több vonatkozásban jeleztük. Az „ösztönös társkeresést”, a sok magányos hallgató helyzetét a körszociogram jól szemlélteti. Okait vizsgálva a következő válaszokat kaptuk:

„IV/8 albérlésben lakik, így elég sok dologból kimarad.”

„IV/8 és 11 nem állnak közel hozzánk, nem jó közösségi emberek.”

„IV/6 furcsa természetű, IV/2 és 11 nagyon nehezen illeszkednek be a közösségbe”.

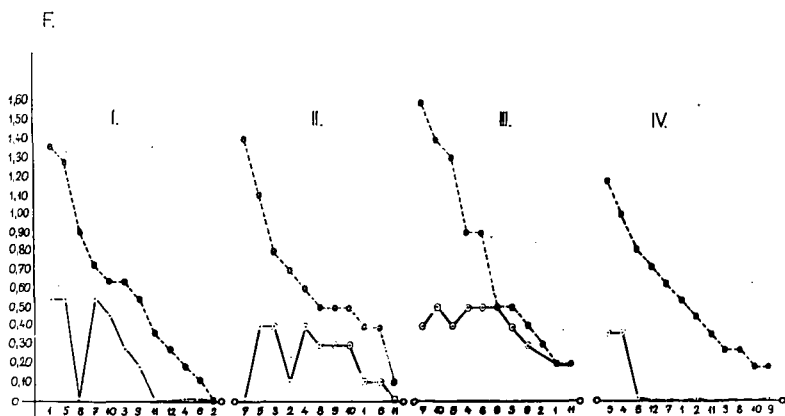
„IV/8 nem szeretem, hogy mindent lelkiismeretesen, túl rendesen csinál.”

„IV/2 viselkedése és jelleme miatt néha elviselhetetlen.”

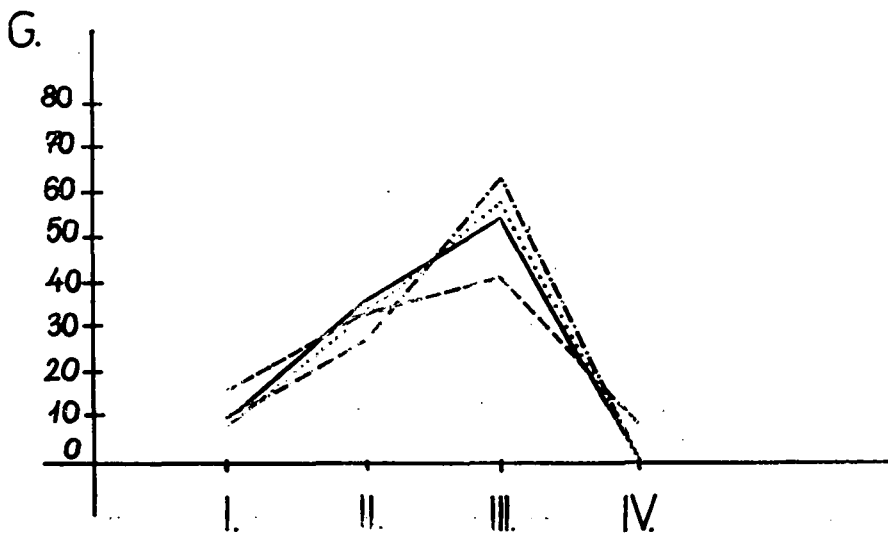
„IV/11 igen különös természete van, nehezen barátkozik.”

„IV/11 anyagilag hátrányos helyzetben van, szülei kevésbé tudják támogatni”.

A hallgató, mint csoportközösségben tevékenykedő ember, értékelésénél csupán kiinduló pontnak tekinthetjük a szociometriai mérés adatait. Az indoklásban kifejezésre juttatott vélemények a társak részéről kiegészítik, értelmezik a mennyiségi mutatókat és bizonyos támpontot nyújtanak, nevezetesen a „mellőzöttség” okainak feltárásához, de nem helyettesítik a hallgató tevékenység közben történő vizsgálatát, személyiségének mélyebb megismerését.

5. ábra

6. ábra

5. Összegezésül külön kiemelnénk, hogy jelen tanulmányunk a vizsgált csoportok struktúráját alapvetően „rokonszenvet feltételező” kérdések alapján vázolta fel, amely nem elegendő ahhoz, hogy teljes értéktételeket alkossunk a csoportról és a csoportban élő egyénekről. Összesített grafikonunk, melyet a differenciálódási skála alapján készítettünk, a csoporttagok helyzetéről (F) és a csoportok egészéről. (G) olyan kiindulási alap, amelyhez egyrészt viszonyítani tudjuk több szempontú kérdőívünk értékelésének további adatait, másrészt a későbbiekben megismételt hasonló vizsgálatunk eredményeit.

JEGYZETEK

- [1] PATAKI FERENC, A kiscsoportkutatás elméleti problémái. Csoportlélektan. Bp. 1969. 36.
 [2] PATAKI FERENC, A kiscsoport pozíciója a tágabb szociális rendszerben. Pszichológiai Tanulmányok XIII. Akadémiai Kiadó Bp. 1972. 345.
 [3] HUNYADI GYÖRGYNÉ, Közösségek empirikus vizsgálata a nevelésméleti kutatásban. Pszichológiai Szemle XXII. 2. 96.
 [4] RIESZ BÉLA, A személyiség pszichikus struktúrájának értelmezése. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Szeged, 1970. 271—281.
 [5] Tanárképző Főiskolák Nevelési Programja. Művelődésügyi Minisztérium Bp. 1972. 1—67.
 [6] BÉKÉSI IMRE, Pedagógusvonások kibontakozása fejlődő tanárjelöltjeinkben. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1970. 168.
 [7] BERECSKI SÁNDOR, A pozitív oktatói személyiség a társadalmi igények és a főiskolai hallgatók megítélésének tükrében. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1970. 175 — 189.
 [8] A felmérést az 1971/72. tanévben végeztük a III. évfolyam egy humán (I) és három reál-szakos (II., III., IV.) csoportjainál. Létszám: 46 fő. (39 leány és 7 fiú)
 [9] MÉREI FERENC, Közösségek rejtett hálózata. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1971. 78.
 [10] Vö. I/8 és I/4 helyzetét az (I. és) I. táblázatokon, ahol I/8. szociometriai státuszát tekintve kedvezőbb helyzetet foglal el, mint az I/4—9 pár.

[11] $KB = \frac{R_1}{R} 100\%$, ahol R a kísérlet során leadott összes választások száma R_1 a kölcsönös választások száma. Vö. Riesz Béla, Társaskapcsolatok összehasonlító vizsgálata általános iskolai tanulóknál. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1971. 307—322, valamint vonatkozó irodalma és jegyzetei.

[12] Vö. P. F. SECORD, C. W. BACHMAN, Szociálpszichológia, Kossuth Könyvkiadó 1972. 215.
 [13] „Csoportjának közösséggé formálása terén eddig mit tartott célravezetőnek és mit tartana megvalósítandónak?”

[14] MÉREI FERENC i. m. 85.

[15] MÉREI FERENC i. m. 119.

[16] Valamennyi (egyoldalú és kölcsönös) választás összegének (Σ) megfelelően: $n \cong \frac{2R}{N}$,

ahol R a leadott összes szavazatok száma, N a csoport létszáma. $S_i = \frac{R}{N-1}$, ahol R a társaktól kapott szavazatok száma, N a csoport létszáma — 1 fő. (I=„szár,”; II=„előnyben részesített”; III=„elfogadott”; IV=„nem választott”). A körszociogramokon szaggatott nyíllal jeleztük a 10. kérdésre vonatkozó egyoldalú választásokat.

ИССЛЕДОВАНИЕ СТРУКТУРЫ СТУДЕНЧЕСКИХ ГРУПП ПЕДИНСТИТУТА

Б. Руч

Первичным местом развития личности автор считает целеустремленно организованный коллектив. Студенческая группа, как формальная структура со своей информальной структурой с особым внутренним движением содержит сеть интерперсональных отношений, кото-

рая возникает вследствие содержащих в себе когнитивные элементы эмоциональных привязанностей членов группы. Институтские группы как открытые системы дифференцируются на подгруппы и интегрируются в рамках курса, пединститута и общежития. В многоступенчатом расслоении отдельных групп значительную роль играют маленькие группы общежития.

Работа — как часть комплексного исследования — подытоживает результаты предварительного исследования. Она за рамками социометрических измерений, принимает во внимание возможности мотивированного анализа. Суммируя количественные показатели анкеты с несколькими аспектами, структурные разрезы наблюдаемых групп характеризуются в первую очередь выбором по симпатии. Количественные показатели, полученные в ходе исследования, закрепление сетей соотношений и анализ их образования служат основой к дальнейшему исследованию группы, как студенческого коллектива.

UNTERSUCHUNG DER STRUKTUR VON GRUPPEN DER HOCHSCHULSTUDENTEN

von B. Riesz

Der Autor betrachtet die zielbewusst organisierte Gemeinschaft als primären Schauplatz der Persönlichkeitsentwicklung. Die Studentengruppe als formale Konstruktion mit informeller Struktur, die spezifische innere Bewegung hat, birgt das Netz der interpersonalen Beziehungen in sich, das infolge der kognitiven Elemente enthaltenden Gefühlszuneigungen der Gruppenmitglieder entsteht. Die Hochschulgruppen differenzieren sich als ein offenes System in Untergruppen und integrieren sich in institutionellen Rahmen des Jahrgangs, der Hochschule, des Studentenheims. Die Kleingruppen des Studentenheims spielen in der mehrstufigen Schichtung der einzelnen Gruppen eine bedeutende Rolle.

Diese Abhandlung — als Teil einer komplexen Forschung — summiert die Ergebnisse einer gegebenen Voruntersuchung. Sie berücksichtigt über die Rahmen der soziometrischen Messungen hinaus die Möglichkeiten der Motivationsanalyse. Die quantitativen Indizes von einem Fragebogen mit mehreren Gesichtspunkten summierend umreißen zunächst die Sympathiewahlen den strukturellen Durchschnitt der untersuchten Gruppen. Die während der Untersuchung gewonnenen quantitativen Indizes, die Festsetzung des Gemeinschaftsnetzes und die Analysen seiner Entstehung dienen als Grundlage zur weiteren Untersuchung der Gruppe als Studentengemeinschaft.

IV. MŰVÉSZET

A ZENEI HALLÁS OBJEKTÍV MÉRÉSE DISZKRIMINÁCIÓS MÓDSZERREL

Írta: JOÓ ETE

A zenei hallás fejlettsége

Az Új Magyar Lexikon szerint a „hallás — I. (biol.) élettani folyamat, amelynek során a hangingerek (hangrezgések) hatására hangérzet keletkezik... Fülünk megkülönbözteti a hang erősségét, magasságát, színezetét, továbbá felvilágosítást nyújt a hangforrás távolságáról és irányáról is ...”

Köztudott dolog, hogy nem minden embernek egyforma a hallása, egy embernek is állandóan változik, függ az életkortól, környezettől stb., tovább bővítve a fenti megfogalmazást, azt mondhatjuk: a hallás olyan velünk született tulajdonságok, képességek és a külvilágtól szerzett tapasztalatok útján nyert jártasságok összessége, amikkel a hangingereket osztályozni, értékelni tudjuk. A zenei hallásról a fent említett Lexikon ezt írja: „...a zenei hangok és hangviszonyok érzékelése iránti különös képesség. Abszolút hallásnak nevezzük, ha a hangok valóságos, fizikai magasságát felismerni és reprodukálni tudja. Relatív hallásnak nevezzük, ha a hangok egymáshoz viszonyított magasságát érzékeli. A zenei hallás felébresztése és kiművelése modern zenepedagógiában alapvető fontosságú.”

A Zenei Lexikon a hallásról azt írja, hogy „...zenei értelemben abszolút hallás, amely az egyes hangokat pontosan, megrögzített módon, lokális helyzetükben képes felismerni (C, D stb.), vagy relatív hallás, mely az egyes hangközök felismerésében nyilvánul. A hallás (főként az utóbbi fajta hallás) hiányán sokat segíthet a módszeres gyakorlat. Nem mindig jár együtt a hallással a hang reprodukálásának (felidézésének, utánéneklésének) zenei képessége.” Ugyanez a Lexikon az abszolút hallásról ezt írja: „...bizonyos embereknek az az adottsága vagy képessége, amellyel egy megadott zenei hang magasságát pontosan meg tudják határozni, vagy bármely megnevezett zenei hangot anélkül képesek intonálni, hogy ismert másik hanghoz viszonyítanak. Némely elmélet szerint az abszolút hallás csupán megbízható hangemlékezés, s mint ilyen kifejelezhető. Vannak olyanok is, akiknek az abszolút hallása nem minden regisztermagasságra terjed ki. Másokban viszont csak néhány hang magassága él teljes pontossággal és a többi hangot ezekhez viszonyítják. Ez utóbbival áll rokonságban a relatív hallás, amely megadott külső hanghoz méri a hangmagasságot, tehát lényegében hangközt, intervallumot állapít meg.”

A hallás és a zenei hallás megfogalmazások összevetésénél azonnal feltűnik, hogy a zenei halláson általában csak a hangmagasságok, ill. hangmagasságkülönbségek abszolút vagy relatív érzékelését értjük, ezeket mind két legfontosabb kategóriát említjük, holott jól tudjuk, hogy sem az oktatásban, sem az előadóművészetben nem jelent különösebb előnyt, vagy hátrányt, hogy ki melyik kategóriába tartozik. (Tehát a hangok és hangviszonyok érzékelése iránti különös képesség, mint valami plusz emberi tulajdonság csak a hang egy specifikus részének megfigyelésére terjed ki?)

Különben sem túl pontosak az abszolút és a relatív hallás fogalmak. Már több alkalommal megfigyeltem, hogy — főleg a televízió és a rádió nagyarányú elterjedése

előtt — zeneileg izolált kisfalukon, tanyákon, ahol egy-két helyi zenekar szolgáltatta éveken át a zenét, az emberek rendszeresen ugyanabban a — zenekar számára könnyű — hangnemben hallják a dalokat, minden hangadás nélkül ezeket a dalokat ugyanabban a hangnemben kezdik el, mint amiben azt a zenekartól megszokták. Megfigyeltem azt is, hogy (pl. D-dúr, d-moll) a tonális hang megtartása mellett nem egyszer hamis hangközöket énekelnek, a dal végén azonban mégis tisztán a tonális hangra érkeznek. Itt mégsem beszélhetünk abszolút hallásról, mégha a tonális hangot „valóságos, fizikai magasságát felismerni és reprodukálni” tudják, valamint akkor sem, amikor, (főleg képzetlen kórusokkal szokott előfordulni), a nehéz kórusállás miatt mélyebben gyakorolt művet a kórus vissza-visszatérve ezen a hangon éneklí, magasabb hangadás esetén is. Egész gyenge hallású személyeknél tapasztaltam, hogy egy-egy dalt, amit sajátjuknak érznek, gyenge, fejletlen hallásuk ellenére többnyire azonos hangmagasságban énekelnek. Ezekben az esetekben a relációk jó érzékelése helyett inkább egy hang (tonikális, centrális?) színezetének érzékelése alakult ki.

Az abszolút és relatív hallás meghatározás azért sem szerencsés, mert önkéntelenül is az abszolút hallást a relatív hallás minőségileg magasabb szintű változatának, a zenei hallás fejlettebb esetének tartjuk. A másik hibája a két fenti halláskategóriának, hogy figyelmünket túlzottan a hang magasságának megfigyelésére irányítja, pedig zenei hallásnak kell neveznünk a zene többi alkotóelemének az érzékelését, a dinamika, a hangszín, a harmónia, a ritmus stb. meghallását is. Sőt a zenei hallás világába tartozik a különböző szintű művészi tolmácsolások, újraalkotások értékelése is, ahol a hallgató szintetizálja a horizontális és vertikális hallásképeket, összevetve saját értékmérőivel, és így színvonalbeli megállapításokat tesz a hallott előadásról. Ennek értékelése pedig nyilván nem a hangmagasságok megfigyeléséből áll!

Érdekes megemlíteni, hogy jó muzsikuskok msec-nyi ritmus (tempó) változást is érzéklni tudnak, (ez is zenei hallás!), vagy a kiváló karmester a harsogó ff-ot azonos dB. mellett (fizikai hangerőegység) megszelídíti, telt ff-ot varázsol a zenekar belső hangzásarányainak a megváltoztatásával, bennünk kisebb hangosság érzetét keltve.

A harsogó ff esetén a hangosság phon értéke (élettani egység) nagyobb, mint a telt ff-é, bár a tényleges dB. érték azonos. Ez esetben a hangszín megváltoztatásáról beszélhetünk (ez nem zenei hallás?). Következésképp a zenei hallást, mint fogalmat tovább kell bővítenünk: általánosabbá, ugyanakkor konkrétabbá is kell tennünk. Általánosabbá azért, mert a zene összes alkotóelemére, a zene teljességére kell kiterjesztenünk, konkrétabbá azért, hogy az egyes zenei alkotóelemek szerinti hallásvizsgálatkor valamilyen objektív rendszer szerint határozhatjuk meg a zenei hallás egyik konkrét esetének fejlődési állapotát.

A hallás területeit több szempont szerint is meghatározhatjuk:

- a) a zene alkotó elemei szerint: *dallam, ritmus, tempó, dinamika, harmónia* stb.
- b) a hang fizikai tulajdonsága szerint: a hang *magassága, hosszúsága, erőssége, színezete,*

- c) élettani szempont szerint: *egyszerű és összetett hallásteljesítmények.*

Egyszerűhöz tartoznak: a küszöbhallás, a hangmagasságérzékelés, irányhallás, hangerősség-ingadozás, ezek szubkortikálisan jönnek létre, az agykéreg csak tudatosítja.

Összetett hallásteljesítményeknek nevezzük a beszédhallást, a hallás-émlékeképeket, a zenei hallást, mert itt már nem elég a hallás központjának tevékenysége, hanem az agykéreg integrációjára is szükség van. Ide sorolnám a ritmus érzékelését is, ami mind az érzékelés, mind az értékelés szerint sokrétű.

A határ a kétféle hallásteljesítmény között nehezen meghatározható, nehéz eldönteni, hogy a hallószerv meddig vizsgálható a központi idegrendszertől függetlenül.

A zenei hallás összetett hallásfunkció, azonban a különböző zenei alkotóelemeket, valamint ezek fizikai megfelelőit külön vizsgálva egyszerű és összetett területekre bontottam:

egyszerűek az audiometriával mérhetők: *dallam* (hangmagasság, frekvencia), *dinamika* (hangerő, hangosság), *hangszínezet* (ami bizonyos szempontból a harmóniai érzékenységre is választ ad),

összetettek a más úton mérhetők: *ritmus*, *tempó* (a hang hosszúsága), *harmonia* stb.

Zeneoktatásunk elsősorban az egyszerű hallásterületek ismeretét igényli, így vizsgálatomban ezek részletesebb megismerését tűztem ki célul.

A zenei hallás főbb területeinek felvázolása után sem könnyen determinálható a fejlett, vagy fejletlen zenei hallás. Ismeretes ugyan, hogy az emberi fül megkülönböztető képessége az egyes területek szerint mekkora, de kevésbé ismert, hogy az egyes területek fejlettsége milyen arányban áll, milyen tűréssel változhat, mennyire helyettesíthetik egymást. A hallás kellő fejlettségének megítélése függ a zenei feladattól is, vonós-, fúvóshangszeren játszik, vagy énekel; a zene melyik korban született, tartalmaz-e kényesebb intervallumokat, ritmusokat, kíván-e igényesebb dinamikai megoldásokat; továbbá jelentősen függ attól is, hogy aktív részese, vagy „passzív” hallgatója-e a zenének. Előfordul, hogy egy személy intervallum hallási fejlettsége vonóshangszer játszására fejletlen, de a többi hallásterületen magasan fejlett és kiváló zongorista lehet belőle. Másoknál hiányozhat a harmonikus halláshoz nélkülözhetetlen analízáló képesség, de helyette jó ritmusérzékehez kiváló hangszín, hangerő hallással rendelkezik és mint zenekari ütőhangszeres érhet el jó eredményeket. Ismerünk olyanokat, akik sohasem hallják a zenekar komplex hallásvilágát, de kitűnően hallanak egy-egy belső szólamot.

Ezt úgy foglalhatnám össze: a zenei hallás egyes területeinek fejlettsége, egymáshoz való aránya határozza meg, hogy az illető személy milyen zenei feladat elvégzésére fejlett hallású, amit számszerűen az egyes hallási területek viszonylagos objektív rendszere fejez ki.

A zenei hallásterületek fejlettségének meghatározásánál figyelembe kell venni a személy életkorát is. Vázlatosan tekintsük végig, hogy normális esetben, természetes fejlődéssel, a születés után hogyan alakul ki a hallás.

A hallás természetes fejlődése

A születés utáni első hetekben az újszülött, középfülüregét kitöltő nyálkás folyadék miatt rosszul hall. A folyadék felszívódása után hallása kitisztul, megindul a hallási érzetek megfigyelése, rendezése. Az első reakciók a *hangerővel* kapcsolatosak: hirtelen hangos szóra, ajtócsapódásra felriad, egyenletes hangerejű beszéd, halk zene megnyugtató, elalszik, azaz érzékelné tudja a hangerőváltozásokat. Az anya legtöbbször ösztönösen él is az újszülött dinamikai differenciálási képességével, gyermekével halkabban beszél, vagy erősebben, mint a környezetében levő más személyekkel.

Nem sokkal később jelentkezik a *ritmikus* elemekre való reakció is. A fül belső részében levő egyensúlyszervek érzékelik a helyzetváltozást: a nem szabályos időközönként történő mozgás kedélyromlást, sírást eredményez, a szabályos időközökben végzett mozgás, ringatás megnyugvóként hat.

A hangszínek megkülönböztetésére is hamarosan képes az újszülött, megismeri az anya hangját, a cumisüveg csengését stb. A hangszín megfigyelése pedig már a fül analitikus tevékenységét bizonyítja, mert a hangot szét tudja bontani különböző frekvenciájú komponenseire. A hangérzetek differenciálása hamarabb megtörténik, mint a látási észleletek érzékelése, azaz a csecsemő a külső világ hallási ingereiből már az agyában emlékképet is őriz, ugyanakkor csak fény vagy árnyékváltozást, ill. homályos körvonalakat lát. A későbbi megismerés során is a látott és a hallott képet próbálja összeilleszteni, ezért szereti a csörgőt, a sípoló babát stb.

A további differenciálás gyorsan történik, egyszerű szavak (azonos frekvencia-összetételük miatt könnyen megfigyelhetők) jelentéssel együtt rögződnek (papa, mama, baba stb.) és ezek reprodukálásával is megpróbálkozik.

Az ún. zenei hangmagasság érzékelése már 6—7 hónapos korban megfigyelhető. Erre többnyire nem szoktunk felfigyelni, de számos példa van rá: a csecsemő ismételtet egy hangmagasságot, ha ugyanezt mi énekeljük, esetleg zongorán leütjük, megváltozik a magatartása, míg más hangmagasságoknál közömbös marad, azaz érzékelni tudja 6—7 hónapos korában az azonos hangmagasságot, sőt tapasztalható hangvisszaadás is, (hangterjedelem: $d'-f'$ -ig). Megfigyelésem szerint az első, korai reagálás, kb. egy év kimaradás után jelentkezik újból. Közben rendkívül gyorsan fejlődik a kisgyermek hallása, megérti a beszédet, majd maga is megtanul beszélni. A beszédtanulás idején sem érzéketlen a zenei értelemben vett hangmagasságváltozásokra: ismeretes, hogy milyen szívesen hallgat mesét, noha még a beszédet nem érti. A beszéd dallamlejtését, éneklését képes megfigyelni, a széles ívű lejtés megnyugtatja, a gyors, hirtelen változások nyugtalanságot okoznak. A bölcsődalok nagy száma is igazolja a kisgyermek hangmagasságmegfigyelő képességét.

Érdeemes megfigyelni, hogy a kisgyermek beszéde mennyire dallamos, szinte a dallammal együtt tanulja meg a szavakat. Bizonyos nyelvekben hangközökben is mérhető beszéddallamosság szótagokig is lebontott jelentésváltozással jár, ez indirekt bizonyítása a korábban axiómának hitt véleménynek, miszerint a zenei hallás kizárólag született tulajdonság, mert ez esetben a nyelvet hibátlanul csak az úgynevezett zenei hallásúak értenék.

A zenei hang és a beszédhang összetételének összehasonlítása is bizonyíték erre, mert a zenei hang jól értékelhető ideig, általában akusztikus felhangokat tartalmaz, míg a beszédhang lényegesen bonyolultabb, nehezen megfigyelhető szabálytalan frekvenciákat. Ezt fokozza még, hogy egyes mássalhangzók időtartama kifejezetten rövid. Ha tehát minden ép fülű ember képes a beszéd megértésére, megfelelő képzéssel mindenki képes lehet az ennél egyszerűbb zenei hang megfigyelésére is.

A magyar nyelvben sem tűnik el teljesen a beszéd és a dallam kapcsolata. Az 1. ábra azonos mondat kétféle jelentését mutatja, különböző dallamlejtésnél:

1. ábra

A mondat elhangzásakor annak tartalmára, jelentésére a szavak relatív hangmagasságkülönbségéből következtethetünk. A különbség érzékelésére (ez esetben megközelítőleg kvint) minden ember képes. A kisgyermek zenei hallása kóros külső tényezők nélkül — amiknek ismertetésére most nem térhetek ki — általában 2—3 éves korban alakul ki, ekkor képes tudatos hangvisszaadásra, éneklésre.

Ezek előrebocsátása után vizsgáljuk meg külön-külön az egyszerű hallásterületeket. Közöttük nem tesztek fontossági sorrendet, inkább a könnyebb mérhetőséget veszem figyelembe.

I. A hangerősség, a hangosság és mérésük

A hangerősség (intenzitás) fizikai fogalom, objektíven fizikai mértékkel mérhető nagyság, amit nyomásban vagy teljesítményben adunk meg. A hangnyomást din/cm^2 -ben mérjük. Környezetünk állandó légnyomása 10^6 din/cm^2 . Egy din az az erő, amely 1 g tömegnek 1 cm/sec^2 gyorsulást ad. A teljesítményt watt-ban mérjük. A munka egysége az erg , 1 erg -nek nevezzük azt a munkát, amelyet 1 din -nyi erő végez 1 cm -nyi úton. A 10^7 erg -nyi munkát joule -nak nevezzük. Egy watt-ról akkor beszélünk, ha egy mp -ben 1 joule munkát teljesítünk. [1] Az akusztikában ennek csak ezred vagy milliomod részei szerepelnek. A hangerőtől meg kell különböztetni a hangosságot, ami szubjektív fogalom. Zenei gyakorlatban nem szoktunk különbséget tenni a két fogalom között, erre addig nincs is szükség, ameddig mértékrendszert nem akarunk bevezetni. A zenében csak relatív hangerőegységeket ismerünk ($\text{pp} \text{---} \text{p} \text{---} \text{mf} \text{---} \text{f} \text{---} \text{ff}$), ami tulajdonképpen hangosság, azaz szubjektív egységek. Különbséget a fül tulajdonsága miatt kell tenni, ugyanis mélyebb hangok iránt rendkívül érzékeny, a magasabb hangok felé haladva rohamosan csökken érzékenysége. Tehát az érzet nem arányos az inger erősségével, hanem a Weber-Fechner-féle általános érvényű pszichofizikai törvény szerint változik, miszerint a hangosság arányos a fizikai hangerősség (hangintenzitás) logaritmusaival.

Azt a legkisebb hangerőt, ami fülünkben hangérzetet kelt, *hallásküszöb*-nek nevezzük és 0 dB -lél jelöljük. 0 dB nemzetközi megegyezés szerint hangnyomásban $0,0002 \text{ din/cm}^2$, teljesítmény-sűrűségben $10^{-16} \text{ watt/cm}^2$. Ez megfelel szabad hangtérben, kétfülő hallás esetén mért 1000 frekvenciás tisztahang (felhangnélküli) hallásküszöbének. Mivel hallószervünk másképpen érzékeny a különböző frekvenciákra, azonos dB értékeket különböző frekvenciák esetén nem azonos hangosnak érez, szükséges volt a hangosság mértékegységének, a *phon*-nak a bevezetése. A phon érték kiinduló pontja az 1000 Hz -es tisztahang, itt a dB és a phon érték azonos, azonban minden más frekvencián a hallásküszöböt szintén 0 phon -nak nevezzük. Tehát a phon mértékegység nem frekvenciafüggő, méret nélküli szám, ami megadja, hogy két hangosságszint közötti különbség mekkora intenzitásszint különbségének felel meg. [2]

A hangerő fokozatos emelésével a hangérzethez egy bizonyos határon túl kellemtelen, fájdalmas érzés járul, ezt a határt *fájdalomküszöb*-nek nevezzük. A hallásküszöb és a fájdalomküszöb közötti területet nevezzük *intenzitás-sáv*-nak (kb. $0 \text{---} 130 \text{ dB}$). Ezen belül az átlagos fül közepes frekvenciánál több, mint 300 intenzitásváltozást képes érzékelni. Azt a legkisebb intenzitásváltozást, az éppen észrevehető ingernövekedést vagy csökkenést, amit fülünk még érzékelni tud, *hangossági különbségi küszöb*-nek nevezzük. Ha a változást abszolút értékben fejezzük ki, abszolút különbségi küszöbről, ha a hangerősségkülönbség és az eredeti hangerősség viszonyát adjuk meg, relatív hangerősségi különbségi küszöbről beszélünk. A legkisebb változásokat a fül 2500 Hz körül érzékeli, a mély és a nagyon magas hangoknál ettől kissé eltér. Az abszolút különbségi küszöb alacsony hangosságszintnél kicsi, az intenzitás növekedésével nő, a relatív hangerősségi különbségi küszöb értéke a küszöb feletti szint növekedésével kisebb lesz. Ha hangosság változást akarunk számszerűen kifejezni, vagyis, hogy egy hang a másik hangnál hányszor hangosabb, vagy halkabb, új mér-

tékegységre van szükségünk. Nemzetközi megállapodás szerint a 40 phon hangosságú 1000 Hz-es hangot 1 son-nak vették, a fele ilyen hangos hang 0,5 son, ami megfelel 30 phon-nak stb., így a hallásküszöb 10^{-3} son. Az 1 son-nál kétszer olyan hangos hang 2 son-nak felel meg stb. [3] A son bevezetésével számokkal közvetlenül a hangosságváltozásokat tudjuk kifejezni.

A 2. ábrán a phon, son fizikai egységek hozzávetőleges összehasonlítását látjuk a zenei hangerőegységekkel és természeti, technikai hangjelenségekkel:

fizikai egys.		H A N G J E L E N S É G E K :	zenei egys.
phon	son		
0	0,001	Hallásküszöb, neszek	ppp
10	0,05	Szellősugárzás, halk falevelsugárzás	
20	0,25	Suttogás, órakezezés	
30	0,5	Erdei zajok, csendes utca zaja, stúdió teremzaj	pp
40	1	Vízcsobogás, papírszakítás	p
50	2	Csendes beszéd, vagy rádió	
60	4	Hangos beszéd, porszívógép, írógép	mf
70	8	Nagyvárosi utcazaj, vendéglői zaj	
80	16	Kiabálás, gyári zaj	f
90	32	Geplermozaj, oroszlanbögés 5m.ről	
100	64	Motorkerékpár	ff
110	128	Gőzkalapács, erőműtelep, kovácsműhely	
120	256	Vizesés közlőről, nehézágú	fff
130	512	Fájdalomküszöb, repülőgép 3m.ről	
140	-	Villámcsapás, rakéta 1km.ről	
150	-	Léglökéses repülő 3m.ről	
160	-	Közel villámcsapás	
180	-	Robbanás 1km.ről	
200	-	Atmoszféranyomás	
220	-	Robbanás közvetlen közlőről	

2. ábra

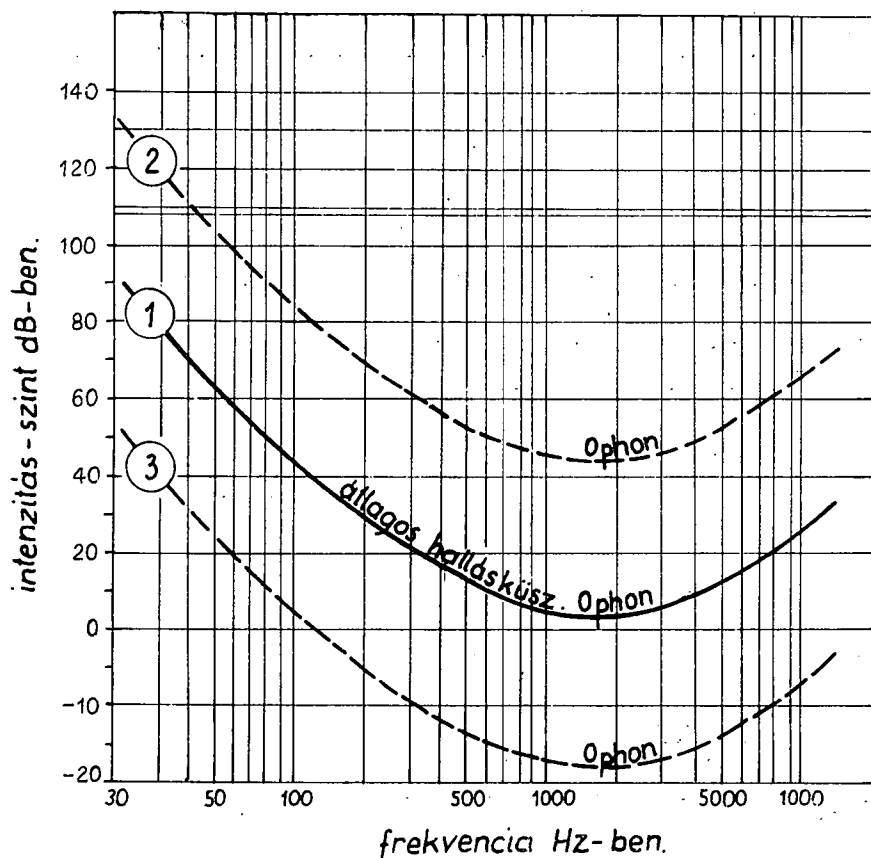
Az ábrán a legáltalánosabb zenei hangerőegységek szerepelnek, ennél finomabb egységek ill. az átmenetek jelzése is ismert zenei gyakorlatunkban. Ezek az egységek a tapasztalat útján alakulnak ki, megszokjuk egy zongora, vagy egy zenekari hangosságérzetét, ezektől az érzetektől viszonyítunk valamilyen pontossággal a változások nagyságára is.

Ha a hallásterület szerinti fejlettségi szintet akarjuk meghatározni, azt kell vizsgálnunk, hogy az illető személy mennyiben és milyen arányban tér el az átlagostól. Ha az illető az átlagostól az érzékenyebb irányban tér el, fejlettebb, ha attól kisebb érzékenységet mutat, fejletlenebb hallásnak nevezzük.

Az eltérésnek több.fajtája lehetséges, amit sematikusan a következő módon fejezhetek ki:

1. A hallásküszöb eltérése az átlagostól. Erre két alapelehetőséget határozhatok meg:

- a) A hallásküszöb transzponálódása (3. ábra)
- b) A hallásküszöb deformálódása (4. ábra)

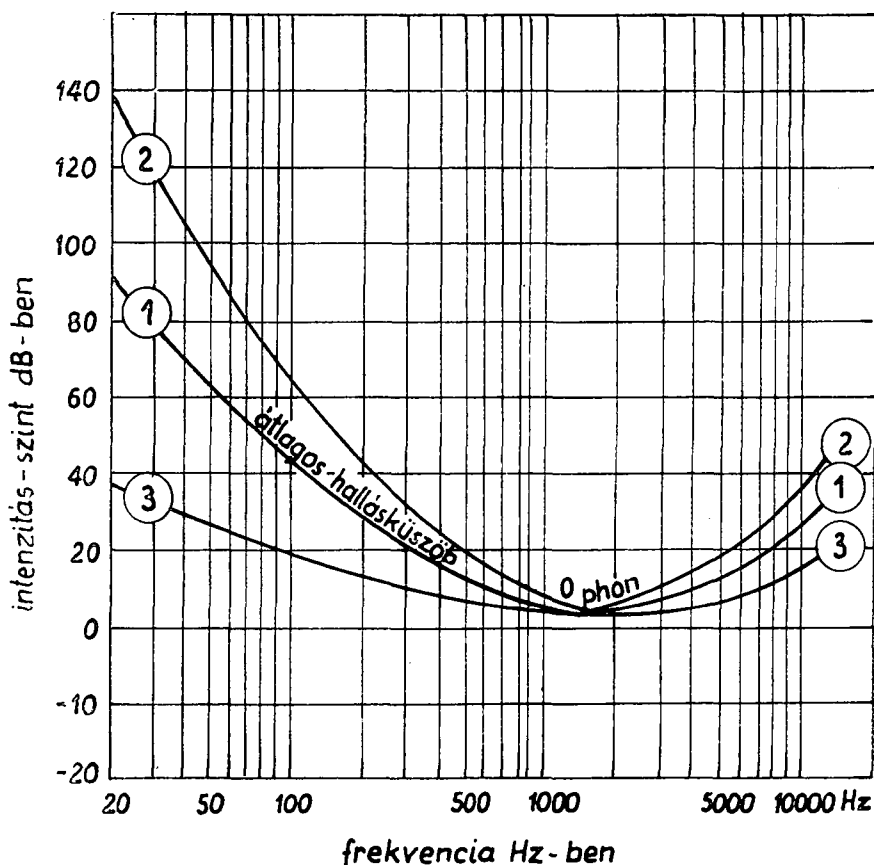

3. ábra

A transzponálódás és deformálódás foka dB-ben, vagy phon-ban megállapítható az átlagossal való összevetés alapján. Az ábrákon látható tiszta eseteken kívül a kétféle elváltozás kombinációban is előfordulhat.

2. A phon és son értékek eltérése az átlagostól.

3. A hangossági különbségi küszöb eltérése az átlagostól. Mivel a hangerővel kapcsolatos hallási érzékenységet a zenei hallás igen jelentős részének tartjuk, a Szegei Tanárképző Főiskola Ének-zene tanszékén folytatott audiométeres vizsgálataimban elemeztem a kettő viszonyát. Eddigi megfigyeléseim a következők.

4. ábra

1. A hallásküszöb és a zenei hallás kapcsolata

Hazai és külföldi mérések alapján az emberek 10 százaléka szenved átmeneti vagy állandó halláscsökkenésben. [4] A halláscsökkenés leggyakrabban a hallásküszöb emelkedését jelenti a teljes frekvenciatartomány vagy annak egy részénél. Ennek oka lehet betegség, az életkorral járó halláscsökkenés, zajártalom. Az audiológiai mérések azt mutatják, hogy a halláscsökkenés az utóbbi időkben — kóros esetektől eltekintve is — ugrásszerűen nőtt, a bennünket körülvevő sokszor 70—80—90 phon-nyi zajszint ezt csak tovább növeli. Nemrég közzétett Borsod megyei adatok még figyelemre méltóbbak, miszerint 17 000 megvizsgált személy 24%-nál, az iskoláskorúak 5,5%-ánál tapasztaltak halláscsökkenést. [5]

Mit jelent a zenei hallás e területén a hallásküszöb emelkedése? A korábbiak szerint az intenzitás nagyságának függvénye a hangösszeállítás küszöb, tehát ha egy egyén hallásküszöbe az átlag felett van 20—30 dB-lel, az egész érzékelési görbe transzponálódik, (a 3. ábrán a 2-es, 3-as görbe ± 20 dB-es transzponálású hallásküszöb), aminek következménye, hogy a mások által érzékelhető hangösszeállítás relatív értéke kisebb, mint amit ezen az alacsony dB értéken érzékelni lehet.

Oktatás közben gyakran teszünk megállapítást tanulóink hangszerjátékára, éneklésére, száraznak, egyhangúnak mondván azt, s ha többszöri bemutatásunkra sem képesek a kívánt hangosságkülönbségeket megoldani, még unmuikálisnak is tartjuk őket, holott a tanuló általi dB értékeknél ezek a változások nem is érzékelhetők. Ez egyszerű kísérlettel igazolható is: pl. ha egy zongorajátékot közelről színes dinamika-skálájúnak tartunk, távolról hallgatva ugyanezt egyszintűbbnek érezzük, mert a csökkent hangosság szintnél fülünk már nem érzékeli ugyanazokat a változásokat.

A hallásküszöb eltolódásának nagysága és a hangossági különbségi küszöb számszerű összefüggéseit a későbbi vizsgálataink tapasztalatai adják meg.

2. A lég- és csontvezetési, a monaurális és binaurális hallási megfigyelések, valamint ezek zenei vonatkozásai

A különféle szakkönyvek [6] hallásküszöbmérésre vonatkozó adataiból arra következtethetnénk, hogy a hallásküszöb egy egyénre jellemző, többé-kevésbé (megállapítását befolyásolhatja: gyakorlottság, fáradtság, a vizsgálat üteme stb. max. 10—15 dB-el) mennyiségileg meghatározható állandó egység, ami kóros esetektől, zajártalomtól eltekintve csak az életkor előrehaladásával emelkedik. A kóros eset, betegség elmúltán, a zajártalomban szenvedőknél a zajszint csökkenése után is csak az eredeti hallásküszöbérték visszaállítását várjuk, azaz beszélünk hallásromlásról (küszöbértékemelkedés), de hallásjavulásról csak akkor, ha valami betegség után az eredeti küszöbérték felé változik a hallás.

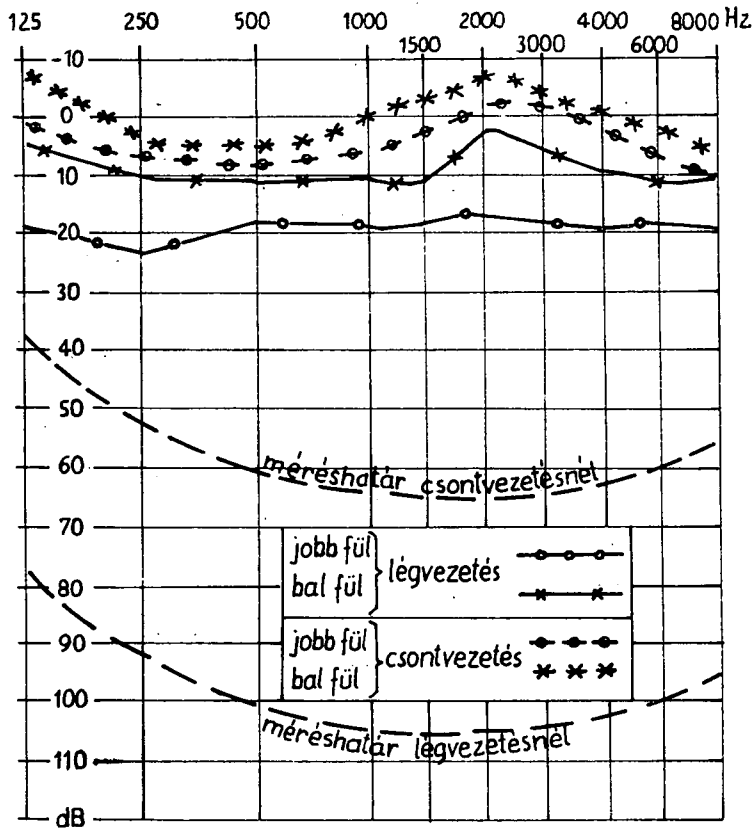
Vizsgálataink azt igazolják, hogy a hangra való reagálás, a fül vezető és rezonátorszerveinek rendszeres gyakorlatoztatása kedvezően befolyásolja a hallásküszöb alakulását.

Azonos korú, kb. azonos körülmények között felnőtt fiatalok hallásküszöb audiogrammjait hasonlítottam össze. A zenét tanultak hallásküszöbértéke 10—20 dB-lel alacsonyabb volt, (20 dB-lel alacsonyabb a 3. ábra 3-as görbéje) több esetben a hallásküszöb vonala teljes egészében a 0 dB alatt volt. Ez önmagában még nem bizonyítaná a hallásküszöb pozitív változását, azt mondhatnánk, hogy az érzékenyebb hallásúak, éppen e képességük miatt tanultak hangszeren játszani.

A kedvező hatás azonban egyértelműen leolvasható a hegedűn játszó hallgatók audiogrammján (5. ábra). [7]

A hatás nem egyformán éri a fej két oldalát, a hegedű testének rezgése közvetlenül a fül érzékelő és analízáló részébe jut, ezért a bal fül csontvezetési hallása mutatja a legalacsonyabb hallásküszöböt, ezt követi a bal fül légvezetési hallása, hiszen rendszeresen erre az oldalra érkeztek nagyobb dB értékek. A jobb fül hallásküszöb értékei megegyezők a más hangszeren tanuló hallásküszöbével. A hegedűn tanuló hallgatóknál továbbá azt tapasztaltam, hogy ha a két fül monaurálisan (külön-külön vizsgálva) nem mutat több különbséget, mint 15 dB, akkor az érzékenyebb bal fül szerinti a binaurális (mindkét fülön egyszerre) hallásküszöb is.

Értékelhető különbséget a jobb és a bal fül hallása között más hangszeren játszóknál nem észleltem.

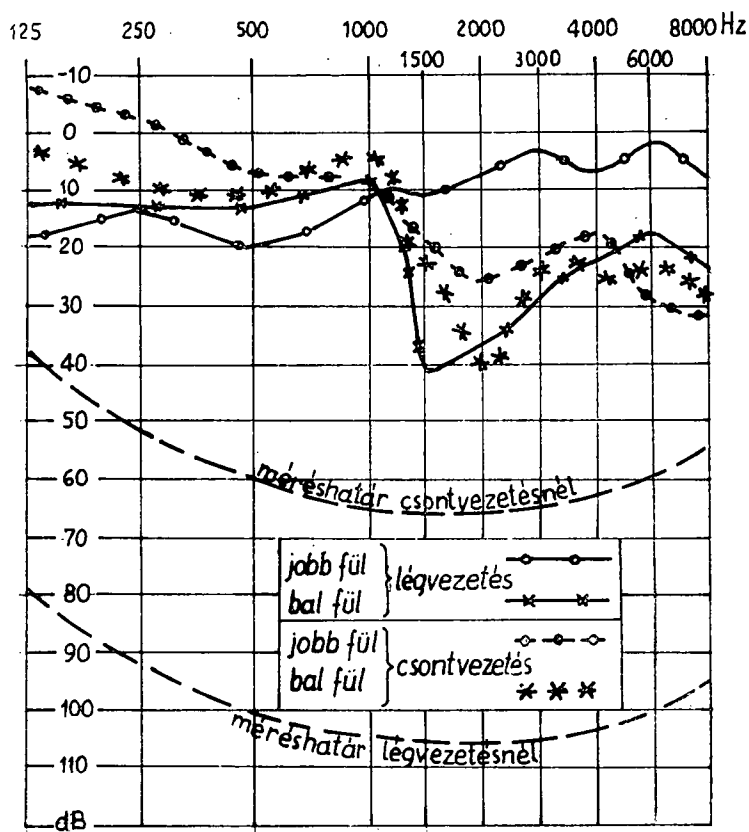

5. ábra

3. A hangossági különbségi küszöb és a zenei jártasság közti összefüggés

Főiskolai hallgatóknál végzett audiometriás méréseim szerint a hangossági különbségi küszöb és a zenei jártasság között fordított arányosság van, a nagyobb zenei jártasságú hallgatók hangossági különbségi küszöbértéke kisebb, mint a kevesebb zenei jártassággal rendelkezőké. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a hangosság változás érzékelése is képezhető tulajdonság, ezért ennek kiépülése sem lehet esetleges. A zenei hallás komplex fejlettségi szintjének meghatározásánál a hangerővel kapcsolatos megfigyelések közül — átlagos hallásküszöb esetén — a fül ezen tulajdonságát a legcélszerűbb figyelembe venni, meghatározva azt, hogy az egyes zenei területeknek a különböző fonon értékek mellett mennyi son-nyi érzékenységgű fül számít fejlettnak vagy fejletlennek.

Végezetül két érdekesebb audiogrammot mutatok be. [7] A 6. ábrán 50 év körüli hegedűtanár audiogramja, a 7-es ábrán egy elsőéves hallgató légvezetési hallásküszöbértékei láthatók, 1500—3000 Hz között jól megfigyelhető regresszív hallásvesztéssel.

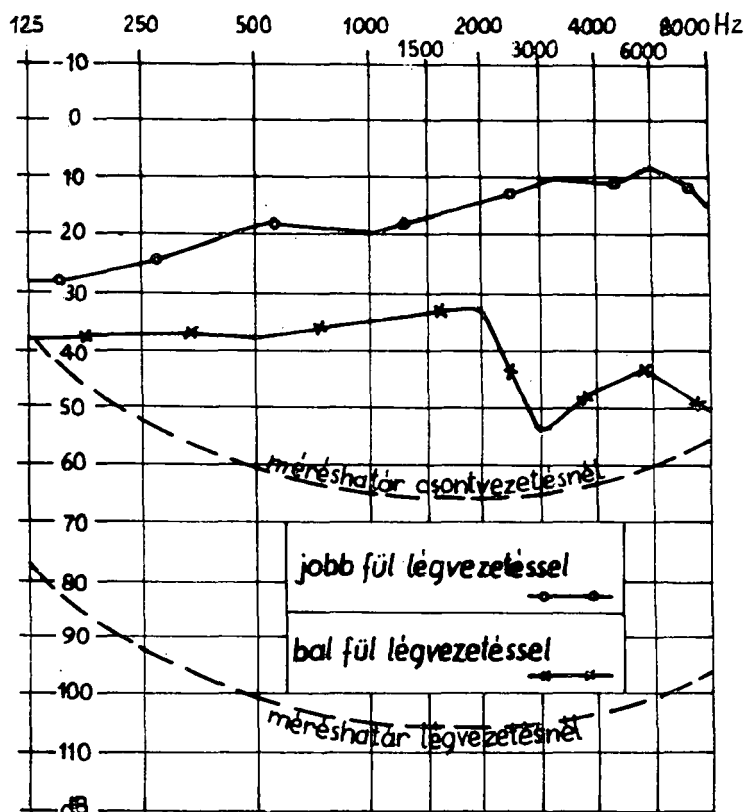

6. ábrb

II. A hangszín, a hangszínérzékenység és mérése

A hangnak azon tulajdonságát, amely két különböző hangforrásból származó azonos hangmagasságú és intenzitású hangnál különbséggént mutatkozik, *hangszín*-nek nevezzük.

A gyakorlati életben általában nem tisztahanggal (sinus hanggal), hanem összetett hanggal találkozunk. Az egyes hangszereknek, emberek beszéd és énekhangjának megvan a sajátos hangszíne. A hangszín értékelése az egyed fejlődésében az egyik legkorábban megmutatkozó hallástulajdonság, a néhánynapos újszülött már megismeri az anya hangszínét. A későbbiek során emlékezetében elraktározódnak a gyakrabban ismétlődő (pl. hangszerek, emberek, állatok, technikai hanghatások stb.), sőt az egyszer hallott, de különösen erős pszichikai hatást kiváltó (oroszlánbögés, sikoly), hangszínek. Kimutatható az is, hogy a fül 20 000 Hz-en felüli felhangokat is érzékel, ezért olyan készülékek (rádió, lemezjátszó, magnetofon) hallgatásakor, amiknek frekvencia átviteli felső határa 30—40 ezer Hz, könnyebben ismerhetők fel hangszínről a hangszerek. Ezeket a hangokat önálló hangérzetként a fül már nem észlelné.

7. ábra

A zenével foglalkozók hangszínérzékenysége fejlettebb az átlagosnál, nemcsak az egyes hangszerek alaphangszínét ismerik fel, hanem további színekülönbségeket (tónuskülönbség) is érzékelnek: pl. az egyes hegedűk hangszínét is érzékelik, sőt azt is meghatározhatják, hogy az általuk ismert, megközelítőleg azonos hangszeres fokon levő hegedűsök közül ki szólaltatja meg a hangszert.

Másik megfigyelésem szerint pl. egy piano és egy forte zongora hang között az emberi fül a hangerőkülönbség mellett hangszínekülönbséget is képes érzékelni. Erről egyszerű módon győződhetem meg: hallgatók két különböző távolságra elhelyezett csoportjával, egymástól függetlenül azonos zongoradarabot hallgattattam meg. A távolságot úgy választottam meg, hogy a közelebbi csoport a zongoradarabot p dinamikával, a távolabbi csoport f dinamikával játszva éppen hallja. A hallgatók nem tudták, hogy a hozzájuk érkező hang nem sokkal a hallásküszöbük felett van, feladatuk a zongorahang dinamikájának a meghatározása volt. Jóllehet, hogy a hallott hang mindkét csoportnál azonos hangosságú volt, mégis egyértelműen helyesen állapították meg a dinamikai fokozatot. Ez esetben a hallgatók a p vagy f zongorahanghoz járuló, a billentés módjából származó hangszínekülönbségből „következtettek” a hangerősségre.

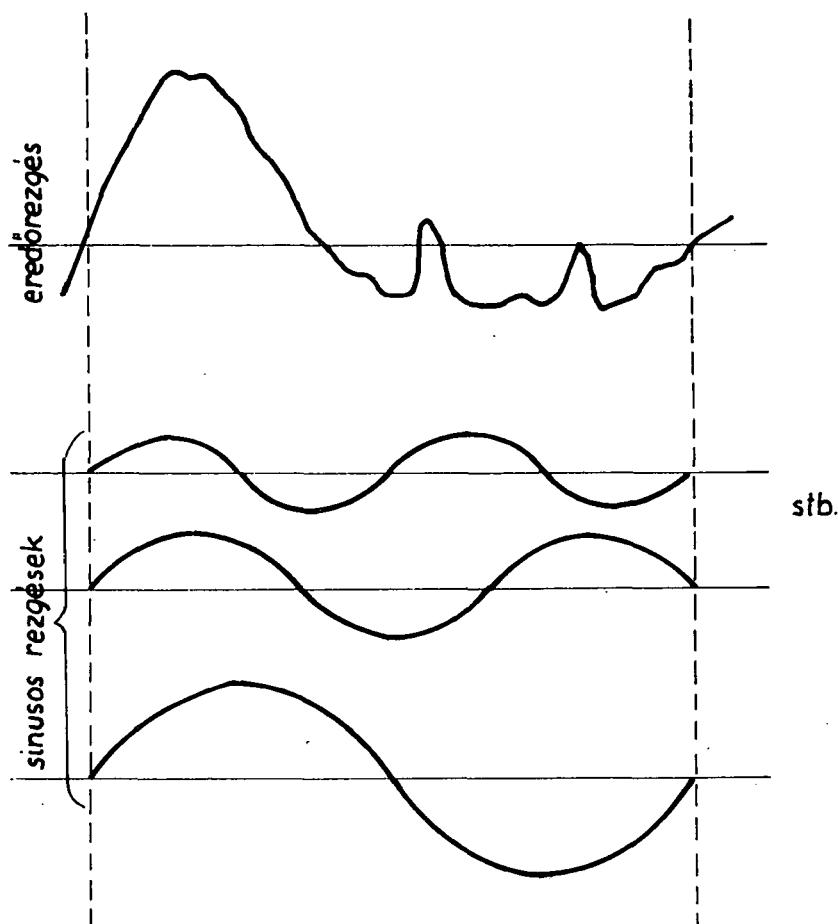
Ismeretes az is, hogy nagy beszédkultúrával rendelkező színészek távolban is jól hallható erővel tudnak suttogni, vagy halkán is lehet kiáltani stb.

Ezek a példák is igazolják, hogy fülünk rendkívül sokféle hangjelenséget tud hangszín szerint differenciálni, mégis ezideig sem a fizikában, sem a zenei gyakorlatban nem jött létre általánosan elfogadott mérésrendszer, amivel meghatározhatnánk hallószervünk hangszínérzékenységét. Zeneoktatásunk, nevelésünk, ha nem is oktatását, alapérzékenységének megállapítását feltétlen hiányolja, sok esetben a zenei hallás e területének fejletlensége gátolhatja gazdag színárnyalatú zenék befogadását, élvezését. (pl. kamarazene, szólóhangszerek finomabb hangszínárnyalatai, korai elektronikus zenék hangszínkombinációi).

Milyen tényezők befolyásolják a hangszínt?

A hangszín függ a hang magasságát meghatározó alaphanghoz járuló felhangok frekvenciájától és viszonylagos intenzitásától, valamint a hangkeltés módjától.

Azokat a hangokat, amelyek a hang magasságát meghatározó alaphang frekvenciájához többségében ennek egészszámú többszörösei, más szóval felhangjai járnak, zenei hangoknak, az ettől eltérőeket zörejeknek nevezzük. Ez a meghatá-

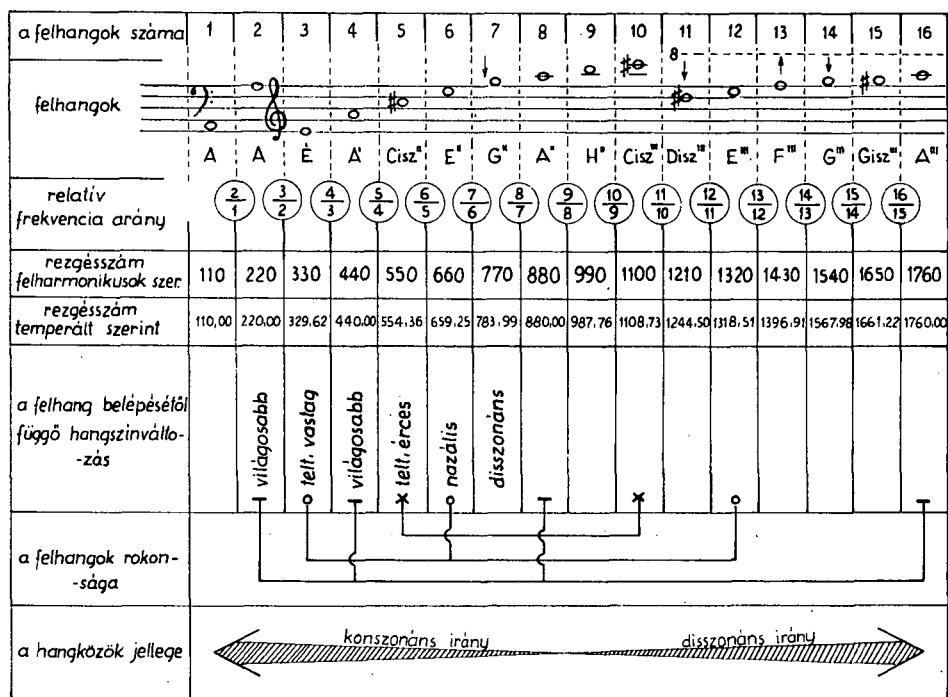
8. ábra

rozás csak megközelítőleg helyes, mert, mint ahogy Wilhelm Backhaus német zongoraművész [8] kimutatta, a hegedű hangja felismerhetetlen lenne a vonóhúzáskor fellépő zörejek nélkül, vagy zenei gyakorlatunk zenei hanghatásként kezeli az ütőhangszerek zöreje effektusait. A továbbiakban a zenei hangot az egyszerűség kedvéért úgy veszem, mintha abban csak felharmonikusok lennének.

Minden periodikusan ismétlődő hang felbontható sinushangokra (Fourier) (8. ábra).

Az ábrán látható eredőrezgést úgy kapjuk meg, hogy a 3 sinusos rezgést pontról pontra összegezzük. Természetesen több felhang esetén az analízis még bonyolultabb. A leggyakrabban előforduló felhangok hatása a hangszínre: a 2.4. felhang világosabbá, a 3. teltebbé, vastagga, az 5. teltté, ércessé, a 6. nazálissá, a 7. disszonánssá teszi.

A 9. ábrán látható a természetes felhangsor frekvenciaértékeivel együtt, és az ettől eltérő temperált rezgésszám is.

9. ábra

A fizikai-akusztikai vizsgálatoknál hanganalízisre korábban rezonátorokat, ma hangspektroszkópot használunk.

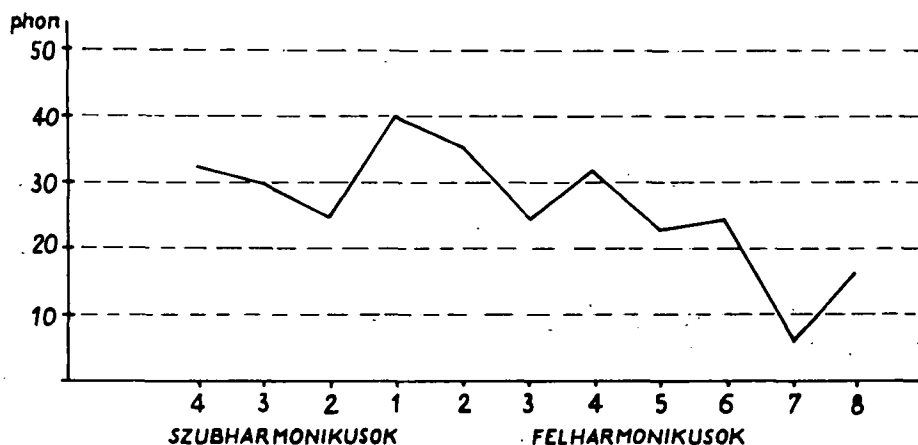
Mint ismeretes Ohm fedezte fel, hogy fülünk az összetett zenei hangot analizálja, egész sor sinushangga alakítja. Az analízist a csiga végzi, és nemcsak a részhangok frekvenciaösszetételét, hanem azok intenzitásintéjét is érzékeli. Így tulajdonképpen a hangszínerzékelés összefügg a hangosság érzékelésével.

Hangszínvizsgálataimnál én is ezt az összefüggést vettem alapul. Mielőtt vizsgálati módszeremet leírnám, megemlítem, hogy természetes hangjelenségekkel, akár csoportmérés formájában is elképzelhető hangszínerzékelési próba. Előre meg-

ismertetett hangszínű, azonos hangmagasságot játszani tudó hangszerekkel (pl. jobb hegedű, klarinét, fuvola) különböző kombinációban megszólaltatott hangok összetételét kell meghatározni. A megoldást írásban, vagy teszt lapokon rögzíthetik. A statisztikai kiértékelés is adhat felvilágosítást a hangszínérzékelés fokáról. A sok szubjektív tényező miatt (hangszerek hangereje, interferencia, elfedési tényezők), valamint a követelményszint ismerete hiányában nem kielégítő ez a módszer. Ezért olyan vizsgálati módszert dolgoztam ki, ahol a *hangszínkülönbségi érzékenység* és a követelményszint számszerűen megfogalmazható.

A hangszínkülönbségi küszöb meghatározása

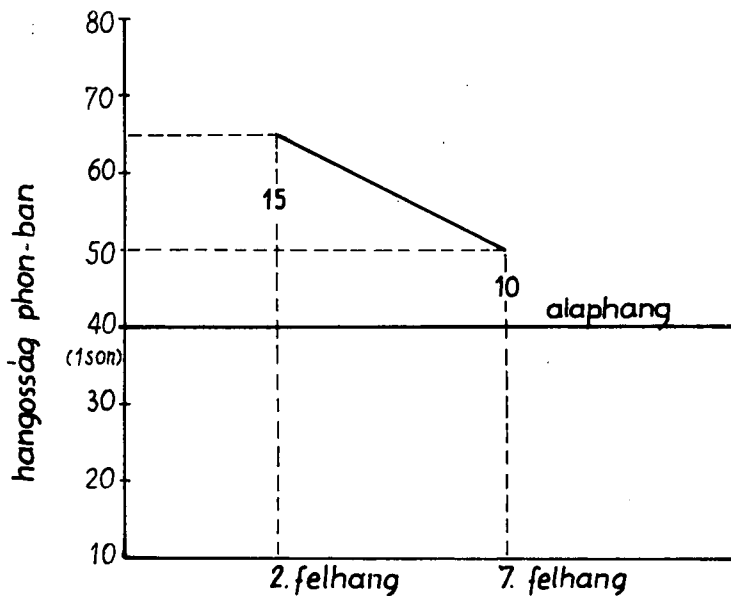
Ha 0 phon hangosságú 1000 Hz frekvenciájú tisztahanghoz külön-külön hozzáadjuk a felhangok frekvenciáinak megfelelő éppen észlelhető sinushangokat, akkor megkapjuk az *abszolút hangszínkülönbségi küszöb* [9] görbéjét. Ugyanilyen módon a többi isophon is megszerkeszthető (10. ábra).

10. ábra

A mérést természetesen elvégezhetjük más alaphang sub-, és felharmonikusaival is. Megfigyeléseim azt mutatják, hogy a hangszínkülönbségi küszöb meghatározásánál a 10. ábra adatai (1000 Hz) középtálagost jelentenek más alaphangú mérésekhez viszonyítva. A gyakorlatban ez a módszer hosszadalmas és nehezen értékelhető, a 0—10—20 phon értékek adatai a hallásküszöb eltolódása miatt sokszor értékelhetetlenek, ezért több színkép összehasonlítása után, a vizsgálatoknál jellemzőként mutató két felharmonikus belépésének érzékelését figyeltem 40 phon (1 son) hangosságú 1000 Hz-es alaphanghoz (11. ábra).

Az ábrán látható értékeket könnyen rövid idő alatt megkaphatjuk, a teljes vizsgálat lényegét tükrözik, annak mintegy kivonatát adják. Itt a 7. felhang belépése az alaphanghoz viszonyítva +10 phon, a két felhang között +15 phon a különbség. A viszonyítási alapon létrejött értékek adják a *relatív hangszínkülönbségi küszöböt*. A 11. ábra adatait figyelembe véve röviden így adhatjuk meg számszerűen a relatív hangszínkülönbségi küszöböt: 10/15 dB.

11. ábra

A hangszínérzékenységi mérések eldönthetik a hangközök szubjektív módon meghatározott konszonáns vagy disszonáns voltát is. A zeneelmélet az egyes korok harmóniai viszonylatában értékeli a hangközök disszonánsnak vagy konszonánsnak, így a korok változásával a hangközökről alkotott vélemények is átértékelődnek. A zeneelmélet számára kétségtelenül jó megfogalmazások mellett szükség lenne a két fogalom viszonylag hosszabb időn át érvényes meghatározása is. A 9. ábrán a szokásosnak megfelelően jelöltem be a konszonáns és disszonáns irányt. Ez a vélemény csak körvonalaiban helytálló, hisz a 8. felhang semmiképp sem disszonánsabb az 5.-nél, illetve nem nagyon különbözik az 5. és 10. felhang konszonancia-disszonancia értéke stb.

A fül nehezen érzékeli az egyértelműen konszonáns hangköz belépését, igen-igen érzékeny azonban az általánosan disszonánsnak tartott hangközökre, így a küszöbértékekből meghatározhatjuk a hangközök (az érzékelő szerinti) disszonancia-konszonancia viszonyát és mérvét. Ez a sorrend megegyezik a zene fejlődése közben tapasztalható disszonancia-konszonancia vélemény bővülésével. A hangszínkülönbségi küszöb meghatározása az átlagos hangszín-követelményszint számszerű kifejezését is lehetővé teszi.

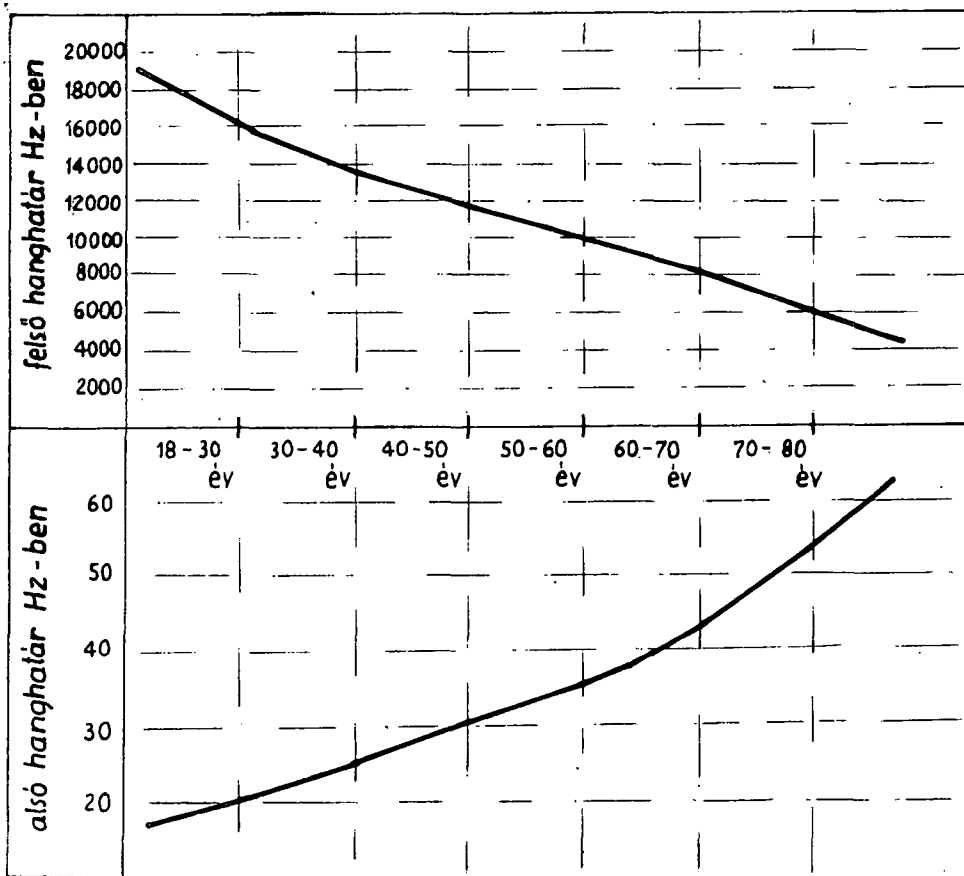
III. A hangközhallás (intervallumhallás) és mérése

Hallószervünk a hang erősségén, hangszínén kívül a hang magasságát is érzékeli.

Mint köztudott a hang magasságát fizikai egységben, Hz-ben szokták megadni. Egy teljes sinusos rezgéshez (ciklushoz) szükséges időt rezgésidőnek nevezzük, mértékegysége a másodperc. A rezgésszám (frekvencia) vagy másképpen Hertz (H, R. Hertz német fizikus nevééről, rövid.: Hz) a rezgésidő reciproka, azaz valamely tiszta

sinusos rezgés ciklusainak száma 1 sec. alatt (pl., ha 1 sec. alatt 2 ciklus zajlik le 2 Hz stb.)

A hang magasságérzete általában függ a frekvenciától, a nagy rezgésszámú hangokat magasnak, a kevés rezgésszámúakat mélyeknek érezzük. A frekvencia növelésével bennünk annak változásával nem azonos mérvű hangmagasságérzet változás jön létre (nem lineális), ezért meg kell különböztetni a frekvenciát (a hang rezgésszámban, Hz-ben mérhető fizikai tulajdonsága) és a hangmagasságot (ami szubjektív érzet, miszerint a hangmagasságváltozásokat valamilyen tapasztalati beosztás szerint elrendezzük). A kettő között — a szélső frekvenciáknál jelentkező kis eltérésektől eltekintve — logaritmikus kapcsolat van, vagyis pl. 140 és 280 Hz között ugyanakkora különbséget érzünk, mint 2000 és 4000 Hz között.

12. ábra

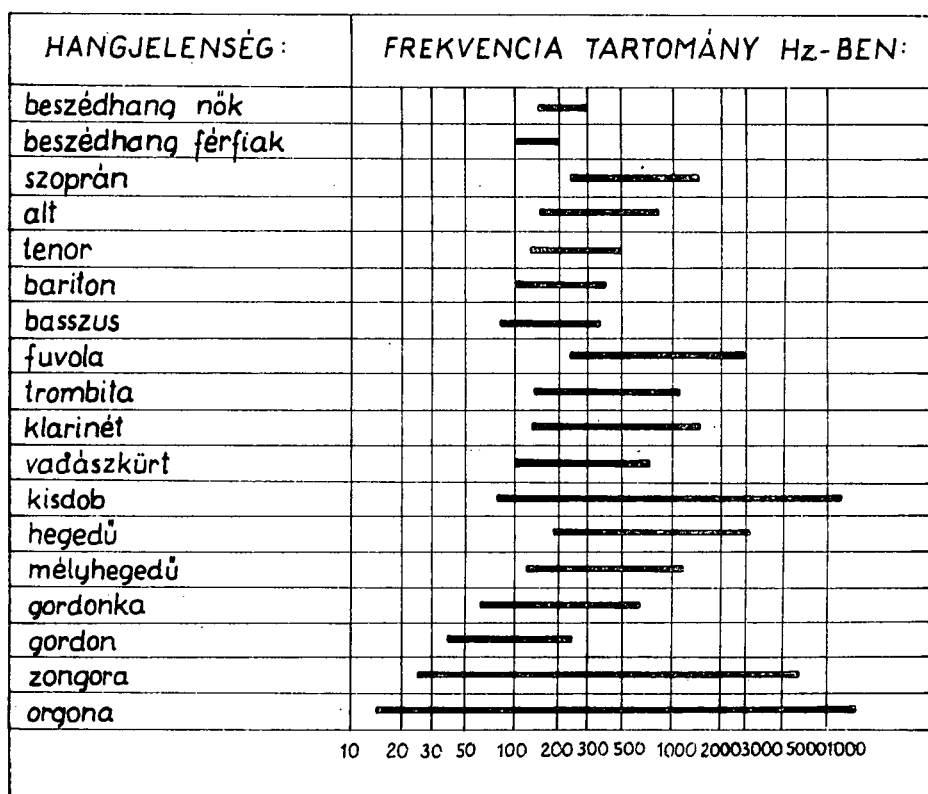
A fül megközelítőleg 20—20 000 Hz. közötti hangoknak érzékeli a viszonylagos magasságát. Békésy György magyar származású fizikus kutatásai azt igazolják, hogy fülünk nem érzékeltet a 20 Hz alatti és a 20 000 Hz feletti hangmagasságokra sem. [1] A 20 Hz alatti hangoknál a tiszta hangérzetünkhöz, — a tapintáshoz hasonló — lüktető nyomásokat is érzünk, és nehéz megkülönböztetni, hogy a kétféle érzetünk közül melyiket adja a fül tapintás útján és melyiket a hallóideg végkészüléke. Gyer-

mekek, vagy különösen érzékeny fülű felnőttek 20 000 Hz-en felüli hangokat is érzékelhetnek, ilyenkor azonban csak szubjektív magas hangot hallanak, de a hangok viszonylagos magasságát nem tudjuk érzékelni. Eddigi megfigyeléseink azt mutatják, hogy az általános felső hanghatár (a legmagasabb hang, ami még hallásérzetet vált ki) lassan emelkedik, valószínű, hogy a széles körben elterjedt elektronikus eszközök, technikai berendezések hatására.

A halláshatárok függenek az életkortól is. A 12. ábra az életkorral járó hozzávetőleges halláshatárokat mutatja:

A halláshatár a hang intenzitásától és az idő relatív értékeitől is függ. A halláshatárok felé a hang intenzitásának nagyobbak kell lenni, mint a középső tartományban, hogy hallásérzetünk keletkezzen. A halláshatár a hang elhangzási idejével kapcsolatban azt mutatja, hogy a mélyebb hangok érzékeléséhez hosszabb idő szükséges, mint a magas hangokhoz.

A 13. ábra környezetünk hangjelenségeinek elhelyezkedését mutatja a hallástartományban:

13. ábra

A hallástartomány frekvencia szerinti legérzékenyebb területe 400—7000 Hz között van, tehát hasonlóan a hangerővel és a hangszínnel. Ebben a tartományban a szörsejtek frekvencia szerinti ingerlése a legszelektívebb, itt már 0,3% frekvencia-

változást észre tudunk venni. Kísérleti vizsgálatok alapján megállapították, hogy fülünk a teljes tartományban 1500 hangmagasságbeli fokozatot képes megkülönböztetni. [10]

A hangközhallás fejlettségi szintjének meghatározása látszólag egyszerűnek tűnik, az 1500 lépcső érzékenységet kellene csak összevetni a zenében használt hangmagasságokkal, az 1500-at átlagosnak venni, az ennél kisebb érzékenységet fejletlennek, az érzékenyebbet fejlettebb hangközhallásnak nevezni. Ha 20 és 16 000 Hz-es halláshatároknál a zenében általánosan használt hangmagasságokat megszámloljuk, azt tapasztaljuk, hogy ott a temperált hangrendszer mindössze 115 lépcsőt használ (a zongora 87-et), még sem lehet a számszerű adatokat közvetlenül összehasonlítani. Nem tehetjük meg azért, mert az 1500 értékkel a normális fül hallástartományon belüli differenciálási képességének biológiai lehetőségét határozták meg, másrészt zenei vonatkozásban a 115 lépcső felismerése csak az intervallumhallás egyik részére adna felvilágosítást. Az intervallumhallás zenei vonatkozásban kettős, nevezetesen: a zenében általánosan használt hangközök (n 3, t 5, stb.) felismerése, ezenkívül a hangközök tisztaságának (az optimálistól való eltérés nagyságának) az érzékelése is. A kettő között rokonság van, de különbség is, mert míg a zenei hangközök felismerése elsősorban a zenei jártasságtól függ, addig a hangközök tisztaságának érzékelése jórészt függ a született adottságtól is. Különbség mutatkozik abban továbbá, hogy a felismeréssel jártasság könnyebben kiépíthető, mint a hangközök tisztaságának az érzékelése. Az utóbbi összetettebb, jobb kifejezője az intervallumhallás éles-ségének.

Sokaknál tapasztalhatjuk, hogy minden zenei jártasság nélkül tisztán énekelnek, járatlanságuk azonban gátolja őket a zenei hangközök meghatározásában, az ellenkezője főleg zongorán játszóknál fordul elő: zenei jártasságuk folytán a hangközöket énekhangról vagy hangszerről felismerik, noha azok tisztaságát csak nagy tűrési határok mellett érzékelik.

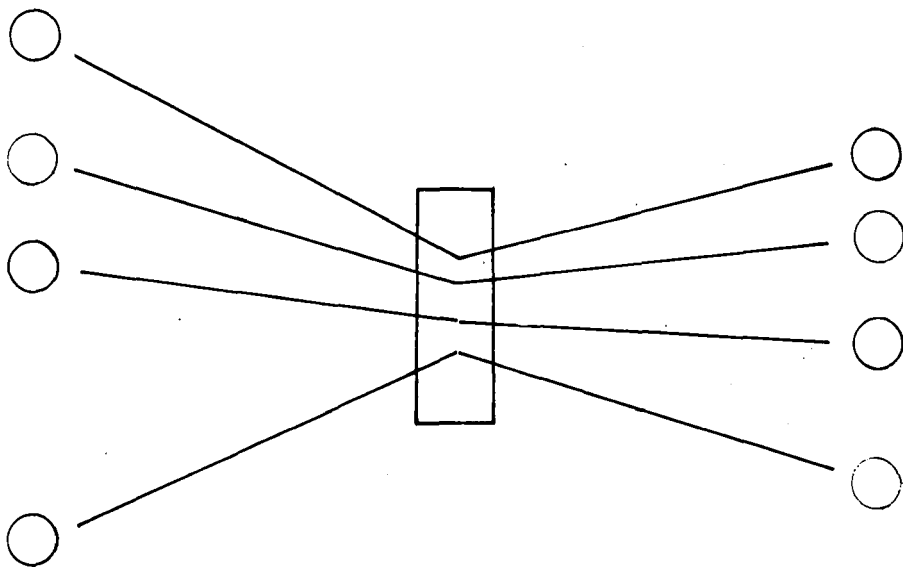
A zenei intervallumhallás feltételez egy bizonyos szintű hangközfelismerési készséget és a hangközök tisztaságának valamilyen határokig történő érzékelését. Ezt a szintet, amit a zenei gyakorlatban kb. így mondanánk: „igen hamisan énekel”, az *intervallumhallás alsó határának* [11] nevezzük. Az intervallumhallás alsó határán a dallam vonala jól kivehető, a hangközök aránya azonban a dallam eredeti hangközarányaitól jelentősen eltér. Az ilyen személyek éneklésénél megfigyelhetjük, hogy a dallam ambitusa összezsugorodik, ábrán kifejezve olyan, mintha az eredeti dallam hangközarányait egy torziós lencsén vetítenénk le (14. ábra).

A kisgyermek 2—5 éves korában természetes fejlődéssel eljut erre a fejlődési szakaszra, nem tekinthető azonban kórosnak az sem, ha az intervallumhallás alsó határát később, 5—7 éves korára éri el. Ebben a korban fejletlen a hangadószer-v is, ezért a gyermekdalok általában kis ambitusúak és könnyen énekelhető, egyszerű hangközökből állnak (sz—m, l—sz—m, pentaton, pentachord hangkészlet). Természetes fejlődéssel egyre szélesedik dallamkészletük ambitusa, evvel párhuzamosan hallási érzékenységük.

Ha mindennapi életünkre gondolunk, azonnal eszünkbe jut, hogy környezetünknek csak egyik része képes a hangmagasságokat eredeti hangközarányaiban érzékelni és reprodukálni, a másik része — nem elhanyagolható kisebbség — a nehezebben nyíló fülűek, akik korábban, vagy később lemaradnak a hallásérzékenység természetes fejlődésében. A lemaradás legtöbbször a környezet okozta pszichés sérülés, az éneklési kísérlet kudarca, vagy ritkábban a zenei környezet hiánya. Az intervallumhallás további fejlődése vagy visszafejlődése rendkívül sok fokozatot bejárva eljuthat a mindenféle relációk biztos, tiszta érzékeléséhez, a zenei világ teljes befoga-

dásához, vagy eljuthat a legegyszerűbb relációk iránti érzéketlenségig, a „botfűlűségig”.

A korábbi fejezetekben olyan képességeket vizsgáltunk, amelyek ép fülű hallás esetén azonnal, közvetlenül mérhetőek voltak.

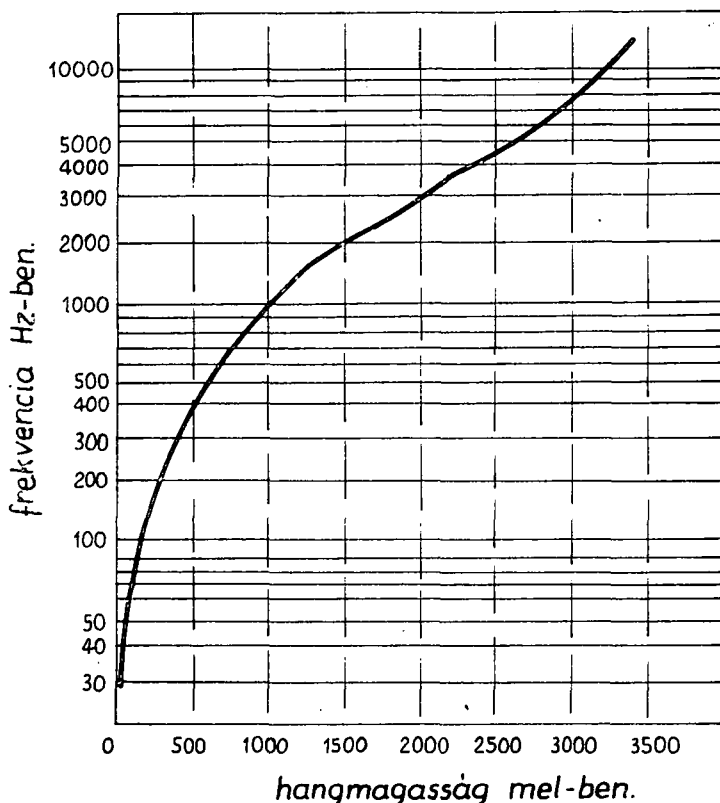
14. ábra

Az intervallumhallás összetettebb, bonyolultabb, de egyben jellemzőbb is a többi hallásterületnél. Nem csoda, ha sokan a zenei hallással azonosítják. Mielőtt azonban az intervallumhallás általános követelményszintjét, a fejlettségi szakaszok sajátosságait, a mérhetőség feltételeit, valamint oktatási problémáit elemeznénk, ismerkedjünk meg a hangmagasság szubjektív mértékegységeivel.

A hang intenzitása és magassága között nemcsak a halláshatár megállapításánál találunk összefüggést. Azonos frekvencia esetén az intenzitás változtatásával a hangmagasság szubjektív érzete is megváltozik. 1000 és 5000 Hz között a változás elhanyagolható, azonban a szélső értékeknél az intenzitás emelkedésével a hangmagasság érzete eltolódik, le, ill. fel, a fül érzékenyebb területe felé. A korábbiakban szó esett a frekvencia és a hangmagasság logaritmikus kapcsolatáról, megállapítva azt, hogy a szélső frekvencia értékeknél eltér attól.

Ismeretes, hogy az azonos relatív frekvenciaváltozások bennünk azonos hangmagasság változást eredményeznek, így tulajdonképpen azt érzékeljük, hogy a hangmagasság megváltoztatásakor az új hang magassága hányszorosa, vagy hányadrésze a kiinduló hangnak. Fülünk különösen a hangmagasság megkétszereződését érzi igen pontosan, a zenében ezt a hangközt oktávnak nevezzük.

A fül ezen tulajdonságát vették alapul a subjektív mel (melódia szóból) mértékegység bevezetésénél. Megállapodások alapján 40 phon hangosság szinten az 1000 Hz-es tisztahang mel értékét is 1000-nek vették, hangmagasság felezéssel tapasztalati úton nyerték a lineális mel-hangmagasság skálát. Azonos mel értékekhez, azonos hangmagasságváltozás járul. A 15. ábrán a mel értékek és a frekvencia összefüggését látjuk 40 phon hangosság szinten: [1]

15. ábra

A 40 phon-tól eltérő hangösszagszinten hangzásegyensúly-próbával állapítható meg a mel-hangmagasság és a frekvencia közti összefüggés. A mel mértékegység bevezetésének különösen a hangközök meghatározásánál van jelentősége.

A fül vizsgálatakor fontos annak a megállapítása is, hogy különböző frekvenciáknál fülünk mekkora frekvenciaváltozást képes észlelni. A legkisebb különbséget, amit észlelni tudunk, frekvenciára vonatkoztatott különbségi küszöbnek nevezzük. Az intervallumhallás élességének mérésénél ezt a küszöbértéket mérjük. A 16. ábra azt mutatja, hogy különböző frekvenciáknál biológiailag az idegsejtek és az alap-hártya képessége szerint hány %-os változást tudunk megkülönböztetni. [1]

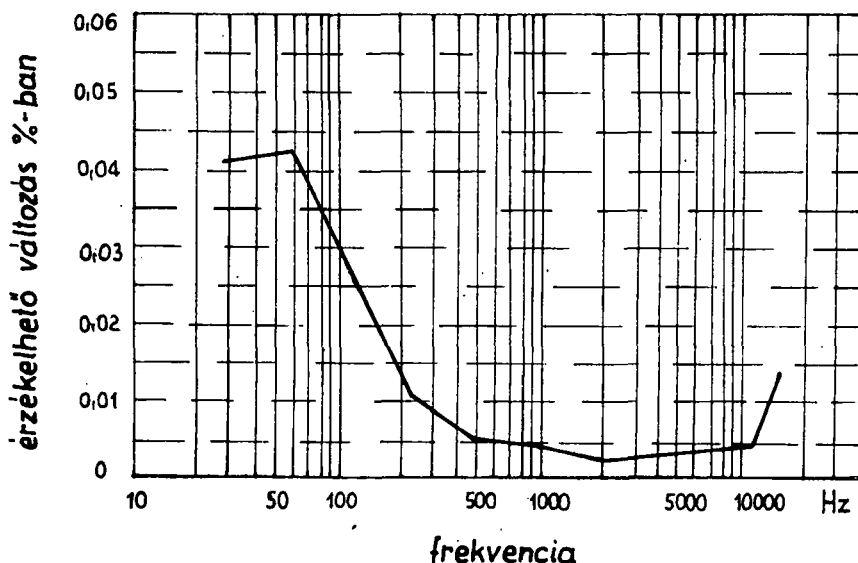
A változás nagyságának a kifejezésére az eddigi mértékegységek nem alkalmasak. A rendkívül kis változások kifejezésére is alkalmas mértékegység a cent. Ezt az egységet A. J. Ellis [12] angol akusztikus vezette be a múlt század második felében. Ellis az oktávot 1200 cent-nek vette, így a temperált hangrendszert tekintve minden kisseccundra 100 cent jut. Ennek megfelelően a pl. nagyterc 400 cent, a tiszta kvint 700 cent stb.

A cent mértékegység tehát szintén lineáris, alapja — a mel skála alapját is jelentő legjobban érzékelhető hangmagasságkülönbség — az oktáv, így a mel skálához hasonlóan oktávperiódusainak értékei nem függnek sem a frekvenciától sem az intenzitástól. Az intervallumhallás érzékenységének a kifejezésére a cent egységet

használok. Tekintettel arra, hogy zenei hallásvizsgálattal foglalkozom, így olyan módszert dolgoztam ki, ami lehetővé teszi az intervallumhallás alsó határa (tehát már zenei hallás) és az *optimális állapot* [11] között az intervallumhallás érzékenységeinek számszerű kifejezését.

Ezzel a módszerrel meghatározhatjuk az ebbe a kategóriába tartozó személyek mind életkor, mind zenei terület szerinti viszonylagos fejlettségi szintjét.

16. ábra

A módszer azonban nem mellőzheti az olyan személyek vizsgálatát sem, akik a természetes fejlődés során valami ok miatt nem érték el az intervallumhallás alsó határát. Így e határértéktől függően kétféle eljárást kell alkalmaznunk, a fejletlen csoportnál inkább oktatási-nevelési eljárásokat, módszereket, míg a fejlettebb csoportban objektív mérésrendszert.

A továbbiakban először azt vizsgálom, hogy ha az intervallumhallás fejletlen maradt, végleges állapotnak kell-e tartanunk, vagy magasabb életkorban is kiépíthető a relációk érzékelése.

Kiépíthető-e zenei hallás 14—15 éves korban?

Zeneoktatásunkban a szolmizáció bevezetése óta rohamos fejlődést figyelhetünk meg. A felszabadulás utáni időkben — főleg falusi iskolákban 60 tanulóból 4—5 tanulóknak volt ún. zenei hallása, (nem egészen 10%), a módszer elterjedésével a tanulók egyre nagyobb száma volt képes zenei hangok megkülönböztetésére, reprodukálására. Nem célom e módszer elterjedését, elismertetését, országon belüli és külföldi útját leírni, mégis a látható eredmények mellett sem hittük a „botfülűség” teljes felszámolhatóságát e módszer alkalmazásával.

1965-ben végeztem először kísérletet kifejezetten „botfülű” gimnáziumi tanulókkal. A 120 tanítványom közül 50—60% tudott valamilyen szinten énekelni, érde-

kelt, hogy a többi 40—50% miért nem tud. Adatlapról meggyőződhettem, hogy szakos tanár kb. ugyanabban az arányban tanította az énekelni tudó és nem énekelni tudó tanulókat. Tehát azonos lehetőségek mellett egy csoportnak igen, egy csoportnak nem alakult ki zenei hallása. Egyéb képességekben, tanulmányi eredményben, sportban stb. is összehasonlítottam a két csoportot: majdnem minden eredmény az első csoportban volt jobb, azaz a természetes fejlődés velejárójaként épültek ki a zenei asszociációk.

Találtam azonban 14 leánytanulót a második csoportban, akik jó tanulók, szorgalmasak, nyelvek tanulásában is tehetségesek voltak, csak éppen „botfűlűek”, eddigi 5-ös osztályzatukat zeneelméleti ismereteikre kapták. Kérésre valamilyen vállalták, hogy minden nap 10—15 percig kísérlet jelleggel „énekelgetnek”.

A kísérlet eredményességében a tanulók egyáltalán nem, én csak kicsit bíztam. Azért említtem meg, mert kedvezőbb hozzáállással hamarabb eredményt érthetünk volna el.

A zenei hallás kialakításában az első hetekben nem sokat haladtunk, legalábbis úgy éreztem. Nem volt kialakult módszerem még, hogy mit próbáljunk meg énekelni, a tanulók — bár mindig hiánytalanul megjelentek — inkább beszélgetni akartak, mintsem énekelni. A beszélgetés arról szólt, hogy miért nem tudnak énekelni, többször megpróbálták már, de lebeszélték őket, hogy nincs hallásuk. Bennem ezek a beszélgetések egyre jobban megértették azt a gondolatot, hogy valamilyen kedvezőtlen pszichikai hatás, egy elhamarkodott vélemény alakított ki gátlásokat, amelyeknek a feloldódását kell mihamarabb elérnem. A pszichológia terápiaként alkalmazza a korábban szerzett pszichés károsodások feloldására a beszélgetést, a pszichoanalízist. Itt is hasznosnak bizonyult ez a módszer, a tanulók egymás előtt mondták el az énekléssel kapcsolatos negatív élményeiket, így a történetek elmondásakor nemcsak én ismertem meg hallási fejletlenségük okát, hanem a pszichoanalízis a vártnál hamarabb megszüntette a további haladást zavaró gátlásokat.

A zenei hallás első jelei

Ha valakinek van hallása, megvan a módszerünk, hogy tanuljon meg szolmizálni, ha valaki hamisan énekel, ismerünk néhány módszert, hogyan énekeljen tisztábban, de mi van, ha egyáltalán nem tud énekelni? A 14 tanuló a pszichés gátlások felengedése után bebizonyította, hogy valóban nem képes éneklésre, még az általuk ismert dalok dallamvonalait sem fedezhettem fel énekükben.

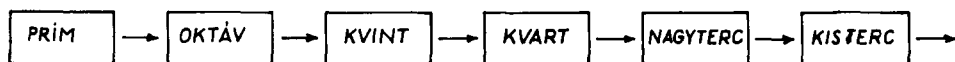
Itt csak a legkövetkezetesebb hallási érzetek kiépítése segít, majd ezek a legegyszerűbbtől a bonyolultabb felé haladva bővíthetők. Tervem a pentaton hangkészlet elérése volt. Itt jegyzem meg, hogy akkor nem állt módomban a visszaéneklésen kívül más információs lehetőség a hallás megfigyelésére. A kísérlet idején még nem volt audióméterem, ezért a fül általános érzékenységét beszédaudiometriával mértem meg, összehasonlítva a jól éneklő tanulók eredményeivel. Különbség nem mutatkozott a két csoport között.

Első lépésem az *azonos hangmagasság* megéreztetése volt. Mivel ők semmilyen hangmagasságot nem tudtak utánam énekelni, fordítva kezdtük, ők énekeltek egy hangot és én énekeltem utánuk. Az első időben semmi hasonlatosságot nem éreztek a két hang között, úgy 2—3 hét után jelezték csak, hogy azonos hangmagasságnak érzik. Most már tudták énekelni a kívánt hangot, ekkor már zongorát is használhattam, ami még jobban meggyorsította haladásunkat.

A kísérletemben a hangeltalálási gyakorlatok nagyon kis ambitusban mozogtak, (d—g'), majd fokozatosan bővítettem mindkét irányba. A kis ambituson belüli hangvisszaadás volt tehát az első énekeredmény, az első sikerélmény. Ekkor kezdtünk bízni a kísérlet eredményességében. Ezekhez a gyakorlatokhoz időnként vissza is tértünk, néha egy új hangköz „összezavarta” a már korábban ismert hallási képeket, ilyenkor is visszatértünk a kiindulópontunkhoz.

Két különböző hangközelrendezés közül választhattam:

1. A természetes felhangsor:
(ezekkel a hangközökkel már találkoztak)

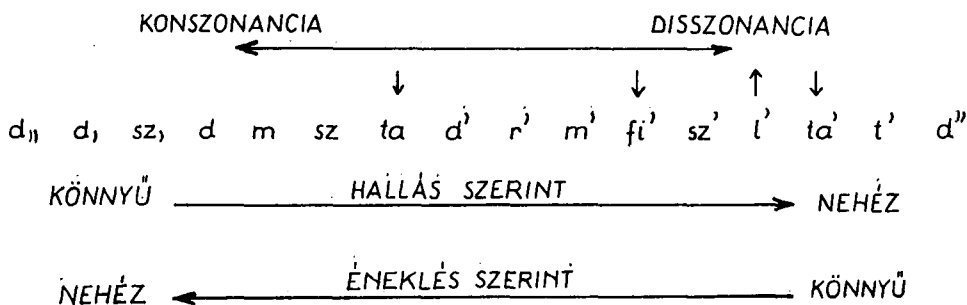

17: ábra

Mivel a hangközök érzékelésére csak a visszaéneklésből tudtam következtetni, hamar rájöttem, hogy kvint-ugrást énekelni nem tudnak, tehát ez a hangköz-sorrend az *éneklés miatt nem jó*.

2. Ha a nagy elmozdulás nehéz, magától értetődőnek látszott minél kisebb mozgással kezdeni, szekund-lépéssel. Jól ismert azonban a szekund-lépés intonációs nehézsége, s kis-szekund is nehéz, no de a nagyszekund! Ez a hangköz-sorrend a *hallás miatt nem jó*.

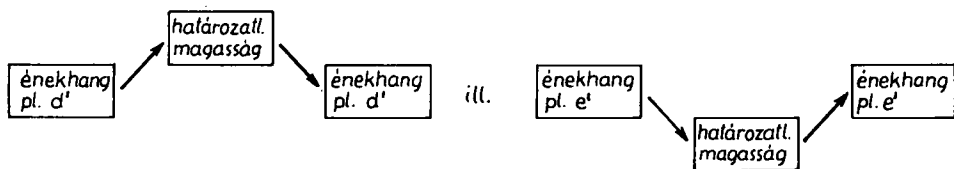
Kísérletemben együtt jelentkezett mindkét probléma: a hallás és az éneklés fejletlensége, ezért meg kellett találni azt a hangközt, ami mindkét szempontból viszonylag könnyű, azaz megtalálni a jól énekelhető és a jól hallható hangok arányát, valamint keresni olyan példátart, amiből sajátos szempontjaink szerint válogatni lehet dallamokat.

18. ábra

Megemlítem, hogy haladásunk irányát, abban rejlő várható akadályokat közösen beszéljük meg a tanulókkal. Elméletben jól ismerték a hangközöket, sőt „beszélve” szolmizálni is tudtak. Miután közöltem velük, hogy sz-m kistercet fogunk énekelni, az egyik tanuló felkiáltott, hogy milyen érdekes, a szolmizáció nevében is ez van, tehát ez természetes.

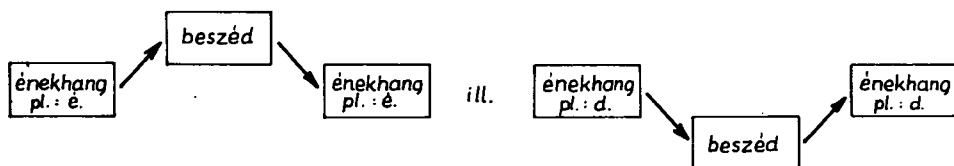
Az első próbálkozásnál azonban kiderült, hogy nem is olyan természetes a „szolmizálás”, a tanulók „igazi éneklésnek” érezték a sz-m hangközt, valamint az ilyen összetételű népdalokat — a két értékelhető frekvencia zavarta egymást — az elmozdulást és az azonos hangra való visszatérést tanulni kellett. A tartott hangról az elmozdulást is gyakorolni kellett, ezért átmenetként előbb ilyen gyakorlatokat végeztünk:

19. ábra

Volt néhány tanuló, akinél ez a lépcső nehéz volt, ezért ezt a lépcsőt több részfeladattá bontottam:

a) Az énekhang és a beszéd kombinációi:

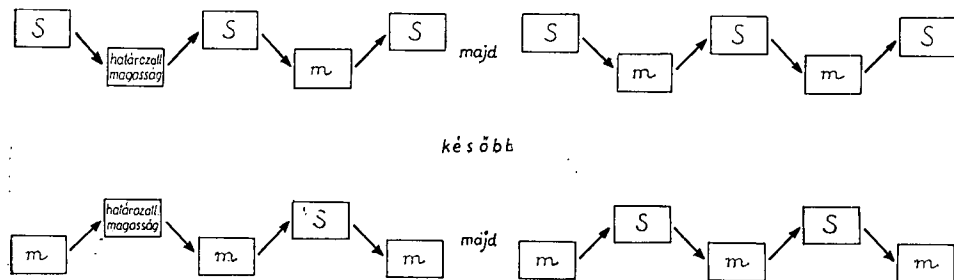

20. ábra

b) A két hangmagasság időarányai. A több másodpercig tartó énekhangról csak egy pillanatilag érintettünk más hangmagasságot és azonnal visszatértünk a kiindulóhangra. A gyakorlás során mind hosszabb ideig tarthatott a kimozdulás.

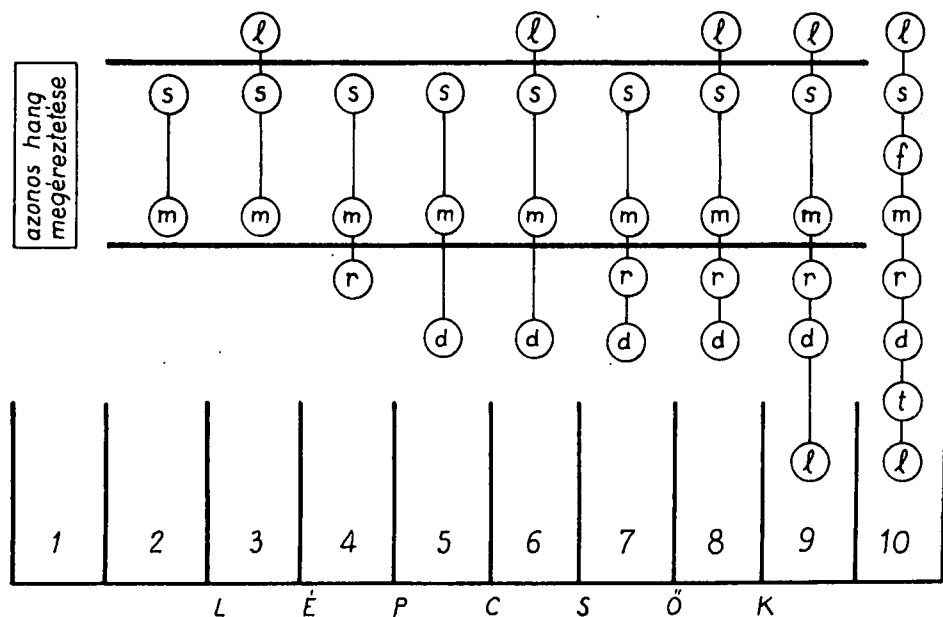
c) A két hangmagasság dinamikai különbsége: a kiinduló hangra való visszatérésnél hozzásegítette a tanulót, ha sokkal kisebb dinamikával énekelte a kimozdult hangot, mint az alaphangot. Ezeket a fokozatokat új hangközök megéreztetésénél a későbbiek során is alkalmaztuk.

Ilyen gyakorlatokkal kombináltan vezettük be a *kis-terc* éneklését:

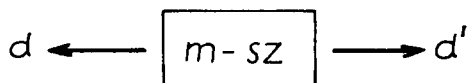
21. ábra

A kis-terc megéreztetése után a hallási gyakorlatok hangkészlete és a belőlük képezhető hangközök megjelenésének sorrendje a következő volt:

22. ábra

A sz-m hangköz után ismét gondoltam a felhangok rendje szerinti haladásra is:

23. ábra

Iefelé haladva dúr akkordhoz jutunk, a d-m-s hangkészletből k 3, n 3, t 5 hangközöket képezhettem volna, ettől azonban a két különböző terc miatt tértem el. Felfelé bővítve a m-s hallásbázist dúr szext akkordot, ill. a hangkészletből k 3, t 4, k 6 hangközöket nyerhettem volna. A k 3 után a t 4 elérése cél volt ugyan, de a túl nagy ugrás miatt nehezen énekelhető. Második lépcsőként a „la” hanggal bővítettük hangkészletünket. A m-s-l hangkészlet lehetőséget adott t 4 és n 2 éneklésére is. A s-l nagyszekund lépés gyermekdalainkban is gyakran szerepel, itt e képletben s-l nagyszekund 10/9-es relatív frekvenciájú ún. kisegéshang.

A további haladás a 22-es ábra szerint történt, a hangkészlet bővülésével a n 6 kivételével valamennyi új hangközlehetőséget is kihasználtunk.

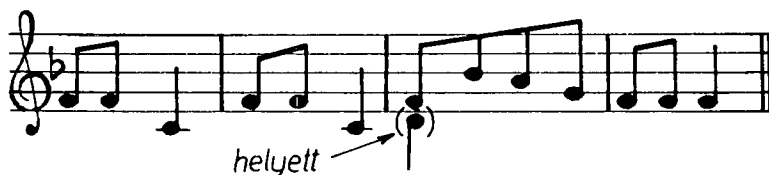
Az első időben tehát a hangközök megismerése, az egyes intervallumok közötti különbség érzékelése volt a cél, megemlítenéd, hogy e hangközök tiszta intonálása legjobb esetben is csak a temperált hangközöket közelítette meg.

Bár a gyermekdalok hangközei meghatározták haladási irányunkat, a hangközök bevezetését, használatuk gyakoriságát, mégis folytatásként e hangközök tisztább éneklésére 100 különböző területről való magyar népdalt, a betűkottáról való éneklésre pedig Kodály 333 Olvasógyakorlatát tartottam szükségesnek elemezni.

A 100 magyar népdal — néhány nehezebben énekelhető daltól eltekintve — könnyebbnek bizonyult, mint pl. az általános iskola II. osztályos énekkönyvben szereplő dalok.(!)

Nem feladatom e helyen bírálni a könyvben szereplő dalokat, nehézségi fokukat, de felmerült bennem az a gondolat, hogy hány félénkebb természetű, nem éneklő környezetben felnőtt 7—8 éves gyermeket riasztott vissza az énekléstől az oktáv hangterjedelem, kis szext és szeptim ugrás, vállalva inkább a „botfűlőséget”. Ennek igazolására 7—8 éves, zeneiskolába járó tanulókkal énekeltettem el a következő dalokat:

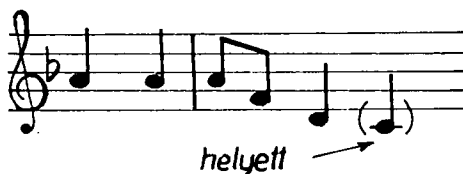
Virágéknál... (II. oszt. Énekeskönyv 26. oldal) A dallam második felét valamennyi tanuló hibásan énekelte.

24. ábra

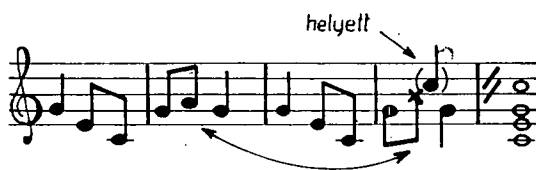
A tanulók az F dó-t lefelé ugrásnál pillérként használták, a felfelé ugrást is erről a bázishangról énekeltek. Vagy:

Cifra palota... (ugyanezen könyv 29. old.)

25. ábra

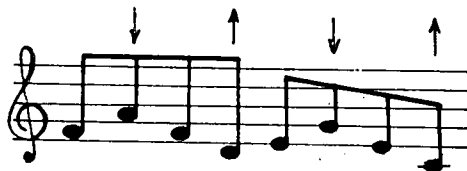
Hívnak a friss mezők (uo. 36. oldal.)

26. ábra

a természetes felhangsorból származó hangközök, de a nagy ambitus miatt elhangolódik.

Úttörővasút (44. old.)

27. ábra

A nyíl irányába tolódnak el a hangközök. Sajnos ilyen és hasonló hangköztorzulások, hamis intervallumok a javítgatások ellenére is megmaradnak. Megfigyeltem, hogy 7—8 éves korban még a zeneiskolások is hamisabban énekelnek, mint korábbi éveikben, nem csoda tehát, ha a nehezebben nyíló fülű tanulók a feladat megoldásáról eleve lemondanak.

Az elemzett 100 népdalban összesen 3103 hangközt találtam, hangközként kezelve a hangismétlést is. (Természetesen másik 100 népdalnál a hangközök száma és aránya is különbséget mutatna.)

Kísérletemhez ismernem kellett a legtermészetesebb „zeneszerzői” megnyilvánulás — a népdal — leggyakrabban előforduló hangközeit és azok irányát.

SORREND	HANGKÖZ	ELŐFORDUL. %ban KIFEJEZV.	E B B Ő L	
			FÖLFELE	LEFELE
1	N2	35,32 %	36 %	64 %
2	Tprim	21,84 %	-	-
3	K2	12,45 %	37 %	63 %
4	T4	10,70 %	61 %	39 %
5	K3	7,48 %	33 %	67 %
6	N3	7,00 %	33 %	67 %
7	T5	2,68 %	42 %	58 %
8	N6	0,93 %	ált.	-
9	T8	0,80 %	ált.	-
10	K6	0,51 %	-	ált.

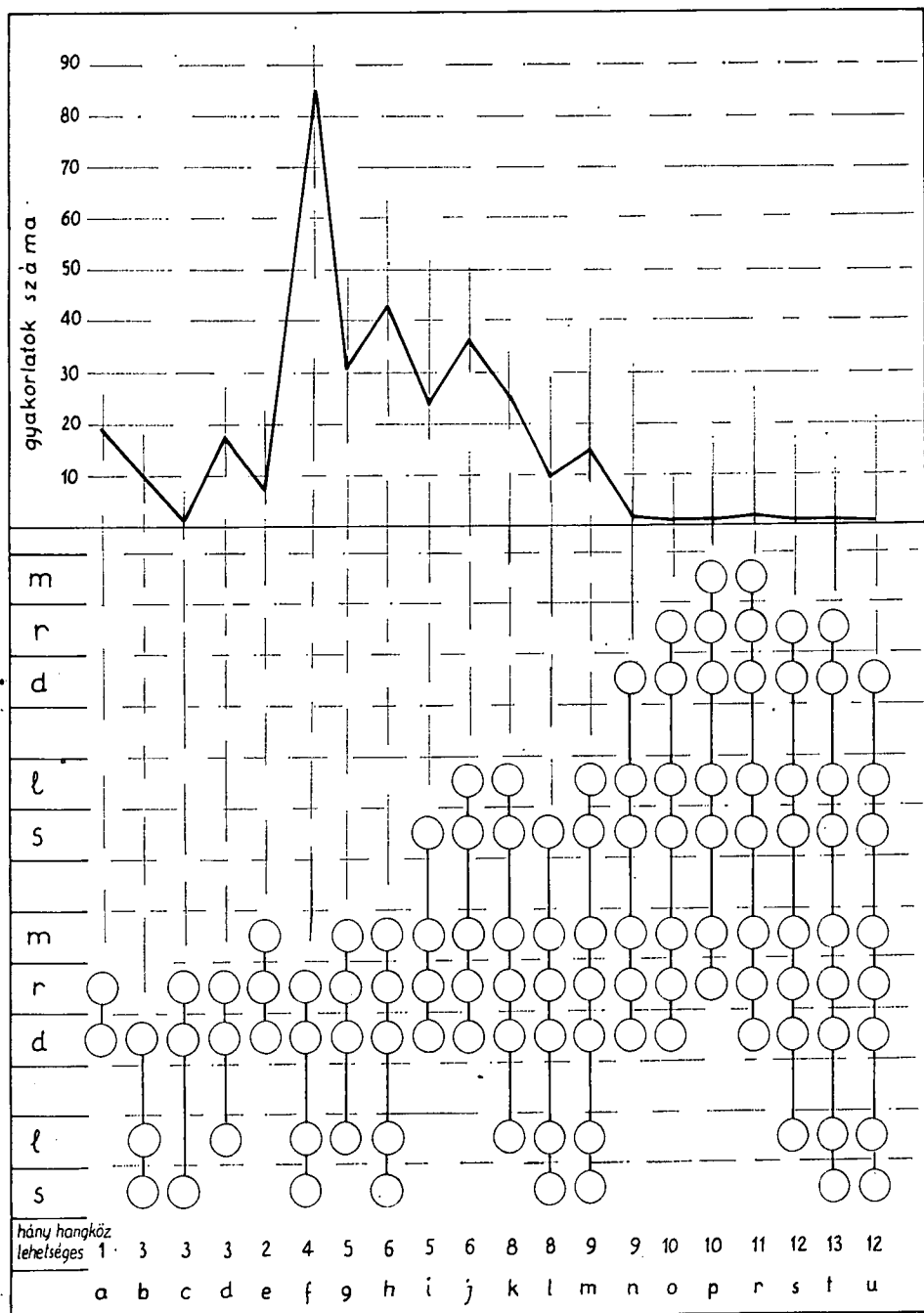
majd kisdecima, kisszeptim, nagyszeptim, nagynóna, nagydecima hangközök következtek.

28. ábra

Ezeket a népdalokat jóhallású felnőtt emberek éneklék, kísérletemben célként, nem módszerként szerepeltek; az elemzés hasznossága abban rejlett, hogy a hangközök irányát megjelölték: pl. s-m-r-s és nem s-r-m-s. (4-es lépcső). A n 2 gyakorisága a hangköz hasznosságát, sokoldalúságát igazolja, önállóan hangközjellege (a temperáltól eltekintve) nem meghatározható, valamilyik hang, vagy hangok függvénye, a magyar népdalban ritkán jelentkező konzonáns (feszültségmentes!) hangközöket foglalja dallamokká, dallamivékké.

A n 2 hangköz gyakori megjelenése, valamint a szolmizálás minél egyszerűbb módon való megismertetése magyarázza Kodály Zoltán 333 Olvasógyakorlatának felépítését. Itt a hangközök megjelenésének a sorrendje a következő: (29. ábra.)

A szolmizálás alapjainak elsajátítását célzó gyakorlatok látszólag nem alkalmasak a mi speciális célunk eléréséhez. Kodály 333 olvasógyakorlata már valamilyen szinten énekelni tudók számára íródott, kiinduló hangköze a N 2 (a.) gyakorlatok, $\left(\frac{9}{8} \text{ vagy } \frac{10}{9} ?\right)$, ez, mint első hangközérzet a p. gyakorlat kivételével valamennyi gyakorlatnak szerves része, hangközbázisa. A mi hangközbázisunk pedig az egyértelmű $\left(\frac{6}{5} \text{-ös}\right)$ kisterc, amitől két irányba bővülve eljutunk a pentaton hangkészletig.

29. ábra

Ha a haladási irányunk nem is történhetett a kodályi lépcsőfokok szerint, bizonyos gyakorlatsorokat kis módosítással hasznosítani tudunk.

d) gyakorlatok ré-dó-la helyett la-szó-mi	3. lépcső
b) gyakorlatok dó-la-szó helyett szó-mi-ré	4. lépcső
i) gyakorlatok	7. lépcső
c) gyakorlatok ré-dó-szó helyett la-szó-ré	8. lépcső
f) gyakorlatok ré-dó-la-szó helyett la-szó-mi-ré	8. lépcső
e) gyakorlatok	8. lépcső
j) gyakorlatok	8. lépcső
g) gyakorlatok	9. lépcső

A 7. lépcső bevezetése után természetesen a korábban más szolmizálással énekelt gyakorlatokat ismétlésként már eredeti szolmizálásukkal is énekelhettük. A 9. lépcső elérésekor követhettük a 333 olvasógyakorlat sorrendjét.

Az egyes lépcsők biztosabb rögzítéséhez a gyakorlatokkal megegyező hangkészletű népdalokat, főleg gyermekdalokat énekelünk, valamint a hangkészletből képezhető hangközöket példákön kívül is gyakoroltuk a hangközrelációk absztraktabb érzékelésére.

A gyakorlatok átcsoportosításával és kis módosításával a pentaton hangkészlet kiépítéséhez megfelelő példátárat kaptunk.

Az elemzés másik pozitívuma, hogy a komoly pedagógiai tapasztalatok alapján létrejött példátár útmutatást ad az egyes relációk beidegződéséhez szükséges időre vonatkozóan, Kodály Zoltán ahol a relációk megérzését nehéznek tartja, több gyakorlatot ír azok beidegződésére. A 29. ábra jól érzékelteti az f., gyakorlatok nehézségét. Itt jelentkezik először a kétféle n 2, ezért 84 gyakorlatot ír erre a hangkészletre.

A kétféle vonatkozású n 2 hangközzel mi csak a 8. lépcsőfokban találkoztunk.

Kísérletem fél évig tartott, eredményesen zárult, mind a 14 tanuló elérte az intervallumhallás alsó határát, voltak, akik nehezebben, mások adottságaik folytán könnyebben, gyorsabban haladtak és jutottak túl az egyes lépcsőfokokon. A kísérlet befejezése után fokozatosan beleilleszkedtek az iskolai csoportos énekkutatásba és egy év után osztályuk jól éneklő tanulóival azonos szintű hallási fejlettséget mutattak.

A fejezetben leírt módszer a relációk későbbi korban való kiépítésének egyik lehetséges formája.

Az intervallumhallás fejlettségi fokozatainak meghatározása az alsó halláshatár és az optimális között

Az alsó határ elérése — akár természetes fejlődéssel, akár speciális módszerrel — csak alapfeltételét jelenti az egyéni vagy csoportos zenei oktatásnak-nevelésnek. Ha a feltétel megvan, kidolgozott módszerek sokasága közül válogathatunk az intervallumhallás továbbfejlesztésére. A Kodály-módszer az alsó halláshatár környékén levő, de bizonyos hangközöket tekintve korábbi fejlettségi szintből kiindulva biztosítja a hangközérzetek kiépülését. Más módszerek alkalmazásához magasabb hallásszint szükséges, ezeket magasabb életkortól kezdve lehet alkalmazni.

Számos tényező befolyásolja a hangközérzékelés további fejlődését: az alkalmazott módszer, énekes vagy hangszeres oktatás, vonóhangszer vagy zongora, az oktatók igényessége; ezeken kívül szubjektív tényezők is: kedvvel végzi a tanulást vagy nem, életpályának választotta-e a zenét vagy sem stb. A hangközérzékelés fejlődését az objektív és szubjektív tényezőkön kívül természetesen a született ké-

esség is befolyásolja. E sokféle külső és belső körülmény nem azonos érzékenységi halláshoz vezet, nem nevezhetjük a zenei feladat igényességétől függően egyszerűen fejlettnak vagy fejletlennek, pontos, számszerűen kifejezhető, érzékenységszerinti fokozatokat, pedagógiai célként megjárandó minőségi kategóriákat kell létrehozunk, amik közvetlen módon tájékoztatnak tanulóink fejlettségi szintjéről, amikkel mindig ellenőrizhetjük, hogy helyes módszert alkalmaztunk-e, a fejlődés egyenletesen oszlik-e meg minden hangközre, vagy eltolódik egy bizonyos hangköz felé. A fejlettségi szint számszerűen kifejezhető, objektív mérce szerinti fokozatai nemcsak a pillanatnyi állapotról adnak tájékoztatást, hanem a pedagógiai beavatkozás helyét is megjelölik.

Az előző fejezet 10. lépcsője, amit a hangkészlet gyarapodása hozott létre és ami-ben a személyeknek csak a temperált hangközők egymáshoz viszonyított nagyságát kellett megérezni, nem vihető át az alsó halláshatár és az optimális hallás közti szint mérésére. A zenei feladatok nehezebbé válásával a hangközők felismerésén kívül fokozottabb fontosságot tulajdonítunk az egyes hangközők tisztaságának az érzékelésére. Már nem elégszünk meg — a közismereti iskolák ének-zene óráin sem — a temperált hangközőtisztasággal. Mivel oktatásunk főleg énekes jellegű, ezt meg is tehetjük, így célunk joggal lehet a hangközők, harmóniák akusztikus tisztaságának az elérése. Ehhez a hangközők természetes relációinak az érzékelése kell, ezért az egyes fejlődési-fejlettségi fokozatokat is a természetes (akusztikus) hangközők tisztaságának érzékelésével kapcsolatban hoztam létre. Számszerű adatot a legjobban érzékelhető akusztikus hangközők és az ezektől \pm irányba eltérő (torzított) hangközők közötti különbség nagyságából kaptam. Ezt a különbséget *hangközőérzékenységi küszöbnek* neveztem. A hangközőérzékenységi küszöb és az intervallumhallás fejlettsége között fordított arányosság van, mert minél kisebb a küszöb, annál érzékenyebb a hallás.

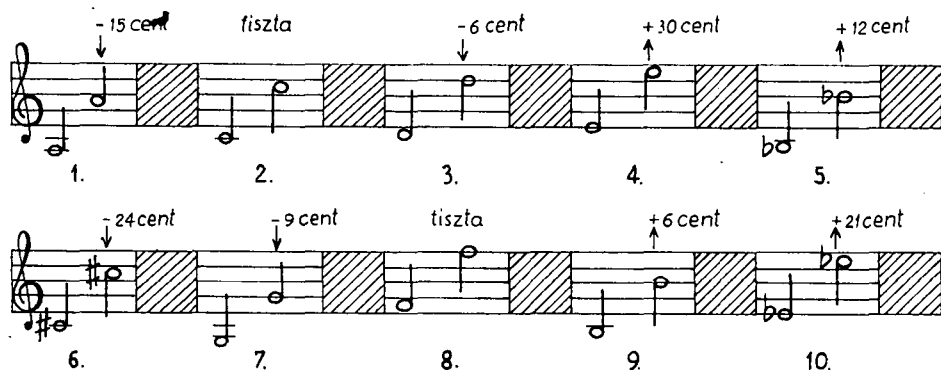
Vizsgálataimat a természetes felhangrendszer legkonszonánsabb hangközőivel végeztem, (t 8, t 5, n 3, k 3). Az alsó halláshatáron levő hallás hangközőérzékenységi küszöbét vettem alapul (érzékenység ± 30 cent), a torzítást 3 centenként csökkentve 10 fokozatot kaptam az optimális hallásig.

A hallásvizsgálatot csoport-méréssel kezdtem. Célom: hozzávetőleges pontossággal megállapítani az egyes személyek érzékenységét, az okból, hogy az egyéni vizsgálatokon túl könnyű feladatokkal feleslegesen ne fáraszam őket.

A vizsgálat menete

A vizsgált személyek 10 egymásután elhangzó különböző torzítású oktávot hallanak. A hangok 2 sec-ig tartanak, köztük fehérzaj szünet van. Három lehetőség-ből kell eldönteniök, hogy a hangköz szűkebb (– torzítás), tiszta, vagy bővebb (+ torzítás). A torzítások 6–30 cent nagyságúak. Az írásban adott válaszokból tudjuk meghatározni megközelítő pontossággal a hallás intervallumérzékenységi küszöbét. (30, ábra).

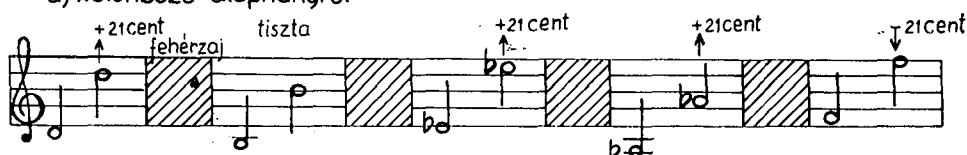
Pl.: (X személy) ha a 2-es, 4-es, 6-os, 10-es oktávok torzítási irányát jól határozza meg, akkor az egyéni vizsgálatkor az oktávérzékenységet 18–21 centes torzítások-nál kezdjük, vagy (Y személy) hibátlan adatlapot adott be, elég a 6–9 centes nehézséggel kezdeni. Az egyéni vizsgálat menete ehhez hasonlóan történik, de a pontosabb értékek kedvéért a személyre jellemző érzékenységi határt 5–5 példával a többi hangközővel is megfigyeljük.

30. ábra

A 31. ábra az X személy vizsgálatát mutatja.

a) különböző alaphangról

b) azonos alaphangról

31. ábra

Az Y személynél ugyanilyen módon kell eljárni, csak ott ± 9 centes torzítással kezdve.

Ha az eredmények jók, a torzítás nagyságát 3 centenként csökkenteni kell mindaddig, ameddig 50%-ban helyes válaszokat kapunk. Így az oktávérzékenységre 2 értéket kapunk, ha nem túl nagy a különbség, a középátlagát vezetjük rá az audiogrammjára.

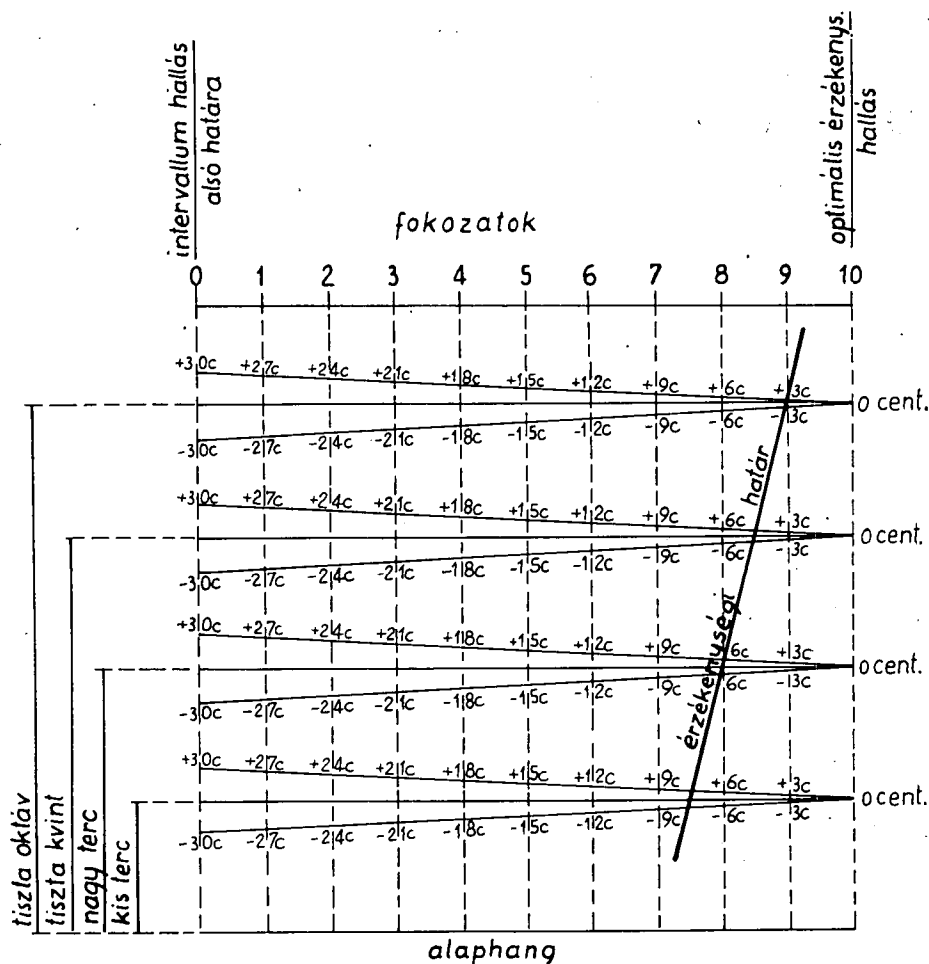
A többi hangköz (t 5, n 3, k 3) iránti érzékenységet a fenti módszerrel állapítjuk meg.

A négy hangköz méréseredménye adja az érzékenységi határt (32. ábra).

Az ábrán feltüntetett érzékenységi határ egy elképzelt, igen jó hallású személy intervallumhallási értékeit mutatja: oktáv 9, kvint 8,5, nagy terc 8, kis terc 7,5 értékkel.

A legmagasabb szintű hallás — amely természetesen csak elméletben lehetséges — amikor a vizsgált személy a torzítás nagyságát 0 centig érzékeli, a korábbiakban ezt neveztük optimális érzékenységu hallásnak.

Egyéni vizsgálatoknál a válaszadás csak jelzőlámpával történhet. A gyakorlati pedagógia számára elég az érzékenységi határt közepes frekvenciánál megállapítani, ezek az adatok tükrözik a személy intervallumhallásának alakulását.

32. ábra

Hallószervünk alaposabb megismerése azonban megkívánná, hogy módszerünkkel a mélyebb és a magasabb hangmagasságoknál is méréseket alkalmazzunk, hiszen zenei világunk a teljes hallótartományt magában foglalja.

Külön vizsgálódást igényelne a homogén és a heterogén összetételű hangközök, a hangerősség és a fül hangközérzékenysége közti összefüggés is.

Ezek azonban speciális megfigyelések, nem tartoznak szorosan a zenei hallás méréséhez.

Az intervallumhallással kapcsolatos megfigyeléseimet a következőkben foglalom össze:

a) vonóhangszeren játszóknál 3—4 fokozattal jobban érzik a kvint tisztaságát, mint a többi hangközét,

b) zongorán játszóknál kb. ugyanennyivel jobban az oktavot, a két tercet egyformán, de legkevésbé a kvintet,

c) több hallgatónknál azt tapasztaltam hogy intervallumhallásukat hagyományosan megítélve nagyon közepesnek tartottuk, módszeremmel mérve pedig a leg-

jobbak közé sorolhattam (6—7 fokozat). Csökkentettük a hangok időtartamát tizedmásodpercenként a legáltalánosabban használt 2 sec-ról (2 sec. metronóm 60-nál=félhang). 1 sec-nál hirtelen lecsökkent az érzékenység 0—1 fokozatra. Ebből arra következtettem, hogy bizonyos személyeknél a hang észlelésével nem azonos időben történik annak hangmagassági érzékelése. Még rövidebb hangoknál már azt sem tudták megmondani, hogy mély vagy magas hangot hallanak, csak kattogást, hallottak.

A hagyományos hallásvizsgálatkor azért mutatott közepes fejlettséget, mert az ott elhangzó hangok időtartama 1 sec-nál (a zenében még sokkal rövidebb hangok magasságát is érezzük!) kisebb volt, azaz a berezgési idő (a gerjesztés belépése és a tranziens állapot elérése közti idő) ezeknél a személyeknél hosszabb, mint az átlagos hallásúaké, ez azonban nem jelenti azt, hogy az intervallumhallásuk fejletlen. Ennek a megfigyelésnek a gyakorlati ének-zene oktatásban van jelentősége, ha figyelembe vesszük, sok gyereket menthetünk meg pszichés károsodástól, elhamarkodott ítéletünkkel nem tartjuk hallásukat fejletlennek, „botfűlűek”-nek.

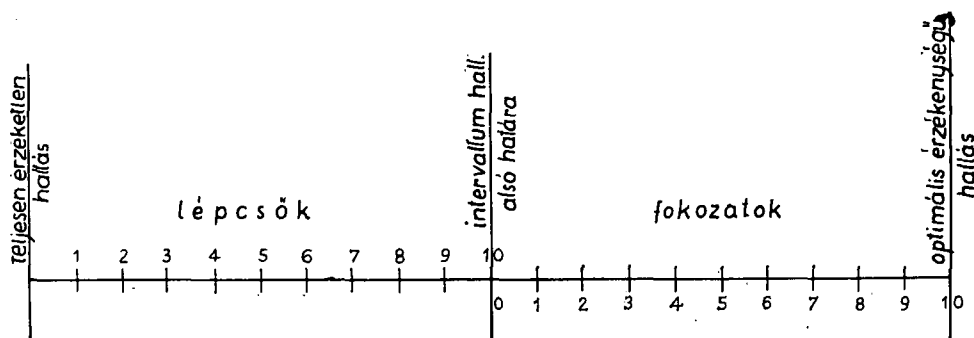
d) Bizonyos személyeknél azt tapasztaltam, hogy ha a hangköztorzítást azonos alaphangról végeztem, 4—5 fokozattal magasabba kerültek, mint akkor, ha az alaphangot minden hangköznel megváltoztattam. (31. ábra *a*, *b*)

Ilyen nagy különbség esetén nem számolhatunk a kettő átlagával, a fejletlenebbet kell képeznünk addig, míg a különbség nem csökken 1—2-re, ha ezt elmulasztjuk, a hallás érzékenysége egy bizonyos határon túl nem fokozható, sőt a különbség növekedésével visszafejlődik. Vizsgáljuk meg részletesebben is a két esetet:

Ha valaki sokkal jobb különböző alaphangoknál (31. ábra *a*), akkor a két hang relációját érzi elsősorban, az oktatás során is a sűrűn egymás után következő hangközöket próbálja megfigyelni, nem rendeződnek a hangközök hangnem szerint valamiféle tonalitáshoz. Az állandó hangközfolyásban hamar kifárad, ezért nehezen is tanulja meg a dalokat. (Sok rövid, egyszerű népdal éneklésével ez javítható!)

Ha sokkal jobb fokozatú az azonos alaphangoknál (31. ábra *b*), tehát az első hang, mint valami pillér (ez esetben tonális hang) fokozottabb, maradandóbb inge-
rületet hozott létre, akkor nehézségei olyan zenék érzékelésénél lesznek, amik egyszerűen nem rendezhetők a számára legmegszokottabb hangnemekbe (pl. dúr, moll), vagy olyanoknál, ahol a zene sok hangnemet jár be, sűrűn modulál. (Az ilyen hallás fejlesztésére egyszerre megszólaló hangközöket, sok „dó” váltást igénylő gyakorlatokat használjunk!)

Az intervallumhallást — főbb szakaszainak, helyenként speciális eseteinek ismertetése után — foglaljuk ábrába a legfejletlenebbtől a legfejlettebbig (33. ábra).

33. ábra

Az ábra szemlélteti azt, hogy az intervallumhallás igen sok minőségi szakaszból áll, nem nevezhetjük egyszerűen fejlettnak vagy fejletlennek.

A zenei hallás főbb területeinek ismertetése után, az egyes területek sajátosságait, követelményszintjét meghatározva így fogalmazhatnánk: fejletlen az a hallás, amely egyik területen sem éri el az általános követelményszintet; fejlett az, ami mindháromban eléri. Annak eldöntésére, hogy az egyes területek fejlettségi szintjei milyen arányban álljanak, a komponensek mennyire serkentik vagy gátolják egymást, mennyi ideig és milyen sorrendben foglalkozzunk velük készségnevelő munkánkban, a sorozatos laboratóriumi vizsgálatok eredményei és a gyakorlati pedagógiai tapasztalatok közös eredményei fognak választ adni.

JEGYZETEK

- [1] DR. HALM TIBOR, Hallástan. Medicina. Budapest, 1963.
- [2] Robinson és Dadson 1956—57-es mérései a magyar szabvány és a nemzetközi szabványajánlás alapja.
- [3] LUKÁCS GYULA, Méréstechnikai kézikönyv. Műszaki Könyvkiadó. Budapest, 1963.
- [4] Tananyag az audiológiai asszistensképző tanfolyam számára. (Szerk. DR. SURJÁN LÁSZLÓ) Fővárosi Nyomdaipari Váll.
- [5] Kossuth rádió. 1972. augusztus 10. 7 óra.
- [6] Vö. [1], [10]
- [7] A Szegedi Tanárképző Főiskola Ének-zene tanszékén 1972 áprilisban Ma 20 típusú audiometerrel megállapított adatok alapján.
- [8] Zenei Lexikon. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest 1965.
- [9] Az abszolút és a relatív hangszínkülönbségi küszöb új terminus technikusok, bevezetését méréseim jellege tette szükségessé.
- [10] DR. TARNÓCZY TAMÁS, Akusztikai tervezés. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1966.
- [11] Vizsgálataimnál bevezetett új terminus technikus, mérésrendszeremben viszonylagosan objektív.
- [12] KARDOS PÁL, Kórusnevelés—Kórushangzás. Zeneműkiadó. Budapest. 1969.

Kísérleteimben munkatársam volt Nagy István főiskolai adjunktus. Köszönettel tartozom munkánkhoz adott segítségükért Dr. Csáki Éva és Dr. Tápai Tekla főorvosoknak, Dr. Muszka Dániel tudományos kutatónak, Saára Attila mérnöknek, Avasi Béla tanszékvezető docensnek és az Ének-Zene tanszék oktatóinak.

ОБЪЕКТИВНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ МУЗЫКАЛЬНОГО СЛУХА ДИСКРИМИНАЦИОННЫМ МЕТОДОМ

Э. Йо

Работа исследует слух, означающий основу музыкальных способностей. Подробно освещает основные области слуха, измеряемые аудиометрическим путём — силу, тембр и чувство интервала. Автор вырабатывает для всех трёх областей объективную систему измерения. Цифровые показатели делают возможной проверку каждой фазы развития слуха.

OBJEKTIVE MESSUNG DES MUSIKALISCHEN GEHÖRS DURCH DISKRIMINATIONSMETHODE

von E. Joó

Die Abhandlung untersucht die Grundlage der musikalischen Fähigkeiten bedeutende Gehör. Sie beschäftigt sich eingehend mit den Gehörgrundbereichen, die audiometrisch zu messen sind: mit der Lautstärke, Tonfarbe, Intervallempfindlichkeit. Der Autor stellt für alle drei Bereiche objektives Meßsystem auf, die Werte, die zahlenmässig auszudrücken sind, ermöglichen die Kontrolle aller Phasen der Gehörentwicklung.

Tanulmányok a társadalomtudományok köréből

TARTALOMJEGYZÉK

I. Marxizmus—leninizmus, történelem

<i>Bezdán Sándor</i> : Hódmezővásárhelyi agrárszocialista olvasóköri a századfordulón	3
<i>Förizs Sándor</i> : Az MDP mezőgazdasági szövetkezeti politikája Csongrád megyében	13
<i>Kallós Gábor</i> : Az életmód kategória meghatározásának néhány problémája	31
<i>Nagy Antal</i> : A marxista személyiségelmélet filozófiai kérdései	41
<i>Vidács Ferenc</i> : Ipari kooperáció nyugati gazdasági kapcsolatainkban	53

II. Nyelv és irodalom

<i>Baróti Tibor</i> : Tyutcev Manzoni-fordításának néhány problémája	67
<i>Baróti Tiborné</i> : E. T. A. Hoffmann művészbábrázolása és hatása az orosz irodalomra	85
<i>Benkő László</i> : Juhász Gyula költői nyelvének gyakorisági szójegyzéke	95
<i>Fenyvesi István</i> : Találkozások, misztifikációk, legendák M. Gorkij 1905—1919. évi magyar kapcsolataihoz	123
<i>Hegedűs András</i> : Móra Ferenc az „Egyetemi Kör”-ben (II.)	143
<i>Inczei Géza</i> : Helyzetviszonyító határneveink	165
<i>Keszthelyi György</i> : „A cselekvés iskolája”-nak irodalomtanítási szemlélete	171
<i>Palásti László</i> : Bertrandon de La Brocquiére útleírása és annak szegedi vonatkozásai	191
<i>Rozgonyi Miklósné</i> : Szólásszótár Csokonai költői nyelvéből (II.)	205
<i>Török Gábor</i> : Teljes vers-e vagy töredék?	237
<i>Sz. M. Vaszilcsenko</i> : Szuffiksál'nyje nazvanyija odezdy v szovremennem russzkom literaturnom jazyke	247

III. Pedagógia és lélektan

<i>Bokányiné Kocsis Margit</i> : A háziolvasmányok helye, anyaga, terjedelme és ellenőrzési formái az orosz szakos tanárképzés I. évfolyamán	261
<i>T. V. Cserednyicsenko</i> : Formirovanyje nrávsztvennyh motyivov ucsényija u skolnyikov	277
<i>Geréb György</i> : Főiskolai hallgatók éberségi szintjének kísérletes vizsgálata	287
<i>Geréb György — Török László</i> : Eljárás az ifjúság önértékelésének pszichológiai vizsgálatára az osztályzatok tükrében	305
<i>Riesz Béla</i> : Főiskolai hallgatói csoportok struktúrájának vizsgálata	319

IV. Művészet

<i>Joó Ete</i> : A zenei hallás objektív mérése diszkriminációs módszerrel	331
--	-----

Статьи по общественным наукам

СОДЕРЖАНИЕ

ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

I. Марксизм-ленинизм

<i>Бездан, Ш.:</i> Ходмезёвашархейские аграрно-социалистические читальни в начале века	3
<i>Фориж, Ш.:</i> Кооперативная политика Венгерской Партии Трудящихся в сельском хозяйстве области Чонград	13
<i>Каллош, Г.:</i> Некоторые проблемы определения категории образа жизни	31
<i>Надь, А.:</i> Философские вопросы марксистской теории личности	41
<i>Видач, Ф.:</i> Промышленная кооперация в наших западных экономических связях	53

II. Язык и литература

<i>Бароти, Т.:</i> Некоторые проблемы тютчевского перевода стихотворения Мандзони	67
<i>Бароти Тиборнэ:</i> Изображение художника у Э. Т. А. Гофмана и его влияние на произведения Гоголя „Портрет” и „Невский проспект”	85
<i>Бенкё, Л.:</i> Частотный словарь поэтического языка Дьюлы Юхаса	95
<i>Феньвеш, И.:</i> Встречи, мистификации, легенды (К венгерским связям М. Горького в 1905—1919 гг.)	123
<i>Хегедюш, А.:</i> Ференц Мора в „Университетском кружке”. (II.)	143
<i>Инцифи, Г.:</i> Место-соотносительные топонимы	165
<i>Кестхей, Д.:</i> Взгляды на преподавание литературы журнала „Cselekvés iskolája” („Школы действия”)	171
<i>Палашти, Л.:</i> Путевые записки Бертрандон де Ла Брөера и их сегедские отношения	191
<i>Розгони Миклошнэ:</i> Фразеологический словарь поэтического языка Чоконани (II)	205
<i>Тёрёк, Г.:</i> Полное стихотворение или отрывок?	237
<i>Васильченко, С. М.:</i> Суффиксальные названия одежды в современном русском литературном языке	247

III. Педагогика и психология

<i>Боканинэ, Маргит Кочиш:</i> Место, тематика, объём домашнего чтения и его контроль на I. курсе подготовки преподавателей русского языка	261
<i>Чередниченко, Т. В.:</i> Формирование нравственных мотивов учения у школьников	277
<i>Герёб, Д.:</i> Экспериментальное исследование уровня бдительности студентов педагогического института	287
<i>Герёб, Д. — Тёрёк, Л.:</i> Способ психологического исследования самооценки учащихся в зеркале отметок	305
<i>Рис, Б.:</i> Исследование структуры студенческих групп пединститута	319

IV. Искусство

<i>Йо, Э.:</i> Объективное измерение музыкального слуха дискриминационным методом	331
---	-----

Studien aus dem Bereich der Gesellschaftswissenschaften

INHALTSVERZEICHNIS

I. Marxismus-Leninismus, Geschichte

<i>Bezdán, S.</i> : Agrarsozialistische Lesekreise in Hódmezővásárhely um die Jahrhundertwende ...	3
<i>Förös, S.</i> : Politik der Partie der Ungarischen Werktätigen in Verbindung mit den Agrargenossenschaften im Komitat Csongrád (1948—1953).....	13
<i>Kallós, G.</i> : Einige Probleme von Definition der Kategorie der Lebensart	31
<i>Nagy, A.</i> : Philosophische Fragen der marxistischen Persönlichkeitstheorie	41
<i>Vidács, F.</i> : Industrielle Kooperation in unseren westlichen Wirtschaftsbeziehungen	53

II. Sprache und Literatur

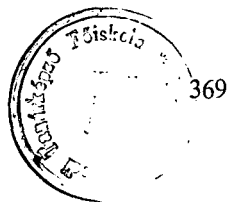
<i>Baróti, T.</i> : Einige Probleme der Manzoni-Übersetzung von Tjutschew	67
<i>Baróti, M.</i> : E. T. A. Hoffmanns Künstlerdarstellung und ihre Auswirkungen auf Gogols Erzählungen „Das Porträt“ und „Newskij Prospekt“	85
<i>Benkő, L.</i> : Häufigkeitsindex der Dichtersprache von Gyula Juhász	95
<i>Fenyvesi, I.</i> : Begegnungen, Mistifikationen, Legenden. (Zu M. Gorkijs ungarischen Beziehungen. 1905—1919)	123
<i>Hegedűs, A.</i> : Ferenc Móra im „Universitätszirkel“ (II.)	143
<i>Incefi, G.</i> : Relative Benennungen der Flur	165
<i>Keszthelyi, Gy.</i> : Anschauung des Literaturunterrichts in der „Schule der Aktivität“	171
<i>Palásti, L.</i> : Die Reisebeschreibung von Bertrandon de La Brocquière und deren Szegeder Beziehungen	191
<i>Rozgonyi, E.</i> : Wörterbuch der Redensarten aus Csokonais Dichtersprache (II.)	205
<i>Török, G.</i> : Ist es vollständiges Gedicht oder ein Bruchstück?	237
<i>Vaszilcsenko, Sz. M.</i> : Benennungen der Kleidung durch Suffixe in der heutigen russischen Literatursprache	247

III. Pädagogik und Psychologie

<i>Bokányi, M.</i> : Stelle, Stoff, Umfang und Kontrollformen der Hauslektüren am I. Jahrgang der Lehrerbildung russischen Fachs	261
<i>Cserednyicsenko, T. V.</i> : Formierung der moralischen Motive des Lernens bei Schülern	277
<i>Geréb, Gy.</i> : Experimentale Untersuchung des Wachsamkeitsniveaus der Hochschulstudenten ..	287
<i>Geréb, Gy.—Török, L.</i> : Verfahren zur psychologischen Untersuchung der Selbstwertung der Jugend im Spiegel der Leistungsnoten	305
<i>Riesz, B.</i> : Untersuchung der Struktur von Gruppen der Hochschulstudenten	319

IV. Kunst

<i>Joó, E.</i> : Objektive Messung des musikalischen Gehörs durch Diskriminationsmethode	331
---	-----

Felelős kiadó a Szegedi Tanárképző Főiskola igazgatója. Megjelent 300 példányban 32,5 (A/5) ív terjedelemben. A kézirat nyomdába érkezett: 1973. január. Készült monószedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601-59 és az MSZ 5603-55 szabványok szerint. 73-359—Szegedi Nyomda